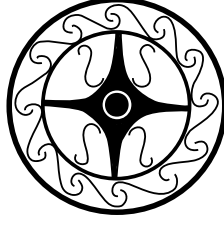

ISSN: 0569-9746 E-ISSN: 2667-629X

ANADOLU ARAŞTIRMALARI

ANATOLIAN RESEARCH

JAHRBUCH FUR KLEINASIATISCHE FORSCHUNG

SAYI/ISSUE

27

YIL/YEAR

2022

Anadolu Araştırmaları
Anatolian Research

İSTANBUL
UNIVERSITY
PRESS

ISSN 0569-9746 E-ISSN 2667-629X

Sayı / Issue 27, 2022

Dizinler / Indexing and Abstracting

SCOPUS

Emerging Sources Citation Index (ESCI)

TÜBİTAK-ULAKBİM TR Dizin

DOAJ

ERIH PLUS

SOBİAD

EBSCO Humanities Source

EBSCO Central & Eastern European Academic Source

Sahibi / Owner

Prof. Dr. Hayati DEVELİ

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye
Istanbul University, Faculty of Letters, Istanbul, Turkey

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Responsible Manager

Prof. Dr. Mustafa H. SAYAR

İstanbul Üniversitesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye
Istanbul University, Department of History, Istanbul, Turkey

Yazışma Adresi / Correspondence Address

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi,

Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye

Ordu Cad. No: 6, Laleli, Fatih 34459, İstanbul, Türkiye

Telefon / Phone: +90 (212) 455 57 00 / 15947

E-posta: anadoluarastirmalari@istanbul.edu.tr

<https://iupress.istanbul.edu.tr/tr/journal/anar/home>

Yayıncı / Publisher

İstanbul Üniversitesi Yayınevi / Istanbul University Press

İstanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü, 34452 Beyazıt,

Fatih / İstanbul, Türkiye

Telefon / Phone: +90 (212) 440 00 00

Baskı / Printed by

İlbey Matbaa Kağıt Reklam Org. Müc. San. Tic. Ltd. Şti.

2. Matbaacılar Sitesi 3NB 3 Topkapı / Zeytinburnu,

İstanbul, Türkiye

www.ilbeymatbaa.com.tr

Sertifika No: 17845

Dergide yer alan yazılardan ve aktarılan görüşlerden yazarlar sorumludur.

Authors bear responsibility for the content of their published.

Yayın dili Türkçe, İngilizce, Almanca, Fransızca ve İtalyanca'dır.

The publication languages of the journal are Turkish, English, German, French and Italian.

Haziran ve Aralık aylarında, yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası, hakemli, açık erişimli ve bilimsel bir dergidir.

This is a scholarly, international, peer-reviewed and open-access journal published biannually in June and December.

Yayın Türü / Publication Type: Yaygın Süreli / Periodical

DERGİ YAZI KURULU / EDITORIAL MANAGEMENT BOARD

Baş Editör / Editor-in-Chief

Prof. Dr. Mustafa H. SAYAR – İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye
– mhsayar@istanbul.edu.tr; mhsayar@gmail.com

Baş Editör Yardımcıları / Co-Editors in Chief

Doç. Dr. Erkan KONYAR – İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye – ekonyar@gmail.com

Doç. Dr. Meltem DOĞAN-ALPARSLAN – İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri Bölümü,
İstanbul, Türkiye – mdoganalparslan@gmail.com

Dil Editörleri / Language Editors

Alan James NEWSON – İstanbul Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu, İstanbul, Türkiye – alan.newson@istanbul.edu.tr

Elizabeth Mary EARL – İstanbul Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu, İstanbul, Türkiye – elizabeth.earl@istanbul.edu.tr

Editorial Asistan / Editorial Assistant

Dr. Armağan TAN – İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye – armagantan@gmail.com

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Güler ÇELGİN – İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri Bölümü, İstanbul, Türkiye
– gulercelgin@gmail.com

Prof. Dr. Sedif ÇOKAY KEPÇE – İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye – scokay@hotmail.com

Prof. Dr. Mihriban ÖZBAŞARAN – İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, İstanbul Türkiye
– ozbasaranmihriban@gmail.com

Prof. Dr. Gülsün UMURTAĞ – İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye – gulsunumurtak@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Gonca DARDENİZ ARIKAN – İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye
– goncadardenizarikan@istanbul.edu.tr

Araç. Gör. Dr. İpek DAĞLI – İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye – ipek_dagli@hotmail.com

Araç. Gör. Dr. Selin ÖNDER – İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye – selinonder@gmail.com

Prof. Dr. Emel ERTEN – Hacı Bayram-ı Veli Üniversitesi Arkeoloji Bölümü, Ankara, Türkiye – emel.erten@hbv.edu.tr

Prof. Dr. Burçin ERDOĞU – Akdeniz Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, Antalya, Türkiye – berdogu@gmail.com;
burcinerdogu@akdeniz.edu.tr

Prof. Dr. Kemalettin KÖROĞLU – Marmara Üniversitesi, Eskiçağ Tarihi, İstanbul, Türkiye – kemalettinkoroglu@gmail.com

Prof. Dr. Hasan MALAY – Ege Üniversitesi, Eskiçağ Dilleri Bölümü, İzmir, Türkiye – hasan.malay@gmail.com

Prof. Dr. Aslı ÖZYAR – Boğaziçi Üniversitesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye – ozyar@boun.edu.tr

Prof. Dr. Remzi YAĞCI – 9 Eylül Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Müzecilik Bölümü, İzmir, Türkiye – remziyagci@gmail.com

Doç. Dr. Bülent ARIKAN – İstanbul Teknik Üniversitesi, Avrasya Yer Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, Türkiye – bulent.arikan@gmail.com

Prof. Dr. Altay COŞKUN – University of Waterloo, Canada – altay.coskun@uwaterloo.ca

Prof. Dr. Angelos CHANIOTIS – Institute for Advanced Studies/Princeton, USA – achaniotis@ias.edu

Prof. Dr. Christopher JONES – Institute for Advanced Studies/Princeton, USA – cjones@fas.harvard.edu

Prof. Dr. Marcella FRANGIPANE, University of Rome, La Sapienza, Department of Archaeology, Italy
– marcella.frangipane@uniroma1.it

Prof. Dr. Helmut HALFMANN – University of Hamburg, Hamburg, Germany – helmut.halfmann@uni-hamburg.de

Prof. Dr. Johannes NOLLÉ – University of Munich, Munich, Germany – nolle@gmx.net

Prof. Dr. Askold IVANTCHIK – Ausonios, Maison de Recherche, Bordeaux, France – ivantchik@u-bordeaux-montaigne.fr

Prof. Dr. Kaja HARTER – Uibopuu, University of Hamburg, Hamburg, Germany – kaja.harter@uni-hamburg.de

Prof. Dr. Francesco PRONTERA – University of Perugia, Italy – francesco.prontera@unipg.it

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Benett SALWAY – University College, London, England – *r.salway@ucl.ac.uk*

Prof. Dr. Mary STINER – University of Arizona, Department of Archaeology, USA – *mstiner@arizona.edu*

Prof. Dr. Stephan WESTPHALEN – University of Heidelberg, Department of Art History, Germany – *stephan.westphalen@web.de*

Dr. Ulrike PETER – Griechischer Münzwerk, Berlin Brandenburgische Akademie der Wissenschaften (Academy of Sciences), Berlin, Germany – *peter@bbaw.de*

Dr. Maria RANGUELEVA GUROVA – National Institute of Archaeology with Museum, Bulgarian Academy of Sciences Prehistory Department, Bulgaria – *gurova.maria@yahoo.com*

DANIşMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Nicolò MARCHETTI – Alma Mater Studiorum - University of Bologna, Department of History and Cultures, Bologna, Italia – *nicolo.marchetti@unibo.it*

Prof. Dr. Michael Alexander SPEIDEL – University of Zurich, Zurich, Switzerland – *mspeidel@sunrise.ch*

Prof. Dr. Christian MAREK – University of Zurich, Zurich, Switzerland – *marek@hist.uzh.ch*

Prof. Dr. Henner von HESBERG – German Archaeological Institute, Berlin, Germany – *henner.von.hesberg@icloud.com*

Prof. Dr. John MA – University of Columbia, NY, USA – *john.ma@columbia.edu*

Dr. Alan GREAVES – University of Liverpool, England – *greaves@liverpool.ac.uk*

Prof. Dr. Roger MATTHEWS – Reading University, England – *r.j.matthews@reading.ac.uk*

Prof. Dr. Peter BIEHL – SUNY-Buffalo, USA – *pbiehl@buffalo.edu*

Prof. Dr. Olivier Can HENRY – University Lumière Lyon 2, (Labraunda Excavation Head), Lyon, France – *olivierhenry@gmail.com*
olivier.henry@univ-lyon2.fr

Prof. Dr. R. R. Roland SMITH – Lincoln College Oxford University (Aphrodisias Excavation Head), Oxford, United Kingdom – *bert.smith@classics.ox.ac.uk*

Prof. Dr. Christof BERNs – Universität Hamburg (Miletos Excavation Head), Hamburg, Germany – *christof.berns@uni-hamburg.de*

Prof. Dr. Charles Brian ROSE – University of Pennsylvania, The Department of Classical Studies (Gordion Excavation Head), Philadelphia, USA – *roseb@sas.upenn.edu*

Prof. Dr. Felix PIRSON – German Archaeological Institute, Istanbul Department, Director of Pergamon Excavations, İstanbul, Türkiye – *Felix.Pirson@dainst.de*

Dr. Andreas SCHACHNER – German Archaeological Institute, Istanbul Department, Director of Pergamon Excavations, İstanbul, Türkiye – *andreas.schachner@dainst.de*

Doç. Dr. Inge UYTTERHOEVEN – Koç University, Department of Archeology, İstanbul, Türkiye – *uytterhoeven@ku.edu.tr*

Dr. Sarah JAPP – German Archaeological Institute, Orient Department, Podbieski Allee, Berlin – *sarahjapp@yahoo.de*

Dr. Laurence ASTRUC – allée de l'Université, CNRS Maison de l'Archéologie et de l'Ethnologie, France – *laurence.astruc@gmail.com*

Prof. Dr. Halil TEKİN – Hacettepe University, Department of Archeology, Ankara, Türkiye – *htekin@hacettepe.edu.tr*

Prof. Dr. Billur TEKKÖK KARAÖZ – Başkent University, Ankara, Türkiye – *tekkok@baskent.edu.tr*

Prof. Dr. Zeynep KOÇEL ERDEM – Mimar Sinan Fine Arts University, Department of Archeology, İstanbul, Türkiye – *zerdem@gmail.com*

Prof. Dr. Oğuz TEKİN – Koç University, AKMED, Antalya, Türkiye – *ogtekin@ku.edu.tr*

Prof. Dr. Turhan KAÇAR – Medeniyet University, Faculty of Literature, Department of History, İstanbul, Türkiye – *turhankacar@gmail.com*

Prof. Dr. Burcu ERCİYAŞ – Middle East Technical University, Faculty of Architecture, Ankara, Türkiye – *berciyas@metu.edu.tr*

Doç. Dr. Elif KOPARAL – Mimar Sinan Fine Arts University, Department of Archeology, İstanbul, Türkiye – *ekoparal@gmail.com*

Doç. Dr. Güneş DURU – Mimar Sinan Fine Arts University, School of Conservation and Restoration of Movable Cultural Heritage, İstanbul, Türkiye – *gunes.duru@msgsu.edu.tr*

Doç. Dr. Çiler ÇİLİNGİROĞLU ÜNLÜSOY – Ege University, Department of Archeology, İzmir, Türkiye – *cilingirogluciler@hotmail.com*

Doç. Dr. Zafer DERİN – Ege University, Department of Archeology, İzmir, Türkiye – *zafer.derin@ege.edu.tr*

Dr. Öğr. Üyesi, Gökhan MUSTAFAOĞLU – Hacı Bayram Veli University, Department of Archeology, Ankara, Türkiye – *gokhan.mustafaoglu@hbv.edu.tr*

Dr. Öğr. Üyesi, Oğuz YARLIĞAŞ – Medeniyet University, Department of History, İstanbul, Türkiye – *yarligaso@gmail.com*

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

- Doğunun Batıya Açılan Kapısında, Kùltürlerin Kaynařma Noktası: Çiğdemtepe Höyük Kazısı Işığında Kuzeydoğu Anadolu Prehistoryasına Yeni Bir Bakış
A Convergence of Cultures at the East's Gateway to the West: New Insight into the Prehistory of Northeast Anatolia in Light of the Excavation at Çiğdemtepe Mound
Umur Parlıtı, Erman Akyüz 1
- İzmir-Bayraklı Höyüğü'nde Bulunan Antropomorfik Kap Parçaları ve Batı Anadolu Tunç Çağ Arkeolojisindeki Yeri
Anthropomorphic Vessels from the Old Smyrna Bayraklı Mound and Their Meaning in the Bronze Age of the West Anatolia Region
Gölnur Eroğlu, Aylin Ü. Erdem 31
- Erzurum-Çiğdemli Höyük'te (Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi) Tespit Edilen Demir Çağ Seramik Malzemesinin Değerlendirilmesi
An Evaluation of Iron Age Ceramic Materials from the Erzurum-Çiğdemli Mounds in the Northeast Anatolia Region
Rabia Akarsu 51
- The Early Urartian Kings Ishpuini and Minua's Search for a Royal Architectural Idiom as Reflected in the Lower and Upper Anzaf Fortresses
Aşağı Anzaf ve Yukarı Anzaf Kaleleri Örneklere Işığında Erken Urartu Kralları Işpuini ve Minua'nın Krali Mimari Arayışları
Esra Kaçmaz Levent 81
- Kurgan Tipi Gömüt Yapısı, Yeni Öneriler ve Kùltürlerarası Etkileşimdeki Olası Rolü: Kuzey Karadeniz (Büyük Olbia) Örneği
Kurgan, New Suggestions and Its Possible Role in Intercultural Interactions: the Northern Black Sea (Greater Olbia) Case
Okan Sezer 107
- Herodotus in Turkish: A Preliminary Study on Herodotean Scholarship
Türkçede Herodotos: Herodotos Araştırmaları Üzerine Bir Ön Çalışma
Oğuz Yarılığaç 139

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

- Tire ve Kartal Dağı'ndaki Yeni Tespitler
New Findings from Tire and Mount Kartal
Ali Özkan 151
- Kurul Kalesi'nde Mekânsal Organizasyon, Mimari Malzeme ve Yapı Fonksiyonları Üzerine Bir Değerlendirme
An Assessment of Spatial Organization, Architectural Materials, and Structural Functions at Kurul Fortress
Atakan Akçay, Ahmet Emirhan Bulut 175
- Treasury Architecture as a Dialectical Construction in Ancient Greece: A Conceptual Evaluation of the Siphnian Treasury
Eski Yunan'da Diyalektik Bir İnşa Olarak Thesauros Mimarisi: Siphnoslular Thesauros'u Üzerinden Kavramsal Bir Değerlendirme
Merve Yıldırım Türk, R. Eser Kortanoğlu 205
- Eskişehir Eti Arkeoloji Müzesi Kalıp Yapımı Kaseler ve Kalıplı Skyphos
Moldmade Bowls and Molded Skyphos in the Eskişehir Eti Archeology Museum
Hatice Çorbacı 221
- Metropolis (İonia) Kazılarında Hellenistik-Erken Roma İmparatorluk Dönemi Cam Buluntuları (1989-2021)
Hellenistic-Early Roman Imperial Glass Finds from Metropolis (İonia) Excavations (1989-2021)
Emine Akkuş Koçak 243
- Eskiçağ'da Tapınak Köleleri: Hierodouloi / Hetairai
Temple Slaves in Antiquity: Hierodouloi / Hetairai
Leyla Aydemir 275
- Tarihsel Bağlamda Karacahisar Kalesi'nde Bulunan Bizans ve Avrupa Sikkeleri*
Byzantine and European Coins Found in Karacahisar Castle in the Historical Context
Hasan Yılmazyaşar, Zeliha Demirel Gökbalp 305

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Tekirdağ'da Yeni Keşfedilen Bir Kale; Karakaya Kalesi Karakaya Castle: A Newly Discovered Castle in Tekirdağ Ömer Faruk Göker	337
---	-----

Kitap Değerlendirmesi / Book Review

Elli Yıllık Bir Arkeoloji Öyküsü: Hacılar A 50 – Year Archaeological Saga: Hacılar Fatih Mehmet Çongur	359
--	-----

Anma Yazıları / Obituaries

Hocamız Prof. Dr. Muharrem Taner Tarhan 2.2.1941-17.08.2022 Mustafa H. Sayar, Erkan Konyar	365
Prof. Dr. Nuşın Asgari 3 Ekim 1931- 18 Kasım 2022 Mustafa H. Sayar	375
Türkiye'de Bizans Çalışmalarının Öncülerinden Prof. Dr. Melek Delilbaşı (1947-2022) şahin Kılıç	381
Prof. Dr. Elmar Schwertheim 09.07.1943 – 05.11.2022 Mustafa H. Sayar	385
Jürgen Borchhardt 25.2.1936 - 26.7.2021 Yaşar Özbek	389
Mehmet Emin Başaranbilek 14.01.1945 - 21.12.2022 Mustafa H. Sayar	397
Pamphylia ve Arkeoloji ile Dolu bir Yaşam: Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu 1943 - 2019 Sedef Çokay-Kepçe, Aşkım Özdizbay	401

Doğunun Batıya Açılan Kapısında, Kùltürlerin Kaynařma Noktası: Çiğdemtepe Höyük Kazısı Işığında Kuzeydoğusu Anadolu Prehistoryasına Yeni Bir Bakış

A Convergence of Cultures at the East's Gateway to the West: New Insight into the Prehistory of Northeast Anatolia in Light of the Excavation at Çiğdemtepe Mound

Umut Parlıtlı¹ , Erman Akyüz²

¹Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakùltesi ve Arkeoloji Bölümü, Erzurum, Türkiye
²Kùltür ve Turizm Bakanlığı, Kùltür Varlıklarını ve Mùzeler Genel Müdürlüğü, Bayburt Mùzesi, Bayburt, Türkiye

ORCID ID: U.P. 0000-0001-9895-4926;
E.A. 0000-0002-0724-0942

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Umut Parlıtlı,

Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakùltesi ve Arkeoloji Bölümü, No. 412 Erzurum, Türkiye
E-mail: umutparliti62@gmail.com

Başvuru/Submitted: 26.10.2022

Revizyon Talebi/Revision Requested: 28.11.2022

Son Revizyon/Last Revision Received: 30.11.2022

Kabul/Accepted: 01.12.2022

Atıf/Citation: Parlıtlı, U., & Akyüz, E. (2022). Doğunun batıya açılan kapısında, kùltürlerin kaynaşma noktası: Çiğdemtepe höyük kazısı ışığında Kuzeydoğusu Anadolu Prehistoryasına yeni bir bakış. *Anadolu Araştırmaları-Anatolian Research*, 27, 1–29.
<https://doi.org/10.26650/anar.2022.1194798>

öz

Doğusu Anadolu prehistoryasının az bilinen çok araştırılan kùltürel fenomeni olan Kura-Aras kùltürü, MÖ IV. Binyılın ikinci yarısında ortaya çıkmış olup MÖ III. Binyıl sonuna kadar Transkafkasya, Levant coğrafası dışında Çiğdemtepe'nin de içinde bulunduğusu Kuzeydoğusu Anadolu'ya kadar yayılmıştır. Söz konusu coğrafyalar içerisinde Kura-Aras kùltürüne dair araştırma ve yayınların neredeyse hiç yapılmadığı coğrafya maalesef Kuzeydoğusu Anadolu içerisinde yer alan Bayburt ilidir. Çünkü 1940'lı yıllarda gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında Bayburt coğrafyasında bu kùltürün varlığı belirlenmiş olsa da günümüze kadar sadece 1990'lı yıllarda Sagona'nın gerçekleştirdiğı Büyüktepe Höyük kazılarıyla yerleşik kayıtları elde edilebilmiştir. Ancak söz konusu kazılar da kùltürün ekonomik, kùltürel özelliklerini aydınlatmaya yetmemiştir. Bu açıdan bölgenin anahtar yerleşimlerinden birisi olan Çiğdemtepe Höyüğünde, Kura-Aras kùltürel fenomenine ait birçok unsurun baskın lokal özellikleriyle bünyesinde barındırıldığını tespit edilmesi oldukça önemlidir.

Çiğdemtepe Höyüğünde gerçekleştirdiğimiz kazı çalışmaları sonucunda elde edilen en önemli unsur Kuzeydoğusu Anadolu genelinde ilk kez belirlenen, Kura-Aras kùltürü ile çağdaş, Orta Anadolu'dan bildiğimiz Black-Topped türü seramiklerin ele geçmiş olmasıdır. Transkafkasya'ya kadar uzanan el yapımı, içi kırmızı, dışı siyah, parlak Kura-Aras seramikleri ile Orta Anadolu'ya kadar uzanan el yapımı, içi siyah, dışı kırmızıdan kahverengiye kadar değişen parlak Black-Topped seramiklerin Çiğdemtepe Höyük'te bir arada ele geçmiş olması bir ilktir. Yerel özellikleri baskın olan, doğuya ve batıya uzanan bu iki kùltürel kontrastın bir arada ele geçmiş olması dışında açığa çıkartılan görkemli/anıtsal mimari, diğere taşınabilir küçük buluntular ve stratigrafik detaylar coğrafyanın Geç Kalkolitik Çağ'dan Erken Tunç Çağı'na geçiş ve Erken Tunç Çağı başlarında yaşanan kùltürel etkileşimi, dönüşümü ve gelişimi gözler önüne sermesi açısından oldukça önemlidir. Söz konusu arkeolojik kayıtlar Çiğdemtepe Höyüğünde 2020 yılında gerçekleştirdiğimiz kazıda ele geçen taşınır, taşınmaz kùltür varlıklarına, beraber ele geçen kömürleşmiş ahşap örneklerin yaş analizlerine ve literatür çalışmalarına dayanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çiğdemtepe Höyük, Kuzeydoğusu Anadolu, Bayburt, Kura-Aras, Black Topped

ABSTRACT

The Kura-Araxes culture, one of the significant cultural phenomena of the Eastern Anatolian prehistory, originated in the second half of the 4th millennium BC with a sphere of influence that was pervasive in Transcaucasia and Northeast Anatolia including Çiğdemtepe until the end of the 3rd millennium BC. Çiğdemtepe Mound is situated within the borders of the province of Bayburt in Northeastern Anatolia among the Kura-Araxes culture, an area of research with few publications. Although the existence of Kura-Araxes culture in the Bayburt region was determined during surveys conducted in the 1940s, only the settlement records of the Büyüktepe Mound excavations carried out by Sagona in the 1990s are available. However, the excavations in this regard are not sufficient to illuminate the economic and cultural characteristics of the culture. Therefore, determining the material culture of Kura-Araxes through their dominant local features at Çiğdemtepe Mound is of great importance.

The most significant artifact obtained from the Çiğdemtepe Mound excavations is the black-topped ceramic assemblage, the first of its kind to be documented in Northeast Anatolia. This type of ceramic group is known from Central Anatolia to be contemporary with the Kura-Araxes culture, and discovering this alongside the other finds at the mound is striking. Kura-Araxes ceramics are handcrafted and burnished with red inner and black outer surfaces, which has been attested across Transcaucasia. The black-topped ceramics from Central Anatolia have a black interior and a red-to-brown outer surface. Apart from the combination of these two cultural variations, which have exhibited dominant local characteristics extending to the East and West, the magnificent monumental architecture, other portable small finds, and stratigraphic details also stand out, revealing the transition of the area from the Late Chalcolithic Age to the Early Bronze Age and unveiling the cultural interactions, transformations, and developments that had occurred in the Early Bronze Age. Related archeological records consist of movable and immovable cultural assets, age analyses of charred wood samples, and literature reviews.

Keywords: Çiğdemtepe Mound, Northeastern Anatolia, Bayburt, Kura-Araxes, Black-Topped

EXTENDED ABSTRACT

Çiğdemtepe Mound is located approximately 15 km northwest of Bayburt within the boundaries of Çiğdemtepe Village in the central district (Figures 1&2). The mound is positioned at the western end of the plateau and extends in an east-west direction, at the eastern end of the village from which it got its name. The mound lies to the south of Mam Su. Access to the mound is provided by the stabilized road going east through the village.

The locality of Çiğdemtepe Mound has prevented the mound from being adversely affected by agricultural activities. However, due to its remote and off-the-road location, it has been exposed to extensive illegal excavations. On the northwest, northeast, and south slopes of the mound, treasure hunter pits had been spotted prior to the excavations (Sagona, 2004, p. 121). Furthermore, illicit digging pits have been found in the form of rings formed at regular intervals from the top to the fringes of the mound (Figures 2&3). Sagona carried out important studies that revealed the archaeological potential of the Bayburt region and identified Çiğdemtepe Mound in 1990 (Sagona, 1992, p. 398; 2004, p. 121, Figs. 13/1, 14/1, p. 321). Based on the section in the treasure hunter pits on the northeastern slope of the mound, he mentioned an Early Bronze Age settlement, mainly pertaining to the Iron Age. In addition, starting from the church located approximately 300 meters south of the mound, he claims medieval deposits to also be present in the mound (Sagona, 2004, p. 121). Rescue excavations were carried out for a short time in 2018 under the presidency of the Bayburt Museum Directorate and conducted in the vaulted tunnel remnant located on the northeast slope of the mound. In these superficial and more protective surveys, mostly Middle and Early

Bronze Age ceramic fragments were unearthed in the interior of the vaulted architectural remains. On the other hand, a few Iron Age pottery pieces were found, in addition to many amorphous and profiled ceramic pieces being spotted at different points of the mound.

The Çiğdemtepe Mound excavations of 2019 occurred in the northern half of the mound (Figure 4). During the excavations, a three-phase cultural layer belonging to the Middle Ages was found. The first sub-phase was identified at an elevation of 1,615.69 meters above sea level and consists of Floor 1 artifacts covering a narrow area. The floor remnant that appears in the southern section of the grid square comprises a blocking pavement made up of small-sized rubble stones and compacted soil. The other lower phase of the Middle Ages was found at an elevation of 1,615.01 meters above sea level. Floor 2, covering a large area, and Wall 1, which consists of a single row of stones, are clues to the existence of a top sheltering material of a possible structure whose timber posthole is connected to Floor 2 (Figures 5&6).

This pit probably served as a posthole for the timber that carried the ceiling of the structure. Another cultural layer was found at an elevation of 1614.52 meters above sea level. The Layer IC architecture, consisting of a wide and long mudbrick wall base and stone foundation, has been heavily disturbed (Figure 7). In addition, burnt wooden beams crossing each other perpendicularly were found on the Floor 3 structure, which consists of mudbrick blocks. Considering their fallen positions reveals these wooden pieces to be the likely roof elements of the architectural structure of Layer IC. The other grid squares excavated in the northern half of the mound are D-6 and D-5. As a result of the studies carried out in grid square D-6, a staircase structure made of large limestones was identified (Figures 8&9). Mortar mixed with lime was determined to have been used as the binding material on the stair steps and at the points where they overlapped. The staircase structure, which was built based on Wall 3 and a remnant of layer IC, is bounded by two wing walls from the east and west directions. Both wall structures have a small amount of mortar mixed with lime, with largely mud mortar having been used as the binding material.

The remains of Floor 4, covering an area of approximately 2-meter square, were unearthed at the end of Wall 3 (Figure 9). Floor 4 was heavily destroyed and must have been connected to the apsidal structure. A circular wall at an elevation of 1,613.62 meters connected with Wall 5 and an apsidal structure bounded by Wall 6 have also been identified (Figure 10). The inner surface of the semi-circular western wall of the site with an apsidal plan is observed to have had large, small, and partially rubble masonry stones of non-standard sizes with mud mortar used as the binding material. In addition to the mud mortar, mortar mixed with lime was observed at some points of the walls of the structure. A layer consisting of mud mortar lumps was added to the outer surface of the bottom of the wall in a technique similar to the pisé technique. A 1.20-meter-wide door opening is found in the middle of Wall 5, which is the western wing wall of the eastern wall of the apsidal and staircase structure. To the south

and north of the doorway are two limestone blocks that had been used for jamb purposes, extending vertically toward the deep elevation. The door opening is observed to have been covered with a large stone block. Obstruction of this original door opening that had provided the entrance to the apsidal building structure is located at the same elevation as the Floor 4 structure of Floor 5, which this study has identified as a late period floor, indicating it to have been used there in later periods.

Architectural elements dating to the Middle Ages, floors (Figure 11) unearthed, and numerous fragments of ceramics with underglaze paint decorations have been found during the excavations carried out at Çiğdemtepe Mound, as well as pieces of glass bracelets. The glass bracelets and pottery fragments that have been uncovered point to a period between the 10th and 13th centuries AD. Apart from this, early period ceramic pieces, andiron pieces, obsidian fragments, and stone objects designed for grinding purposes make up the finds from the surface layer. From this point of view, a strong medieval structure is understood to have existed in the northern half of Çiğdemtepe Mound, with the early deposits having been heavily destroyed while this deposit was being created. Meanwhile, Layer IC is assumed from the architectural remains to have been destroyed as a result of a fire. According to the artifacts and findings obtained during the studies, at least three lower phases of the Middle Ages are present in the northern half of the mound.

Excavations in the southern half of the mound were carried out in 2020 and mainly implemented in the form of sectional arrangements and stratigraphy determination studies on the Great Trench (Büyük Yarma; Figure 11). During the studies, monumental architectural remains and floors associated with these remains were unearthed (Figures 12-14). On Floor No. 1 (Figure 15) found in this section, Kura-Araxes ceramics and black-topped ceramics were found together. Pieces of burnt wood were observed on this floor. Analysis of a sample taken from these fragments indicates a date between 3096-2913 BC. On Floor No. 2 (Figure 16), Kura-Araxes ceramics and black-topped ceramic pieces were found intertwined. The analysis result of the carbonized wood residue taken from Floor No. 2 gives a date range between 3132-3009 BC. However, the results from a sample taken from the monumental architecture and the weak architectural remains unearthed to the east of the floors yielded a date around the 14th century AD. Radiocarbon readings have demonstrated the presence of a two-phase Early Bronze Age layer and a Medieval layer in the southern half of the mound. In addition, ceramic fragments from the floors support and confirm the radiocarbon readings.

Aside from the Kura-Araxes ceramics from the Early Bronze Age I deposits, many amorphous and profiled sherds of EBA II-III and pieces with Iron Age features have been unveiled in the northern half and surface layer of the mound. These ceramics were not included in this study as they are not contextual finds. However, the relative chronology has been accepted as a criterion in our proposal.

Giriş

Prehistorik ve Historik çağlar boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Bayburt ili¹, Kuzeydoğu Anadolu Bölgesinin önemli kentlerinden birisidir. Yukarı Çoruh Havzası şehirlerinden olan Bayburt, tatlı su ve yer altı kaynakları (Ünsal, 2006: 20; Ünsal, 2014: 88)² ile verimli tarım arazileri yönünden oldukça zengindir. Arkeolojik kayıtlar binlerce yıl boyunca kültür halklarının, toplulukların ve sonrasında krallıkların bu coğrafya üzerindeki doğal geçitleri ve vadileri kullanarak Karadeniz’i Doğu Anadolu üzerinden Kafkasya’ya bağlayan tampon bölge üzerinden ulaşım sağladıklarını göstermektedir (Sagona, 1990: 425-426; Ceylan, 2021: 379-380)³. Jeopolitik konumu ve çevre-iklim özelliği nedeniyle Bayburt coğrafyası Paleolitik Çağlardan itibaren insanların yurdu olmuştur. Bayburt ilinin 13 km güneydoğusundaki Gez Köyü’nün batısında ele geçen bazalttan üretilmiş yonga taş aletler ve obsidyen alet Alt-Orta Paleolitik Çağa tarihlenmiştir (Gündüzalp, 1986: 49-56). Bayburt’un 5 km kuzeydoğudaki Killiğin Mağarasında ele geçen bazalttan üretilen mikrolitler, Mezolitik Çağ’a tanıklık etmektedir (Gündüzalp, 1986: 49-56; Ünsal, 2006: 45-46). Bölgede, avcılık-toplayıcılıktan yerleşik yaşama geçildiğine dair birtakım ipuçları da tespit edilmiştir. Bayburt il sınırları içerisindeki Rüştüköy’de yer alan Gündülak Tepe Höyük’te ele geçen boyalı seramik parçası ise Neolitik Çağ’a tarihlendirilmiştir (Sagona ve Brennan, 1995: 307; Sagona ve Sagona 2004: 236).

Geç Kalkolitik Çağa gelindiğinde Bayburt coğrafyası çok sayıda arkeolojik yerleşime sahne olmuştur. Bu makalenin temelini oluşturan Çiğdemtepe ile çağdaş yerleşimlerden Tepetarla Höyük doğal sırt üzerine konumlanmıştır (Sagona ve Sagona 2004: 237-238). Gökçedere/Pulur (Kökten, 1944: 465-486), Gündülak Tepe, Yedigözel, Yakup Abdal, Kilisetepe, Tepecik, Deducik, İvikler Tepe, Bayrampaşa, Handeresi gibi diğer çağdaş yerleşimler ova tabanı üzerinde su kaynağı kenarında yer almaktadırlar (Sagona ve Sagona 2004: 116-293, Map 16-17). Bölgede, Erken Tunç Çağında arkeolojik yerleşimlerin sayısı katlanarak artmaya devam etmiştir. Kökten, 1940’larda yürüttüğü yüzey araştırmasında ziyaret ettiği Gökçedere/Pulur, Siptoros, Hindi, Haşiye ve Sünür Höyüklerinde tespit ettiği Kura-Aras seramiklerinden kaynaklı olarak yerleşimleri Erken Tunç Çağına tarihlenmiştir (Kökten, 1944: 480, 482). Sagona, tespit ettiği 39 Erken Tunç Çağı yerleşiminin 18’inin Geç

- 1 Urartu döneminde kentin adı Domana’dır. Ksenophon’un Anabasis’inde kentin adı Gymnias olarak geçer. Orta Çağ kaynaklarında Bayburt: Baberd ve Paypert; Bizans kaynaklarında Bayberd, Payper, Paipert ve Paypert olarak geçer. Osmanlı kaynaklarında ise kentin adı günümüz kullanımıyla geçmektedir (Ksenophon, “Anabasis”, 139; Bryer ve Winfield, 1985: 14; Köksal, 2011: 1).
- 2 Asur Kralı Tiglath Pileser III’ün MÖ 743 yılındaki seferinden sonra Urartu Devletinin hakimiyetindeki yer altı kaynaklarının Asur Devleti’nin kontrolüne geçmesiyle Urartular yeni maden rezerv alanları keşfetmeye zorlanmıştır. Bu sahalardan biriside Bayburt/Maden’de yer alan gümüş ve bakır madeni sahasıdır. Bakır ve gümüşün dışında Bayburt ve çevresinde demir, krom ve linyit yataklarının varlığı da bilinmektedir.
- 3 Roma’nın Armenia ve Partlara karşı yaptığı seferlerde bir nevi ikmal merkezi fonksiyonundaki Trapezos (Trabzon)’dan Doğu Anadolu’nun iç bölgelerine geçiş için Gümüşhane ve Bayburt bölgesinin kullanılması kaçınılmazdır. Detaylı bilgi için bkz. Ceylan, 2020: 1239-1240.

Kalkolitik Çağı yerleşimlerinin üzerinde devam etmesini ve 21 tanesinin ise yeni yerleşim olmasını artan nüfusa bağlamıştır (Sagona ve Sagona 2004: 238-239, Maps 18-20).

Bayburt bölgesinin arkeolojik potansiyeli henüz tam anlamıyla ortaya konulmamıştır. Bölgenin bu potansiyeli ilk olarak Kökten tarafından 1940'larda yapılan çalışmaları belirmeye başlamıştır (Kökten, 1944: 465-486). Uzun bir süre bilgi akışı olmayan bölge, 1980'li ve 1990'lı yıllarda bölgede yüzey araştırmaları (Sagona ve Brennan, 1995: 305-316; Sagona, 1993a: 261-268; Parker, 1999: 133-141) ve Büyüktepe Höyükte gerçekleştirilen kazılarla (Sagona, 1993b: 193-198; Sagona, 1994a: 229-234) tekrar ivme kazanmıştır. Ancak, bu çalışmalar da bölgenin arkeolojik alt yapısının bilinmezlik sorunsalına tam anlamıyla cevap verememiş bölgenin kültürel dinamiklerini ortaya koyamamıştır. Çiğdemtepe Höyük kurtarma kazıları, bu sorunsalın çözümüne yönelik son zamanlarda yapılan önemli bir çalışma olmuştur (Figür 1, 4-11). Nitekim 2019 ve 2020 yılı kazılarında ele geçen buluntu ve bulgular, bölgenin Erken Tunç Çağı sürecinde tanıklık ettiği kültürel olguları, bu olguların birbiriyle etkileşim içinde ve kaynaşmış olduğunu gün yüzüne çıkarmıştır.

Bu çalışmanın ana materyali de Çiğdemtepe Höyük özelinde Bayburt yöresindeki kültürel olguların kaynaşmasını ve etkileşimi yalın bir şekilde bize sunan seramik buluntularıdır. Çalışmaya konu olan bu seramikler 2020 yılında Çiğdemtepe Höyük kurtarma kazılarında ele geçen Kura-Aras Kültürel fenomeninin paketindeki önemli bir unsur olan kırmızı-siyah açkılı mal grubu ile siyah ağız kenarlı mallar olarak tanımlanan Black Topped mal grubudur.

Yöntem

Çiğdemtepe Höyükte önemli buluntu ve bulgulara 2019-2020 yılı kurtarma kazılarında ulaşılmıştır. Bu dönemlerde, defneci yarmalarının oluşturduğu tahribattan kaynaklı açığa çıkan mimari kalıntıları belgelemek ve höyükteki stratigrafik verilere ulaşarak höyüğün kültür sekanslarını tespit etmek amacıyla iki alanda toplamda dört plankarede kazı çalışmaları yürütülmüştür (Figür 4&14). Kazı çalışmalarında yatay ve dikey tabakalanmanın kayıt işlemlerini yapmak amacıyla kot sistemi uygulanmıştır.

Çiğdemtepe Höyük 2019-2020 yılı kazılarında tabaka ve tabaka dışı buluntu olarak ele geçen Erken Tunç Çağı seramikleri, Erken Transkafkasya Kültürünün dağılım coğrafyasındaki anahtar yerleşimler ile Black-Topped mal grubunun tespit edildiği Orta ve İç Batı Anadolu'da tabakalandırılmış yerleşim yerlerindeki seramiklerle analogik karşılaştırmalar yapılmak suretiyle belirlenmiş, tanımlanmış ve gruplara ayrılmıştır. Bu verilere ek olarak, 2020 yılı kazı çalışmalarında kültür depozitlerinden elde edilen kömürleşmiş ahşap kalıntılarının radyo karbon analiz sonuçları, anılan seramiklerin tarihlendirilmesinde ve referans alınan yerleşim yerleri ile stratigrafi çakıştırmasında ölçüt olarak kullanılmıştır.

Çiğdemtepe Höyüğünün Araştırma Tarihçesi ve İ Paydaşı Büyüktepe Höyük

Kapsamlı yüzey araştırmaları (Sagona, 1990: 425-430; Sagona ve Brennan, 1993: 261-268) ve kazı çalışmaları ile bölgenin arkeolojik potansiyelini ve kültürel zenginliği detaylı olarak akademik yayınlarla ortaya koyan ilk bilim insanı A. Sagona'dır (Sagona ve Sagona, 2004). H y ği 1990 yılında keşfederek arkeoloji literatürüne kazandıran Sagona, h y ği küçük ölçekli h y kler kategorisinde değerlendirmiş olup h y ği ölülerini 50x30x6 metre olarak aktarmıştır. Ayrıca h y ği doğal bir platonun batı ucunda yer aldığını ve h y ği ağır iş makineleri ile illegal kazılara maruz kaldığını ifade eder (Figür 2&3). Sagona, h y ği kuzeydoğu kanadındaki yasadışı kazılar ile oluşan yarmada tonoz kalıntısı, kerpiç ve karbon kalıntılarının olduğunu aktarır. Sagona, saptanan veriler işiğinde, h y ği kronolojik olarak Erken Tunç ağı, Demir ağı ve Orta ağ'da yerleşim g rd ği  n  aktarır (Sagona ve Sagona, 2004: 121, Fig. 13/1, 14/1, 321). Diğer bir çalışmada, h y ği yüzeyindeki seramikleri değerlendiren Sagona, siyah, kırmızı ve kahverengi cilalı malların Kura-Aras Kültürü malları olduğunu ve bu verilerden yola çıkarak h y ği Erken Tunç ağı'nda yerleşime sahne olduğunu savunur. Öte yandan h y ği Taşkesen Höyük ile karşılaştıran Sagona, h y ği ovadaki küçük ölçekli h y kler arasında yer aldığını aktarmaktadır (Sagona, 1992: 398;  nsal, 2006: 167).

Parker'ın 1988, 1990, 1991 ve 1993 yıllarında Bayburt ve Kelkit'i kapsayan yüzey araştırmalarında Bayburt Ovasında ve Kelkit'te Demir ağı materyali içeren onlarca merkezini tespit edildiğini ifade eder. Detaylı bilgi vermemekle birlikte iğdemtepe H y ği  n , yüzey araştırmalarında tespit edilen bu Demir ağı merkezlerinin işaretlendiği harita üzerinde gösterir (Parker, 1999: 139, Fig. 3).

Bayburt ve Gümüşhane illerini kapsayan bir dizi yüzey araştırması çalışmalarına imza atan Süleyman iğdem ise bölgedeki birçok kültür varlığının tespitini gerçekleştirerek bölge tarihine ciddi anlamda katkılar sunmuştur (iğdem, 2013: 68-71). Çiğdem, bu çalışmalarında iğdemtepe H y ği ile ilgili bilgi ve tespitlere yer vermiştir. Bölgedeki yüzey araştırmaları neticesinde elde ettiği seramik buluntulardan hareketle Aydın-tepe ve çevresinin yerleşim tarihini ET'ye kadar g t rm ştir. Ayrıca, Aydın-tepe Ovasının hayvancılık ve tarım potansiyelini vurgulayan iğdem, Geç Kalkolitik Dönem'den itibaren Bayburt ve Gümüşhane çevresinde izleri bulunan Kura-Aras Kültürünün bu dönemden sonra, Aydın-tepe Ovasında rastlanılmasına dikkat çekerek bu verilerin yüzey araştırmalarına dayandığını bölgedeki höyüklerde yapılacak sistematik ve bilimsel kazı çalışmalarının bu sonuçları değiştirebileceğini ifade eder (iğdem, 2013: 67-72).

iğdemtepe Höyük' n hem kronolojik çağdaşı olması hem de bulunduğu coğrafya içerisindeki tek kazı olması nedeniyle burada kısaca değerlendirmeye alacağımız tek

iç paydaş Büyüktepe Höyük'tür. Sagona, Büyüktepe Höyük'te üç sezon kazı çalışması gerçekleştirmiştir (Sagona vd., 1991: 145-158; Sagona, vd. 1992: 29-46; Sagona vd., 1993: 69-83). Kuzeydoğu Anadolu Bölgesinin Prehistorik Çağlarına tutulan ilk ışık mahiyetindeki Büyüktepe Höyük kazıları, 1990 yılında başlamış olup 1992 yılına kadar devam etmiştir. Büyüktepe kazıları sonuçlarına göre höyükte en erken ve önem arz eden tabakası Erken Tunç Çağına tarihlenmiştir. Bu kültür depozitinden alınan iki radyo karbon örneğinin analiz sonuçları Çiğdemtepe ile çağdaş olacak şekilde MÖ 3303-2615 ve MÖ 2863-2330 tarihlerini vermiştir. Ancak Erken Tunç Çağı tabakası mimari anlamda oldukça cılız veriler sunmuştur. Bu tabakaya ait mimari kalıntılar, ana kayada açılmış yatak üzerinde yükselen dairesel formlu duvar kalıntılarıdır (Işıklı, 2011: 244-245). Dairesel döngülü form veren duvar kalıntılarından hareketle Sagona, Büyüktepe Höyüğün Erken Tunç Çağı yerleşim katlarının geçici kamp alanı olabileceğini öne sürer (Sagona, 1994a: 229-234). Ayrıca Büyüktepe Höyüğünün Erken Tunç Çağı seramiklerinin, Erken Transkafkasya Kültürünün seramiklerine benzer olmakla birlikte bu seramiklerde lokal özellikleri baskın olan yerel üretimin ön planda olduğunu aktarır. Sagona'ya (1994a: 229-234) göre özellikle "omphalos" tipinde kaideli kaseler ile "birleşik/mafsallı kaseler" lokal formlardır. Öyle ki Sagona, Büyüktepe Höyüğünün, Erken Tunç Çağı depozitinde lokal özelliklerin güçlü olduğunun altını çizer.

Bulgular

Çiğdemtepe Höyüğündeki kazı çalışmaları höyüğün güney yarısındaki F-8 plan karesinde (Büyük Yarma), stratigrafi kontrol ve kesit düzenleme çalışması şeklinde olmuştur. Bu alanda yapılan çalışmaların esas amacı höyükteki erken dönem tabakalarına ait taşınır ve taşınmaz kültür varlıklarına ulaşmak olmuştur. Söz konusu plan kare içinde yer alan defineci yarmasının oluşturduğu tahribat ve anıtsal, görkemli taş temelli kerpiç duvar kalıntılarının kesitte net bir şekilde görünmesinden dolayı burada kazı çalışmasına öncelik verilmiştir. Ayrıca sekanslara hızlı bir şekilde ulaşılması dışında bu alanın tahribata maruz kalma olasılığının yüksek olması da bir başka nedenidir.

F-8 plan karesi içindeki yasadışı defineci yarmasında (Figür 12) yapılan kazı çalışmaları neticesinde tahribattan geriye, 5-6 sıradan oluşan taş temelli, 7-8 sıralı kerpiç bloklardan oluşan ve günümüze kadar ulaşabilen yüksekliği 2,5-3 metre arasında değişen yüksekliğe sahip anıtsal duvar açığa çıkarılmıştır. 1 No.lu duvar olarak tanımladığımız bu mimari kalıntının temel duvarı, yüksekliği 0,30 metre olan bağlayıcı malzeme olarak sarı özlü toprak harcın kullanıldığı tek sıra duvardan oluşan su basmanı katmanının üzerinde yükselmektedir (Figür 13&14). 1 No.lu duvarın kerpiç bloklarının genişlikleri 0,45-0,50 metre; yükseklikleri 0,12-0,13 metre arasında değişmektedir. 1 No.lu duvarın kerpiç blokları arasında 0,01 metrelik derzlerle mukavemet sağlanmıştır. Zamanında görkemli görüldüğü anlaşılan duvarın kerpiç bloklarının özü devetüyü rengine yakın olmakla birlikte küçük boyutlu taşçık katkıdır. F-8 plan karesinde açığa çıkarılan ve 1 No.lu duvar olarak adlandırdığımız mimari kalıntının batı

yönde uzantısı tam olarak gözlenememiştir. Bu mimari yapı yaklaşık 5 metre uzandıktan sonra başka bir kaçak kazı ile tahrip edilmiştir. Küçük Yarma (E-8 plankaresi) olarak tabir ettiğimiz bu tahribatın batısında yapılan kazı çalışmasında açığa çıkartılan mevcut kalıntılar duvarın batıya doğru uzanarak devam ettiğini doğrulamaktadır. Höyüğün güney yarısındaki yoğun tahribat, bu duvarın orijinal uzunluğunu ve dönüş noktasını bulmamızı engelleyen ana nedendir.

Doğu-batı yönlü uzanan 1 No.lu duvar, yarmanın doğu ucunda 2 No.lu duvar olarak tanımladığımız başka bir duvara kadar uzanmaktadır. Ancak, iki duvarın birleşim noktasında yaşanan tahribattan ötürü kesinti söz konusudur. İki duvar arasındaki yıkıntı döküntü toprak yığını içinden gelen kerpiç bloklar ve moloz taşlar her iki duvar yapısındaki malzemelerle benzeşmektedir. 2 No.lu duvar, kuzey-güney yönünde uzanmaktadır (Figür 14). Söz konusu 2 No.lu duvarın temeli 1. No.lu duvardan farklı olarak belli bir düzen dahilinde olmayan geliş güzel dizilmiş kayrak taşlarından meydana gelmektedir. Bu duvarın kerpiç bloklarla donatılmış bölümü incelendiğinde, kerpiç blokların ebat olarak 1 No.lu duvardan daha küçük, yarı ölçülerinde, olduğu anlaşılmaktadır. Farklılık ölçülerle sınırlı kalmayıp renk ve kombinasyonda da kendini göstermektedir. Kerpiç bloklar, kahverengi ve gri tonlarında topraktan oluşan öze sahiptir. Höyüğün merkezine doğru uzanan ve küçük bir bölümü kesitte açığa çıkarılan 2 No.lu duvarın kerpiç blokları, 1 No.lu duvardaki kerpiçlere nazaran daha homojen bir yapıya sahiptirler. Öte taraftan 1 No.lu duvarın temelinde uygulanan sarı özlü toprak kullanımının 2 No.lu duvarda uygulanmadığını görmekteyiz.

2 No.lu duvarın taş temel ile kerpiç duvarın tam birleştiği noktada ve 1 No.lu duvar ile 2 No.lu duvar arasında kalan bölümde sıkıştırılmış topraktan yapılan 1 No.lu taban (Seviye: 1614,34) tespit edilmiştir. 2 No.lu duvarın taş temel çizgisinin hemen üzerinde başlaması ve kesitte bu duvar ile olan organik bağı görülebilmektedir. 1 No.lu taban yapısının 0,50x0,50 metre karelik kısmı çalışma alanı içinde tespit edilebilmiştir (Figür 15). Çünkü bu taban, 1 No.lu duvar ile bağlantılı olsa da güneye uzanan kısmın tamamı iş makineleri tarafından yok edilmiştir. Taban düzlemi üzerinde iç yüzeyi siyah dış yüzeyi kahverengi, kırmızı açkılı çok sayıda amorf ve profil veren, çoğunluğu küçük boyutlu Black-Topped kap parçaları ele geçmiştir (Figür 17a-e). Söz konusu taban üzerinde bunun dışında az miktarda dışı siyah içi kırmızı, kahverengi yoğun perdahlı amorf Kura-Aras seramiklerine de ulaşılmıştır. Taban üzerinde yoğun şekilde tahıl tanelerine ulaşılmış olması tarımın yapıldığını göstermektedir. Ayrıca obsidyen parçaları dışında bir adet oyun taşına (1613.98 m) ulaşılmıştır. 1 No.lu taban üzerinde yanmış ahşap kalıntısından alınan karbon örneğinin geleneksel yaş ölçümü, MÖ 4390±30; kalibre edilmiş ölçüm ise MÖ 3096-2913 tarihini vermiştir (Figür 18a). 2 No.lu duvarın doğu ucunda, temel seviyesine kadar inen cılız bir Orta Çağ mimarisi saptanmıştır. Erken Tunç Çağına ait anıtsal mimariye büyük zarar verdiği anlaşılan Orta Çağ mimarisinde işlenmiş yöresel kireç taşları kullanılmıştır. Bu mimari kalıntı içerisinde çok sayıda amorf

sırlı Orta Çağ seramiği ele geçmiştir. Bu cılız mimari içinden, 1614,12 kottan, alınan bir radyo karbon örneğinin geleneksel yaş ölçüm sonucu MS 611±24; kalibre edilmiş ölçüm ise MS 1301-1370 tarihini ortaya koymuştur (Figür 18c).

1 No.lu tabanın tahrip olan güney kısmında belgeleme işlemleri tamamlandıktan sonra taban üzerinde sistemli seviye inme çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Taban yapısının altında 1613,88 kotta, 1 No.lu duvarın su basmanı katmanı ve taş temelin hemen üst seviyesinde kahverengi yumuşak toprak dolgunun hemen üstünde yine sıkıştırılmış topraktan yapılmış 2 No.lu taban açığa çıkartılmıştır (Figür 16). 2 No.lu tabanın üzerindeki yumuşak özlü toprak içerisinde oldukça parlak (perdahlı) Kura-Aras ve Black Topped amorf seramiklere, kemiklere, obsidyenlere, taş eserlere ve bir adet tunç objeye ulaşılmıştır. Öte taraftan taban üzerinden alınan karbonlaşmış ahşap kalıntılarında alınan bir örneğin geleneksel yaş ölçümü MÖ 4442±28; kalibre edilmiş ölçümler ise MÖ 3132-3009 tarih aralığını ortaya koymuştur (Figür 18b). 2 No.lu taban üzerinde Kura-Aras Kültürel fenomenine ait seramiklerle (Figür 19a-ç) Black Topped seramikleri bir arada tespit edilmiştir (Figür 19d-g).

Tartışma

Çiğdemtepe Höyüğü 2020 yılı kazı çalışmaları kısa süreli gerçekleşen ve daha çok höyükteki sekansları saptamaya odaklanan çalışmalardır. Bu kısa süreli kazı çalışmaları, özellikle Bayburt Coğrafyası'nın henüz tam olarak aydınlatılamamış Prehistorik Çağlarına yönelik önemli verileri bilim dünyasına sunmuştur. Bu verilerin en önemlisi, radyo karbon tarihlenmeler ile desteklenmiş seramik materyallerdir. Bu bağlamda, makalemizin bu bölümünde öncelikle çalışmalardan ele geçen seramiklerin değerlendirilmesine yer verilmiştir.

Çiğdemtepe Höyük 2020 yılı kazı çalışmalarında ne yazık ki tüm veya tüme yakın seramik, höyükteki Orta ve Modern Çağ tahribatlarından kaynaklı olarak ele geçmemiştir. Kazı çalışmaları öncesinde höyük yüzeyinden toplanan seramik parçaları ve kazı çalışmaları esnasında ele geçen Erken Tunç Çağı seramikleri istatistiksel olarak değerlendirildiğinde *Black-Topped Ware* seramiklerin tüm seramikler içindeki oranının yaklaşık olarak %75 olduğu saptanmıştır⁴. Kura-Aras seramik buluntularının sayısındaki düşük oran, hem tabakalardan ele geçen seramikler için hem de yüzeyden toplanan seramikler için geçerlidir.

Çiğdemtepe Höyüğü 2020 yılı kazı çalışmalarında, F-8 plan karesinde saptanan 1 ve 2 No.lu taban yapısı üzerinden gelen seramikler değerlendirilmiştir. Her iki tabakadan gelen seramiklerin tamamı el yapımıdır. Profil veren, Kura-Aras ve Black Topped seramik

4 Elâzığ ve Malatya coğrafyasında ise bu durumun tersine Kura-Aras seramik grubu daha baskındır. Örneğin Taşkun Mevkii'nin çağdaş kültür yerleşimindeki seramik repertuarının neredeyse % 90'ını Kura-Aras malları oluşturmaktadır (Sagona, 1994b: 6-7). Benzer şekilde Değirmentepe'nin seramiklerinin en az % 85-90'ını Kura-Aras malları oluşturmaktadır (Duru, 1979: 27-28).

parçaları ile birlikte aynı özelliklerde çok sayıda amorf seramik parçaları tabanlar üzerinden ele geçmiştir.

1 No.lu taban üzerinden gelen seramiklerin ilk gurubunu *omphalos* tabanlı seramikler oluşturmaktadır (Figür 17a-ç). Yükseklikleri ve çapları standart olmayan taban bölümündeki parmak baskı uygulaması kâsenin iç yüzeyine doğru çıkıntı yapar. Kenar kalınlıkları ve kenarların yukarıya doğru dar açılı dönüşleri bu kaidelerin yuvarlak gövdeli kaselere ait olabileceğini düşündürmektedir. Bu form grubunun iç kısımları siyah ve ağıldır. Dış yüzeyler ise kahverengi ve tonlarında hafif ağılı ve düzleştirilmiş şekildedir. Kum ve küçük taşçık yoğun katkı maddesi olarak kullanılmıştır. Ayrıca mika katkı da bazı örneklerde görülmektedir. Orta kalitede pişirilmiş bu form kümesinde astar uygulaması her iki yüzeyde görülmektedir.

Gerek yüzey işlemleri gerekse form özellikleri bakımından bu tipteki seramiklere Büyüktepe Höyük, Erken Tunç Çağı tabakalarında (Sagona vd., 1991: 157, Fig. 8:3; Sagona vd., 1992:38, Fig. 4:10), Bayburt Bölgesinde yapılan yüzey araştırmalarında (Sagona, 1993b: 264, Fig. 1:5; Sagona ve Sagona: 2004, 425, Fig. 110:19, 471, Fig. 133:4, 473, Fig. 134:15, 523, Fig. 159:4, 555, Fig. 175:3) ve Gökçedere/Pulur Höyük'te (Kökten 1944: Levha 6:4) rastlanılmıştır. Bayburt bölgesi dışında ise Arslantepe (Palumbi, 2017: 122-123, Fig. 6: i, Fig. 8: b), Çadır Höyük (Steadman vd., 2007: 395, Figure 6: A-B, 397, Figure 7:D) ve Değirmen-tepe'de (Sagona, 1984: Fig. 47:3) *omphalos* tabanlı seramiklerin benzerleri görülmektedir.

1 No.lu taban üzerinden gelen diğer form grubunu kaseler oluşturmaktadır (Figür 17d-e). İki farklı tipteki bu kâseler basit profilli (Figür 17d) ve iki bölümlü birleşik formlu (Figür 17e) olmak üzere iki alt grupta incelenmiştir. Örneklerin iç yüzeyleri siyah renklidir. Dış yüzeylerde kahve, siyah ve gri renklerde alacalanmalar görülmekle birlikte genelde dış yüzeyler kahverengidir. Astar her iki yüzeyde görülmektedir. Örneklerin dış ve iç yüzeylerinde kaliteli ağılama söz konusudur. Özellikle basit profilli kâse parçasının iç yüzeylerindeki ağılama metalik parlaklığa ulaşan kalitededir. Hamur kombinasyonlarında mika, kum ve taşçık görülen bu kaseler, orta ölçekte fırınlanmıştır. Morfolojik özellikleri ve benzer örnekleri ışığında "*Black-Topped Ware*" mal gurubu olarak değerlendirdiğimiz bu seramiklerle birlikte Kura-Aras amorf seramik parçaları 1 No.lu taban üzerinden ele geçmiştir.

Çiğdemtepe Höyüğünden ele geçen birleşik kâse (Figür 17e) tamamıyla bölgesel özellik sergilemektedir. Bayburt Bölgesinde Büyüktepe (Sagona vd., 1992: 38, Fig. 4:7, 12; Sagona, 1993b: 197, Fig. 1:3) ve Çayıryolu Tepe'den (Sagona ve Sagona, 2004: 474-475, Fig. 135:1-5) gelen örnekler dışında Kura-Aras Kültürünün dağılım coğrafyasının hiçbir yerinde ve Anadolu'daki Black Topped mallarının görüldüğü yerleşim yerlerinde bu tip kâseye rastlanılmamıştır.

1 No.lu taban üzerinde ele geçen basit profilli kâsenin (Figür 17d) benzerlerine ise Bayburt Bölgesinde Büyüktepe, Çayıryolu Tepe ve Tepetarla yerleşimlerinde rastlanılmaktadır (Sagona ve Sagona, 2004: 418-419, Fig. 107: 13-14; 436, Fig. 116: 1; 470, Fig. 133: 2; 493, Fig. 144:1). Bayburt Bölgesi dışında ise Ahlatlıbel'de (Koşay, 1934: 101, AB.:54, AB.:67), Çayıryolu Höyük'te (Arslan vd., 2013: 161, Resim 9: 2, 4), Küllüoba ETC II katlarında (Sarı, 2004: Levha 14: 5; Levha 16: 8; Levha 24: 3; Sarı, 2007: 650-651, 653, Res. 1: 1-2), Geç Kalkolitik Çağ'ından Erken Tunç Çağı'na geçiş evresine tarihlendirilmiş Eskişehir/Yukarı Söğütönü I seramikleri arasında (Efe, 2011: Lev. 4: 31), Demircihöyük'ün Erken Tunç Çağı I tabakalarında (Fidan vd., 2015, Figure 4: B) ve Arslantepe VIB1 katında (Palumbi, 2017: 122, Fig. 6: h, l-m, q; 123, Fig. 8: a-e) basit profilli kâse parçasının benzer örneklerine rastlanılmaktadır.

1 No.lu tabanın yaklaşık 50 cm alt kotunda saptanan 2 No.lu taban üzerinden gelen seramikleri ise kapaklar, kaseler ve bir adet çömlekten oluşmaktadır. Buradan ele geçen çömlek parçası uzun ve dik boyunludur (Figür 19a). Dar ağızlı çömlek orta ölçekte pişirilmiştir. Dış yüzeyinde kalitesiz açıklama görülen parçanın iç yüzeyi kabaca düzleştirilmiştir. Dışta kısmi alacalanma görülen çömleğin hamuru mika, kum ve taşçık katkılıdır. Form ve yüzey işlemleri bakımından tipik erken dönem Kura-Aras çömleklerinin özelliğini taşıyan örneğimizin benzerleri Bayburt Bölgesinde yapılan yüzey araştırmalarında tespit edilmiştir (Sagona ve Sagona, 2004: 427, Fig. 111:5, 503, Fig. 149:4, 553, Fig. 174: 1-3. 595, Fig. 195:14).

Bayburt Bölgesi dışında bu tip çömleklerin benzerleri Sos Höyük (Sagona ve Sagona, 2000: Fig. 13:3, 112, Fig. 42), Arslantepe (Frangipane 2018, 88-89, Fig. 12: f; Fig. 13: h; Fragnoli ve Frangipane 2022, Figüre 5), Pulur (Koşay ve Vary, 1964: Lev. XXXV. P.7), Karaz (Sagona, 1984: Fig. 15: 1-2), Alaybeyi (Işıklı, 2019: 172-173, Levha 4: a,b; Levha 5: a,c), Ermenistan/Aragats (Badalyan vd., 2009: 44, Figure 4/M-N,Q,S) ve Nahcivan/Duzdağı (Marro, 2021: 84, Fig. 6: 1, 4) yerleşimlerinden bilinmektedir.

2 No.lu taban üzerinden ele geçen bir diğer önemli buluntu grubu ise üzerinde doğrusal ve dairesel oluk bezemelerin olduğu pişmiş toprak kapaklardır (Figür 19b-ç). Kura-Aras kültürü ile ilişkilendirilen söz konusu bezemelere sahip kap parçalarının benzerlerine son yıllarda bilim dünyasına tanıtılan Tunceli Körkuyular Mezarlığında ele geçmiştir (Parlıtı, Öncel ve Yücel, 2021: 635, Fig. 3). Kura-Aras kültürüne ait kapakların tamamında açık ve astar uygulaması görülmektedir. Bezemelerin yer aldığı üst yüzeylerde ağırlıklı siyah ve grimsi siyah renkler hakimdir. İç yüzeylerde kahverengi, siyah ve gri renklerle birlikte yer yer alacalanmalar göze çarpar. Kapak parçalarından birisi kötü (Figür 19b) diğerleri ise orta kalitede fırınlanmıştır. Kapakların üst yüzeylerine, oluk bezeme tekniğiyle doğrusal, dairesel ve çapraz hatlar işlenmiştir. Kapakların çapları ve yükseklikleri standart değildir. Form olarak düz ve disk formludurlar. Kapların tutamak kısımlarına yönelik bilgilere parçaların küçük olarak ele geçmesinden dolayı ulaşılamamıştır. Bayburt Bölgesinde disk ve düz

formlu kapakların benzerleri, Büyüktepe Höyük (Sagona vd., 1993: 73, Fig. 3:4; Sagona ve Sagona, 2004: 493, Fig. 144:5), Ballı Kaya, Çayırlyolu Tepe, Kilise Tepe, Ziyaret Tepe ve Karaköy gibi merkezlerden bilinmektedir (Sagona ve Sagona, 2004: 419, Fig. 107: 10; 477, Fig. 136: 1-3; 555, Fig. 175:2; 565, Fig. 180:8; 595, Fig. 195:5). Form ve mal özellikleriyle birlikte oluk bezemeli kapakların bölge dışındaki benzerlerine Karaz (Koşay ve Turfan, 1959: Fig. 123: 278), Güzelova (Koşay ve Vary, 1967: Lev. XVI: G. 343), Norşuntepe, Gaitzami (Sagona, 1984: Fig. 102: 7; Fig. 103: 1; Fig. 104: 6) ve Sos Höyük VB tabakasında (Sagona, 2000: 358, Fig. 8: 1; Sagona ve Sagona, 2000: 71, 84, Fig. 9:3) rastlanılmaktadır.

2 No.lu taban üzerinden ele geçen Black-Topped Ware seramikleri kaselerden oluşmaktadır. Bu kâseler, içe dönük ağız kenarlı kâseler, basit “S” profilli kâse ve derin kâse olmak üzere üç alt grupta değerlendirilmiştir. Kaselerin tamamının iç yüzeyi siyah renkli olup iç yüzeyler kaliteli açıklanmıştır. İç yüzeydeki siyah renk dış yüzeye, dudak kenarı boyunca taşmaktadır veya taşma eğilimi göstermektedir. Değerlendirdiğimiz derin çanağın (Figür 19d) dış yüzeyinde kalitesiz açıklama söz konusudur. Hamur kombinasyonunda mika ve kum katkı maddesi olarak kullanılmıştır. Bayburt Bölgesinde Çiğdemtepe Höyüğü’nün iç paydaşı olabilecek yerleşimlerde derin çanağın benzeri henüz bulunmamıştır. Bölge dışında ise bu tipteki kâsenin benzeri sadece, Erken Tunç Çağı’na tarihlenen Afşin Çoğulhan Höyük (Brown, 1967: 146, Fig. 12: 117) seramikleri arasında tespit edilmiştir. 2 No.lu taban üzerinden ele geçen diğer bir form ise basit “S” profilli kâsedir (Figür 19e). Küresel gövdeli form arz eden kâse düşük ısıda pişirilmiştir. İç yüzeyinde kaliteli açıklama görülen parçanın dış yüzeyinde açığı görülmez ancak dış yüzey kaliteli bir şekilde düzleştirilmiştir. İç yüzeydeki siyah renk uygulamasının dışa taşma durumu belirgin bir şekilde görülür. Hamur kombinasyonunda kum ve mika katkı maddesi olarak kullanılmıştır. Bayburt Bölgesinde basit “S” profilli kâsenin benzeri, Bayburt Yedigözel yerleşiminden (Sagona ve Sagona, 2004: 418-419, Fig. 107: 6) bilinmektedir.

Bayburt Bölgesi dışında, basit “S” profilli çanakların benzerlerine, ETÇ II’ye tarihlenen Kütahya/Tepecik Höyük seramikleri arasında (Efe, 2010: 9, Res. 7: 1), İznik Bölgesinde yer alan Kınık, Pazaryeri I ve Marmaracık yerleşimlerinde (French, 1967: 77, Fig. 14:7; 78, Fig. 15: 36; 81, Fig. 18: 25), Geç Kalkolitik Çağı’ndan Erken Tunç Çağı’na geçiş evresine tarihlenen Yukarı Söğütönü I seramikleri arasında (Efe, 2011: Lev. 4: 29), Elbistan Ovası yerleşimlerinden Emirilyas ve Malap’ta (Brown, 1967: 146, Fig. 12: 105, 119) ve Bozhöyük’te (Dengiz, 2019: Levha 19: 3) rastlanılmaktadır.

Basit “S” profilli çanakların benzerleri, Orta ve Batı Anadolu’nun ETÇ süreci hakkında önemli veriler sunan Küllüoba ve Demircihöyük yerleşimlerinde de tespit edilmiştir. Küllüoba’nın ETÇ II katlarında bu tipteki kaseler ele geçmiştir (Sarı, 2004: Levha 25: 6; Levha 33: 6-7; Levha 43: 1, 4-6; Sarı, 2007: 653, Res. 1: 14). Demircihöyük’te ise bu tipteki kaseler ETÇ II’nin ortalarına doğru, Demircihöyük’ün ETÇ form repertuarının bir parçası

olmaya başlamıştır (Kılıç, 2021: 129). Ayrıca bu form, Orta ve Batı Anadolu yerleşimleri içinde en çok Demirci Höyükte ele geçmiştir (Dengiz, 2019: 69).

2 No.lu taban üzerinden ele geçen diğer form grubu içe dönük ağız kenarlı kaselerden oluşmaktadır (Figür 12f-g). Çiğdemtepe Höyüğü dışında bu tip kaselerin benzerleri Bayburt Bölgesinde henüz tespit edilmemiştir. Bayburt Bölgesi dışında bu tipteki çanakların benzerleri, Karaoğlan Höyüğünde (Brown, 1967: 146, Fig. 12: 104), İznik Bölgesindeki Üyecik ve Yenişehir I yerleşiminde (French, 1967: 82, Fig. 19:7; 83, Fig. 20: 37), GKÇ'den ETÇ'ye geçiş evresine tarihlenen Yukarı Söğütönü I seramikleri arasında (Efe, 2011: Lev. 4: 33) ve Aşağıkartal Höyüğünün ETÇ II'ye tarihlenmiş seramikleri arasında görülmektedir (Kılıç, 2021: Levha 60a: 8). Spesifik veriler arz eden Demircihöyük yerleşiminde, bu form grubuna ait tek bir parça ETÇ I tabakalarından ele geçmiştir (Seeher, 1987: 52:2). Küllioba Höyüğünde de ETÇ I tabakalarında bu tipte tek bir seramik parçası kaydedilmiştir. Bu tipteki çanaklar Demircihöyük'ün ETÇ II katlarında yaygındır. Benzer şekilde Küllioba höyüğünün ETÇ II tabakalarına göre sayıca artış gözlenmiştir (Dengiz, 2019: 66).

Çiğdemtepe Höyüğü 2020 yılı kazı çalışmalarının diğer önemli bölümü ise üç farklı kottan alınarak analiz ettirilen radyo karbon örneklerinden alınan sonuçlardır. Bayburt Coğrafyası'nda Sagona'dan sonra alınan ilk radyo karbon eksenli sonuçlar olması ve çok düşük sapmalar vermesi bakımından bu sonuçlar oldukça önemlidir. Sagona'nın Kura-Aras Kültürü'ne yönelik kronoloji önerisine göre bu sonuçlar değerlendirildiğinde Kura-Aras II ve Kura-Aras III dönemlerinde Çiğdemtepe Höyüğü, Kura-Aras'lı taşıyıcı topluluklar tarafından iskân edildiği sonucuna ulaşılmaktadır (Işıklı, 2011: 64, Resim 12). Öte taraftan bu sonuçlar, höyükte ETÇ I boyunca ve Orta Çağ'da höyüğün yerleşime sahne olduğunu kanıtlamıştır. Dolayısıyla Çiğdemtepe Höyüğü 2020 yılı kazı çalışmalarından elde edilen verilere göre höyüğün güney yarısında iki tabaka tespit edilmiştir. Bunlar: Orta Çağ Tabakası, Tabaka I; Erken Tunç Çağı IA; Geç Kalkolitik Çağı'ndan Erken Tunç Çağı'na Geçiş IB'dir. Kümülatif kronolojiye göre: bu tabakalar, Tabaka II ve Tabaka VIA ve VIB'ye denk gelmektedir (Figür 20).

Çiğdemtepe Höyük 2020 yılı kazı çalışmalarında, saptanan Erken Tunç Çağı IA (VIA) ve Geç Kalkolitik-Erken Tunç Çağı IB (VIB) tabakalarında Kura-Aras seramikleri ile Black Topped seramikleri birlikte ele geçmiştir. İç Batı ve Orta Anadolu'nun Erken Tunç Çağı I sürecine tanıklık etmiş önemli yerleşimlerde tespit edilen Black-Topped seramiklerin benzerlerinin Kura-Aras seramikleri ile aynı depozitlerden ele geçmiş olması Erken Tunç Çağı sürecinde, Çiğdemtepe Höyük özelinde, Kuzeydoğu Anadolu ile Orta ve Batı Anadolu Erken Tunç Çağı kültürlerinin yoğun bir şekilde etkileşim ve iletişim kurmuş olduğunu göstermektedir. Nitekim, Sagona: “Geç Prehistorik ve erken tarihsel dönemin büyük bir bölümünde Kuzeydoğu Anadolu'nun, temelde kültürlerin kaynaşıp, yüz yüze geldiği bir bölge (*frontier*) bizim iddamızı oluşturmaktadır” ifadesiyle bölgenin Geç Kalkolitik ve Erken

Tunç Çağı boyunca farklı coğrafyalardaki kültürel olguların Bayburt Bölgesinde kaynaşmış, etkileşmiş ve iletişim kurmuş olduğunu aktarmaktadır (Sagona ve Sagona 2004, 1).

Sonuç

Çiğdemtepe Höyüğü 2019-2020 yıllarından gerçekleştirilen kazı çalışmalarında, mimari, seramik ve radyo karbon okumalar ile literatür verilerine dayanılarak toplamda yedi ana kültür depoziti tespit edilmiş ve geçici kronoloji önerisi sunulmuştur (Figür 20). Geçici, kümülatif ve göreceli bu tabakalanma önerimize göre, Çiğdemtepe Höyük'te, 2019 yılı kazı çalışması yapılan alanda üç evreli Orta Çağ tabakası ve Erken Tunç Çağı II-III tabakalarının varlığı söz konusudur. Seramik, mimari ve diğer küçük buluntulara dayalı olarak varsıllaştırılan bu tabaka önerimize göre höyüğün kuzey yarısında güçlü bir Orta Çağ depozitinin olduğu ve bu depozitin erken dönem tabakalarını ciddi ölçüde tahrip ettiği anlaşılmaktadır. 2020 yılı kazı çalışmalarında ise dar alanda önemli sonuçlara ulaşılmıştır. Radyo karbon okumalar ve küçük buluntular ile tespit ettiğimiz GKÇ-ETÇ I geçiş ve ETÇ I tabakaları şimdilik höyükteki en erken tabakalardır. Söz konusu tabakalarda Kura-Aras Kültürel fenomeninin seramikleri ile Black Topped Ware mal grubu seramiklerinin bir arada ele geçmiş olması özeldir Kuzeydoğu Anadolu Arkeolojisi genelde Anadolu arkeolojisi açısından önemli bir bulgu olmuştur.

Çiğdemtepe Höyük 2020 yılı kazı çalışmalarında, ulaşılan diğer bir çarpıcı sonuç lokal bir geleneğin ürünü olduğunu düşündüğümüz mimari kalıntılardır. Çiğdemtepe Höyüğün güneyinde yoğun tahribat gören taş temelli kerpiç bedenli duvarları hem yükseklik hem de mimari özellikleri bakımından Doğu Anadolu ve Kuzeydoğu Anadolu Bölgelerinde bugüne kadar benzerlerine rastlanmayan özellikler içermektedir. Açığa çıkartılan mimari kalıntılar bütün halinde ele alındığında oldukça düzenli ve sistemli bir inşa tekniğinin uygulandığına işaret etmektedir. Höyüğün bulunduğu zorlu topografyada (su kaynağına uzak ve çıkılması zor) böylesi görkemli bir Geç Kalkolitik Çağı ve Erken Tunç Çağı mimarisinin bir arada olması bilim dünyası açısından birçok soruna çözüm üreteceği gibi birçok soruyu da beraberinde getirecektir. Ayrıca bu merkez bölge adına Kura-Aras ve Black-Topped kültürünün eksik halkasına ve köken sorunsalına kapı aralamasında kilit rol üstlenmesi açısından oldukça önemlidir.

Eldeki veriler şu an için Çiğdemtepe yerleşimcilerinin böylesi güç koşullarda yaşamayı gerektirecek siyasi bir ortama sahip olduklarını veya olabileceklerini göstermektedir. Bu siyasi problem her neyse Çiğdemtepe Höyüğünün Geç Kalkolitik Çağı ve Erken Tunç Çağı sakinleri kalıcı ve güçlü bir yerleşim modelini yüksek bir terasa uygulama stratejisinin gereğini duymuşlardır. Çünkü söz konusu göz alıcı, anıtsal yapı geleneği Kuzeydoğu Anadolu'nun ve Doğu Anadolu'nun Geç Kalkolitik ve Erken Tunç Çağı kültürüne uygun

değildir⁵. Öte taraftan gerek mimari kalıntılar gerekse pişmiş toprak buluntular, baskın bir lokal kültürün bölgedeki etkisini gözler önüne sermektedir.

Sonuç itibarıyla 2020 yılı çalışmalarında ortaya çıkarılan Geç Kalkolitik/Erken Tunç Çağı geçiş ve Erken Tunç Çağı I olmak üzere en az 2 evreli anıtsal mimari özelliklerine sahip kalıntılar günümüzde yoğun bir tahribat geçirmiştir. Tahribattan geriye kalabilen taş temelleri ve kerpiç bedenleri dahi bu yapının görkemini gözler önüne sermektedir. Kura-Aras merkezlerinde görmeye alışkın olmadığımız bu mimari yapı kalıntıları, radyo karbon tarihlenmeler, pişmiş toprak, obsidyen, taş, kemik, madeni buluntular ve figürin gibi taşınabilir kültür varlıklarıyla bölgenin dip tarihine önemli ölçüde ışık tutmuştur.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Çalışma Konsepti/Tasarım- U.P., E.A.; Veri Toplama- U.P., E.A.; Veri Analizi/Yorumlama- U.P., E.A.; Yazı Taslağı- U.P., E.A.; İçeriğin Eleştirel İncelemesi- U.P., E.A.; Son Onay ve Sorumluluk- U.P., E.A.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Conception/Design of Study- U.P., E.A.; Data Acquisition- U.P., E.A.; Data Analysis/ Interpretation- U.P., E.A.; Drafting Manuscript- U.P., E.A.; Critical Revision of Manuscript- U.P., E.A.; Final Approval and Accountability- U.P., E.A.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Arslan, M., Bertram, G. İ. ve Bertram, J.K., (2013). Çayyolu Höyük-Ankara'da Bir Geç Kalkolitik/İlk Tunç Çağ Yerleşmesi, *Anatolia*, 39, 139-164.
- Badalyan, R., Avetisyan, P. ve Smith, A.T., (2009). Periodization and Chronology of Southern Caucasia: From The Early Bronze Age Through The Iron III Period, *The Foundations of Research and Regional Survey In The Tsaghkahovit Plain, Armenia, Oriental Institute Publications*, Volume 134, Chapter 4, 33-93.
- Brown, G.H., (1967). Prehistoric Pottery from the Antitaurus, *Anatolian Studies*, 17, 123-164.
- Bryer, A. ve Winfield, D., (1985). *The Byzantine Monuments and Topography of The Pontos*, Washington.
- Ceylan, M., (2020). Erzurum Arkeoloji Müzesi'nden Bir Grup Parth Sikkesi, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24/3, 1238-1254.
- Ceylan, M., (2021). Erzurum Ormanağzı (Karnavas) Köyü Pekmez Yapım İşlikleri Üzerine Etnoarkeolojik Gözlemler, (Eds. İ. Akkaş, ve M. Karakoç), *Prof. Dr. Jak Yakar'ın Danışmanlığı'nda Anadolu'da Etnoarkeoloji Araştırmaları*, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 376-393.
- Çiğdem, S., (2013). Bayburt/Aydıntepe Yüzey Araştırması Işığında Bölgenin Eski Çağ Tarihinin Değerlendirilmesi, *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 30, 65-81.

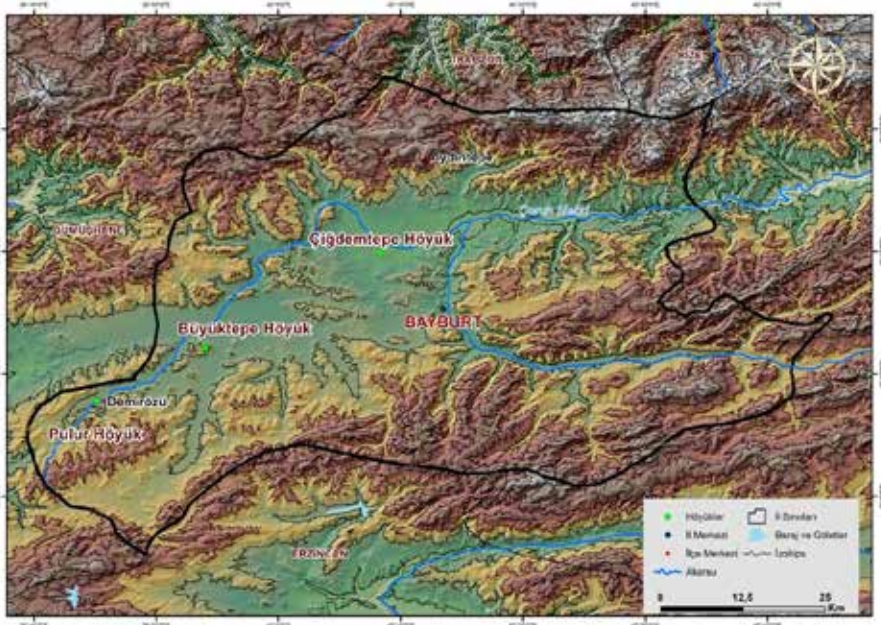
5 Doğu Anadolu'daki höyüklerden büyük ölçekli olanlar daha çok düz satır üzerine kurulmuşken küçük ölçekli olanlar hafif eğimli yamaçlar üzerine kurulmuşlardır. Bu yerleşimlerin hiçbirisi yerleşim arkeolojisi bakımından Çiğdemtepe ile uyuşmamaktadır, bkz. Parlı ve Caner, 2021: 32-37, 41-43; Parlı ve Kocaispir, 2022: 2033-2041, 2045-2046.

- Dengiz, O., (2019). *Batı ve Orta Anadolu'da İlk Tunç Çağı'nda Siyah Ağız Kenarlı (Black-Topped) Kaseler*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilecik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik.
- Duru, R. (1979). Keban Projesi Değirmentepe Kazısı 1973, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları Seri III/2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara
- Efe, T., (2010). Kütahya, Bilecik ve Eskişehir İllerinde Yapılan Yüzey Araştırmaları, *Anadolu Araştırmaları*, Sayı: 12, 1-19.
- Efe, T., (2011). Eskişehir Yöresindeki Bazı Höyüklerde Saptanmış Olan İlk Tunç Çağı'na Geçiş Evresi Çanak Çömleği, *Anadolu Araştırmaları*, Sayı: 13, 2011, 17-46.
- Fagnoli, P. ve Frangipane, M., (2022). *Centralisation and Decentralisation Processes and Pottery Production at Arslantepe (SE Anatolia) during the 4th and Early 3rd Millenium BCE*, World Archaeology.
- Frangipane, M., (2018). Arslantepe. The Rise And Development of A Political Centre: From Temple To Palace To A Fortified Citadel, *International Arslantepe Archaeology Symposium*, 4-6 October, 71-104.
- French, D.H., (1967). Prehistoric Sites in Northwest Anatolia I. The İznik Area, *Anatolian Studies*, 17, 49-100.
- Fidan, E., Sarı, D. ve Türkteki, M., (2015). An Overview of the Western Anatolian Early Bronze Age, *European Journal of Archaeology*, 18 (1), 60-89.
- Gündüzalp, N., (1986). İç doğu Karadeniz Bölgesinden Prehistorik Buluntular, *Türk Tarih Kongresi 9, 21-25 Eylül 1981, Kongreye Sunulan Bildiriler, Cilt I*, 49-54.
- Işıklı, M., (2011). *Doğu Anadolu Erken Transkaşkasya Kültürü: Çok Bileşenli Gelişkin Bir Kültürün Analizi*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Işıklı, M., (2019). Erzurum Ovası Alaybeyi Höyüğü Kalkolitik ve Erken Tunç Çağ Tabakaları, *Karaz'dan Büyük İskender'e Erzurum Ovası'nda Yeni Bir Keşif: Alaybeyi Höyük*, (V, 139-182), Ankara.
- Kılıç, Ö.Ç., (2021). *Orta Porsuk Havzası İlk Tunç Çağı Yerleşim Dokusu: Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Süreçler*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Çanakkale Üniversitesi, Lisans Üstü Eğitim Enstitüsü, Çanakkale.
- Koşay, H.Z., (1934). Ahlatlıbel Harfiyatı, *Türk Tarih, Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, Sayı: 11, 3-101.
- Koşay, H.Z. ve Turfan, K., (1959). Erzurum-Karaz Kazısı Raporu, *Belleten*, XXIII/91, 349-413.
- Koşay, H.Z. ve Vary, H., (1964). Pulur Kazısı: 1960 Mevsimi Çalışmaları Raporu, *Türk Tarih Kurumu Basımevi*, Ankara.
- Koşay, H.Z. ve Vary, H., (1967). Güzelova Kazısı, *Türk Tarih Kurumu Basımevi*, Ankara.
- Köksal, A. (2011). *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Bayburt*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ankara.
- Kökten, İ.K., (1944). Kuzeydoğu Anadolu Prehistoryasında Bayburt Çevresinin Yeri, *DTCFD, III/1*, 465-486.
- Ksenophon (1998). *Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)*, Çev. T. Gökçöl, 139, İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Marro, C., (2021). The Functions of Kura-Araxes Ceramic Containers in Caucasian Early Mining, *On Salt, Copper and Gold, The Origins of Early Mining and Metallurgy in The Caucasus*, Lyon.
- Palumbi, G., (2017). Pus hor Pull Factors? The Kura-Araxes 'Expansion' from a Different Perspective: the Upper Euphrates, At the Northern Frontier of Near Eastern Archaeology, *Subartu*, XXXVIII, 113-132.
- Parker, A., (1999). Northeastern Anatolia: On the Periphery of Empires, *Anatolian Studies*, 49, 133-141.
- Parlıtı, U. ve Caner, E., (2021). Geography and Climate on the Site Selection of Archaeological Settlements: Examples from Kura-Araxes Settlements in the Upper Euphrates-Malatya Basin, *Aras Türkiye Eski Yakın Doğu Araştırmaları Dergisi* 3, 29-53.

- Parlıtı, U., Öncel, K., ve Yücel, Ç., (2021). Kura-Aras Kültürel Yayılımının Kuzeybatısında Körkuyular Mezarlığı, *Anadolu Arkeolojisiyle Harmanlanmış Bir Ömür Mehmet Karaosmanoğlu'na Armağan*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 625-648.
- Parlıtı, U. ve Kocaispir, A., (2022). Main Factors Affecting the Settlement of Eastern Anatolia from the Beginning to the End of the Bronze Age, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi 11(4)*, 2029-2050.
- Sagona, A., (1984). *The Caucasion Region in The Early Bronze Age*, Part 1-3, BAR International Series 214 (iii), Oxford.
- Sagona, A., (1990). An Archaeological Survey of the Bayburt and Kelkit Regions, North-Eastern Anatolia: The Pre-Classical Period, *Araştırma Sonuçları Toplantısı, VII*, 425-433.
- Sagona, A., (1992). Bayburt Survey 1990, *Araştırma Sonuçları Toplantısı, IX*, 378-403.
- Sagona, A., (1993a). Büyüktepe Höyük 1991, *Kazı Sonuçları Toplantısı, XIV/1*, 193-198.
- Sagona, A., (1993b). Bayburt Survey 1991, *Araştırma Sonuçları Toplantısı, X*, 261-268.
- Sagona, A., (1994a). Büyüktepe Höyük 1992, *Kazı Sonuçları Toplantısı, XV/1*, 229-234.
- Sagona, A. (1994b). *The Aşvan Sites 3: Keban Rescue Excavations, Eastern Anatolia*, Early Bronze Age, The British Institute of Archaeology at Ankara Monograph Series vol. 18, Ankara
- Sagona, A., (2000). Sos Höyük and The Erzurum Region in late Prehistory: A Provisional Chronology for Northeastern Anatolia, (Eds. C. Marro, ve H. Hauptmann), *Chronologies des Pays du Caucase et de L'Euphrate aux IVe-IIIe Millenaires*, 329-373.
- Sagona, A. ve Brennan, P., (1995). Bayburt Survey 1993, *Araştırma Sonuçları Toplantısı, XII*, 305-316.
- Sagona, A. ve Sagona, C., (2000). Excavations at Sos Höyük, 1998 to 2000: Fifth Preliminary Report, *ANES 37*, 56-127.
- Sagona, A., Pemberton, E. ve McPhee, I., (1991). Excavations at Büyüktepe Höyük 1990: First Preliminary Report, *Anatolian Studies, Vol. 41*, 145-158.
- Sagona, A., Pemberton, E. ve McPhee, I., (1992). Excavations at Büyüktepe Höyük 1991: First Preliminary Report, *Anatolian Studies, Vol. 42*, 29-46.
- Sagona, A., Pemberton, E. ve McPhee, I., (1993). Excavations at Büyüktepe Höyük 1992: First Preliminary Report, *Anatolian Studies, Vol. 43*, 69-83.
- Sagona, A. ve Sagona, C., (2004). Archaeology at The North-East Anatolian Frontier, I, An Historical Geography and a Field Survey of The Bayburt Province, *Ancient Near Eastern Studies Supplement 14*, Louvain-Peeters.
- Sarı, D., (2004)., *Küllüoba İlk Tunç Çağı II Çanak Çömleği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sarı, D., (2007)., Küllüoba'da Ele Geçirilen Siyah Ağız Kenarlı (Black-Topped) Kaselerden Birkaç Örnek, (Eds. M. Alparlan, M. D. Alparlan, ve H. Peker), *Belkis Dinçol ve Ali Dinçol'a Armağan*, 647-656.
- Seeher, J., (1987)., *Demircihüyük III: Die Ergebnisse der Ausgrabungen 1975-1978, Die Keramik 1*, Verlag Philipp Von Zabern, Mainz am Rhein.
- Steadman, S. R., McMahon, G. ve Ross, J.C., (2007). The Late Chalcolithic at Çadır Höyük in Central Anatolia, *Journal of Field Archaeology*, Vol. 32, No. 4, 385-406.
- Ünsal, V., (2006). *Yukarı Çoruh Havzasının Tarihi ve Arkeolojisi*, Bayburt: Bayburt Valiliği Yayınları.
- Ünsal, V., (2014). Bayburt Kaleleri, *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 1, Sayı 1*, 88-102.

Şekil, Resim, Tablo ve Grafikler / Figures, Tables and Graphics

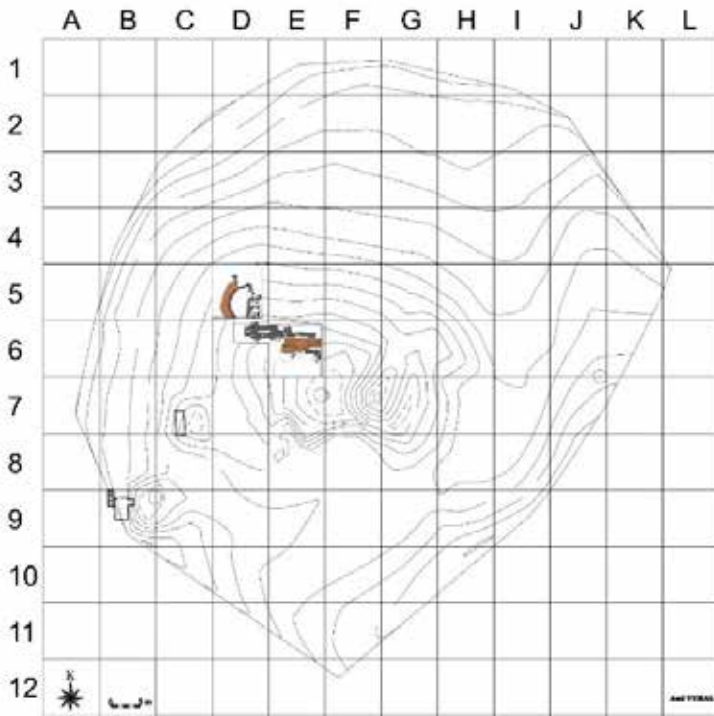
Figür 1: Çiğdemtepe Höyük ve Bayburt Coğrafyası içerisindeki kilit höyükler.

Figür 2: Çiğdemtepe Höyüğü'nün güneydoğudan görünümü.

Figür 3: E-6 Plankaresinin kazı öncesi görünümü.

Figür 4: Çiğdemtepe Höyüğü'nün 10x10 metre karelik parselasyonunu gösteren plan.

Figür 5: E-6 Plankaresinde saptanan Orta Çağ tabakasının IB Evresi mimari kalıntıları.

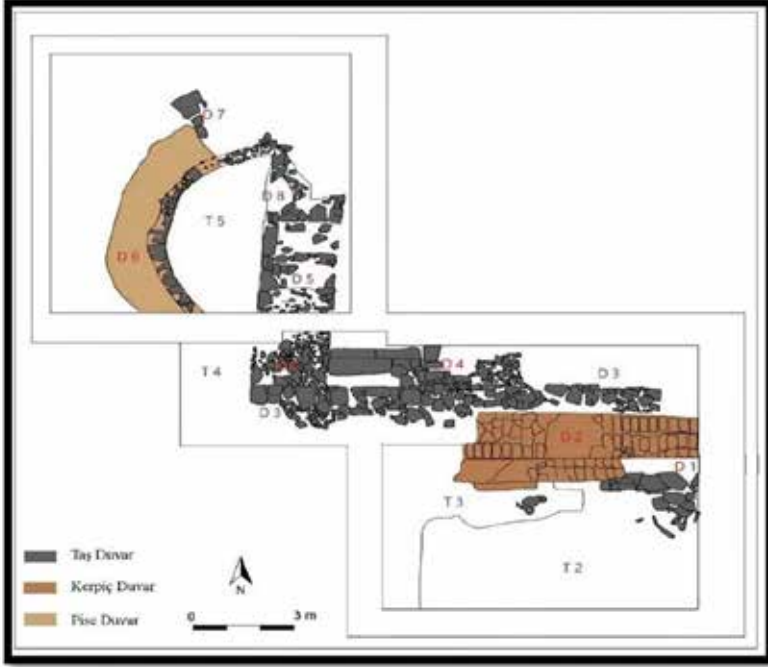
Figür 6: Tabaka IC'ye ait mimari kalıntılar.

Figùr 7: Tabaka IC'ye ait mimari kalıntılar.

Figùr 8: E-6 ve D-6 Plankaresi sınırları içinde açığa çıkarılan merdiven yapısı.

Figür 9: Höyüğün kuzey yarısında açığa çıkarılan Orta Çağ mimari kalıntılarının plan çizimi.

Figür 10: D-5 Plankaresinde açığa çıkarılan apsidal planlı yapının havadan görünümü.

Figür 11: 2019 yılı kazıları sonrası höyüğün havadan görünümü.

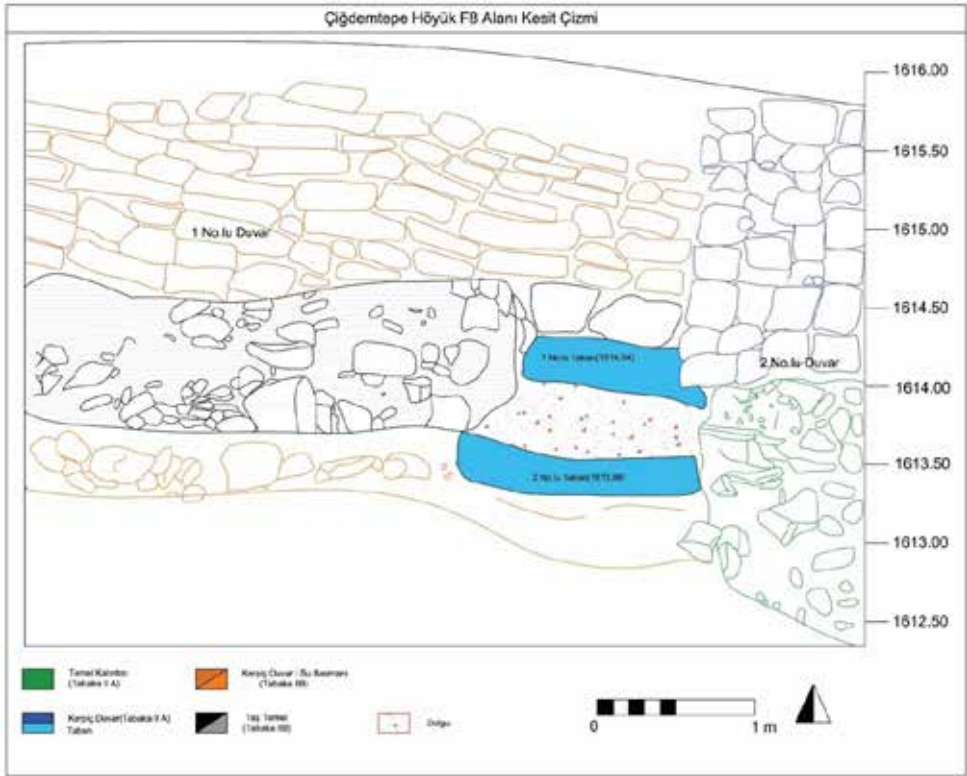

Figür 12: 2020 yılı kazı çalışmaları öncesi F-8 Plankaresindeki büyük yarmanın görünümü.

Figür 13: F-8 Plankeresinde açığa çıkarılan mimari kalıntılar.

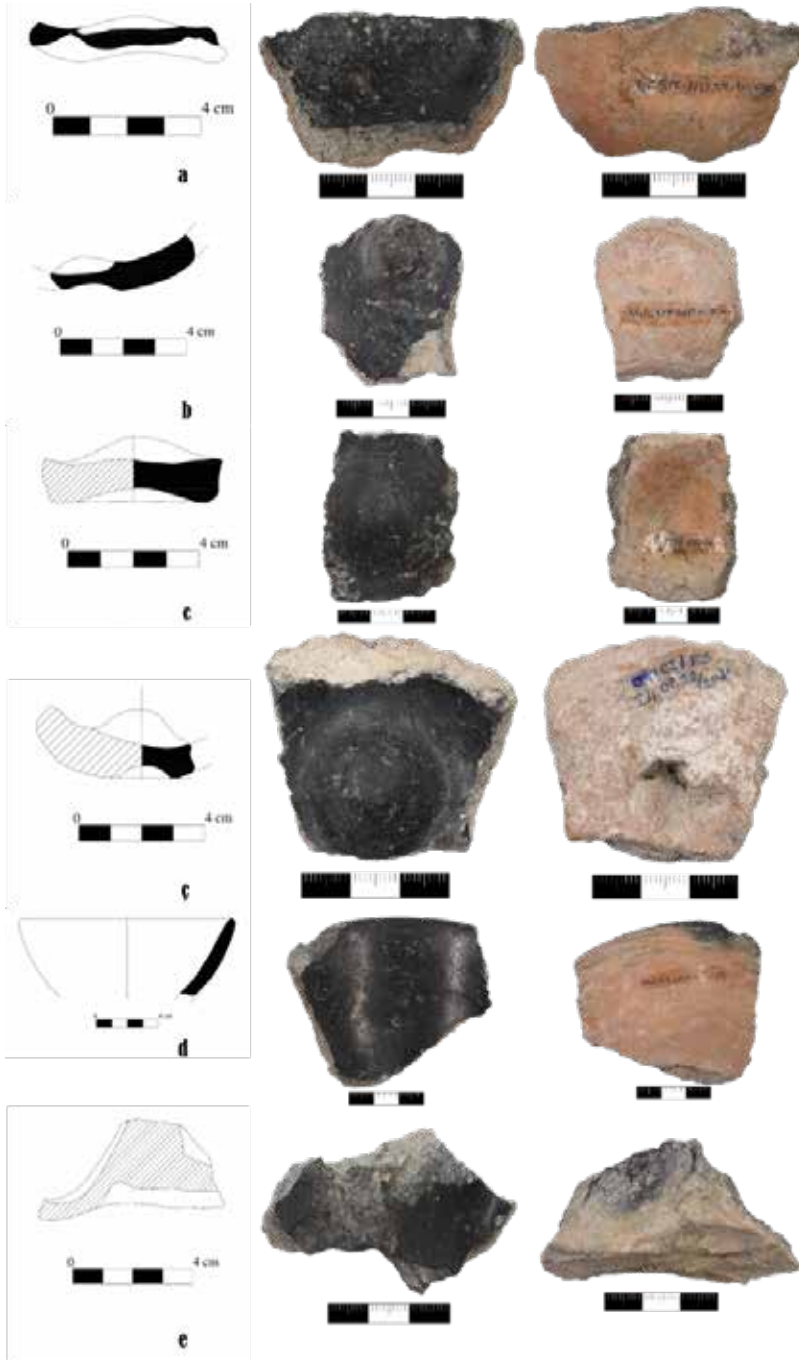
Figür 14: F-8 Plankeresinde açığa çıkarılan mimari kalıntıların kesit çizimi.

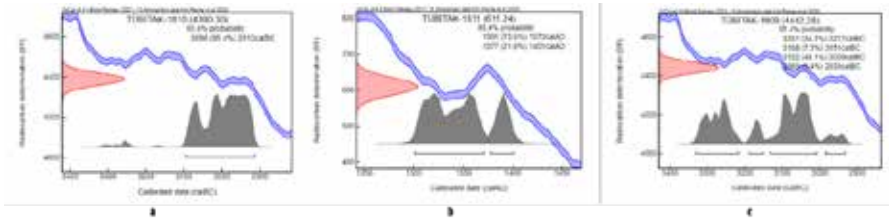
Figür 15: F-8 Plankaresinde tespit edilen 1 No.lu taban.

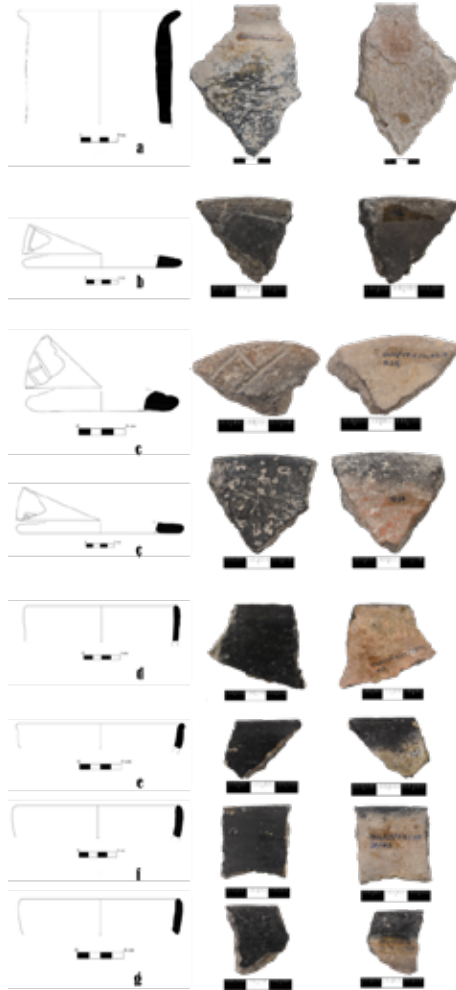
Figür 16: Tabaka VIA mimari kalıntıları.

Figür 17: 1 No. lu Taban üzerinden ele geçen seramikler.

Figür 18: F-8 Plankaresinden alınan kömürleşmiş ahşap kalıntılarının radyo karbon analiz sonuçları.

Figür 19: 2 No.lu Taban üzerinden ele geçen seramikler.

Tablo 1: Çiğdemtepe Höyük Tabakaları

TABAKA	C14	PLANKARE	KRONOLOJİ
IA, IB, IC	-	E-6	Orta Çağ (MS 10.-13. yy)
II	MS 1301-1370	F-8, G-8	Orta Çağ (MS 14. yy)
III	-	F-7, G-7	Demir Çağ (MÖ 12/11.-4. yy)
IV	-	E-6 ve Yüzey	ETÇ III (MÖ 2500-2000)
V	-	E-6, D-5 ve Yüzey	ETÇ II (MÖ 2750-2500)
VIA	MÖ 3096-2913	F-8	ETÇ I (MÖ 3096-3070)
VIB	MÖ 3132-3009	F-8	GKÇ-ETÇ I (MÖ 3132-3009)

Figür 20. Tablo 1.

İzmir-Bayraklı Höyüğü'nde Bulunan Antropomorfik Kap Parçaları ve Batı Anadolu Tunç Çağ Arkeolojisindeki Yeri

Anthropomorphic Vessels from the Old Smyrna Bayraklı Mound and Their Meaning in the Bronze Age of the West Anatolia Region

Gülnur Erođlu¹ , Aylin Ü. Erdem²

¹Adıyaman Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi, Adıyaman, Türkiye

²Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi, İzmir, Türkiye

ORCID ID: G.E. 0000-0001-7631-8523;
A.Ü.E. 0000-0002-5584-9357

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Gülnur Eroğlu,
Adıyaman Üniversitesi, Arkeoloji-Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi, Adıyaman Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Kat: 3 Arkeoloji Böl., Adıyaman, Türkiye
E-mail: sumergulnur@gmail.com

Başvuru/Submitted: 01.09.2022

Revizyon Talebi/Revision Requested: 29.09.2022

Son Revizyon/Last Revision Received: 06.10.2022

Kabul/Accepted: 01.11.2022

Atıf/Citation: Eroğlu, G., & Erdem, A.Ü. (2022). İzmir-Bayraklı höyüğü'nde bulunan antropomorfik kap parçaları ve Batı Anadolu Tunç Çağ arkeolojisindeki yeri. *Anadolu Araştırmaları-Anatolian Research*, 27, 31–49. <https://doi.org/10.26650/anar.2022.1169698>

ÖZ

Bayraklı Höyüğü (Eski Smyrna) kazıları çerçevesinde 2017 yılından itibaren “Batı Açmaları”nda yürütölen çalışmalarda Erken Tunç Çağ sonu ve Orta Tunç Çağ başlangıcına tarihlenen veriler açığa çıkarılmıştır. Başlıca 3 mimari yapı katıyla temsil edilen alanın, Erken-Orta Tunç Çağ geçiş dönemine tarihlenen I. Tabakası'ndan ele geçen seramik bulguları içinde antropomorfik (insan yüzlü) kap parçalarına rastlanmıştır. Söz konusu tabakadan elde edilen seramik repertuarı içinde az sayıda örnekle temsil edilen insan yüzlü kapların, farklı tipte ve özellikteki kaplardan oluştuğu dikkati çekmektedir. Bu makalede, Bayraklı'nın I. Tabakasında bulunan antropomorfik kaplar, form, mal ve bezeme özellikleri açısından değerlendirilerek Batı Anadolu'daki diğer Tunç Çağ merkezlerinde bulunan örneklerle karşılaştırma yoluna gidilmiştir. Buna göre Bayraklı'daki örnekler, form ve bezeme açısından ele alınarak Batı Anadolu arkeolojisindeki yeri üzerine bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Batı Anadolu, Bayraklı Höyüğü (Eski Smyrna), Tunç Çağ, Antropomorfik Kaplar, Seramik

ABSTRACT

Archaeological excavations since 2017 of Bayraklı Mound in Old Smyrna in the western trenches have presented significant evidence of the period between the end of the Early Bronze Age and the beginning of the Middle Bronze Age. The trench is characterized by three archaeological layers, with Layer I providing some sherds related to anthropomorphic vessels containing stylized human faces and dating back to the transition from the Early to the Middle Bronze period. The anthropomorphic samples are represented by a small number of sherds with different forms and features.

This article discusses the anthropomorphic vessel sherds from Layer I of the Bayraklı Mound in terms of their forms, decorations, and features and makes some comparisons with other Bronze Age sites in the West Anatolia Region. Accordingly, general interpretations have been made about the location of the Bayraklı samples in the West Anatolia Region.

Keywords: Western Anatolia, Bayraklı Mound (Old Smyrna), Bronze Age, anthropomorphic Vessels, Pottery

EXTENDED ABSTRACT

The Bayraklı Mound of Smyrna (Ancient İzmir) is located in the Bayraklı District of Turkey's İzmir Province. The first systematic excavations were conducted by J. Cook and E. Akurgal between 1948-1951. Afterwards, E. Akurgal directed the excavations between 1966-1992 and M. Akurgal between 1993-2013. Most recently, the area has been excavated since 2014 under the direction of C. Tanrıver from Ege University.

Although Bayraklı Mound has been excavated since 1948, the layers dating to the Bronze Age settlement are less known. The only excavation from the Early Bronze Age layer was carried out in "Trench E" in 1949, the findings of which E. Akurgal later published as a short report. According to this report, the earliest settlement of Bayraklı was dated to 3000 BC based on architectural remains and pottery finds. The new period of excavations has been conducted in the area of the western trenches in order to understand the Early Bronze Age layers in a wider framework. Layer I has been dated to the transition period from the Early to the Middle Bronze Age and is represented by rectangular structures with stone foundations. The pottery obtained from this layer have presented different wares and forms related to the period and are also known to come from Bronze Age layers of other sites in the West Anatolia Region. A group of anthropomorphic vessel sherds in the pottery collection constitute the main theme of this article.

A total of six anthropomorphic vessel sherds were found in Layer I and dated to the transition period from the Early to the Middle Bronze Age. As is well known, anthropomorphic vessels can be divided into two main categories based on whether their decorations bear only a human face or a human body and face. The best examples with a human face and body together are known to have come from Troy, Limantepe, and Seyitömer. Because no complete vessel has yet been found, whether the Bayraklı Mound samples are decorated with a human body that includes the chest and arms or not remains unclear. The sherds that have been found are solely decorated with stylized human faces, including the eyes and nose. The eyes were made as circular reliefs, while the nose had been made as a vertical line relief before the firing of the vessels. The two main ware groups are observed as brown slipped wares and red slipped wares. The clay inclusions consist of sand, small pebble, mica, and lime. The burnishing has been observed to be of a low quality, with most sherds generally being unburnished. Similar anthropomorphic vessels are known to have come from settlements in the West Anatolia Region such as Troy, Aphrodisias, Karataş-Semayük, Seyitömer, Kumtepe, Bakla Tepe, Limantepe, Kocabaş Tepe, Çeşme-Bağlararası, Laodikeia/Asopos Tepesi, and Beycesultan (see map).

The stratigraphic results from the settlements in West Anatolia indicate anthropomorphic vessels to have been especially common during the end of the Early Bronze Age to the

Middle Bronze Age. They continued to be used during the Late Bronze Age, but with a sharp decrease. According to the analysis of the anthropomorphic vessels found in West Anatolia, some chronological differences can be suggested based on vessel form and design. Anthropomorphic vessels with stylized human faces dating to the Early Bronze Age generally consist of small- and/or medium-sized vessels, as seen in Troy and Kumtepe. However, the size of the anthropomorphic vessels dating to the Middle Bronze Age at Limantepe and eşme-Bağlararası are larger than the Early Bronze Age ones. When taking the size of the vessel into consideration, the anthropomorphic vessel fragments from Bayraklı Mound reflect both Early and Middle Bronze Age traditions.

The stylized human face decorations on vessels from the Early and Middle Bronze Ages also differ from each other. The Early Bronze Age figures from Troy and Kumtepe were made more round, while the Middle Bronze Age ones are more detailed.

The meanings in the anthropomorphic vessel traditions in Anatolia, which date back to the Neolithic period, are explained as a reflection of the belief system related to female symbolism and fertility. Similar perceptions would likely have continued during the Bronze Ages as well. Although the meanings of anthropomorphic vessels are not yet known with certainty, this tradition clearly survived in Anatolia from the Neolithic to the end of the Bronze Ages. The Bayraklı Mound sherds reflect the continuation of the same tradition and/or belief system during the Early and Middle Bronze Ages.

Giriş

Çanak Çömlek üretiminin başlangıcından beri dünyanın çeşitli bölgelerindeki kültürlerde antropomorfik veya insana ait bezeme unsurları içeren kaplara rastlamak mümkündür. İnsan yüzü kap üretme geleneğinin arkasında yatan nedenler tam olarak bilinmese de ilginç olan, üzerinde insana dair herhangi bir bezemenin bulunmadığı yalın çanak çömleklerde kullanılan terminolojide bile, insana ait anatomik terimlerin kullanılmasıdır. Buna göre, günlük kullandığımız dilde bir kabı tanımlarken, kaba ait bölümler “ağız kenarı, boyun, omuz, gövde, ayak” gibi insana ait anatomik benzetmelerle ayrılarak bir şekilde kaba kişisel bir nitelik yüklenmiş olur. Dolayısıyla filolojik ve terminolojik olarak incelendiğinde herhangi bir kabın zaten tek başına “antropomorfik” anlam taşıdığı da düşünülmektedir (Nanoglou 2008, s. 316-317; Naumov 2008, s. 93). Sıradan bir kaba, işlevi dışında yüklenen anlamın alt okumasını yapmak her zaman mümkün değildir. Dolayısıyla bu noktada herhangi bir kabın özel bir anlam içerdiğine dair en somut veriyi, “insan, hayvan veya herhangi bir obje” şeklinde olan ya da üzerine çeşitli bezemelerin yapıldığı kaplar oluşturur.

İnsanlık tarihi boyunca kaplar üzerine çeşitli süslemeler yapılmıştır. Bunlar içinde bir grubu oluşturan antropomorfik kaplar, kimi zaman üzerinde insana ait özellikleri barındıran bezemeye, kimi zaman da insan şeklinde üretilmesiyle karşımıza çıkar. Bu türde kapların Anadolu'daki en erken örnekleri Neolitik döneme kadar geriye gider. Neolitik ve onu takip eden Kalkolitik dönem ile Erken Tunç Çağ'ın ortalarından sonra daha sık görmeye başladığımız antropomorfik kaplar, farklılık ve çeşitliliklerine rağmen, coğrafya ve kronolojiden bağımsız olarak genellikle “inanç-kült” uygulamaları çerçevesinde değerlendirilmektedir. Anadolu'da Neolitik dönemden itibaren görülmeye başlayan hem bezeme anlayışı hem de form ve biçim açısından değişime uğrayan antropomorfik kapların, çanak çömlek üretimi içerisinde günlük kullanım kapları olarak yorumlanan kaplara nazaran nadir görünen bir bölümünü oluşturduğu söylenebilir. Bu döneme tarihlenen Ulucak Höyük (Çilingiroğlu ve ark., 2004, Fig. 58; Çilingiroğlu 2012, s. 95, Fig. 6.12, Hacılar (Mellaart 1970, s. 175, Levha 157b-158, Şek. 229; Umurtak 1996, s. 488-493, Lev 7-1, 8-1, 9-1) ve Köşkhöyük (Silistreli 1989a, s. 499, Levha II. 3-4, III. 1; Silistreli 1989b, s. 372, Levha X) gibi yerleşimlerde insan yüzü kaplar çeşitli şekillerde belirlemektedir. Öyle ki bu tip kapların yayılım alanının Avrupa'nın kuzeyine kadar gittiği anlaşılır (Korfmann 1999; Naumov 2008, s. 93). Nitekim Güneydoğu Avrupa'da, Bulgaristan'da görülen Karanovo I ve II kültürlerindeki boya bezemeli örnekler Erken Neolitik döneme tarihlenmektedir. Yine aynı bölgedeki Starčevo-Körös-Criş kültüründe de benzer bezeme uygulaması bulunmaktadır ve bu tür bezemeli örnekler Avrupa'da Vinča kültürünün başlamasıyla birlikte sona ermektedir (Becker 2017, s. 77). Kalkolitik döneme gelindiğinde ise, bu tip kapların ele geçtiği merkezler sayıca azalmakla birlikte daha çok Anadolu'nun batısında yoğunlaştığı dikkati çekmektedir. Bu merkezler arasında Toptepe (Özdoğan 2000a, s. 1998; Özdoğan ve Dede 1998, s. 143-152), Kırklareli

Höyüğü (zdoğan 2000b, s. 71, Fig. 7) ve Kuruçay yerleşimi sayılabilir. Benzer şekilde Ege Adaları, Kıta Yunanistan ve Balkanlar'da da insan yzlu kapların kabartma bezemeli, boya bezemeli veya insan şekilli örneklerine rastlanmaktadır. Dolayısıyla insan yzlu kapların Neolitik dönemden itibaren gerek Güneydoğu Avrupa gerekse Ege ve Anadolu'yu içeren geniş bir coğrafyada etkili olduğu ve Tunç Çağ sonrasına tarihlenen geç dönem kültürleri içinde de devam ettiği gözlenmektedir.

Anadolu'nun Tunç Çağ sürecinde karşımıza çıkan insan yzlu kaplar Batı Anadolu'dan Doğu Anadolu'ya kadar Anadolu'nun çeşitli kültürlerinde etkili olan bir gelenektir. Doğu Anadolu'da Karaz kültürü (Işıklı 2011, Res.14) içinde veya Orta Anadolu kültürlerinde çeşitli kap örnekleri ele geçmiştir. Orta Anadolu'da Assur Ticaret Kolonileri ve Hitit dönemine tarihlenen antropomorfik kaplar da dönem buluntuları içerisinde sayılabilir. Ancak bu kaplar Batı Anadolu Orta Tunç Çağ bezeme anlayışından faklı olarak genelde yüzün bir bölümünün kabartma şeklinde kaba uygulanmasından ziyade kabın kendisinin sanki insana ait bir baş gibi düşünülmesiyle şekillendirilmiş kaplardır. Bezeme olarak yüzün kullanıldığı çömleklere ise yine Batı Anadolu örneklerinden farklı olarak yüksek kabartma şeklinde ve tüm yüz detaylarının işlendiği kaplar dikkat çeker. Bu tip kaplara verilebilecek en iyi rnek Kültepe II ve Ib katından ele geçen çeşitli boy ve büyüklükteki antropomorfik kaplardır. T. Özgüç bu tip kapları; insan biçimli içki kapları, insan başı biçimli içki kapları ve kabartma insan başıyla süslü içki kapları olmak üzere 3 gruba ayırarak incelemiş, kapların buluntu durumundan da yola çıkarak günlük kullanım kaplarından ayrı tutarak dini önemini vurgulamıştır (zg 1979, s. 261-263; zg 2005, s. 194-200).

Makalemizin konusunu oluşturan Batı Anadolu rnekleri ise çeşitli merkezlerden ele geçen verilerle temsil edilir. Batı Anadolu'daki Tunç Çağ merkezlerinden elde edilen arkeolojik veriler doğrultusunda, antropomorfik kap geleneğinin özellikle Erken Tunç Çağ sonu ve Orta Tunç Çağ dönemlerinde etkili olduğu söylenebilir. Buna göre, eldeki örneklerin bazıları Erken Tunç Çağ tabakalarına aitken, bazılarının da Orta Tunç Çağ tabakalarından ele geçtiği anlaşılmaktadır (Harita).

İnsan yzlu kap örneklerinin ele geçtiği merkezlerden birisi Troya'dır. Troya, zellikle Erken Tunç Çağı sürecinde kabartma bezemeli örneklerin en yoğun bulunduğu merkez olarak tanımlanabilir. Burada bulunan antropomorfik kap örnekleri, kapların boyun kısımlarına veya kapaklara yapılmış insan yüzü bezemeleriyle, IIg tabakasından başlayarak III, IV ve V. tabaka boyunca devam eder (Blegen 1963 s. 59-109). Ayrıca Troya I olarak tanımlanan tabakada insan yüzü bezemesinin çanak formundaki kapların kalınlaştırılmış ağız kenarına da uygulandığı bilinmektedir (Blegen 1963, s. 55, Plate 17, Fig. 14). Troya'nın yanı sıra Aphrodisias (Joukowsky 1986, s. 372, Fig. 310), Karataş-Semayk ET IIIA (Mellink 1968, Plate 82, Fig. 15), Seyitömer ET II (Efe ve İlaşlı 1997, s. 599-601, Pl. I, 15-18), Kumtepe I C2 (Sperling 1976, Pl. 79, 823-824), Baklatepe ET II sonu (Erkanal ve zkan

2000, s. 275, Res. 2), Limantepe ETÇ II-III (Arda 2002, s. 13-29; Erkanal ve Aykurt 2017, s. 174) ve farklı stilistik özellikte de olsa Çiledir Höyük ETÇ tabakasından (Türktüzün ve ark., 2014, Res. 15, Fig. 15) ele geçen benzer parçalar bu tip kapların varlığına örnek olarak gösterilebilir. Yine Konya Ovasında James Mellaart'ın yaptığı yüzey araştırması sonucunda Erken Tunç Çağı içerisinde değerlendirilen çeşitli merkezlerde benzer şekilde antropomorfik kap parçaları rapor edilmiştir (Kerhane, Kızlar, Karaca, Akçaşehir, Üçhüyük, Kanaç, Koca Hüyük II, Yanagelmez, Sarlak, Kurtbaba gibi merkezlerden insan yüzü kap parçalarının ele geçtiği belirtilmiştir). Mellaart, bu örnekleri Troya II, ETÇ II dönemine yerleştirmiş ve Kara Hüyük-Konya kazısının, bu tür insan yüzü şeklindeki bezemelerin biraz farklı bir biçimde de olsa Orta Tunç Çağı içerisinde de varlığını sürdürdüğünden bahsetmiştir (Ayrıntılı bilgi için bkz: Mellaart 1963, s. 216, Fig.10, 15-24).

Erken Tunç Çağı'nın devamında, Orta Tunç Çağ boyunca da etkisini sürdüren antropomorfik kap geleneğine dair çeşitli merkezlerden örnekler söz konusudur. Orta Tunç Çağ'ında bu tip kapların yoğun olarak ele geçtiği merkezlerden biri Limantepe'dir. Yerleşimde erken dönem kazıları da dahil olmak üzere çok sayıda stilize insan yüzü bezemeli çanak çömlek parçasının ve tüme yakın çömleğin ele geçtiği anlaşılmaktadır (Erkanal ve Aykurt 2017, s. 171-174, Fig. 12.3). Limantepe dışında Çeşme-Bağlararası (Aykurt 2013, s. 71, Fig. 9; Şahoğlu 2007, s. 309-322), Laodikeia/Asopos Tepesi (Konakçı 2012, s. 311-312), Kocabaştepe (Arda 2002, s. 31-33) gibi Batı Anadolu merkezlerinde benzer stilistik özelliklerde bezeme anlayışına rastlamak mümkündür. Az sayıda da olsa, insan yüzü kapların Geç Tunç Çağ sürecindeki devamına yönelik örnekler ise Beycesultan'dan gelir. II. Seviyede açığa çıkarılan bazı kapların üzerindeki insan yüzü betimlemesi kabartma tekniğinde yapılmıştır (Mellaart ve Murray 1995, s. 43, Fig.P21/7, s. 45, Fig.P23/7).

Bayraklı Höyüğü Antropomorfik Kap Parçaları/Anthropomorphic Vessel Sherds from Bayraklı Mound

İzmir'in Bayraklı ilçesinde bulunan Bayraklı Höyüğü (Eski İzmir), İzmir körfezinden birkaç yüz metre uzaklıkta yer almaktadır. Yerleşimdeki ilk sistemli kazılar J. M. Cook ve E. Akurgal tarafından İngiliz-Türk ortaklığındaki proje ile 1948-1951 yılları arasında, ikinci ve üçüncü dönem kazıları ise sırasıyla 1966-1992 ve 1993-2013 Prof. Dr. Ekrem Akurgal ve Prof. Dr. M. Akurgal başkanlığında gerçekleşmiştir. Yeni dönem kazı çalışmaları ise, 2014 yılından itibaren Ege Üniversitesi'nden Prof. Dr. Cumhur Tanrıver başkanlığında bir ekip tarafından sürdürülmektedir.

Bayraklı'da 2015 yılından itibaren devam eden Tunç Çağ kazıları başlıca 2 ayrı alanda yürütülmektedir. Bunlardan "H Açması" olarak adlandırılan alan MÖ 2. Binyıl sürecini aydınlatırken, "Batı Açmaları" olarak tanımlanan alan daha çok MÖ 3. Binyıl sürecine ışık tutmaktadır. Makalemizin konusunu oluşturan İnsan yüzü bezemeli kap parçalarının tümü Batı Açmaları'ndan ele geçmiştir (Fig.1).

Batı Açmaları olarak adlandırılan alandaki kazı çalışmaları 2017 yılında başlamıştır (Erdem 2021, s. 83-90). Eski kazı raporları ve yayınlar çerçevesinde, Bayraklı'nın Mö 3. Binyıl tabakalarıyla ilişkili verilerinin ele geçtiği tek alan olan "E Açması" (Cook 1958, s. 1-34), Batı Açmaları olarak adlandırılan alandadır ve alanda, 1949 yılında tek sezonluk bir kazı çalışması yapılmıştır. 1950 yılında E. Akurgal tarafından yayınlanan bu çalışma sonuçlarına göre, Bayraklı I tabakası olarak tanımlanan ve M 3. Binyıla tarihlenen en eski yerleşim, taş temelli, kerpiç duvarlı dörtgen planlı yapılardan oluşmaktadır. 3 yapı katına sahip bu yerleşimden elde edilen seramikler Akurgal tarafından Troya I ve II rnekleriyle ilişkilendirilerek M. 3000-2500 ile M. 2500-2000 tarihleri arasına yerleştirmiştir (Akurgal 1993, s. 45; Akurgal 1997, s. 13). Ancak ne yazık ki, E Açması'nın arazi fotoğrafı ve çizimi dışında, herhangi bir seramik veya buluntu çizimi/fotoğrafı yayınlanmamıştır. Dolayısıyla Bayraklı'nın Mö 3. Binyıl sürecine yönelik bilgilerimiz tümüyle bu bilgilerle sınırlı kalmıştır. Dolayısıyla Bayraklı'da yürüttüğümüz yeni dönem kazılarının odak noktalarından birini de bu az bilinen Erken Tunç ağ tabakalarının aydınlatılması oluşturmaktadır. Batı Açmaları'nda yürüttüğümüz çalışmalarda şimdiye kadar yaklaşık 150 metre karelik bir alan kazılmış olup, daha çok Mö 3. Binyıl sonu ile 2. Binyıl başına tarihlenen toplam 3 tabaka açığa çıkarılmıştır. Eldeki veriler, dönemin seramik repertuarı hakkında da kapsamlı bilgiler sunmaktadır (Erdem ve ark., 2019, s. 40-41). Nitekim makalemizin konusunu oluşturan antropomorfik kap parçaları, burada bulunan seramik repertuarının çok küçük bir grubunu oluşturmaktadır (Fig. 9).

Batı Açmaları'nda yürütülen çalışmalarda üzerinde yuvarlak kabartma şeklinde bezeme bulunan çok sayıda amorf gövde parçası bulunsa da bunların memeciklere mi, yoksa antropomorfik bir kabın göz bezemesine mi ait olduğunu söylemek mümkün değildir. Dolayısıyla bu makalede insan yüzü olduğu net olarak ayırt edilebilen toplam 7 adet kap parçası değerlendirilmiştir. Parçaların tümü Orta Tunç ağ-Erken Tunç ağı geçiş dönemine tarihlenen I. Tabakadan ele geçmiştir. Söz konusu kapların tümünde insan yüzü, kabartma bezeme şeklinde, hamur ıslakken yapılmış olup çeşitli özelliklere sahiptir. Mal özelliği açısından değerlendirildiğinde, genellikle kahverengi astarlı mallar dikkati çekerken, kırmızı astarlı mal grubu tek örnekle temsil edilmektedir. Kahverengi astarlı malların bir kısmında siyah renk tonlarında renk alacalanması dikkati çekmektedir. Buna göre, "1 No'lu örnek" bir çömlek parçasıdır (Fig. 2). Kahverengi hamurlu, i ve dış yüzde kırmızı astarlı ve hafif perdahlıdır. Parçanın cidar kalınlığı ve formundan anlaşıldığı kadarıyla dışa dönük ağız kenarlı orta boy bir çömleğin boyun kısmı olduğu anlaşılmaktadır. Parça zerindeki yüz detaylarında kaşlar yay şeklinde birbiri ile birleşik olarak gösterilmiş ve alın bölgesinden uca doğru genişleyen belirgin burun ile birleşmiştir. Biri tam diğerinin çok az bir kısmı korunmuş olan gözlerin, düzgün yuvarlak kabartılar şeklinde yapıldığı gözlenmektedir. Parçanın kırık ve eksik durumda olması nedeniyle yüz detaylarında ağız veya dudakların gösterilip gösterilmediği ile ilgili çıkarım yapmamız zorlaşmaktadır. Bezeme açısından en

yakın benzerleri olarak Troya III. Tabakada Blegen'in "Tip C" olarak sınıflandırdığı kap ve kapaklar üzerinde (Blegen ve ark., 1951, s. 77, Fig. 74: 34.288, s. 86, Fig. 79: 34.389) ve Troya III-V. tabakalarda (Blegen 1963, s. 96, Fig. 22, s. 104, Fig. 26, s. 109, Fig. 29), Kumtepe 1C2 (Sperling 1976, Plate 79, 823), Seyitömer ETÇ II (Efe ve İlaslı 1997, Pl. I, No.15-18) ve Limantepe Orta Tunç Çağı (Günel 1999, s. 73, Abb. 15, 20) tabakasındaki örnekler sayılabilir.

"2 No'lu Örnek" (Fig. 3) cidar kalınlığı ve formundan anlaşıldığı kadarıyla dışa dönük ağız kenarlı orta boy bir çömleğin boyun kısmına ait olduğu anlaşılmaktadır. Açık kahverengi hamurlu, grimsi kahverenginde astarlıdır. Dış yüzeyi hafif açıktır. Üzerinde yüz bezemesine ait sadece tek kaş ve göz korunabilmiştir. Korunabilen kısımdan anlaşıldığı kadarıyla 1 No'lu örnekten farklı olarak parça üzerinde daha alçak bir kabartmayla daha stilize bir bezeme uygulaması söz konusudur. Kabın mal özellikleri her ne kadar Orta Tunç Çağı özellikleri gösterse de bezeme anlayışı bu tip antropomorfik özelliklerin Erken Tunç Çağı örneklerini anımsatmaktadır. Yay şeklinde belirgin ve uca doğru incelen kaş ve yuvarlak kabartı şeklindeki göz Troya'nın IIg tabakasından V. Tabakasına kadar görülmektedir. Troya'da form açısından yaygın olarak küresel gövdeli orta boy çömlekler üzerinde yer alan bu tip yüz detayları, alçak kabartma şeklinde birbirine bitişik ve burun ile bir gösterilen kaşlar ile yuvarlak kabartı şeklinde gösterilen gözlerden oluşmaktadır. Çoğu örnekte ise ağız kısmı işlenmemiştir.

"3 No'lu Örnek" (Fig. 4) 21 cm çap genişliğine sahip basit ağız kenarlı bir çanak ya da derin çömlek parçasına aittir. Kahverengi hamurlu ve hamurunun renginde astarlı olan kabın bazı bölümleri pişmeden dolayı siyah alacaktır. Kabın ağız kısmının hemen altında, bir yüze ait olduğu anlaşılan yay biçiminde kalın bir kaş ve yuvarlak kabartı şeklinde işlenen göz bulunmaktadır. Kaş ve göz detayları 1 No'lu örnekte olduğu gibi yüksek kabartma şeklinde yapılmıştır.

Söz konusu parçaya oldukça benzeyen yine çanak formundaki bir diğer parçanın (4 No'lu Örnek) korunabilen ağız kısmının küçüklüğünden dolayı çapı anlaşılacaktır (Fig. 5). Fig. 4'e göre daha kaba bir mal özelliğinde olan kabın ağız kısmının hemen altında yüksek kabartma olarak yay şeklinde kaş ve yine kabartma şeklindeki bir göz korunabilmiştir.

Her iki parçanın (3 ve 4 No'lu örnekler-Fig.4-5) bezeme açısından en yakın benzerleri Troya II (Schliemann 1880, No.157, 991, 1292, 1293), Kumtepe 1C2 (Sperling 1976, s. 853, Pl. 79, 823-824), Limantepe Orta Tunç Çağı (Günel 1999, s. 73, Abb. 15, 21-24), Çeşme-Bağlararası 2a-Orta Tunç Çağı tabakalarından (Aykurt 2013, s. 71, Şek. 9; Şahoğlu 2006, s. 309-322) bilinmektedir.

5 ve 6 No'lu örnekler ise olasılıkla bir çömleğe ait parçalardır (Fig. 6-7). Üzerinde kabartma şeklinde düz olarak gösterilmiş kaşlar ve yuvarlak kabartı şeklinde gözleri olan 2

adet kap parçası kahverengi hamurlu ve hamurunun renginde astarlıdır. Kaba nitelikli mallar sınıfında değerlendirebileceğimiz kap parçalarının bezeme açısından benzerleri J. Mellaart'ın Konya ovasında yaptığı yüzey araştırması malzemesinden Yalılıyük ve Samih buluntuları ile benzerlik göstermektedir (Mellaart 1963, s. 216, Fig.10, 20, 24).

Son örnek olan 7 No'lu örnek (Fig. 8) ise eski kazı döneminde bulunmuş olup buluntu yerine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak yukarıda listelenen diğer örnekler gibi bu parça da Erken Tunç Çağ ve Orta Tunç Çağ dönemlerinin tipik özelliklerini yansıtmaktadır. Kırmızımsı kahverenginde hamurlu ve hamurunun renginde astarlı olan kap hafif ağıldır. Parçanın formundan yola çıkarak dışa dönük ağız kenarlı bir çömleğe ait olduğu söylenebilir. Parça üzerinde kabartma olarak yay şeklinde kaşlar ince burun ile birleşmektedir. Gözler yine düzgün yuvarlak kabartılar şeklinde gösterilmiştir. 1 No'lu örnek ile oldukça benzer özelliklere sahip parçanın bezeme özelliklerine en yakın örnekler Seyitömer ETÇ II (Efe ve İlaslı 1997, Pl. I 15, 18) ve Limantepe OTÇ (Günel 1999, s. 73, Abb. 15.) buluntuları ile karşılaştırılabilir.

Sonuç

Bayraklı Höyüğü "Batı Açması" I. Tabaka'dan (Erken Tunç Çağ-Orta Tunç Çağ Geçiş Tabakası) gelen antropomorfik kap parçalarını kendi içerisinde değerlendirdiğimizde Erken Tunç Çağ ve Orta Tunç Çağ özelliklerini yansıtan örneklerin olduğu dikkati çekmektedir.

Antropomorfik kap parçalarının Batı Anadolu merkezlerdeki varlıklarından yola çıkarak, söz konusu kapların Tunç Çağlar içinde özellikle Erken Tunç Çağ II'den başlayarak, Erken Tunç Çağ III ve Orta Tunç Çağ boyunca devam ettiği ve Geç Tunç Çağ sürecinde de iyice azaldığı anlaşılmaktadır.

Batı Anadolu Tunç Çağ merkezlerinden ele geçen antropomorfik kap formları değerlendirildiğinde form ve bezeme açısından kronolojik bir çıkarımda bulunmak mümkündür. Buna göre, antropomorfik kaplar, kap formu açısından değerlendirildiğinde, Erken Tunç Çağ buluntuları olarak tanımlanan çanak çömlek parçalarının cidar kalınlıkları ve ağız çaplarının durumundan yola çıkarak daha küçük veya orta ölçekli kaplara ait olduğunu söylenebilir. Nitekim Troya ve Kumtepe gibi merkezlerdeki Erken Tunç Çağı'na tarihlendirilen antropomorfik bezemeli kapların Orta Tunç Çağı'na göre daha küçük boyutlu olduğu dikkat çekmektedir. Dolayısıyla Bayraklı örnekleri içinde daha küçük boyutlu kaba nitelikli mallar olarak yorumladığımız ağızsız ya da hafif ağıllı çanakların (Fig. 4, 6) hem form hem bezeme açısından Erken Tunç Çağ döneminin karakteristik bir özelliği olarak tanımlanabilir.

Orta Tunç Çağı'nda ise kapların boyutlarının büyüdüğünü ve formların depolama kaplarına doğru bir değişime uğradığını söylemek mümkündür. Özellikle büyük boyutlu

çömleklerin boyun kısmında yer alan bezeme unsurlarının kap formları ve paralelleri bağlamında, Limantepe ve Çeşme-Bağlararası örneklerinden yola çıkarak, daha çok Orta Tunç Çağ geleneğine ait olduğu düşünülebilir. Fig 2, 3 ve 8'deki Bayraklı örneklerinin orta-büyük ölçekli depolama kaplarından oluşması Orta Tunç Çağı örnekleriyle benzerliğinden dolayı, bu grup kaplar Orta Tunç Çağ geleneği olarak tanımlanabilir. Bezeme unsurları açısından değerlendirildiğinde ise, Troya ve Kumtepe örneklerinde olduğu gibi Erken Tunç Çağ'ına tarihlenen insan yüzlü kaplar daha genel hatlarla betimlenirken, Orta Tunç Çağ kaplarındaki insan yüzü bezemesinin tüm detaylarıyla verildiği örnekler karşımıza çıkmaktadır.

Bayraklı'da henüz tüm ya da tüme yakın bir kap olmadığı için genel olarak insan yüzlü kapların, kol veya gövdenin geri kalanına yönelik bezemeleri içerip içermediği konusunda çıkarım yapmak mümkün değildir. Nitekim bu tarzda insanın tüm bedenini yansıtan bezeme anlayışı Troya, Limantepe, Seyitömer gibi merkezlerdeki tüm ve tüme yakın kaplardan bilinmektedir. Ellerin göğüs altında birleştirilmesi, memelerin ve göbek deliğinin birer kabartı olarak gösterilmesi şeklinde Neolitik dönemden itibaren gördüğümüz bu anlayışın, Tunç Çağlar'da da devam ettiği anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak Bayraklı'da Erken Tunç Çağ- Orta Tunç Çağ geçiş tabakasında bulunan antropomorfik kapların, Batı Anadolu'daki diğer merkezlerde bulunan örneklerle tutarlı bir görünüm arz ettiği anlaşılmaktadır. Anadolu'da Neolitik dönemden itibaren etkili olan antropomorfik kapların ne türde bir inanç sistemiyle ilişkili olduğu tam olarak bilinmesi de kadını sembolize eden ortak bir inanç sistemiyle ilişkili bir geleneğin devamı niteliğinde olduğu düşünülmektedir (Özgüç 2005, s. 200; Erkanal ve Aykurt 2017, s. 171-185). Nitekim elleriyle göğüslerini tutan bezemelerin olduğu kaplar, bazı araştırmacılar tarafından "göğüslerini tutan tanrıça" olarak tanımlanmışlardır (Gimbutas 1989; Özgüç 1979 s. 263-264; Özgüç 2005, s. 200). Benzer şekilde Limantepe'de bulunan örnekten yola çıkarak, A. Erkanal ve A. Aykurt, bu tasvirleri ekinlerin korunması ve bereketlilik anlayışıyla ilişkilendirilmiştir. Bu şekilde insanın tüm bedenini yansıtan bezeme anlayışı çok yaygın olmasa da sadece insan yüzü şeklinde yapılan örnekler tüm Tunç Çağ boyunca çeşitli merkezlerde karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla insan yüzlü kaplar da benzer inanç sisteminin bir yansıması olarak kabul edilebilir. Batı, Orta ve Doğu Anadolu'da Tunç Çağ boyunca etkili olan ve çeşitli form ve şekillerde karşımıza çıkan insan yüzlü kaplarda, bezeme unsurlarının benzerliğinden yola çıkarak bölgesel bir özellikten bahsetmek henüz mümkün değildir. Ancak yerleşimler özelinde incelendiğinde bazı farklılıkların bulunduğu da altı çizilmelidir.

Katalog

- 1 No'lu Örnek-Figür 2/Çizim 2: Kazı Kayıt No: ERL-6298; I. Tabaka, Dışa Dönük A.K. Çömlek Parçası; el yapımı, kahve hamurlu (2YR 6/8); içi ve dışı kırmızı astarlı (2,5YR 5/6); kum, küçük taşçık, mika ve kireç katkılı; içi ve dış yüz hafif açkılı, orta derecede pişirilmiş.

- 2 No'lu rnek-Figür 3/izim 3: Kazı Kayıt No: ESM-6453; Dışa Dönük A.K. mlek Parçası; el yapımı, kahve hamurlu (2,5 YR 5/8); içi ve dışı kahve astarlı (2,5 YR 5/3); kum, kireç, küçük taşçık katkılı, içi ve dışı yüz hafif açkılı ve açıklı koyulu renk değişiklikleri mevcut, iyi derecede pişirilmiş.
- 3 No'lu rnek-Figür 4/izim 4: Kazı Kayıt No: ERL-6339; I. Tabaka, Basit Ağız Kenarlı anak; el yapımı, kahverengi hamurlu (5 YR 4/4), i ve dışta açık kahverengi astarlı (2,5 YR 5/4), kum küçük taşçık, mika katkılı, akısız, orta derecede pişirilmiş.
- 4 No'lu rnek-Figür 5/izim 5: Kazı Kayıt No: EST-6510; I. Tabaka, Dışa Kalınlaştırılmış Ağız Kenarlı anak, el yapımı, kahverengi hamurlu (5 YR 4/3), ite (5 YR 4/2) dışta (5 YR 5/2) kahverengi astarlı, kum, taşçık, az mika ve kireç katkılı, akısız, kötü pişirilmiş.
- 5 No'lu rnek-Figür 6/izim 6: Kazı Kayıt No: ETL-6567; I. Tabaka, Gövde Parçası (mlek?), el yapımı, kahverengi hamurlu (5 YR 5/4), ite (5 YR 4/4) dışta (5 YR 5/3) kahverengi astarlı, kum, taşçık, mika ve kireç katkılı, akısız, kötü pişirilmiş.
- 6 No'lu rnek-Figür 7/izim 7: Kazı Kayıt No: ETL-6565; I. Tabaka, Gövde Parçası (mlek?), el yapımı, kahverengi hamurlu (5 YR 5/6), ite (5 YR 5/4) dışta (5 YR 5/2) grimsi kahverengi astarlı, kum, taşçık, mika ve kireç katkılı, akısız, kötü pişirilmiş.
- 7 No'lu rnek-Figür 8/izim 8: Kazı Kayıt No: -; I. Tabaka, Dışa Dönük A.K. mlek Parçası; el yapımı, kırmızı hamurlu (10 R 7/8); içi ve dışı kırmızı astarlı (10 R 6/8); kum, küçük taşçık, mika ve kireç katkılı; içi ve dış yüz hafif açkılı, orta derecede pişirilmiş.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

ıkar atışması: Yazarlar çıkar atışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Yazar Katkıları: Çalışma Konsepti/Tasarım- G.E., A..E.; Veri Toplama- G.E., A..E.; Veri Analizi/Yorumlama- G.E., A..E.; Yazı Taslağı- G.E., A..E.; İçeriğin Eleştirel İncelemesi- G.E., A..E.; Son Onay ve Sorumluluk- G.E., A..E.

Teşekkür: Bayraklı Höyüğü'ndeki Tunç ağ malzemelerini çalışma fırsatı tanıyan kazı başkanı Prof. Dr. Cumhuriyet TANRIVER ile seramiklerin izimine destek veren Ege niversitesi doktora ğrencisi Kader GRGEN ERDEM'e desteklerinden dolayı teşekkrlerimizi sunarız.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Author Contributions: Conception/Design of Study- G.E., A..E.; Data Acquisition- G.E., A..E.; Data Analysis/ Interpretation- G.E., A..E.; Drafting Manuscript- G.E., A..E.; Critical Revision of Manuscript- G.E., A..E.; Final Approval and Accountability- G.E., A..E.

Acknowledgement: Providing the opportunity to study the Bronze Age materials in Bayraklı Mound, the head of the excavation Prof. Dr. We would like to thank Cumhuriyet TANRIVER and Ege University doctoral student Kader GRGEN ERDEM, who supported the drawing of ceramics, for their support.

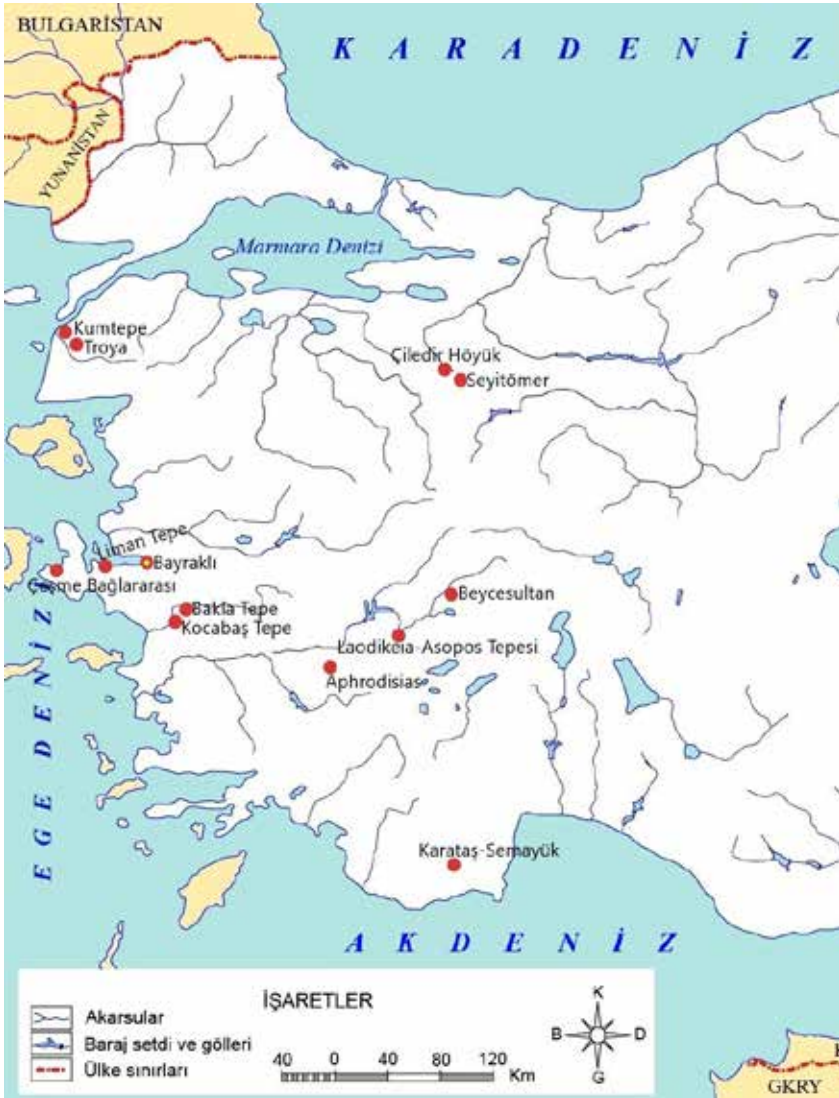
Kaynakça/References

- Akurgal, E. (1993). *Eski Çağ'da Ege ve İzmir*, İzmir.
- Akurgal, E. (1997). *Eski İzmir I. Yerleşme Katları ve Athena Tapınağı*, Ankara.
- Aykurt, A. (2013). İzmir Bölgesi Araştırmaları Işığında Batı Anadolu Orta Tunç Çağı Kronolojisi'nin Güncel Değerlendirmesi. *Colloquium Anatolicum XII*, 58-78.
- Arda, G. (2002). *Limantepe, Baklatepe ve Kocabaştepe İnsan Yüzlü Kapları*, (Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Becker, V. (2017). Face Vessels and Anthropomorphic Representations on Vessels from Neolithic Italy. In H. Schwarzbach & V. Becker (Eds.) *Bodies of Clay On Prehistoric Humanised Pottery* (pp. 63-82). Oxford-Philadelphia.
- Bilgi, Ö. (2005). İslam Öncesi Kütahya Yöresi Seramik Sanatı. *Toprak, Ateş, Sır*, İstanbul.
- Blegen, C. W. (1935). Excavation at Troy 1934. *AJA* 39-1, 6-34.
- Blegen, C. W., J. L. Caskey., M. Rawson & J. Sperling. (1951). *Troy II, The Third, Fourth and Fifth Settlements*, Princeton.
- Blegen, C. W. (1963). *Troy and the Trojans*, Thames and Hudson. London.
- Cook, J. M. (1958). Old Smyrna, 1948-1951, *BASOR* Vol.53/54. Athens: 1-34.
- Çilingiroğlu, A., Derin, Z., Abay, E., Sağlamtimur, H. ve İ. Kayan. (2002). *Ulucak Höyük: Excavations Conducted Between 1995-2002*. Louvian.
- Çilingiroğlu, Ç. (2012) Ulucak Höyüğü. Çilingiroğlu, A., Mercangöz, Z. ve Polat, G. (Ed.). 2012. *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları Kitabı içinde*. (s. 426-436). İzmir: Ege Üniversitesi.
- Duru, R. (1996). *Kuruçay Höyük Kazıları II, 1978-1988 Yılı Kazıları Sonuçları, Geç Kalkolitik İlk Tunç Çağ Yerleşmeleri*. Ankara: TTK.
- Efe, T. ve İlaslı, A. (1997). Potter links between the Troad and inland northwestern Anatolia during the Trojan Second Settlement, In Chr. G. Doumas & V. La Rosa (Eds.), *Poliochmi e l'antica età del Bronzo nell'Egeo settentrionale*. (pp. 596-609). Athens: Scuola archeologica italiana di Atene.
- Erdem, Ü. A., Erdem K. G. ve Ongar, B. (2019). Bayraklı Höyüğü Erken Tunç Çağ Tabakalarına Dair İlk Bulgular. H. Göncü, A. Ersoy ve D. S. Akar Tanrıver (Ed.), *Smyrna/İzmir Kazı ve Araştırmaları III, İçinde*. (s. 39-48) İstanbul.
- Erdem, Ü. A. (2021). İzmir-Bayraklı Höyük'te Bulunan Gümüş Takılara Dair İlk Gözlemler [First Observations on Silver Jewelry from İzmir-Bayraklı Mound]. *ADerg XXVI*, 83-90.
- Erkanal, A. & Aykurt, A. (2017). Thoughts on the Anthropomorphic Pot Found in Liman Tepe, In Ç. Maner, M.T. Horowitz & A.S. Gilbert (Eds.), *Overtuning Certainties in Near Eastern Archaeology: A Festschrift in Honor of K. Aslihan Yener*; (pp. 171-185). Brill, Leiden.
- Erkanal, H. ve Özkan, T. (2000). 1998 Bakla Tepe Kazıları. *Kazı Sonuçları Toplantısı 21(1)*, 263-278.
- Gimbutas, M. (1989). *The Language of the Goddess*. San Francisco: Harper and Row.
- Günel, S. (1999). Vorbericht über die mittel-und spätbronzezeitliche Keramik vom Liman Tepe. *Istanbulier Mitteilungen* 49, 41-82.

- Hamilakis, Y., Pluciennik, M. & Tarlow, S. (2002). Thinking through the Body. In Y. Hamilakis, M. Pluciennik & S. Tarlow (Eds.), *Thinking through the Body: Archaeologies of Corporeality* (pp. 1-21). New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- Işıklı, M. (2011). *Doğu Anadolu Erken Transkaşkasya Kltr: ok Bileşenli Gelişkin Bir Kültürün Analizi*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Joukowsky, M. S. (1986). *Prehistoric Aphrodisias, An Account of the Excavations and Artifact Studies Volume I. Excavation and Studies*. USA.
- Konakçı, E. (2012). *Büyük ve Küçük Menderes Havzalarındaki Mö 2. Binyıl Kültürlerinin Yeni Veriler Işığında Değerlendirilmesi*. (Doktora Tezi). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Mellaart, J. (1963). Early Cultures Of The South Anatolian Plateau, II: The Late Chalcolithic And Early Bronze Ages In The Konya Plain. *Anatolian Studies XIII*, 199-236.
- Mellaart, J. (1970). *Excavations at Hacilar*. Edinburg: Edinburg University Press.
- Mellaart, J. & Murray, A. (1995). *Beycesultan Vol III-Part II, Late Bronze Age and Phrygian Pottery and Middle and Late Bronze Age Small Objects*, Ankara, 1995: 43, Fig.P21/7, 45, Fig.P23/7.
- Melink, J. (1968). Excavation at Karataş Semayk in Lycia 1967, *American Journal of Archaeology* 72(3), 243-263.
- Nanoglou, S. (2008). Qualities of Humanness: Material Aspects of Greek Neolithic Anthropomorphic Imagery. *Journal of Material Culture* 13(3), 311-334.
- Naumov, G. (2008). G. The Vessels as a Human Body: Neolithic Anthropomorphic Vessels and their Reflection in Later Periods. In I. Berg (Eds.), *Breaking the Mould: Challenging the Past through Pottery*. (pp. 93-101). *BAR S1861. Prehistoric Ceramics Research Group Occasional Paper 6*: Oxford: Archaeopress.
- zdoğan, M ve Dede, Y. (1998). An Anthropomorphic Vessel from Toptepe-Eastern Turkey. In M. Stefanovic, H. Todorova & H. Hauptman (Eds.), *James Harvey Gaul in Memorium* (pp. 143-152). Sofia: The James Harvey Gaul Foundation.
- zdoğan, M. (2000a). Toptepe Kazısı. O. Belli (Ed.) *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi 1932-1999 Kitabı İçinde*, (s. 77-79). Ankara: İstanbul niversitesi.
- zdoğan, M. (2000b). Kırklareli Kazıları: Aşağıpınar ve Kanlıgeçit. O. Belli (Ed.) *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi 1932-1999 Kitabı İçinde*, (s. 69-76). Ankara: İstanbul niversitesi.
- Özgüç, T. (1979). Assur Ticaret Kolonilerine Ait İnsan biçimli Kap. *Belleten XLIII* (170), 261-266.
- Özgüç, T. (2005). *Kültepe. Kaniş/Neşa*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Schliemann, H. (1880). *Ilios, the City and Country of the Trojans: The Results of Researches and Discoveries on the Site of Troy and throughout the Troad in the Years 1871, 72, 73, 78, 79: including an autobiography of the author*. London: J. Murray.
- Silistreli, U. (1989a). Kşk Hyk Figrin ve Heykelcikleri. *Belleten LIII* (207-208), 497-504.
- Silistreli, U. (1989b). Kşk Hyk'te Bulunan Kabartma İnsan ve Hayvan Figrleriyle Bezeli Vazolar", *Belleten LIII* (206), 361-374.
- Schmidt, H. (1902). *Heinrich Schliemann's Sammlung Trojanischer Altertümer*. German: Berlin.
- Sperling, J. W. (1976). Kumtepe in the Troad: Trial Excavations, 1934. *Hesperia* 45(4), 305-364.

- Şahoğlu, V. (2007). Çeşme-Bağlararası: A New Excavation in Western Anatolia. In F. Felten, W. Gauss & R. Smetana (Eds.), *Middle Helladic Pottery and Synchronisms* (pp. 309-322) Proceedings of the International Workshop held at Salzburg, October 31st – November 2nd, 2004. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Tilley, C. Y. (1996). *An Ethnography of the Neolithic: Early Prehistoric Societies in Southern Scandinavia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Türktüzün, M., Ünan, S., ve Ünal, S. (2014) Çiledir Höyük Erken Tunç Çağ II bulguları-Early Bronze Age II Findings At Çiledir Höyük. *TÜBA-AR 17*, 49-72.
- Umurtak, G. (1996). Anadolu'nun Batı Bölgelerinde ve Trakya'da Tunç Çağ Öncesi Yerleşmelerde Bulunmuş olan Ayrışık Kaplar. *AnAr XIV*, 479-517.

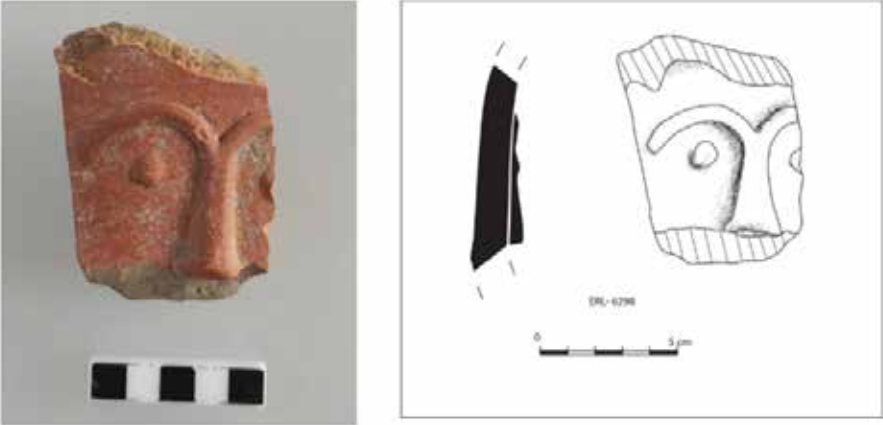
Harita/Map

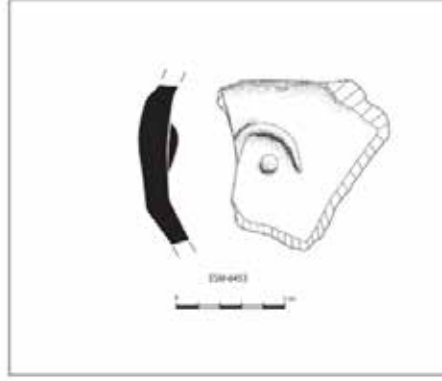
Harita: Antropomorfik Kapların Ele Geçtiği ETÇ ve OTÇ Merkezleri
Resimler ve Çizimler/Figures and Drawings

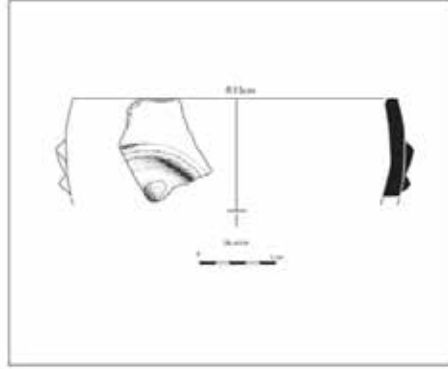
Figür 1: Bayraklı Höyüğü Batı Açmaları'nda Kuzey-Güney Yönünde Uzanan Taş Temelli Yapılar

Figür 2 / Çizim 2: Bayraklı Höyüğü Antropomorfik Gövde Parçası (Çömlek?)

Figür 3 / izim 3: Bayraklı Höyüğü Antropomorfik Gövde Parçası (mlek?)

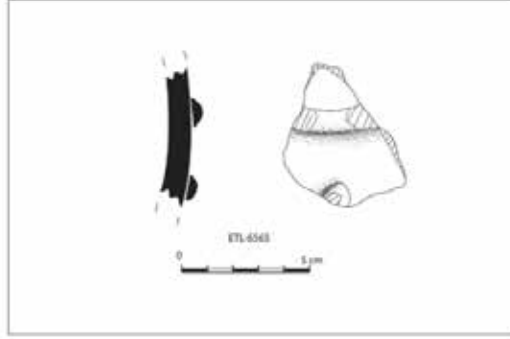

Figür 4 / izim 4: Bayraklı Höyüğü Antropomorfik anak Parçası

Figür 5 / izim 5: Bayraklı Höyüğü Antropomorfik anak Parçası

Figür 6 / Çizim 6: Bayraklı Höyüğü Antropomorfik Gövde Parçası (Çömlek?)

Figür 7 / Çizim 7: Bayraklı Höyüğü Antropomorfik Gövde Parçası (Çömlek?)

Figür 8: Bayraklı Höyüğü Antropomorfik Çömlek Parçası

Figür 9: Bayraklı Höyüğü'nde Bulunan Antropomorfik Kap rnekleri

Erzurum-Çiğdemli Höyük'te (Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi) Tespit Edilen Demir Çağ Seramik Malzemesinin Değerlendirilmesi

An Evaluation of Iron Age Ceramic Materials from the Erzurum-Çiğdemli Mounds in the Northeast Anatolia Region

Rabia Akarsu¹

¹Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Erzurum, Türkiye

ORCID ID: R.A. 0000-0002-0352-5078

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Rabia Akarsu,
Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Erzurum, Türkiye
E-mail: ozcanrabia@gmail.com

Başvuru/Submitted: 08.07.2022

Revizyon Talebi/Revision Requested: 29.09.2022

Son Revizyon/Last Revision Received: 30.09.2022

Kabul/Accepted: 20.11.2022

Atıf/Citation: Akarsu, R. Erzurum-Çiğdemli Höyük'te (Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi) tespit edilen demir çağ seramik malzemesinin değerlendirilmesi. *Anadolu Araştırmaları-Anatolian Research*, 27, 51–79.
<https://doi.org/10.26650/anar.2022.1142576>

Öz

Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nin en büyük ovalarından Erzurum Ovası'nın batı kesiminde yer alan Çiğdemli Höyük, Karaz kültüründen başlayarak Demir Çağları sonuna kadar kesintisiz olarak yerleşim görmüştür. Aynı zamanda Ortaçağ'a ait izler de mevcuttur. 1997 yılında Prof. Dr. Mehmet Karaosmanoğlu'nun bilimsel danışmanlığında kısa süreli bir kurtarma kazısı gerçekleştirilmiştir. Aynı zamanda 2001 yılında yine Prof. Dr. Mehmet Karaosmanoğlu başkanlığında bu kez Erzurum Ovası'ndaki yüzey araştırmasında Çiğdemli Höyük'ten çok sayıda seramik malzemesi toplanmıştır. Çiğdemli Höyük seramik malzemesi üzerinde değerlendirmelerin yapıldığı ve Doğu Anadolu'da çok benzeri olmayan biçimde Demir Çağlarının her üç evresinin tespit edildiği bu çalışmanın, konu ile ilgili yapılacak araştırmalara ışık tutacağına inanılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kuzeydoğu Anadolu, Seramik, Erken Demir Çağ, Orta Demir Çağ, Geç Demir Çağ

ABSTRACT

The Çiğdemli Mound is located in the western part of Erzurum Plain, one of the largest plains of the Northeast Anatolia Region. It was uninterruptedly inhabited from the Bronze Age to the end of the Iron Age. Traces are also found from the Middle Ages. In 1997, a short-term salvage excavation was carried out under the scientific consultancy of Prof. Dr. Mehmet Karaosmanoğlu. At the same time, a large number of ceramic materials were collected from the Çiğdemli Mound during the survey of the Erzurum Plain in 2001, again under the direction of Prof. Dr. Mehmet Karaosmanoğlu. This study makes evaluations of the Çiğdemli Höyük ceramic materials that have been determined to have come from all three phases of the Iron Age and to be very dissimilar in Eastern Anatolia and is thought to be able to shed light on future research to be done on this subject.

Keywords: Northeast Anatolia, ceramic, Early Iron Age, Middle Iron Age, Late Iron Age

EXTENDED ABSTRACT

Erzurum is one of the largest cities in the East Anatolia Region and has strategic importance due to its position on the transition roads, which have enabled the establishment of political, cultural, and commercial relations to the north, south, east, and west. The Erzurum region has been inhabited continuously since the Paleolithic Age and is an important center where the interactions of many cultures with one another can be detected. Despite all this importance, the Northeast Anatolian Region in which Erzurum is located has been less explored archaeologically than other parts of East Anatolia. Despite the little amount of research, many early period settlements are known to have been identified during surveys. One of these is the Çiğdemli Mound located within the borders of Erzurum province and where a short-term rescue excavation had been carried out. Today, a settlement is still found in Çiğdemli District on the southern section of the mound. Based on the short-term rescue excavations and ceramic materials that were found there, an uninterrupted settlement can be said to have occurred at the mound up to the end of the Iron Age as a result of the pottery found from the earliest Kura-Araxes Culture.

The Çiğdemli Mound is located on the west of Erzurum city and to the north of Çiğdemli neighborhood (formerly Tikkir) of the Aziziye District. The mound is located on a natural hill parallel to the Arkaçayılar creek passing along its base and overlooks the Daphan Plain and natural roads. The mound is also approximately 200 meters wide in the north-south direction and approximately 15 meters in height above the plain. The immediate surroundings of the mound are covered with agricultural fields. Arkaçayırılar Stream, which passes through its base and irrigates the land, connects to Karasu, one of the branches of the Euphrates, near Tebrizcik Neighborhood in the south. Karasu is an important branch of the Euphrates that forms from the merger of the Dumlu brook, which takes its source from the Dumlu mountains, with the Pulur Stream, whose headwaters come from the Palandöken mountains in the center of Aziziye.

As with most of the other mounds in Erzurum, the Çiğdemli Mound has been heavily damaged due to land acquisition and illegal excavations by the villagers. Due to the two Seljuk plates and vessels belonging to the Kura-Araxes Culture unearthed by the villagers, the decision was made to conduct a rescue excavation in order to prevent further destruction on the mound. With the permission of the Ministry of Culture and Tourism's General Directorate of Cultural Heritage and Museums in 1997 under the chairmanship of the Erzurum Museum Directorate and the scientific consultancy of Prof. Dr. Mehmet Karaosmanoğlu, a retired faculty member from Atatürk University's Archeology Department, a short-lived rescue excavation was carried out from September 7-25, 1997 for various reasons. The excavation also bore the distinction of being the first excavation of the department in Erzurum since the Archeology Department's establishment at Atatürk University in 1973. In addition to the

excavations, determinations were made about the archaeological history of the mound during the surveys conducted in the region under the leadership of Prof. Dr. Alpaslan Ceylan in 2000 and Prof. Dr. Mehmet Karaosmanoğlu in 2001.

Among the ceramic material collected from the iğdemli Mound during the Erzurum Plain survey of 2001, materials from the Iron Age were determined to constitute the most-dense group after the Kura-Araxes Culture's ceramics. A total of 53 profiled materials belonging to the three stages of the Iron Age (i.e., early, middle and late) were identified. Among the Iron Age materials, Early Iron Age materials were determined to constitute the densest group, with 28 samples from this phase, 12 ceramic samples from the Middle Iron Age, and 13 ceramic samples from the Late Iron Age. This study has evaluated the profiled fragments from among the iğdemli Mound's Iron Age ceramic materials and formed ware groups according to their outer surface treatments.

The Iron Age pottery found at iğdemli Mound, a plain settlement strategically located on intersecting road routes, is large enough in size to shed light on the Iron Ages of the Northeast Anatolia Region. In order to better understand the archaeological stratification at the iğdemli Mound and identify the cultural traces it contains, more extensive research will be required there.

Giriş

Tüm Anadolu'da olduğu gibi Doğu Anadolu Bölgesi'nde de Tunç Çağlarının sona ermesiyle başlayan Demir Çağlarında Asur, Urartu ve sonrasında Akhaimenidlere ait yazılı kaynaklarda ele alınan siyasal anlatımlar dışında bölgenin sosyo-ekonomik ve kültürel gelişmeleri hakkında bildiklerimiz halen daha yeterli düzeyde değildir. Doğu Anadolu Bölgesi'nde kazısı yapılan höyük sayısının az olması nedeniyle farklı dönemlere ait bilgilerimiz de sınırlı kalmaktadır. Anadolu'nun diğer kesimlerinde olduğu gibi Doğu Anadolu Bölgesi'nde de Demir Çağları erken, orta ve geç olmak üzere üç evreye ayrılmaktadır. Doğu Anadolu Bölgesi için yapılan beşeri ayrımların aynı zamanda bölgenin Erken Demir Çağı'na ait alt kültür bölgelerinin de sınırlarını belirlediğini söyleyebiliriz. Bunlar, Erzurum-Kars Bölgesi (Sos Höyük, Bulamaç Höyük, Güzelova, Pulur Höyük, Büyükkardıç Tepe Yerleşmesi, Alaybeyi Höyük), Van-Hakkâri Bölgesi (Karagündüz Höyük ve Mezarlığı, Dilkaya Höyük ve Mezarlığı, Van Kalesi Höyük ve Mezarlığı, Yoncatepe Mezarlığı, Ünseli (Ernis) Mezarlığı, Hakkâri M2 Mezarı), Elazığ-Malatya Bölgesi (Norşuntepe, Değirmentepe, Akçadağ Bölgesi) (Sevin 2004, s. 355-386; Ayaz 2020, s. 56; Dönmez 2020, s. 9-52; Dönmez 2022, s. 23-46). Bölgede yapılan kazılardan elde edilen bilgiler doğrultusunda Erken Demir Çağı'nın Erzurum-Kars Bölgesi'nde M.Ö. 11. yüzyılda (Sagona 2000, Fig. 3)¹, Van-Hakkâri Bölgesi'nde M.Ö. 13. yüzyıl ortalarında (Sevin 2004, s. 378), Elazığ-Malatya Bölgesi'nde ise M.Ö. 13. yüzyıl sonlarında (Dönmez 2020, s. 13) başladığını söyleyebiliriz. Urartu ve Asur kayıtlarından elde ettiğimiz bilgiler neticesinde Erken Demir Çağı'nda bölgede Urartu Krallığı'nın kurulmasına zemin hazırlayan yerel beylikler bulunmaktaydı. Bu dönemde kale ve mezarlıkların yanı sıra ova yerleşmelerinin de varlığı söz konusudur. 1960 yılı Erzurum-Pulur Höyük kazılarında, Hamit Zübeyr Koşay tarafından açığa çıkarılan Karaz kültürüne yönelik önemli bilgilerin yanı sıra 3 adet Erken Demir Çağı mezarı da tespit edilmiştir (Koşay ve Vary 1964, s. 46-52). 2021 yılında Erzurum Müzesi başkanlığında ve Atatürk Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nde Dr. Öğr. Üyesi Rabia AKARSU'nun bilimsel danışmanlığında başlayan Pulur Höyük kazılarında kalın bir kültürel dolgu halinde Erken Demir Çağı tabakası ortaya çıkarılmıştır². Bu açıdan bakıldığında, yeniden başlayan Pulur Höyük kazılarında Erken Demir Çağı tabakasının tespit edilmesiyle birlikte en azından Kuzeydoğu Anadolu Demir Çağ kültürünün başlangıcına dair bilgilerimizin artacağını ümit etmekteyiz.

M.Ö. 9. yüzyıl ortalarında Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki yerel beyliklerin bir merkezi otorite çatısı altında bir araya gelmesiyle Urartu Krallığı kurulur (Çilingiroğlu 1994, s. 1-33). Doğu Anadolu'daki ilk ve tek merkezi krallık olan Urartu Krallığı'nın çekirdek bölgesini Van Gölü Havzası oluşturur. Urartu kayıtlarından anlaşıldığı üzere krallığın kuzeyinde Diauehi yerel krallığı bulunmaktaydı (Ceylan ve Günaşdı 2017, s. 313-350). Diauehi

1 Sos Höyük kazılarında elde edilen C14 analiz sonuçlarına göre, IIa tabakası M.Ö. 1000-800/750 yılları arasında tarihlenmektedir.

2 Yazar tarafından "Erzurum-Pulur Höyük 2021 Yılı Kazıları Ön Raporu" yayına hazırlanmaktadır.

krallığı, M.Ö. 9. yüzyıl sonunda Urartu'nun kuzey ve kuzeybatıya yayılmasını engelleyen en önemli etkenlerden birisiydi. Urartu kralı Menua döneminde Erzurum bölgesine seferler düzenlenmeye başlamıştır. Aynı zamanda kral Menua ve sonraki Urartu krallarının Sevan bölgesine ulaşmak için kullandığı yollardan biri de Erzurum bölgesinden geçmekteydi (Patnos-Ağrı-Eleşkirt-Zivin-Horasan-Sarıkamış-Kars-Gümrü). Bu nedenle, kral Menua döneminde Diauehi topraklarının bir kısmı egemenlik altına alınmış olmalıdır. Menua'dan sonra gelen kral I. Argıştı döneminde ise Diauehi adından son kez söz edilir. Bu tarihten sonra Diauehi, Urartu'dan gönderilen bir prens ya da vali tarafından yönetilmeye başlanır (Çilingiroğlu 1980, s. 193). Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde Urartu kalelerinden birkaçı Pasinler, Umudum, Uzunahmet kaleleridir (Ceylan ve Günaşdı 2017, s. 333). Bu tarihte ovada ise Tasmasor ve Tetikom yerleşimleri ön plana çıkmaktadır (Şenyurt 2005; Şenyurt ve Ekmen 2005).

Urartu Krallığı'nın M.Ö. 6. yüzyılda yıkılışıyla birlikte Doğu Anadolu'da merkezi otorite ortadan kalkar ve M.Ö. 330 yılına kadar Akheimenid hâkimiyeti söz konusu olur. Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde Geç Demir Çağı'na ait bilgi veren kazı sayısı çok azdır. Geç Demir Çağı yerleşimleri arasında Sos Höyük IIb tabakası (M.Ö. 800/750-300) (Sagona 2000, Fig. 3), Büyüktepe, Altıntepe, Tasmasor, Tetikom ve Güllüdere (Şenyurt ve İbiş 2005), Alaybeyi Höyük (Altunkaynak ve Özdemir 2019, s. 183-274) ile yüzey araştırmalarında tespit edilen Saztepe yerleşimi yer alır (Kalkan 2008, s. 43-75). Bu dönem daha çok seramik üretiminde ve "Triangle Ware", "Festoon Ware" gibi seramik süslenmesinde yeni gelen unsurlar ile ayrır edilir.

Çiğdemli Höyük'te Gerçekleştirilen Arkeolojik Araştırmalar

Çiğdemli Höyük, Erzurum-Erzincan karayolunun 22. kilometresinin sol tarafında, Erzurum şehrinin batısında, Aziziye ilçesine bağlı eski adı Tikkir olan Çiğdemli Mahallesi'nin kuzey bitişiğinde bulunur (Akarsu 2021, s. 1-18) (Res. 1a-b). Eteğinden geçen Arkaçayırılar deresine paralel, Daphan Ovası'na ve doğal yollara hâkim konumda doğal bir tepe üzerinde yer alan höyük, geniş bir alana yayılmış, büyük boyutlu ve yayvan biçimli bir höyüktür. Höyük, kuzey-güney yönünde yaklaşık 200 m. çapında olup, oviden yüksekliği ise yaklaşık 15 m.dir. Höyüğün yakın çevresi tarımsal alanlarla kaplıdır. Eteğinden geçen ve araziye sulayan Arkaçayırılar deresi, güneyde Tebrizcik Mahallesi yakınında Fırat'ın kollarından Karasu'ya bağlanır. Fırat nehrinin önemli bir kolu olan Karasu, kaynağını Dumlu dağlarından alan Dumlu çayı ile kaynağını Palandöken dağlarından alan Pulur çayının Aziziye ilçe merkezinde birleşmesiyle oluşmaktadır (Koday 2009, s. 68-69).

Resim 1a: Çiğdemli Höyük, Konumu

Resim 1b. Çiğdemli Höyük, Genel Görünüm

Erzurum'da bulunan diğer höyüklerin büyük bir kısmında olduğu gibi Çiğdemli Höyük'te de köylüler tarafından toprak alımı ve kaçak kazılar nedeniyle yoğun tahribat söz konusudur (Akarsu 2021, s. 1-18). Köylüler tarafından çıkarılan iki Selçuklu tabağı ve Karaz kültürüne ait kaplar nedeniyle, höyükte meydana getirilecek tahribatların önüne geçebilmek için kurtarma kazısına karar verilmiştir. 1997 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izniyle Erzurum Müzesi Müdürlüğü başkanlığında ve Atatürk Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nden emekli öğretim üyesi Prof. Dr. Mehmet Karaosmanoğlu'nun bilimsel danışmanlığında ilk olarak Çiğdemli Höyük ve çevresinde bir yüzey araştırması, daha sonrasında 7-25 Eylül 1997 tarihleri arasında çeşitli nedenlerden dolayı kısa süren bir kurtarma kazısı yapılır. Kazı, aynı zamanda Atatürk Üniversitesi'nde 1973 yılında Arkeoloji Bölümü kurulduktan sonra bölümün Erzurum şehrindeki ilk kazısı olma özelliğini de taşımaktadır (Başcı 2000; Koçhan ve ark. 2005, s. 6-7). Kazı çalışması dışında 2000 yılında Prof. Dr. Alpaslan Ceylan (Ceylan 2002, s. 168, resim 8 ve çizim 2; Ceylan 2008, s. 82; Kozbe ve ark. 2008, "Çiğdemli Höyüğü maddesi"), 2001 yılında Prof. Dr. Mehmet Karaosmanoğlu başkanlığında (Karaosmanoğlu ve ark. 2003, s. 347, çizim 1b ve resim 2) bölgede yürütülen yüzey araştırmalarında da höyüğün arkeolojik geçmişi hakkında tespitlerde bulunulmuştur.³

Kazı çalışmalarına, köylüler ve defineciler tarafından açılan çukur içindeki 5x5 m'lik A1 açmasıyla başlanır (Başcı 2000, s. 39). Ancak düzensiz taşların açığa çıkarıldığı bu açma kapatılıp yakınında açılan aynı ölçülerdeki B1 açmasında bir yetişkin insana ait kafatası ve kemikler ile 6 çocuk iskeleti bulunur (Başcı 2000, s. 39). Arazinin jeolojik yapısından dolayı toprağın bir sıra kum ve bir sıra kille katman oluşturması nedeniyle mezar çukurlarının da killi katman içine gömüldüğü anlaşılmıştır. Cesetler hep aynı doğrultuda güneybatı-kuzeydoğu yönünde yerleştirilmiştir. Bu da mezarlarda yön birliği olduğunu bize gösterir. Eller karın üzerinde birleştirilmiş ve başları toprakla ya da altına konulan bir sıra taşla yükseltilmiştir. Bir iskeletin üzerinin de ahşap hatilla kapatıldığı tespit edilmiştir (Başcı 2000, s. 39). Çocuk gömülerinin fazla oluşu ve bir çocuğun annesinin yanında gömülü oluşu, bu gömülerin bir hastalık sonucu mu yoksa bir tür gelenek ile bağlantılı mı yapıldığını akla getirmektedir. Toprağa yapılan bir çocuklu kadın gömüsünün benzerine Van-Dilkaya Höyük'te rastlanılmıştır (Çilingiroğlu 1987, s. 84). Van-Dilkaya Höyük'te benzer biçimde çocuklu kadın gömüsünün de olduğu çoğunu çocuk gömünün oluşturduğu 19 iskeletin açığa çıkarıldığı III no.lu kum mezar topluluğu MÖ 7-6. yüzyıllara tarihlendirilmiştir (Çilingiroğlu 1987, s. 85). Çiğdemli Höyük seramik buluntuları arasında Orta ve Geç Demir Çağı'na

3 2001 yılında Erzurum Ovası'ndaki yüzey araştırmalarında batıdan doğuya doğru daha çok Dumlu ve Kargapazarı dağları yakınlarında ve bu dağlardan doğan akarsu kenarlarında kurulmuş 13 adet yerleşim tespit edilmiştir. Erzurum Ovası'nda tespit edilen yerleşimler; Daphan Ovası'nda yer alanlar: Tilki Tepe, Çiğdemli Höyüğü, Alaca Höyük/Tilkitepe, Cinis Höyük, Küçükgeçit (Küçük Çağdarış), Karaz Höyüğü, Sakalikesik Ovası'nda yer alanlar: Ağören Yerleşimi, Pulur Höyüğü, Şerçetepe Yerleşimi, Karasu Ovası'nda yer alanlar: Güzelova Höyüğü, Dumlu Yerleşimi, Umudum/Kalortepe, Değirmenler Höyüğü'dür (Karaosmanoğlu ve ark. 2014, s. 434).

tarihlendirilen örnekler bulunmaktadır. Gömülerin ikisinin başında biri gümüş, üçü bronz dört adet küpe bulunmuştur. Çapları 1 ile 2.5 cm arasında değişen küpeler birbirlerine benzer şekilde yapılmışlardır. Küpelerin uçları halka ve kanca ile birleştirilmiştir. Gümüş küpede, gümüş tel üzerine tek boncuk, diğerlerine ise ikişer, üçer boncuk yerleştirilmiştir. Boncuklar arası tel ile sarılmış ve böylece boncukların yan yana gelmesi engellenmiştir. Bu küpelerin bulunduğu cesedin kadına ait olduğu düşünülmektedir (Başcı 2000, s. 40).

Çiğdemli Höyük Demir Çağ Seramiği

2001 yılı Erzurum Ovası yüzey araştırmasında Çiğdemli Höyük'ten toplanan seramik malzemesinde Karaz kültürü seramiğinden sonra en yoğun grubu Demir Çağı malzemesi oluşturur⁴. Demir Çağı'nın erken, orta ve geç olmak üzere üç evresine de ait toplam 53 adet profil veren malzeme tespit edilebilmiştir. Demir Çağı malzemesi içinde bu üç evre içinde 28 adet örnek ile en yoğun grubu Erken Demir Çağı'na ait malzeme oluşturmaktadır. Orta Demir Çağı'na ait 12 adet, Geç Demir Çağı'na ait ise 13 adet seramik örneği bulunmaktadır. Bu çalışmada, Çiğdemli Höyük Demir Çağı seramik malzemesi arasında profil veren parçalar değerlendirilmiş ve dış yüzey işlemlerine göre mal grupları oluşturulmuştur.

Erken Demir Çağ Seramiği

Çiğdemli Höyük Demir Çağ seramik malzemesi içinde en yoğun grup Erken Demir Çağı'na aittir. Erken Demir Çağı'na ait örnekler dışında Erken Demir Çağı'ndan Orta Demir Çağı'na geçişi gösteren örnekler de yer alır (Res. 3. 6, 7; Res. 4. 4, 8, 9, 10, 11, 12). Aynı zamanda Erken Demir Çağı'nda görülen bazı formların Orta Demir Çağı'nda da kullanılmaya devam etmesi (Res. 2. 5; Res. 3. 4, 8) kimi parçanın tarihlendirilmesini de şüpheli kılmıştır. Muhtemelen ya yavaş dönen çark kullanımından ya da yoğun açıklamadan kaynaklı el yapımı veya çark yapımı oldukları çok fazla ayırdedilememektedir. Koyu ve parlak yüzeyli örnekler çoğunluktadır.

a. Parlak Siyah-Kahverengi Astarlı Grup

Bu grupta yer alan dokuz örnek arasında büyük çoğunluğu çömlek formu oluşturur (Res. 2. 6, 8; Res. 3. 2, 3, 4, 6; Res. 4. 5). Diğer iki tanesi bezemeli parçadır (Res. 4. 8, 9). El yapımı ve hem ince hem kaba nitelikte parçalar üzerinde parlak açkı uygulanmıştır. Hamur renkleri daha çok kahverenginin tonlarında ve siyah renktedir. Kum ve kireç katkılıdır. Yüzey astar renkleri kahverengiden siyaha değişen alacalı bir görünüm sergiler. Çömlek formları arasında basit ağız kenarlı, kısa boyunlu ve dar gövdeli; dışa kalınlaştırılmış ağız

4 Çiğdemli Höyük Karaz kültürü seramiğinin değerlendirildiği makale için bkz. Akarsu 2021, 1-18. Çiğdemli Höyük kazısından ve Erzurum Ovası yüzey araştırmasından gelen höyüğe ait arkeolojik malzemeyi çalışmam konusunda beni teşvik eden ve destekleyen değerli hocalarım Prof. Dr. Mehmet Karaosmanoğlu ve Prof. Dr. Mehmet Işıklı'ya buradan teşekkürlerimi sunmak isterim. Ayrıca malzemeyi incelediği ve görüşlerini benimle paylaştığı için sayın Prof. Dr. Veli Bahşaliyev'e teşekkür etmek isterim.

kenarlı ve uzun boyunlu; dışa dönük ağız kenarlı örnekler yer alır. Parlak siyah-kahverengi astarlı gruba giren çömleklerin benzerleri; Toprakkale (Başgelen ve Özfirat 1996, Lev. 7.3) ve Büyükardıç'ta (Şenyurt 2006, Res. 43.8, 59. 8, 64.7, 70.6) bulunmaktadır.

Bezemeli parçalardan bir örnekte kazıma tekniğinde kısa çizgiler ve zigzag bezeme motifleri işlenmiştir (Res. 4. 9). Zigzag bezeme şablonu Erken Demir Çağı'nın sonlarında ve özellikle Orta Demir Çağı'nın erken evrelerinde sevilerek kullanılmıştır (Başgelen ve Özfirat 1996, Lev. 9.7; Şenyurt 2006, Res. 65.3, 83.4). Diğer bir örnekte ise baskı tekniğinde içiçe halkalardan oluşan konsantrik daire bezeme ve bunun altında balık kılıcı biçiminde çentik bezeme yapılmıştır (Res. 4. 8). Konsantrik daire biçiminde baskı bezemenin benzerlerine Gürcistan ve Ermenistan'da OTÇ'dan GTÇ'na geçiş sürecinde rastlanır (Marro ve Özfirat 2004, s. 234, Lev. 10.1-2; Şenyurt 2006, Lev. 76.3). Doğu Anadolu'da ise Büyükardıç ve Ağrı-Mollacem Kurgan 2'de benzer örnekleri vardır. Boya bezemeli benzer örneklerini Orta Anadolu'da M.Ö. 1. Binyıl'a ait "Kapadokya Boyalıları" içinde görmek mümkündür (Şenyurt 2006, s. 149). Çentik baskılardan oluşan balık kılıcı bezeme biçimi Doğu Anadolu'da Erken Demir Çağı'nda başlayıp Orta Demir Çağı'nda artarak uygulanmaya devam etmiştir (Başgelen ve Özfirat 1996, s. 144-145). Benzerleri Toprakkale, Tepecik ve Büyükardıç'ta vardır (Esin 1970, Lev. 7; Başgelen ve Özfirat 1996, Lev. 8 ve 9; Şenyurt 2006, Res.89).

b. Mat Kahverengi Astarlı Grup

Bu grupta yer alan beş örnek arasında üç tanesini çömlek (Res. 2. 2; Res. 3. 1, 8), iki tanesini ise çanak formu oluşturur (Res. 4. 3, 6). Bir örnek dışında diğerleri el yapımı olup kaba nitelikte parçaların yüzeyleri mat ağızlıdır. Kahverenginin tonlarında hamur rengine ve astar rengine sahiptirler. Taşçık, kum ve kireç katkılıdır. Çömlek formları, dışa kalınlaştırılmış ağız kenarlı; dik ağız kenarlı ve uzun boyunlu; dışa eğik ağız kenarlı ve omurgalı örneklerden oluşur. Bu son örneğin üst dudak kısmında yumru bezeme yapılmıştır (Res. 3. 1). Parçanın iç ve dış yüzeyinde yoğun mika görülmektedir. Katkı maddesi olarak obsidyen kırıklarının da kullanıldığı dikkati çeker. Çanak formları, dışa çekik ağız kenarlı; basit ağız kenarlı ve yuvarlak omuzlu örneklerden oluşur. Mat kahverengi astarlı gruptaki çömleklerin benzerlerine, Büyükardıç EDÇ tabakasında (Şenyurt 2006, Res. 44.6, 51.1-2), Tasmator ve Güllüdere ODÇ tabakasında (Şenyurt 2005, Res. 18.213; Şenyurt ve İbiş 2005, Res. 70.10), çanakların benzerlerine Büyükardıç'ta rastlamak mümkündür (Şenyurt 2006, Res. 39.8).

c. Parlak Kahverengi Astarlı Grup

Bu grupta yer alan altı örnekten büyük çoğunluğunu çömlek oluştururken (Res. 2. 4, 7; Res. 3. 5; Res. 4. 1, 2), bir örnek halka diptir (Res. 4. 7). Bir örnek dışında hepsi el yapımıdır. İnce niteliğe sahiptirler ve yüzeyleri parlak ağızlıdır. Kahverengi hamur rengine ve astar rengine sahiptirler. Kum ve kireç katkılıdır. Çömlek formları dışa kalınlaştırılmış ağız kenarlı; dışa

dönük ağız kenarlı ve uzun boyunlu; basit ağız kenarlı ve şişkin gövdeli örneklerden oluşur. Benzerleri Güzelova, Norşuntepe, Değirmentepe, Yoncatepe yerleşimlerinde vardır (Ayaz 2017, Lev. XIV.2, Lev. CXXXVI.2, Lev. LXI.8, Lev. CCXLVI.3). Erzincan-Büyükardıç'ta hem parlak kahverengi astarlı gruptaki çömleklerin (Şenyurt 2006, Res. 58.3) hem de halka dip parçasının benzerleri mevcuttur (Şenyurt 2006, Res. 75.8).

d. Parlak Gri Astarlı Grup

İki adet çömlek formu ile temsil edilen bu gruptaki parçalar el yapımı ve parlak ağızlıdır (Res. 2. 1, 5). İnce niteliğe sahiptirler. Hamur ve yüzeye uygulanan astar rengi gridir. Kum ve kireç katkılıdır. Büyük boyutlu kaba ait örneklerden biri içe çekik ağız kenarlıdır ve ağzının iç kısmında kapak yerleştirmek için oluk yapılmıştır (Res. 2. 1). Ayrıca boyun kısmında muhtemelen kulp yerleştirmek için yapılmış ek uygulama kulp kırıldığı için iz olarak kalmıştır. Diğer örnek ise dışa dönük ağız kenarlı ve dar boyunludur (Res. 2. 5). Benzerlerini Büyükardıç'ta görmek mümkündür (Şenyurt 2006, Res. 64.1).

e. Parlak Kızılkahverengi Astarlı Grup

İki adet çömlek formu ile temsil edilen bu gruptaki parçalardan biri çark yapımı (Res. 3. 7) diğeri el yapımıdır (Res. 2. 3). Kaba niteliğe sahiptirler ve yüzeyleri parlak ağızlıdır. Kahverengi hamura ve kızılkahverengi astara sahiptirler. Taşçık, kum ve kireç katkılıdır. Orta boyutlu ilk örnek, dışa çekik ağız kenarlı ve düz boyunludur (Şenyurt 2006, Res. 68.3-5) (45). İkinci örnek ise Doğu Anadolu'da Erken Demir Çağı'nda başlayıp Orta Demir Çağı'nda yaygın olan dışa kalınlaştırılmış ve düz boyunlu çömlektir (Res. 3. 7). Büyükardıç EDC tabakasında (Şenyurt 2006, Res. 65.6), Tasmator (Şenyurt 2005, Res. 35.339) ve Güllüdere (Şenyurt ve İbiş 2005, Res. 86.8) ODC tabakalarında, 1990-1993 yılları arasındaki Bayburt yüzey araştırmasında araştırılan Hoburnu Tepe'de (Sagona ve Sagona 2004, s. 183, Fig. 153.8) ODC'na tarihlenen benzerleri vardır.

f. Parlak Kırmızı Astarlı Grup

Bu grupta bir tane kâse formu (Res. 4. 4) ve üç tane bezemeli parça (Res. 4. 10, 11, 12) yer alır. Hepsi ince nitelikte, parlak ağızlı ve el yapımıdır. Kahverengi hamura ve kırmızı astar rengine sahiptirler. Kum ve kireç katkılıdır. Küçük boyutlu kâse formunun ağız kısmı hafif dışa eğiktir (Şenyurt 2006, Res. 47.5). Dış yüzeyinde, iki farklı teknikte bezemenin bir arada kullanıldığı görülür. Ağzının hemen altında Res. 4. 9 ve 10 ile benzer biçimde kazıma yatay çizgi ve buna değen zigzag çizgi bezeme yapılmıştır. Res. 4. 8 ile benzer olarak ise söz konusu bezeme alanının altında baskı tekniğinde çentikler halinde balık kılıcı motifli işlenmiştir. Bu şekilde kazıma ve baskı bezemeli örnekler Doğu Anadolu'da Erken Demir Çağı'nda başlayıp Orta Demir Çağı'nda artarak uygulanmaya devam etmiştir.

Bir kabın omuz kısmına ait kırık parçada (Res. 4. 10) Res. 4. 4 ve 9'da olduğu gibi kazıma yatay çizgi ve bunun üstünde çizgiye değen kazıma zigzag bezeme yapılmıştır. Baskı tekniğinde çentik bezemenin uygulandığı diğer iki parça ise (Res. 4. 11, 12) Res. 4. 4 ve 8 ile benzerdir.

Orta Demir Çağ Seramiği

Çiğdemli Höyük'te Orta Demir Çağı'na ait seramik malzemesi, Doğu Anadolu Urartu seramiği ile benzerlikler taşır. Hem çark hem el yapımı örnekler vardır. Kaliteli işçiliğe sahip olduğu anlaşılan parçalar, parlak yüzeye sahiptirler. Karakteristik Urartu "saray malı" olarak değerlendirilen kırmızı astarlı malların da ele geçmesi höyük yerleşiminin Urartu Krallığı döneminde önemli bir yerleşim olduğunu gösterir.

a. Parlak Siyah-Kahverengi Astarlı Grup

Bu gruba ait bir örnek, basit ağız kenarlı, düz ve kısa boyunlu çömlektir (Res. 5. 3). ODÇ ve GDÇ'da yaygın bir formdur. İnce nitelikte, parlak ağız kenarlı ve el yapımıdır. Kahverengi hamura ve kahverengiden siyaha değişen alacalı bir yüzeye sahiptir. Kum ve kireç katkılıdır. Benzerleri, Tasmator ve Tetikom'da vardır (Şenyurt 2005, Res. 23.242; Şenyurt ve Ekmen 2005, Res. 93.1).

b. Parlak Kahverengi Astarlı Grup

Bu grupta yer alan dört parçadan bir tanesi kâse (Res. 5. 6), bir tanesi çanak (Res. 5. 4) ve diğer ikisi ise çömlek formuna aittir (Res. 5. 1, 2). El yapımı ve parlak ağız kenarlıdır. Kâse formu ince niteliğe sahip ve kum, kireç katkılı iken diğer örnekler kaba nitelikte ve taşçık, kum, kireç katkılıdır. Kahverengi hamura ve astara sahiptirler. Kâse formu dışa çekik ağızlı ve keskin omuzludur. Benzerleri, Tasmator ve İmikuşağı'nda vardır (Sevin 1995, Res. 14.4; Şenyurt 2005, Res. 9.107, Res. 10.119). Çanak formu dışa kalınlaştırılmış ağızlı ve yuvarlak omuzludur. Benzerleri, Tetikom ve Muş Ovası yüzey araştırmasından vardır (Şenyurt ve Ekmen 2005, Res. 74.2; Sular 2017, Kat. 47). Çömlek parçaları büyük boyutlu kaplara aittir. Bir tanesi dışa dönük ağız kenarlı, diğeri ise dışa kalınlaştırılmış ağız kenarlıdır. Benzerleri, Tasmator, Tetikom ve Muş Ovası yüzey araştırmasından vardır (Şenyurt 2005, Res. 25.251, Res. 29.284; Şenyurt ve Ekmen 2005, Res. 38, Res. 89.1; Sular 2017, Kat. 28).

c. Parlak Kızılkahverengi Astarlı Grup

Orta Demir Çağı seramik malzemesi arasında en yoğun grubu oluşturur. Bu grupta yer alan beş örnekten iki tanesi çanak (Res. 5. 5, 8), bir tanesi kâse (Res. 5. 9) ve diğer iki tanesi bezemeli parçadır (Res. 5. 11, 12). Bir örnek dışında diğerleri el yapımıdır. Hepsisi parlak ağız kenarlıdır. Hem ince hem kaba nitelikte parçalar vardır. Kahverengi hamura ve kızılkahverengi astara sahiptirler. Taşçık, kum ve kireç katkılıdır. Çanak formundaki her iki örnek dışa

kalınlaştırılmış ağız kenarlı ve yuvarlak gövdelidir. Benzerleri, Tetikom ve Muş yüzey araştırmasından vardır (Şenyurt ve Ekmen 2005, Res. 86.2; Sular 2017, Kat. 27, 58). Kâse formu, basit ağız kenarlı ve keskin omuzludur. Benzerleri, Tasmator ve İmikuşağı'nda vardır (Sevin 1995, Res. 14.6; Şenyurt 2005, Res. 5.57, Res. 23.237). Bezemeli parçalardan ilkinin yüzeyi aşınmış ve astarı sıyrılmıştır (Res. 5. 11). Yine de bir kabın boyun kısmına ait bu parçada oldukça ince işçilikle yapılan kazıma bezeme korunabilmiştir. Buna göre, iki yatay çizginin arasında kalan alan baklava biçiminde kesişen zigzag çizgiler ve bu çizgilerin etrafındaki boş alanlar kısa çizgilerle doldurulmuştur. Erken Demir Çağı'nda başlayıp Orta Demir Çağı'nda kullanımı devam eden bu bezeme şablonunun Tetikom Orta Demir Çağı tabakasında (Şenyurt ve Ekmen 2005, Res.109.6) ve Sos Höyük Geç Demir Çağı tabakasında benzerleri bulunmuştur (Kalkan 2008, SOS-IV.7-8). Diğer bezemeli parçada Erken Demir Çağı'ndan itibaren bilinen çentik bezemenin kabartma yatay bant üzerine tek sıra halinde uygulandığı görülür (Res. 5. 12). Bu parça, büyük boyutlu bir kaba ait olmalıdır. Benzerleri, Tepecik ve İmikuşağı'nda vardır (Esin 1970, Lev. 7.6; Sevin 1995, Res. 14.8).

d. Parlak Kırmızı Astarlı Grup

Bu grup bir kâse ve bir halka dip ile temsil edilir (Res. 5. 7, 10). Her ikisi de ince nitelikte, parlak ağız kenarlı ve çark yapımıdır. Kum ve kireç katkılıdır. Kahverengi hamura ve kırmızı astara sahiptirler. Oldukça kaliteli işçilikte üretilmişlerdir. Karakteristik Urartu “saray malı” olarak değerlendirilen kırmızı astarlı mal özelliklerini taşırlar (Erdem ve Konyar 2011, s. 268-285). Küçük boyutlu kâse formu, içe ve dışa çekik ağız kenarlıdır (Res. 5. 7). Benzerleri, Tasmator, Tetikom ve Ayanis Kalesi'nde vardır (Kozbe ve ark. 2001, s. 132, Pl. 1.8-14; Şenyurt 2005, Res. 2.26, Res. 4.55, Res. 8.98; Şenyurt ve Ekmen 2005, Res. 61.12). Bu gruba ait diğer örnek ise, “Omphalos” kaba (göbekli kap) ait halka dip parçasıdır (Res. 5. 10). Lidya, Frig, Urartu gibi Orta Demir Çağı krallıklarına özgü bir kap tipidir. Daha sonrasında Geç Demir Çağ'da daha yaygın hale gelir. Benzer bir örnek, Ayanis Kalesi'nde mevcuttur (Kozbe ve ark. 2001, s. 132, Pl. 1.15-16).

Geç Demir Çağ Seramiği

Doğu Anadolu'da Geç Demir Çağ'a ait bilimsel olarak çalışılan seramik malzemesinin büyük kısmını müzelerde satın alma yoluyla gelen eserler oluşturmaktadır. Kronolojik olarak Urartu seramiğinden sonra görülmeye başlayan bu seramik, daha çok form ve yüzeyinde uygulanan boya bezeme şablonlarıyla ayırılır. Bu dönem seramiğinde özellikle açık renk zemin üzerine kırmızı veya kahverenginde “Triangle Ware”, “Festoon Ware” olarak adlandırılan üçgen ve yarım daire bezemeleri ayırdedici özellik olarak karşımıza çıkar. Çiğdemli Höyük seramik malzemesi arasında da buna dair örnekler ele geçmiştir.

a. Mat Kahverengi Astarlı Grup

Bu grup, dışa çekik ağız kenarlı kâse formu ile temsil edilir (Res. 6. 7). İnce nitelikte, açkısız ve çark yapımıdır. Taşcık, kum ve kireç katkılıdır. Kahverengi hamura ve hamur ile aynı renkte kendinden astara sahiptir. Benzerleri, Saztepe ve Karagündüz Höyük'te vardır (Summers 1993, Fig. 9.1; Kalkan 2008, Lev. KGH-VIII.4, KGH-XXXII.5).

b. Parlak Kahverengi Astarlı Grup

Bu grupta yer alan iki tane örnekten biri kâse (Res. 6. 10), diğeri ise düz diptir (Res. 6. 9). Her ikisi de ince nitelikte, parlak açkılı ve çark yapımıdır. Kum ve kireç katkılıdır. Kahverengi hamura ve astara sahiptirler. Kâse formu, dışa dönük ağız kenarlı ve yuvarlatılmış gövdelidir. Seramik parçasının iç ve dış yüzeyi kireç ile kaplı olduğundan kırmızı boya (7.5 R 4/4) ile oluşturulmuş çizgisel hatlar belli belirsiz görülebilmektedir. Boya bezemenin benzerleri, Büyüktepe, Tasmator, Saztepe ve Karagündüz yerleşimlerinde vardır (Sagona ve ark. 1993, Fig. 4.5; Summers 1993, Fig. 6.15; Şenyurt 2005, Res. 40.375; Kalkan 2008, Lev. KGH-XXXIX.2).

c. Mat Devetüyü Astarlı Grup

Bu grupta yer alan her iki örnek de çömlek formuna aittir (Res. 6. 4, 5). İnce nitelikte, mat açkılı ve çark yapımıdır. Taşcık, kum ve kireç katkılıdır. Kırmızı renk hamur ve devetüyü renkte astara sahiptirler. Dışa dönük ağız kenarlı çömleğin (Res. 6. 5) boyun kısmında turuncu renkte (2.5 YR 6/8) yatay kalın bant boya bezeme uygulanmıştır. Aynı şekilde bezeme, kabın iç kısmında dudak üzerinde de uygulanmıştır. Çömlek formunun benzerleri, Tetikom ve Tasmator'da bulunur (Şenyurt 2005, Res. 37.354; Şenyurt ve Ekmen 2005, Res. 101.7). Bezeme şablonunun benzerleri, Büyüktepe, Tasmator, Güllüdere ve Saztepe'de vardır (Sagona ve ark. 1993, Fig. 4.7; Summers 1993, Fig. 6.18; Şenyurt 2005, Res. 3.31,33,37; Res. 18.213; Şenyurt ve İbiş 2005, Res. 88.6; Yiğitpaşa 2010, s. 535, Res. 80b). Diğer örnek olan dışa kalınlaştırılmış ağız kenarlı çömleğin dış yüzeyine uygulanan parlak sarı mikalı astar ile metalik görüntü verilmeye çalışılmıştır (Res. 6. 4). Benzerleri, Büyüktepe mika astarlı grupta, Tetikom ve Saztepe'de vardır (Sagona ve ark. 1992, Fig. 6.2; Şenyurt ve Ekmen 2005, Res. 100.3; Yiğitpaşa 2010, Res. 84, 85).

d. Parlak Yeşilimsi Bej Astarlı Grup

Bu grupta yer alan dört örnekten biri çanak (Res. 6. 6), diğerleri çömlek formuna aittir (Res. 6. 1, 2, 3). İnce nitelikte, parlak açkılı ve çark yapımıdır. Taşcık, kum ve kireç katkılıdır. Kızılkahverengi hamur ve yeşilimsi bej renkte astara sahiptirler. Dışa kalınlaştırılmış ağız kenarlı çanak formunun kalınlaştırılmış dış kısmının ortasında yatay oluk yapılmıştır. Üç çömlek formu da dışa kalınlaştırılmış ağız kenarlıdır. Benzerleri, Tetikom ve Güllüdere'de vardır (Şenyurt ve Ekmen 2005, Res. 93.3, Res. 101.2; Şenyurt ve İbiş 2005, Res. 74.3).

e. Parlak Kırmızı Astarlı Grup

Halka dip parçası ile temsil edilen bu gruptaki seramik örneğinin dış yüzeyindeki kırmızı astar oldukça tahrip olarak belirsiz bir hale gelmiştir (Res. 6. 8). İnce nitelikte, çark yapımı ve parlak açıktır. Kızılkahverengi hamur ve kırmızı astar rengine sahiptir. Kum ve kireç katkıdır. Tetikom'da benzeri vardır (Şenyurt ve Ekmen 2005, Res. 107.8).

f. Üçgen Bezemeli Grup (Triangle Ware)

Geç Demir Çağı'nın karakteristik mal gruplarından biri "Triangle Ware" olarak bilinen "Üçgen Bezemeli Seramik"tir. Açık renkli zemin üzerine kırmızı veya kahverengi tonlarında boya bezeme ile üçgen bezemenin yapıldığı bu gruba dair örnekler daha çok Doğu Anadolu Bölgesi ve Kuzeybatı İran çevresinden bilinmektedir (Summers 1993, s. 85-108). Çiğdemli Höyük Demir Çağı seramik malzemesi içinde üç parça bu gruba dâhildir (Res. 6. 11, 12, 13). İnce nitelikte, parlak açkılı ve çark yapımıdır. Taşcık, kum ve kireç katkıdır. Kahverengi hamur ve astar yüzeyine sahiptirler. Birinci örnek (Res. 6. 11), kabın omuz kısmına aittir. Parçanın iç ve dış kısmında kahverengi astar üzerine kırmızı renkte (10 R 4/4) kalın bantlar halinde iç içe geçmiş üçgen motifi yapılmıştır. Dış kısmında boya bezeme alanı üzerinde ayrıca kazıma çizgilerle bezeme yapılmıştır. İkinci örnekte de (Res. 6. 12), aynı biçimde iç ve dış kısmında kahverengi astar üzerine kırmızı renkte (10 R 4/4) kalın bantlar halinde iç içe geçmiş üçgenlerden oluşan bezeme uygulanmıştır. Üçgen boya bezemenin benzerleri, Erzurum, Elazığ ve Kars müzelerinde satın alma yoluyla gelen eserler üzerinde, Saztepe yerleşiminde yüzey araştırmalarında, Tetikom ve Karagündüz kazılarının GDC tabakalarında, Nahçıvan-Oğlankale kazılarında M.Ö. 500-200 tarih aralığındaki GDC tabakasında karşımıza çıkmaktadır (Summers 1993, Fig. 6.14; Şenyurt ve Ekmen 2005, Res. 111.3; Kalkan 2008, Lev. KGH-XX.10; Yiğitpaşa 2009, Foto.5; Yiğitpaşa 2010, Res. 23, 28; Akarsu ve Afshari 2019, Kat. 1). Üçüncü örneğin (Res. 6. 13) iç kısmında açık kırmızı renk zemin üzerine oldukça silik biçimde korunagelmiş kahverengi (7.5 YR 5/2) çapraz taramalar ile üçgen bezemeler oluşturulmuştur. Benzerleri, Van Müzesi'nde satın alma yoluyla gelen eserler üzerinde, Saztepe yüzey araştırmalarında, Van Kalesi Höyüğü ve İmikuşağı kazılarında vardır (Sevin 1995, Res. 24.4; Yiğitpaşa 2010, Res. 122-141, Res. 143b, Res. 174a).

Değerlendirme ve Sonuç

Doğu Anadolu Bölgesi'nin en büyük şehirlerinden biri olan Erzurum, Doğu ile Batı, Kuzey ile Güney yönünde siyasi, kültürel ve ticari ilişkilerin kurulabilmesini sağlayan geçiş yolları üzerinde yer alan konumu ile stratejik bir öneme sahiptir. Paleolitik Çağ'dan günümüze kadar kesintisiz olarak yerleşim gören Erzurum bölgesi, pek çok kültürün birbiriyle etkileşiminin de tespit edilebildiği önemli bir merkezdir. Tüm bu önemine rağmen, Erzurum'un da yer aldığı Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi, arkeolojik açıdan Doğu Anadolu'nun diğer kesimlerine göre daha az araştırılmıştır. Az yapılan araştırmalara rağmen, yüzey araştırmalarında tespit

edilmiş çok sayıda erken dönem yerleşiminin varlığı bilinmektedir. Bunlardan birisi de kısa süreli kurtarma kazısının da gerçekleştirildiği, Erzurum ili sınırları içinde bulunan Çiğdemli Höyük'tür. Günümüzde höyüğün güney kesiminde Çiğdemli Mahallesi'nde halen daha yerleşim devam etmektedir. En erken Karaz kültürü seramiğinin ele geçtiği höyükte Demir Çağı sonuna kadar kesintisiz bir yerleşimin olduğunu kısa süreli kurtarma kazısı çalışmalarından ve seramik malzemesinden söyleyebiliriz.

Çiğdemli Höyük Demir Çağı seramiği içinde en çok sayıda örnek, Erken Demir Çağı'na aittir. Çoğunlukla koyu yüze sahip bu seramikler, kaliteli işçilik göstermekte ve kaba nitelikteki parça sayıca çok azdır. Doğu Anadolu'da Erken Demir Çağı'nda başlayıp Orta Demir Çağı'nda artarak uygulanmaya devam eden çentik baskılardan oluşan balık kılıcı bezeme biçimine dair örnekler, yerleşimde hem Erken Demir Çağı hem de Orta Demir Çağı seramiği içinde tespit edilebilmiştir. Formlar arasında çömlek örnekleri sayıca daha fazladır. Hem mal hem form özellikleri açısından yapılan karşılaştırmalı değerlendirmeler sonucunda, en çok benzerlik Erken Demir Çağı'na tarihlenen Erzincan-Büyükardıç Tepe Yerleşmesi ile kurulabilmiştir. Ayrıca, Erzurum-Kars Bölgesi'nde Güzelova, Mollacem Kurgan 2; Van-Hakkâri Bölgesi'nde Yoncatepe Kalesi; Elazığ-Malatya Bölgesi'nde Norşuntepe ve Değirmentepe yerleşmeleriyle de benzerlikler bulunmaktadır.

Doğu Anadolu Bölgesi'nde Urartu Krallığı'nın hâkimiyetinin söz konusu olduğu Orta Demir Çağı'nda kalelere nazaran ova yerleşimlerinin varlığı daha az bilinmektedir. Bu açıdan, Erzurum Ovası'nda Çiğdemli Höyük'te tespit edilen Orta Demir Çağı seramiği ayrıca önem taşımaktadır. Aynı zamanda, Urartu "saray malı" olarak adlandırılan kırmızı astarlı malların da ele geçmesi burada bir elit sınıfın var olabileceğini akla getirmektedir. Tüm bunlarla birlikte, kısa süren kurtarma kazılarında Dilkaya Höyük'te tespit edilen MÖ 7-6. yüzyıllara tarihlendirilen anne ve çocuğunun gömülü olduğu bir mezarın benzerinin Çiğdemli Höyük'te de bulunması bu dönemde bir gömü geleneğinin varlığını akla getirmektedir. Çiğdemli Höyük'te, Orta Demir Çağı seramiği kaliteli ve ince işçilik göstermekte olup parlak yüzeylidir. Seramikler, mal ve form özellikleri açısından, Erzurum-Kars Bölgesi'nde Tasmador ve Tetikom yerleşimleri; Yukarı Murat-Van Bölgesi'nde Muş Ovası yüzey araştırmasındaki yerleşimler; Van-Hakkâri Bölgesi'nde Ayanis Kalesi; Elazığ-Malatya Bölgesi'nde Tepecik ve İmikuşığı höyükleriyle benzerlik gösterir.

Doğu Anadolu'da Urartu Krallığı'nın yıkılışından sonra Geç Demir Çağ'da Akheimenid hâkimiyeti söz konusu olur. Bu döneme ait kültürel anlamda değişikliklerin en iyi gözlemlendiği arkeolojik buluntu grubunu seramikler oluşturur. Müzelere çok sayıda Geç Demir Çağı'na ait boya bezemeli örnekler ulaşmaktadır. Çiğdemli Höyük'te bu döneme ait seramik parçaları oldukça kaliteli işçilik gösterir. Yerleşimde boyalı seramik örnekleri beş adettir. Bunlardan üç tanesi "Triangle Ware" olarak bilinen "Üçgen Bezemeli Seramikler"dir. Geç Demir Çağı için karakteristik olan bu mal grubu daha çok Doğu Anadolu ve Kuzeybatı İran

bölgelerinden bilinmektedir. Sonuç olarak, bir ova yerleşimi olan ve yol güzergâhı üzerinde stratejik bir konuma sahip Çiğdemli Höyük'te tespit edilen Demir Çağı seramiği, Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nin Demir Çağlarına ışık tutacak boyuttadır. Çiğdemli Höyük'te arkeolojik tabakalanmayı daha iyi anlayabilmek ve barındırdığı kültür izlerini tanımlayabilmek için burada daha kapsamlı araştırmaların yapılması gerekmektedir.

Resim Tanımları:

Resim 1a. Çiğdemli Höyük, Konumu

Resim 1b. Çiğdemli Höyük, Genel Görünüm

Resim 2. Erken Demir Çağ Seramiği

Resim 3. Erken Demir Çağ Seramiği

Resim 4. Erken Demir Çağ Seramiği

Resim 5. Orta Demir Çağ Seramiği

Resim 6. Geç Demir Çağ Seramiği

Resim 7. Erken Demir Çağ Seramiklerinin Mal Grupları

Resim 8. Orta ve Geç Demir Çağ Seramiklerinin Mal Grupları

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Akarsu, R., (2021). "Erzurum-Çiğdemli Höyük'te Gerçekleştirilen Arkeolojik Çalışmaların Doğu Anadolu Arkeolojisi İçin Önemi: Karaz Kültürüne Ait Seramik Malzemesinin Değerlendirilmesi", *Anadolu Arkeolojisiyle Harmanlanmış Bir Ömür: Mehmet Karaosmanoğlu'na Armağan* (Eds. M. A. Yılmaz, B. Can, M. Işıklı), Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 1-18.
- Akarsu, R., Afshari, L., (2019). "Kars Müzesi Geç Demir Çağı Boya Bezemeli Seramikleri (The Painted Pottery of Late Iron Age from Kars Museum)", *Tarihsel Arkeoloji Çalışmaları-1: Orta ve Doğu Anadolu Geç Demir Çağı: Post-Urartu, Med ve Akhaimenid İmparatorlukları (Historical Archaeology Studies-1: Central and Eastern Anatolia Late Iron Age: Post-Urartu, Median and Achaemenid Empires)* (Ed: A. Özfırat, Ş. Dönmez, M. Işıklı, M. Saba), Ege Yayınları, İstanbul, 431-453.

- Altunkaynak, G, Özdemir, M. A., (2019). “Alaybeyi Höyük Demir Çağ Tabakaları ve Buluntuları”. *Karaz'dan Büyük İskender'e Erzurum Ovası'nda Yeni Bir Keşif: Alaybeyi Höyük, Erzurum Müze Müdürlüğü* (Ed. G. Altunkaynak), Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 183-274.
- Ayaz, G., (2017). *Doğu Anadolu Bölgesi Erken Demir Çağ Çanak Çömlek Kültür Bölgeleri: Gelişimleri, Sınırları, Çanak Çömlek Grupları ve İlişkileri Çerçevesinde Değerlendirilmesi*. (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Van.
- Ayaz, G., (2020). “Doğu Anadolu Erken Demir Çağ Çanak Çömlek Kültür Grupları: Kısa Bir Değerlendirme”, *Seramik Araştırmaları Dergisi 2*, 54-79.
- Başcı, E., (2000). *Çiğdemli Höyük*. (Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum.
- Başgelen, N., Özfirat, A., (1996). “Erzurum'da bir Demir Çağı Merkezi: Toprakkale”. *Anadolu Araştırmaları 14*, 143-159.
- Ceylan, A., (2002). “2000 Yılı Erzincan ve Erzurum İlleri Yüzey Araştırmaları”, *19. AST 2. Cilt*, 165-178.
- Ceylan, A. (2008)., *Doğu Anadolu Araştırmaları: Erzurum-Erzincan-Kars-İğdır (1998-2008)*, Erzurum: Güneş Vakfı Yayınları.
- Ceylan, A., Günaşdı, Y., (2017). “Erzurum ve Çevresindeki Urartu Yazıtlarının Tarihi Açından Değerlendirilmesi”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi Cilt: 4, Sayı: 13*, 313-350.
- Çilingiroğlu, A., (1980). “Diauehi'de Bir Urartu Kalesi: Umudum Tepe (Kalortepe)”, *Anadolu Araştırmaları 8*, 191-198.
- Çilingiroğlu, A., (1987). “Van-Dilkaya Höyüğü Kazıları, 1985”, *VIII. KST I. Cilt*, 81-94.
- Çilingiroğlu, A., (1994). *Urartu Tarihi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir.
- Dönmez, S., (2020). “Malatya Demir Çağı Araştırmaları 2018”, *Tarih Araştırmaları Dergisi Cilt: 39, Sayı: 67*, 9-52.
- Dönmez, S., (2022). “Akçadağ (Malatya) Demir Çağı Araştırmaları: Geç Bronz Çağı'ndan Demir Çağı'na Kültürel Devamlılık ve Değişim”, *CEDRUS X*, 23-46.
- Erdem Otman, A. Ü., Konyar, E., (2011). “Urartu Çanak Çömleği”, *Urartu. Doğu'da Değişim*, (Ed. K. Köroğlu, E. Konyar), Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 268-285.
- Esin, U. (1970). “Tepecik Kazısı 1968 Yılı Önraporu”, *Keban Projesi 1968 Yaz Çalışmaları-Metin*, ODTÜ Keban Projesi Yayınları, Seri I. No. I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 147-158.
- Kalkan, H., (2008). *M.Ö. 6-4. Yüzyıllarda Doğu Anadolu: Arkeolojik Veriler Işığında Tarihsel ve Kültürel Değerlendirme*, (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir.
- Karaosmanoğlu, M., Işıklı, M., Can, B., (2003). “2001 Yılı Erzurum Ovası Yüzey Araştırması”, *20. AST I. Cilt*, Ankara, 345-356.
- Karaosmanoğlu, M., Işıklı, M., Akarsu, R., (2014). “Erzurum ve Pasinler Ovaları Yüzey Araştırması Çalışmaları”, *Anadolu'nun Zirvesinde Türk Arkeolojisinin 40 Yılı* (Eds. H. Kasapoğlu, M. A. Yılmaz), Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 431-440.
- Koçhan, N., Karaosmanoğlu, M., Can, B., (2005). “Erzurum Çevresinde Eskiçağ Yerleşmeleri”, *Arkeoloji, Anadolu & Avrasya Dergisi 1*, 3-14.
- Koday, Z., (2009). “İdari Coğrafya Özellikleri Bakımından Aziziye Metropol İlçesi”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2009/13 (2)*, 67-80.

- Koşay, H. Z., Vary, H., (1964). *Pulur Kazısı: 1960 Mevsimi Çalışmaları Raporu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Kozbe, G., Çevik, Ö., Sağlamtimur, H., (2001). "Pottery", *Ayanis I: Ten Years' Excavations at Rusahinli Eiduru-kai 1989-1998*, (Eds. A. Çilingiroğlu, M. Salvini), CNR, Roma, 85-153.
- Kozbe, G., Ceylan, A., Polat, Y., Sivas, T., Sivas, H., Şahin, I., Tanrıver, D., (2008). "Çiğdemli Höyüğü" maddesi, *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri (TAY) Cilt 6b: Demir Çağları*, İstanbul.
- Marro, C., Özfırat, A., (2004). "Pre-classical Survey in Eastern Turkey. Second Preliminary Report: The Erciş Region", *Anatolia Antiqua 12*, 227-265.
- Sagona, A. (2000). "Sos Höyük and the Erzurum Region in Late Prehistory: A Provisional Chronology for Northeast Anatolia". *Chronologies des Pays du Caucase et de L'Euphrate aux IVe-IIIe Millenaires, Varia Anatolica XI* (Eds. C. Marro, H. Hauptmann), Paris, 329-373.
- Sagona, A., Sagona, C., (2004). "An Archaeological Survey of the Bayburt Province: Iron Age", *Archaeology at the North-East Anatolian Frontier, I: An Historical Geography and a Field Survey of the Bayburt Province* (Ed. A. Sagona and C. Sagona), Ancient Near Eastern Studies Supplement 14, Peeters, 182-209.
- Sagona, A., Pemberton, E., Mcphee, I., (1992). "Excavations at Büyüktepe Höyük, 1991: Second Preliminary Report", *Anatolian Studies XLII*, 29-46.
- Sagona, A., Pemberton, E., Mcphee, I., (1993). "Excavations at Büyüktepe Höyük, 1992: Third Preliminary Report", *Anatolian Studies XLIII*, 69-83.
- Sevin, V., (1995). *İmikuşağı I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Sevin, V., (2004). "Son Tunç/Erken Demir Çağı Van Bölgesi Kronolojisi. Kökeni Aranan Bir Devlet: Urartu", *Bellekten, Sayı: 252*, 355-386.
- Sular, Y., (2017). *Yüzey Araştırmaları Işığında Muş-Bulanık Bölgesi Orta Demir Çağ (Urartu) Seramikleri*, (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van.
- Summers, G. D., (1993). "Archaeological Evidence for the Achaemenid Period in Eastern Turkey", *Anatolian Studies XLIII*, 85-108.
- Şenyurt, S. Y., (2005). *Tasmasar: Erzurum Ovası'nda Bir Demir Çağı Yerleşmesi*, Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi Arkeolojik Kurtarma Kazıları Yayınları: 4, Ankara.
- Şenyurt, S. Y., (2006). *Büyükardıç: Doğu Anadolu'da Bir Erken Demir Çağı Tepe Yerleşmesi*, Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi Arkeolojik Kurtarma Kazıları Yayınları: 2, Ankara.
- Şenyurt, S. Y., Ekmen, H., (2005). *Tetikom: Pasinler Ovası'nda Bir Demir Çağı Yerleşmesi*, Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi Arkeolojik Kurtarma Kazıları Proje Dökümanları: 1, Ankara.
- Şenyurt, S. Y., İbiş, R. (2005). *Güllüdere: Aşkale Ovasında Bir Demir Çağ ve Ortaçağ Yerleşmesi*, Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi Arkeolojik Kurtarma Kazıları Proje Dökümanları: 2, Ankara.
- Yiğitpaşa, D., (2009). "Erzurum Müzesi'nden Bir Grup Boya Bezemeli Geç Demir Çağ Seramiği", Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, Sayı 22, 167-202.
- Yiğitpaşa, D., (2010). *Arkeolojik Veriler Işığında Doğu Anadolu Geç Demir Çağı (MÖ 6.-4. Y.Y.) Çanak Çömleği*, (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Van.

Katalog

Resim 2

1. **Form:** Çömlek **Mal Grubu:** Parlak gri astarlı grup **Çap:** 32 cm **Hamur Rengi:** 10 YR 4/1 **Astar Rengi:** 10 YR 6/1
2. **Form:** Çömlek **Mal Grubu:** Mat kahverengi astarlı grup **Çap:** 26 cm **Hamur Rengi:** 7.5 YR 4/3 **Astar Rengi:** 7.5 YR 5/2
3. **Form:** Çömlek **Mal Grubu:** Parlak kızılkahverengi astarlı grup **Çap:** 26 cm **Hamur Rengi:** 5 YR 4/6 **Astar Rengi:** 7.5 YR 4/3
4. **Form:** Çömlek **Mal Grubu:** Parlak kahverengi astarlı grup **Çap:** 24 cm **Hamur Rengi:** 2.5 YR 5/6 **Astar Rengi:** 5 YR 6/6
5. **Form:** Çömlek **Mal Grubu:** Parlak gri astarlı grup **Çap:** 24 cm **Hamur Rengi:** Gley 1 6/N **Astar Rengi:** 2.5 Y 6/1
6. **Form:** Çömlek **Mal Grubu:** Parlak siyah-kahverengi astarlı grup **Çap:** 22 cm **Hamur Rengi:** 2.5 Y 4/1 **Astar Rengi:** 10 YR 3/1
7. **Form:** Çömlek **Mal Grubu:** Parlak kahverengi astarlı grup **Çap:** 22 cm **Hamur Rengi:** 7.5 YR 6/4 **Astar Rengi:** 7.5 YR 6/4
8. **Form:** Çömlek **Mal Grubu:** Parlak siyah-kahverengi astarlı grup **Çap:** 20 cm **Hamur Rengi:** 10 YR 3/1 **Astar Rengi:** 5 YR 4/1

Resim 3

1. **Form:** Çömlek **Mal Grubu:** Mat kahverengi astarlı grup **Çap:** 20 cm **Hamur Rengi:** 5 YR 5/4 **Astar Rengi:** 5 YR 5/4
2. **Form:** Çömlek **Mal Grubu:** Parlak siyah-kahverengi astarlı grup **Çap:** 18 cm **Hamur Rengi:** Gley 1 3/N **Astar Rengi:** Gley 1 3/N
3. **Form:** Çömlek **Mal Grubu:** Parlak siyah-kahverengi astarlı grup **Çap:** 18 cm **Hamur Rengi:** Gley 1 3/N **Astar Rengi:** Gley 1 2.5/N
4. **Form:** Çömlek **Mal Grubu:** Parlak siyah-kahverengi astarlı grup **Çap:** 16 cm **Hamur Rengi:** 10 YR 5/2 **Astar Rengi:** 10 YR 5/2
5. **Form:** Çömlek **Mal Grubu:** Parlak kahverengi astarlı grup **Çap:** 16 cm **Hamur Rengi:** 7.5 YR 5/4 **Astar Rengi:** 7.5 YR 6/4
6. **Form:** Çömlek **Mal Grubu:** Parlak siyah-kahverengi astarlı grup **Çap:** 16 cm **Hamur Rengi:** Gley 1 3/N **Astar Rengi:** 10 YR 5/2
7. **Form:** Çömlek **Mal Grubu:** Parlak kızılkahverengi astarlı grup **Çap:** 15 cm **Hamur Rengi:** 5 YR 4/3 **Astar Rengi:** 5 YR 5/6
8. **Form:** Çömlek **Mal Grubu:** Mat kahverengi astarlı grup **Çap:** 15 cm **Hamur Rengi:** 5 YR 4/4 **Astar Rengi:** 5 YR 4/4

Resim 4

- 1. Form: Çömlek Mal Grubu:** Parlak kahverengi astarlı grup **Çap:** 18 cm **Hamur Rengi:** 5 YR 5/6 **Astar Rengi:** 7.5 YR 6/4
- 2. Form: Çömlek Mal Grubu:** Parlak kahverengi astarlı grup **Çap:** 14 cm **Hamur Rengi:** 7.5 YR 5/4 **Astar Rengi:** 10 YR 6/3
- 3. Form: Çanak Mal Grubu:** Mat kahverengi astarlı grup **Çap:** 20 cm **Hamur Rengi:** 7.5 YR 5/4 **Astar Rengi:** 7.5 YR 5/2
- 4. Form: Kâse Mal Grubu:** Parlak kırmızı astarlı grup **Çap:** 16 cm **Hamur Rengi:** 5 YR 6/6 **Astar Rengi:** 10 R 4/4
- 5. Form: Çömlek Mal Grubu:** Parlak siyah-kahverengi astarlı grup **Çap:- Hamur Rengi:** 10 YR 3/1 **Astar Rengi:** 10 YR 3/1
- 6. Form: Çanak Mal Grubu:** Mat kahverengi astarlı grup **Çap:- Hamur Rengi:** 2.5 Y 5/1 **Astar Rengi:** 10 YR 6/2
- 7. Form: Dip Mal Grubu:** Parlak kahverengi astarlı grup **Çap:** 6 cm **Hamur Rengi:** 7.5 YR 5/3 **Astar Rengi:** 7.5 YR 5/3
- 8. Form: Gövde Mal Grubu:** Parlak siyah-kahverengi astarlı grup **Çap:- Hamur Rengi:** 2.5 Y 3/1 **Astar Rengi:** Gley 1 3/N
- 9. Form: Gövde Mal Grubu:** Parlak siyah-kahverengi astarlı grup **Çap:- Hamur Rengi:** 2.5 Y 5/1 **Astar Rengi:** 10 YR 5/2
- 10. Form: Gövde Mal Grubu:** Parlak kırmızı astarlı grup **Çap:- Hamur Rengi:** 7.5 YR 5/4 **Astar Rengi:** 10 R 5/6
- 11. Form: Gövde Mal Grubu:** Parlak kırmızı astarlı grup **Çap:- Hamur Rengi:** 2.5 YR 5/6 **Astar Rengi:** 2.5 YR 5/6
- 12. Form: Gövde Mal Grubu:** Parlak kırmızı astarlı grup **Çap:- Hamur Rengi:** 7.5 YR 4/3 **Astar Rengi:** 2.5 YR 4/4

Resim 5

- 1. Form: Çömlek Mal Grubu:** Parlak kahverengi astarlı grup **Çap:** 42 cm **Hamur Rengi:** 7.5 YR 5/4 **Astar Rengi:** 7.5 YR 5/4
- 2. Form: Çömlek Mal Grubu:** Parlak kahverengi astarlı grup **Çap:** 28 cm **Hamur Rengi:** 5 YR 5/6 **Astar Rengi:** 7.5 YR 5/3
- 3. Form: Çömlek Mal Grubu:** Parlak siyah-kahverengi astarlı grup **Çap:** 21 cm **Hamur Rengi:** 10 YR 5/2 **Astar Rengi:** 10 YR 5/2
- 4. Form: Çanak Mal Grubu:** Parlak kahverengi astarlı grup **Çap:** 24 cm **Hamur Rengi:** 10 R 4/3 **Astar Rengi:** 5 YR 3/1
- 5. Form: Çanak Mal Grubu:** Parlak kızılkahverengi astarlı grup **Çap:** 22 cm **Hamur Rengi:** 7.5 YR 4/4 **Astar Rengi:** 2.5 YR 4/3
- 6. Form: Kâse Mal Grubu:** Parlak kahverengi astarlı grup **Çap:** 18 cm **Hamur Rengi:** 5 YR 4/4 **Astar Rengi:** 5 YR 4/4

7. **Form:** Kâse **Mal Grubu:** Parlak kırmızı astarlı grup **Çap:** 18 cm **Hamur Rengi:** 7.5 YR 5/3 **Astar Rengi:** 10 R 3/4
8. **Form:** Çanak **Mal Grubu:** Parlak kızılkahverengi astarlı grup **Çap:- Hamur Rengi:** 2.5 YR 4/6 **Astar Rengi:** 2.5 YR 4/6
9. **Form:** Kâse **Mal Grubu:** Parlak kızılkahverengi astarlı grup **Çap:- Hamur Rengi:** 10 R 4/4 **Astar Rengi:** 10 R 5/6
10. **Form:** Dip **Mal Grubu:** Parlak kırmızı astarlı grup **Çap:** 7 cm **Hamur Rengi:** 5 YR 5/4 **Astar Rengi:** 10 R 3/4
11. **Form:** Gövde **Mal Grubu:** Parlak kızılkahverengi astarlı grup **Çap:- Hamur Rengi:** 2.5 YR 5/6 **Astar Rengi:** 2.5 YR 5/6
12. **Form:** Gövde **Mal Grubu:** Parlak kızılkahverengi astarlı grup **Çap:- Hamur Rengi:** 5 YR 5/6 **Astar Rengi:** 2.5 YR 5/6

Resim 6

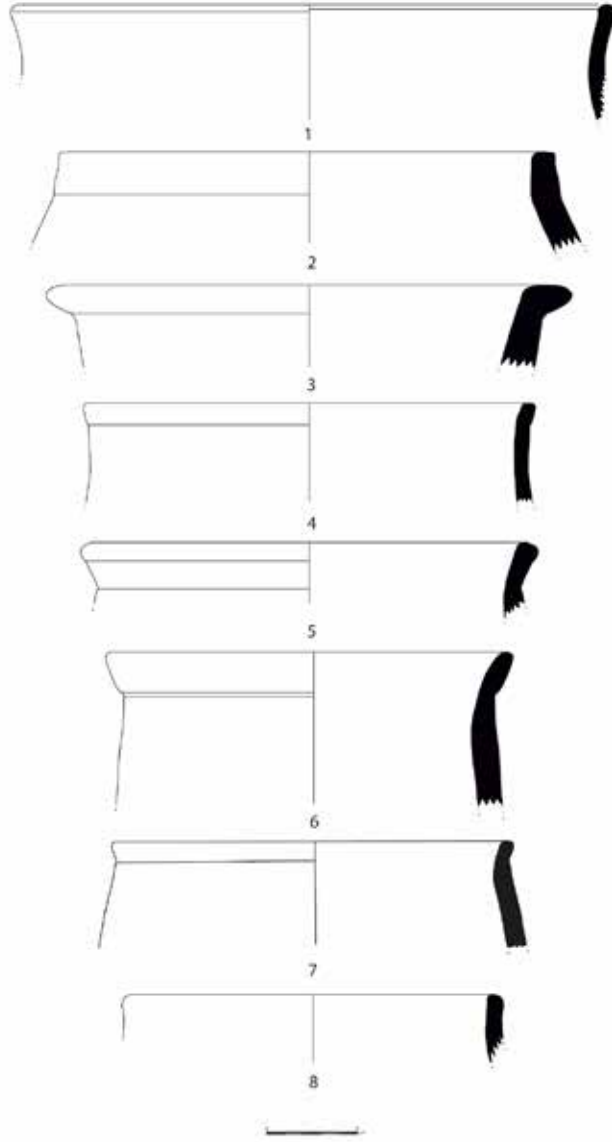
1. **Form:** Çömlek **Mal Grubu:** Parlak yeşilimsi bej astarlı grup **Çap:** 30 cm **Hamur Rengi:** 5 YR 4/6 **Astar Rengi:** 2.5 Y 7/3
2. **Form:** Çömlek **Mal Grubu:** Parlak yeşilimsi bej astarlı grup **Çap:** 26 cm **Hamur Rengi:** 2.5 Y 6/2 **Astar Rengi:** 2.5 Y 6/2
3. **Form:** Çömlek **Mal Grubu:** Parlak yeşilimsi bej astarlı grup **Çap:** 14 cm **Hamur Rengi:** 2.5 YR 4/6 **Astar Rengi:** 2.5 Y 7/3
4. **Form:** Çömlek **Mal Grubu:** Mat devetüyü astarlı grup **Çap:** 12 cm **Hamur Rengi:** 10 R 5/8 **Astar Rengi:** 7.5 YR 6/4
5. **Form:** Çömlek **Mal Grubu:** Mat devetüyü astarlı grup **Çap:** 12 cm **Hamur Rengi:** 2.5 YR 6/6 **Astar Rengi:** 7.5 YR 8/2
6. **Form:** Çanak **Mal Grubu:** Parlak yeşilimsi bej astarlı grup **Çap:** 22 cm **Hamur Rengi:** 7.5 YR 4/3 **Astar Rengi:** 2.5 Y 7/2
7. **Form:** Kâse **Mal Grubu:** Mat kahverengi astarlı grup **Çap:** 14 cm **Hamur Rengi:** 7.5 YR 3/2 **Astar Rengi:** 7.5 YR 3/2
8. **Form:** Dip **Mal Grubu:** Parlak kırmızı astarlı grup **Çap:** 14 cm **Hamur Rengi:** 5 YR 4/4 **Astar Rengi:** 10 R 5/6
9. **Form:** Dip **Mal Grubu:** Parlak kahverengi astarlı grup **Çap:** 4 cm **Hamur Rengi:** 5 YR 5/6 **Astar Rengi:** 2.5 YR 5/6

10. Form: Kâse **Mal Grubu:** Parlak kahverengi astarlı grup **Çap:- Hamur Rengi:** 5 YR 5/6 **Astar Rengi:** 5 YR 5/6

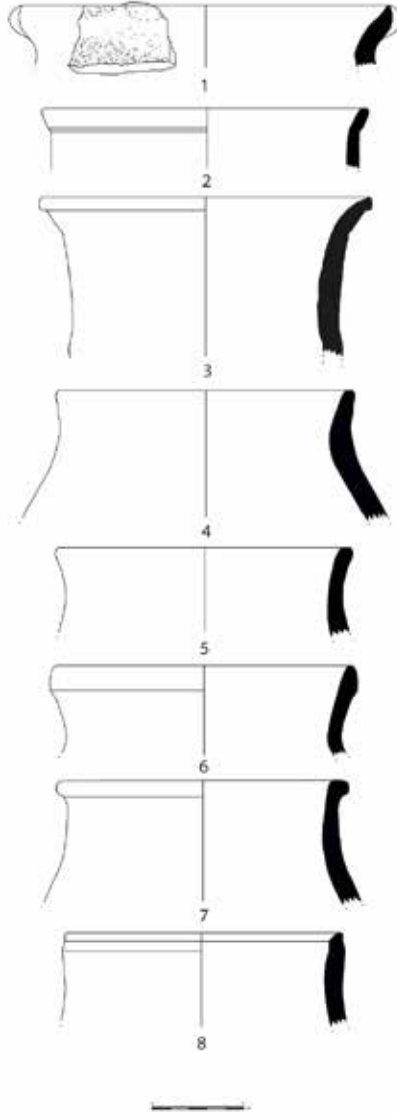
11. Form: Gövde **Mal Grubu:** Üçgen bezemeli grup (Triangle ware) **Çap:- Hamur Rengi:** 7.5 YR 5/1 **Astar Rengi:** 5 YR 5/6

12. Form: Gövde **Mal Grubu:** Üçgen bezemeli grup (Triangle ware) **Çap:- Hamur Rengi:** 7.5 YR 5/4 **Astar Rengi:** 7.5 YR 5/4

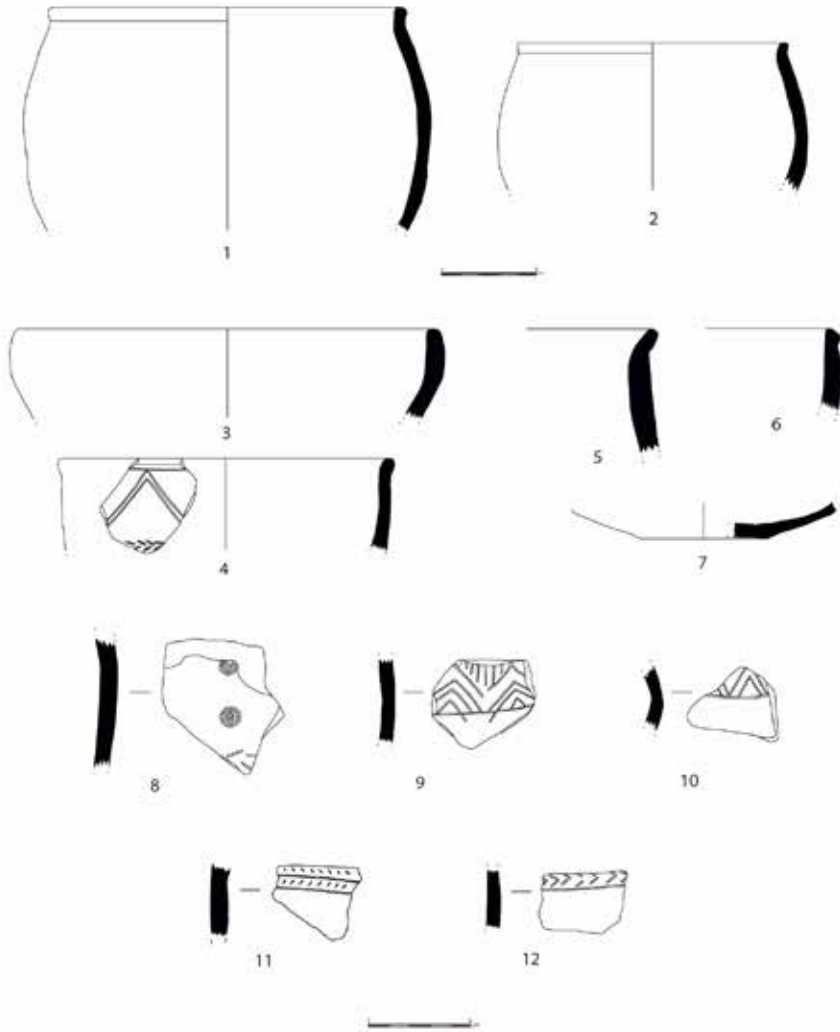
13. Form: Gövde **Mal Grubu:** Üçgen bezemeli grup (Triangle ware) **Çap:- Hamur Rengi:** 2.5 YR 5/8 **Astar Rengi:** 10 YR 7/4

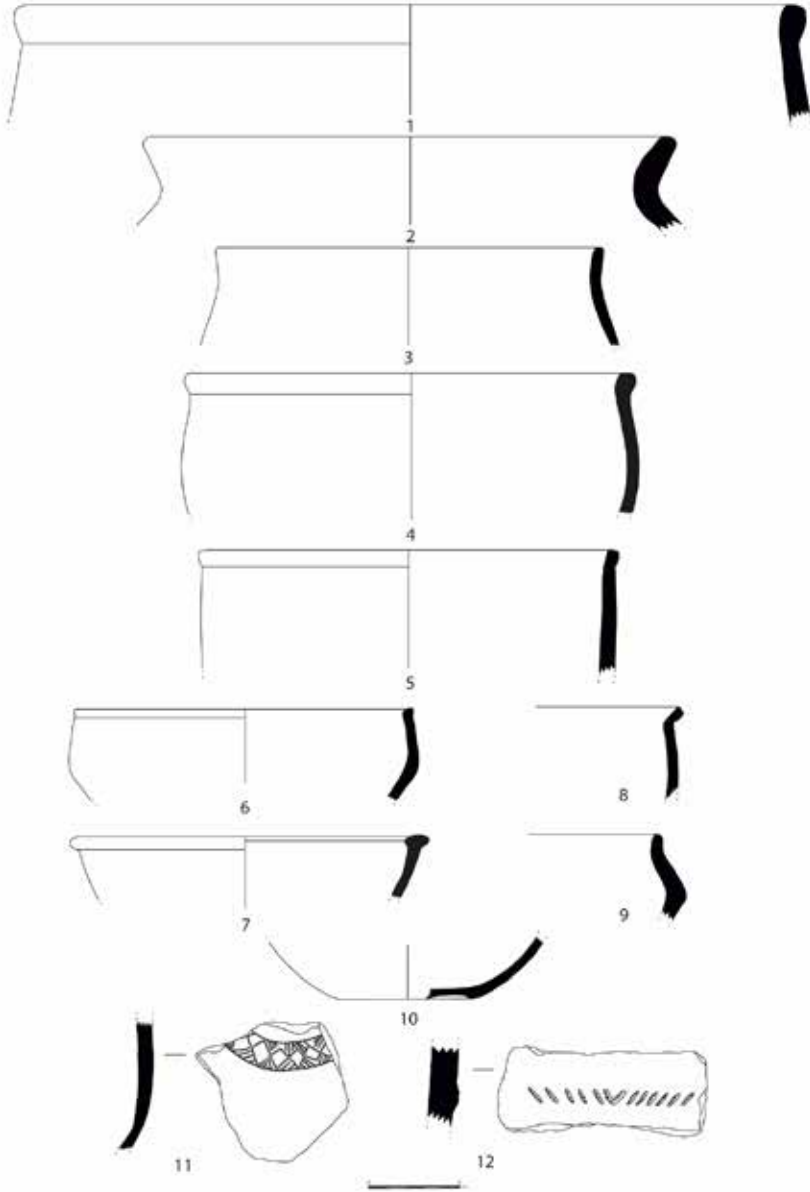
Resim 2: Erken Demir Çağ Seramiği

Resim 3: Erken Demir Çağ Seramiği

Resim 4: Erken Demir Çağ Seramiği

Resim 5: Orta Demir Çağ Seramiği

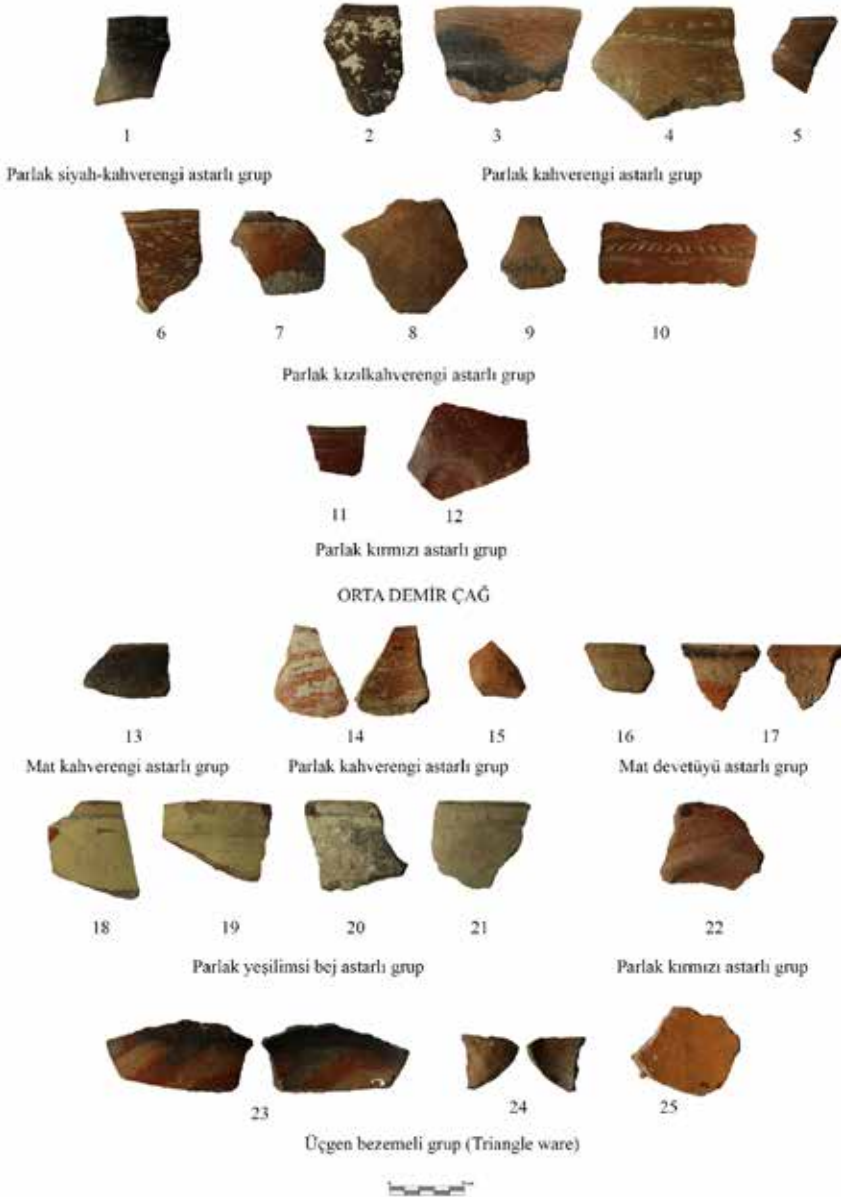

Resim 6: Geç Demir Çağ Seramiği

Resim 7: Erken Demir Çağ Seramiklerinin Mal Grupları

Resim 8: Orta ve Geç Demir Çağ Seramiklerinin Mal Grupları

The Early Urartian Kings Ishpuini and Minua's Search for a Royal Architectural Idiom as Reflected in the Lower and Upper Anzaf Fortresses*

Aşağı Anzaf ve Yukarı Anzaf Kaleleri Örnekleri Işığında Erken Urartu Kralları Işpuini ve Minua'nın Krali Mimari Arayışları

Esra Kaçmaz Levent¹

The author would like to thank Dr. G. Bike Yazıcıoğlu-Santamaria for providing editorial assistance with the English translation and proofreading of this contribution.

¹Batman University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Archeology, Batman, Türkiye

ORCID ID: E.K.L. 0000-0003-2489-9527

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Esra Kaçmaz Levent,

Batman Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Arkeoloji Bölümü, Batı Raman Kampüsü,
Batman, Türkiye
E-mail: arkeoesra@hotmail.com

Başvuru/Submitted: 11.11.2022

Revizyon Talebi/Revision Requested: 23.11.2022

Son Revizyon/Last Revision Received: 29.11.2022

Kabul/Accepted: 01.12.2022

Atıf/Citation: Kaçmaz Levent, E.

The Early Urartian Kings Ishpuini and Minua's Search for a Royal Architectural Idiom as Reflected in the Lower and Upper Anzaf Fortresses. *Anadolu Araştırmaları-Anatolian Research*, 27, 81–105.

<https://doi.org/10.26650/anar.2022.1202596>

ABSTRACT

In the early 1st millennium BC, Urartians built a powerful kingdom centered at Van Fortress overlooking Tushpa and ruled over Eastern Anatolia, modern Armenia, and northwest Iran. Apart from the Madır Burcu inscriptions at Van Fortress, little is known about the founding king, Sarduri I (r. 840-830 BC). His son and successor, Ishpuini (r. 830-820 BC), is accredited as the founding king of the Urartian Kingdom, because recognizable Urartian traits emerged in the archaeological record during his reign. Ishpuini's religious, architectural, and military reforms were continued by his son, Minua (r. 810-780 BC), with Ishpuini's search for a royal building program in particular culminating in the emergence of a royal architectural idiom with clear rules and standards under Minua's reign. This study examines the differences in the topographical location and architectural elements of two excavated settlements at Anzaf that reflect the observable changes from the reign of the father to that of the son: the Lower Anzaf Fortress that is attributed to Ishpuini and the Upper Anzaf Fortress that was constructed by Minua, which lasted until the end of the kingdom similar to the royal architectural idiom created at this site.

Keywords: Işpuini, Minua, Urartian Architecture, Yukarı Anzaf Fortress, Aşağı Anzaf Fortresses

ÖZ

MÖ 1. binyılın başlarında Van Kalesi (Tuşpa) merkez olmak üzere Doğu Anadolu, Ermenistan, Kuzebybatı İran'ı içine alan bir coğrafyada güçlü bir krallık kuran Urartuların kurucu kralı I. Sarduri'den (MÖ 840-830 sonra gelen oğlu kral Işpuini (MÖ 830-820) Urartu'nun kendi özgünlüklerini yaratan asıl kurucu kral kabul edilir. Işpuini ile başlayan Urartu'nun din, mimari, askeri alandaki yenilikleri oğlu Minua döneminde (MÖ 810-780) tamamlanmış olmalıdır. Burada özellikle Işpuini ile krallığın erken döneminde krali bir mimari tarz arayışının Minua ile belli kuralları olan standart bir mimarinin oluşması ile sonuçlandığı görülür. Bu yazıda Işpuini ve Minua dönemlerine ait iki merkez arasındaki mimari farklar irdelenmektedir. Bu kapsamda Işpuini'ye atfedilen kazısı yapılmış Aşağı Anzaf Kalesi ile Minua'nın kurduğu ve krallığın sonuna kadar devam eden klasik bir Urartu Kalesi olan Yukarı Anzaf Kalesi arasındaki farklar mercek altına alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Işpuini, Minua, Urartu Mimarisı, Yukarı ve Aşağı Anzaf Kaleleri

Introduction

The Urartians established a powerful kingdom centered at Van Fortress overlooking Tushpa and ruled over a vast region in Eastern Anatolia, Armenia, and northwest Iran between the 9th-7th centuries BC (Fig. 1). Very little is known about the founding king of the Urartian Kingdom, King Sarduri I (r. 840-830 BC). In fact, the only building in the Urartian landscape that is dateable to the period of Sarduri I is the rectangular structure at Madır Burcu located at the western tip of Van Fortress. This structure was built from travertine ashlar blocks, and its architectural style and functions remain under debate. During the subsequent reign of King Ishpuini (r. 830-820 BC), son of Sarduri I, buildings and architectural elements reflecting a unique style began to emerge in the Urartian territories (Salvini, 1995, pp. 38–39). King Ishpuini initiated reforms in the architectural, religious, and military spheres, and these gained more vitality and grandeur under the rule of his son, King Minua (r. 810-780 BC). This sociopolitical transformation was most vividly demonstrated by the emergence of an architectural idiom unique to the Urartu of this period. This study argues the architectural characteristics of the Lower and Upper Anzaf fortresses examined herein to reflect the search of the early Urartian kings Ishpuini and his son, Minua, for an architectural style for their royal building programs.

First investigated and published by Charles Burney (1957, pp. 38, 40, 44–45), the archaeological site of Anzaf consists of two fortresses known as the Lower Anzaf and Upper Anzaf Fortresses. The Lower Anzaf Fortress lies 11 km northeast of Van Fortress alongside the modern road and railway (Belli, 2000, p. 201; 2007a, p. 176), and the Upper Anzaf Fortress is situated 800 m south from the lower fortress. Systematic excavations at the Lower and Upper Anzaf fortresses were initiated in 1991 under the directorship of Oktay Belli and continued uninterruptedly until 2006.¹ The sixteen seasons of fieldwork unearthed the major buildings of both fortresses, thus providing well-documented evidence for the architectural elements of the two fortress sites near the capital of Tushpa at Van Fortress. That both fortresses were built in the formative period of the Urartian Kingdom is important, for scant evidence of that period has been found at other sites. Moreover, the two fortresses intriguingly bear many differences in terms of the topography of the locations chosen for their construction, building techniques, and building types.

Lower Anzaf Fortress

The Lower Anzaf fortress was built during the reign of King Ishpuini, as was learned from the building inscriptions unearthed illicitly by bulldozers in 1980 when road construction work was carried out around the fortress' South Gate (Belli, 2007, p. 200). Other inscribed

1 For annual reports of the results from the Anzaf excavations, see Belli, 1992, 1993, 1994, 1995, 1996, 1998b, 1999b, 2001, 2002, 2003, 2004a, 2005, 2006, 2007b, 2008 as well as Belli & Ceylan, 2000, 2003; for an early overview of the findings in Turkish, see Belli, 1998a; for the overview in English, see Belli, 1999a.

blocks were found by chance in earlier years at the site and were first studied by P. Hulin (1960, pp. 205–207). Additionally, four other building inscriptions bearing the same text were also revealed by other systematic excavations at the fortress (Belli, 2007a, p. 176) and have been translated as follows (Salvini, 2008: CTU VI. A 2-6 A-C): “Through the protection of the god Haldi, Ishpuini, son of Sarduri, built this fortress to perfection, the strong king, great king, king of the Biaini Land” The north-south-orientated Lower Anzaf fortress is built atop a relatively flat limestone ridge. The fortress has a rectangular layout measuring 62x98 m and covering about 6,000 m² (Belli, 2003, pp. 1–2). Considering its location at the end point of the ancient roads that connected the Urartian capital to northwest Iran in the east and Transcaucasia further north, this fortress was built during the founding phase of the kingdom and must have played a significant role in defending the kingdom’s core. Therefore, this lower fortress can be identified as a military outpost that had defended the Upper Anzaf Fortress, Toprakkale (Rusahinili), and the royal capital at Van Fortress (Tushpa) within the core area of the kingdom from assaults coming from the north and the east (Fig. 2).

The fortifications surrounding the site are built of large limestone blocks, and the width of the wall ranges between 3.60-3.80 m. Fortifications are well-preserved to a height of six to eight courses of stones. Each new course was laid slightly recessed from the lower course with an offset of about 6 cm to 10 cm, creating a sloping facade for the wall body. The faces of the stone blocks were roughly dressed, with a clay mortar being used as a binder for filling in the crevices at the articulations of the blocks. As the use of this curtained wall technique and the absence of bastions in the fortifications of Lower Anzaf Fortress demonstrate, this fortress was built before the other Urartian fortresses (i.e., Kalecik on the Van plain and Zıvıstan in Edremit) in the kingdom’s center (Belli, 2003, p. 2).

The Lower Anzaf Fortress hosted a large settlement in the Middle Ages, which caused the architectural remains of the Urartian levels to be severely disturbed. The excavations have documented a finely constructed, 50-cm-high terrace wall running across the entire length of the site and joining the eastern and the western fortification walls, located about 24 m south of the northern fortifications (Belli, 2007a, p. 178). The northern part of this terrace was built as an open-air platform and constructed of large mudbricks covering an area of 1,300 m². The director of excavations has concluded this rectangular area to have been an inner courtyard associated with the large buildings to the north (Belli, 2007a, p. 178). Unfortunately, however, due to intensive construction in the Middle Ages in the northern portion of the fortress, the Urartian buildings in this area were severely disturbed. Masonry in the walls rises to about 80-100 cm, upon which the superstructure is built with mudbrick, as is typical in Urartian architecture.

The fortress gate (South Gate) is located on the southern fortification wall, where systematic excavations have been carried out (Belli, 2003, p. 3; 2007a, p. 179). In 1980

during the construction of a section of the Özalp-Saray-Iran highway, however, the gate structure, building remains to the west, and the remains of an ancient road leading up to the gate were all severely damaged. Although the southern walls of the gate structure could be traced to a depth of 2.5-3.0 m during excavations, due to the poor preservation of the floor pavement and the wall foundations of the gate and its connection to the road, excavators were unable to document whether the gate had been flanked by two towers or not. Two inscriptions encountered in this area may have originally been placed on the wall facade next to the gate. The gate room has a rectangular plan with a width of 5 m and length of 7 m along the north-south axis. The eastern and western walls of the gate room are about 2.40 m wide and were built from large limestone blocks that rise about 1 m above the packed clay floor of the gate room. In total, together with the destroyed southern wall, the entire structure spans about 11 m. Archaeologists who have excavated the site believe that this 5 m-wide gate, which is reminiscent of the East Gate leading to the Haldi Temple in the Çavuştepe Upper Fortress, would have featured a double-wing door.

Upper Anzaf Fortress

As was learned from the building inscriptions found at the site, the Upper Anzaf Fortress had been built by King Minua. Unlike the defensive function of the Lower Anzaf Fortress, the upper fortress was built as a farming settlement to carry out focused agricultural production in the surrounding fertile plain and as a storage and distribution center for agricultural surplus. The small dam King Minua built is situated 1 km east of the fortress (and still functional today) and must have played a major part in sustaining this high-capacity production cycle (Belli, 2007a, p. 180).

Similar to the Lower Anzaf Fortress, the Urartian name of the Upper Anzaf Fortress is unknown. This fortress is much larger than the lower fortress and covers about 60,000 m². The fortress has a Lower Town, which was planned and built at the same time as the fortress. Spreading over an area of about 141,000 m², the Lower Town is located south of the fortress, partially within the boundaries of the village of Dereüstü (Anzaf). The building blocks that were used in the fortifications and the monumental buildings had been brought from the rock quarry and workshop at Beyaztaş Tepe [white stone hill], 300 m south of the fortress.

Impressive architectural structures have been unearthed by the systematic excavations at the site, including the East Gate of Lower Town, the partially excavated storerooms on the Terrace of the Western Fortifications, the North and South Gates of the citadel, the Great Tower, a Susi temple, and the palace complex with its kitchens and storerooms. Moreover, the 200-year-long span of the settlement allows one to observe the architectural development of the site and its buildings over time.

Unlike the Lower Anzaf Fortress, the fortifications of the Upper Anzaf Fortress feature bastions in addition to curtain walls, which makes this fortress the earliest Urartian fortifications in which bastions and curtain walls had been used in conjunction. The width of the bastions varies from 4.5-6 m, and the length of the wall body with curtain walls between the bastions ranges between 10.0-12.7 m (Belli, 2007a, p. 181).

Comparison of the Two Fortress Sites

Topography and Choice of Location

The location of the Anzaf fortresses being not more than 13 km northeast of the Urartian capital of Tushpa is significant. Several reasons exist as to why the Urartians would have preferred this location for constructing the two fortresses. Firstly, the location of the fortresses marks the starting point of the military route for the Urartians' eastern campaigns that were dispatched from the capital. Within this context, Lower Anzaf Fortress in particular is situated at a spot that could have effectively defend the capital from assaults from the east. In fact, during the reign of King Ishpuini, defensive fortresses were built at strategic spots surrounding the capital of Tushpa, such as Kalecik to the north, Zıvıstan in the south, and Lower Anzaf in the east.² However, military defense was not the only factor in determining the location of the Anzaf fortresses within the center of the kingdom. In addition to their strategic positions as military outposts lying at the southwestern tip of the fertile Lake Erçek basin, the Anzaf fortresses also served as agricultural production centers where surplus could be stored for the needs of the capital city and/or the army. In fact, the storerooms with sunken pithoi found at the Upper Anzaf Fortress in particular have a capacity that far exceeded the needs of the population of this single city (Belli, 2003, p. 5), and a cuneiform text corroborating the idea that the fortress may have been instrumental in supplying the Urartian army with necessities during their eastern campaigns has actually been found at the site. This text concerned the distribution of bows and arrows to a list of individuals who were cited by name and were likely Urartian soldiers (Belli & Salvini, 2003, pp. 148–152, Figs. 13-17).

The ridge on which the Upper Anzaf Fortress is situated is higher than and lies 800 m south of the Lower Anzaf Fortress. While the Lower Anzaf Fortress is 1,900 m asl, the upper fortress is at 1,995 m asl. Additionally, the settlement area of the Upper Anzaf Fortress spreads out over 60,000 m² and is about 10 times larger than the Lower Anzaf Fortress (Belli, 2000, p. 203; Fig. 3). At the Upper Anzaf Fortress the fortifications feature towers and bastions. These architectural elements may have been adopted by the Urartu when interactions with the Assur had intensified during the reign of King Minua (Forbes, 1983, p. 27). These architectural features are not present in the defensive architecture dating to the reign of King

2 Although systematic excavations were not carried out at Kalecik or Zıvıstan, inscriptions from the reign of Ishpuini were found at these sites. For column base inscription from Kalecik, see CTU I. 2-1; for inscriptions on column bases from Zıvıstan, see CTU I. 2-2 A-B-C-D-E-F-G in Salvini 2008.

Ishpuini (e.g., the Lower Anzaf and Zivistan Fortresses). Therefore, this novelty can be said to have emerged during King Minua's rule, who had adapted an architectural style for the settlements he established that was modelled upon the city of Assur. This transformation in the architectural idiom of the Urartian Kingdom was most probably an outcome of King Minua's campaigns into the Upper Tigris region, during which the Urartians came into close contact with Assyrian cities in this region (Genç, 2015, pp. 64–65). This study can therefore suggest that the Urartian royal architecture had been influenced in part by the Assyrian royal architecture.

The Lower Anzaf Fortress appears to have been abandoned at some point during the individual regency of King Minua, with its settlement being moved to the newly constructed Upper Anzaf Fortress just south of it. The most likely factors that led to this change may have been the small size of the Lower Anzaf Fortress and its buildings and the site being located at a lower elevation, which made defense a challenge. However, these factors do not constitute a good enough reason for building a new settlement of such proportions from scratch. This study may therefore postulate that the Lower Anzaf Fortress that had been built by King Minua's father may have fallen short of satisfying King Minua's goals and expectations with regard to pioneering a new royal building style in the Urartian settlements. Minua's command and the impetus of his political agenda was probably what had resulted in the relocation of the population of the Lower Anzaf Fortress to the Upper Anzaf Fortress. The scarcity of archaeological finds at the Lower Anzaf Fortress bears testimony to this planned abandonment of the site. Moreover, inscribed bronze objects bearing King Ishpuini's name have been found at Upper Anzaf, which were probably heirlooms that had been brought to the site from the original settlement at Lower Anzaf during the relocation process. The objects that were found during the Upper Anzaf excavations include five bronze rings dedicated to the god Haldi by King Ishpuini (Belli et al., 2009, pp. 100–104; Figs. 8-12 and Ills. 3-7), an inscribed sword sheath (Belli et al., 2004, pp. 5–6; Figs. 8-10), and fragments of inscribed bronze objects (Tuğrul & Belli, 1994, pp. 639–640; Figs. 2-3). Most of these objects are votive offerings, and they all have been dated back to the individual regency of Ishpuini.

The new settlement had a much larger capacity for surplus storage in addition to the defensive advantages brought about by its location. This intentional choice of location for the new fortress on top of an impressive rocky outcrop at the foothills of a mountain was a novelty King Minua introduced to Urartian architecture. Such fortresses on top of rocky ridges where terraces were used for the construction of massive buildings with stone foundations and mudbrick walls became a trademark of Urartian settlements until the end of the kingdom. In this regard, the Lower Anzaf Fortress as built by King Ishpuini on a low limestone ridge at the level of the plain was very different than and overshadowed by the impressive outlook of the Upper Anzaf Fortress. To begin with, the difference in the sites'

elevations is immediately apparent. Moreover, the steep cliffs and rugged topography of the rocky outcrop upon which Upper Anzaf lies stands in stark contrast to the low ridge where Lower Anzaf is located.

Settlement Layout

The Lower Anzaf Fortress has a simple settlement plan. The site consists of a north-south-orientated, rectangular (62 m x 98 m) building complex built on top of a platform created by levelling the natural bedrock. The outer walls of this structure were made from local limestone and are preserved up to 3-4 m; however, the dividing walls within the building are not as sturdy, and the functions of the architectural contexts inside the fortress have been indeterminable. The entire structure covers no more than 6,000 m² (Belli, 2000, p. 201; Fig. 4a-c).

The settlement layout of the Upper Anzaf Fortress stands in stark contrast to the Lower Anzaf in many regards. While the bedrock had been levelled to serve as a flat foundation for construction atop the hill at Lower Anzaf, Upper Anzaf contrarily saw its citadel and fortifications built in line with the natural topography of the rocky ridge (Fig. 5). This construction method, in which intensive terracing is used to create a level surface for its fortifications and other structures on the slopes of a rocky terrain also became the model for all other Urartian fortresses.

The highest point of Upper Anzaf's citadel along the southern tip of the ridge is occupied by a Susi temple, a square-planned building adorned with risalites and dedicated to the supreme god Haldi (Fig. 6). Beginning with King Minua, the practice of building a Susi temple at the peak of the citadels became a well-established principle in Urartian centers. King Minua also had Susi temples built at Aznavurtepe³ (Balkan, 1960, pp. 137–158; 1964, pp. 235–243; Işık & Genç, 2012, pp. 99–104; Genç & Schachner, 2022, pp. 71–88) and Körzüt (Pertak) Fortress (Dinçol, 1976, pp. 19–24; Kuvanç et al., 2020, pp. 112–138). Therefore, this temple at the Upper Anzaf Fortress and the Susi temples at Aznavurtepe and Pertak⁴ are the earliest temples the kingdom had built in citadels and occurred no later than the reign of King Minua. In other words, archaeological evidence reveals the temple structure

3 In the duplicate inscriptions found *in situ* on the interior walls of the Aznavurtepe Haldi Temple, Minua states having built an *É.GAL* [temple] and Haldi Gates (*Haldinili KA*) for the city of ^{URU}Aludiri (CTU A 5-11 A/B & CTU A 5-37/38 in Salvini 2008). Excavations have documented the fortifications with towers enclosing the citadel on the western, southern, and eastern sides to have been built during Minua's reign. Citadel fortifications are associated with the *É.GAL* [temple] mentioned in the inscription. Instead of stating that he had built a Susi temple, Minua instead states that he built Haldi Gates, which correspond to the Susi temple at Aznavurtepe (CTU A 5-11 A, B in Salvini 2008). This Susi temple was a square building measuring 13.30x13.50m. For more details, see Işık & Genç, 2012, pp. 99–104; Genç & Schachner, 2022, pp. 71–88.

4 According to Kuvanç et al. (2020, p. 120), the temple at Körzüt Kalesi may have been built prior to King Minua's reign.

to have become an essential, free-standing architectural unit at Urartian fortresses under King Minua's rule (Genç, 2016, pp. 67–76). No archaeological or textual evidence exists that implies the presence of a Susi temple at the Lower Anzaf Fortress. Surely, if such a temple had been at this site, even if destroyed, its wide wall foundations and ashlar masonry would be easily spotted. Furthermore, due to its sanctity, the structure would have been intentionally preserved even when the site was abandoned. Thus, one may safely conclude that no classical, square-planned Urartian temple had ever existed at Lower Anzaf. Meanwhile, despite the disturbance from Medieval constructions, a partially preserved Susi temple has been unearthed by excavations at the Upper Anza Fortress, the eastern wall of which contains a well-preserved front facade with an *in-situ* inscription also having been discovered on this wall. Other inscribed blocks have additionally been found scattered around, leading to the conclusion that the front facade of the temple had originally been adorned with multiple inscriptions (Işık, 2015, pp. 61–71; Figs. 7-8).

Another novelty at Upper Anzaf Fortress is the palace complex, which features multiple functional units including a colonnaded audience hall, storerooms with half-sunken pithoi, and kitchen and workshop rooms (Fig. 9). The inscribed column bases found at the Lower Anzaf Fortress actually indicate the use of columns in Urartian architecture to have begun with King Ishpuini.⁵ However, the formalization of palace architecture as a building with standard units must be attributed to King Minua's reign.

According to the director of excavations, Belli, the five storage rooms in the northern section of the palace complex had to have belonged to the basement floor of the building (Belli, 2003b, pp. 5–6). Rooms 14 and 16 in the eastern section of the palace were also storerooms with sunken pithoi. The large hall (26x13 m; Room 15) identified south of the palace was labelled 'the great audience hall', in which 11 circular column bases were discovered, some with inscriptions (Belli 2007a, p. 200). This colonnaded hall contained many pillars to bear the weight of the roof, which supports the hypothesis that the building form known as *apadana* in Persian architecture had been inspired by these types of audience halls in Urartian palaces (Stronach, 2012, pp. 309–320).

Fortification Walls

The most noticeable difference between the construction techniques of the Lower and Upper Anzaf Fortresses can be observed in the fortifications. The entire Lower Anzaf Fortress (62 m x 98 m) had been built from roughly dressed, cyclopic limestone blocks (Belli, 2003, p. 2; Fig. 10). Another nearby fortress King Ishpuini had built was the Zıvıstan Fortress. These fortifications at Lower Anzaf and Zıvıstan having no towers or bastions has been referenced to point out how this architectural design had not yet been established in the incipient stages

5 For the column bases with inscriptions dated to Ishpuini's reign, see CTU I. 2-7a-b & 2-8 in Salvini 2008.

of the kingdom but had instead been integrated into the kingdom's architecture during King Minua's reign (Burney & Lawson, 1960, pp. 181–182; Forbes, 1983, p. 27). This structure does not display the typical characteristics of Urartian fortifications, in which bastions and curtain walls are used together, and the Lower Anzap fortifications were built as a single wall with a smooth facade and uniform width (3.60 cm to 3.80 cm) and varying only 20 cm across the entire structure (Fig. 11).

Meanwhile, the Upper Anzap fortifications had been built following the topography of the rocky outcrop with alternating stretches of curtain walls (10.0-12.7 m long) and bastions (4.5-6.0 m wide) bulging out from the wall body (Belli, 1998a, p. 16; Figs. 12-13). This construction technique is found in defensive architecture, which was introduced to Urartian architecture by King Minua and lasted until the end of the kingdom. Both the citadel and the Lower Town in the south were also enclosed by fortifications.

In order to be able to build new structures in the fortresses situated atop rocky ridges, the Urartians constructed terraces abutting the fortifications on the slopes. The earliest application of this construction method is known from the Upper Anzap Fortress, where the most illustrative example is the terrace that housed many storerooms that was built atop the outer fortification wall on the western slope (Belli, 1998a, pp. 19–20; Fig. 14).

Fortifications were built from local limestone, and the bastions must have served as defensive towers. In this regard, the monumental Great Tower of the Citadel Gate, located southwest of the Upper Anzap Fortress, is noteworthy (Fig. 15). At the Aznavurtepe and Pértak Fortresses, which Minua also built, the fortress citadel is accessed through a monumental gate structure, as well. Therefore, this architectural element also appears as an essential element in the architectural plan of Minua's fortresses.

Another innovation in the architecture from King Minua's reign was the intensive use of mudbrick as a building material. Mudbrick is a preferable building material for heat insulation in the harsh, cold climate of the region and was used especially in the buildings inside citadels to build a superstructure a few courses above the stone foundations. In fact, a mudbrick superstructure was also encountered, albeit infrequently, at Lower Anzap during excavations, especially on the north terrace, with the mudbricks used in construction there measuring 35x40 cm and 50x65 cm in size and 10-12 cm thick (Belli, 1998a, p. 13). On the other hand, the Upper Anzap Fortress and especially the citadel saw mudbrick used extensively in construction and to have survived to the present day. The walls there were built of mudbricks measuring 35 x 50 x 15 cm and 50 x 48 x 15 cm and have been preserved up to 4 m in certain sections (Belli, 1998b, p. 549; 2007a, p. 198; Fig. 16). The north-south-orientated Great Corridor (2.5 m wide and 46 m in length) connected many buildings to one another, thus facilitating circulation and pedestrian traffic at the site (Fig. 17).

Storage System and Storage Rooms

One of the typical and essential elements of Urartian royal settlements was the storerooms containing rows of very large pithoi half-sunken into the ground. These pithoi had the capacity to store tons of grains such as wheat, barley, and sesame and thousands of liters of liquid commodities such as wine and sesame oil, allowing people to survive through the harsh and long winters in the Urartian landscape. This type of storage system was utilized at Urartian sites until the end of the kingdom. Although the storerooms are generally accepted as having been first established by the founding King Ishpuini, the earliest archaeological and textual evidence for this storage system actually dates to the reign of King Minua. No storage buildings or storerooms, inscribed pithos sherds, or storeroom inscriptions dating to the reign of King Ishpuini have been discovered at the Lower Anzaf Fortress or any other Urartian center. Extant evidence shows the establishment of such large-scale storage facilities as part of an officially administered redistribution system to have occurred under the initiative of King Minua, with extensive storerooms having been built inside citadels, and pithoi bearing cuneiform inscriptions indicating their capacity just below the neck being placed inside symmetrically arranged pits, sunken up to shoulder level. At the Upper Anzaf Fortress, five storage rooms were found north of the fortress and two storage rooms in the east. The largest storage unit among the structures is Storeroom 14 (Fig. 18), in which inscribed pithoi were also found (Fig. 19).

Lower Towns

Lower towns were built adjacent to citadels and constituted an important part of the building schedule at Urartian royal settlements. Structures identified as the remains of a lower town have been encountered at Tushpa (Van Fortress) and other Urartian settlements such as Pértak (Körzüt) Fortress, as well as the Arinberd, Karmir-Blur, Armavir-Blur, Bastam, and Ayanis settlements. Nothing remains in association with the Lower Anzaf Fortress that can be considered an outer town or a lower town, while Upper Anzaf does have the Lower Town settlement that is enclosed by a fortification wall and spreads over 141,000 m² at the southern foothills of the cliff (Belli, 2003, p. 5; Fig. 20).

What is left of Lower Town can also be traced within the settlement area of the modern Upper Anzaf village. The published plans of the excavations show the foundations of a fortification wall enclosing the lower town located southeast of the citadel; however, no substantial excavation was conducted within the defined area. The practice of deporting and resettling conquered populations after military victories, which began with Ishpuini, was carried out intensively by Minua. These deportees that were resettled around the capital of Tushpa after military campaigns were settled in the lower towns of the fortresses. These practices concerning forced resettlement and urban planning are also reflected in the Urartu

inscriptions from Ayanis, Karmir-Blur, and Adilcevaz (Kef) Fortress that date to the reign of King Rusa II, son of Argišti. At Upper Anzaf, the main entrance to Lower Town opens to an ancient road winding north of the Beyaztaş Tepe ridge in the east (Fig. 21).

Conclusions

The settlement system of the Urartians had developed as a response to the challenges as well as advantages presented by the landscape and is one of the most distinctive archaeological traits of the kingdom (Zimansky, 1985, p. 32 ff.). The formative process that ultimately shaped the architectural fingerprint of the Urartu in terms of settlement locations, building techniques, and building types can best be investigated based on the findings from the Lower Anzaf and Upper Anzaf Fortresses. The founding King Ishpuini and his son King Minua who respectively built these two fortresses had launched an attempt to create signature royal settlements that would sustain the mass deportation and relocation programs they carried out systematically after successful military campaigns. When undertaking building programs for various types of settlements (fortress, garrison, outer town), the Urartian state had to take into consideration the rugged topography of the region, the long winters, and assaults from neighboring lands.

The Lower Anzaf Fortress is representative of the earliest construction projects of the kingdom but unfortunately has not yielded coherent archaeological evidence. Before and after systematic excavations were carried out at the site, it was severely disturbed by modern human impact causing architectural remnants to be largely destroyed. Consequently, identifying wall partitions and the layout of contexts inside the fortress have not been possible. Therefore, no detailed architectural plan exists for the Lower Anzaf Fortress, and the characteristics of this construction project cannot be known. The term *É.GAL* in the Urartian inscriptions is of interest to this study's discussion and has also been attested to in the inscriptions found at Lower Anzaf, where Ishpuini had used it to refer to a structure he had had commissioned to be built in this incipient stage of the kingdom.⁶ King Ishpuini's first use of the *É.GAL* concept in an architectural context is significant in that it had been built during the foundation phase of the kingdom. This usage marks a historical moment in which concepts and terms borrowed from the Assyrian language with the establishment of the official writing system were physically embodied in Urartian architecture. This inscription mentions no other structure apart from the *É.GAL* Ishpuini had had built. However, Ishpuini did speak of a building he'd had commissioned on the inscribed column bases found around architectural remains inside the Lower Anzaf Fortress.⁷ The term *É.GAL* [literally, large house] had originally been used in Assyrian texts to designate palaces and other special buildings of royal character, and the Urartians adopted the same term to refer to the citadels and fortresses they built of

6 For the inscription, see CTU A 2-6AC in Salvini 2008.

7 For the inscription, see CTU A 2-7AB & CTU A 2-8 in Salvini (2008).

varying sizes. The modest structure of Lower Anzaf Fortress lacking buttresses should have it be categorized as a small fortress and shows how the construction of fortresses outside the capital city of Tushpa had already begun. Among the known Urartian settlements, the only case of two *É.GAL* structures being built in such close proximity within the same area is attested to at the Lower and Upper Anzaf Fortresses. In comparison to the *É.GAL* Minua had built at the Upper Anzaf Fortress, the *É.GAL* of Ishpuini can only be called a garrison. When considering the strategic location of this *É.GAL* at Lower Anzaf Fortress being on main military routes in particular, as well as overlooking the wide plain, the site appears to have been a defensive military structure. In this regard, the *É.GAL* at Lower Anzaf may have served the same purpose as the Assyrians' *ekal māšarti* [arsenal].

The modest dimensions of the Lower Anzaf settlement Ishpuini founded appear far from being able to meet the needs of the kingdom at that formative period, as outlined above. Therefore, Minua, who first co-reigned with his father and then reigned alone on the throne, marked this transition by experimenting with a new type of settlement at Upper Anzaf, which can be considered the archaeological imprint of King Minua's expansionist political agenda for the kingdom's future. In this regard, the Upper Anzaf Fortress served as a pioneering model and archetype for the Urartian royal building programs in the succeeding periods. This model was applied at the Aznavurtepe and Pértak Fortresses, as well, which had also been built during Minua's reign (chronological debates noted). More than anywhere else, however, the juxtaposition of the Lower and Upper Anzaf Fortresses as the two very close yet very different early settlements of the Urartu are where one can observe best the architectural concepts that had come to define the new idiom in Urartian royal architecture. In this regard, the Urartian defensive architecture can be characterized by the choice of a strategic and relatively inaccessible location on hilltops surrounded by steep cliffs and enclosed by a complex fortification system congruent with the topographic relief, as exemplified by the Upper Anzaf Fortress. In addition, the construction of a square-planned temples adorned with inscriptions and dedicated to the god Haldi (Susi temple) at the highest point of each citadel became a quintessential element of Urartian royal building programs. Additionally, the palace complex with a large colonnaded courtyard and storerooms containing rows of large pithoi, as witnessed at the Upper Anzaf Fortress, also became a standard architectural element of Urartian citadels. The storage system Minua planned had also possibly been adapted from the architectural model of Assyrian palaces (Genç, 2015, p. 66). This influence would have been an outcome of the intensive military campaigns Minua had launched into the Upper Tigris region that brought the Urartians into contact with the settlements of the Assyrian Kingdom in that region. In fact, many of the cultural traits that became traditional traits of the Urartians, first and foremost being the construction of citadels and planned cities, have been proposed as having likely been transmitted to the Urartian Kingdom through their interactions with the Nairi people who inhabited the Upper Tigris region (Köroğlu, 2011, p.

21; Köroğlu, 2015, p. 117). In this way, a standard architectural model had been created for the royal settlements of the Urartu, and this architectural idiom persisted until the end of the Urartian Kingdom.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

References/Kaynakça

- Balkan, K. (1960). Patnos Yakınında Aznavurtepe’de Bulunan Urartu Tapınağı ve Kitabeleri. *Anatolia*, 5, 137–158.
- Balkan, K. (1964). Patnos’ta Keşfedilen Urartu Tapınağı ve Urartu Sarayı. *Atatürk Konferansları*, 1, 235–243.
- Belli, O. (1992). 1991 Yılı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 14(1), 441–468.
- Belli, O. (1993). Aşağı ve Yukarı Anzaf Kaleleri Kazısı, 1992. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 15(1), 417–444.
- Belli, O. (1994). Aşağı ve Yukarı Anzaf Kaleleri Kazısı, 1993. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 16(1), 287–312.
- Belli, O. (1995). 1994 Yılı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 17(1), 379–508.
- Belli, O. (1996). 1995 Yılı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 18(1), 379–409.
- Belli, O. (1998a). *Anzaf Kaleleri ve Urartu Tanrıları*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Belli, O. (1998b). 1996 Yılı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 19(1), 543–569.
- Belli, O. (1999a). *The Anzaf Fortresses and the Urartian Gods* (A. Uzel, Trans.). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Belli, O. (1999b). 1997 Yılı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 20(1), 507–525.
- Belli, O. (2000). Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı / Excavations at the Upper and Lower Anzaf Fortresses. In O. Belli, (Ed.), *Türkiye Arkeolojisi ve 2 Üniversitesi - 1932-2000 / Istanbul University’s Contributions to Archaeology in Turkey - 1932-2000* (pp. 165–171, 201–209). İstanbul University.
- Belli, O. (2001). 1999 Yılı Anzaf Kaleleri Kazısı ve Onarım Çalışmaları. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 22(1), 385–398.
- Belli, O. (2002). 2000 Yılı Anzaf Kaleleri Kazısı ve Onarım Çalışmaları. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 23(2), 275–286.
- Belli, O. (2003). Van-Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı: Bir Ara Değerlendirme (1991-2002). *Colluquium Anatolicum*, 2, 1–49.
- Belli, O. (2004a). Bronze quivers with cuneiform inscriptions from Van - Upper Anzaf fortress. In A. Sagona (Ed.), *A View from the Highlands: Archaeological Studies in Honour of Charles Burney* (pp. 277–298). Peeters.
- Belli, O. (2004b). 2002 Yılı Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 25(2), 29–40.

- Belli, O. (2005). 2003 Yılı Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 25(1), 175–188.
- Belli, O. (2006). 2004 Yılı Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 27(1), 151–164.
- Belli, O. (2007a). Aşağı ve Yukarı Anzaf Kaleleri. In O. Belli (Ed.), *Tarih Boyunca Van* (pp. 176–211). Fener.
- Belli, O. (2007b). 2005 Yılı Yukarı Anzaf Urartu Kalesi Kazısı. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 28(1), 413–428.
- Belli, O. (2008). 2006 Yılı Yukarı Anzaf Urartu Kalesi Kazısı. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 29(1), 171–192.
- Belli, O., & Ceylan, A. (2000). 1998 Yılı Anzaf Kaleleri Kazısı ve Onarım Çalışmaları. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 21(1), 449–466.
- Belli, O., & Ceylan A. (2003). 2001 Yılı Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 24(2), 393–404.
- Belli, O., Dinçol, A. M., & Dinçol, B. (2004). Royal inscriptions on bronze artifacts from the Upper Anzaf fortress at Van. *Anatolica*, 30, 1–13.
- Belli, O., Dinçol, A. M., & Dinçol, B. (2009). Bronze votive rings with Assyrian inscriptions found in the Upper Anzaf fortress in Van. *Colloquium Anatolicum*, 8, 91–124.
- Belli, O., & Salvini, M. (2003). Two clay documents from Upper Anzaf fortress near Van. *Studi micenei ed egeo-anatolici*, 45, 141–152.
- Burney, C. A. (1957). Urartian fortresses and towns in the Van region. *Anatolian Studies*, 7, 37–53.
- Burney, C. A., & Lawson, G. R. J. (1960). Measured plans of Urartian fortresses. *Anatolian Studies*, 10, 177–196.
- Dinçol, A. M., (1976). Die neuen urartäischen Inschriften aus Körzüt. *Istanbulur Mittellungen*, 26, 19–24.
- Forbes, T. B. (1983). *Urartian Architecture*. British Archaeological Reports.
- Genç, B. (2015). *Urartu ve Assur Arasındaki Kültürel İlişkiler ve Urartu'nun Dönüşümünde Assur Etkisi* [Unpublished PhD dissertation]. Marmara University.
- Genç, B. (2016). The door of Haldi in Pagan/Yeşilalıç and a new approach on Susi Temple. *Aramazd/Armenian Journal of Near Eastern Studies*, 9(2), 67–76.
- Genç, B., & Schachner, A. (2022). The architecture of the Urartian fortress of Aznavurtepe / URU Aludiri near Patnos. *Istanbulur Mitteilungen*, 71, 71–88.
- Hulin, P. (1960). New Urartian Inscribed Stones at Anzaf. *Anatolian Studies*, 10, 205–207.
- Işık, K. (2015). Yeni Keşfedilen Bir Urartu Yazıtı Işığında Yukarı Anzaf Kalesi Susi Tapınağı Yazıtları. *Colloquium Anatolicum*, 14, 61–71.
- Işık, K., & Genç, B. (2012). A new Urartian inscription of Argisti I from Aznavurtepe near Patnos. *Aramazd/Armenian Journal of Near Eastern Studies*, 7(1), 99–104.
- Köroğlu, K. (2011). Urartu: Krallık ve Aşiretler / Urartu: The kingdom and tribes. In K. Köroğlu, & E. Konyar (Eds.), *Urartu: Doğu'da Değişim/Transformation in the East* (pp. 12–51). Yapı Kredi.
- Köroğlu, K. (2015). Conflict and Interaction in the Iron Age: the origins of Urartian–Assyrian relations. *European Journal of Archaeology*, 18(1), 111–127.
- Kuvaç, R. (2017). *Urartu Mimarisinde Malzeme ve Teknik* [Unpublished PhD dissertation]. Yüzüncü Yıl University.

- Kuvañ, R., Işık, K., & Genç, B. (2020). A new Urartian temple in Körzüt fortress, Turkey: a report on the rescue excavation of 2016 and new approaches on the origin of Urartian square temple architecture. *Armenian Journal of Near Eastern Studies*, 14(1-2), 112–138.
- Salvini, M. (1995). *Geschichte und Kultur der Urartäer*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Salvini, M. (2008). *Corpus dei testi urartei: Iscrizioni su pietra e roccia* (Vol. 1). Istituto di studi sulle civiltà dell'Egeo e del Vicino Oriente.
- Stronach, D. (2012). Urartu's impact on Achaemenid and Pre-Achaemenid architecture in Iran. *Bianili-Urartu: The proceedings of the symposium held in Munich 12-14 October 2007 / Tagungsbericht des Münchner Symposiums 12.-14. Oktober 2007* (pp. 309–320). Peeters.
- Tuğrul, A. B., & Belli, O. (1994). Cuneiform inscriptions made visible on bronze plates from the Upper Anzaf fortress, Turkey. *Antiquity*, 68, 347–349.
- Zimansky, P. (1985). *Ecology and Empire: The Structure of the Urartian State*. The Oriental Institute of the University of Chicago.

List of Illustrations

- Fig. 1. Map of the Urartian Kingdom showing the location of sites mentioned in the text (courtesy of Bilcan Gökce).
- Fig. 2. Aerial view of Lower Anzaf Fortress, looking west (Belli, 2007a, p. 177).
- Fig. 3. Aerial view of Lower and Upper Anzaf Fortresses (Courtesy of K. Özkan).
- Fig. 4. Lower Anzaf Fortress (a) topographic plan, (b) architectural plan (Belli, 2004a, Figs. 1-2), (c) orthophoto (Kuvaç, 2017, Pl. VIIIa).
- Fig. 5. Upper Anzaf Fortress topography and architectural plan (Belli & Salvini, 2003, Fig. 2).
- Fig. 6. Upper Anzaf, Susi temple (a) architectural plan (Belli, 2004a, Fig. 4.1) and (b) aerial photo (Courtesy of K. Özkan).
- Fig. 7. Upper Anzaf, Susi Temple, front façade (Courtesy of R. Kuvaç).
- Fig. 8. Upper Anzaf, Susi Temple, reconstruction of the gate structure showing the location of the inscriptions (Işık, 2015, Fig. 2).
- Fig. 9. Upper Anzaf, Palace Complex architectural plan and aerial view (Kuvaç, 2017, Pl. LVIIb).
- Fig. 10. Lower Anzaf, Eastern Fortifications (Belli, 1998a, Fig. 4).
- Fig. 11. Lower Anzaf, Eastern Fortifications (Courtesy of Vedat Timur).
- Fig. 12. Upper Anzaf, Western Fortifications and associated structures (Belli, 1998b, Fig. 10).
- Fig. 13. Upper Anzaf, Western Fortifications and Terrace with Storerooms (Belli, 1998a, Fig. 10).
- Fig. 14. Upper Anzaf, Western Fortifications and Storerooms (Belli, 2007a, p. 188).
- Fig. 15. Upper Anzaf, monumental structures of the Great Tower and the Citadel Gate (Belli, 1998a, Fig. 10).
- Fig. 16. Upper Anzaf, a current view of a section of the Northern Corridor wall (Courtesy of Vedat Timur).
- Fig. 17. Upper Anzaf, view of Northern Corridor after excavation (Belli, 2007a, p. 192).
- Fig. 18. Upper Anzaf, Storage Building, Storeroom 14 (Belli, 2007a, p. 193).
- Fig. 19. Upper Anzaf, pithos sherd bearing a cuneiform inscription (Belli, 2007a, p. 194).
- Fig. 20. Upper Anzaf, extent of the Lower Town (Belli and Ceylan 2003, Fig. 4).
- Fig. 21. Upper Anzaf, Eastern Gate of the Lower Town and the remains of an associated road (Belli, 1998a, Pl. V/16).

Illustrations

Fig. 1. Map of the Urartian Kingdom showing the location of sites mentioned in the text (Courtesy of Bilcan Gökce).

Fig. 2. Aerial view of Lower Anzap fortress, looking west (Belli, 2007a, p. 177).

Fig. 3. Aerial view of Lower (Aşağı) and Upper (Yukarı) Anzaf Fortresses (Courtesy of K. Özkan).

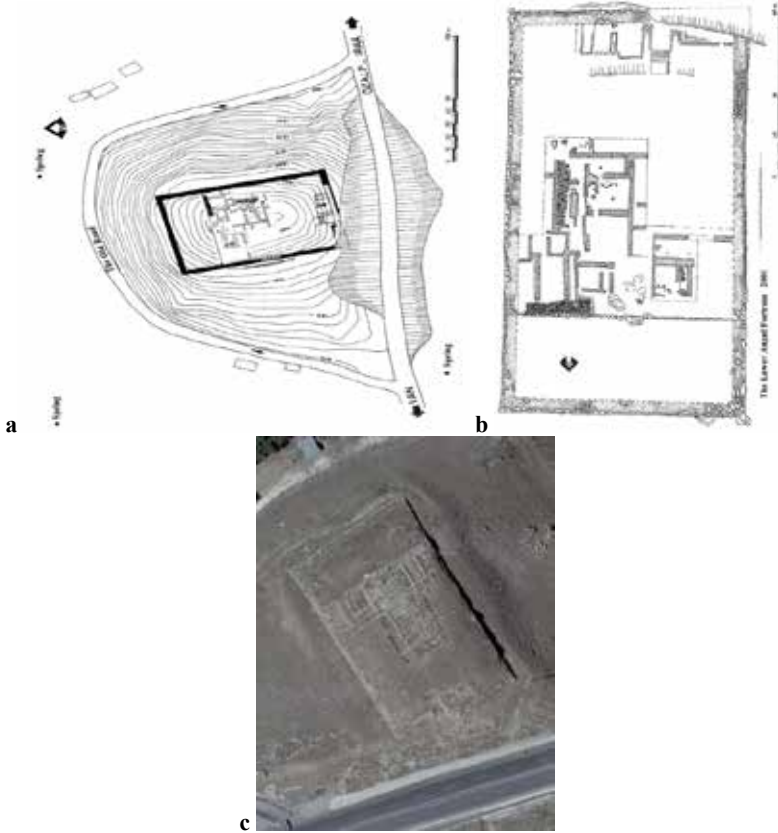

Fig. 4. Lower Anzaf Fortress (a) topographic plan, (b) architectural plan (Belli, 2004a, Figs. 1-2), (c) orthophoto (Kuvaç, 2017, Pl. VIIIa).

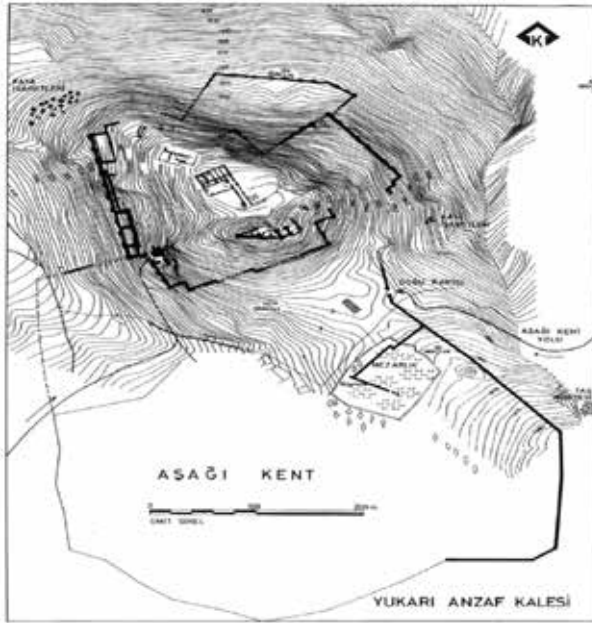

Fig. 5. Upper Anzaf Fortress topography and architectural plan (Belli and Salvini, 2003, Fig. 2).

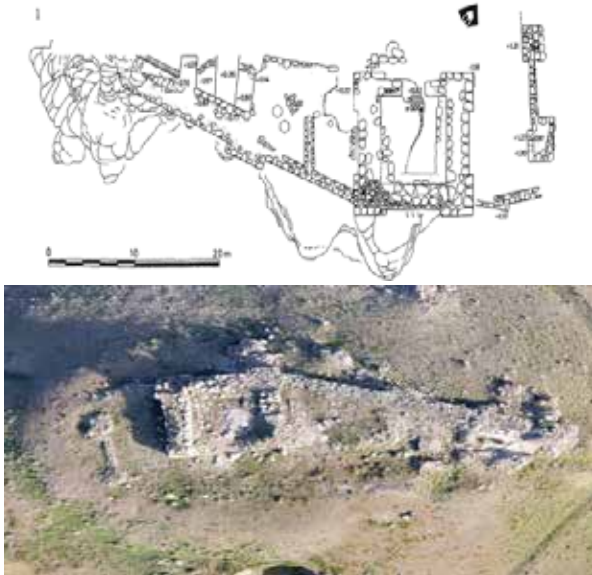

Fig. 6. Upper Anzaf, Susi Temple (a) architectural plan (Belli, 2004a, Fig. 4.1) and (b) aerial photo (Courtesy of K. Özkan).

Fig. 7. Upper Anzaf, Susi Temple, front façade (Courtesy of R. Kuvanç).

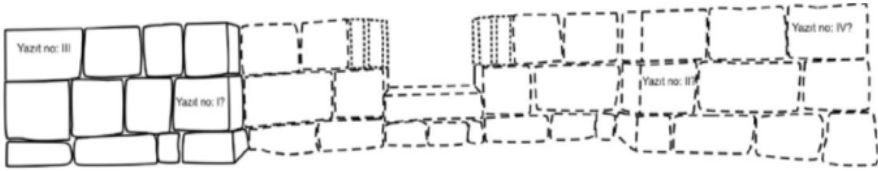

Fig. 8. Upper Anzaf, Susi Temple, reconstruction of the gate structure showing the location of the inscriptions (Işık, 2015, Fig. 2).

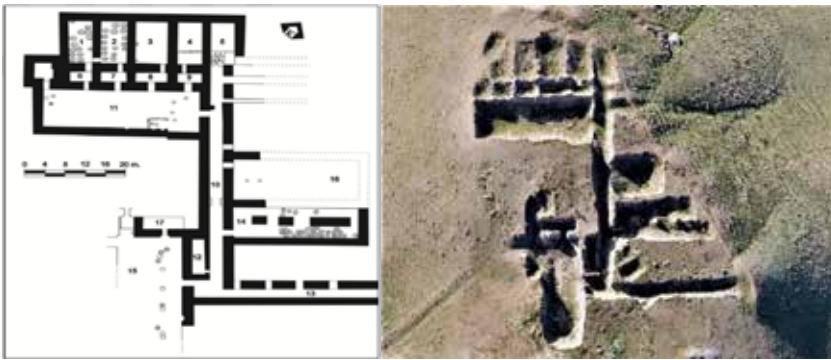

Fig. 9. Upper Anzaf, Palace Complex architectural plan and aerial view (Kuvanç, 2016, Pl. LVIIb).

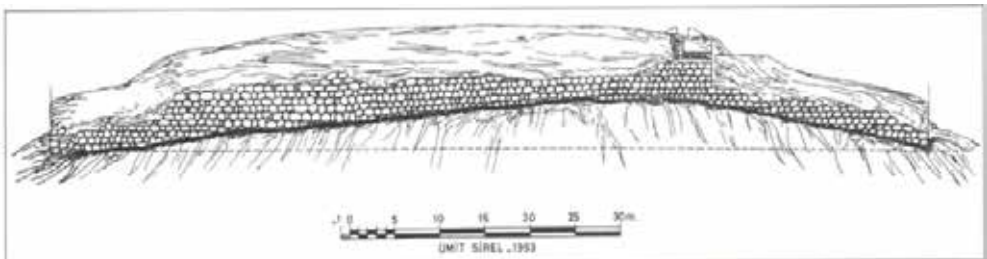
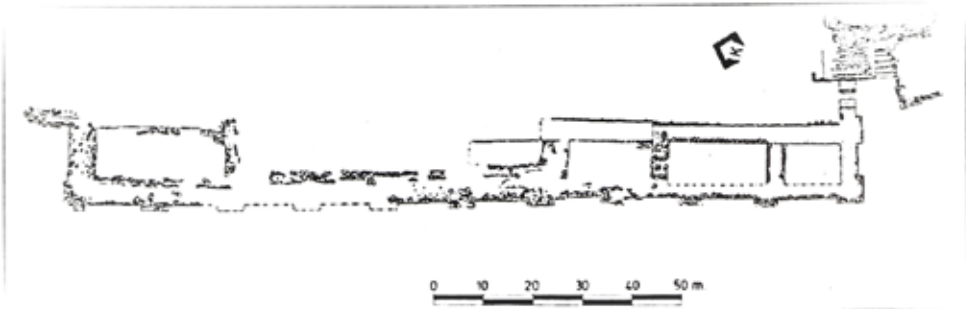

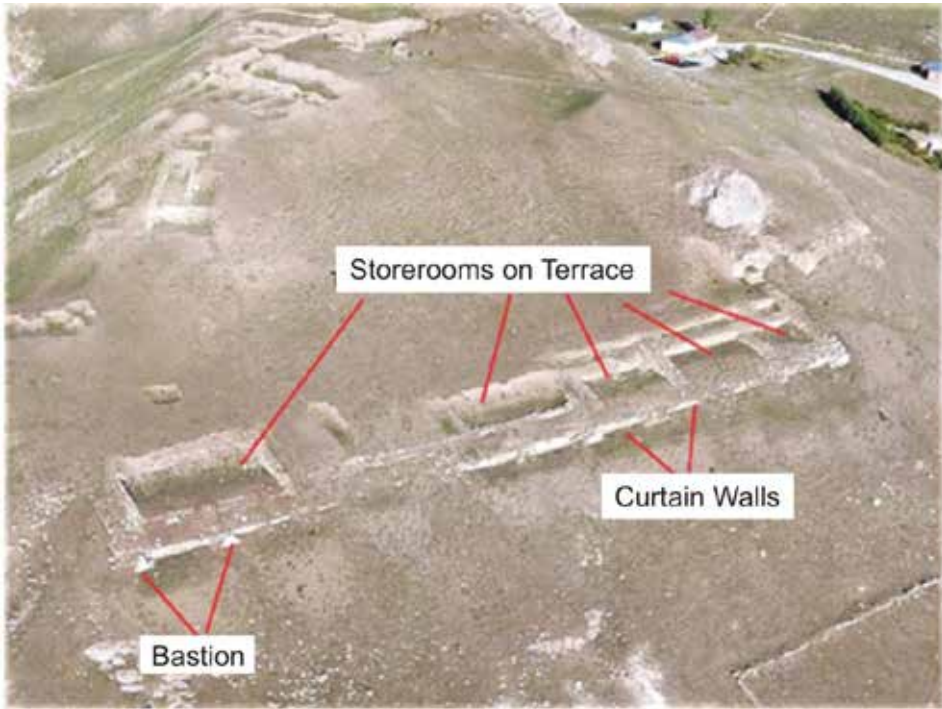
Fig. 10. Lower Anzaf, Eastern Fortifications (Belli, 1998a, Fig. 4).

Fig. 11. Lower Anzaf, Eastern Fortifications (Courtesy of Vedat Timur).

Fig. 12. Upper Anzaf, Western Fortifications and associated structures (Belli, 1998b, Fig. 7).

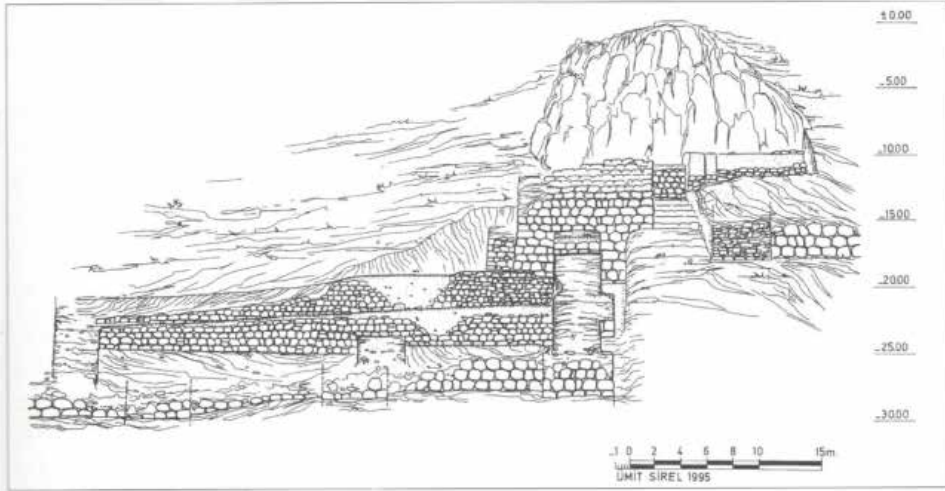

Fig. 13. Upper Anzaf, Western Fortifications and Terrace with Storerooms (Belli, 1998a, Fig. 10).

Fig. 14. Upper Anzaf, Western Fortifications and Storerooms (Belli, 2007a, 188).

Fig. 15. Upper Anzaf, monumental structures of the Great Tower and the Citadel Gate (Belli, 1998a, Fig. 10).

Fig. 16. Upper Anzaf, a current view of a section of the Northern Corridor wall (Courtesy of Vedat Timur).

Fig. 17. Upper Anzaf, view of Northern Corridor after excavation (Belli, 2007a, p. 192).

Fig. 18. Upper Anzaf, Storage Building, Storeroom 14 (Belli, 2007a, p. 193).

Fig. 19. Upper Anzaf, pithos sherd bearing a cuneiform inscription (Belli, 2007a, p. 194).

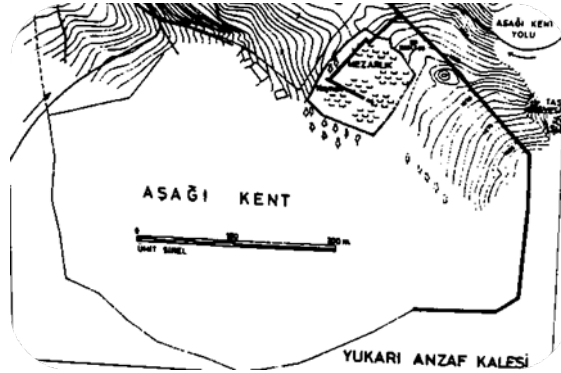

Fig. 20. Upper Anzaf, extent of the Lower Town (Belli and Ceylan 2003, Fig. 4).

Fig. 21. Upper Anzaf, Eastern Gate of the Lower Town and the remains of an associated road (Belli, 1998a, Pl. V/16).

Kurgan Tipi Gömüt Yapısı, Yeni Öneriler ve Kültürlerarası Etkileşimdeki Olası Rolü: Kuzey Karadeniz (Büyük Olbia) Örneği

Kurgan, New Suggestions and Its Possible Role in Intercultural Interactions: the Northern Black Sea (Greater Olbia) Case

Okan Sezer¹

¹İstanbul Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü-Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye

ORCID ID: O.S. 0000-0002-5010-3564

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Okan Sezer,

İstanbul Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü-Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı/Balabanağa Mah. Ordu Cad. No: 6 Laleli-Fatih, İstanbul, Türkiye
E-mail: okan.sezer@istanbul.edu.tr

Başvuru/Submitted: 01.11.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested: 02.03.2022

Son Revizyon/Last Revision Received: 09.03.2022

Kabul/Accepted: 19.08.2022

Atıf/Citation: Sezer, O. (2022). Kurgan tipi gömüt yapısı, yeni öneriler ve kültürlerarası etkileşimdeki olası rolü: kuzey karadeniz (büyük olbia) örneği. *Anadolu Araştırmaları-Anatolian Research*, 27, 107–138.

<https://doi.org/10.26650/anar.2022.1017525>

ÖZ

Tartışmalı olanların dışında bilinen en eski örneklerine MÖ 3. bin yılda rastlanan kurganlar Eski Avrasya toplumlari tarafından bozkır kuşagında sıklıkla uygulanmış bir gömüt mimarisidir. İklim ve düzensiz yağış rejimi nedeniyle bozkır kuşagında yaşanan kıtlıklar belli dönemlerde birbirini tetikleyen göç hareketlerine neden olmuş, Anadolu ve Yakın Doğu söz konusu göç hareketlerinin ulaşmayı hedefledikleri coğrafyalar arasında yer almış ve böylelikle kurgan tipi gömüt yapısı diğer toplumlar tarafından da tanınır hale gelmiştir. Toplumlar arasındaki iletişimin şekli tek başına kuzeyden güneye doğru ilerleyen göçlerden ibaret değildir. MÖ 7-6. yüzyıllarda farklı sosyal ve ekonomik nedenlere dayanan Eski Yunan koloni faaliyetlerinin Karadeniz'in kuzey kıyılarında başladığı bilinmektedir. Aynı tarihlerde bölgede varlığı artış gösteren atlı-göçer toplumlar ile çeşitli kültürel etkileşimler gerçekleşmiştir. Pre-Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen kurganlar Büyük Olbia'nın tarihi sınırlarında kalan Kırım'ın kuzeybatısında yoğunlaşmaktadır. Çalışmada bir kısmı geçmiş kurtarma kazılarıyla ortaya çıkarılan tanımlı kurganlardan bazıları derlenmiş, kurgan gelenekli atlı-göçer toplum modeli adına öneriler sunulmuş ve atlı-göçer toplumlar ile Eski Yunan toplumu arasındaki olası etkileşimler kurgan temelinde var olan önerilerle birlikte değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kurgan, Karadeniz Arkeolojisi, İskitler, Eski Yunan, Olbia, Gömüt

ABSTRACT

Apart from some controversial ones, kurgans are a model of grave architecture frequently used by ancient Eurasian societies in the steppes, with the oldest-known examples of kurgans dating back to the third millennium BC. Famines caused by climate conditions and erratic rainfall patterns led to migrations that triggered one-after-another throughout particular periods. Kurgan became known by other societies as a result of these migrations happening toward certain geographies such as Anatolia and the Near East. The mode of societal interactions is not solely composed of migrations from north-to-south. Ancient Greeks' activities on establishing colonies along the northern shore of the Black Sea are known to have started in the 7th-6th century BC for various social and economic reasons. During these centuries, certain cultural interactions took place with the nomadic horseman tribes that were gaining strength. Kurgans date back to the pre-Hellenistic period,

with many found in the northwest of the Crimean Peninsula, located within the historical borders of Greater Olbia. This paper aims to bring together some of the kurgans that have been investigated by rescue excavations, to offer some suggestions for a model of the kurgan-centered society, and to evaluate possible further interactions between the nomadic horseman tribes and ancient Greek society in the context of kurgan architecture with existing suggestions.

Keywords: Kurgan, Black Sea Archaeology, Scythians, Ancient Greek, Olbia, Grave

EXTENDED ABSTRACT

Apart from being as old as human history, burials are one of the most innate instincts that render humaneness to humanity and have manifested themselves in quite different ways throughout the progression of human history. Any archaeological culture has had quite a persistent and conservative perspective regarding the form and/or forms of burial despite the existence of an attractive diversity in terms of burials throughout history worldwide. When compared to burial methods, the same archaeological culture might more easily accept a change regarding fundamental issues such as subsistence economy or raw material supplies. On account of this, changes in the forms of burials observed in a certain geography or settlement may indicate a new belief or a new ideology in the archaeological culture or occupation of such lands by another archaeological culture.

The concept of burial referred to as kurgan is controversial not only in terms of its origin, but also in terms of when it was first used. The question still exists as to whether kurgans were a form of burial that had a precedent or was a self-styled new development. Some researchers have established a connection between dolmen-type megalithic burial structures and kurgans. Due to the available archaeological data, kurgans are known to exist in the geographic region between the Northern Black and Caspian Seas with earliest examples apart from controversial ones dating back to the early third millennium BC. The kurgan-type burial structure was first introduced into archaeological discussions in the first half of the 20th century – and mentioned with increasing frequency until the end of the century. Archaeological cultures that host kurgan tradition have been used in the explanation of origin of today's Indo-European language group, and this has sometimes led to inappropriate generalizations such as “each ancient nomadic horseman culture having its own kurgan tradition”. Current dates have been obtained using precise dating methods, and, mistakes were understood to have occurred based on these dates with regard to the ordering of cultural layers once kurgans were excavated that were shown to contain multiple burials from different time periods and settlements with multiple cultural layers. As a result, what has been revised archaeologically has helped put the historical process of kurgans and nomadic horseman cultures on healthier grounds and corrected some mistakes regarding the order of cultural-technological processes. For instance, the finds found in Dereivka which had been excavated by Soviet archaeologists, and thought to prove the presence of horseback riding, were first

dated to the fourth millennium BC, however, radiocarbon dating results have shown the finds to belong to the first millennium BC.

As in contemporary times, large-scale irregularities were experienced regarding the climate and precipitation regime of the Eurasian steppes in the past. These irregularities had seriously affected the subsistence economies of the ancient Eurasian societies. As a consequence, either the subsistence economy would have changed fundamentally or the geography would have been abandoned outright. Thus, new geographies were settled in, and the societies of these geographies became acquainted with kurgan-type burial structures through these migrations. Central Europe in the west, the Balkans in the southwest, Anatolia in the south and the Near East have been among the geographies the migration movements reached. In addition to the migration movements of the pioneering kurgan tradition societies and the northern communities that subsequently accepted this burial method, ancient Greek colonial activities targeting the Northern Black Sea because of different social and economic reasons during the first millennium BC, also played a role in the spread of kurgan-type burial structures.

Ancient Greek colonists provided fascinating products, especially pottery and the items made from metal, to the nomadic local (barbarian) communities of the Black Sea in return for the raw materials needed for their subsistence economy. These relations are believed to have started in parallel with the permission of the barbarian leader and continued through temporary agreements. After a while, these commercial relations resulted in intercultural interactions.

Olbia was a settlement supposedly founded by ancient Greek colonists in the 7th century BC. The settlement later expanded its cultural and administrative sphere of influence by expanding itself to the northwest of Crimea. As a result, the geographical unit known as Great Olbia emerged. It had been included into the influence of Athens' political zone influence by the 5th century BC. Unlike in Chersonesos which is located in the southwest, kurgan-type burial structures are encountered in and near ancient Greek colonial settlements in the northwest of the Crimean Peninsula. Researchers have spent many years these kurgan-type burial structures and what they mean based on intercultural interactions. When evaluating kurgan-type burial structures in the colonial settlements and on the periphery of these settlements along with underground burial techniques, burial gifts, and other burial types, one can assume that a complex burial culture had existed in Crimea, one with a fascinating diversity.

The burial gifts that have been found are not enough to discern the ethnic background and/or culture of the buried. Scythian arrowheads expanding toward the Near East and the surrounding regions have lost the ethnic-cultural identifiers they once possessed due to their

quality. Likewise, because of its charm, ancient Greek pottery became a status symbol in the region and was met with approval by the barbarian societies. Nevertheless, underground burial techniques and burial shapes may help in identifying the individuals buried there. For instance, scientific consensus has reached the conclusion that no cenotaph has been found present amongst the burial types accepted as Scythian. Such precise assessments should be supported by other data. The point to pay attention to here is that, precise definitions can be made archaeologically regarding two different ethno-cultural identities while distinguishing the material cultural objects that belong to these two identities. In this regard, decisions can be made with the help of geography and chronology regarding which Scythian society and/or societies had established relations with the ancient Greek colonies in the Northern Black Sea region and had actually formed.

The relationship Athens had maintained with the Northern Black Sea region is one of the subjects upon which focus should be placed. Undoubtedly, the relationships and the interactions between these two geographies must have left traces in both geographies due to the nature of these relationships and interactions. With the end of the kurgan tradition that had been unique to Attica at the beginning of the Archaic Period, a “new” kurgan-type burial structure emerged in Athens in the second half of the 6th century BC. The question of who were buried in these kurgans may actually hold answers regarding how the idea of the kurgan had progressed between the two geographies in the context of predecessor and successor.

The visual network -and/or visual uniformity- presented by the steppe geography must have led the societies living there to maintain relationships with each other based on the right of sovereignty while using different methods. The horizon in this geography presents a flat and/or nearly flat view, and this geography kurgans may have been used to identify the borders. The height determined by a kurgan involves protrusions that are placed in such a way that they can be seen on the horizon from miles away. The visual range and network provided by the heights of kurgans may have identified an area of dominance rather than a linear line on adjacent plains. While the multiple burials from different time periods as unearthed in some kurgans may reflect power changes in a region, the material value as well as the symbolic meaning preserved by the kurgan may have manifested the formation of a semi-settled class that would have guarded these kurgans.

Giriş

Gömüt herhangi bir geçmiş topluma dair bilgi edinebildiğimiz en önemli kültürel alışkanlıklardan biridir. Geçmiş atlı-göçer toplumlar adına yürütülen çalışmalarda ise yerleşik yaşamın yokluğundan ötürü gömüt alışkanlıkları fazlasıyla önemli bir konuma yükselmektedir. Önceden seçilmiş iki ya da daha fazla lokasyon arasında yıl boyunca gerçekleşen hareketlilik ile aniden ortaya çıkan koşullar neticesinde gerçekleşen hareketlilik höyük ve ören yeri gibi kültürel katların oluşmasına izin vermemiştir. Her ne kadar Hellenistik Dönem içerisinde Kuzey Karadeniz’de kimi sabık atlı-göçer toplumlara ait yerleşik krallıklardan bahsediliyor olsa da, söz konusu krallıkların bozkır yaşamına özgü kültürel alışkanlıkları büyük ölçüde terk ettikleri ve önceki bozkır krallıklarıyla karşılaştırıldıklarında “barbar”¹ soylu hanedanlıklarca yönetilen Eski Yunan etkili yerleşik krallıklarla daha yakın ilişkilere sahip oldukları anlaşılmaktadır (Zaitsev, 2001, Ivantchik, 2019). Eski Yunan tarihçiliğinin *İskit*, Akhaimenid Pers kayıtlarının ise *Saka* şeklinde andığı ve Kuzey Karadeniz kıyıları ile yakın çevresindeki bozkır ve yarı bozkır kuşağında ilk kez ne zaman ortaya çıktığı tartışmalı olan atlı-göçer toplumu (ve/veya toplumlari), Hellenistik Dönem’in sonuna kadar birtakım değişimler geçirerek söz konusu bölgede varlığını korumuştur. Bu topluma dair ulaşabildiğimiz arkeolojik kanıtların neredeyse tamamı korugan (kurgan)² adı verilen gömüt yapı tiplerinden elde edilmiştir.

İskitlere dair bilgi veren en erken tarihi kayıtlara Yakın Doğu’da ulaşılmaktadır. Assur kralı Asarhaddon döneminde yaşanan gelişmelerin anlatıldığı kayıtların birinde *Aşkuzai/Asgusai* şeklinde adlandırılmaktadırlar. MÖ 7. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenen söz konusu kayıt, İrani toplumlardan biriyle iş birliği yapan İskitlerin yenilgiye uğratıldıklarını aktarmaktadır (LAR II: 517). Kafkaslar üzerinden (*İskit Kapıları*) Yakın Doğu’ya indikleri tahmin edilen İskitlerin, Kuzey Karadeniz’le olan ilişkilerinin artış göstermesi ve aynı coğrafyayı olağan hareketliliklerine tamamıyla dâhil etmeleri olasılıkla MÖ 7. yüzyıldan daha erken bir tarihte gerçekleşmiştir.

- 1 Eski Yunan kültür dünyasına yabancı kişi ve toplumlari ifade eden barbar terimi diğerleri adına aşağılayıcı bir yan taşımakta ve böylelikle Yunan merkezci anlayışın sınırlarından çıkamamaktadır. Söz konusu ksenofobik terimin, kendi dilleriyle konuşmaya çalışan yabancıların bu dili/dilleri bilmeyen Eski Yunanların kulaklarında bıraktıkları “bar bar bar” sesleri ve/veya homurtularıyla oluştuğu önerilebilir (Boletsı, 2013). Ancak yakın tarihlerde yapılan çalışmalar, terimin -ve kelimenin- Eski Yunan coğrafyasının dışında geliştiği ve Eski Yunan-Pers savaşları gibi Doğu ile yaşanan tarihi etkinliklerin/ilişkilerin artış göstermesiyle birlikte Eski Yunanlar tarafından Doğu’dan devşirildiği şeklinde özetlenebilecek var olan önerileri geliştirmiştir (Kim, 2013). Literatürde sık tercih ediliyor olmasından ötürü “yerli” ve “Yunan olmayan” gibi ifadeler yerine barbar kullanılmıştır.
- 2 Kurgan/korugan kelimesinin en erken formuna *Bilge Kağan Anıtı*’nda (*Doğu 31*) rastlanmaktadır (Tekin, 2019). Söz konusu anıtta “kale” anlamında kullanılırken, Kıpçak dil grubu/lehçesi için MS 13-14. yüzyıllarda derlenen el yazması sözlüğün (*Kuman Kitabı* ya da *Codex Cumanicus*) Almanca (Orta Almanca – *Codicis pag. 160*) kısmında “höyük-gömüt” (*en gihoft grab*) anlamına geldiği belirtilmiştir (Kuun, 1880). MS 19. yüzyılda Rus araştırmacılarca -olasılıkla- Tatarca’dan (Kıpçak lehçesi) alınarak gömüt tepesini ifade etmek için kullanılmış olan “kyprah” (kurgan) ile tümülüs arasında temelde teknik bir ayrım bulunmamaktadır.

Eski Yunan tarihçiliği bir anlatısında ilk İskit kralının Karadeniz'in kuzeyini hedef alan ve başarısızlıkla sonuçlanan Akhaimenid Pers seferinden bin yıl önce yaşadığına dair söylenceler olduğundan bahsetmektedir (Hdt. IV.7). Söz konusu tarih MÖ 1500'lere tekabül etmektedir. Arkeolojik kanıtlara baktığımızda ise MÖ 9-8. yüzyıllarda bölgede yeni bir kültürün oluştuğu ve/veya bölgeye yeni bir kültürün giriş yaptığı anlaşılmaktadır. Ancak, özellikle bölgenin batı sınırı olan Doğu Karpatlar'da yürütülen çalışmalarda İskitlere dair elde edilen en erken maddi kalıntıların doğrudan İskit nüfusun varlığını mı yoksa nüfus yerine İskit kültürünün yerel toplumlarda yarattığı etkiyi/kültürel aktarımı mı yansıttığı henüz netleştirilememiştir (Levitski ve Kashuba, 2010).

MÖ 2. yüzyılın başında Dinyeper Nehri'nin doğusu Sarmatlar, batısı ise Gotlar tarafından yoğun bir şekilde yağmalanmış ve bu tarih sonrasında bölgedeki İskit varlığı ciddi şekilde gerileyerek yok oluş sürecine girmiştir (Cunliffe, 2019).

Eski Yunan tarihçiliği Kimmer toplumunun anayurdunu Kuzey Karadeniz'e yerleştirmektedir³. İskit akınları öncesi bölgeye ve Kimmer toplumuna dair aktarılan detaylı bilgiler, Eski Yunanların bölgeye çok daha erken tarihlerde ulaşmış olabileceklerini akla getirmektedir. Ancak koloni/kolonizasyon öncesi temaslar şeklinde adlandırılabilen ilişkilerin yaşandığı dönem, Kuzey Karadeniz'de Kimmer toplumunu arkeolojik anlamda kimlik sahibi yapabilecek maddi bir kültür geleneğine rastlanmamış olmasından ötürü -Kimmer anlatısı üzerinden- gerçekçi bir zemine oturtulamamaktadır⁴.

Kuzey Karadeniz (Büyük Olbia) ve Barbarlar

Olbia, Karadeniz'in kuzeybatısında, Bug (Hypanis) nehrinin denizle birleştiği noktada MÖ 7. yüzyılın sonlarında Eski Yunan kolonicilerce kurulduğu düşünülen bir yerleşimdir (Resim 1). Yerleşim, kültürel ve -kimi zaman- idari anlamda etki alanını komşu coğrafyalara iletmiş ve böylelikle "Büyük Olbia" adı verilen eski coğrafi birim meydana gelmiştir⁵. Yerleşimin ve Büyük Olbia'nın (Resim 2) arkaik geçmişine dair eldeki tarihi kayıtlar sınırlıdır. Aktardıklarının bir kısmı tartışmalı (Braund, 2019, 219) olan Herodotos Olbia, *emporion* ve komşu coğrafyalar arasında keskin bir ayırım çizmektedir (Hdt. IV.17). Bununla birlikte, yerleşimin erken tabakalarından azımsanmayacak miktarda ve İskit varlığını kanıtlayacak

3 Kimmerlerin anayurdu için Homeros'un *Odysseia* adlı eserinde verdiği bilgilere (Hom. *Od.* XI, 10-15-20) dayanarak Kuzey Avrupa önerisi yapılmıştır (Heubeck ve Hoekstra, 1989, 77-78). Ancak, Herodotos tarafından aktarılan (Hdt. IV.11-12) ve içerlerinden bazıları Kimmer adıyla anılan coğrafi birimlerin (*Kimmer Bosphorosu*) Kuzey Karadeniz'le eşleştiriliyor olması, diğer bulgularla birlikte Kimmerlerin anayurdu için Kuzey Karadeniz'in kabul edilmesine neden olmaktadır.

4 Daha fazla bilgi için Bk. Vassileva, 1998.

5 Aşağı Dinyeper boyunca uzanan bir dizi yerleşim, Dinyeper'in dış ağızı-haliç, Berezan, Leuke adası, Kuzeybatı Kırım ve Dinyester'e doğru uzanan diğer olası yerleşimleri kapsamaktadır (Braund, 2007, 37). Kuzeybatı Kırım'ın Büyük Olbia'yla olan ilişkisi ile bu ilişkinin dinamiğine dair farklı görüşler bulunmaktadır. Örneğin Alexander Şçeglov, Kuzeybatı Kırım'ı MÖ 5. yüzyılın sonu ile MÖ 4. yüzyılın başında Olbia kırsalının uzak bir parçası, MÖ 4. yüzyılın ortasında ise Chersonesos yayılımının etkisi altında görmektedir (Şçeglov, 2002b, 16-17).

düzeyle el yapımı yerel çanak-çömlek elde edilmiştir (Marchenko, 1988). Merkezinde Eski Yunan ideolojisi bulunan ve kolonizasyon⁶ sürecini meşrulaştırma maksatlı üretildikleri kabul gören yarı gerçek-yarı mitolojik anlatılarda toplumlararası evlilikler en sık aktarılan etkinliklerdendir. Genelde erkeği Eski Yunan, kadını ise barbar toplum temsil etmektedir⁷. Bir süre sonra artan ticari faaliyetlerle genişleyen yerleşimin MÖ 5-4. yüzyıllarda Atina'nın politik ve kültürel egemenliğinde kaldığı düşünülmektedir (Porucznik, 2018).

Karadeniz kıyılarındaki koloni yerleşimlerinde, özellikle de söz konusu yerleşimlerin erken evrelerinde varlığı tahmin edilen olası barbar nüfusu tespit edebilmek araştırmacıların yüzleştikleri sorunlardan birisidir. Benzer arkeolojik bulgu ve buluntular üzerinden meseleye eğilen araştırmacılar, birbirlerine taban tabana zıt görüş ve öneriler üretmektedirler. Örneğin Olbia'nın erken tabakalarında ele geçen el yapımı çanak-çömleği temel alarak yerli barbar nüfusun varlığını iddia eden görüşler sunan araştırmacıların aksine S. Kryzhitskiy, yerleşimde barbar nüfusun varlığını kanıtlayan tek bir maddi buluntuya dahi rastlanmadığını iddia etmektedir (Kryzhitskiy, 2007, 18). Büyük ölçüde ortaklaşılan nokta ise barbar nüfusun varlığını kanıtlayabileceği düşünülen bulgu ve buluntulardır. Buna göre; toprağa yarı gömülü olacak şekilde inşa edilen kulübe⁸, el yapımı çanak-çömlek (kimi araştırmacılar kap formlarının önemini de vurgulamakta) ve İskit tipi buluntular üreten kurgan tipi gömüt yapıları barbar nüfusun varlığını kanıtlayan bulgu ve buluntulardır (Braund, 2007, 40, Buyskikh, 2007). S. Kryzhitskiy, Olbia'nın erken tabakalarında ele geçen el yapımı pişirme kaplarının etnik bir arka plana işaret etmediğini bunun yerine alım gücü düşük ailelerin bu tip görece kalitesiz kapları satın almış olabileceğini önermiştir (Kryzhitskiy, 2007, 22).

6 Eski Yunan toplumunun Yunan anakarası dışında gerçekleştirdiği faaliyetleri ifade eden koloni ve kolonizasyon terimleri, MS 15-16. yüzyıllardan itibaren Avrupalı ülkelerin başta Amerika ve Afrika kıtalarında giriştikleri sömürgeci faaliyetleri adlandırmada kullanılan kolonizasyon terimiyle karıştırılmamalıdır. İki ayrı tarihi etkinlik dizisinde politik ve sosyolojik anlamda birçok farklılık bulunmaktadır ve ürettikleri sonuçlar karşılaştırılmaz. Eski Yunan faaliyetlerini anmak için farklı terimler önerilmiş ve önerilmektedir. Gocha Tsetskhladze, koloni/kolonizasyon yerine “deniz aşırı yerleşim” terimini kullanmayı teklif etmiştir (Tsetskhladze, 2016). Kuzey Karadeniz’de Eski Yunanlar ile barbarlar arasındaki sürecin barbar liderlerden alınan onayla başladığı ve barbar liderlere hediyeler sunarak, vergiler ödeyerek ve geçici anlaşmalar düzenlenerek ilerlediği düşünülmektedir (Solovyov, 2019).

7 Daha fazla bilgi için Bk. Rusyayeva, 1992.

8 Sergei Kryzhitskiy, toprağa yarı gömülü kulübe ile barbar nüfus arasında kurulan ilişkiye itiraz etmektedir. Kuzey Karadeniz kıyılarındaki yerleşimlerin erken evrelerinde rastlanan bu tip kulübeler Eski Yunan kimliğiyle değerlendirilmektedir (Kryzhitskiy, 2007, 19).

Kurgan Tipi Gömüt Yapısı

Kurgan adı verilen gömüt yapı tipi Avrasya bozkırlarında MÖ 3. binyıldan beri bilinen bir mimari uygulamadır⁹. Temel özelliklerine baktığımızda; merkezine bir ya da birden fazla bireye ait naaş taşıyan basit çukur, kerpiç/taş tabut, lahit ve/veya ahşap oda yerleştirilen (Resim 3), kimi zaman dışarıya açılan bir *dromos*¹⁰ eklenen ve/veya geçit bırakılan ve üstü yığma toprakla örtülerek yükseltilen bir çeşit tümülüs¹¹ yapısı olarak tanımlayabiliriz (Resim 4). Gömüt yapısını örten yığma toprak tepe tek başına kurgan olarak adlandırılabilir. Örten koruyucu malzeme kimi zaman büyük taş-kaya parçalarından oluşabilmektedir.

Kuzey Karadeniz-Hazar'da kurgan gelenekli prehistorik kültürler üzerine yapmış olduğu erken tarihli çalışmalarla tanınan Vasily A. Gorodtsov, söz konusu çalışmalarla coğrafyanın -bugün dahi kullanılan- kronolojisini oluşturmuş, yanı sıra, kurgan tipi gömüt yapısının önemli gelişim aşamaları ile ana tiplerini sıralamıştır (Gorodtsov, 1905, 1907, 1927). Buna göre; MÖ 4. binyılın son çeyreğinden başlayarak MÖ 3. binyıl boyunca kullanımı süren kurgan tipi gömüt yapıları *Yamnaya* (Çukur Gömüt), MÖ 3. binyılın ortalarından başlayarak MÖ 2. binyılın ilk çeyreğine kadar kullanımı süren kurgan tipi gömüt yapıları *Katakombnaya* (Oda Gömüt) ve MÖ 2. binyılın ilk çeyreğinden başlayarak aynı binyılın üçüncü çeyreğine kadar kullanımı süren kurgan tipi gömüt yapıları *Srubnaya* (Ahşap Gömüt) kültürleri kapsamında değerlendirilmiştir. Çukur Gömüt kültüründe genellikle dikdörtgen bir şekil veren çukur açılır ve birey çukura -istisnalar hariç- aynı adla (Çukur Gömüt) anılan pozisyonda yerleştirilir. Gömüt hediyeleri yerleştirildikten sonra çukurun üstü ahşap kalaslarla kapanır. Gömüt çukurunun etrafı yuvarlak ya da oval şekil veren *temenos* ve/veya *krepis* olarak adlandırılan bir taş sırası ile çevrildikten sonra meydana gelen alan yığma

- 9 Bazı kurganlar ve kurgan gelenekli-öncülü kültürler için MÖ 5-4. binyıllara dayanan tarihlendirme önerileri sunulmuştur. Örneğin Nikolai Merpert, Aşağı Volga'daki en erken Yamna/Yamnaya kurganını MÖ 3500-3300 aralığına yerleştirmiştir (Merpert, 1977). Sonraki yıllarda yapılan radyokarbon analizleri Yamnaya kültürünün zaman çerçevesini MÖ 3100-2400/2300 aralığına sabitlemektedir (Kaiser ve Winger, 2015). Kapsamlı bir kronoloji çalışması için Bk. Telegin *vd.*, 2003. Marija Gimbutas ise *Kurgan Hipotezinde* kurgan tipi gömüt yapısına sahip olmayan, ancak kurgan öncülü uygulamaları bulunan (bulduğunu düşündüğü) bazı kültür gruplarını MÖ 5. binyıla tarihlenmiştir (Gimbutas, 1977, 1980). Ancak Karadeniz çevresindeki Eneolitik kültürlerin kurgan tipi gömüt yapısı kullanmış olabilecekleri tartışmalıdır. Sunulan örnekler ikna etme gücü düşük eski tarihli yayınlardan gelmektedir.
- 10 Mimarlık çalışmalarında kullanılan *dromos* terimi Eski Yunan tapınak ve gömüt yapılarında görülen özel geçidi ve/veya yolu ifade etmek için kullanılmaktadır. İskit/Saka kurgan tipi gömüt yapım geleneğinde çevrelenmiş ve yığma toprakla yükseltilmiş ana gömüt yapısının etrafındaki yol da mimarinin bir parçası kabul edilmektedir. Eski Yunan coğrafyasındaki tipik *dromoslardan* farklı olacak şekilde lahit ve/veya ahşap odaya doğrudan giriş anlamına gelmeyen ve kimi zaman dairesel olarak kurgulanan söz konusu "kutsal yol", Orta Asya'nın Altay ve Balkaş bölgelerinde rastlanan kurganların planlarında izlenebilmektedir. Ancak şimdiye kadar yapılan araştırmalarda Avrasya'nın İskit/Saka yayılım alanında yer alan diğer bölgelerinde kurgan mimarisinin parçası olan bu tip bir yola ulaşılammıştır (Gass, 2011). Lahit ve/veya ahşap odaya giriş-çıkışı sağlayan *dromoslara* Tasmola gibi MÖ 1. binyıl atlı-göçer kültürlerinde rastlanmaktadır (Beisenov *vd.*, 2016).
- 11 Gömüt tepelerini anmak için farklı dillerde farklı adlandırmalar bulunmaktadır. Bu adlandırmalar arasında uluslararası anlamda en sık tercih edileni Latince kökenli tümülüstür. Güney Slav dillerinde *mohyla/mogila/mogilnik*, Fransızca'da *tertre* ve Almanca'da ise *hügel/høj/hög/howe* kullanılmaktadır (Harding, 2011, 22).

toprakla yükseltilerek kurgan tipi gömüt yapısı oluşturulmuş olunur. İlk gömüt kurgan tipi gömüt yapısının birincil öneme sahip merkezi gömütünü teşkil eder. Farklı tarihlerde kurgan eteklerine ilave gömütler yerleştirilebilir. Oda Gömüt kültüründe ise görece derin bir çukur -ve/veya kuyu- açılır ve tabanın bir tarafına genişçe bir niş oyulduktan sonra birey buraya -gömüt hediyeleriyle- yerleştirilir (Resim 5). Daha sonra üstü yığma toprakla örtülerek yükseltilir. Ahşap Gömüt kültüründe de -Oda gömüt kültüründe olduğu üzere- kurganın merkezine geniş bir alan açılmaktadır. Açılan alana kültürün yerleşim sisteminde kullanılan kulübelere benzer basit bir ahşap mekân inşa edilir¹². Mekânın zemini dokuma parçaları ya da kamış gibi bitki parçalarıyla kaplanır. Birey gömüt hediyeleriyle birlikte mekâna yerleştirildikten sonra mekânın üstü yığma toprakla örtülerek yükseltilir. Bireyler genellikle sol taraflarına yatık olarak hocker/yarı hocker pozisyonda yerleştirilir. Sayıları az olmakla birlikte kremasyon tipi gömütlere de rastlanmaktadır.

Toplum üyeleri arasındaki statü farkını açık bir şekilde gösteren ve MÖ 9-3. yüzyıllara tarihlenen İskit kültürüne ait kurganlar ise özenli ahşap işçilikleri ve eşsiz metal buluntularıyla öne çıkmaktadırlar. Öncülü olmayan bu kurgan kültürüyle ilk kez karşılaşılmaktadır (Parzinger, 2017, 331). Tek bir dönem veya coğrafyaya bağlı olmayacak şekilde kurgan tipi gömüt yapısının toplumun bütün üyeleri için kullanılmış olduğu düşüncesi genel kabul görmektedir¹³. Ancak, bozkır topografyasında çıplak gözle kolaylıkla tespit edilebilecek bir yüksekliğe ve genişliğe sahip, estetik ve sanatsal değeri yüksek metal buluntular üreten, özenli bir ahşap işçiliği barındıran ve gömüte yerleştirilen ana bireyin etrafına ona eşlik edecek şekilde at ve hizmetlilere (kimi zaman eşlere) ait gömütlere rastlanan İskit kültürüne ait kurgan tipi gömüt yapıları (Resim 6-7) yüksek olasılıkla seçkinlere aittir (Cunliffe, 2019).

Kuzey Karadeniz’de yer alan kurgan tepelerinin önemli ve ayırt edici özelliklerinden birisi büyük yüzdesinin ikincil kullanım olmasıdır. Bazı kurganlar -Anadolu kronolojisi ile ilk kez Tunç Çağı’nda ya da Erken Demir Çağı’nda gömüt ya da gömütler için oluşturulmuş

12 Kültür kendi içinde erken (veya klasik) ve geç olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Kurgan altı mimarisinde kültüre adını da veren ahşap kulübe benzeri mekanlara genellikle klasik dönemde Aşağı Don bölgesinde rastlanmıştır (Şibanova, 2022, 155). Kurgan altı mimarisinde dikdörtgen bir şekil veren basit çukurlar daha sık kullanılmıştır.

13 Kanımızca işbu düşünce her zaman ve her atlı-göçer boy için (aynı kültüre sahip olanlarda dahi) uygulanamaz. Lahit ve/veya ahşap oda yapımı ve özellikle örten-koruyucu toprak dolgunun tasarımı ile inşa faaliyetleri -en basit örneklerde dahi- belli bir emek ve zamana tekabül etmektedir. Ayrıca, Avrasya bozkır kuşağında yıl içinde uzun bir yayılma sahip kış aylarının birçok olumsuz koşulu -geçmişte ve şimdi- yarattığı bilinmektedir. Yaşanan olumsuz koşullar kaba bir hesapla ulaşılabilen ortalama bir kurgan maliyetini ciddi şekilde arttırmış; koruyucu dolgu için gerekli olan donmuş toprağı kazmak, irili ufaklı taş-kaya kütlelerini kırmak ekstra bir emeği zorunlu koşmuş olmalıdır. Kuzey Karadeniz’de yaklaşık 20 m yükseklik ile 300 m’lik çapa sahip kurganların yapımında 70 bin m³ ila 110 bin m³ arasında değişen dolgu malzemesi kullanıldığı hesaplanmıştır (Videiko, 2010, 214). Toplumun her bir üyesinin bu maliyeti karşılaması beklenemez. Eşitlikçi ve dayanışma bağları güçlü olan boylarda işleyiş değişebilir. Bununla birlikte -özellikle Kuzey Karadeniz’deki Demir Çağı kurganları için- örneklerin yükseklik ve çap değerleri ile gömüt hediyeleri ölçüt yapılarak, *krali*, *soylu*, *vali* ve *saygın yaşlı için kurgan* şeklindeki sınıflandırma uzun zamandır kullanılmaktadır (Kovpanenko 1977, Daragan 2016).

ve geç dönemlerde farklı gömütler için tekrar kullanılmıştır (Petersen, 2010, 13). İlk önce hangi gömütün kurgana yerleştirildiğini tespit edebilmek kimi zaman oldukça zordur¹⁴. Yapılan bir tahmine göre -Kuzey Karadeniz kıyı hattını da kapsayacak şekilde- Ukrayna'daki kurganların %80'i MÖ 3000-2300 aralığında inşa edilmiştir (Daragan, 2016, 670).

Eski Yunan tarihçiliğinden gelen bilgiler sayesinde kurganların basit birer gömüt yapısı olmadığı, bunun yerine toplumun idare edilmesinde rol sahibi olan ayrıcalıklı bir yapı olduğu anlaşılmaktadır¹⁵. Kazı tarihçesi bir hayli eski olan Kuzey Karadeniz kurgan örnekleri, dönemin kazı teknik ve stratejileri nedeniyle kimi zaman eksik araştırılmış ve kurgan gömüt yapısını saran çeper göz ardı edilmiştir. Yakın tarihlerde Avrasya bozkır kuşağının doğusunda gerçekleştirilen çalışmalarda Eski Yunan tarihçiliğinin aktardığı bilgileri kanıtlar nitelikte bulgulara rastlanmıştır (Parzinger vd., 2016). Benzer bulgulara Kafkasların kuzeyinde de rastlanmaktadır. Jeofizik tekniklerin (magnetometre) kullanıldığı çalışmalarda kurganların etrafına yayılmış halde at nalı biçimli yapılar, hendekler ve küçük çukurlar tespit edilmiştir (Parzinger vd., 2016, 88).

Özellikle Kırım yarımadasının kuzeybatısında yoğunlaşan kurganlarda daha sık görülmek üzere, Demir Çağı Kuzey Karadeniz kurganlarının bir diğer önemli özelliği *krepis* şeklinde de adlandırılan çevre duvarıdır. Merkezinde ana gömüt bulunan oda/lahit, kimi zaman ona eşlik eden ikincil konumdaki insan ve hayvan gömütleri çevresine yerleştirilerek etrafi daireye yakın bir şekil veren *krepis* ile çevrilir ve son olarak üstü yığma toprakla kapatılır. Büyük ihtimalle *krepisler* yığma toprağı gömütün üstünde tutabilmek için inşa edilmekteydiler (Petersen, 2010, 178). Panskoe I adlı yerleşimin gömüt alanında yer alan kurganlardaki *krepisler*, kireçtaşı levhalar ve düzenli kesilmemiş taş bloklarla inşa edilmişlerdir. İçlerinden bazıları iki ya da üç sıra taş örgüden oluşmaktadır (Rogov, 1998).

MÖ 3. binyıl ile MÖ 1.binyıl arasında başlangıç noktalarından biri Kuzey Karadeniz-Hazar olan kuzey-güney doğrultulu birden fazla geniş göç hareketi meydana gelmiş, söz

14 Kemiklerden alınma numunelere uygulanan bir takım laboratuvar teknikleri sayesinde gömütler yaş sıralamasına sokulabilirler. Ancak unutulmamalıdır ki her gömüt sapma değeri düşük bir sonuç adına ideal numuneyi üretmez. Görelî bir tarihlendirme için lazım gelen gömüt hediyelerinin yokluğu ya da arkeolojik malzemenin tanımlanamayacak düzeydeki deformasyonu tarihlendirmeyi zorlaştıran diğer olumsuz etkenlerdir.

15 I. Dareios'un (Büyük Dareios) İskit seferine dair bilgilerin geçtiğı pasajlarda, İskit kralının Büyük Dareios'a verdiği yanıt aktarılmaktadır (Hdt. V.127). Söz konusu yanıt kurganların İskit toplumu adına oldukça önemli olduğunu göstermektedir.

konusu göç hareketleri sayesinde diğer coğrafyalar kurgan tipi gömüt yapısıyla tanışmıştır¹⁶. Göç hareketleri esnasında kurgan tipi gömüt yapısı uğradığı noktalarda farklı özellikleri bünyesine katarak gelişimi sürdürmeye devam etmiştir. Çizgisel bir gelişimden bahsedilemez belki, ancak erkenden geçe doğru özellikle kurgan altı mimarisinde daha tanımlı, gelişkin ve güçlü mimari unsurların belirmeye başladığı söylenebilir. Tarihi kayıtların tutulmaya başlanmasıyla -ve söz konusu gelişimle- MÖ 1. binyıl Ege ve Akdeniz uygarlıklarında kurgan tipi gömüt yapısı -temel mimari mantık korunarak- tümülsülere dönüşmüştür. Dönüşüm mimarlık tarihindeki bir eşiği ve/veya temel bir mimari farklılığı temsil etmekten ziyade, daha çok arkeolojik kültürel bir adlandırma tercihinin yansıtılmaktadır.

Kırım Kurganları

Daha önce belirttiğimiz üzere Kırım yarımadasının kuzeybatısında kurgan tipi gömüt yapılarının yoğunlaştığını görmekteyiz¹⁷. Yarımada'nın güneybatı ucunda yer alan Chersonesos yerleşimi bir çeşit kültürel sınırı teşkil etmektedir. Kurgan tipi gömüt yapılarına rastlanmayan Chersonesos'un aksine, yarımada'nın kuzeybatısında kalan Kerkinitis, Kalos Limen ve Panskoe I gibi yerleşimler zengin sayılabilecek örnekler üretmiştir. Kurgan tipi gömüt yapılarının Chersonesos'da tercih edilmiyor oluşu bazı araştırmacılar tarafından mekân kullanım geleneğindeki tutuculukla açıklanmaktadır (Stojanov, 2004, 90-91).

Eski Kerkinitis yerleşimi büyük ölçüde çağdaş Yevpatoria (Eupatoria) yerleşiminin altında kalmıştır (Resim 8). Her ne kadar erken tarihlerde öncü isimlerce gerçekleştirilen çalışmalar olsa da yerleşime ve gömüt alanına dair sahip olduğumuz temel bilgiler 1990'lı yıllarda gerçekleştirilen kurtarma kazılarında gelmektedir (Kutajsov, 2004). Eski yerleşimden kuzeybatı istikametinde ayrılan gömüt alanı ve gömütler *Gagarin*, *Demyseva* ve *13 Kasım* sokaklarında yoğunlaşmaktadır. Kazı raporlarına göre kurgan tipi gömütler alanın

16 Anadolu da erken tarihlerde kurgan tipi gömüt yapısıyla tanışan coğrafyalar arasındadır. Doğu Anadolu'da bir takım tarihlendirme sorunları barındıran Bozkurt Kurgan Mezarlığı'nda MÖ 2. binyıl'a yerleştirilen kurgan tipi gömüt yapısına rastlanmıştır (Özırat, 2009). 2016 yılında İstanbul Arkeoloji Müzeleri tarafından İstanbul ili Silivri ilçesi sınırlarındaki Cambaztepe Tümülüsü'nde (Kurgan) gerçekleştirilen kurtarma kazıları ise (Polat, 2016), kurgan tipi gömüt yapısıyla birlikte kurgan gelenekli kültürlerin Anadolu'ya yaptıkları erken tarihli göçlerin tarih ve rotasını değiştirecek türden veriler sunmuştur. Sonuçları bakımından bu kurtarma kazısının devamı kabul edilebilecek İstanbul ili Beşiktaş ilçesi sınırlarındaki metro hattı arkeolojik kazılarından önemli veriler gelmiştir. Kurgan tipi gömüt yapısının buradaki varlığı -ve/veya şekil nitelik özellikleri- tartışmalı olsa bile, Kuzey Karadeniz merkezli Balkanları kullanarak Anadolu'ya ilerlemiş olası göçü ilave verilerle kanıtlayabilme potansiyeline sahiptir. Cambaztepe kurganı büyük olasılıkla Balkan özellikli Çukur Gömüt kültürünün bir parçasıdır (yazarın yakında çıkarmayı planladığı yayınında). Kurgan tipi gömüt yapısının Anadolu'daki varlığı, erken örnekleri, gelişimi ve Anadolu'ya özgü unsurları bu makalenin kapsamını aşan oldukça geniş bir konudur.

17 Anlatılmak istenen Eski Yunan koloni yerleşimleriyle doğrudan ya da dolaylı yoldan bağlantılı kurgan tipi gömüt yapılarıdır. Büyük kısmı yerleşimlerin gömüt alanlarında, diğerleri ise yerleşimlerin yakın sayılabilecek çevre-çeperlerinde yer almaktadır. Bunların dışında, koloni yerleşimlerinden bağımsız olacak şekilde, yarımada üstünde farklı tarihler veren kurgan tipi gömüt yapılarından meydana gelmiş irili-ufaklı birçok gömüt alanı bulunmaktadır.

merkezine yerleştirilmiştir. Ortaya çıkarılan gömütlerin tamamı yerleşimin 3. ve 4. evresine (MÖ 5-3. yüzyıllar) tarihlenmektedir. 5 gömüte rastlanan 3. evrenin gömüt tipleri arasında kurgan yoktur. Basit çukur, taş tabut, kremasyon içeren taş tabut ve herhangi bir kategoriye dâhil edilemeyen örnek ele geçen gömüt tiplerindedir.

Yaklaşık 40 gömütün bulunduğu 4. evrede Kurgan 2 olarak adlandırılan ve içinde 4 gömüte rastlanan kurgan tipi bir gömüt yapısı ortaya çıkarılmıştır. *Demyseva* sokağında ve/veya yakınlarında ele geçen kurgan yapısı yaklaşık 11 m çapındadır (Kutajsov ve Pridnev, 1997). *Krepis* duvarıyla çevrilmiştir ve konumu itibarıyla birincil öneme sahip olduğu düşünülen merkezi bir gömüte sahiptir. Merkezi gömüt (L27) 2.27 x 1.45 m ölçülerinde bir çeşit çukur gömüttür. Temel kısmı küçük taşlarla çevrelenmiş ve başı doğuya doğru çevrili bir yetişkine ait beden buraya yerleştirilmiştir. Yaş ve cinsiyet gibi temel bilgilere ulaşılamazken, gömüt hediyesi olarak kırmızı figürlü lekythos ile bazı tanımlanamayan demir parçaları ele geçmiştir. İkinci gömüte (L28) kurganın kuzey eteğinde ve merkezi gömütün kuzeyinde kalacak şekilde rastlanmıştır. Basit bir çukur gömüt olan gömütün içinde rastlanan bedene ait yaş ve cinsiyet tanımlaması yapılamamıştır. Yakınlarında siyah perdahlı bir kylix ile demir bir hançer/bıçak ele geçmiştir. Üçüncü gömüt merkezi gömütün oldukça yakınında olan bir çeşit çocuk gömütüdür (*enkhytrismos*). Khios tipi bir amphoraya yerleştirilmiş ve amphoranın ağzı doğuya bakacak şekilde bırakılmıştır. Yakınlarında siyah perdahlı bir kylix ele geçmiştir. Dördüncü gömüte, merkezi gömütün batısında kalacak şekilde kurganın dış sınırında rastlanmıştır. İçi kremasyon külleriyle dolu Khios tipi bir amphoradır. Teknik bir analiz olmamasına rağmen araştırmacılar küllerin bir çocuğa ait olduğuna dair görüşler sunmuşlardır. Kurgan 1 olarak adlandırılan kurgan tipi gömüt yapısı yerleşimin sur sisteminin dışında, yaklaşık 1.5 km mesafe uzaklıktadır¹⁸. Konu itibarıyla etnik arka plan ile taşıdığı olası bağlamı incelemek zordur, zira yerleşimle olan ilişkisi anlaşılamamıştır.

Eski Panskoe I yerleşimi Cernomorskoe adlı çağdaş yerleşimin yakınındaki aynı ada (Panskoe) sahip gölün kıyısında yer almaktadır. İlk sistemli araştırmalara 1960'lı yıllarda başlanmış ve söz konusu araştırmalar kesintilerle birlikte 1990'lı yıllara kadar sürmüştür (Şčeglov, 2002a). Yerleşim birkaç yapı bloğundan meydana gelmektedir. Burada çalışan bazı araştırmacılar yapı bloklarının büyük aileler ve/veya insan gruplarının ortak kullanıldığını önermişlerdir. Yerleşimin kuzeybatısında kalan gömüt alanı yaklaşık 3.5 hektarlık bir araziyi kaplamakta ve çeşitli gömüt tiplerini barındırmaktadır (Resim 9). Kurgan tipi gömüt yapıları birbirini takip edecek şekilde ve/veya zincir halinde sıralanmışlardır. Bu yapıların arasına başta basit çukur gömütler olmak üzere diğer gömüt tiplerine dahil edilebilecek örnekler yayılmıştır.

18 Kuşkusuz unutulması lazım gelen noktalardan biri yerleşimlerin zaman içinde değişebilen hareketli sınırlara sahip olduğudur. Sur gibi kalıntılar zaman içinde değişen sınırlarının anlaşılmasında kimi zaman yanıltıcı olabilir.

Yakın tarihli çalışmalarda yaklaşık 33 tanesi araştırılan kurgan tipi gömüt yapılarının sayısı 60'tan fazladır. Yükseklikleri 10 cm'den 2 m'ye kadar uzanan bir yelpazede değişmektedir. Kerkitis'te olduğu gibi *krepis* duvarıyla çevrelenmişlerdir. Gömüt alanının güneybatısında yer alan bir kurganın (K48) *krepisinde* görece düzgün kesilmiş üç taş bloğa rastlanmıştır (Resim 10). Üzerlerinin dairesel bir form verecek şekilde oyulmuş olması -ve bu dairelerle birleşen kanalların varlığı- nedeniyle bazı araştırmacılar tarafından sunu masası olarak tanımlanmaktadır (Stolba, 2011, 329). Araştırmacıların iki kurgan tipi gömüt yapı arasının bilinçli olarak diğer tipteki gömütlerle doldurulduğu görüşü (Ščeglov, 2002b), tarımsal faaliyetler sonucunda oluşan tahribat nedeniyle kesin bir şekilde doğrulanamamaktadır (Petersen, 2010, 150).

Kurgan tipi gömüt yapılarında rastlanan gömüt tipleri geniş bir yelpazede yayılım göstermektedir. Basit çukur, niş (oda), taş tabut, kerpiç tabut (Resim 11-12), taş levhalarla kaplı çukur ve *enkhytrismos* tanımlanabilen gömüt tipleridir. Gömütler tasarım ve yapım anlamında oldukça basit bir görünüm sunmaktadır. Bazı *enkhytrismoslar* Solokho II tipi amphoralara yerleştirilmiştir. Bu amphoralardaki iskeletler yaş ve cinsiyet tespiti yapılamayacak ölçüde bozulmuştur. Yerleşimin 3. evresinde 5 kurgan tipi gömüt yapısına rastlanmış ve söz konusu yapılar 7 adet gömüt üretmiştir. 3. evreye göre daha geniş ve önemli olduğu anlaşılan 4. evredeki 31 kurganda toplam 87 gömüte rastlanmıştır. Aynı kurgan tipi gömüt yapısında sadece çocuk bireylerden oluşan çoklu gömütlere rastlanmamıştır. Bir diğer ilginç ve önemli gömüt çeşidi sembolik (*kenotaph*) gömüttür. 4. evreye tarihlendirilen ve 32 no'lu kurganda rastlanan N-K32 M1 adlı gömüt amphora, kupa, strigil ve savaş baltasıyla bütünlüklü bir hediye koleksiyonu sunmuş, ancak herhangi bir iskelete ya da kremasyona dair ize rastlanmamıştır.

Eski Kalos Limen yerleşimi Chernomorskoye (Akmescit/Aqmeçit) adlı çağdaş yerleşimin sınırları içinde, Kerkitis'in kuzeybatısında ve kıyıya yakın bir noktada konumlanmaktadır. 1990'larda yürütülen araştırmalarda yerleşimin gömüt alanında ve yakın lokasyonlarda bulunan kurgan tipi gömüt yapıları incelenmiştir (Kutajsov ve Pridnev, 1997). İncelenen 8 kurgandan 5'i gömüt alanının merkezinde yer alırken geri kalan 3'ü alanın 240 m kadar doğusunda sıralanmıştır. Ancak son yıllarda yapılan ziyaret ve bazı hava fotoğraflarının yardımıyla kurgan tipi gömüt yapı sayısının çok daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Hem tarihlendirme hem de taşıdıkları yapım-tasarım özellikleri itibarıyla Kerkitis'te rastlanan kurgan tipi gömüt yapılarıyla yakın benzerlikler taşımaktadırlar. Gömüt tipleri arasında; basit çukur, taş levhalarla kaplı çukur, zemini taşla döşenmiş çukur, taş tabut ve *enkhytrismos* sıralanabilir. Kurganların toprak dolgularında çok sayıda amphora, serviste kullanılan siyah perdahlılar ile kupa formunda kaplara ait kırık parçalara rastlanmıştır. Kırık parçaların genellikle yanık-kül benzeri alanlardan ele geçmiş olması bazı araştırmacılarca defin sonrası yapılan cenaze etkinliklerine kanıt olarak sunulmaktadır. Defnecilik faaliyetleri sonucunda

oluşan tahribat nedeniyle gömüt hediyelerini eksiksiz tanımlamak olanaksızdır. Gömütlerin bazılarında hediyelere rastlanmazken büyük çoğunluğunda bütünlük vermeyen tahrip edilmiş parçalara ulaşılmıştır.

Değerlendirme

Derlediğimiz kurgan tipi gömüt yapılarının belli bir coğrafyada sınırlanıyor oluşu ve ayrıca söz konusu coğrafyanın Büyük Olbia ile bir bütün Kuzey Karadeniz'i temsil edemeyecek düzeyde kalması genel çıkarsamalar yapılmasını engellemektedir. Bununla birlikte kolonizasyon faaliyetlerinin gerçekleştiği diğer coğrafyalarla kıyas edildiğinde, Kuzeybatı Kırım'da ilginç ve çeşitlilik arz eden karmaşık bir gömüt kültürünün var olduğunu söyleyebiliriz. Bir diğer sorun incelenen örneklerin -mevcut tarihlendirme önerileri dahilinde- görece dar kabul edilebilecek bir zamansal yelpazeye sıkışmış olmalarıdır. Her biri için kesin tarihlendirme yöntemi söz konusu değildir.

Bazı araştırmacılar gömüt alanlarının çeperinde kalan örnekleri probleme dahil etmeyerek konuya dair öneriler sunmuşlardır. Örneğin S. Lancov, Kerkinits'deki kurgan tipi gömüt yapılarını incelemiş ve mevcut tarihlendirmeyi temel alarak -ve çok kültürlü yapıyı onaylamayarak- buradaki gömütlerin İskitlere ait olduğunu önermiştir (Lancov, 1988). J. H. Petersen ise Lancov'un önerisini temellendirmek için kullandığı veriyi yeterli bulmamış ve Eski Yunan kimliğinin baskın bir karakter taşıyamayacağı Kuzey Karadeniz gibi uzak coğrafyalarda çok kültürlü bir topluma ihtiyaç olduğundan bahisle kesin/keskin bir etnik arka plandan bahsedilemeyeceğini önermiştir. Eski Yunanların kültürel anlamda baskın olduğu kabulünden yola çıkılarak oluşturulan tek yönlü kültürel etkileşimin yeniden değerlendirilmesi gerektiğini ve sürecin yerelin de dâhil olduğu daha karmaşık bir yapıda olduğunu belirtmiştir. MÖ 4. yüzyıl ile MÖ 3. yüzyılın ilk çeyreği arasına yerleştirdiği evreye (4. Evre) tarihlenen kurganların ise önceki çalışmalarda İskit etnik unsuru/işareti olarak yorumlandığını, ancak yaptığı çalışma neticesinde elde ettiği verilerin etnik temelli kesin bir ayrıma izin vermediğini, bunun yerine, kurganların yüksek bir sosyal statü ağını takip ettiğini iddia etmiştir (Petersen, 2010, 304).

Panskoe I kurganlarında rastlanan gömüt tiplerinden biri, ayrıca, etnik-sosyal bağlam yakalayabilmek adına bir başka özel ilgiye neden olmuştur. Söz konusu tip kurgan altı yapım teknikleri, tekil-çoğul özellikleri ya da gömüt hediyeleriyle değil, bireyin gömüte yerleştirilme şekliyle ilgilidir. Büzülmüş olarak adlandırılan gömüt tipinde sırt üstü bir uzanım bulunmamaktadır ve bireyin dizleri karna doğru çekilmiştir. Basit çukur ve kerpiç tabutlara yerleştirilen tekil ve de çoğul gömütlerde büzülmüş halde gömüsü yapılan bireylerden cinsiyeti tespit edilebilenlerin hepsi kadındır (Stolba, 2011, fig. 14). Çoğul gömütlerde sırt üstü uzanan erkek bireylerle birlikte bulunuyor olmaları ve bazı özel çanak-çömlek gömüt hediyeleri nedeniyle Eski Yunan ve barbar yerli toplumlar (Tauri) arasında gerçekleşen

evliliklere kanıt olma ihtimalleri ön plana çıkarılmaktadır (Stolba, 2011, 332-333). Buna göre büzülmüş ve/veya yarı hocker pozisyonu barbar yerli kadın bireyin beraberinde getirdiği kültürde kabul gören gömüt şeklidir. Ancak, etnik temelli yaklaşımın dışında meseleyi sosyal bağlamlarla değerlendiren ve etnik farklılık yerine sosyal statü farklılığını öneren yaklaşımlar da bulunmaktadır (Petersen, 2010).

Ele geçen gömüt hediyeleri gömüsü yapılan bireyin etnik arka planını belirlemede kuşkusuz tek başına yeterli olamaz. Kalitesi ve dayanıklılığı ile ön plana çıkan İskit tipi ok uçları Anadolu ile tüm Yakın Doğu'ya dağılarak bir zamanlar taşıdığı etnik belirleyiciliği-etnik kimliklendirme gücünü kaybetmiştir. Benzer şekilde Eski Yunan çanak-çömleği de sahip olduğu albeni ile bir süre sonra bölgede statü göstergesi olmuş ve barbar toplumlarca da rağbet görmüştür. Ancak burada dikkat edilmesi gereken ana husus hem düz zemin tipi hem de kurgan tipi gömüt yapılarında görülen gömüt tiplerinden bazılarının taşıdığı ayırt edici noktalar. İskitlere özgü -kabul gören- gömüt tipleri arasında *kenotaph* bulunmamaktadır. Kurgan tipi gömüt yapısı altında bu tipte bir gömüte rastlamak, gömüt sahibinin etnik arka planını belirlemede -ve elbette ki diğer tamamlayıcı bulgularla birlikte- önemli bir gösterge olabilir.

Sorun kurgan altı gömüt mimarisi noktasında ele alınıp İskit yayılımının doğu sınırlarında bulunan ve de “karakteristik İskit” olarak kabul edilen erken ve geç örneklerle karşılaştırıldıklarında, Kırım'daki örneklerde ahşap işçiliğin bulunmadığı fark edilecektir. Güncel arkeolojik bulgu ve kesin tarihlendirmeler, Avrasya bozkır kuşağında Demir Çağı atlı-göçer toplumları ile ilişkili en erken tarihli gömütlere (MÖ 9. yüzyıl) Kazak bozkırının doğu yakası ile Tuva ve Altay bölgelerinde rastlandığını, ve devamında, sırasıyla Tasmola, Saka ve Pazırık kültürlerinin oluştuğunu göstermektedir (Aleksiev vd, 2016). Pazırık Vadisi'ndeki 40'ın üstündeki kurgandan S. Rudenko tarafından kazılan ve MÖ 4-3. yüzyıllara tarihlenenlerin (Resim 13) ortak özellikleri arasında; üzeri taş-kaya yığınyla kaplı alçak toprak tepe, gömüt çukuru ile odasının dışında kalan at gömütü, doğu-batı doğrultulu dikdörtgen gömüt çukuru, bu çukurun içine duvar ve çatısı kütüklerle inşa edilmiş gömüt odası ve gömüt odasının içinde insan gömütü bulunmaktadır (Rudenko, 1970, 14) . Geniş bir tomruğun içi oyularak elde edilen ahşap tabutlar (Resim 14) -sadece Pazırık kurganlarında değil- İskit yayılımının doğu sınırlarında yer alan söz konusu kurgan altı mimaride rastlanan sık uygulamalardandır. Ahşap gömüt hediyelerinin (Summerer ve Lukpanova, 2021) yanı sıra, gömüt inşasında -özellikle kazma işlemi sırasında- kullanıldığı düşünülen ahşap tokaç-takoz ve ağzı dar-uzun kürek (Resim 15) gibi ahşap aletlere de rastlanmıştır¹⁹. Metal işçilikleri dışında, hem

19 Ahşap kürekler ağızları aşınmış-kırılmış bir şekilde Pazırık 2 no'lu kurganın gömüt odasının tavanının üstünde ele geçmiştir. Kurgan inşaatı sırasında tamir edilemez düzeyde kırıldıkları ve bu nedenle dolgu malzemesi maksatlı buraya atıldıkları ve yine aynı kurganda benzer pozisyonda ele geçen tokaç-takozların sert ve donmuş zeminin kazılmasında yardımcı birer alet oldukları ve benzer bir akıbeti yaşadıkları düşünülmektedir (Rudenko, 1970, 16-17)

taşınabilir işlevsel ve sembolik aletlerin yapımında hem de mimaride kullandıkları anlaşılabilir ahşap işçilikleri, böylelikle, arkeolojik anlamda ciddi bir şekilde kanıtlanabilmektedir. Kırım'daki örneklerde kullanılan taş ve kerpiç mimari, hammadde ağına ve hammaddeye ulaşma çabalarına karşılık gelen bir tepki olabilir. Ancak, kültürel alışkanlıkların değişimi ve değişim sonucunda oluşan yeni uzmanlıklar elbette tek başına çevresel-doğal etkenler tarafından belirlenmemektedir. Eski Yunan komşularının birikimi değişimi açıklamakta yardımcı olsa da, kültürel etkileşim temelinde söz konusu kurganların gerçekte kimler için yapıldığı sorusuna -diğer verilerle birlikte- eksiksiz bir yanıt verilememektedir.

Doğal çevre ile onu algılama çabamız neticesinde zihnimizde oluşan optik değer yargılarının somut ve soyut kültürel şeylerin inşasındaki köklü etkisine -tıpkı diğer geçmiş kültürel süreklilikleri algılama çabamızda olduğu üzere- değinmemiz gerekmektedir. Avrasya bozkır kuşağı, batıda Macaristan Ovası'ndan doğuda Moğolistan ile Mançurya Ovası'na uzanan, insan ve hayvan trafiğini kesintiye uğratabilecek zorlu engebelere sahip olmayan ve bu özellikleri nedeniyle doğal bir koridor şeklinde değerlendirilebilecek bir coğrafyadır. Bununla birlikte uzun ve görece engebesiz koridoru daraltan ve onu doğu-batı yönlü bölen iki büyük ve önemli coğrafi unsur da mevcuttur. Ural Dağları ile Altay Dağları, söz konusu coğrafi unsurlar, bir anlamda insan ve hayvan trafiğinin hızını yavaşlatan doğal birer bariyerdirler. Bir diğer üstünde durulması gereken ilgili şey bozkırda ufuk çizgisinin çoğunlukla düz ve/veya düze yakın bir seyir izlemesidir. Bu da yatayda oldukça derin bir alanı görünür kılmaktadır. Böylelikle yakın özellikler gösteren birbirine bitişik düzlüklerde yapay yükseltmeler inşa etmek, ufuk çizgisine kilometrelerce öteden bakıldığında fark edilir çıkıntılar yerleştirmek anlamına gelmektedir (Resim 16). Yerleşik olmayan atlı-göçer toplumlar toprak aidiyetlerini-mülkiyetlerini komşu toplumlar adına anlaşılır kılmak için çeşitli stratejiler geliştirmiş olmalıdır. Örneğin doğal oluşumlar sınır çizgisini temsil edebilir. Nehir, dağ, dağ sırası gibi sınırları net bir şekilde tayin eden doğal oluşumların yokluğunda, özellikle görece engebesiz bozkırlarda, kurganların bir diğer amacı sınırları çizmek olabilir. Ancak kurgan ile çizgi şeklinde uzanan bir sınırın oluşturulduğu akla gelmemelidir. Sınır kurgan tipi gömüt yapısının bitiminden başlamış olamaz. Kanımızca merkezinde kurgan olan bir daire hükmedilen toprağı oluştururken, kurganın görüş alanına girmesiyle birlikte sınıra yaklaşmış ve/veya söz konusu sınıra girilmiş olunur²⁰.

Uzak coğrafyaları hedefleyen ve bu özelliği nedeniyle olağandışı kabul edilenler bir kenara bırakılırsa, mevsimsel ve/veya belli başlı ekonomik faaliyetlerin yıl içindeki sırasına göre

20 Yakın zamanlarda Aşağı Dinyeper bölgesindeki kurganlar üzerine CBS (Coğrafi Bilgi Sistemleri) teknolojisi kullanılarak yapılan bir çalışma söz konusudur. Çalışmanın sonuçlarından biri; krali kurganların mesafe ve topoğrafyaya rağmen birbirlerini görebilir bir hat üzerine inşa edilmiş olmalarının tespitidir (Daragan, 2016, 674). Sınır tayini noktasında belirttiğimiz olası işleve, doğru sorular ve sınıflandırma üzerine kurulu bir CBS stratejisi ile yaklaşabiliriz. Kurganla birlikte geçmiş otlak alanları gibi unsurlar da değişken olarak kabul edilmelidir.

oluşturulmuş takvimsel bir yer değiştirme döngüsü atlı-göçer toplum modelinin en önemli unsurlarından birisidir²¹. Uzun süreli geçmiş tecrübeler neticesinde haritaya yerleştirilmiş olan lokasyonlar (istasyonlar) arasında gerçekleşecek bir göç programı çıkarılıyor, ve yıl boyunca işbu program doğrultusunda göç ediliyor olmalıdır. Kimi zaman göç rötar yapmış, istasyonlara varış süreleri gecikmiş ve yıllık süre ihlal edilerek rutin bozulmuş olabilir. Ancak her iki durumda da istasyonlar için görsel hafızada yer edinecek bir ata toprağı algısına ihtiyaç bulunmaktadır. Dikilitaşlar bu işte kullanılabilir aklı gelen ilk kültürel nesnelere. Sert ve zorlu iklim koşulları dışında düşman atlı-göçer gruplarca tahrip edilmeye ya da yer değiştirilmeye karşı korumasız oldukları -tartışmaya gerek olmaksızın- açık bir gerçekliktir. Kurgan ise, bu anlamda, zorlayıcı ve tahrip edilmesi güç ve zaman isteyen bir yapıya yükseltiden oluşması nedeniyle ata toprağı algısı yaratmada daha başarılı kabul edilebilir.

Bu noktada değerlendirilmesi gereken diğer ilgili arkeolojik bulgu ile güncel öneriler, -şimdilik- Kuzey Karadeniz'in dışındaki bozkır coğrafyasından elde edilme kurgan etrafında gözlenen mimariyle ilgilidir. Yakın tarihli çalışmalarda Demir Çağı'na tarihli kurganların etrafında keşfedilen ve Eski Yunan tarihçiliğinden gelen bilgilerle uyumlu görünen yol, hendek ve atlı nalı şeklindeki yapı gibi kalıcı mimari unsurlar, atlı-göçer toplum modelinde ilginç ve istisna kabul edilebilecek yerleşik özel bir grubun ve/veya sınıfın oluşmasına izin vermiş olmalıdır. Taşıdığı somut ve soyut kültürel şeylerle değerli oluşu ve bu özelliği nedeniyle atlı-göçer toplumlarca halihazırda korunması ve sürekli izlenmesi gerektiği izlenimini veren kurgan tipi gömüt yapısı, kimi örneklerden takip edilebildiği kadarıyla, etrafına kabul ettiği mimari sayesinde yakın çevre-çeperinde kurulu yerleşik bir yaşamla var olmuşa benzemektedir. İskit kültüründeki kurganların taşıdıkları eşsiz metal buluntular ile ince ahşap işçilikleri öneriyi destekler niteliktedir²². Kurganı bekleyen, yaşamları bu amaç doğrultusunda şekillenen ve yarı-yerleşiklik nedeniyle toplumun diğer üyeleriyle aralarında ciddi düşünsel farklılıklar bulunan savaşçı ve din insanları bu özel sınıfın başlıca üyeleri olmalıdırlar. Atlı-göçerler, nasıl ki, toplumun işletilmesinde hem düşünsel hem de toprak üstü egemenlik iddiası bağlamında kurgana bağlı, onu merkezine koyan bir temel ilkeye sahipse, benzer bir bağlılığı ve/veya bağımlılığı kurganı bekleyenler yaşamış olmalıdır. Yarı-yerleşik bir yaşamı zorunlu kılan ve de kutsal addedilebilecek görevlerinden ötürü başta besin olmak üzere onları hayatta tutan kaynaklara erişimleri büyük olasılıkla kısıtlı kalmıştır. Bu nedenle çoğunluğu oluşturan hareket halindeki toplum üyelerinin kurgana yapacakları

21 İskit ve/veya İskit kültürüne sahip atlı-göçer toplumlarda hareketliliğin yüksek seviyelerde seyrettiğini Eski Yunan tarihçiliğinin aktardığı birtakım bilgilerle de doğrulayabiliyoruz. Evlerinin olmadığı, evlerini vagonlarda taşıdıkları ve ata binmeyi öğrenene kadar erkek çocukların vagonlarda seyahat ettikleri gibi bilgiler bunlardan bir kaçıdır (Hdt. IV.46, Ps.-Hipp. Aer.20).

22 Eski Yunan tarihçiliği İskit/Sakalarda kurganları beklemekle görevli kişilerden bahsetmemektedir. Bununla birlikte, İskit/Sakaların gökten düştüğüne inandıkları altından yapılmış saban, boyunduruk, balta ve kupayı büyük bir titizlikle sakladıkları ve bu kutsal nesnelere korumakla sorumlu kimselerin varlığı bir anlatıda bahsedilmektedir (Hdt. IV.7).

ziyaretler onları -her açıdan- yaşamsal anlamda beslemiş olmalıdır. Elbette eldeki somut verilerle yapılan bu olası modelin ilave arkeolojik kanıtlarla desteklenmeye ihtiyacı olduğu açıktır. Bununla birlikte, söz konusu modeli çalışma stratejilerine dahil edecek araştırmaların kurganların yakın ve uzak çeperlerinde yapacakları kazı ve sondajlar ihtiyacımız olan kanıtları üretebilir. Yaşamsal faaliyetlerin yürütüldüğü çeper tahmin edilenden çok daha geniş olabilir.

Kültürlerarası etkileşim temelinde meseleye eğilen incelemelerde ıskalanan ve/veya görmezden gelinen bir nokta söz konusudur. Kurgan tipi gömüt yapısı ile gömüt geleneklerine dair çalışmalar genellikle Kuzey Karadeniz’le sınırlı tutulmakta, Yunan anakarası dahil edilmemektedir. Kendi içinde çelişik bir yan taşıyan bu duruma neden; Arkaik ve Klasik Çağlar boyunca Yunan anakarası (Orta Yunanistan) ve Ionia’daki (Batı Anadolu) gömüt alanlarında ya da ilişkili alanlarda kurgan tipi gömüt yapısına ciddi anlamda rastlanmıyor oluşudur. Attika ve Atina özelinde durum bir parça daha karmaşıktır. Attika’da, başta Atina olmak üzere Vourva, Vari ve Menidi gibi yerleşimlerde MÖ 8. yüzyılda başlamış olan bölgeye özgü bir kurgan (tümülüs) ve/veya *sema-tymbos* geleneği bulunmaktadır. Kanal şeklindeki sunu çukuru ile diğer birtakım özellikleriyle aristokratlar tarafından güç-toprak iddialarının kanıtlanmasında kullanıldıkları düşünülen işbu tümülüs ve gömüt geleneği (Resim 17) MÖ 600’de Attika kırsalında zirve yaparken, Atina’da düşüşe geçmeye başlamıştır (Whitley, 1994, 218). Aynı tarihlerde (MÖ 610-600) mimari plakalarla dekore edilmiş gömüt yapıları kurganların yerini almışa benzemektedir (Garland, 1985, 125). MÖ 550-500 tarihleri arasında ise Kerameikos’da tümülüslerin tekrar kullanılmaya başlandığını görmekteyiz. Ancak; Südhügel (Güney Tepe), Rundbau (Yuvarlak Yapı) ve Tumulus 15 (Tümülüs 15) tümülüslerinin bir önceki gelenekten farklı oldukları anlaşılmaktadır. Merkezinde kremasyon tablası bulunan ve kanal şeklindeki sunu çukuruna sahip bir önceki gelenekte tümülüs, kimi zaman konik değildir, dörtgenimsi bir tabanı takip edecek şekilde yükselmektedir. MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısındaki “yeni” tümülüs geleneğinde ise kremasyon tablası ve dış sunu çukuru bulunmamaktadır²³ ve dahi konik ve/veya koniğe yakın bir şekil söz konusudur (Resim 18-19). Atina yerelinde oldukça ilginç sayılabilecek gömüt gelenekleri ile buluntulara rastlanmıştır²⁴.

23 Südhügel (Güney Tepe) özellikle buluntularıyla, başka ve kanımızca daha doğru bir ifadeyle, bulunamayanlarıyla dikkat çekmektedir. Kazılarda iki adet gömüte ulaşılmıştır. İçlerinden biri soyulmuş, diğeri ise nispeten bozulmamış bir konteks sunabilmiştir. İlginç olan şey gömüt hediyeleri arasında Attika yapımı bir kaba rastlanmamış olunmasıdır. MÖ 5. yüzyıla gelindiğinde tıpkı diğer kurganlarda olduğu üzere etekleri farklı türlerdeki gömütler için kullanılmıştır. Ursula Knigge, Kerameikos’da yaptığı kazı çalışmaları sonrasında Südhügel (Güney Tepe) ve çevresinin yabancı ülke temsilcilerini ağırlayan bir seçkinin kullanımında olabileceğini önermiştir (Knigge, 1976, 1988, 96, 97, 101, 102, 105, 106, 2006, 127,163).

24 Rundbau’nun (Yuvarlak Yapı) kuzey eteğinde bir adet at gömütüne (Rb 9) ulaşılmıştır. Yakınındaki kremasyon şeklindeki gömüt (Rb8) ilişkili olduğu düşünülmektedir. Her iki gömüt de kesin bir tarihlendirme olmaksızın MÖ 650’ye tarihlendirilmiştir (Knigge, 1980, 59, 61).

Sonuç

MÖ 1. binyılda Yunan anakarası ile Kuzey Karadeniz arasında gerçekleşen insan, meta ve fikir transferleri Arkaik Çağ'da başlamış, Klasik Çağ'da ise zirve yapmıştır. Etkileşim doğası gereği iki ayrı coğrafyada izler bırakmıştır. Dolayısıyla yoğun ilişki trafiğinde, kurganların görünürlükleri, farklı tipleri ve özellikle Atina'daki inişli-çıkışlı grafikleri etkileşimi konu edinen incelemelerde diğer maddi kültür öğeleriyle birlikte önemli bir veri olarak ele alınmalıdır. Yunan anakarası ve Kuzey Karadeniz'deki (Olbia) kurganlar ile işbu kurganlarda ele geçen buluntuların kapsamlı bir şekilde tekrar analiz edilmeleri ve bu doğrultuda yeni tarihlendirme önerileri için ihtiyaç olup olmadığının araştırılması bir gereklilik. Arkaik Çağ başlarında Attika'ya özgü kurgan geleneğinin etkisini yitirmesi aristokrasinin güç kaybı ile demokrasinin yükselişi olarak yorumlanma eğilimindedir. Bu yorumu doğru kabul ettiğimizde, sınırlarını genişleten idari değişim ile yenilikler dahilinde, geçmişi hatırlatma ve toplumda huzursuzluk yaratma ihtimali bulunan kurganların bir süre sonra tekrar inşa edilmesi ilginçtir. Kurganlara gömülenlerin gerçekte kim oldukları sorusu, önceki kurganlardan farklı bir takım mimari özelliklerin varlığı ve Kuzey Karadeniz'le sürdürülen ilişkilerin artış göstermesi üzerinden kültürlerarası etkileşim temelinde ve öncülardıl bağlamında araştırmalara sağlıklı bir yön verme olanağına sahiptir.

Eski Yunan tarihçiliğinin İskit anlatısı farklı yazarların farklı tarihlerde verdikleri bilgilerden oluşur ve kendi içinde erkenden geç tarihlere doğru gelişen-detaylanan bir yol izler. İskitler başlangıçta *kısrak sütü sağan* sıfatıyla bir stereotip iken, ilerleyen tarihlerde çeşitli boylara-toplumlara ayrılan ve farklı adlarla anılan geniş bir aileyi ifade eder olmuştur. İskitler arkeolojik anlamda da uzun yıllardır benzer şekilde alt gruplara ayrılmaktadır. Ancak, söz konusu ayrıma dair tarihi kayıtların kullanıldığı çalışmalarda gösterilen dikkat arkeolojik bulguların kullanıldığı çalışmalarda kimi zaman eksik bırakılmaktadır. Coğrafya ve kronoloji bize hangi İskitlerden bahsedildiğini gösterebilir. Ancak bu sayede kültürel etkileşim bağlamında yapılan çalışmalar ve elbette işbu çalışmalar kapsamında yapılan karşılaştırmalar ve kurulan benzerlikler sağlıklı bir veriye dönüşebilir.

Belli bir döneme tarihlendirilebilen Avrasya kurganlarının sınır tayini noktasında, görsel ağla birlikte taşıdıkları önem ve belirleyicilik ciddi bir olasılıktır. Merkezde yer alan kurgan ve kurgan yüksekliğiyle sağlanan görünürlük menzili egemen olunan coğrafyayı belirlemiş olabilir. Yeni bir kurgan inşa etmenin emek ve zaman maliyeti dışında, kurganların tekrar tekrar kullanılması coğrafyadaki iktidar değişikliğine dair bir kanıt olabilir. Sembolik anlamla birlikte kurganın muhafaza ettiği maddi değer kurganı bekleyen yarı-yerleşik bir sınıfın oluşmasını sağlamış olabilir. Bu olasılıkları kurganla birlikte geçmiş otlak ve su kaynakları gibi unsurların değişken olarak dahil edildikleri CBS çalışmalarıyla araştırmak konunun daha kapsamlı bir şekilde ele alınması ve tartışılması adına önemli sonuçlar üretebilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Teşekkür: İlk bilimsel ve sistemli kazıların başladığı tarihten bu yana ürettikleri bilgi ve yaptıkları keşiflerle kurgan tipi gömüt yapısını ve etrafında şekillenen kültürleri anlamamızı sağlayan geçmişin ve günümüzün tüm bilim insanlarına teşekkürü borç bilirim.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Acknowledgment: I would like to thank all the previous and current scientists, who have helped us understand the kurgan-type burial structure and the cultures that have shaped around it, with the knowledge they have produced and the discoveries they have made since the first scientific and systematic excavations began.

Kaynakça/References

Antik Kaynaklar

Hdt. (= Herodotos, *Historiai*)

Kullanılan metin: Tarih (2017), *Kitap I-II-III-IV-V-VI-VII-VIII-IX* (M. Ökmen, Çev.), İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Hom. *Od.* (= Homeros, *Odyseia*)

Kullanılan metin: *Odyseia* (2011), (A. Erhat ve A. Kadir, Çev.), İstanbul: Can Sanat Yayınları.

LAR II (= Luckenbill, *Luckenbill of Assyrian Records II*)

Kullanılan metin: *Ancient Records of Assyria and Babylonia* (1927), *Volume II, historical records of Assyria from Sargon to the end* (Translated by D. D. Luckenbill), Chicago: The University of Chicago Press.

Ps.-Hipp. (= Pseudo-Hippokrates, *De aere aquis et locis*)

Kullanılan metin: Hippocrates (1923), (Translated by W. H. S. Jones), Cambridge: Harvard University Press.

Çağdaş Kaynaklar

Alekseev, A. Y. *vd.* (2016). A Chronology of the Scythian Antiquities of Eurasia Based on New Archaeological and C14 Data. *Radiocarbon*, 43, 1085-1107.

Beisenov, A. Z. *vd.* (2016). Dromos Burials of Tasmola Culture in Central Kazakhstan. *Anthropologist*, 26, 25-33.

Bilde, P. G. *vd.* (2008). Archaeology in the Black Sea Region in Classical Antiquity 1993-2007. *Archaeological Reports*, 54, 115-173.

Boletsi, M. (2013). *Barbarism and Its Discontents*. California: Stanford University Press.

Braund, D. (2007). Greater Olbia: Ethnic, Religious, Economic and Political Interactions in the Region of Olbia, c. 600-100 BC. In D. Braund & S. Kryzhitskiy (Eds.), *Classical Olbia and the Scythian World* (pp. 37-77). London: British Academy.

Braund, D. (2019). Colonial Location: Olbia on the Hypanis. In J. Lucas, C. A. Murray & S. Owen (Eds.), *Greek Colonization in the Local Context: Case Studies in Colonial Interactions* (pp. 215-230). Oxford: Oxbow Books.

- Buyskikh, S. (2007). Contacts Between Greeks and Non-Greeks on the Lower Bug in Sixth and Fifth Centuries BC. In D. Braund & S. Kryzhitskiy (Eds.), *Classical Olbia and the Scythian World* (pp. 23-35). London: British Academy.
- Cunliffe, B. (2019). *The Scythians, Nomad Warriors of the Steppe*. Oxford: Oxford University Press.
- Daragan, M. (2016). The Use of GIS Technologies in Studying the Spatial and Time Concentration of *Tumuli* in the Scythian-time Lower Dnieper Region. In O. Henry & U. Kelp (Eds.), *Tumulus as Sema vol 27* (pp. 669-685). Berlin: De Gruyter.
- Garland, R. (1985). *The Greek Way of Death*. New York: Cornell University Press.
- Gass, A. (2011). Early Iron Age Burials in Southeastern Zhetysu: The Geoarchaeological Evidence. *Archaeology, Ethnology and Anthropology of Eurasia*, 39, 57-69.
- Gimbutas, M. (1977). The First Wave of Eurasian Steppe Pastoralists into Copper Age Europe. *Journal of Indo-European Studies*, 5, 277-338.
- Gimbutas, M. (1980). The Kurgan Wave #2 (c. 3400-3200 B.C.) into Europe and the Following Transformations of Culture. *Journal of Indo-European Studies*, 8, 273-317.
- Gorodtsov, V. A. (1905). Rezul'taty arheologičeskikh issledovanij v Izjumskom uezde Har'kovskoj gubernii v 1901 g. *Arheologičeskogo s'ezda*, 12, 174-225.
- Gorodtsov, V. A. (1907). Rezul'taty arheologičeskikh issledovanij v Bahmutskom uezde Ekaterino-slavskoj gubernii v 1903 g. *Arheologičeskogo s'ezda*, 13, 211-285.
- Gorodtsov, V. A. (1927). Bronzovyy vek na territorii SSSR. In C. I. Babilova & O. J. Schmidt (Eds.), *Bol'shaja Sovetskaja Ėnciklopedija* (pp. 23-32). Moskva: Sovetskaya Entsiklopediya.
- Govedarica, B., et al. (2006). Samar V. A. Der Grabhügel 'Tarasova Mogila' bei der Stadt Orechov. *Eurasia Antiqua*, 12, 61-112.
- Harding, A. (2011). The Tumulus in European Prehistory: Covering the Body, Housing the Soul. In E. Borgna & S. M. Celka (Eds.), *Ancestral Landscapes: Burial Mounds in Copper and Bronze Ages* (pp. 21-30). Lyon: Maison de l'Orient et de la Méditerranée.
- Heubeck, A. ve Hoekstra A. (1989). *A Commentary on Homer's Odyssey, Vol II: IX-XVI*. Oxford: Clarendon Press.
- Ivantchik, A. (2019). The Scythian Kingdom in the Crimea in the 2nd century BC and its relations with the Greek states in the North Pontic region. *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia*, 25, 220-254.
- Kaiser, E. ve Winger, K. (2015). Pit Graves in Bulgaria and the Yamnaya Culture. *Praehistorische Zeitschrift*, 90, 114-140.
- Kim, H. J. (2013). The Invention of 'Barbarian' in the Late Sixth-Century BC Ionia. In E. Almagor & J. Skinner (Eds.), *Ancient Ethnography: New Approaches* (pp. 25-48). London: Bloomsbury Publishing.
- Knigge, U. (1976). *Der Südhügel, Ergebnisse der Ausgrabungen: IX*. Berlin: De Gruyter.
- Knigge, U. (1980). Der Rundbau am Eridanos. In W. Koenigs, U. Knigge, A. Mallwitz & B. Bohnen (Ctrs.), *Rundbauten im Kerameikos: XII* (pp. 57-98). Berlin: De Gruyter.
- Knigge, U. (1988). *Der Kerameikos von Athen, Führung durch Ausgrabungen und Geschichte*. Athens: Kernos.
- Knigge, U. (2006). Ein Grabmonument der Alkmeoniden im Kerameikos. *Athenische Mitteilungen*, 121, 127-163.

- Kovpanenko, G. T. (1977). Kurgany skifskogo vremeni u s. Medvin v Poros'e. In A. I. Terenozhkin (Ed.), *Skify i sarmaty* (pp. 40-72). Kyiv: Naukova Dumka.
- Kryzhitskiy, S. (2007). Criteria for the Presence of Barbarians in the Population of Early Olbia. In D. Braund & S. Kryzhitskiy (Eds.), *Classical Olbia and the Scythian World* (pp. 17-22). London: British Academy.
- Kutajsov, V. (2004). *Kerkinitida v antičnuju epochu*. Kyiv: Korvin Press.
- Kutajsov, V. ve Pridnev, S. (1997). Ochrannye raskopki nekropolja Kerkinitidy. In V. Kutajsov (Ed.), *Krymskij ekspediciya* (pp. 163-169). Kyiv: Natsional'na akademiya nauk Ukrainy.
- Kuun, G. (1880). *Codex Cumanicus, Bibliothecæ ad Templum Divi Marci Venetiarum*. Budapestini: Academia Hung.
- Lancov, S. (1988). Materialy z nekropol'ja Kerkinitidy. *Archeologija Kiiiv*, 63, 75-84.
- Levitski, O. ve Kashuba, M. (2010). Special Marks of the Social Status in Burials of the Middle 7-6. Centuries BC in the Light of Emergence of Early Scythian Warriors in the Eastern Carpathian Region. In V. Sirbu (Ed.), *ISTROS XVI* (pp. 91-122). Brăila: Muzeul Brăilei Editura Istros.
- Marchenko, K. (1988). *Varvary v sostave naseleniya Berezani i Ol'vii vo vtoroi polovine VII - pervoi polovine I V. do n.e.: po materialam lepnoi Keramiki*. Leningrad: Hayka.
- Merpert, N. (1977). Comments on 'the Chronology of the Early Kurgan Tradition. *Journal of Indo-European Studies*, 5, 373-378.
- Özfirat, A. (2009). Bozkurt Kurgan Mezarlığı Kazıları. *Belleten*, 268, 635-644.
- Parzinger, H. (2017). Burial mounds of Scythian elites in the Eurasian steppe: New discoveries. *Journal of the British Academy*, 5, 331-355.
- Parzinger, H. vd. (2016). At the Foot of Royal Kurgans: The latest geoarchaeological and geophysical studies. *Science First Hand*, 43, 74-89.
- Petersen, J. H. (2010). *Cultural Interactions and Social Strategies on the Pontic Shores*. Aarhus: Aarhus University Press.
- Piotrovsky, B. (1975). Excavations and Discoveries in Scythian Lands. *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, 1973-1974, 32, 26-31.
- Polat, M. A. (2016). Cambaztepe Tümülüsü (Kurgan) Kazısı Ön Değerlendirmesi, *Arkeoloji ve Sanat*, 152, 231-236.
- Porucznik, J. (2018). Heuresibios Son of Syriskos and the Question of Tyranny in Olbia Pontike (Fifth-Fourth Century BC). *Annual of the British School at Athens*, 113, 399-414.
- Rogov, E. Y. (1998). *Nekropol' Panskoe I i ego mesto sredi nekropolej IV-III vv. do n.e. v Severnom Pričernomor'e (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*. St. Petersburg: Rossiiskaya akademiya nauk.
- Rudenko, S. (1970). *Frozen Tombs of Siberia: the Pazyryk Burials of Iron Age Horsemen* (Translated by M. W. Thompson). Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Rusyayeva, A. (1992). *Religia i kulty antičnoi Olvii*. Kyiv: Naukova dumka.
- Shishlina, N. (2001). Early Herders of the Eurasian Steppe. *Expedition Magazine of Penn Museum*, 43.1, 21-28.
- Solovyov, S. (2019). Borysthenes and Olbia: Reflections on the character of contacts between Greeks and Natives during the initial stage of colonization. In J. Lucas, C. A. Murray & S. Owen (Eds.), *Greek Colonization in Local Contexts* (pp. 159-182). Oxford: Oxbow Books.

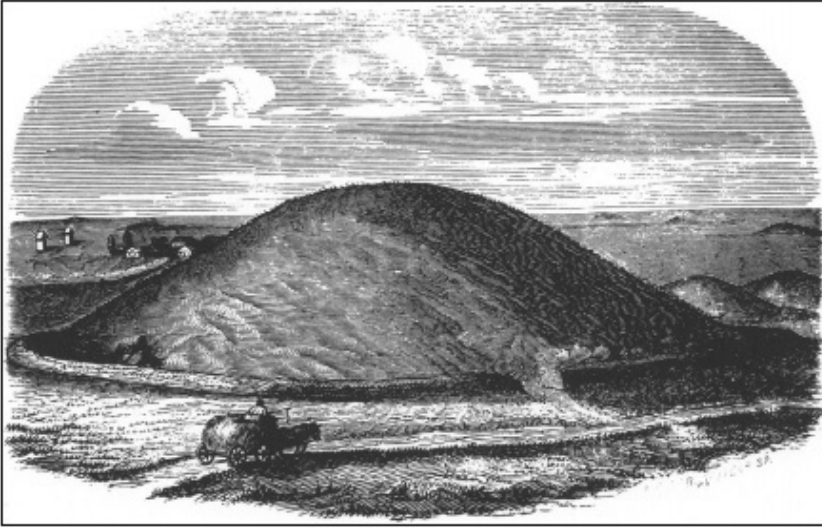
- Stais, V. (1890). O Tymbos en Vourva. *AM*, 15, 318-329.
- Stojanov, R. (2004). *Nekropol' Chersonesa Tavričeskogo V-I v. do n.e (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*, St. Petersburg: Rossiiskaya akadémiya nauk.
- Stolba, V. (2011). Multicultural Encounters in the Greek Countryside: Evidence from the Panskoye I Necropolis, Western Crimea. In E. Papuci-Wadyka, M. Vickers, J. Bodzek & D. Braund (Eds.), *Pontika 2008: Recent Research on the Northern and Eastern Black Sea in Ancient Times* (pp. 329-340). Oxford: BAR.
- Summerer, L. ve Lukpanova, Y. (2021). The Wooden Comb of the 'Golden Lady': A New Battle Image from the Taksai-1 kurgan (western Kazakhstan). In S. V. Pankova & St. J. Simpson (Eds.), *Masters of the Steppe: the Impact of the Scythians and Later Nomad Societies of Eurasia* (pp. 588-604). Oxford: Archaeopress.
- Ščeglov, A. (2002a). The Monumental Building U6. In L. Hannestad, V. Stolba & A. Ščeglov, *Panskoye I* (pp. 29-98). Aarhus: Aarhus University Press.
- Ščeglov, A. (2002b). Introduction. In L. Hannestad, V. Stolba & A. Ščeglov (Eds.), *Panskoye I* (pp. 11-25). Aarhus: Aarhus University Press.
- Šibanova D. A. (2022). K voprosu ob otnositel'noj hronologii pamjatnikov srubnoj kul'tury Nižnego Podon'ja. In M. I. Bažin, et al (Eds.), *Aktual'naja arheologija 6* (pp. 154-156). Sankt-Peterburg: IIMK RAN.
- Tekin, T. (2019). *Orhon Yazıtları, Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. Ankara: BilgeSu.
- Telegin, D. vd. (2003). Relative and Absolute Chronology of Yamnaya and Catacomb Monuments: The Issue of Co-existence. In A. Koško (Ed.), *Baltic-Pontic Studies: 12* (pp. 132-184). Poznań: Adam Mickiewicz University Press.
- Tsetsckhladze, G. (2016). Yunan Kolonizasyonu. *Aktüel Arkeoloji*, 54, 102-115.
- Vassileva, M. (1998). Greek Ideas of the North and the East: Mastering the Black Sea Area. In G. Tsetsckhladze (Ed.), *The Greek Colonisation of the Black Sea Area* (pp. 69-77). Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Videiko, M. (2010). *Ukraine: From Trypillia to Rus*. Kyiv: Krion.
- Whitley, J. (1994). The Monuments that Stood before Marathon: Tomb Cult and Hero Cult in Archaic Attica. *American Journal of Archaeology*, 98, 213-230.
- Zaitsev, Y. (2001). Skilur and His Kingdom (New Discoveries and New Questions). *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia*, 7, 239-271.

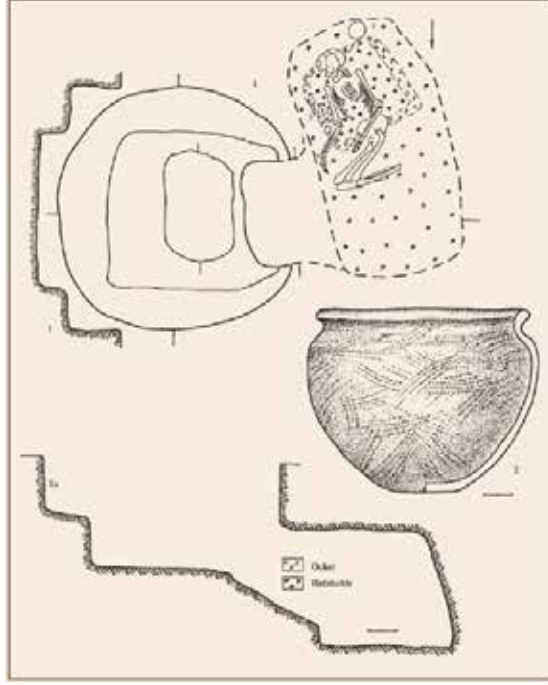

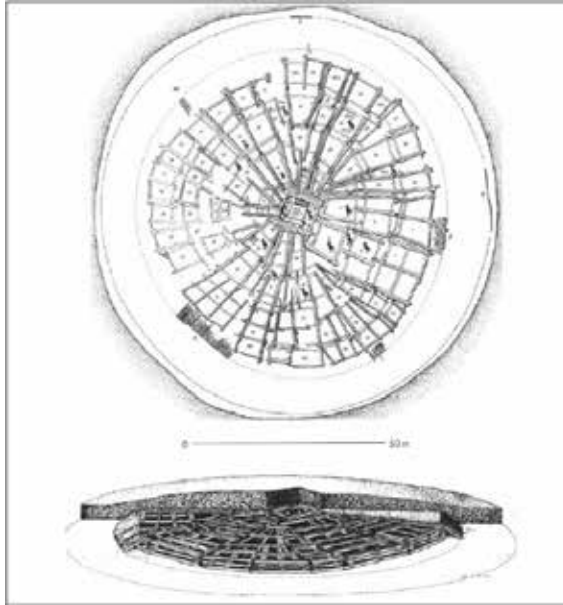
Resim 3: Ahşap gömüt odası, Arzhan 2 kurganı (Parzinger, 2017).

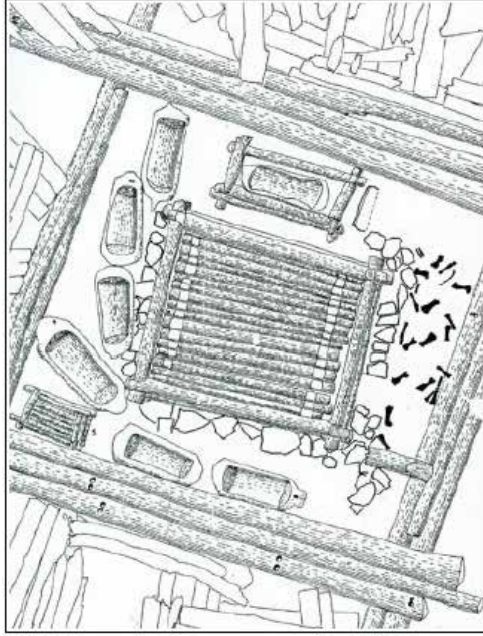
Resim 4: Alexandropol kurganına ait erken tarihli çizim (Piotrovsky, 1975).

Resim 5: Kurgan tipi gömüt yapısı planı, Oda Gömüt kültürü (Govedarica, *et al*, 2006).

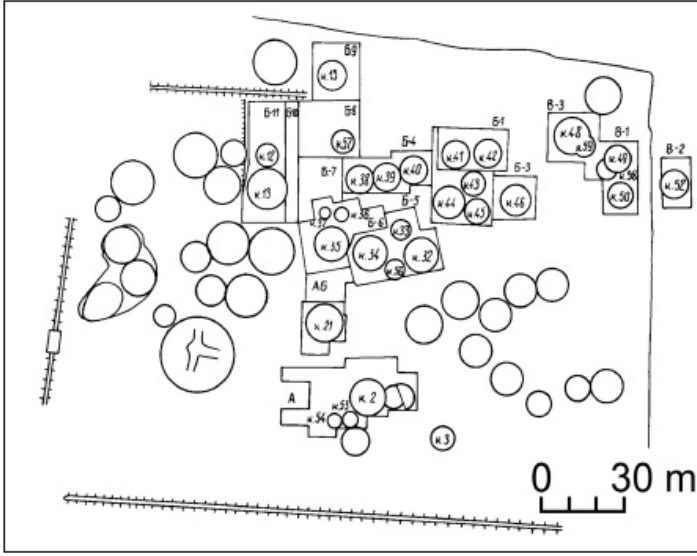
Resim 6: Merkezi gömüt odası ve etrafında sıralanan ikincil öneme sahip gömüt odaları, Arzhan I kurganı (Cunliffe, 2019).

Resim 7: Merkezi gömüt odasının detaylı çizimi, Arzhan 1 kurganı (Cunliffe, 2019).

Resim 8: Çağdaş yerleşimin altında kalan Kerkitis gömüt alanına ait plan, a harfi kurganları temsil etmektedir (Kutajsov, 2004).

Resim 9: Panskoe I gömüt alanı (Stolba, 2011).

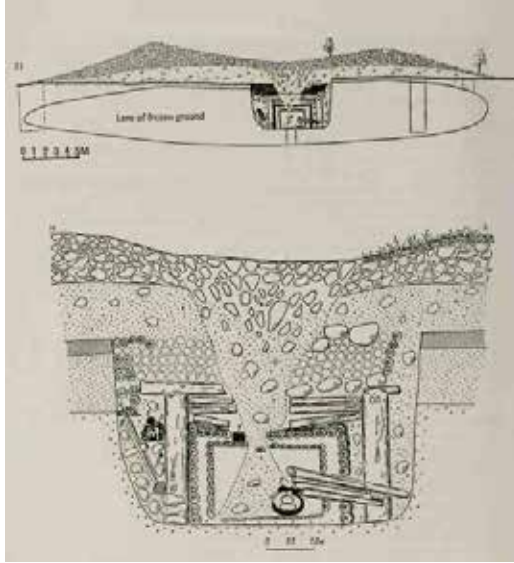
Resim 10: Sunu masası olarak tanımlanan taş bloklar (Stolba, 2011).

Resim 11: Kerpiç tabut içeren 34 no'lu kurganın (K34) kazı sonrası fotoğrafı ile çapraz kesit planı (Stolba, 2011).

Resim 12: Kerpiç tabut (K34) yakın plan fotoğrafı (Stolba, 2011).

Resim 13: Definecilerce soyulan Pazırık 5 no'lu kurgan yapısının genel ve gömüt odası kesitleri (Rudenko, 1970).

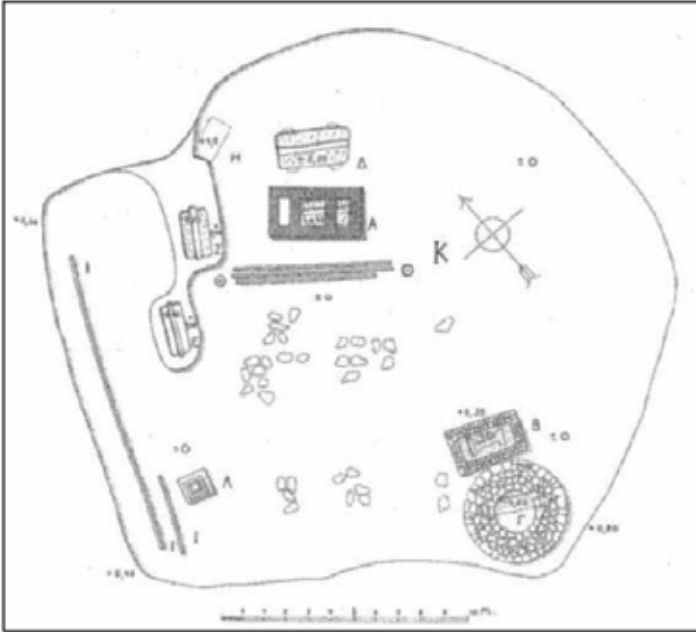
Resim 14: Pazırık 4 no'lu kurganda ele geçen ahşap tabutlar (Rudenko, 1970).

Resim 15: Pazırık 2 no'lu kurganda ele geçen işlevini yitirmiş-deforme edilmiş kürekler (solda) ve tokaçlar-takozlar (sağda) (Rudenko, 1970).

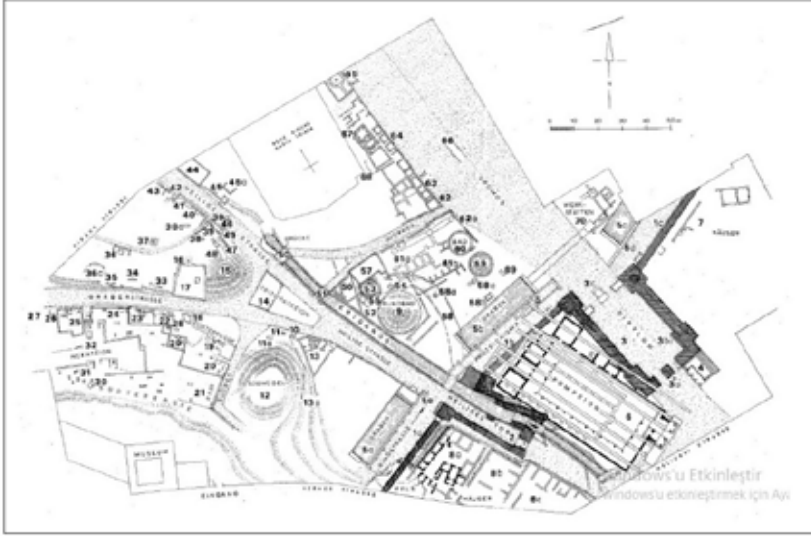

Resim 16: Bozkırdaki görüş alanının yatay derinliğine dair bir örnek. Kurgan tipi yapay tepeler görüş alanını böler, düzenler ve gözlemci adına alanı anlamlı kılar. Resim iki farklı kaynaktan alınan görsellerle oluşturulmuştur. Sağ üst köşedeki görsel Natalia Shishlina'ya aittir (Shishlina, 2001). Diğer görsel Dook International adlı turizm firmasının web sitesinden alınmıştır (<https://www.dookinternational.com/blog/kazakh-steppe-a-panoramic-delight/> 6.7.2021).

Resim 17: Vourva Tümülüsü planı (Stais, 1890). Batı kenarda/etekte kanal şeklindeki sunu çukuru görülmektedir.

Resim 18: Kerameikos planı; 12 Südhügel'i (Güney Tepe), 9 Rundbau'yu (Yuvarlak Yapı) ve 15 Tumulus 15'i (Tümülüs 15) işaretlemektedir (Knigge, 1988).

Resim 19: Fotoğrafın sağ yarısında ve merkezin yakınında, kahverengimsi bir toprağa sahip yayvan şekilli Rundbau (Yuvarlak Yapı), hemen arkasında ise üzeri irili-ufaklı ağaçlarla kaplı Südhügel (Güney Tepe) görülmektedir (<https://www.stoa.org/athens/sites/kerameikos/source/p16033.html> 6.7.2021).

Herodotus in Turkish: A Preliminary Study on Herodotean Scholarship

Türkçede Herodotos: Herodotos Araştırmaları Üzerine Bir Ön Çalışma

Oğuz Yarılgas¹

¹Istanbul Medeniyet University, Faculty of Letters, Department of History, Istanbul, Türkiye

ORCID ID: O.Y. 0000-0003-4379-7577

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Oğuz Yarılgas,

Istanbul Medeniyet University, Faculty of Letters,
Department of History, Istanbul, Türkiye
E-mail: yarligaso@gmail.com

Başvuru/Submitted: 14.11.2022

Revizyon Talebi/Revision Requested: 21.11.2022

Son Revizyon/Last Revision Received: 21.11.2022

Kabul/Accepted: 05.12.2022

Atıf/Citation: Yarılgas, O. (2022). Herodotus in Turkish: a preliminary study on herodotean scholarship. *Anadolu Araştırmaları-Anatolian Research*, 27, 139–149.
<https://doi.org/10.26650/anar.2022.1203961>

ABSTRACT

Herodotus is widely known in Turkish intellectual circles. Despite its superficiality, his is a very familiar name even for those with a high school degree, and anyone curious about him can benefit from the translations of his work that are available to the Turkish audience. Herodotus has been a common point of reference in the works of Turkish ancient historians and others who deal with that period, but works devoted to the critical assessment of the historian had been very scarce until recently. This picture of scarcity changed over the past decades as more and more studies in Turkish delved into Herodotus and his work. This paper aims to evaluate the recent Herodotean scholarship in Turkey, as well as to attempt to illustrate the tendencies of Turkish ancient historians who are interested in this subject. In this way, perhaps one can also understand the motives and habits of Turkish scholarship on Herodotus and his work, which are undoubtedly indispensable for the ancient history of Turkey.

Keywords: Ancient Greek Historiography, Herodotus, Classical Reception Studies, History Of Classical Scholarship, Herodotean Scholarship

ÖZ

Herodotos Türk entelektüel camiasında gayet bilinen bir figürdür, hatta yüzeysel düzeyde de olsa, Herodotos toplumun sıradan kesimleri için dahi tanıdık bir isimdir ve Herodotos'u merak eden herkes, eserinin çeşitli Türkçe çevirileri sayesinde bu merakını giderebilir. Herodotos Türk eskiçağ tarihçilerinin ve mevzubahis döneme ilgi gösterenlerin eserlerinde sık sık başvurulan bir tarihtir fakat onu ve eserini eleştiriye tabi tutan çalışmaların sayısı yakın dönemlere kadar çok azdır. Bu genel tablo ise son yıllarda Herodotos ve eserine dair Türkçe yayımlanan çalışmalar neticesinde yavaş yavaş değişmektedir. Bu yazı Türkçede Herodotos üzerine yapılan çalışmalarını değerlendirmeyi ve özellikle konuya ilgi gösteren Türk eskiçağ tarihçilerinin eğilimlerini göstermeyi amaçlamaktadır. Belki bu şekilde, eseri Türkiye'nin tarihi için vazgeçilmez nitelikteki Herodotos üzerine Türkçe literatürde yapılan çalışmaların sebeplerini ve genel niteliklerini de anlayabiliriz.

Anahtar Kelimeler: Eski Yunan Tarihyazımı, Herodotos, Klasiklerin Alımlanışı, Klasik Bilim Çalışmaları Tarihi, Herodotos Çalışmaları

Introduction

Interest in the classical world in Turkey is relatively recent. The origin of this interest can be seen in relation to the Westernization efforts of the Ottoman Sultans and intellectuals, which started in the late 18th century and culminated especially in the 19th century with the beginning of the era known as the Tanzimat, a period of reform. This period was marked by Ottoman political reforms but was also significant in terms of intellectual life in the empire because of a revived curiosity about Western literature, one which gradually increased as many men of letters in the empire started to visit Western capitals such as Paris, sometimes even spending much of their lives in exile in those places. After the Republican revolution, the young Turkish state turned its face to the West and great works of Western literature were translated into Turkish in accordance with the Westernization efforts. In the 1940s, Hasan Ali Yücel, the Minister of Education at the time, set up a translation bureau which in less than a decade managed to translate 83 volumes of Greek and Latin classics alongside several hundreds of translations of modern classics from around the world.¹ Furthermore, departments of classical philology and ancient history were established in Istanbul and Ankara Universities, which also accelerated the study of the classics, and approximately 80 years after these first seeds sprouted, I can now firmly state the importance of the works of classical antiquity is understood by a wide audience.

Some figures from antiquity have achieved particular fame, with Herodotus possibly having become the most famous of the ancient historians. He is widely known in Turkish intellectual circles, and despite its superficiality, his is a very familiar name even for the general public, with anyone who is curious about him being able to benefit from the translations of his work that are available to the Turkish audience. Herodotus has been a common point of reference in the works of Turkish ancient historians and those dealing with the relevant period; however, works devoted to the critical assessment of the historian had been very scarce until recently. This picture has changed in the past decades as more and more studies in Turkish began delving into Herodotus and his work. This paper aims to evaluate the recent progress in Herodotean scholarship in Turkey, as well as to attempt to illustrate the tendencies of Turkish ancient historians who are interested in this subject. In this way, perhaps one might also understand the motives and habits of Turkish scholarship on Herodotus and his work, which are undoubtedly indispensable for the ancient history of Turkey.

Herodotus in Ottoman Turkey

The use of Herodotus as a source appears to have started very early, with the name of Herodotus first being seen in an Ottoman Turkish work written in the 1730s. This work was devoted to the history of Athens from earlier times to the present. The work's author was

---

1 For this number see the table on Korucu 2007, p. 192.

Mahmud Efendi, who had served as a local qadi [Islamic judge] in Athens for more than 25 years. His manuscript shows that, although Mahmud Efendi did not know Ancient Greek at the time, he had benefitted from some local Greek Orthodox priests requesting their particular help with translations. He is understood to have used not only Herodotus as a source, whose name in the work was Elkarnais (the man from Halikarnas), for depicting Athen's earlier history, but Thucydides, Diodorus, and Plutarch, as well.² A 17th century historian by the name of Hezarfen Hüseyin Efendi also stated having benefitted from the writings of Greek and Roman historians in his work, but he unfortunately made no mention of any specific names.³ Still, based on the content and character of his studies, he can be ascertained as not having utilized Herodotus as a source, as he only dealt with the history of Rome and the city of Constantinople (Nas, 2019, p. 4, 9).

Ottoman intellectuals' close contact with Europe, especially with France and French literature during the Tanzimat, resulted in the production of the first volume fully devoted to a general history of ancient Greece as well. This work had the character of a classic textbook and was written at the end of the 19th century by a non-Muslim, Konstantinidi Efendi (Sevük, 1940, p. 81). The work deals with the events between the years 2200 BC-146 BC, with the first 108 pages summarizing events from the beginning to the end of the Persian Wars. Normally the author can be assumed to have used Herodotus, but due to the volume lacking any proper introduction, bibliography, or reference to any ancient historian, it likely was based heavily on a contemporary textbook published in a modern language.

An awakening to classical antiquity appeared to have occurred with regard to the foundation of Western literature being the literature of the ancient Greeks and Romans. The reformist Ottoman intellectuals, who saw French literature and its genres in particular as ideal, wanted to apply these formulations to contemporary Turkish literature. In this respect, they felt the need to translate Greek and Roman classics into Turkish in order to understand the French literature better. At the end of the 19th century, this idea had become dominant among some literary spheres of the empire, and efforts of this sort gained pace. Among the first fruits of these efforts was the partial translation of Homer's Iliad in 1887 by the Albanian intellectual, Naim Fraşari.

Translations of Herodotus in Republican Turkey

The Turkish audience would have to wait longer for a translation of Herodotus, as the first attempt didn't occur until 1934, and this was only a partial translation that covered just those parts of the work containing information about the Scythians. This translation Ali Rıza

2 Orhonlu (1974, p. 129 n48) reads "Elkarnais," while Tunalı (2020, p. 89-90) reads "Alkarnas." By any means, the original name of the historian can clearly be deduced as Herodotus of Hallicarnassus. For a detailed examination of this work, see Tunalı Koç 2006; Tunalı, 2020.

3 Tenkihü't Tevarih'ül Mülük, 2a, as cited in Nas 2019, pp. 18-19; 32.

Seyfi carried out had been based on the English translation Henry Cary (1847) did in the middle of the 19th century. Seyfi also assured the readers in his book that the volume also included the most recent studies done by Europeans on Scythian scholarship.⁴ The Scythians were seen as the forefathers of the Turks at the time, and for this reason the author felt the need to only translate the relevant parts of Herodotus into Turkish, along with a 31-page summary of recent research on the relevant area. As such, this work can be counted as the first representation of the main reasons of interest shown in Herodotus in earlier Turkish scholarship. Herodotus remained the focus of interest in research about the roots of early Turks until around the 1980s, and this line of study partially still continues these days due to certain academicians and non-academicians accepting a connection to exist between the so-called Proto-Turks and the Etruscans as well as between the Proto-Turks and the Scythians.

By all means, Herodotus had now become a familiar figure to the public in Turkey during the first half of the 20th century. According to one mention in the book *European Literature and Us* published by İsmail Habib Sevük in 1940, various people at this time were attempting to translate the entirety of Herodotus' work. The author İsmail Habib Sevük recalled a memory of his in his book's Introduction. He had encountered Hayrullah Örs Bey, the translator of Xenophon's *Anabasis* into Turkish while publishing his own book, with Örs Bey stating that he had started translating Herodotus' work into Turkish but had decided to stop upon hearing that Ali Rıza Seyfi had made a full translation. İsmail Habib advised Örs Bey that Seyfi had only done a partial translation with no intention of making a full translation, after which Örs Bey became excited and stated that he would now continue the translation. This conversation took place in 1940, but Örs Bey's translation of Herodotus was never published (Sevük, 1940, p. v). Meanwhile, a year later, the first attempt at a full translation of Herodotus occurred, with Ömer Rıza Doğrul using George Rawlinson's English text for the translation; Doğrul published his first volume, which covered the first four books of the work, and published the second volume containing the last five books two years later, with a full volume of Herodotus' work being made available to the Turkish audience in those years.

Thirty years after this achievement, new efforts are now seen at making fresh translations of the work, due to the language of the first Turkish text having become outdated due to the language reforms of the young Republic that had aimed to purify Turkish by eliminating many thousands of Persian and Arabic words and their relevant grammatical features. 1973 saw not one but two new full translations of Herodotus; Perihan Kuturman's text was published in April 1973 with a foreword from Cevat Şakir Kabaağaçlı, a famous humanist author also known as the Fisherman of Halicarnassus. Neither Cevat Şakir nor the translator stated which text had been used for the translation. Cevat Şakir was content to state that

4 For information on Henry Cary and his translation of Herodotus see <https://adb.anu.edu.au/biography/y/cary-henry-3175>.

the work as being a “translation as a translation should be,”⁵ while the translator made no remarks at all. However, due to Kuturman having worked as a translator at the Associated Press bureau in Istanbul at that time and having interpreted other titles from English, she probably based her work off of an English text.⁶ Even though I did compare some small sections of the Turkish text with a few popular English translations including Rawlinson’s, Godley’s and the Penguin translation from de Selincourt, I have not yet been able to specify which text she had chosen to work from. Still, upon first look she can be determined to have chosen a good English text that followed the original work very closely.

Seven months after the appearance of Kuturman’s translation, a new Turkish translation of Herodotus became available in December 1973. Müntekim Ökmen based this translation on the French one by Henri Berguin (1932). One significant feature of the text was that, despite not having been translated from the original language, a Turkish text for the first time now could be compared with the Ancient Greek edition prepared by Rudolf Dietsch (1866-1882, which is the standard Teubner edition). The comparison was made by the classical philologist Azra Erhat, who also did the Turkish translations of the Iliad and the Odyssey from their original ancient Greek editions. Thanks to this quality of work, the interpretation became the standard Turkish text on Herodotus, and despite two new translations having appeared in more recent years, these have not yet been able to challenge Ökmen’s Turkish translation.⁷

Direct Studies on Herodotus

All these translations have contributed greatly to Herodotus being recognized by a wide audience in Turkey. In the meantime, studies dealing with Herodotus and his work started gradually appearing in Turkish. However, the almost 80 years in the 20th century were not very fruitful in terms of Herodotean studies. The main reasons behind this scarcity of studies were both the lack of scholars concentrating on ancient historiography as well as the inadequacy of libraries in universities for these types of studies. Both of these aspects have been subject to change in the last decades, as the number of Turkish scholars who have benefitted from an education in classics mostly in European or Turkish universities as well

5 From Kabağaç’s introduction to Kuturman’s translation, p. 14.

6 For information about her job as a translator, see: <https://tarihdergi.com/62-yillik-bir-dostluk-ve-ara-guler-markasi/>

7 Two recent translations are by Furkan Akderin and Burcu Uzunoğlu. No information is found on the method used in Uzunoğlu’s translation; however, most likely an English translation was used. Akderin claimed his translation to be an interpretation from the original ancient Greek edition, but one can easily determine after a brief inspection that this text also unfortunately draws heavily from Ökmen’s Turkish translation in all respects, often only changing the word order or sometimes basically using synonyms for the words that have become outdated. My plan in the near future is to make a thorough comparison among all the translations available in Turkish following the primary observations made in this paper and to publish them as an independent article concentrating only on this matter. Another book is also found that at first glance appears to be a translation; after close examination though, it appears more like a novel drawing on Herodotus’ work (Gezik 2012).

as the number of positions offered in universities for these scholars having risen marginally. In addition, the digitalization movement around the world has almost completely removed the disadvantage of not having substantial specialized libraries full of hard-copy books in Turkey. Over the course of time, some university libraries throughout the country have also improved their collections as well. For all these reasons, the number of particular studies devoted to Herodotus in Turkish has risen in the recent years.

My aim is an attempt to show the tendencies of these studies in order to provide a clear picture of Herodotean scholarship in Turkey over time instead of addressing each study individually, and all these studies appear to be groupable under four main categories. Chronologically, the first major subject involves the studies in relation to the roots of early Turkic peoples. The studies focusing on this area had been very active in the first 40 years of the new Republican regime, during which both academicians and non-academicians enthusiastically attempted to demonstrate the links the so-called Proto-Turks had with the Etruscans and Scythians. This was of course mostly in relation to the new theories on Turkish history in Anatolia and Mediterranean, as well as the nation- and identity-building theories of the new Republic. The pioneer figure in this field of research was Mrs. Adile Ayda, who as a Turkish diplomat had served many years in the mid-20th century in Europe, especially in Italy, where she had time to become an enthusiast of studies on Etruscology in particular. Although she did not have any skills in Etruscan, Latin, or Ancient Greek, she still arduously wrote about the supposed connections of Etruscans, early Turks, and Scythians using mostly passages from Herodotus. She published articles in most of the revered scientific journals of the time in Turkey and book-length studies on these matters as well. While these works unfortunately lacked any scientific methodology or systematic approach, she still had a significant impact on the public and academic spheres of her time. Today's academic studies are almost immune to the effects of this kind of approach, but the reflections of these studies can still be generally seen in the public.

Recent years have seen more works devoted to the study of Herodotus in Turkish from different perspectives. In particular, the theme of the Greeks and the "other" regarding Herodotus became another main area in which many scholars have shown interest. In the last 20 years, over 10 studies have occurred in Turkish that investigate this aspect of his work. This might also relate to François Hartog's (1980) groundbreaking work *The Mirror of Herodotus* being translated into Turkish in 1997 and having clearly made an impact on scholarly circles. Hartog's book was also instrumental for the one and only book-length study on Herodotus by a Turkish scholar. This influence can be clearly seen just by looking at the title of the study: "Herodotus in the Mirror." Gezgin (2004) immediately pays homage to Hartog in his introduction, stating his influence to be unequivocal. The study employs an interdisciplinary approach for dealing with different aspects of Herodotus and his work and notably attempts to

analyze Herodotus' view on foreign societies and women. The study attempts to interpret the ideology of Herodotus as well as to evaluate his place in ancient historiography and possibly stands out as the most interesting work on the historian in Turkish, especially considering the author's interdisciplinary approach despite not being the only study on these issues, as has been previously mentioned. For example, a very recent doctoral dissertation (Yalazı 2019) dealt only with Herodotus' view towards Persians, while another master's thesis (Payam, 2014) examined the place of women in the work of Herodotus, reaching the conclusion that some actions considered as shameful in Greek society were generally ascribed to foreign women in order to idealize Greek women. These and other similar studies might be seen as another main branch of Herodotean scholarship in Turkish.

Some scholars confined their studies on the credibility of specific information regarding Herodotus' work. This group of studies has also increased in the past 20 years, but the first instance of this sort dates back to 1976. One article written by Veli Sevin (1976), an ancient historian at Istanbul University, examined in detail a passage in Herodotus about Pamphylia. This article was also the first of its kind to systematically scrutinize and test the information Herodotus provided. In Book 1, Chapter 28, Herodotus claimed the Lydian King Croesus to have conquered many places in Anatolia, including Pamphylia. Prof. Sevin, however, argued that this information might be untrustworthy and provided illustrations of some of Herodotus' mistakes in that passage. One of these instances involved Herodotus naming the Khalybians as the people living on the western side of the River Halys; in fact, they were among the peoples who lived to the east of that river, namely in the place known today as Ordu (or ancient Kotyora and its surroundings). Sevin also checked and discredited Herodotus' likely sources for that passage and reached the conclusion that the cities of Pamphylia might not have been under the sovereignty of Croesus at all because Pamphylia was a region very hard to reach from land at the time and important primarily for its maritime superiority, whereas the kingdom of Lydia had never had a proper naval policy, and Lydian kings likely never deemed Pamphylia to be worth conquering (pp. 185–93).

Following the first example in this direction, a few additional articles in recent years have also focused on different passages and topics of Herodotus in an effort to test the information the historian had provided. For instance, Baz's (2016, pp. 49–50) article concentrated on the narratives of Herodotus regarding the Cimmerians and their pursuit of the Scythians, in which the author arrived at the judgement that Herodotus's information on the matter should be carefully handled because a 50-year time difference had likely occurred between the arrival of these two groups into Anatolian inlands.

There is also an article (Demir 2021) dealing with Herodotus's description of the Persian Royal Road by comparing it with other ancient sources or an article (Güveloğlu 2014, pp. 8-9) specifically delving into the eating and drinking habits of different societies appeared in

Herodotus's work to see if these habits were pointed out one of the elements of civilization. Güveloğlu's argument was that Herodotus had used this category to also create a contrast between Greeks and non-Greeks by applying certain customs Greeks considered uncivilized to these non-Greek societies.

The last major area of Herodotean scholarship in Turkish involves the methodological studies examining Herodotus' techniques on history writing. Şentuna's (1985) brief essay was the first example of these types of studies, while Karayel's (1990) master's thesis was entirely dedicated to the historical method of Herodotus. The latter study can be seen as the first serious attempt to systematically analyze the Herodotean method of history writing as it deals with Herodotus' life, travels, purposes, sources, aims, and composition. The study continues with a detailed examination of his work, paying attention to its language and style. The last chapter of the study deals with Herodotus as a historian and his methods, the questions of impartiality and credibility, as well as his religious views and views on government. However, the difficulties with accessing specific modern sources in the 1990s in Turkey seemed to have affected the outcome of the study negatively, as the author failed to take into account many recent discussions on the historian. Nevertheless, this work should be deemed important due to how it reflects and transfers the general opinions that took shape within the international scholarly cycles to Turkish literature until the first half of the 20th century. Çoraklı's (2017, pp. 59–100) recent doctoral dissertation was published as a book and focused on the genesis of the idea of research in ancient Greece in general; it has filled the gap and brought the literature up to date due to its in-depth study on Herodotus' methodology by drawing on recent monographs and other recent critical studies.⁸

Conclusion

The articles, dissertations, and books I have briefly mentioned above might be seen as the core of Herodotean studies in Turkish, and the total number of 34 titles critically analyzing Herodotus' work provide a fairly good introduction to Turkish readers of Herodotus who might want to deepen their knowledge about the historian and his work. One might also argue that some of these studies might even have a fair amount of potential for contributing to international Herodotean studies, and seeing Turkish scholars contribute to Herodotean studies globally in the near future would come as no surprise due to the digitalization of sources as well as the globalization of the world having made a positive impact on the global participation of Turkish scholars.

8 Also an article by Kaçar (1997) deals with the methodology and ideas of Herodotus. In his study Kaçar tries to show that Herodotus was not only a storyteller of his time but a fierce defender of democracy against the rising imperialism of the Persians and with this feature, Kaçar adds, the ancient historian demonstrates the hybris and depravity of the monarchic rulers seen in the models like Xerxes and Cyrus the Great.

Before finishing my conclusion, I feel the need to note that, while the currently available Turkish translations of Herodotus have made the job of Turkish scholars a bit easier and also allowed the general reader to read the work of this historian, the most important shortcoming of the Turkish literature still remains the lack of a translation of Herodotus from its original language. Having classical scholars soon fill this gap would positively affect scholarly studies, as all Turkish translations have inaccurate interpretations regarding certain parts, primarily due to them being based on translations from modern languages. Also, because most Turkish scholars have not had the benefit of an education in classics or are not native speakers of English, German, French, or some other language in which direct translations of Herodotus are available, I consider an interpretation of Herodotus into Turkish from its original language to be an indispensable work.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: I would like to thank the Scientific and Technological Research Council of Turkey (Tübitak) for its support, as this article has been written as part of The Cornerstones of Ancient Greek Historiography project, which is supported by Tübitak (Program No. 1002; Project No. 122K097).

Acknowledgement: I would like to extend my deepest gratitude to my colleagues and friends Selin Önder, Kutlu Akalın, Dilan Taştekin and the journal's proofreader for reviewing and saving me from many errors; of course, any remaining faults are entirely my own. I am also grateful to Fatih Gürçan and Emirhan Koçak for their help with the Ottoman Turkish texts. Special thanks to Turhan Kaçar, Hasan Aksakal, and Gülçin Tunalı Kaçar for sharing their works and documents with me. Last but not least, I would like to express my sincere appreciation to my Doktorvater Mustafa Sayar, who let me publish this paper as a separate article which is the reviewed and slightly enlarged version of a presentation originally delivered in Herodotus Workshop on November 4, 2022.

References

- Akderin, F. (2007). *Herodotos, Tarih* (Full Translation), İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Ayda, A. (1974). *Etrüskler Türk mü idi?*. Ankara: TTK.
- _____ (1975). Etrüsklerin Yunanca Adı, *Belleten*, 39 (155), 421-428.
- _____ (1979). Etrüskler ile İskitler Arasındaki Benzerlikler, *1979 TTK kongresi, ayrı basım*, 287-292. Ankara: TTK.
- _____ (1982). Pelasglar Kimdiler?, *Belleten*, 46 (183), 475-486.
- _____ (1987). *Türklerin İlk Ataları*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- _____ (1992). *Etrüskler (Tursakalar) Türk İdiler (İlmi Deliller)*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Baran, M., (2019). Antik Yazarların Eserleri Çerçevesinde Anadolu Şehirleri (Homeros, Herodotos, Ksenophon, Strabon), *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Mardin Artuklu Üniversitesi, Mardin.
- Baz, F. (2016). Herodotos'un Anlatımlarına Göre İskitlerin Kimmerleri Takip Meselesi, *Cedrus*, IV, 47-59.
- Berguin, H. (1932). L'enquête de Hérodote d'Halicarnasse: ou Les neuf livres de ses enquêtes qui portent les noms des Muses, Paris: Librairie Garnier Frères.
- Canbolat, S. (2021). Herodotos ve Tarihçiliğinde Uluslararası İlişkiler ve Siyasi Tarih Yaklaşımları, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.

- Cary, H. (1848). *Herodotus: a new and literal version from the text of Baehr; with a geographical and general index*. London: Henry G. Bohn.
- Çelgin, G. (1995). *Tanzimat'tan Günümüze Eski Yunan - Latin Dil ve Edebiyatlarına İlişkin Türkçe Yayınlar Bibliyografyası*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Çoraklı, E. (2017). *Historia: Antikçağda Araştırma Fikrinin Doğuşu*, İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Demir, M. (2005). Eskiçağ Tarih Yazıcılığında Herodotos'un Yeri ve Önemi, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 20(2), 59-78.
- _____ (2006). Arkaik ve Klasik Dönemde Tymnes Adlı Kariyalılar Üzerine Yeni Düşünceler, *Olba* 14, 1-22.
- _____ (2012). Herodotos ve Yabancı Kültürler: Mısır Örneği, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 27(2), 315-338.
- _____ (2014). *Lidyalılar*. Ankara: TTK.
- _____ (2021). Herodotos'ta Küçük Asya Pers Kraliyet Yolu: Diğer Antik Yazarları ile Karşılaştırılarak İncelenmesi ve Açıklanması, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 35(2), 439-472.
- _____ (2022). Herodotos'ta İskit Targitaios Hanedanlığı Kuruluş Miti Üzerine Değerlendirmeler, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 1-24.
- Dietsch, R. (ed.) (1866-1882). *Herodoti Historiarum Libri IX., Editio Altera*. Curavit H. Kallenberg. Vol. I-II, Lipsiae: Teubner.
- Doğrul, Ö.R. (1941-3). *Herodot Tarihi. Şerhli Terceme* (Full Translation). İstanbul: Kanaat Matbaası.
- Durmuş, İ. (1996). Massagetler, *Bilgi 3(Güz)*, 86-91.
- Gezgin, İ. (2004). *Aynadaki Herodotos: Herodotos'u Yeniden Düşünmek*. İstanbul: Güncel Yayıncılık.
- Gezik, H. (2012). *Herodot, Pers-Yunan Savaşları*, İstanbul: Paraf Yayınları.
- Güveloğlu, A. (2014). Herodotos'un Historiiai'sinde Uygarlığın Göstergesi Olarak Yeme İçme Adetleri, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 33(55), 54-75.
- Hartog, F. (1980). *Le miroir d'Hérodote. Essai sur la représentation de l'autre, tement reconditte dès lors qu'on s'adonne à Paris*: Gallimard. Türkçesi: Herodotos'un Aynası, çev. M. E. Özcan, 1997, Ankara: Dost Yayınevi.
- İbişi Temelli, A. (2013). Eski Yunan'da Tarih Düşüncesi, *Felsefe Arkivi*, 38(1), 1-26.
- Kaçar, T. (1997). Demokrat Herodotos: Herodotos'un Yöntemi ve Temel Düşüncesi, *Toplumsal Tarih*, 37(4), 49-53.
- Kakıncı, T.D. (1969). *Herodot Tarihi* (Partial Translation). İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Karayel, E. (1990). Herodotos'un Tarihiçiliği, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Kılıç, S.Ö. (2018). I. Dareios'un İskit Seferinin Nedenleri Üzerine, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5(16), 301-316.
- Korucu, B. (2007). "Türk Hümanizmi"nin Çeviri Boyutu: Tercüme Bürosu ve Tercüme Dergisi (1940-1946). *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Kuturman, P. (1973). *Herodot Tarihi* (Full Translation). İstanbul: Hürriyet Yayınları.
- Nas, A., (2019). Hezarfen Hüseyin Efendi'nin Tenkihü't Tevarih-i Mülük İsimli Eserinin Tahlili ve Metin Tenkidi, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Erzincan.
- Orhonlu, C. (1974). Bir Türk Kadısının Yazdığı Atina Tarihi, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 2-3, 119-136.

- Ökmen, M. (1973). *Herodot Tarihi* (Full Translation). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Özcan, Ş., 2019. Dinler Tarihinin Antik Kökenleri: Herodotos Örneği, *ilahiyat tetkikleri dergisi* 51(1), 395-417.
- Payam, A. (2014), Eskiçağ Yunan Literatüründe Kadın: Herodotos Örneği, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Sarıkaya, H. (2017). Herodotos, Ksenophon ve Arrianos'un Eserlerinde Barbarlık Bakış Açısı, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Muğla Üniversitesi, Muğla.
- Sevük, İ.H., (1940) *Avrupa Edebiyatı ve Biz. Birinci Cild*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Sevin, V. (1976). Kroisos ve Pamphylia, *Belleten* 40(158), 185-194.
- Seyfi, A.R. (1934). *İskitler ve İskitler Hakkında Herodot'un Verdiği Bilgiler*. İstanbul: Resimli Ay Matbaası Şirketi.
- Sina, A.E. (1994). Herodotos, Strabon ve Pausanias'ta Geçen İonia Kent Devletleri, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Şentuna, C. (1985). Herodotos Tarihinin Kompozisyonu, *Morköpek Sanat Felsefe, Şubat-Mart 1985*, 60-68.
- Tunalı Koç, G. (2006). Osmanlı Atinası ve Düşünce Tarihi Ekseninde Kadı Mahmud Efendi'nin Tarih-i Medinetü'l Hükemâ Adlı Eseri, *Divan* 20(1), 169-184.
- Tunalı, G. (2020). *Bir Osmanlı Müftüsünün Gözünden Atina Tarihi*, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Toral, B., (2021). Polis'te Savaş ve Dönüşüm: Antik Atina'da Deniz Güçleri Demokrasisi ve Trajik-Sofist Politik Perspektif, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Uzunoglu, B. (2020). *Herodot, Tarih* (Full Translation). İstanbul: Panama Yayınları.
- Yalazi, E. (2019). Aiskhylos, Herodotos ve Xenophon'da Persler, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi: Ankara.
- Yonarsoy, K. (1992). *Yunan Tarihçiliği*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Internet Sources:

- <https://adb.anu.edu.au/biography/cary-henry-3175>
- <https://tarihdergi.com/62-yillik-bir-dostluk-ve-ara-guler-markasi/>

Tire ve Kartal Dağı'ndaki Yeni Tespitler*

New Findings from Tire and Mount Kartal

Ali Özkan¹

*Bu makale Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji A.B.D. Doktora programında tarafımcı hazırlanmakta olan "Geç Antik Dönem'de Küçük Menderes Vadisi ve Çevresinde Kentleşme" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

¹Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Doktora Programı, İzmir, Türkiye

ORCID ID: A.Ö. 0000-0002-0101-8160

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Ali Özkan,

Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji A. B. D. Doktora Programı, İzmir-Türkiye
E-mail: aliozkn35@gmail.com

Başvuru/Submitted: 16.05.2022

Revizyon Talebi/Revision Requested: 08.12.2022

Son Revizyon/Last Revision Received: 12.12.2022

Kabul/Accepted: 20.12.2022

Atıf/Citation: Ozkan, A. (2022). Tire ve Kartal Dağı'ndaki yeni tespitler. *Anadolu Araştırmaları-Anatolian Research*, 27, 151–173.
<https://doi.org/10.26650/anar.2022.1117141>

öz

Bu çalışma, Küçük Menderes (Kaystros)Vadisi kentlerinden Tire'de ve nispeten daha az bilgi sahibi olduğumuz Tire'nin dağlık bölgelerinde yürütülen yüzey araştırmalarında elde edilen bazı yeni verileri değerlendirmektedir. Doğu-Batı doğrultusunda uzanan vadinin tarım faaliyetleri açısından avantajlı olmasının yanı sıra, Lydia ve Ionia'yı birbirine bağlayan ticari yol ağları üzerinde bulunmaktadır. Bölgede yapılan önceki çalışmalar, Geç Tunç Çağı'ndan itibaren, söz konusu yol ağlarının güvenliğini sağlamak adına stratejik noktalarda kale ve kule yapıları inşa edildiğini göstermiştir. İnşa edilen savunma yapıları, Ephesos ile Sardeis kentlerini birbirine bağlayan ulaşım ağları üzerinde olmasından dolayı, kentleri tehdit eden olası saldırılarda önemli bir misyon üstlenir. Bu çalışmada yüzey araştırmalarında tespit edilen Tire-Küçükkale ve Germencik-Dampınar arasında oldukça stratejik noktada inşa edilen Hellenistik Dönem'e ait bir kale tanıtılmaktadır. Kartal Dağı'nda yer alan bu kale dışında, dağın kuzey ve güney yamaçlarında olmak üzere, Geç Antik-Bizans Dönemi'ne (6. yüzyıl) tarihlenen iki kilise tespit edilmiştir.

Yazıtlar ile Ephesos kırsalında yer aldığı belgelenen, Tire-Küçükkale ile Büyükkale'de lokalize edilen Bonitai, Kartal Dağı yakınında yer alan önemli bir kırsal yerleşimdir. Yeni tespit edilen mimari mekânlar, Bonitai kırsal yerleşiminin yakın çevresinin arkeolojik veriler ile değerlendirme imkanı vermiştir. Yerleşim, Hellenistik Dönem'de stratejik konumu ile ön plana çıkar. Roma İmparatorluk Dönemi'nde uygun tarımsal koşullar ve bölgeden geçen yol ağlarının katkısı ile Ephesos'un en önemli kırsal yerleşimlerinden biri olarak sivrilir. Tarımsal üretimden kaynaklı canlılık Geç Antik Dönem'de sürmüştür. İnşa edilen kilise yapıları bunu doğrulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arkeoloji, Küçük Menderes Vadisi, Kaystros Vadisi, Kartal Dağı, Kırsal Yerleşimler

ABSTRACT

This study focuses on some of the new findings obtained during the surveys carried out in Tire, one of the cities in the Küçük Menderes ((Little Meander, called Kaystros in ancient Greek) Valley of which relatively little information exists, and its mountainous regions. In addition to the agricultural advantages from the fertile plains in this east-west running valley, it also has road networks beneficial for trade that connect the Lydia and Ionia regions, ending at the Aegean Sea. Previous studies on the region show castles and tower structures to have been built at strategic points since the Late Bronze Age to ensure the safety of these road networks. Because these defensive structures built were on the transportation networks connecting the cities of Ephesos and Sardis, they also took on an important mission against possible attacks that might threaten the cities. This

study introduces a Hellenistic castle that was identified during the surveys as having been built at a very strategic point between Küçükkale village in the Tire District and Dampınar village in the Germencik district. In addition to this castle found on Mount Kartal, two churches dating to the Late Antiquity (6th century CE)-Byzantine Empire in were identified on the northern and southern slopes of Mount Kartal.

Bonitai has been documented through inscriptions to be located in the countryside of Ephesos somewhere near Küçükkale and Büyükkale villages in Tire and was an important rural settlement located near Mount Kartal. The newly identified architectural sites have provided an opportunity to evaluate the immediate surroundings of the rural settlement of Bonitai with archaeological data. The settlement stands out in terms of its strategic location during the Hellenistic Period. During the Roman Empire, it became one of the most important rural settlements of Ephesos through its suitable agricultural conditions and network of roads passing through the region. The vitality stemming from agricultural production continued into Late Antiquity, with the church structures that had been built confirming this.

Keywords: Küçük Menderes Valley, Mount Kartal, Tire, Rural Settlements, Architecture

EXTENDED ABSTRACT

The Küçük Menderes (Little Meander) Valley takes its name from the Küçük Menderes River that originates in the Kiraz district of İzmir and extends to the Aegean Sea along the Pamucak coast of İzmir's Selçuk district. The river was called Kaystros in ancient Greece. Similar to other river valleys in Western Anatolia (e.g., Büyük Menderes, Gediz, and Bakırçay, respectively Maiandros, Hermos, and Kaikos in ancient Greece), the Küçük Menderes Valley is a highly productive region in terms of agriculture. . The valley extends east to west, has road networks stretching out to the Aegean Sea in addition to an agriculturally fertile plain, and contributes significantly to the economy of the settlements there. These advantages were vital for ancient societies and enabled the region to begin being settled in early times. Archaeological data has shown the road networks that passing through the valley to have been controlled by defensive structures since at least the Late Bronze Age, with fortresses and towers having been built at strategic locations. Efforts at keeping the region under control can be traced back to the Laskaris Period.

This study deals with some of the new findings obtained during the surveys carried out in the mountainous regions of Tire, a city in the Küçük Menderes Valley cities of which very little information exists. The study focused in particular on the immediate surroundings of the rural settlement of Bonitai, located in the territory of Ephesos and located around the Küçükkale and Büyükkale neighbourhoods of Tire. Extensive archaeological data from the Hellenistic Period to Late Antiquity were found during the surveys carried out on the 863 m high Mount Kartal located near this settlement. Among the finds was the newly documented Hellenist castle situated on the mountaintop. This castle had served the same purpose as the contemporary Hellenistic defence structures in the region, which was to monitor the roads heading for the city of Ephesos that passed through the region. The wide vantage point angled toward the Küçük Menderes Valley from the north and toward Aydın from the south gives the impression that it had been an important fortification. The walls have pseudo-isodomic and bossage characteristics. The Küçükkale and Büyükkale Hellenistic defense structures

located on the borders of the rural settlement of Bonitai and the contemporary tower under Keçi Castle ensured control of the area alongside with Boğaziçi Mevki.

Many rural settlements are found along the highway, which passes through the Küçük Menderes Valley and provides inter-regional transportation. With this advantage, Bonitai and its surroundings probably first transported their agricultural products to Ephesos then to further distances via the port there. The rocky hill upon which the castle on Mount Kartal is located also has an open-air sanctuary. Although the surface finds helpful in dating have been limited so far, they are considered to be contemporary with the castle when considering the example from Panayır Mountain.

The study introduces two churches that were identified for the first time through surveys. Two Late Antiquity churches dating back to the 5th or 6th century CE were identified, one along the northern and another along the southern slopes of Kartal Mountain. The first church was located in Tire's Küçükkale village and has the name Küçükkale Church. The second is located in Germencik's Dampınar village and was named Dampınar Church. The Küçükkale Church has been relatively well preserved. However, the Dampınar Church has been severely damaged due to agricultural activity. Church construction and reconstruction indicate that rural settlements in the Küçük Menderes Valley experienced a dynamic social rise in Late Antiquity, and based on many epigraphic materials, the same was true during the Roman Empire. The strong agricultural economy of the valley provided advantages to the settlements and the countryside.

Giriş

Küçük Menderes Vadisi adını, İzmir'in Kiraz İlçesi'nde doğan ve İzmir İli Selçuk İlçesi Pamucak Sahili'nde Ege Denizi'ne ulaşan Küçük Menderes Nehri'nden (Grekçe: Κόυστρος/ Kaystros) alır. Yaklaşık 130 km uzunluğu ile Küçük Menderes Nehri ve vadisi, yoğun tarımsal faaliyetlerin yürütüldüğü, kendine has fauna ve florası ile önemli bir ekolojik alandır. Bölgede İzmir İli'ne bağlı Selçuk, Tire, Torbalı, Bayındır, Ödemiş, Kiraz, Beydağ ilçeleri yer alır.

Kaystros Vadisi'nde Roma Dönemi'nde Asia Minor Eyaleti'nin yönetim merkezi olarak düzenlenen Ephesos kenti başta olmak üzere Metropolis, Hypaipa, Neikaia, Dioshieron ve bu kentlerin territoryumunda çok sayıda kırsal yerleşim yer alır. Verimli tarım arazilerine sahip Kaystros Vadisi kırsal yerleşimleri, Ephesos gibi kalabalık kentlerin ihtiyaç duyduğu temel gıdanın temin edilmesini sağlamıştır. Ayrıca kırsaldan temin edilen ham madde, yapı malzemesi ve iş gücü sosyal hayatın işleyişinde önemli paya sahiptir. Kent ve kırsal her ne kadar karşıt iki kavram gibi görünse de karşılıklı ilişkileri ile ayrılmaz bir bütündür (Leveau, 1983, s. 921). Kırsal yerleşimler, hayvancılık ve ve çiftçilik ile kenti besler (Meriç 1988, s. 205)¹. Ayrıca kentin güvenliğinin sağlanması konusunda bir misyon üstlenir. Periferide stratejik mevkilere inşa edilen kale ve kule yapıları kentin huzur ve istikrarını sağlayarak, kent ile ilişkisini sürdürür.

Kaystros Vadisi kent ve kırsal yerleşimlerinin Antik Çağ sosyo-kültürel yapısını anlamak amacıyla, 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başlarından itibaren arkeolojik araştırmalar yürütülmektedir. 19. yüzyıl erken dönem araştırmacıları arasında Nymphaion ve Smyrna hakkında gözlemleri de bulunan Georg Weber (1892) ve epigraf Karl Buresh (1898) yer alır. Weber Hypaipa, Dioshieron ve Neikia kentlerinin mimari yapıları hakkında ilk bilimsel raporu sunmuştur (Weber, 1892, s. 9-17). 1840 civarında Bayındır, Ödemiş çevresini ziyaret eden Charles Texier'in gözlemleri bölgenin arkeolojik mirasını konu edinen öncül çalışmalarındandır. Texier'in ardından 1882 tarihinde İzmirli Levanten Demostene Baltazzi, Hypaipa'da Müze-i Hümayun adına kazılar gerçekleştirir (Baltazzi, 2002, s. 340; Altınoluk 2013, s. 5; Kalkan 2021, s. 1-2; Tül, 2014, s. 95-97). Bölgenin antik yerleşimlerini epigrafik ve mimari buluntuları ile konu edinen kapsamlı bir çalışma, 1914 yılında J. Keil ve A. von Premerstein tarafından gerçekleştirilir (Keil ve Premerstein 1914). İkilinin araştırma gezilerinde çok sayıda yazıt saptanır. Bu yazıtların önemli bir kısmı kırsal yerleşimler hakkında bilgiler içermektedir.

1970'li yıllarda Recep Meriç ve Sencer Şahin'in öncüllüğünde yapılan saha araştırmaları neticesinde tespit edilen yazıtlar ve bölgenin tarihi coğrafyasına dair değerlendirmeler

1 Tarihsel süreçte Ephesos kentinin koloni yerleşiminin olmaması, tarımsal üretime yönelik ihtiyaçların önemli bir kısmının Kaystros Vadisi'nin verimli topraklarından karşılanması ile açıklanmaktadır.

yayınlanır (Inv Ephesos VII, 1, Inv Ephesos VII, 2). Kaystros Vadisi'nde son epigrafik saha araştırması Marijana Riel tarafından yürütülür. Riel, belgelediği çok sayıda yazıtı belli aralıklarla yayımlar (Riel, 2003; Riel, 2009; Riel, 2014, s. 331-336; Riel, 2015). Riel tarafından son olarak 2020 yılında, Hellenistik Dönem'den Bizans'a değin tespit edilen yazıtlar ışığında bölgenin tarihi coğrafyası, Antik Dönem dini ve sosyo-kültürel yapısını inceleyen bir monografi yayınlanır (Riel, 2020). Yakın zamanda Tire Müzesi envanterine dahil olan bazı yazıtlar, Hüseyin Uzunoğlu tarafından çalışılmıştır (Uzunoğlu, 2019a; Uzunoğlu, 2020). Binnur Gürler'in Tire Müzesi koleksiyonunda yer alan, başta nekropolis buluntusu arkeolojik eserler olmak üzere bölgenin materyal kültürünü incelediği çalışmaları mevcuttur (Gürler, 2002, s. 90-93; Gürler ve Bilici 2008). Veli Sevin, Hypaipa ve Neikaia kentlerini konu edinen çalışmalar gerçekleştirir (Sevin, 1975; Sevin, Arslan Sevin ve Çetin 2013). Ayrıca Veli Sevin öncülüğünde Ödemiş Müzesi başarılı kurtarma kazıları yürütmektedir. Hypaipa hakkında yakın tarihli bir yüzey araştırması Hatice Kalkan tarafından yapılmıştır (Kalkan, 2021; Kalkan ve Koçak Yaldır 2014).

Meriç, Kaystros Vadisi kentleri ve kırsal yerleşimlerini uzun soluklu yüzey araştırmalarından elde ettiği bulguları kapsamlı bir monografide bir araya getirmiştir (Meriç, 2009). Bu çalışma, bölgeden kentleşme trendini, Geç Tunç Çağı'ndan Bizans'a değin inşa edilen kale ve kule yapılarını, nekropol alanları gibi arkeolojik kalıntıların toplu bir analizinden oluşur. Ayrıca Andreas Külzer, özellikle Geç Antik ve Bizans Dönemi'ne odaklandığı çalışmasında, bölge yerleşimlerinin bu süreçteki gelişimini ele almıştır (Külzer, 2017).

Tire sınırlarında yer alan, Ephesos ve Hypaipa kentlerine bağlı kırsal organizasyonun bir birimi olarak varlık gösteren kırsal yerleşimler, çok sayıda yazıtlı belge, çeşitli mimari yapılar barındırmaktadır. Kırsal yerleşimlerin tarımsal üretime bağlı olarak hareketli bir toplumsal yükseliş yaşadığı anlaşılmaktadır. Bu yükselişte yerleşimlerin Sardeis-Ephesos kara yolu yakınında olmaları ve Ephesos limanına ulaşan yol ağlarının bölgeden geçiyor olması etkili olmuştur. Tire Küçük kale yakınında tespit edilen Hellenistik Dönem'e tarihlenen bir mil taşı ile Ephesos-Sardeis arasındaki yolun bir rotasının buradan geçtiğini kanıtlanmıştır (Meriç, 2009, s. 75; Inv Ephesos VII, 2-3601).

Kaystros Vadisi'nde Hellenistik Dönem'den itibaren kent ve kırsal ilişkisi ekonomik ve askeri başlıklarda incelenebilir. Hellenistik Dönem'de vadiden geçen Sardeis ve Ephesos arasındaki yol ağlarının sistemli bir güvenlik çemberi ile kontrol oluşturulmuştur (Meriç, 2009, s. 133). Vadide stratejik noktalarda inşa edilen kale ve kulelerin temel görevi kentlerin korunması olmakla birlikte geniş territoryumunun ve bu topraklardaki tarımsal ürün sirkülasyonunun güvenli bir biçimde sağlanması da amaçlanmıştır.

Bu çalışma, R. Meriç tarafından yürütülen arkeolojik yüzey araştırmalarının ardından Tire odağında yeni bazı gözlemleri ele almaktadır. Bölgenin genelinde yaygın olan savunma

yapılarına ilave , literatürde bilinmeyen yeni savunma yapılarının olup olmadığını anlamak amacıyla yüzey araştırmaları yapılmıştır. Özellikle daha az bilgi sahibi olduğumuz Tire'nin dağlık bölgelerinde yapılan araştırmalarda, yeni tespit edilmiş mimari kalıntılara ulaşılmıştır. Ephesos'a giden Antik yola hakim stratejik mevkiide Tire Küçük kale ile Aydın Germencik, Dampınar arasında yer alan Kartal Dağı'nda bir savunma yapısı ve onunla ilintili mekanlar incelenmiştir. Kartal Dağı'nın kuzey ve güney yamaçlarında olasılıkla MS 6. yüzyıla ait mimari parçaları ile iki kilise yapısı, alanın Geç Antik Dönem'de giderek daha fazla imar faaliyetleri ile gelişim içerisinde olduğunu düşündürmektedir.

Amaç ve Kapsam

Kaystros Vadisi güneyde Aydın Dağları (Messogis), kuzeyde Bozdağlar (Tmolos) ile çevrilidir; vadinin doğu bölümünde Aydın ve Bozdağlar birbirlerine yaklaşarak birleşir. Böylece bölge üç tarafı dağ silsilesi ile çevrelenmiş olmaktadır (Vardar, 2015, s. 17). Kaystros Vadisi, her ne kadar kıyıdan uzak ve kapalı bir vadi görünümü sergilese de, Antik Çağ'da geçitlerin olanak verdiği yol ağları ile iletişimi açıktır. Özellikle yerleşimler Ephesos Limanı aracılığı ile uzak mesafeli ticarete dahil olabilmişlerdir. Tarihsel süreçte yerleşimler için stratejik öneme sahip geçitlerden biri, Tire ile Selçuk arasında doğal bir geçit olan Boğaziçi Vadisi'dir (Figür 1). Antik Çağ'da Ephesos Limanı'ndan başlayarak Doğu-Batı doğrultulu uzanan ve iç kesimlere devam eden antik yolun bir kısmı bu vadiden geçerek (Keil ve Premierstein 1914, s. 85), Selçuk ve Belevi üzerinden Tire'ye ulaşmaktadır. Boğaziçi Mevkii'ne bakan hâkim yükselteler, Kartal Dağı olarak bilinir. Kartal Dağı, Tire Küçük kale, Üzümler, Mehmetler, Büyükkale ve Akyurt köyleri ile Aydın Germencik İlçesi'nin Habibler, Dampınar ve Dağyeni köylerini çevrelemektedir. Arkeolojik ve epigrafik veriler aracılığı ile Tire Küçük kale ve Büyükkale'de lokalize edilen *Bonitai Katoikia* aynı yükseltinin çevresinde yer alır. Ephesos'a bağlı kırsal bir yerleşim olan Bonitai çevresinde yürütülen arkeolojik yüzey araştırmaları ile yerleşimin ve yakın çevresinin tespit edilen yeni yapı kalıntılarının değerlendirilmesi yapılmıştır.

Tire, Kartal Dağı'nda Yeni Bir Savunma Yapısı

Araştırma konusu olan saha, İzmir İli Tire İlçesi'nin batı kesimini oluşturur. Modern Selçuk ile Tire sınırına yakın konumdadır. Kartal Dağı olarak bilinen yükselti *Messogis/Aydın Dağları*'nın kuzey yamaçlarında yer alır ve yaklaşık 863 m yüksekliğe sahiptir. Aynı zamanda Aydın ile İzmir il sınırındadır. Antik Çağ'da Boğaziçi Mevkii'ndeki ova düzlüğü olasılıkla Ephesos Artemis Tapınağı'nın mülkiyetindedir. Tapınağa ait kutsal arazilerin kapsamı, sınır taşlarından yola çıkarak tahmin edilebilmektedir. Buna göre güneyde Belevi, Tire-Halkapınar (Meriç, 2009, s. 71), kuzeyde Bayındır-Furunlu ve doğuda Bayındır-Çatal'a değin oldukça geniş bir alanda tapınak arazileri söz konusudur (Inv Ephesos VII, 2: 296). Tapınak arazilerinin bitiminde Antik yerleşim birimleri başlar. *Messogis*'in kuzey yamaçlarında yer alan ve

Ephesos'un *khora*sında yer aldığı yazıtlar aracılığı ile kesinlik kazanan *Bonitai Katoikia*, bölgenin dikkat çeken kırsal yerleşimlerinden (Keil ve Premerstein 1914, s. 86; Inv Ephesos VII, 1: 3223; Inv Ephesos VII, 1: no 3239a). Nispeten ovaya hâkim yüksekliklerin eteklerinde yer alır ve Tire Küçükkale ile Büyükkale mahallelerini kapsar. Yerleşimin ne kadar geniş bir alana yayıldığını şu an için tahmin etmek güç olmakla birlikte, yeni kanıtlarla aksi ispat edilene dek *Bonitai Katokia*'nın sınırları Halkapınar'a dek çekilebilir.

Bonitai kırsal yerleşimin şekillenmesinde dağlık araziler, geçitler ve bereketli Küçük Menderes Ovası aktif rol oynar. Bonitai ismi olasılıkla Grekçe *βουνός* (tepe, yükseklik) kelimesinden türetilmiştir (Keil ve Premerstein, 1914: 97). Kelime bölgenin peyzajını net bir biçimde ifade eder. *Bonitai Katokia*'sı çevresinde yol ağlarına hâkim stratejik tepelerde Geç Tunç Çağ'ından itibaren birbiri ardına eklenerek geliştirilen savunma yapıları yer alır. Tire Büyükkale'de 142 m yükseklikte tepe üzerinde üç evreli savunma yapısı konuya dair iyi bir örnektir. İÖ II. bine tarihlenen kyklopien duvarları ile kalenin bu tarihten itibaren Ephesos'a giden yol ağını denetlediği düşünülmektedir (Meriç, 2009, s. 77). Büyükkale savunma yapısı tepe üzerinde konuşlanan bir iç kale ve onu çevreyen dış surlardan oluşur. Tunç Çağı savunma yapısı Hellenistik Dönemde İÖ 2. yüzyılda yeniden tahkim edilir. İzodomik duvarlar bu dönemin tanığıdır. Son olarak Bizans Dönem'inde Yukarı Kale almaşık duvarlar ile güçlendirilerek yenilenir (Keil ve Premerstein 1914, s. 86; Meriç, 2009, s. 77). Tahkimatlı yapılarla bölgenin denetim altında tutulma gayreti süreklilik göstermektedir. Boğaziçi Mevkii'ndeki Ephesos kentini güvence altına alan Keçi Kalesi, Bizans Dönemi'nde (12. ve 13. yüzyıl) inşa edilir ve bölgedeki Türk akınlarına karşı Bizans'ın geliştirdiği savunma refleksinin bir birimidir (Tok, 2016, s. 271-273; Ahrweiler, 1965, s. 123-127; Müller-Wiener, 1961). Keçi Kalesi antik *Gallesion Dağı* (Alaman Dağı) güney doğu kesimindedir. Bizans Dönemi'de inşa edilen Keçi Kalesi'nin aşağısında Hellenistik Dönem'de inşa edilmiş bir kule yapısı yer alır (Meriç, 2009, s. 46). Bu kule Büyükkale ile Küçükkale'de yer alan Hellenistik savunma yapıları ile birlikte bölgenin güvenlik çemberinin birer bileşenidir.

Modern Küçükkale mahallesinin üstünde batı ve doğu yönlü geniş görüş açısına sahip tepe üzerinde bir başka Hellenistik savunma yapısı yer alır. Bu kale ilk olarak Keil ve Premestein tarafından belgelenmiştir. Batıda 30 m çapında pseudoizodomik tipli duvarlarla çevrili bir avlu ile güneydoğuda bu duvarlara eklenmiş 10 m kenar uzunluğunda bir kuleden oluşur (Keil ve Premerstein 1914, s. 86; Meriç, 2009, s. 73).

Bonitai Antik yerleşimi yakınındaki 863 m rakımlı Kartal Dağı çevresinde yürüttüğümüz yüzey araştırmalarında yeni bir savunma yapısı belgelenmiştir (*Figür 2,3*). Bu kale Kaystros Vadisi'ni güney uçta Aydın İli yönünden gelecek olası tehditleri önlemek amacıyla inşa edilmiş olmalıdır. 38,008271°K 27,556043°D koordinatlarında yer alan tahkimat, bölgedeki çok sayıda örneği bulunan Hellenistik Dönem savunma yapılarındandır.

Kartal Dağı'daki Hellenistik Kale, özellikle güney cephede sağlam kalmış sur duvarları ile oldukça geniş alana yayılan bir savunma yapısı izlenimi vermektedir. Yapı malzemesi, doğrudan kalenin konuşlandığı tepenin kayaçlarından temin edilmiştir. Sur duvarlarında kullanılmak üzere kesilmiş taş blokların bir kısmı belgelenmiştir (*Figür 5*). Kale güney ve batı cephede takip edilebilen sur duvarları, güneyde sur duvarlarından dışarı yönelen bir kule yapısından oluşmaktadır. Duvarlarla çevrelenen avluda su ihtiyacını karşılamak için kayaya oyulmuş oval planlı bir sarnıç yer alır (*Figür 4*). Tespit edilen sarnıcın yakın benzeri, Meriç tarafından Keçi Kalesi altındaki Hellenistik savunma yapısında belgelenmiştir (Meriç, 2009, s. 46-47). Kule yapısının üç duvarı sağlam iken güney yöndeki duvar yıkılmış durumdadır. Kale içinden kuleye bağlantı sağlayan geçiş aralığı tespit edilmiştir (*Figür 8*). Bu geçişin yer aldığı duvar 6 m uzunluğa sahiptir. Nispeten daha iyi korunmuş kalenin güney cephe duvarları 40 m'den fazla takip edilebilmektedir. Kalınlıkları 130 cm-140 cm arasında olan duvarlar pseudoizodomik tiptedir. Yer yer ana kayanın traşlanması ile duvar setleri de oluşturulduğu gözlemlenmiştir. Kale girişi muhtemelen güney cephededir. Bindirme teknikli kale kapısı (Akarca, 1998, s. 151-152) doğu ve batıda birbirine yaklaşan sur duvarları ile oluşturulmuştur.

Zirveye yakın konumda inşa edilen Hellenik Kale'nin dışında güney yönde 38,011400°K 27,549104°D koordinatlarında yeni bir kule yapısı tespit edilmiştir. Gözetleme kulesi niteliğindeki yapı, zivedeki kale ile ilintili olmalıdır. 4x4 m duvar uzunlukları ile kule yapısının askeri amaçlar dışında, tarımsal ürünleri depolamak için kullanılmış olabilir. Belen Kuleli Çiftlik yapısı, Kartal Dağı'ndaki kule yapısına göre büyük boyutlarda olsa da güvenlik ve depolama amaçlı mekânları ile karşılaştırılabilir (Çevik, 2015, s. 515-518). Kilikia Bölgesi'nde tespit edilmiş, ürün depolama ve gözetleme noktası işlevli yapılar yer alır (Durugönül, 1997, s. 253-254).

Açık Hava Kutsal Alanı

Kartal Dağı'ndaki tahkimatın üst kotunda, zirveye yakın yükseltilerde açık hava kutsal alanına işaret edecek bulgulara ulaşılmıştır. Bir takım kült faaliyetleri için düzenlenen kaya oyma nişler, basamaklı platform, libasyon çukuru yahut kült ile ilintili kuyu, kanallar kutsal alanda yer alan unsurlardır. Kutsal alandaki beş basamaklı merdivenli platform 120 cm yüksekliğindedir. Güney cephesinde bir niş yer alır. Platformun üzeri düzlenmiş ve daire şeklinde bir kazıma ile işaretlenmiştir.

Kartal Dağı'ndaki açık hava kutsal alanı Phrygia örnekleri ile karşılaştırılabilir. Phrygia kırsalında Ana Tanrıça adına düzenlenen açık hava kutsal alanlarının karakteristik özelliklerin biri, basamaklı sunaklardır (Roller, 2004, s. 94-95). Basamaklı sunaklara iyi bir örnek, Boğazköy'ün 30 km kuzeyinde yer alan Kalehisar'dan gelir. Doğal kayanın oyulması ile şekillendirilen basamaklı sunakların genellikle daha büyük oyma cepheler yakınında yer

aldığına işaret edilmiştir. Bu durum Kartal Dağı için de geçerlidir. Sunakların Ana Tanrıça ritüelinin hangi aşamasında kullanıldığına dair kesin bir kanıt olmasa da, tanrısal varlıkla yakınlaşmak için kullanıldığı önerilir (Roller, 2004, s. 10). Ana Tanrıça açık hava kutsal alanlarında ayrıca çukur ve kanallar oluşturulmuştur. Tasarlanan bu çukur ve kanallar, Phrygia kaya anıtlarında sıvı sunular için düzenlendiği düşünülmektedir (Roller, 2004, s. 111; Tüfekçi Sivas, 2007, s. 87-88; Uçankuş, 2002, s. 162). Balıkesir Burhaniye’de yüzey araştırmalarında tespit edilen ve Kartal Dağı örneklerine çok yakın benzerlikler arz eden kaya anıtları yer alır. Buradaki basamaklı ve taht benzeri bir platform ile sonlanan anıtların Ana Tanrıça’nın temsili tahtı olabileceği yorumlanmıştır (Saka, 2019, s. 143). (*Figür 6,7*)

Açık hava kutsal alanında ayrıca, bir yeypare kaya bloğunun ön cephesi traşlanarak düzenlendiği gözlemlenmiştir. Düzenlenen cephede kareye yakın formda niş yer alır. Bu nişin altı basamak ya da seki ile vurgulanmıştır. Nişin alt kotunda olasılıkla kandil gibi gereçlerin bulunduğu hazne yer alır. Ephesos’ta Panayır Dağı kuzey yamaçlarında benzer bir açık hava kutsal alanı bulunur. Kayaya oyulmuş nişler ve bu alanda tespit edilen steller aracılığı ile Ana Tanrıça kültü belgelenmiştir (Ladstätter, Plattner, Prochaska ve Tozzi 2020, s. 271). Ancak bu alanın Ana Tanrıça dışında Zeus gibi eril tanrılara da tapınım gördüğü önerilir (Heinzel, 1999, s. 35-42). Feriştah Alanyalı konuyu ele aldığı çalışmalarında Ana Tanrıça’nın dağlık arazi ile olan yakın ilişkisine vurgu yapar (Alanyalı, 2001, s. 2). Kartal Dağı’nın ovaya hâkim yüksekliği kült için ideal bir fon sağlamış olmalıdır. Balıkesir Havran ve Burhaniye kutsal alanlarının bir kısmı geçiş güzergâhlarını ve tarım arazilerini gören tepelerde tesis edildiği saptanmıştır (Saka, 2019, s. 145). Benzer bir durum Kartal Dağı kutsal alanı için de geçerlidir. Sıralanan örneklerden yola çıkarak, Kartal Dağı’nda Kale ile ilintili kutsal alanın Ana Tanrıça kültü başta olmak üzere birtakım ritüeller için düzenlendiği anlaşılmaktadır.

Bonitai Katoikia

Kaystros Vadisi’nde epigrafik araştırmalar ile çok sayıda kırsal yerleşim tespit edilmiştir. Roma İmparatorluk Dönemi’nde kentlere bağlı territoryumda yer alan kırsal yerleşimler *kome* ya da *katoikia* olarak yazıtlarda anılır. Özellikle Ephesos ve Hypaipa’nın geniş territoryumlarında çok sayıda kırsal yerleşim bulunmaktadır. Araştırmaya konu olan Kartal Dağı eteklerinde yer alan Tire Büyükkale ile Küçükale’de lokalize edilen Bonitai (Keil ve Premierstein 1914, s. 97; Meriç, 2009, s. 73) dışında, bölgede iyi bilinen kırsal yerleşimlerden bazıları Tire Gökçen ile Kireli’de lokalize edilen Dideiphytha, Tire Eskioba’da lokalize edilen Almoura (Keil ve Premierstein 1914, s. 97), Tire Kırtepe’de lokalize edilen Lydomouandeiton’dur (Uzunoğlu, 2019b, s. 427). Sıralanan yerleşimler, Lydia genelinde yaygın yerleşim modeli olan katoikia ifadesiyle yazıtlarda anılır (Schuler, 1998, s. 33). Katoikialar’ın askeri gerekçelerle Hellenistik Dönem’de kurulduğu önerilmiştir (Aperghis, 2004, s. 89-90; Akalın, 2006, s. 68). Özellikle Seleukoslar Dönemi’nde stratejik mevkilere askeri birliklerin konuşlandırılması söz konusudur (Meriç, 2009, s. 133). Zaman içerisinde,

Roma İmparatorluk Dönemi'nde katoikiaların askeri gerekçelerin ortadan kalkmasıyla sivil yerleşimlere dönüştüğü varsayılır (Meriç, 2009, s. 26). Cohen bu fikre karşı çıkararak, katoikia yazılı yazıtların büyük çoğunluğunun Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenmesi nedeni ile bu yerleşim tipinde salt Hellenistik köken aranması fikrine katılmaz (Cohen, 1995). Schuler ise, katoikia terimini bir yerleşim biriminden ziyade farklı kırsal topluluklardan oluşan birlik olarak tanımlar (Schuler, 1998, s. 35). Schuler'ın önermesine uygun olarak, Kaystros Vadisi'nde katoikia yerleşimlerinin diğer yerleşim birimleri ile oluşturdukları birlikler söz konusudur. Bonitai, Dideiphyta ve Pentakome Katoikia'sı bunlara örnektir (Inv Ephesos VII, 2, no 3293). Pentakome açıkça beş kome'nin birliğine gönderme yapar. Tire Küçük kale ve Büyükkale'de *Katoikia Boneiton* yazılı belgeler ele geçmiştir. Buradan hareketle, bu iki yerleşim yerinin Roma Çağı'nda Bonitai Katoikia'sının bir parçası oldukları düşünülmektedir (Meriç, 2009, s. 56).

Ancak bölgedeki katoikia, kırsal yerleşimlerin yakın çevresinde Hellenistik Dönem'e tarihlenen savunma yapılarının varlığı da bir gerçektir. Örneğin bölgedeki yüzey araştırmamız sırasında Tire Kırtepe mahallesinde bir kule yapısı keşfedilmiştir (Özkan, 2018, s. 214-215). Kırtepe'nin önceki ismi Manda'dır. Köyün Antik Çağ'daki ismi Manda kelimesi ile yakın benzerlikte, *Lydomouandeiton Katoikia* olduğu anlaşılmıştır (Uzunoğlu, 2019b). Hypaipa territoryumunda yer alan *Lydomouandeiton*, Hellenistik Dönem savunma yapısı bulunan *katoikia* tipli yerleşimdir.

Savunma yapısı içerdiğine emin olduğumuz bir diğer yerleşim *Bonitai Katoikia*'dır. Tire Küçük kale ve Büyükkale'de birer Hellenistik savunma yapısı bulunmaktadır. Yüzey araştırmaları ile Kartal Dağı'nda yerleşimin yakın çevresinde bir başka Hellenistik Kale'nin varlığı anlaşılmıştır.

Tespit edilen Hellenistik kale Bonitai kırsal yerleşiminin yakın çevresindeki diğer çağdaş savunma yapıları ile ortak bir amaca hizmet eder. Bölgenin en önemli kenti Ephesos'a ulaşan yol ağlarını denetleyen tahkimatlar özellikle güç dengelerinin değişken olduğu Hellenistik Dönem'de inşa edilmiştir. Grekçe metinlerde olası düşman saldırılarına karşı bölgesini korumakla mükellef askeri birliğin konuşlandığı savunma yapıları *phourion*-kale olarak adlandırılmaktadır (Lawrence, 1979, s. 159) Kaystros Vadisi'ni güney uçta koruyan Kartal Dağı Hellenistik Kalesi, stratejik konumdaki askeri birlik eliyle güneyde Aydın yönünü, kuzeyde Kaystros Vadisi'ni denetlemiştir. Meriç, bölgedeki savunma yapılarını İÖ 3. yüzyıl ile 2. yüzyılda inşa edildiğini önermiştir; İÖ 133 tarihinde Pergamon Krallığı topraklarının Roma Cumhuriyeti'ne miras kalması ve bölgede Roma yönetiminin yerleşmesi ile kullanım dışı kaldıklarını belirtmektedir (Meriç, 2009, s. 134).

Yerleşim Roma İmparatorluk Dönemi'nde Ephesos'un hemen yanı başında tarımsal ürünlerin temin edildiği önemli bir kırsal yerleşim haline gelmiştir. Bir yazıt, Bonitai

yerleşiminde kesin olarak bağların bulunduğu bilgisini verir (Inv Ephesos VII, 1, no 3221). Ayrıca Tire Küçük kale'nin hemen batısında yer alan Halkapınar köyünde tespit edilen Geç Antik Dönem'e tarihlenen zemin mozaiklerinin bir *villa rustica*'ya ait olma ihtimali yüksektir (Meriç, 2009, s. 71). Tarımsal üretimi organize eden toprak sahibi aristokratlara ait *villa rusticanın* varlığı, Bonitai çevresinin ekonomik avantajını göstermektedir. Özellikle Ephesos Limanı'na yakınlık, yerleşimin ekonomisini canlandırmış olmalıdır.

Karadeniz ile Tuna Nehri arasında kalan Dobruca bölgesinde ele geçen bir grup kurşun mührün, Küçük Menderes Vadisi yerleşimlerinden Ephesos, Hypaipa, Koloe, Metropolis, Dioshieron ve Thyaira kökenli olduğu anlaşılmıştır. Mühürler bölgenin ticari ürünlerinin ne kadar geniş alana yayıldığını göstermesi bakımından önemlidir (Chiriac ve Munteanu 2014, s. 304; Külzer, 2017, s. 206). Kaystros Vadisi yerleşimleri, bölgeden geçen ve Ephesos kentinde son bulan yol ağlarının avantajı ile ticari ürünlerini kolaylıkla kargo gemileriyle Karadeniz Bölgesi'ne transfer edebilmiştir.

Üreten ve müreffeh bir kırsal yerleşim, doğal olarak bağlı bulunduğu kentin de gelişimine yarar sağlamaktadır (Poblome, 2004, s. 501). Kırsalda, geniş tarım arazilerinde mülk sahibi olan elitler, organize ettikleri üretimler eliyle ekonomik güçlerini koruyabilmişlerdir. Bu elitlerin önemli kısmı yerel meclislerde görevler edinmiştir. Kırsaldan gelen birikim ile kentin imar faaliyetleri için bağış yapabilmişlerdir. Dolayısıyla elitler organize ettikleri döngü ile hem kırsalı hem kenti hem de kendi kişisel sermayelerine fayda sağlamışlardır (Leveau, 1983, s. 927).

Geç Antik Dönem'de İmparator Theodosius'un kararnameleleri ile Artemision Tapınak mülklerine el konulmasıyla, geniş tarım arazileri üzerinde denetim doğrudan imparatorluğa geçer. Mülkiyet değişimi, Ephesos'un tarımsal ihtiyaçları için yeni bir yapılanma anlamına gelmektedir. Önceleri artı ürünler tapınak yarına iken, yeni dönemde kentin kamusal faydaları daha çok gözetilmiş olmalıdır (Ladstätter, 2008, s. 182). Tapınağa ait arazilerin kiliseye, devlete yahut özel mülkiyete geçmesi, üretimde bir azalmaya sebebiyet vermez. Aksine, bölgede üretilen şarapların geniş dolaşım ağı Geç Antik Dönem'de de sürer. Bonitai yakın çevresinde tespit edilen Geç Antik *villa rustica* kalıntıları, önceleri tapınak mülkü olan tarım topraklarında sivil aristokrasinin söz sahibi olmaya başladığını düşündürmektedir.

Kartal Dağı'ndaki Kiliseler

Yüzey araştırmaları ile bölgede iki kilise yapısı tespit edilmiştir. Çalışma bölgesi sık bitki örtüsü ile kaplı, orman arazisidir. Arazi şartlarının el verdiği ölçüde burada ilk değerlendirmeler aktarılmaktadır. Küçük kale Kilisesi özellikle bitki örtüsü ve toprak dolgusu ile kaplı olduğu için seramik gibi tarih verecek küçük buluntulara rastlanılmamıştır.

İlk kilise, Kartal Dağı'nın kuzeye bakan yamaçlarında 38,014583°K 27,536000°D koordinatlarında modern Küçükkale mahallesinin üstündeki yamaca inşa edilmiştir. Doğu-batı doğrultulu uzanan yapının kuzeye bakan duvarı yıkılmış vaziyettedir. Yapı batı yönden kareye yakın nartheks ve doğuda apsis ile son bulan dikdörtgen naos mekanlarından oluşur. Apsis dışı doğru çıkıntı yapan yarım daire planlıdır. Apsisin kuzey ve güneyinde yer alan pastophoria odalarına rastlanılmamıştır. Küçükkale Kilisesi olarak isimlendirdiğimiz yapı narteksi ile beraber ölçülebilen uzunluğu 10,46 m ve 4,30 m genişliğe sahiptir. Batı yöndeki narteks duvarı ile kilisenin kuzey cephe duvarı yıkıldığı için yapı bu genişlik ve uzunluktan daha büyük olmalıdır. Yapı dikdörtgen planlı, tek nefli, kırsal bir yerleşime hitap eden küçük ölçekli bir kilisedir. Üst örtüyü destekleyen kemer, tonoz yahut payanda izlerine rastlanılmaması, kilisenin muhtemelen kırma çatı ile örtüldüğünü düşündürür. Apsis derinliği 1,30 m genişliği ise 1,70 m'dir. Kilisenin duvar kalınlıkları yaklaşık 70 cm'dir. (*Figür 10*)

Kilisenin yıkılan kuzey duvarında önünde üzeri Grekçe yazıtlı bir kaide tespit edilmiştir. Kaçak kazılarla kilisenin içinden taşınmış olmalıdır. İlk kullanımı heykel kaidesi işlevi görürken, kilise inşaatında devşirme olarak kullanılır. Büyük olasılıkla bemanın ortasında yer alması beklenen sunak masası için yeniden kullanılır.

Nartekste naosa geçiş aralığının yer aldığı duvarın güneyinde bir niş yer alır. Duvarlar 110 cm kadar yükseklikte korunmuştur. Kilise duvar örgüsü narteks ve naosta ortaklık arz eder. Kilisenin duvarları ortalama 0,70 m genişlikte, retoganal, yer yer aralarda kırma kayrak taşlarla örülüdür. Araştırma sırasında kilisenin tarihlenmesine yardımcı olacak kapı lento ve sövesi, sütun başlıkları, paye, tempon levhası gibi süslemeli mimari elemanlara rastlanılmamıştır. Plan ve duvar örgülerinden yola çıkarak kilisenin ilk inşa tarihini MS 6. yüzyıl olarak önerebiliriz. Küçükkale kilisesi duvar örgüsü ve plan özellikleri Olba Manastırı Kuzey Kilisesi ile örtüşmektedir (Özyıldırım ve Yeğin 2018, s. 180). Küçükkale'de modern evlerin bazılarında Geç Bizans Dönemi kilise mimarisine ait parçaların kullandığı gözlemlenmiştir. Kullanılan devşirme malzemelerin Küçükkale Kilisesi'ne ait olduğu varsayılırsa, yapının ikinci bir inşa evresi olması olasıdır.

Kartal Dağı'nın güney yamacında Aydın İli Gemencik Dampınar sınırlarında bir başka kilise yapısına dair mimari kalıntıları yer almaktadır. Yapı, Dampınar Kilisesi olarak isimlendirilmiştir. 38.0023-27.5651 koordinatlarındaki kilisenin zemin mozaiklerine ait parçalar tahrip edilmiş vaziyettedir. Yapı oldukça tahrip edilmiş olsa da kiliseye ait bazı mimari parçalar eliyle yorum yapmak mümkündür. Yüzeysel araştırmaları ile tespit edilen az sayıdaki mimari parça MS 6. yüzyıl örnekleri ile paraleldir. Bezemeli iki parçadan biri kilisenin bema kısmındaki litürjik düzenlemeye ait olması beklenen bir tempon levhasıdır. Bir diğeri ise, pilaster başlığı ya da kaidesidir. Levhada yer alan bezeme, merkezde bir haç ve onu çerçevelleyen iç içe geçmiş eşkenar dörtgenler ile oluşturulmuştur; haçın kolları uçlara doğru genişletilmiştir (*Figür 11*). Bu süsleme, 5.ve 6. yüzyıl levhalarında yaygındır (Niewöhner,

2021, s. 156). İstanbul Ayasofya’da kullanılan benzer örnekler söz konusudur (Fıratlı, 1990, s. 150,51, 242). Levha parçası olasılıkla, dikey olarak temponun köşe noktalarını kapatmak için kullanılmıştır. Dampınar’da tespit edilen korkuluk levhası, Kaystros Vadisi kentlerinden Neikaia’da belgelenen ve MS 6. yüzyıla tarihlenen korkuluk levhası ile yakın benzerliktedir (Sevin, Arslan Sevin ve Çetin 2013, s. 56-57).

MS 6. yüzyılın sonunda kentten kırsala nüfusun hareketi söz konusudur. Nüfusla birlikte yeni imar faaliyetlerinin kırsalda arttığı düşünülebilir. Tire ve Germencik dağ yerleşimlerinin bu gelişimle yeni yapılar inşa edildiği anlaşılmaktadır. Kiliselerin varlığı aynı zamanda kırsalın Hıristiyanlaştırılma projesinin bir parçası olarak yorumlanmalıdır. Iustinianus döneminde Asia’da seksen bin putpereste din değiştirmekle ünlenen başpiskopos Ioannes, aslında MS 6. yüzyıla değin pagan nüfusun yoğunluğunu gözler önüne sermektedir (Benndorf, 1906: 104; Saradi, 2006, s. 357). Amida kökenli Ioannes, 542 civarında Küçük Asya’nın Hıristiyanlaştırılma projesi için yola çıkar. Misyonerlik faaliyetlerini on yıl kadar Lydia, Karia ve Phrygia kırsalında sürdürür. Bu bölgelerde çok sayıda tapınağı yıktırır ve 99 yeni kilise ve 12 manastır inşa ettirir (John Bishop of Ephesus, *Ecclesiastical H.*, s. 159-160). Kartal Dağı kiliseleri, imparatorluk ile kilisenin ortak hareket ederek, inşa ettikleri yeni toplumsal yapıya uygun mekanlar olarak Ephesos kırsalında yerlerini almıştır.

Tartışma ve Sonuçlar

Kartal Dağı ve çevresinde yürüttüğümüz yüzey araştırmaları, Ephesos kırsalında önemli bir yerleşim olan Bonitai Katoikia’nın yakın çevresini değerlendirme olanağı vermiştir. Arkeolojik veriler ilk olarak Hellenistik Dönem’de yoğunluk göstermektedir. Nekropolis buluntuları ve savunma yapıları sık rastlanılan iki buluntu grubudur. Yerleşimin yazıtlarda katoikia olarak aktarılması, bölgedeki bu tipteki yerleşimlerin nasıl bir anlama karşılık geldiği sorgulanmıştır. Kaystros Vadisi’nde yer alan katoikiaların, askeri kolonistler tarafından ilk olarak kurulduğunu kanıtlayacak yazılı belgeler bulunmamaktadır. Fakat bu yerleşimler çoğunlukla stratejik dağ yamaçları ve tepelerde konumlanır. Bonitai Katoikia örneğinde olduğu gibi, Hellenistik Dönem’e ait çok sayıda savunma yapısı yer alır. Savunma yapılarının varlığı yakın çevredeki kırsal yerleşimcilere, olası tehdit anında sığınacakları güvenli alanlar ya da saldırılara karşı koruma kalkanı anlamına gelir. Bu olumlu durumun yerleşimin gelişmesine katkı yaptığı önerilebilir.

Kartal Dağı’nda tespit ederek değerlendirdiğimiz kaleyi ve dağın kuzey yöndeki, Tire İçeşi, Küçükkale ile Büyükkale mahalleleri sınırındaki kule, duvar örgüleriyle ve bölgedeki benzer yapılarla karşılatırılarak İÖ 3. yüzyıla tarihlenebilir. Kale duvarları, bosajlı ve pseudo izodomik tiptedir. Kartal Dağı Hellenistik kalesi, Ephesos’a giden yol üstünde yer alan Keçikalesi altındaki Hellenistik kale, Küçükkale, Büyükkale savunma yapıları ile çağdaş olup, bölgenin güvenliğini ortaklaşa sağlayan bileşenlerdir.

İlk değerlendirmelere göre, savunma yapısı ile ilintili açık hava kutsal alanın kale ile aynı yüzyılda düzenlendiği düşünülmektedir. Kaya anıtlarında herhangi bir yazıtta rastlanılmamıştır. Fakat Ephesos Panayır Dağı açık hava kutsal alanı gibi Ana Tanrıça ve Zeus gibi kültlere ev sahipliği yaptığı düşünülmektedir.

Bonitai, Roma Dönemi'nde bölgeden geçen yol ağlarına ve Ephesos'a yakınlığı ile gelişimini sürdürmüştür. Yüzey araştırmalarında tarım teraslarına rastlanılmıştır. Özellikle bağcılık Bonitai çevresinde önemli bir ekonomik sektör olmalıdır. Theodosius karnameleri ile Artemis Tapınak arazilerinin mülkiyet hakkının el değiştirmesi, yerleşimde yeni bir durumu ortaya koyar. Tarımsal üretimden kaynaklı gelirler daha çok sivil kişilere, kiliseye yansır. Yerleşim Geç Antik Dönem'de (MS 3. ve 7. yüzyıllar) önemini korur. Kırsal yerleşimlerde yetiştirilen ürünler, kentlere veya başka uzak bölgelere pazarlanmıştır. Ephesos ile en yakın konumu ile Bonitai kırsal yerleşimi ve yakın çevresini bu çerçevede ele alabiliriz

Kartal Dağı'nda tespit ettiğimiz iki kilise, kırsal yerleşimlerin Geç Antik Dönem'de imar açısından gelişimini sürdürdüğünü ortaya koymaktadır. Roma İmparatorluğu'nun Hıristiyanlaşması, kentlerde olduğu gibi, kırsalın da kilise yapıları ile donatılmasının yolunu açmıştır. Kiliseler aracılığıyla, Hıristiyanlık kamusal alana sirayet eder. Kartal Dağı'nın güney yönünde inşa edilen Dampınar Kilisesi ve kuzey yönünde inşa edilen Küçükkekale Kilisesi, 6. yüzyıla tarihlenebilir mimari özellikleri ile çağdaş yapılar olmalıdır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Doktora çalışmalarına bursları ile destek veren ve her zaman bursiyeri olmakla iftihar edeceğim Türk Tarih Kurumu'na teşekkür ediyorum. Ayrıca, Türk Eski Çağ Bilimleri Enstitüsü'ne, 2022 yılında verdikleri araştırma desteği için teşekkür ediyorum.

Teşekkür: Küçük Menderes Vadisi'nde 2019-2022 yılları arasında gerçekleştirdiğim öğrenci yüzey araştırmalarına çok sayıda kurum ve kişinin desteği oldu. Öncelikle arazi çalışmalarına izin veren Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne teşekkür ediyorum. Arazide çalışmalara refakat eden Tire Müzesi Müdürü Şehmus Tekin'e, uzman Faruk Tekin'e, Tire Müzesi'nde bulunduğum süre zarfında her zaman misafirperverlik gösteren müze araştırmacısı Gaye Demirciler'e, Pınar Tuğrul'a, Aydın Arkeoloji Müzesi'ne, Kartal Dağı çevresindeki köylülere, Osman Olgu Dönmez'e, Murat Eşiyok'a ve Zeynel Aydın'a teşekkür ediyorum.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: I would like to thank the Turkish Historical Society for supporting my doctoral studies with scholarships and for which I will always be proud to be a scholar. I would also like to thank the Turkish Institute of Ancient Sciences for their research support in 2022.

Acknowledgements: Many institutions and individuals supported the student surveys I carried out in Küçük Menderes Valley between 2019-2022. First of all, I would like to thank the General Directorate of Cultural Heritage and Museums of the Ministry of Culture and Tourism for allowing the field work. To Şehmus Tekin, the Director of the Tire Museum, who accompanied the works in the field, to the expert Faruk Tekin, to the museum researcher Gaye Demirciler, who was always hospitable during my time at the Tire Museum, to Pınar Tuğrul, to the Aydın Archeology Museum, to the surroundings of Kartal Mountain. I would like to thank the villagers, Osman Olgu Dönmez, Murat Eşiyok and Zeynel Aydın.

Kaynakça/References

- Ahrweiler, H. (1965). 'L'histoire et la géographie de la région de Smyrne entre les deux occupations turques (1081–1317). *Travaux et Memories*(1), 1-204.
- Akalın, A. G. (2006). Hellenleştirmede bir yerleşim ögesi: katoikia. *Tarih Araştırmaları Dergisi* (39), 65-74.
- Akarca, A. (1998). *Şehir ve savunması* (3. Baskı b.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Alanyalı, F. S. (2001). Ephesos'da phrygialı bir tanrıça. *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*(2), 1-12.
- Altınoluk, S. (2013). *Hypaipa. A Lydian city during the Roman Imperial period*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Aperghis, G. G. (2004). *The Seleukid royal economy, the finances and financial administration of Seleukid Empire*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Baltazzi, A. (2002). Bir İzmirli arkeolog: Büyük dedem Demostene Baltazzi. *İzmir Kent Kültürü Dergisi*(5), 340-341.
- Benndorf, O. (1906). *Forschungen in Ephesos band I*. Viyana: Österreichischen Archaeologischen Institute.
- Buresch, K. (1898). *Aus Lydien. Epigraphische-geographische reisefrüchte*. Leipzig: B.G. Teubner.
- Durugönül, S. (1997). 1995 Yılı İçel İli Antik Dağlık Kilikya Yüzey Araştırması. *XIV. Araştırma Sonuçları Toplantısı* içinde (s. 253-258). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Chiriac, C., & Munteanu, L. (2014). Trade connections between Asia Minor and the Western Pontic area in the 4th century CE. Some sphragistic considerations. In V. Cojocaru, A. Coşkun, & M. Dana (Eds). *Interconnectivity in the Mediterranean and Pontic World during the Hellenistic and Roman Periods* (pp. 299-330). Cluj-Napoca: Mega Publishing House.
- Çevik, N. (2015). *Lykia kitabı*. Antalya: Suna İnan-nan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü.
- Cohen, G. M. (1995). *The Hellenistic settlements in Europe, the islands, and Asia Minor*. Oxford: University of California Press.
- Fıratlı, N. (1990). *La Sculpture byzantine figurée au musée archéologique d'Istanbul*. Paris: Librairie d'Amérique et d'Orient Adrien Maisonneuve, Jean Maisonneuve Successeur.
- Gürler, B. (2002). Arkeolojik değerleriyle Tire ve çevresi. *İzmir Kent ve Kültür Dergisi*(5), 90-94.
- Gürler, B., ve Bilici, H. (2008). Kaystros ovasında Roma İmparatorluk imajı: Buluntularla kültür ve kimliği tanımlamak. Delemen, İ., S. Çokay-Kepçe, A. Özdizbay, & Ö. Turak (Ed), *Prof. Dr. Haluk Abbsoğlu'na 65. Yaş Armağanı. Euergestes* içinde (159-165). Antalya: Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü.
- Heinzel, E. (1999). Der Kybelekkult und die dreigötterreliefs aus Ephesos. In P. Scherrer, H. Taeuber, & H. T (Ed), *Steine und Wege. Festschrift Dieter Knibbe* (pp. 35-42). Viyana: SoSchr ÖAI 32.
- John Bishop of Ephesus (1860). *Ecclesiastical History*. (R. P. Smith, Çev.) Oxford: Oxford University Press.
- Külzer, A. (2017). Streifzüge durch das tal des Kaystrios (Küçük menderes): Historisch-geographische impressionen aus westanatolien. In Külzer, A. ve Popović, M. (Eds). *Space, Landscapes and Settlements in Byzantium. Studies in Historical Geography of the Eastern Mediterranean* (pp. 195-213). Viyana-Novi Sad: Austrian Academy of Sciences.
- Kalkan, H. (2021). *Lydia'da bir kent arkeolojisi Hypaipa*. Ankara: Akademisyen Kitabevi.

- Kalkan, H. ve Koçak Yaldır, A. (2014). The preliminary archaeological field survey in Hypaipa. *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, 1(14), 65-74.
- Keil, J., & Premerstein, A. v. (1914). *Bericht über eine dritte reise in Lydien und den angrenzenden gebieten Ioniens, ausgeführt 1911 im Auftrage der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*. Viyana.
- Ladstätter, S. (2008). Römische, spätantike und byzantinische keramik. M. Steskal, & M. La Torre, *Das Vedius Gymnasium in Ephesos Archäologie und Baubefund* (pp. 97-189). Viyana: Österreichischen Archäologischen institut in Wien.
- Ladstätter, S., Plattner, G. A., Prochaska, W., & Tozzi, G. (2020). The provenance of the meter relief I 1108, Kunsthistorisches Museum Vienna. *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien, Band 88*, 267-280.
- Lawrence, A. W. (1979). *Greek aims in fortification*. Oxford: Oxford University Press.
- Leveau, P. (1983). La ville antique et l'organisation de l'espace rural: Villa, ville, village. *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, 38(4), 920-942.
- Müller-Wiener, W. (1961). Mittelalterliche Befestigungen im Südlichen Jonien. *Istanbul Mitteilungen*(11), 5-122.
- Meriç, R. (1988). Antik Dönemde Küçük Menderes havzasının tarihsel coğrafyasına genel bir bakış. *Ege Coğrafya Dergisi*, 4(1), 202-213.
- Meriç, R. (2009). *Das Hinterland von Ephesos. Archäologisch-topographische forschungen im Kaystros-Tal*. Viyana: Österreichisches Archäologisches Institut.
- Meriç, R., Merkelbach, R., Nolle, J., Şahin, S. (1981). *Die unschriften von Ephesos Teil VII,1: Nr 3001-3500*. Boon: Rudolf Habelt Verlag.
- Niewöhner, P. (2021). *Byzantine ornaments in stone: Architectural sculpture and liturgical Furnishings*. Berlin-Boston: De Gruyter.
- Özkan, A. (2018). Kaystros havzası'nda antik dönem kırsal yerleşim düzeni: Dideiphyta katoikia örneği. N. E. Şahin, F.Onur, ve M. E. Yıldız (Ed.), *Eskiçağ Yazıları 12* içinde (s. 203-227). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Özyıldırım, M., ve Yeğin, Y. (2018). Olba manastırı kuzey kilisesi'nin değerlendirilmesi. *Seleucia* (VIII), 165-190.
- Poblome, J. (2004). Comparing ordinary craft production: Textile and pottery production in Roman Asia Minor. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 47(4), 491-506.
- Ricl, M. (2003). Society and economy of rural sanctuaries in Roman Lydia and Phrygia. *Epigraphica Anatolia* (35), 77-101.
- Ricl, M. (2009). Report on the results of an epigraphic survey in the Cayster Valley in October 2008. *Dialogies d'histoire Ancienne* 35(2), 182-185.
- Ricl, M. (2015). New inscriptions from the Kayster (Küçük Menderes) Valley II". *Ancient West & East* (14), 275-291.
- Ricl, M. (2020). *New inscriptions from the Kaystros River (Küçük Menderes) Valley*. Belgrad: University of Belgrade Faculty of Philosophy.
- Roller, L. E. (2004). *Ana Tanrıça'nın izinde. Anadolu Kybele kültürü*. (A. Avunç, Çev.) İstanbul: Homer Kitabevi.

- Saka, A. (2019). Balıkesir iline bağlı Havran ve Burhaniye ilçelerinde tespit edilen kaya nitlari. *Tüba-Ar*(24), 133-148.
- Saradi, H. G. (2006). *The Byzantine city in the sixth century. Literary images and historical reality*. Atina: Perpinia.
- Schuler, C. (1998). *Ländliche siedlungen und gemeinden im hellenistischen und römischen kleinasion*. Münih: C. H. Beck.
- Sevin, V. (1975). Batı Anadolu'nun az bilinen antik kenti Hypaipa üzerine bir araştırma. *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*(28-29), 41-53.
- Sevin, V., Arslan Sevin, N., & Çetin, S. (2013). *Neikaia. Unutulmuş bir antik kent*. İzmir-Ödemiş: Ödemiş Müzesi Yayınları.
- Tül, Ş. (2014). *Artemis yolu üstünde ilkçağ kenti Hypaipa*. İzmir: Ödemiş Belediyesi Yıldız Kent Arşivi ve Müzesi Yayını: 10.
- Tüfekçi Sivas, T. (2007). Batı Frigya'da Frig yerleşmeleri ve kaya anıtlarının araştırılması. Sivas, H. ve T. Tüfekçi Sivas (Ed.). *Friglerin gizemli uygarlığı* (s. 77-92). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Texier, C. (2002). *Küçük Asya tarihi, coğrafyası ve arkeolojisi*. (A. Suat, Çev.) Ankara: Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı.
- Tok, E. (2016). Aşağı Kaystros Vadisinde türkmen akınlarına karşı bir sığınak: Keçi Kalesi. *Sanat Tarihi Dergisi*, 25(2), 249-275.
- Uçankuş, H. T. (2002). *Ana tanrıça Kybele'nin ve Kral Midas'ın ülkesi Phrygia (Kültür Rehberi)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Uzunoğlu, H. (2019). The katoikia of Lydomouandetai in the Cayster Valley- A new honorary inscription preserved in the Museum of Tire. In M. Nollé, P. M. Rothenhöfer, G. Schmied, K. H. Schwarz, & H. C. Mosch (Eds). *Panegyrikoï Logoï Festschrift für Johannes Nollé zum 65. Geburtstag* (pp. 427-439). Bonn: Habelt Verlag.
- Uzunoğlu, H. (2019). Tire Müzesi'nden yeni yazıtlar. *Cedrus* (7), 545-555.
- Uzunoğlu, H. (2020). Tire Müzesi'nden bazı yeni mezar yazıtları. *Phaselis Disiplinlerarası Akdeniz Araştırmaları Dergisi*(6), 191-201.
- Vardar, S. (2015). *Küçük Menderes Havzası doğu bölümünde paleocoğrafya araştırmaları (Ödemiş Ovasında Jeoarkeolojik Değerlendirmeler)*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Weber, G. (1892). Hypaepa, le Kaleb d'Afiasourat, Birghiet Oedémich. *Revue des Études Grecques*(5), 7-21.

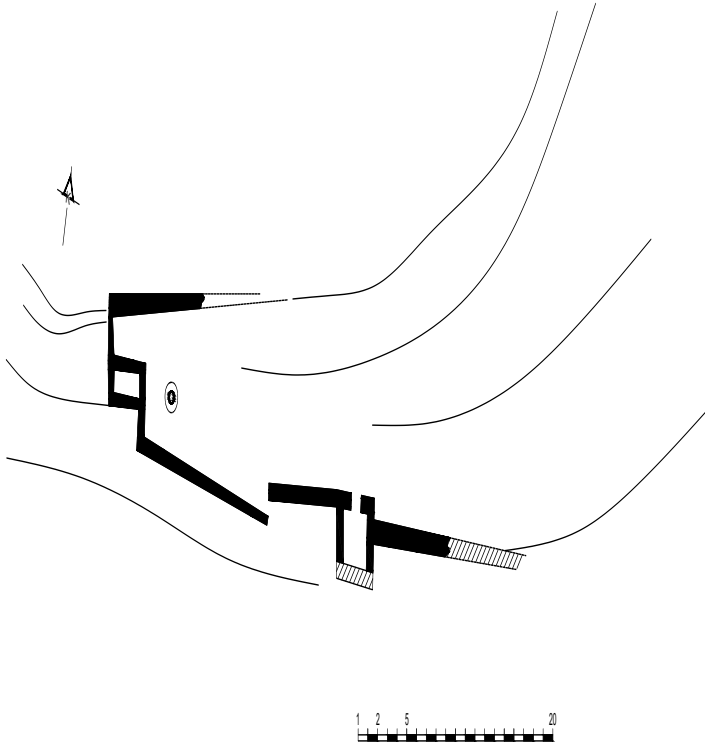
Şekil, Resim, Tablo ve Grafikler / Figures, Tables and Graphics

Figür 1: Tire Küçükkale'den Küçük Menderes Vadisi.

Figür 2: Kartal Dağı, Hellenistik Kale.

Figür 3: Kartal Dağı, Hellenistik Kale'nin Planı.

Figür4: Kartal Dağı Hellenistik Kale'nin Sarnıcı

Figür 5: Duvar taşlarının temin edildiği ocak

Figür 6: Kartal Dağı Açık Hava Kutsal Alanı, Basamaklı platform

Figür 7: Kartal Dağı Açık Hava Kutsal Alanı, Nişli Kaya Yüzeyi

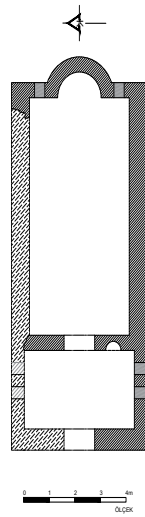

Figür 8: Kaledeki Kule Olarak Tanımlanan mekan

Figür 9: Bosajlı Hellenistik Duvarlar

Figür 10: Küçükale Kilisesi güney naos duvarı, apsisi ve plan çizimi

Figür 10: Germencik Dampınar Kilisesi, Korkuluk Levhası

Figür 11: Dampınar Kilisesi, Pilaster Parçası

Harita 1: Kartal Dağı ve Kaystros Vadisi
Yazar tarafından hazırlanmıştır

Kurul Kalesi'nde Mekânsal Organizasyon, Mimari Malzeme ve Yapı Fonksiyonları Üzerine Bir Değerlendirme

An Assessment of Spatial Organization, Architectural Materials, and Structural Functions at Kurul Fortress

Atakan Akçay¹ , Ahmet Emirhan Bulut²

¹Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Ankara, Türkiye

²Arş. Gör. Dr., Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Diyarbakır, Türkiye

ORCID ID: A.A. 0000-0001-5190-4227;
A.E.B. 0000-0002-0845-7756

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Ahmet Emirhan Bulut,
Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Diyarbakır, Türkiye
E-mail: ahmetemirhan.bulut@dicle.edu.tr

Başvuru/Submitted: 18.08.2022

Revizyon Talebi/Revision Requested: 29.10.2022

Son Revizyon/Last Revision Received: 03.11.2022

Kabul/Accepted: 15.11.2022

Atıf/Citation: Akçay, A., & Bulut, A.E. Kurul Kalesi'nde mekânsal organizasyon, mimari malzeme ve yapı fonksiyonları üzerine bir değerlendirme. *Anadolu Araştırmaları-Anatolian Research*, 27, 175–224.
<https://doi.org/10.26650/anar.2022.1163680>

Öz

Kurul Kalesi, Ordu ili sınırları içerisinde, Melet Irmağı'nın üzerindeki sarp kayalıkların zirvesinde yer almaktadır. Kurul Kalesi'nde en yoğun yerleşim, Pontos Krallığı'nın son kralı VI. Mithradates'in (M.Ö. 120-63) hanedanlık yıllarına tarihlenmektedir. "Kale" teriminin en başta akla getirdiği salt askeri fonksiyonların ötesinde yerleşim aynı zamanda, daha erken tarihlerden başlayan, çeşitli tanrıların tapınım gördüğü bir kült alanıdır. Farklı sektörlerde açığa çıkarılan yüzlerce pişmiş toprak pithos ve amphorayı içeren depo mekânları ise, Kurul Kalesi'nin askeri ve idari hinterland alanı içerisindeki tarımsal ürünlerin ve ticari emtianın korunmasına yönelik bir fonksiyon taşıdığını da göstermiştir. Stratejik bir konumda yer alan Kurul Kalesi, topografyanın izin verdiği ölçüde, araziden maksimum düzeyde faydalanan bir yerleşim modeli sunmaktadır. Üzerinde yer aldığı kaya kütlelerinin dar ancak uzun zirvesinde, doğu ve batı yamaçlara bakacak biçimde bir yapılaşma tercih edildiği görülmektedir. Kurul Kalesi'nde Geç Hellenistik dönem yerleşiminin son bulmasının ardından başka bir yerleşimin olmaması, nispeten iyi korunmuş mimari kalıntıların günümüze kadar ulaşmasını sağlamıştır. Bu çalışma, Kurul Kalesi'nde 2010-2019 yılları arasında açığa çıkarılan mekânları, mekânların olası fonksiyonlarını, mimari malzemeleri, yerleşim dokusunu ve yakın coğrafyada benzer mimari karakterleri ortaya koyan yerleşimlerin değerlendirilmesini amaçlamaktadır. Pontos Krallığı ve etki sahasındaki yerleşimlerin mimari özellikleriyle bir karşılaştırmaya imkân tanıyacak olması ve bir VI. Mithradates yerleşimi hakkında önemli bilgiler sunması bakımından bu çalışmanın önem arz ettiğini düşünmekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Kurul Kalesi, mimari, Pontos bölgesi, Hellenistik dönem, VI. Mithradates

ABSTRACT

Kurul Fortress is located within the Turkish province of Ordu on the top of steep rocks rising from the nearby Melet River. It was heavily settled during the reign of Mithridates VI Eupator (120-63 BC), the last ruler of the Kingdom of Pontus. Despite fortress as a term specifically bringing to mind military functions at first, this settlement was also a cultic place where various gods had been worshipped starting in earlier periods. The unearthed storage structures containing hundreds of terracotta pithoi and amphorae in different sectors prove that Kurul Fortress had

had the function of preserving agricultural products and commercial goods within the military and administrative hinterland of Kurul Fortress. Due to being located at a strategic point, Kurul Fortress presents a settlement model that took maximum advantage of the terrain, as much as the topographical conditions permitted. The configuration of Kurul Fortress' settlements preferred to face both the western and eastern slopes of the narrow but long summit of the rock on which it is located. Because no later settlement existed on the site after the late Hellenistic period, relatively well-preserved architectural elements have survived to the present day. This paper aims to evaluate the settlement's structures that were unearthed between 2010-2019, their possible functions, the materials that constituted the structures, the architectural texture, and the contemporary settlement of the region, which also shows similar architectural characteristics. This study is considered to be significant because it will create an opportunity for the settlements in the Kingdom of Pontos to be compared with its territory in terms of architectural features and will provide abundant information on what a settlement during the reign of Mithridates VI Eupator was like.

Keywords: Kurul Fortress, Architecture, Pontos Region, Hellenistic Period, Mithridates VI

EXTENDED ABSTRACT

This paper aims to study the materials used in Kurul Fortress' architecture as well as the texture of the settlement, its architectural specifications, and structural functions as revealed during the 10 seasons of excavations that took place from 2010 to 2019. Kurul Fortress is described as a *phourion* [Gr. fortress] and shows similar characteristics to that of the other settlements located in the region, which had all been built at high points to allow for such things as observing the immediate environment, effective defense, and control of the strategic surroundings. Kurul Fortress was settled during the Hellenistic period, particularly during the reign of Mithridates VI Eupator (120-63 BC) and is significant as an example of a settlement from the Kingdom of Pontos and its implementation of architectural preferences reflecting the settlement's daily needs and cultic practices.

The excavation of Kurul Fortress has been one of the longest running expeditions in the Black Sea region. It is a hilltop settlement located on a tall andesite peak stretching out in the southwest-northeast direction. The fortress is built on a narrow long ridge and ranges from 20 to 45 meters wide and 250 meters long. Adjacent structures were found to have been built on the eastern and western slopes. The structures located on both slopes are accessible from a corridor located between them. This settlement model is understood to have been required in order to benefit the most from the topography, with much effort being observable due to the rock in the area have been cut out to provide larger rooms.

Dozens of structures were unearthed during the 10 years of excavations, and the fortress has three main sectors: the Inner Fortress, the North Terrace, and the Administrative Buildings Area. In addition to the buildings that had been obtained by cutting out the main rock such as the Altar Rock, cistern, and stepped tunnel, the Inner Fortress also has 18 structures located on both the east and west slopes. Moreover, this sector is the highest point of the settlement with an elevation of 571 meters. More fruitful outcomes were obtained from the North Terrace compared to the Inner Fortress in terms of both small findings and architecture. Similar to the Inner Fortress, 18 structures located on both the east and west slopes were found at the

North Terrace. Excavations of the Administrative Buildings Area have been carried out since 2019, and this sector consists of a complex comprised of adjacent structures for defense, cultic, and daily needs, as well as a large courtyard. The architecture is remarkable for being characterized by in-situ mudbrick walls. The excavations in this sector are still ongoing.

Two types of stone were used in the architecture of Kurul Fortress. While andesite stones were used in most of the structures, sandstone in particular was used for the gates; both of these are local stones. Earthen materials were often preferred due to being cheap and easily accessible. The use of mudbrick blocks in the structures is notable in spite of the rainy and humid climate conditions. Thousands of mudbrick blocks were revealed in-situ along the stone base of the walls. Roof tiles are another earthen material that was used, and these had two types: *stroter* [Corinthian] and *calypter* [Laconian]. Almost all the structures in Kurul Fortress have a roof. As the last earthen material, plaster walls can be found in the important buildings of Kurul Fortress. Three-layered plasters in certain places indicate an ongoing renovation process to have occurred. Metal materials can often be encountered that connect stone or wooden elements together. Thousands of iron nails in particular were used to fasten wooden roof structures together. The metal fasteners in the stones can only be found in the rectangular blocks at the gates. Metal dowels fixed these blocks horizontally, while metal clamps fixed them vertically. No existing wooden structures remain preserved in Kurul Fortress; however, some examples of carbonized wood have been found in the soil inside the structures.

Excavations unearthed 38 structures at Kurul Fortress between 2010-2019. This study has investigated the purposes for which these structures had been built and determined the functions for most of the structures. The structures were found to have been used for domestic, storage, defense, and cultic purposes. The structures that had been evaluated for domestic purposes reflect the need the people of Kurul Fortress had for everyday activities. More of these structures were found compared to the other types. Two buildings unearthed from 2010-2019 had been used solely for storage purposes and had many pithoi placed in a specific order. The towers are the structures that functioned as defense. Many combat instruments were found in or around the six towers, whose layout presents a specific architectural plan. The cultic buildings in Kurul Fortress are very important in terms of how the architecture mirrored the religion of the people of Kurul Fortress.

The absence of later cultural layers (e.g., Roman, Byzantine, or Ottoman) in Kurul Fortress after Mithridates VI Eupator's reign allowed the architectural remains to survive relatively well-preserved. This study has assessed the architecture of Kurul Fortress and contributed significant information about the Kingdom of Pontos. Importance is had in understanding the accepted architectural textures and architectural preferences that occurred in the Black Sea region during the late Hellenistic period.

Kurul Kalesi

Kurul Kalesi, Orta ve Doğu Karadeniz'in kesiştiği Ordu İlinin, Altınordu İlçesi, Bayadı Mahallesi sınırları içerisinde bulunmaktadır. Kazı çalışmaları başlamadan önce Kurul Kayalıkları veya Kurul Tepesi olarak da adlandırılan (Şenyurt ve Akçay 2016, 223) yerleşim, Karadeniz (*Pontos Aksenos/Euksenos*) kıyısından kuş uçuşu 9 km güneyde yer almaktadır. Karadeniz'e, Ordu'ya (*Kotyora*), Melet Irmağı'na (*Melanthios*)¹ ve güneyindeki yüksek zirvelere hâkim bir noktada yer alan Kurul Kalesi, deniz seviyesinden 571 m yüksekliktedir (Şenyurt ve Akçay 2016, 224). Kalenin üzerinde yer aldığı kaya kütlesi, çoğunluğu fındık ağaçları olmak üzere, akasya, çam, meşe vb. ağaçlardan ve otsu bitkilerden oluşan çok yoğun bitki örtüsüne sahiptir.

Kurul Kalesi'nde sistemli kazı çalışmaları Ordu Müze Müdürlüğü'nün başkanlığında, Prof. Dr. S. Yücel Şenyurt'un bilimsel sorumluluğu altındaki bir ekip tarafından 2010 yılında başlamış² ve günümüze kadar her yıl düzenli olarak devam etmiştir. Kazılarda ele geçen yüzlerce sikke³ ve diğer buluntular, Kurul Kalesi'nin Pontos Krallığı'nın son kralı Mithradates VI Eupator Dionysos Dönemi'nde (M.Ö. 120-63) çok yoğun bir şekilde kullanıldığını işaret etmektedir. Strabon, Roma ile amansız mücadelesinde VI. Mithradates'in bölgede yetmiş beş adet kale yaptırdığını ifade etmektedir (Strab. XII. 3. 28). Kurul Kalesi'nin VI. Mithradates Dönemi'nden önce de mevcut olduğu anlaşılmış⁴ ancak kralın döneminde müstahkem bir kale fonksiyonuna büründüğü ortaya koyulmuştur. Bölgedeki, Kurul Kalesi ile çağdaş yerleşimlerin düzlük alanlara kurulmuş geniş yerleşimlerden ziyade stratejik konuma sahip kale tipi (*phourion*) yerleşimler olduğu göze çarpmaktadır. Hatta bu kalelerin Pontos Krallığı'nın idari yapılanmasının çekirdeği olduğu da ifade edilmektedir (Hojte 2009, 103). Bölgenin tarihi coğrafyası içerisinde, antik kaynaklardan elde edilebilecek bir takım isim önerileri yapılması mümkün olsa da şimdiye kadar yerleşimin Antik Çağ'daki ismi için herhangi bir arkeolojik veya epigrafik kanıt elimize geçmemiştir.

Kazılarda sayısı yaklaşık 1300'e ulaşan savaş araç-gereci⁵ ele geçmesine rağmen Kurul Kalesinin yalnızca askeri karakterli bir yerleşim olmadığı, çeşitli tanrılar için oluşturulmuş alanlarda kültürel uygulamaların gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Bir açık hava kutsal alanı

- 1 Melet Irmağı havzasındaki arkeolojik varlıkların tespiti amacıyla gerçekleştirilen yüzey araştırması için bkz. Akçay ve ark. 2020; Akçay ve Şenyurt 2021.
- 2 Kurul Kalesi, kazı çalışmaları başlamadan önce bazı araştırmacılar tarafından ziyaret edilmiştir. Bkz. Çilingiroğlu 1986, 313; Özsait 1992, 357-358, dn. 2; Özsait 1993, 311-312. Ayrıca, 1996 yılında Ordu Müzesi Müdürlüğü tarafından İç Kale'de yer alan basamaklı tünelde bir temizlik çalışması yürütülmüştür.
- 3 Kurul Kalesi'nde ele geçen sikkeler için bkz. Akgönül 2018.
- 4 Kurul Kalesi'nde VI. Mithradates Dönemi'nden önceye tarihlenen bazı küçük buluntular ile kaya iççiliğinin söz konusu olduğu basamaklı tünelin ve bir açık hava tapınım alanı olan Sunak Kayası'nın varlığı, Kurul Kalesi'nde ilk yerleşimin VI. Mithradates'ten önceki bir zamanda olduğunu göstermektedir.
- 5 Kurul Kalesi'nde ele geçen savaş araç-gereçleri için bkz. Şenyurt ve Zoroğlu 2018; Zoroğlu 2021. Verdiği bilgilerden dolayı Dr. Umut Zoroğlu'na teşekkür ederiz.

olan Sunak Kayası (Şenyurt ve Akçay 2016, 241 Lev. 4), mermer Kybele heykelinin in-situ şekilde ele geçtiği Kybele Kapısı (KTBM-8) (Şenyurt ve ark., 2019, 708, Res. 8), Kapatılmış Kaya Kült Alanı (Şenyurt ve ark., 2019, 696-698, 707, Res. 6, 708, Res. 7) ve Dionysos Altarı (Şenyurt ve Akçay 2020, 64 vd) gibi kutsal mekânlar ve özellikle tanrıça Kybele (Şenyurt, Akçay ve Bulut 2017, 140; Şenyurt, Akçay, Bulut, Zoroğlu ve Akgönül 2017, 5-6; Şenyurt ve Akçay 2017; Şenyurt ve Durugönül 2018) ve tanrı Dionysos'a (Şenyurt ve Akçay 2016, 228-229, 244 Lev.10-3; Şenyurt, Akçay ve Bulut 2017, 145, Res. 10; Şenyurt ve ark., 2017, 6, Res. 8) ait çok sayıda eser, Kurul Kalesi yerleşimcilerinin inanışları ve kültür pratiklerine yönelik doyurucu bilgiler sunmuştur. Tüm bunların yanı sıra birçoğu in-situ halde ele geçen *amphora* ve *pithos*larla⁶ (Şenyurt ve Akçay 2016, 233, 243, Lev. 8; Şenyurt, Akçay ve Bulut 2017, 136-137, 143, Res. 4; Yorulmaz 2019, 423, Res. 8, 424, Res. 9) Kurul Kalesi'nin kendi askeri ve idari hinterland alanı içerisinde tarımsal ürünlerin ve ticari emtianın korunmasına yönelik bir fonksiyon taşıdığı da net bir şekilde anlaşılmıştır. Kurul Kalesi'nde ele geçen seramikler içerisinde Kolkhis, Rhodos, Knidos, Ephesos gibi önemli seramik atölyelerinin ürünlerinin yer alması (Yorulmaz 2019, 429-430, Şek. 4-5), geniş bir ticaret ağının Kurul Kalesi'ndeki yansımaları olarak değerlendirilmektedir.

Yerleşim Sektörleri

Kurul Kalesi, yerleşim dokusu olarak üç ana sektörde incelenmektedir (Fig. 1). Bunlardan ilki İç Kale, ikincisi Kuzey Teras ve son olarak da İdari Yapılar Alanı'dır. İç Kale, Kurul Kalesi'nin güneybatı ucundan başlayıp yaklaşık 75 m boyunca kuzeydoğuya doğru uzanmaktadır. Kalenin en yüksek noktasını da (571 m) içeren İç Kale, bu sektörün devamında yer alan Kuzey Terasta yaklaşık 20 m yukarı kottadır. Kurul Kalesi'nde kazı çalışmaları 2010 yılında ilk kez bu sektörde başlamış ve 2015 yılına kadar sürmüştür. İç Kale'den sonra 12,70 m uzunluğunda, 4,50 m genişliğindeki bir koridor ve farklı doğrultularda uzanan toplamda 44 adet basamakla Kuzey Teras sektörüne inilmektedir. İç Kale'ye göre daha geniş bir yerleşim imkânı tanıyan Kuzey Teras, sunduğu arkeolojik verilerle kalenin niteliklerinin anlaşılmasında en önemli sektör olmuştur. Buradaki kazı çalışmaları 2013 yılında başlamış ve 2019 yılına kadar devam etmiştir. İdari Yapılar Alanı, Kuzey Terasta açığa çıkartılan son mekân olan Kuzey Teras Batı Mekân-13'ten yaklaşık 50 m kuzeydoğuda yer almaktadır ve Kurul Kalesi'nin üzerinde bulunduğu kayalığın kuzeydoğu ucunu kapsamaktadır. Bu sektör, oldukça iyi korunmuş duvarlara sahip mekânları içermektedir. Diğer sektörlerde olduğu gibi, burada da depo odaları, kuleler gibi mekânlar bulunmaktadır. Söz konusu alandaki kazı çalışmaları ise 2019 yılında başlamıştır ve hala süregelmektedir.

Kurul Kalesi, topografik şartların azami bir şekilde zorlandığı bir yerleşim karakteri sunmaktadır. Üzerinde bulunduğu büyük kaya kütesinin zirvesinde konumlanan yerleşimde,

6 2021 yılı kazı çalışmalarında bir mekânda 15, başka bir mekânda ise 60'tan fazla *pithosun* yer aldığı yeni depo yapıları açığa çıkartılmıştır. Bu mekânlarda çalışmalar devam etmektedir.

yapılar doğal kaya formasyonunun morfolojisine uyum gösterecek şekilde tasarlanmıştır. Kuzeydoğu-güneybatı yönünde yaklaşık 250 m uzunluğa, kuzeybatı-güneydoğu yönünde en geniş yerinde yaklaşık 45 m genişliğe sahip bir yerleşim alanı mevcuttur. Arazinin çok dar olması, yerleşim imkânlarını kısıtlamış, batı ve doğu yamaçlar teraslanarak, kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan iki kademeli bir yerleşim modelinin uygulanması bir zorunluluk halini almıştır. Kurul Kalesi'nde mekân yapılaşması, İç Kale ve Kuzey Terasta yalnızca batı ve doğu yamaçlar üzerinde izlenmektedir. Bu iki sektörün ortalarında, mekânlara erişimin gerçekleştiği koridor/sahanlık alanları bulunmaktadır. Doğu yamaçtaki mekânlar, Melet Irmağı'nın aktığı dik vadiye bakarken batı yamaçtaki mekânlar ise bugünkü Ordu iline ve Karadeniz'e hâkim bir konumda yer almaktadır. İç Kale'de doğu yamaçta 5, batı yamaçta 13 olmak üzere toplam 18 mekân, Kuzey Terasta ise doğu yamaçta 47, batı yamaçta 13 olmak üzere toplamda 17 mekân açığa çıkartılmıştır. Hem İç Kale hem de Kuzey Terasta batı yamaca bakan mekânların tamamı birbirine komşu biçimde inşa edilmişlerdir ve mekânların birbirine temas eden duvarları ortak kullanılmıştır. Kuzey Teras doğu yamaçtaki mekânlar için de aynı durum söz konusudur. Ayrıca tüm mekânların yamaçlara bakan duvarları tektonik hareketler nedeniyle diğer duvarlara göre daha kötü korunmuşlardır.

İnşa Teknikleri ve Mimari Malzeme

İnşa teknikleri bakımından Kurul Kalesi'nin tamamında benzer uygulamaların olduğu gözlemlenmektedir. Yapılar inşa edilmeden önce, alandaki toprağın ana kayaya kadar tamamen sıyrıldığı ve ana kaya üzerinde bazı düzeltmeler yapıldığı görülmektedir. Duvarlar kimi zaman iki kademe halinde işlenmiş ana kaya üzerine oturtulmaktadır (Fig. 2). Duvarların iki kademeli yataklara oturtularak daha iyi bir tutunmanın amaçlandığı böylece daha sağlam duvarlar inşa edilmek istenmiş olduğu görülmektedir. Kurul Kalesi'nde şimdiye kadar açığa çıkartılan mimari unsurların iki tip duvarla oluşturuldukları tespit edilmiştir. Bunlardan ilki sade dolgulu duvardır. Bu duvar tipinde, duvarın iç ve dış yüzü, kabaca şekillendirilmiş taşlardan oluşurken iki yüzün arası, küçük ve orta boy molozlarla ve toprak dolgu ile doldurulmuştur (Akarca 1998, 109, Fig. 58, 1). Detaylı bir biçimde işlenmemiş iç ve dış yüzdeki duvar elemanları genellikle dikdörtgen, nadiren de kare biçiminde oluşturulmuşken duvarın iç yüzüne (dolgu kısmına) bakan kısımları işlenmeden bırakılmıştır. Kurul Kalesi'nde görülen diğer duvar tipi düzgün kesilmiş bloklarla oluşturulmuştur⁸. Bu tipte, düzgün kesilmiş dikdörtgen bloklar birbirlerine yatayda kenet, dikeyde zıvana ile bağlanmış ve herhangi bir harç uygulaması tercih edilmemiştir. Bu tip duvarlarda yapı malzemesi olarak yalnızca kum taşı bloklar tercih edilmiştir. Dikdörtgen biçimindeki bloklardan oluşan duvarlarda yer yer

7 Kuzey Teras doğu yamaç üzerinde mekânların devam ettiği görülmüş ancak kazı kampının bu mekân dizisinin devamında olmasından ötürü burada kazı çalışmaları şimdilik sonlandırılmıştır.

8 Kurul Kalesi'nin yakın çevresinde de bu duvar tipine rastlanılmaktadır. Amasya Kalesi (Doğanbaş 2009, 11-12, 19; Doğanbaş 2010, 67, 73, Res. 4), İkiztepe dromoslu mezar (Alkım-Alkım-Bilgi 1988, 85 vd, Pl. LXXXIX, 141-146), Cıngırt Kayası (Erol 2014, 385; Erol 2015, 453; Erol 2020, 83).

bosaj tekniği görülmekte olup, bosajlanmış bloklar yalnızca kapı girişlerinin cephelerinde kullanılmıştır.

Kurul Kalesi mimarisinde kullanılan taş malzeme için yerel kayaç türleri kullanılmıştır. En çok tercih edilen (mevcut duvarların %95'ten fazlası) kayaç türü, kalenin üzerinde yer aldığı kaya kütlelerinin de ana kayaç türü olan andezittir. Yer yer sarıya çalan bej, pembe ve gri renkte olan andezit ülkemizde sıkça görülen bir kayaç türü olup bazaltik magmanın derinlerde ayrışmasıyla oluştuğu ifade edilmektedir (Seyhan 1971, 130). Çok sert olmayan ve nispeten kolay işlenebilir bir taş olduğu bilinen andezitin Kurul Kalesi mekânlarında yoğun bir şekilde tercih edilmesindeki en önemli etken, kolay elde edilebilir olmasıdır. Kalenin üzerine kurulduğu yükseltide şimdiye kadar bir taş ocağı tespit edilememesine rağmen inşaa faaliyetleri esnasında ana kayanın düzeltilmesiyle elde edilen⁹ ve özellikle İç Kale'de yer alan basamaklı tünelin (Bulut 2017, 146-150) inşasında oyularak çıkartılan yaklaşık 1100 m³ taşın (Şenyurt ve Bulut 2020, 236, dn. 48) kalenin mekânlarında kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Kurul Kalesi inşaa faaliyetlerinde kullanılan bir diğer kayaç türü kum taşıdır. Tortul kayaçlar sınıfına dâhil olan ve bu sınıfın konglomera gibi kırıntılı ana grubunda değerlendirilen (Karahana 2018, 6) kum taşı, çok açık yeşil, bej ya da uçuk sarı renge yakın tondadır. Bölgede yapılan bir araştırmada Fatsa Formasyonu'nda tespit edilen kum taşlarının orta tabakalı ve ince taneli, ince düzeyler halinde bulunduğu ve gri-yeşilimsi renge sahip olduğu ifade edilmektedir (Terletmez ve Yılmaz 1980, 186). Ayrıca yakın bir tarihte, Kurul Kalesi'nin yaklaşık 5,5 km batısında yer alan Uzunisa Beldesi dolaylarında, adını bu beldeden alan bir formasyon tespit edilmiştir. Geç Maastrichtiyen ve Selandiyen döneme tarihlenen Uzunisa formasyonunda kum taşı sıklıkla görülmektedir (Evcimen, Tunçdemir, Tok ve Metin 2020, 109-110). Kale ve Bayadı Mahallesi arasında da yer yer gözlemlenebilen kum taşı, tıpkı andezit gibi, yerel bir kayaç türüdür. Kolay erişilebilir ve çok kolay işlenebilir olduğu için kalenin inşaa faaliyetlerinde tercih edilmiştir. Farklı ve dikkat çekici rengi, kolay işlenebilmesi ile bosajlı bloklar elde etmede avantaj sağlaması bakımından Kurul Kalesi'nde sıklıkla kapılarda tercih edilen kum taşı, diğer mekânlarda neredeyse hiç tercih edilmemiştir. Kybele Kapısı¹⁰ ve Kybele heykelinin yer aldığı nişin bulunduğu duvarda kum taşı kullanılması, bu taşta özel bir önem verildiğinin bir diğer göstergesidir. Ayrıca, kum taşlarının içerisinde *bivalvia*, *gastropoda* sınıfında milyonlarca yıl öncesine ait kabuklu deniz fosilleri görülebilmektedir¹¹. Buradan hareketle, bölgedeki kum taşı kayacın milyonlarca yıl önce deniz altında yer aldığı, süregelen jeolojik aktivitelerle bu kayacın deniz seviyesinden yükseldiği çıkarımı yapılabilmektedir.

9 Benzer bir durum için bkz. Bachmann 2014, 231.

10 Kurul Kalesi Kybele Kapısı, gelecekteki bir çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

11 Benzer fosiller, Uzunisa formasyonunda da görülebilmektedir (Evcimen ve ark., 2020, 110, Res. 9e).

Kurul Kalesi mimarisinin en öne çıkan karakterlerinden biri yoğun kerpiç kullanımındır¹². Binyıllardan beri Anadolu'daki yapıların en temel bileşenlerinden olan kerpiç, kolay erişilebilir olması ve ucuz bir yapı malzemesi olmasına ek olarak, mekânlardaki nemi çekerek sağlıklı bir yaşam alanı sunması, kışın ve yazın daha ılıman bir ortam sunmasıyla her zaman tercih sebebi olmuştur (Seeher 2013, 349). Kurul Kalesi'nde Kuzey Terasta birçok mekânda¹³ taş temel üzerinde yükselmiş kerpiç bedenlere rastlamak mümkündür (Fig. 3). Kerpiçlerin büyük çoğunluğu 40 cm genişliğe, 40 cm boya ve 10 cm kalınlığa sahipken kimi zaman 40 x 20 x 10 cm boyutlarında yarım kerpiçlerin kullanıldığı da gözlemlenmektedir. Yerel toprak renginde olan kerpiçlerin Kurul Kalesi'nde, yerinde üretildikleri tahmin edilmektedir. Yerel toprağa ek olarak, bağlayıcı olarak küçük taşlar ve kurumuş ot/samanın kerpiç üretiminde kullanıldığı görülebilmektedir. Kerpiç blokların değişmeli sıra izlenerek yerleştirildiği izlenebilmektedir. Buna göre yan yana gelen iki kerpiçin dik derzi, bir üst ve bir alt sıradaki kerpiç bloğun tam ortasına denk gelmektedir. Buradaki amaç daha iyi bir tutunma sağlanmasıdır. Binlerce kerpiçin gün yüzüne çıkarıldığı Kurul Kalesi'nde kerpiçlerin üretilmesi, kurutulması, taşınması gibi hususlar göz önüne alındığında çok ciddi bir üretim organizasyonun¹⁴ olduğu düşünülmektedir. İş gücü organizasyonunun yanı sıra kalenin içerisinde yer aldığı bölgenin çok yağışlı bir iklime sahip olmasından dolayı kerpiçlerin yalnızca sıcak mevsimlerde kurutulması gerekeceğinden aynı zamanda zamanın verimli kullanılması da çok önemlidir.

Taş temel üzerinde kerpiçlerle yükseltilmiş duvarların ve mekânların üzerinde ahşap konstrüksiyon üzerine oturtulmuş çatı kiremitleri bulunmaktadır. Barınılan mekânları kar, yağmur, rüzgâr, güneş ışığı vb. unsurlardan korumak için mekânların üzerinin bir örtü sistemi ile kapatılması gerekmektedir. Kurul Kalesi'nde duvarlarla oluşturulmuş mekânların tamamının üzerinin çatı sistemi ile kapatılmış olduğu anlaşılmaktadır. Kalede gerçekleşen kazı çalışmalarında kiremitlerin, birkaç örnek dışında, tamamına yakını binlerce kırık parça halinde ele geçmiştir. Ele geçen bu kiremitlerin iki ana tipte olduğu anlaşılmaktadır¹⁵. Bunlardan ilki asıl kapatıcı rolündeki *stroter*ler (düz kiremitler) diğeri ise *stroter*lerin birleştiği kısımları örten *kalypter*lerdir (kapama kiremitleri).

- 12 Pontos Bölgesi'nde Hellenistik Dönem'de korunmuş kerpiç duvarı bulunan bir yerleşim tespit edilememiştir. Kurul Kalesi ile çağdaş, taş temel kerpiç beden uygulamasının görüldüğü bazı yerleşimler bulunmaktadır: Vani kenti (Gürcistan) için bkz. Lordkipanidze 1974, 921; Amashoukéli ve Kipiani 1990, 287; Balandier 2005, 261, Fig. 17. Knidos'tan bir örnek için bkz. Yılmaz ve Demiröz 2019, 114 vd. Ayrıca, Love 1972, 65 vd.
- 13 2020 ve 2021 yılı kazı çalışmalarında *İdari Yapılar Alanı* olarak adlandırılan sektörde açığa çıkarılan mekânların neredeyse tamamında taş temel üzerinde kerpiç dizileri görülebilmektedir. Özellikle bir mekânda 5 sıra taş temel varken 26 sıra kerpiç blok tespit edilmiş olması dikkat çekicidir.
- 14 Hattuşa'daki iç surda, 65 m uzunluğundaki iki kule ve üç sur bedeninin rekonstrüksiyonu sırasında, duvar örülmesinde 23 işçi, kerpiçlerin üretiminde 17 işçi çalışmış ve toplam 35.000 kerpiç blok üretilmiştir (Baykal-Seeher ve Seeher 2007). Ayrıca, bir Urartu kalesi olan Ayanis'te de yoğun bir kerpiç kullanımı söz konusudur. Boyutları 51 x 35 x 14 cm olan kerpiç bloklardan, kaledeki tüm yapılar hesaba katıldığında, 8.000.000'dan çok üretilmiş olabileceği ifade edilmektedir (Çilingiroğlu 2020a, 253-254). Urartu Bölgesi'ndeki ele geçen bazı kerpiçlerin ebatları için bkz. Tarhan ve Sevin 1976, 280, dn. 27.
- 15 Ö. Özyiğit (1990, 304-309), düz kiremit (*stroter*), kapama kiremidi (*kalypter*), oluklu düz kiremit, opaionlu düz kiremit, mahya kiremidi, dere kiremidi, eğimli mahya kiremidi gibi kiremit tiplerinin olduğunu ifade etmektedir.

Dikdörtgen bir forma sahip stroterlerin iki yanında 2-3 cm yüksekliğe sahip, çatı eğimine dik biçimde yerleştirilen pervazlar bulunmaktadır. Bu pervazlar suyun aşağı sızmasını engellemektedir. Kurul Kalesi'nde bulunan stroterleri üç tipe sınıflamak mümkündür. Bunlardan ilki, üst ve alt kenarları birbirine eşit stroterlerdir (Fig. 4A). İkincisi, birinci tipin aynısı ancak bir kenarına yakın bir kısımda şerit bulunan tiptir (Fig. 4B). Son tip ise bir kenarı diğer kenarına göre daha geniş olan stroterlerdir (Fig. 4C).

Kalypterlerin asıl görevi, iki stroter yan yana geldiğinde birbirine temas eden iki pervazın üzerini kapatmaktır. Böylece yağmur suyunun aşağı sızmasının önüne geçilmiş olacaktır. Kalypterlerin bir kenarı diğerine göre daha geniş ve yüksektir böylece geniş kısım kendinden sonra gelecek kısa ve dar kısmın üzerini örtebilecektir. Kurul Kalesi'nde iki tip kalypter tespit edilmiştir. İlk tip alışlagelmiş yarım daireye yakın profil veren, bir kenarı diğerine göre daha geniş olan kalypterlerdir (Fig. 4A1-2). Diğer tip ise geniş kenarın çok daha yüksek (12,5 cm) ve geniş (38 cm) olduğu bir kalypterdir (Fig. 4B). Ayrıca, Kurul Kalesi'nde ele geçen kalypter örnekleri üçgen değil yarım daireye yakın bir profil ortaya koymaktadır.

Kurul Kalesi mekânlarının büyük çoğunluğu yan yana inşa edilmiş oldukları için mekânların ortak bir çatı ile örtülmüş olabileceği düşünülmektedir. Çatının hangi formda inşa edildiği ise bir diğer önemli husustur. Kiremit buluntuları, Kurul Kalesi'nde beşik ya da tek eğimli bir çatı kullanılmış olabileceğine işaret etmektedir. Beşik çatı seçeneğinde, yağmur suyunun yarısının kale içerisine birikeceği ve oluşacak nemin duvarlara zarar verebileceği düşünüldüğünden Kurul Kalesi mekânlarında (en azından İç Kale ve Kuzey Terastaki mekânlarda) yağmur suyunu tamamen dışarı iletecek biçimde, yamaçlara doğru tek eğimli bir çatı tercih edildiği düşünülmektedir.

Kurul Kalesi çevresindeki yerleşimlerde ve gömülerde stroter ve kalypter örneklerine rastlanılmaktadır. Oluz Höyük (Amasya) 2. mimari tabakasından (M.Ö. 5. yüzyıl son çeyreği - 3. yüzyıl) bir yapıda ele geçen örnekler (Dönmez 2013, 366), Vani'de (Gürcistan) ele geçen Sinope üretimi kiremitler (Lordkipanidze 1974, 932-933, Fig. 20; Lordkipanidze 1991, 181-182), Amisos'ta (Samsun) Roma Dönemi mezarlarında (Şirin ve Kolağasıoğlu 2017, 15-16, Res. 12a-b-c, 19, Res. 15a-b) ve Aretias Adası'ndaki (Giresun) Elousa Sebaste Manastırı'ndaki M.S. 9-12. yüzyıl gömülerinde (Doksanalı, Karaoğlu ve Erdoğan 2014, 82, Fig. 7, 86, Fig. 11-12) görülen kiremitler, Kurul Kalesi örnekleri ile form açısından oldukça benzerlerdir.

Kurul Kalesi inşa faaliyetlerinde metal materyallerden de sıklıkla faydalanılmıştır. Düzgün kesilmiş blokların yatay yönde Π (Pi) formulu demir kenetlerle (Fig. 5); dikey yönde ise demir zıvanalarla birbirlerine tutturularak harç kullanılmadan oluşturulmuş duvarların ve zemin döşemelerinin daha dayanıklı olmasının amaçlandığı anlaşılmaktadır (Şenyurt ve Akçay 2016, 232; Şenyurt, Akçay ve Bulut 2017, 139). Daha uzun ömürlü olmaları için hem

kenetlere hem de zıvanalara eritilmiş kurşun döküldüğü görülmektedir. Kenet ve zıvanalar sade dolgulu duvarların hiçbirinde tespit edilmemiştir. Kenet ve zıvana kullanımı gibi dönemin önemli merkezlerinde görülen inşa tekniklerinin bir kale yerleşiminde de karşımıza çıkması farklı yerleşim modellerindeki mimari uygulamalarda benzer inşa tekniklerinin kullanıldığını göstermesi bakımından önemlidir.

Kurul Kalesi yakın çevresindeki Hellenistik Dönem yapılarında kenet kullanımı mevcuttur. Cingirt Kayası'nda bosajlı bloklarda, Kurul Kalesi'ndekilerle aynı tipte kenetler kullanılmıştır (Erol 2014, 385; Erol 2015, 453; Yıldırım 2017, 126, Kat. No. 7; 205, Res. 3.1.2.3). Mezar yapılarındaki düzgün kesilmiş bloklarda da kenet-zıvana kullanımı söz konusudur. Amisos oyuğu mezarı (Ünan 2016, 187-191, Res. 20), İkiztepe dromoslu mezar (Alkım, Alkım ve Bilgi 1988, 85, Pl. LXXXIX, 141-146; Alkım, Alkım ve Bilgi 2003, Pl. CII-CIV, 18-26; Bilgi 1999, 31, 34, Fig. 14-15), Baruthane Tümülüsleri (Samsun) (Atasoy, Endoğru ve Dönmez 2005, 154, 159, Res. 2) gibi mezar yapılarının duvarlarında kenet ve zıvanaların kullanıldığı ifade edilmektedir.

İnşa faaliyetlerinde kullanılan bir diğer metal materyal çivilerdir. Kurul Kalesi kazılarında 2010-2019 yılları arasında 3319 çivi ele geçmiştir. Kurul Kalesi'nde en çok ele geçen buluntu gruplarından bir tanesi olan çivilerin tamamına yakını demirden, tekil birkaç örnek ise bronzdan üretilmiştir. En büyüğü 33 cm uzunluğunda olan çiviler, ihtiyaca göre çeşitli boy ve ebatlarda üretilmişlerdir. Ahşap çatı örtüsünde çok yoğun kullanılan çivilerden 15 cm'den büyük olanların ana girişlerde, 15 cm'den küçük olanların ise ikincil bağlantılarda kullanıldıkları ifade edilmektedir (Cleere 1958, 56; Oransay 2006, 136; Demirer 2013, 125). Kurul Kalesi'nde ele geçen çiviler tipolojik bir değerlendirmeye tabii tutulmuş ve bunun sonucunda altı tip belirlenmiştir. Bunlar; A-Ana Giriş Çivileri, B-Düz Başlı Çiviler, C-Dışbükey Başlı Çiviler, D-Yana Kıvrık Başlı Çiviler, E-İçe Kıvrık Başlı Çiviler, F-Mantar Başlı Çivilerdir (Fig. 6).

Mekânsal Organizasyon ve Fonksiyonlar

Kurul Kalesi'nde 2010-2019 yılları arasında İç Kale'de batı yamaçta 13, doğu yamaçta 5 ve bu iki yamacın ortasında 3; Kuzey Terasta batı yamaçta 13, doğu yamaçta 4 adet olmak üzere toplamda 38 mekân gün yüzüne çıkartılmıştır (Fig. 1). Bu mekânlardan 4'ü ana kayanın işlenmesi ile oluşturulmuşken kalan 34 tanesi duvarlarla sınırlandırılmış mekânlardır. Kuleler dışında duvarlarla oluşturulmuş mekânlar, planları ve formları itibarıyla hangi amaçlarla inşa edildikleri konusunda çok fazla fikir vermemektedir. Bu mekânların fonksiyonları hususunda mekânların içinden ya da çevresinden ele geçen küçük buluntular belirleyici roledir. Gerek plan ve form, gerek küçük buluntular göz önüne alındığında Kurul Kalesi'ndeki mekânların 4 ana fonksiyona hizmet eden yapılar olduğu düşünülmektedir. Bazı mekânların birden çok fonksiyonu bünyesinde barındırdığı da tespit edilmiştir. Açığa çıkartılan bazı mekânların

mimari olarak kötü korunagelmış olması ve içerisinde veya çevresinde ele geçen küçük buluntuların yetersizliği sebebiyle hangi fonksiyonda kullanıldıkları tespit edilememiştir. Aşağıda, Kurul Kalesi'nde 2010-2019 yıllarında açığa çıkartılan 38 mekâna atfedilen fonksiyonlar hakkında bilgiler verilecektir (Fig. 7).

Günlük/Domestik Kullanım

Günlük/domestik kullanıma yönelik mekânlar, Kurul Kalesi'nde yaşayan halkın sıkça karşılaştığı yeme-içme, barınma, gıda üretimi gibi ihtiyaçlarını karşıladığı, ya da bu ihtiyaçların karşılanmasında kullanılan eşyaların bulundurulduğu mekânlar olarak değerlendirilmektedir. Kurul Kalesi'nde sayıca en yoğun grubu oluşturan sivil yapıların ayırt edici mimari özellikleri yoktur. Bu yapıların gündelik ihtiyaçların giderilmesi amacıyla kullanıldıkları yorumu daha çok içerisinde ele geçen küçük buluntular yoluyla ortaya koyulmaktadır. Bu fonksiyonla kullanılan mekânlar, İç Kale ve Kuzey Teras sektörlerinde farklı fonksiyona sahip mekânlarla yan yana bulunabilmektedir. Domestik anlayışla kullanıldığı düşünülen mekânlar İç Kale'de; İKBM-6, 9, 10, 11, 12, 13 ve İKDM-1 iken Kuzey Terasta; KTBM-1, 3, 6, 11, 13'tür. KTBM-3'ün içerisinde ele geçen buluntular ve güney duvarının önünde, zemin üzerinde tespit edilen 1,33 x 1,64 m boyutlarındaki dikdörtgen alanda yoğun yanık izinin görülmesi buranın bir ocak olabileceğini ve dolayısıyla mekânın bir mutfak olarak kullanılmış olabileceğini akla getirmektedir. Diğer yandan, gündelik/domestik kullanım ile ilişkili olabilecek depo yapıları ayrı başlıkta değerlendirildiği için bu kategoride yer almamaktadır.

Domestik mekânların içerisinde günlük yeme içme kapları, bir veya birkaç adet pithos, amphora, aydınlanmada kullanılan kandiller (Yorulmaz 2020, 102 vd), unguentaria (Şenyurt ve Yorulmaz 2020, 614-615, 618-619, Kat. No. 4-5, 8, 18-19, 22-23), dokuma ağırsakları, demir bıçaklar ve oraklar, balıkçılıkta kullanılan kurşun ağırlıklar ve olta çengelleri, Olynthos tipi değirmenler, ezgi taşları vb. günlük hayatta kullanılacak çok sayıda nesne ele geçmiştir. Buradan hareketle, bu mekânlarda tahılların öğütülerek un haline getirilmesi, yiyecek ve içeceklerin çeşitli pithos ve amphoralar gibi kaplarla depolanması, tabaklar, skyphoi ve kâseler vb. kaplarla yiyecek ve içeceklerin tüketilmesi, ağ ağırlıkları ve olta gibi nesnelere yiyeceğin tedarik edilmesi, ağırsaklarla giyeceklerin üretilmesi gibi birçok faaliyetin gerçekleştirildiği rahatlıkla söylenebilmektedir.

Depo Yapıları

Kurul Kalesi, kalelere atfedilen askeri fonksiyonun yanı sıra bölgenin önemli bir kült alanı ve yakın çevresindeki ekilebilen tarım arazilerinden elde edilen ürünlerin (Arslan 2007, 40; Kınacı 2015, 196, 214) bir kısmının muhafaza edildiği güvenli bir noktadır. Melet Havzası boyunca, yüksek arazilerde tarımı yapılan arpa, buğday gibi önemli tahılların deniz yoluyla ticaretinin yapılması (Arslan 2007, 40, dn. 166) göz önüne alındığında Kurul Kalesi'nin

Melet Irmağı üzerindeki coğrafi konumu, bu ticarete dağıtımın yapılmadan önceki son durak fonksiyonuna sahip olabileceğini de göstermektedir.

Kurul Kalesi askeri ve kültürel karakteri ile öne çıkarken, gündelik ihtiyaçlar için inşa edilmiş çok sayıda mekân da bulunmaktadır. Depo yapıları, günlük ihtiyaçlar için oluşturulmuş yapılar arasında değerlendirilebilecek olsa da bu yapılara farklı bir kategori altında değinilmek istenmiştir. Kurul Kalesi'nde yürütülen kazı çalışmalarında ana kayaya oyularak inşa edilmiş sarnıç/kaya ambarı ve basamaklı tünel¹⁶ ile duvarlarla oluşturulmuş iki adet mekânın depolama amacıyla kullanıldığı tespit edilmiştir. Duvarlarla oluşturulmuş mekânlarda belirli bir düzen içerisinde yerleştirilmiş büyük depolama kapları (pithoi) bu çıkarımı yapmamızı sağlamaktadır. Bu mekânların yanı sıra belirli bir düzen içerisinde olmasa da bazı mekânlarda sayıları 2-5 arasında değişen pithosların ele geçmesi bu mekânlarda da depolama faaliyetlerinin yürütüldüğüne işaret etmektedir. Burada yalnızca depolama amacıyla oluşturulmuş iki mekân (Fig. 8) hakkında kısa bilgiler verilecektir.

KTBM-9, 2013 yılı kazı çalışmalarında, Kuzey Teras üzerinde gün yüzüne çıkartılan ilk mekândır. KTBM-1'in doğu, KTBM-11'in güney bitişiğinde yer almaktadır. KTBM-9, birbirine temas eder biçimde inşa edilmiş batı yamacı mekân dizisi içinde değil, bu mekân dizisinin iç sahanlığa bakan duvarlarına bitişik biçimde oluşturulmuştur. Mekânı iki yönde kapatan duvarlar tespit edilmiştir. Mekânın kuzeybatı duvarı aynı zamanda KTBM-1 ve 11'in güneydoğu duvarıdır. Kuzeydoğu duvar ise yalnızca temel seviyesinde oldukça kötü korunmuş birkaç sıra taştan ibarettir. Üzeri bir çatı örtüsü ile kapatıldığı anlaşılan bu depo mekânında, 3 x 5 biçiminde yerleştirilmiş toplam 15 adet pithos açığa çıkartılmıştır (Fig. 8A). Yarı gövdelerine kadar toprağa gömülmüş biçimde yerleştirilen pithosların içerisinden herhangi bir organik materyal ele geçmemiştir. Şaşırtıcı biçimde bir pithosun içinden bir adet bronz Apollon heykelciği çıkmıştır (Şenyurt ve Akçay 2016, 233). KTBM-9'un, hemen kuzey bitişiğindeki KTBM-11 ile organik bir ilişkisi olmalıdır. KTBM-11 içerisinde ele geçen Olynthos tipi bir değirmen¹⁷ ve pithoslar, KTBM-9'dan getirilen tahılların burada öğütülüp tüketilebilir hale getirildiğini ve depolandığını işaret etmektedir.

KTBM-5, Kurul Kalesi depo yapılarından bir diğeridir. Kuzey Teras batı yamaç mekân dizisi içerisinde yer alan KTBM-5, KTBM-4'ün güneybatı, KTBM-6'nın kuzeydoğu ve KTBM-7'nin ise kuzeybatı bitişiğindedir. Dört tarafı duvarlarla çevrili mekânın ebatları 3,32 x 5 x 4,7 x 5,63 m şeklindedir ve mekâna erişim kuzeydoğu yöndeki 1,17 m genişliğindeki koridordan gerçekleşmektedir. 2015 ve 2016 yılı çalışmalarında mekânın kuzey, batı ve doğu duvarları önüne tek sıra halinde yerleştirilmiş 18 adet pithos açığa çıkartılmıştır (Fig. 8B). Pithoslar sabitlemeleri için, tıpkı KTBM-9'da olduğu gibi, yarı gövdelerine kadar

16 Sarnıç/kaya ambarı ve basamaklı tünel yapılarının hem depolama hem de kültürel fonksiyonu olabileceği düşünülmektedir.

17 Olynthos tipi değirmenler için bkz. Frankel 2003; Aklan 2020.

toprağa gömülmüşlerdir. Pithosların içerisinde tohum vb. herhangi somut bir kalıntı tespit edilememiştir. KTBM-5, orta kesiminde çok sayıda amphora, iki adet mühürlü amphora kulpu, testi, tabak gibi kapların yanı sıra bir adet de mortar ele geçmiştir (Şenyurt, Akçay ve Bulut 2017, 136-137). KTBM-5'in kuzeydoğusunda yer alan ve bu mekâna bir koridor ile bağlanan KTBM-3'ün bir mutfak olabileceği düşünülmektedir. Bu açıdan bakıldığında KTBM-5, hazırlanacak besin malzemelerinin depo edildiği ve bir koridor vasıtasıyla mutfığa iletildiği yer olarak değerlendirilmektedir (Yorulmaz 2019, 37).

Askeri Yapılar

VI. Mithradates'in hükümdarlığının çok önemli bir kısmının Roma ile mücadele içinde geçtiği, dolayısıyla kralın Orta ve Doğu Karadeniz'de birçok kale yaptırdığı bilinmektedir (Strab. XII. 3. 28). VI. Mithradates Dönemi'nde yoğun bir şekilde kullanılan Kurul Kalesi, gündelik/domestik ve depolama amaçlı yapıların yanı sıra askeri fonksiyona yönelik yapıları da barındırmaktadır. Bu amaçlarla oluşturulmuş mekânlar; savunma, gözetleme ve kontrol faaliyetlerinin yürütüldüğü kulelerdir.

Kurul Kalesi'nde 2010-2019 yılları içerisinde, İç Kale'de 3, Kuzey Terasta 3 olmak üzere 6 kule yapısı¹⁸ tespit edilmiştir. Kurul Kalesi'nde kule olarak değerlendirilen yapılar, gerek kullanılan malzeme, gerek plan bakımından Ege ve Akdeniz kıyılarındaki Klasik-Hellenistik dönem kulelerinden¹⁹ bazı farklılıklar göstermektedir. Bahsi geçen bölgelerdeki kuleler, dikdörtgen ya da kare -nadiren de olsa yuvarlak- planlı, kimi zaman bağımsız kimi zaman sur hattından dışa çıkıntı yapar biçimde konumlanmış, rektogonal bloklardan inşa edilmişlerdir. Kurul Kalesi'ndeki kule yapılarının büyük çoğunluğu, sur duvarına dik bir biçimde uzanan üç duvarın üzerinde yükselir (Fig. 3 ve 9). Üç duvarın aralarında yaklaşık 1 m genişliğinde iki boşluk bulunmaktadır. Kulelere erişim, her zaman sağ boşluk hizasından gerçekleşmektedir. Kuzey Terasta yer alan örneklerde sağ boşluğa yerleştirilen 4-8 adet basamakla kuleye çıkılmaktadır (Şenyurt, Akçay ve Bulut 2017, 144, Res. 8)²⁰. Tespit edilen altı kuleden beşinin yalnızca taş temelleri kalmıştır. Ancak bir örnekte (KTBM-12), taş temelin üzerinde yükselen kerpiç bedenler günümüze kalabilmiştir (Fig. 3). Bazı kulelerdeki yaşamaya ya da herhangi bir aktivite yapmaya müsait olmayan, çok dar boşluklarda depo kaplarının bulunduğu görülmüş, böylece kullanışsız alandan azami ölçüde istifade edilmeye çalışıldığı da anlaşılmıştır. Kule olarak değerlendirilen yapıların çevresinde çok miktarda gülle (Zoroğlu 2021, 47-49) ele geçmiştir. Büyük çoğunluğu kum taşından üretilmiş bu güller, ister kaleye yönelik bir dış saldırıda isterse kalenin öz savunmasında kullanılmış

18 Bunlar, İç Kale'de İKBM-5 ve 8, İKDM-3; Kuzey Terasta KTBM-4, 7 ve 12'dir. Ayrıca son yıllarda İdari Yapılar Alanı sektöründe gerçekleştirilen kazılarda üç kule yapısı daha gün yüzüne çıkartılmıştır.

19 Anadolu'daki Hellenistik Dönem genel savunma ve kule yapıları için bkz. McNicoll 1997; Lykia Bölgesi Hel. Dönem kuleleri için bkz. Konecny 1997; Dağlık Kilikia Bölgesi kuleleri için bkz. Durugönül 1998.

20 İç Kale'deki kulelerde bu basamaklar görülmez çünkü buradaki kulelerin temeli, yürüme zemini seviyesinde ya da altındadır.

olsun bu yapıların fonksiyonunu pekiştirir niteliktedir. Ayrıca, beş kule yapısının “Üçlü Mekân Şablonu” adını verdiğimiz bir mimari modelde kullanıldığı görülmüştür. Beş adet kule, sağında ve solunda gündelik ihtiyaçlar için oluşturulmuş mekânların tam ortasında yer almaktadır ve plan itibarıyla bütünlüklü bir modelin bir parçasıdır (Fig. 9). Kulelerin bağımsız bir biçimde diğer mekânlardan ayrı olarak ya da daha çok alanı gözetleyebilmek adına sur duvarından dışarı taşacak biçimde inşa edilmemesi tamamıyla topografik nedenlerden kaynaklanmaktadır. Bu açıdan üçlü mekân şablonu, mekânsal sorunlara karşı Kurul Kalesi mimarlarının ürettiği yerel bir çözüm olarak değerlendirilmektedir. Kuzey Terastaki kulelerin tamamının girişi, kulelerin işlevini yitirmesiyle kerpiç bloklarla kapatılmıştır.

Kulelerin belirli bir aralık gözetilerek (Vitr. *de Arch.* I. 5. 4) inşa edilmediği anlaşılmaktadır. Tehdidin gelebileceği alanlarda kule varlığının yoğunlaştığı görülmektedir. Özellikle Kuzey Teras batı yamaç üzerinde kule sayısının, diğer kısımlara nazaran, daha çok olduğu görülmektedir. Şimdiye kadar tespit edilen tek giriş konumundaki Kybele Kapısı'nı kontrol eden noktada bir, batı yamaçtaki kaleye erişimi sağlayan ana kayaya oyulmuş basamakların olduğu bölümü kontrol eden bir adet olmak üzere, yaklaşık 6-7 m aralıkla iki kule bulunmaktadır. Buradan, belirli bir plan veya şablona göre değil, ihtiyaca göre savunma yapısı oluşturma anlayışının gözetildiği anlaşılmaktadır.

Diğer yandan, Kuzey Terasta yer alan KTBM-7 adlı kulede ele geçen bazı buluntular kule yapılarına daha geniş bir perspektifle bakmamızı sağlamıştır. Büyük bir kısmı korunmuş olarak ele geçen Dionysos Botrys protomu²¹, üç adet Kybele figürünü ve yine bir tanrıça ile ilişkili olduğu düşünülen bir figürün (Şenyurt, Akçay ve Bulut 2017, 145, Res. 10-12) kule yapısının zemini ve basamakları üzerinde ele geçmiştir (Fig. 10). Tüm bu kültürel nesnelere bir kule yapısında ele geçmesi ve ele geçen nesnelere arasında kentlerin ve surların koruyucu tanrıçası (Bogh 2012, 53; Erol 2008, 173 vd; Roller 1999, 207, Şenyurt ve Akçay 2017, 190 vd) Kybele'nin tasvirlerinin bulunması, bu nesnelere kulelerin korunması amacıyla buraya koyulduklarının ya da duvarlara asıldıklarının bir göstergesi olmalıdır. Bu düşünceleri destekleyecek başka örnekler de bulunmaktadır. İKBM-5'in kuzeydoğu duvarı üzerinde ele geçen bronz bir herme (Şenyurt ve Akçay 2016, 244, lev. 10.1) ve bir kule yapısının bitişiğinde yer alan KTBM-11 içerisinde²² ele geçen sakallı Dionysos ya da dionysiak bir figüre ait p.t. protom parçaları, kulelerde kutsal objelerin bulundurulması görüşüne katkı yapan unsurlardır.

21 Kurul Kalesi'nde ele geçen figürün, protom ve maskaların Amisos atölyesi üretildiği düşünülmektedir. Amisos pişmiş toprak plastik eserleri için bkz. Summerer 1999; Atasoy ve Zeyrek 2004.

22 KTBM-11, Kurul Kalesi'nde gün yüzüne çıkartılan en nitelikli kule yapısı olan KTBM-12'nin güneybatı bitişiğinde yer almaktadır. Kulenin yıkılmasıyla, buradaki bazı objelerin komşu mekâna düştüğü düşünülmektedir.

Kült Yapıları

Kurul Kalesi'nde bir diğer önemli yapı grubu, kalede yaşayan insanların inanç ve ibadetlerinin izlerinin görülebileceği kült yapılarıdır. Kurul Kalesi, bir kale yerleşiminden beklenmeyecek kültüsel zenginliğe sahiptir. Anadolu olarak değerlendirilen tanrı ve tanrıçaların yüceltildiği yapılar hem ana kayanın işlenmesiyle hem de duvarlarla oluşturulmuştur. Pontos Krallığı'nda hangi tanrıların saygı gördüğü ve bunların hangi yapılarda tapınıldığı hususunda en net arkeolojik kontekst verilere Kurul Kalesi'nde rastlanmaktadır.

Kurul Kalesi İç Kale'sinde, yerleşimin güneydoğu ucunda yer alan Sunak Kayası (Fig. 11), bir açık hava kutsal alanıdır. 571 m yüksekliği ile Kurul Kalesi'nin en yüksek noktası burasıdır (Şenyurt ve Akçay 2016, 224). Yaklaşık olarak 19x20 m'lik bir alana yayılmış olan kutsal alan, içerisinde birçok unsuru barındırmaktadır. Kutsal alanı çevreleyen, çok iyi korunamamış bir temenos duvarı alanı sınırlamaktadır. Sunak Kayası'nın kuzeydoğu bitişiğinde sarnıç/kaya ambarı yapısı yer almaktadır. İki yapının arasında yalnızca 1 m olması, sarnıçtaki suyun kutsal ayinlerde kullanılmış olabileceği ihtimalini akla getirmektedir.

Sunak Kayası'nın kuzeybatı yamacında kaya yüzeyine işlenmiş yaklaşık 7 niş bulunmaktadır (Fig. 11A). Zirve kısmındaki büyük kaya kütlelerinin batısında, ana kaya yüzeyine açılmış kaya kanalları, burada yapılan libasyon ya da canlı hayvan kurbanı gibi faaliyetleri işaret etmektedir. Bu kanallardan en uzununu, dikdörtgen bir biriktirme teknesi ile sonlanmaktadır (Fig. 11C). Bu teknenin ortasında ise dörtgen bir oyuntu dikkati çekmektedir. Bu oyuntunun, bir heykelin ya da stelin oturacağı bir boşluk olduğu düşünülmektedir. Böylece kanal yoluyla biriktirme teknesine akan libasyon, kurban kanı vb. tanrı ya da tanrıçanın kutsal imajını çevreleyecek ve ibadet gerçekleştirilmiş olacaktır. Nişler, kaya kanalları, biriktirme teknesinin yanı sıra dağınık bir biçimde yine ana kaya üzerine açılmış olan kaya çanakları da mevcuttur. Bu çanaklar da libasyon ile ilişkilidir. Sunak Kayası'nda bir diğer dikkat çeken unsur, kaya basamaklarıdır (Fig. 11B). Phrygia coğrafyasında sıkça gördüğümüz basamaklı kaya anıtlarını andıran basamaklar, Sunak Kayası'nın güneydoğu tarafındadır. Phryg kaya anıtlarında basamakların sonunda ana tanrıçayı sembolize eden (Berndt-Ersöz 2006, 172 vd; Tamsü-Polat 2010, 211; Vassileva 2009, 111 vd) ikonik ya da yarı ikonik idol bulunmaktadır. Sunak Kayası kaya basamaklarından yukarıya çıktığında ise büyük kaya kütleleri ile karşılaşmaktadır. Belki de basamakların sonunda karşılaşılan kaya kütlesi, ana tanrıçayı sembolize etmektedir. Kybele'nin kayada algılanması bilinen ve sıklıkla karşılaşılan bir durumdur (Işık 2003, 59; Işık 2006, 319). Hatta Kybele kültürünün Pessinus'tan Roma'ya taşınmasında, ana tanrıçayı bir kutsal siyah taşın sembolize ettiği ifade edilmektedir (Liv. XXIX. 14.10-14; Dürüşken 2011, 70 vd; Roller 1999, 263 vd). Buradan hareketle, yakın çevresinin en yüksek noktası olan ve Kybele tapınımının gerçekleştiği doğal çevreler (dağlık, koruluk vb. alanlar) ile son derece uyumlu bir özellik gösteren Sunak Kayası'nın zirvesinde

bulunan kayaların tanrıçanın eski bir imajı olabileceği ve tanrıçaya basamaklar vasıtasıyla ulaşıldığı düşünülmektedir.

Kurul Kalesi'nde Kybele ile birlikte en çok saygı gören tanrı Dionysos'tur. Tanrı Dionysos, VI. Mithradates'in kendisine lakap olarak seçtiği bir tanrıdır (Arslan 2007, 75-76; McGing 1986, 46). Ayrıca, Dionysos'un kralın ideolojik ve politik propagandasında kullanıldığı da ifade edilmektedir (Saprykin 2009, 250). Kurul Kalesi'nde, dönemin inanış modeliyle paralel olarak, Dionysos'a ve *thiasosuna* ait çok sayıda küçük buluntu ve bir altar açığa çıkartılmıştır.

Kurul Kalesi Dionysos Altarı, 2018 yılı kazı çalışmalarında Kuzey Teras doğu yamaç üzerinde gün yüzüne çıkartılmıştır (Fig. 12). Yapı ilk bakışta farklı planı ile dikkat çekmektedir. Yapıya yürüme zemini seviyesinden, açığa çıkartıldığında tamamen çökmüş durumda olan, genişliği 3,40, uzunluğu 1,90 m 5 adet basamakla çıkılmaktadır. Basamaklardan çıkıldıktan sonra 4,80 x 2,40 m'lik dikdörtgen bir platforma erişilmektedir. Bu kısımda sunu ya da dinsel performansların gerçekleştirildiği düşünülmektedir. Sıkıştırılmış toprak zemin üzerinde bir yangın tabakası dikkat çekmektedir. Platformdan ve altarin diğer kısımlarından ele geçen kiremit parçaları, yapının üzerinin bir çatı sistemi ile kapalı olduğunu göstermektedir (Şenyurt ve ark., 2020, 508). Platformun güneyinde, yapının üst örtüsünü destekleyen payandalarla sınırlandırılmış bir dikdörtgen alan bulunmaktadır. Genişliği 3,30 m olan bu kısımda yapının ana kaya üzerine oturtulduğu açıkça görülmektedir. Bu kısımdan sonra ise altarin en önemli bölümü, hediyelerin bırakıldığı masa/platform bulunmaktadır. Kuzeyindeki dikdörtgen kısım gibi payandalarla sınırlandırılan sunu platformunun kuzeybatı kenarı 2,03, kuzeydoğu kenarı 1,37, güneydoğu kenarı 1,87 ve güneybatı kenarı 1,37 m uzunluğundadır.

Sunu platformundan ele geçen çok sayıda ve çeşitte buluntu, yapıyı tanımlamamıza olanak sağlamış ve altarin hangi tanrıya adandığına dair kesin veriler sunmuştur. Anadolu Pontos'unda açığa çıkartılan ilk Dionysos altarı olarak öne çıkan yapının sunu platformunda p.t. çocuk Dionysos heykelciği ve protomu, çok yetkin bir işçiliğe sahip bileşik rhyton, unguentaria, sikkeler, çeşitli savaş-araç gereçleri, bronz bir yüzük, demir bir kepçe, kandil vb. çok sayıda eser ele geçmiştir (Şenyurt ve ark., 2020, 508-510).

Kuzey Teras Batı Mekân-8, Kurul Kalesi'ne dışarıdan erişimin gerçekleştiği tek giriş olan Kybele Kapısı'ndan geçildikten sonra karşılaşılan ilk mekândır. 2016 yılı kazı çalışmalarında tamamen açığa çıkartılan mekân, 4,02 x 4,55 x 1,73 x 1,73 m uzunluğundaki duvarlarla sınırlandırılarak dikdörtgen bir plan ortaya koymaktadır (Fig. 13). Mekânın kültürel bağlamda en önemli unsuru, düzgün kesilmiş dikdörtgen kum taşı bloklardan oluşan güney duvarı içerisinde 0,97 x 0,87 m boyutlarındaki bir nişin içerisine yerleştirilmiş mermer Kybele heykelidir (Şenyurt ve Akçay 2017, 189; Şenyurt, Akçay ve Bulut 2017, 140; Şenyurt ve Durugönül 2018, 309 vd). Kaledeki konumuna ilk yerleştirildiği andan itibaren yaklaşık

2150 yıldır yerinde kalabilen Kybele heykeli, genel itibarıyla iyi korunagelmıştır. Bölgede Arkaik Dönem'den (Akyüz, Kolağasıoğlu ve Şirin 2011; Şirin ve Kolağasıoğlu 2016) beri varlığı bilinen Kybele kültürünün kale ve bölge halkı için oldukça önemli olduğunun kanıtı niteliğindeki bu keşif, gerek Karadeniz gerekse Anadolu arkeolojisi açısından özel bir yer tutmaktadır.

Kybele heykelinin hemen önünden geçen kanal ve bu kanala çok yakın bir konumda ele geçen kum taşı çanak, Kybele kültürü ile birlikte değerlendirilmelidir. Kybele heykelinin önünde, zemin seviyesinde ele geçen çanak olasılıkla libasyonda kullanılmaktaydı. Heykelin önünden kale dışına doğru yönelen kanal ise kurban ritüeli ya da arınma ile alakalı olmalıdır. Daskyleion'da Kybele Tapınağı'nın önünden geçen, genişliği 40 cm derinliği 20 cm olan bir kanalın kurban ritüelleri ile ilişkili olabileceği düşünülmektedir (Bakır 2004, 59-60). Ayanis Kalesi'nde tapınak avlusunda tabanın aşağısında oluşturulmuş bir kanal yer almaktadır ve bu kanalın üzerine bir libasyon sunağı yerleştirilmiştir (Çilingiroğlu 2020b, 142). Bahsi geçen yerleşimlerde tespit edilen kanallar ve sunu çanağı, anlayış olarak Kurul Kalesi ile birebir örtüşmektedir.

Sonuç

Kurul Kalesi, 2010 yılından bu yana her yıl düzenli olarak kazı çalışmalarının yürütüldüğü ve bu çalışmalarda elde edilen çok önemli verilerle bölgenin tarihine, bölge insanının yaşayış, inanç ve yerleşim anlayışının nasıl olduğuna dair önemli katkılarının sunulduğu bir Hellenistik Dönem yerleşimidir. Arkeolojik çalışmalar sonucunda ulaşılan veriler, VI. Mithradates Dönemi'nde oldukça yoğun bir kullanıma, dolayısıyla iskâna sahne olduğu anlaşılan Kurul Kalesi'nin yerleşim dokusu ve mimari karakteri hususunda önemli sonuçlara kaynaklık etmiştir. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

Kale, Karadeniz'e ve yakın çevresindeki tüm coğrafi birimlere oldukça hâkim bir konumdadır; kaleye yerleşmeden önce bilinçli bir gözlem ve tercih yapıldığı açıktır. Dar ama uzun bir sırt yerleşiminin görüldüğü kalede topografyadan azami bir biçimde istifade edilmiştir. Yoğun ana kaya kullanımı söz konusudur: Ana kaya işlenerek kutsal alanlar ve depolama amaçlı mekânlar oluşturulmuştur. Ayrıca, mekân duvarları inşa edilmeden önce ana kaya üzerine duvar yatakları oluşturulmuştur. Mekânların tabanlarının ya moloz taşlarla ya da sıkıştırılmış toprakla oluşturulduğu anlaşılmıştır. Kurul Kalesi'ndeki tüm duvarlarda, andezit ve kum taşı kullanılmıştır. Tüm duvarlar, taş temel ve kerpiç beden şeklinde inşa edilmiştir. İklimin uygun olmamasına rağmen bu denli yoğun kerpiç kullanılması şaşırtıcıdır; bir mekânda korunmuş şekilde 26 sıra kerpiç tespit edilmiştir. Duvarların büyük oranda "sade dolgulu duvar" tipinde inşa edildiği ancak bazı kapılarda bosajlı, düzgün kesilmiş dikdörtgen blokların kullanıldığı görülmüştür. Mekânların tamamına yakını bir üst örtü ile korunmaktadır; kalypter ve stroterden oluşan çatı kiremitleri çok yoğun bir biçimde ele geçmektedir. Farklı bir plan ortaya koyan

kuleler bulunmaktadır. Bazı kulelerde yukarıya çıkmayı kolaylaştıran taş merdivenler göze çarpmaktadır. Kulelerin çevresinde çok sayıda savaş araç gereci ele geçmiştir. Kalenin bazı noktalarında “Üçlü Mekân Şablonu” olarak adlandırılan, ortada bir kule ve kulenin iki yanında dörtgen planlı odaların bulunduğu bir yapı modeli uygulanmıştır. Sütun, sütun başlığı, arşitrav, geison vb. herhangi bir taş mimari plastik öğenin kullanılmadığı görülmüştür. Genel anlamda anıtsal olmayan yerel bir mimari gözlemlenmektedir.

Kurul Kalesi kazıları, Pontos Bölgesi içerisindeki bir VI. Mithradates Dönemi kale yerleşiminin temel mimari plan özellikleri, mimari malzeme, mekânsal işlev, fonksiyonlar ve kayalık topografyadan nasıl azami bir şekilde yararlandığı gösteren son derece önemli sonuçlar ortaya koymuştur. Bunun yanı sıra, kalenin yalnızca askeri bir üs olmadığı, açığa çıkartılan kutsal alan, mekânlar ve kaliteli kültürel objelerle kalenin aynı zamanda Anadolu'nun yerel tanrı ve tanrıçalarına tapınılan önemli bir dinsel merkez olduğu da kanıtlanmıştır. Depo odalarında ele geçen çok sayıda pithos, kale halkının gıda maddelerini nasıl sakladığı hakkında bilgiler sunarken tahılın öğütülmesi yoluyla gıda üretimini işaret eden buluntular, Kurul Kalesi çevresinde üretilen ya da ticaret vasıtasıyla kaleye gelen ürünlerin kalede de işlendiğini göstermektedir. Tüm bu veriler uyarınca, temel düzeyde bir *polis* yerleşimindeki insanların ihtiyaçları neyse Kurul Kalesi'ndeki halkın ihtiyaçlarının da benzer olduğu, ancak depolama, barınma, yeme-içme, tapınma, savunma gibi alanlarda çevrenin, topografyanın ve hatta politik durumun izin verdiği ölçüde, Karadeniz'in kendine has sayılabilecek bir mimari gelenek ortaya koyduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Çalışma Konsepti/Tasarım- A.A., A.E.B.; Veri Toplama- A.A., A.E.B.; Veri Analizi/Yorumlama- A.A., A.E.B.; Yazı Taslağı- A.A., A.E.B.; İçeriğin Eleştirel İncelemesi- A.A., A.E.B.; Son Onay ve Sorumluluk- A.A., A.E.B.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Conception/Design of Study- A.A., A.E.B.; Data Acquisition- A.A., A.E.B.; Data Analysis/ Interpretation- A.A., A.E.B.; Drafting Manuscript- A.A., A.E.B.; Critical Revision of Manuscript- A.A., A.E.B.; Final Approval and Accountability- A.A., A.E.B.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

Antik Kaynaklar

Liv. (Livius, *Ab Urbe Condita*) Livy, *From the founding of the city*. (Trans) by Moore, F. G., XXVIII—XXX, London, 1949 (The Loeb Classical Library).

Strab. (Strabon, *Geographika*). *The Geography of Strabo*. (Trans) by H. L. Jones, vol. III. London, 1954 (The Loeb Classical Library).

Vitr. *de Arch.* (Vitruvius, *De Architectura*). *Mimarlık Üzerine*, (Çev.) Dürüşken, Ç., İstanbul: Alfa Yayınları, 1. Basım, 2017.

Modern Kaynaklar

- Akarca, A. (1998). *Şehir ve Savunması*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi (3. Baskı).
- Akçay, A., Şenyurt, S. Y., Kara S., Yorulmaz L., Zoroğlu, U., Bulut, A. E. (2020). Ordu Melet Irmağı Havzası Yüzeysel Araştırması (OMHAY) 2018 Yılı Çalışmaları, *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 37, 171-192.
- Akçay, A. ve Şenyurt, S. Y. (2021). Ordu İli Melet Irmağı Havzası Yüzeysel Araştırmaları (2018-2020 Yılı Çalışmaları), (Eds) Gülten, S., Özcan, T., Yavuz, K., *Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Ordu I*, Fenomen Yayıncılık, 73-102.
- Akgönül, S. O. (2018). *Kurul Kalesi 2010-2017 Yılları Sikke Buluntuları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aklan, İ. (2020). Tatarlı Höyük'te Ele Geçen Olynthos Tipi Değirmen Taşları, (Eds) Girginer, K. S., Dardeniz, G., Gerçek, A., Erhan, F., Genç, E., Tuğcu, İ., Oyman-Girginer, Ö., Fırat, M. C., Gerçek, H., Tufan, M. F., *MORS IMMATURA. In the Shadow of Amanus In Memoriam Hayriye Akıl*, Ege Yayınları, 9-18.
- Akyüz, U., Kolağasıoğlu M., ve Şirin O. A. (2011). Samsun İli Atakum İlçesi, Çakalca (Karadoğan Höyük) Kurupelit Kurtarma Kazısı 2009, *Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu* 19, 117-134.
- Amashoukéli, N. ve Kipiani, G. (1990). Problèmes de restauration et de conservation des monuments de Vani, in: *Le Pont-Euxin vu par les Grecs: sources écrites et archéologie*, 287-288.
- Alkım, U. B., Alkım, H., Bilgi, Ö. (1988). *İkiztepe I. Birinci ve İkinci Dönem Kazıları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Alkım, U. B., Alkım, H., Bilgi, Ö. (2003). *İkiztepe II. Üçüncü, Dördüncü, Beşinci, Altıncı, Yedinci Dönem Kazıları (1976-1980)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Arslan, M. (2007). *Mithradates VI Eupator Roma'nın Büyük Düşmanı*, İstanbul: Odin Yayıncılık.
- Atasoy, S., Endoğru, M., Dönmez, Ş., (2005). Samsun-Baruthane Tümülüsler Kazısı, *Anadolu Araştırmaları*, 18 (2), 153-166.
- Atasoy, S. ve Zeyrek, T. H. (2004). Amisos (Eski Samsun) Pişmiş Toprak Eserleri İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nden Yayınlanmış Örnekler, *Anadolu Araştırmaları* 17(2), 85-124.
- Bachmann, M. (2014). Pergamon Mimarisi ve Yapı Teknikleri, (Eds) Pirson, F ve Scholl, A., *Pergamon: Anadolu'da Hellenistik Bir Başkent*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 228-243.
- Bakır, T. (2004). Daskyleion'da Phrygler, (Hrsg) Korkut, T., *Anadolu'da Doğdu. 60. Yaşında Fahri Işık'a Armağan*, İstanbul: Ege Yayınları, 55-67.
- Balandier, C. (2005). Les défenses de la terrasse Nord de Vani (Géorgie): analyse architecturale, In: *Pont-Euxin et polis: polis hellenis et polis barbaron*. Hommage à Otar Lordkipanidzé et Pierre Lévêque. Besançon: Institut des Sciences et Techniques de l'Antiquité, 245-264.
- Baykal-Seeher, A. ve Seeher, J., (2007). Tunç Çağı'nda Kent Savunması: Hattuşa'da Hitit Surunun Rekonstrüksiyonu, (Eds) Umurtak, G., Dönmez, Ş., Yurtsever, A., *Refik Duru'ya Armağan*, İstanbul: Ege Yayınları, 199-211.
- Berndt-Ersöz, S. (2006). *Phrygian Rock-Cut Shrines: Structure, Function, and Cult Practice*, Leiden: Brill.
- Bilgi, Ö. (1999). İkiztepe in the Late Iron Age, *Anatolian Studies* 49, 27-54.
- Bogh, B. (2012). Mother of the Gods: Goddess of Power and Protector of Cities, *Numen* 59(1), 32-67.

- Bulut, A. E. (2017). *Pontos Bölgesi Basamaklı Tünelleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Cleere, H. F. (1958). Roman Domestic Ironwork, as Illustrated by the Brading, Isle of Wight, Villa, *University of London Bulletin of the Institute of Archaeology*, Number one: 1958, 55-74.
- Çilingiroğlu, A. (1986). Van Bölgesi ve Ordu İli Yüze Araştırması 1985, *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 4, 311-322.
- Çilingiroğlu, A. (2020a). Ayanis Kalesi, (Eds) Köroğlu, K. ve Konyar, E., *Urartu: Doğu'da Değişim*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 250-266.
- Çilingiroğlu, A. (2020b). Urartu Dini, (Eds) Köroğlu, K. ve Konyar, E., *Urartu: Doğu'da Değişim*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 134-146.
- Demirer, Ü. (2013). *Kıbyra Metal Buluntuları*, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Doksanaltı, E. M., Karaoğlu, İ., Erdoğan, L. U. (2014). Preliminary report on Giresun (Aretias/Khalkeritis) Island excavation: Burial practices on Elousa Sebaste Monastery on Giresun Island, In (Eds) Novotná, M., Jobst, W., Dufková M., Kuzmowá K., Varsik, W., *ANODOS Studies of the Ancient World 11/2011 Arts And Crafts Over The Passage Of Time (From the Bronze Age to Late Antiquity)*, Trnava, 77-89.
- Doğanbaş, M. (2009). Amasya Merkez Harşena Kalesi 2007 Yılı Kurtarma Kazısı, *Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu* 17, 11-28.
- Doğanbaş, M. (2010). Amasya Merkez Harşena Kalesi Cilanbolu Tüneli 2008 Yılı Kazı ve Temizlik Çalışması, *Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu* 18, 65-78.
- Dönmez, Ş. (2013). Oluz Höyük: Preliminary Results for the Hellenistic Period and Iron Age Layers, In: (Eds) Tsetskhladze, G. R., Atasoy, S., Avram, A., Dönmez, Ş., Hargrave, J., *The Bosporus: Gateway between the Ancient West and East (1st Millennium BC-5th Century AD)*, 363-371.
- Durugönül, S. (1998). *Türme und Siedlungen im Rauhen Kilikien. Eine Untersuchungen zu den archäologischen Hinterlassenschaften im Olbischen Territorium*, Asia Minor Studien, Band 28.
- Dürüşken, Ç. (2011). *Roma'nın Gizem Dinleri*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Erol, A. F. (2008). The Mother Goddess: Analyzing Her Feature as a City Protector, *Cult and Sanctuary Through the Ages (From the Bronze Age to the Late Antiquity)*, *Anodos. Studies of Ancient World*, 173-185.
- Erol, A. F. (2014). Ordu İli Fatsa İlçesi Cingirt Kayası Kazısı 2013, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 36(1), 383-400.
- Erol, A. F. (2015). New Findings on the History and Archaeology of the Eastern Black Sea Region of the Turkey: the Excavation of Cingirt Kayası, In: (Eds) Tsetskhladze, G. R., Avram, A., Hargrave, J., *The Danubian Lands Between the Black, Aegean and Adriatic Seas. (7th Century BC - 10th Century AD) Proceedings of the Fifth International Congress on Black Sea Antiquities (Belgrade - 17-21 September 2013)*, 453-461.
- Erol, A. F. (2020). *Yüze Araştırmaları Işığında Fatsa*, Ankara: Bilgin Yayınevi.
- Evciçimen, Ö., Tunçdemir, V., Tok, T., Metin, Y. (2020). Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi'nin jeolojisi (Ordu-Giresun), *MTA Doğal Kaynaklar ve Ekonomi Bülteni* 29, 101-113.
- Frankel, R. (2003). The Olynthus Mill, Its Origin, and Diffusion: Typology and Distribution, *American Journal of Archaeology* 107(1), 1-21.
- Hojte, J. M. (2009). The Administrative Organization of the Pontic Kingdom, In (Ed.) Hojte, J. M., *Mithradates VI and Pontic Kingdom*, Gylling: Aarhus University Press, 95-108.

- Işık, C. (2003). Kaunos'ta (Kbid) Bir Kült Mahzen -Fakat Kimin İçin?-, *Anadolu* 25, 53-69.
- Işık, C. (2006). Komşu İki Başkentin Ortaklığı: Doğal Bırakılan Kutsal Kaya Yükselteleri, (Eds) Dörtlük, K., Varkıvaç, B., Kahya, T., Courtils J. d., Doğan Alparslan M., Boyraz R., *III. Uluslararası Likya Sempozyumu, 07-10 Kasım 2005, Sempozyum Bildirileri*, Antalya: Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 317-324.
- Karahan, D. S. (2018). *Dünyada ve Türkiye'de Doğal Taşlar*, MTA Gelen Müdürlüğü Fizibilite Etütleri Daire Başkanlığı.
- Kınacı, M. (2015). Antikçağda Pontos Bölgesi'nin Tarihsel Coğrafyası, *Cedrus* III, 181-229.
- Konecny, A. (1997). *Hellenistische Turmgehöfte in Zentral- und Ostlykien*, Wien: Phoibos Verlag.
- Lordkipanidze, O. (1974). La Géorgie et le monde grec, *Bulletin de Correspondance Hellénique* 98(2), 897-948.
- Lordkipanidze, O. (1991). Vani: An Ancient City of Colchis, *Greek Roman and Byzantine Studies* 32(2), 151-195.
- Love, I. C. (1972). A Preliminary Report of the Excavations at Knidos, 1970, *American Journal of Archaeology* 76(1), 61-76.
- McGing, B. C. (1986). *The Foreign Policy of Mithridates VI Eupator King of Pontus*, Leiden.
- McNicol, A. W. (1997). *Hellenistic Fortifications from the Aegean to the Euphrates*, Oxford: Clarendon Press.
- Oransay, A. B. S. (2006). *Arykanda Antik Kentinde 1971-2002 Kazı Sezonlarında Ele Geçen Madeni Buluntular ve Madencilik Faaliyetleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özsait, M. (1992). 1990 Yılında Ordu – Mesudiye Çevresinde Yapılan Yüzey Araştırmaları, *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 9, 357-376.
- Özsait, M. (1993). 1991 Yılı Ordu – Mesudiye Yüzey Araştırmaları, *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 10, 311-330.
- Özyiğit, Ö. (1990). Batı Anadolu'da Antik Dönem Çatıları, *Türk Tarih Kongresi* X, 303-326.
- Roller, L. E. (1999). *In Search of God the Mother. The Cult of Anatolian Cybele*, University of California Press.
- Saprykin, S. J. (2009). The Religion and Cults of the Pontic Kingdom: Political Aspects, In (Ed) Hojte, J. M., *Mithradates VI and Pontic Kingdom*, Gylling: Aarhus University Press, 249-275.
- Seeher, J. (2013). Hitit Mimarisinde Kullanılmış Teknikler, (Eds) Doğan-Alparslan, M. ve Alparslan, M., *Hititler: Bir Anadolu Uygarlığı*, Yapı Kredi Yayınları, 338-353.
- Seyhan, İ. (1971). Volkanik Kaolinin Oluşumu ve Andezit Problemi, *Maden Tetkik Arama Dergisi* 76, 124-134.
- Summerer, L. (1999). *Hellenistische Terrokotten aus Amisos. Ein Beitrag zur Kuntsgeschichte des Pontosgebiet* (Geographica Historica 13), Stuttgart.
- Şenyurt, S. Y. ve Akçay, A. (2016). Kurul Kalesi (Ordu) VI. Mithradates Dönemi Yerleşimi Üzerine Ön Değerlendirmeler, *Seleucia*, VI, 221-248.
- Şenyurt S. Y. ve Akçay, A. (2017). The Kurul Fortress and the Cult of Kybele as a City Protector, *Colloquium Anatolicum* 16, 179-198.

- Şenyurt S. Y. ve Akçay, A. (2020). Kralın Tanrısı Dionysos Kurul Kalesi'nden Sesleniyor, *Aktüel Arkeoloji* 73, 58-69.
- Şenyurt, S. Y. ve Bulut, A. E. (2020). Pontos Bölgesi Basamaklı Tünellerinin Köken ve İşlevleri Üzerine Bazı Öneriler, *Seleucia X*, 227-250.
- Şenyurt, S. Y. ve Durugönül, S. (2018). Kurul (Ordu) Kalesi'nde Bir Kybele Heykeli, *Olba XXVI*, 305-344.
- Şenyurt, S. Y. ve Yorulmaz, L. (2020). Kurul Kalesi Pişmiş Toprak Unguentariumları, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 606-628.
- Şenyurt, S. Y. ve Zoroğlu, U. (2018). Kurul Kalesi Hellenistik Dönem Metal Silahları Üzerine bir Ön Değerlendirme, *Cedrus VI*, 181-196.
- Şenyurt S. Y., Akçay A., Bulut, A. E., (2017). Kurul Kalesi 2016 Yılı Kazı Çalışmaları, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 39(3), 133-146.
- Şenyurt, S. Y., Akçay, A., Bulut, A. E., Zoroğlu, U., Akgönül, S. O. (2017). Ordu Kurul Kalesi, *TEBE Haberler* 43, 2-10.
- Şenyurt, S. Y., Akçay, A., Bulut, A. E., Zoroğlu, U., Yorulmaz, L., Akgönül, S. O., (2019). Kurul Kalesi 2017 Yılı Kazıları, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 40, 691-712.
- Şenyurt, S. Y., Akçay, A., Zoroğlu, U., Bulut, A. E., Yorulmaz, L., Akgönül, S. O., (2020). Kurul Kalesi 2018 Yılı Kazıları, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 41, 505-524.
- Şirin, O. A. ve Kolağasıoğlu M. (2016). *Çakalca-Karadoğan Höyüğü: Arkaik Dönemde Amisos ve Kybele Kültü*, Samsun: SAMTAB Yayınları.
- Şirin, A. O. ve Kolağasıoğlu, M. (2017). Amisos Nekropolü Basit Toprak Mezar ve Kiremit Mezar Geleneği, *Amisos* 2(2), 1-29.
- Tamsü-Polat, R. (2010). Yeni Buluntular Işığında Phryg Kaya Altarları ve bir Tipoloji Önerisi, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10(1), 203-222.
- Tarhan, M. T. ve Sevin, V. (1976). Van Bölgesinde Urartu Araştırmaları (I). Askeri ve Sivil Mimariye Ait Yeni Gözlemler, *Anadolu Araştırmaları* 4-5, 273-345.
- Terletmez, İ. ve Yılmaz, A. (1980). Ünye - Ordu - Koyulhisar - Reşadiye Arasında Kalan Yörenin Stratigrafisi *Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni* 23, 179-191.
- Ünan, S. (2016). Amisos'da Sıradışı Bir Yeraltı Oygu Oda Mezar, *TÜBA-AR* 19, 171-230.
- Vassileva, M. (2009). Phrygian Rock-Cut Thrones, 'Idols' and Phrygian Royal Symbolism, *Thracia XVIII*, 111-124.
- Yıldırım, E. (2017). *Ordu/Fatsa Cıngırt Kayası Kazısı 2012-2014 Sezonu Metal Buluntuları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Yılmaz, F. ve Demiröz, K. (2019). Knidos Hellenistik Ev Duvar Resmi, *The Journal of International Lingual, Social and Educational Sciences* 5(1), 112-124.
- Yorulmaz, L. (2019). *Kurul Kalesi Hellenistik Dönem Seramikleri*, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Yorulmaz, L. (2020). Kurul Kalesi Pişmiş Toprak Kandilleri, *Seleucia X*, 97-125.
- Zoroğlu, U. (2021). *Kurul Kalesi Hellenistik Dönem Savaş Araç Gereçleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.

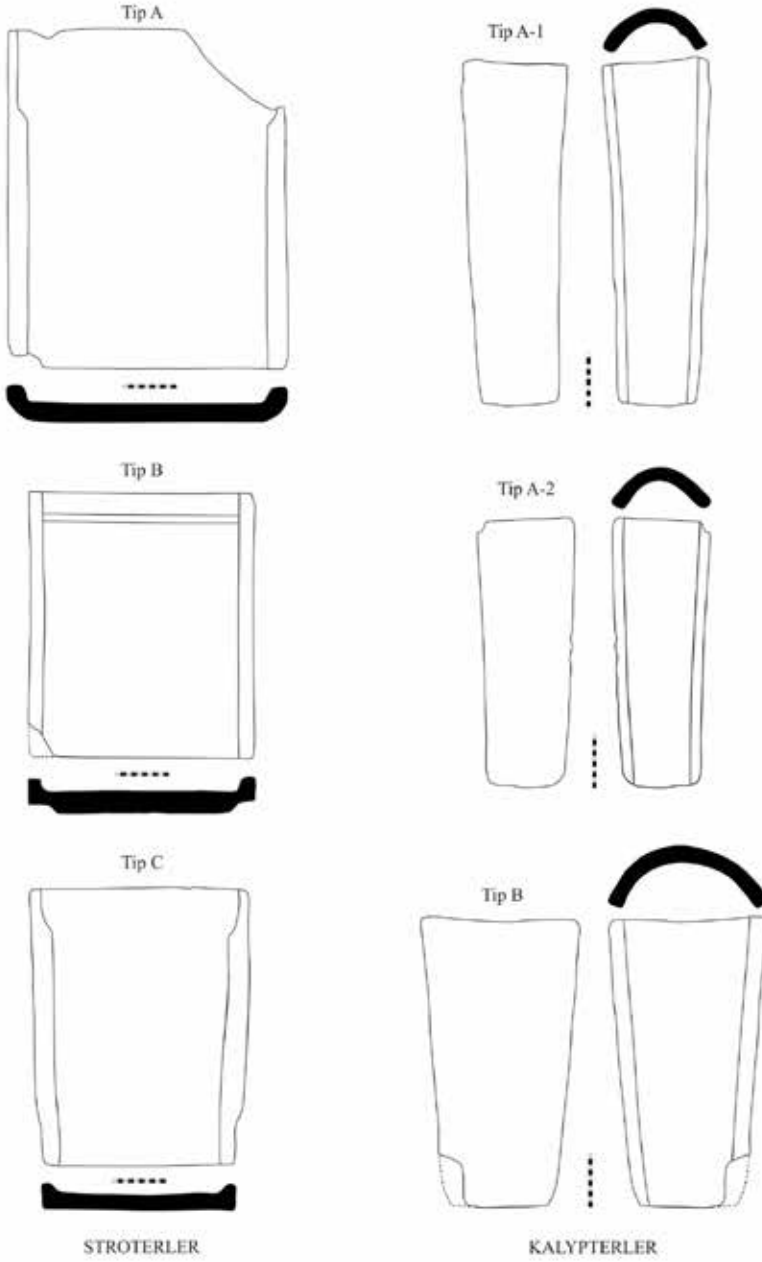

Figür 2: Ana Kaya Üzerine Açılmış Duvar Yatakları (KKKA)

Figür 3: KTBM-12 Kule Yapısının Kerpiç Bloklarla Yükseltilmiş Duvarları (KKKA)

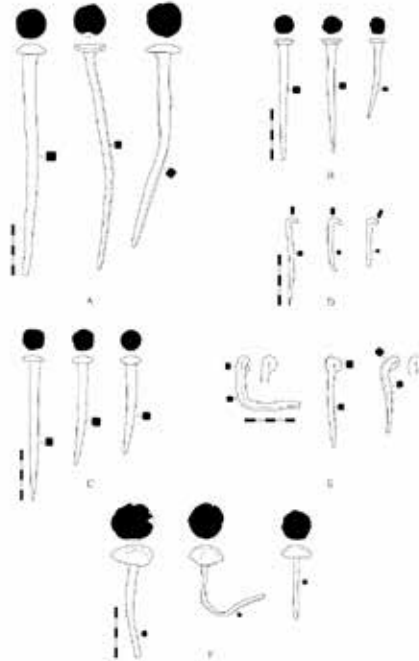

Figür 4: Kurul Kalesi'nde Görülen Çatı Kiremitleri Tipolojisi (L. Yorulmaz)

Figür 5: In-situ Bir Demir Kenet (KKKA)

Figür 6: Kurul Kalesi'nde Görülen Çivi Tipolojisi (L. Yorulmaz)

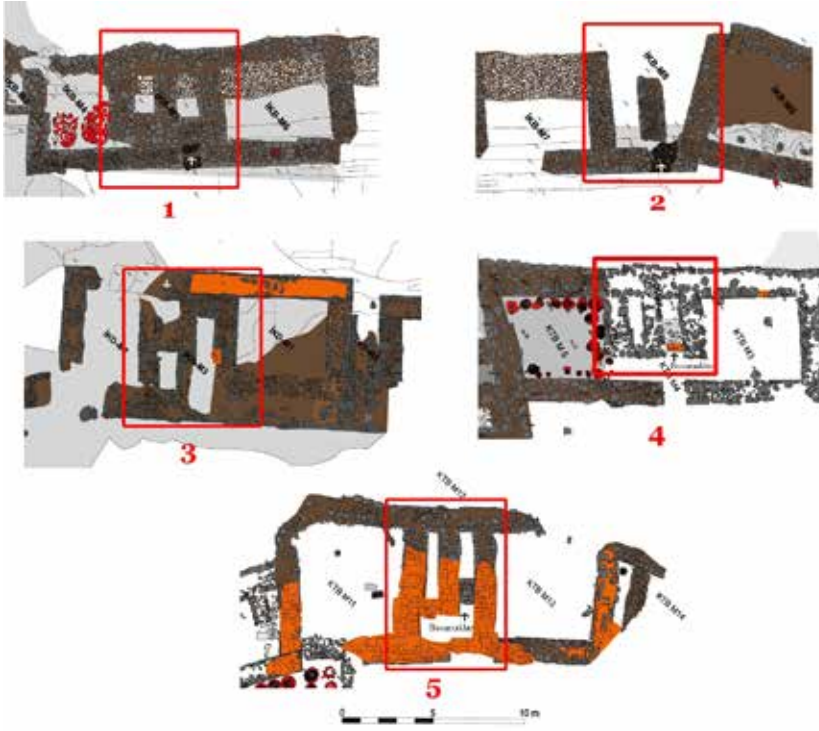

Figür 7: Kurul Kalesi Mekanlarının Fonksiyonel Dağılımı (A. E. Bulut)

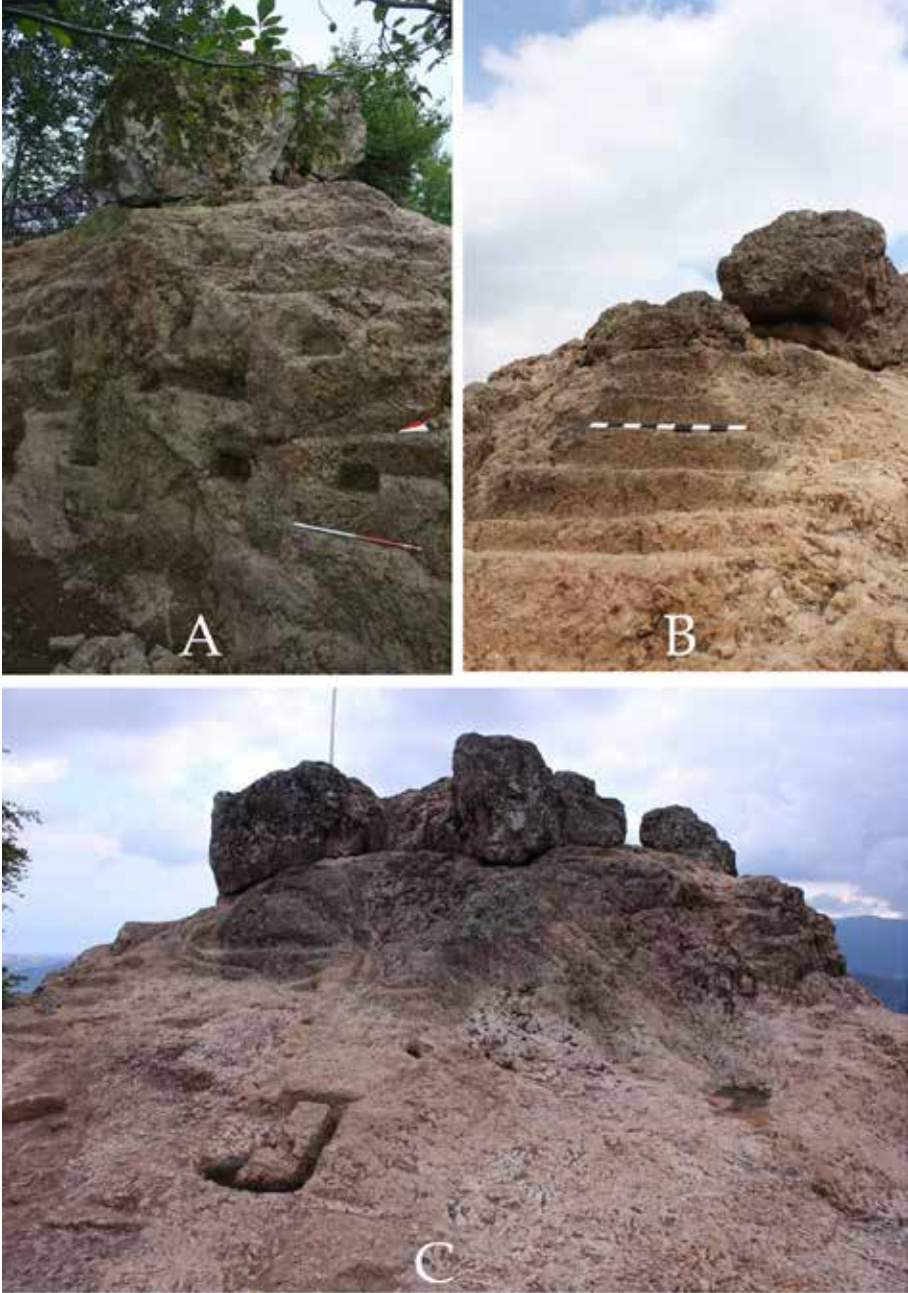
Figür 8: Kurul Kalesi Depo Yapıları: A- KTBM-9, B- KTBM-5 (KKKA)

Figür 9: Üçlü Mekân Şablonu Örnekleri (KKKA)

Figür 10: KTBM-7 Kule Yapısı İçerisinde Bulunan Kült Objeleri (KKKA)

Figür 11 – A- Sunak Kayası Kuzeybatı Yüzündeki Nişler B- Sunak Kayası Güneydoğu Yüzündeki Kaya Basamakları C- Sunak Kayası Batı Yüzdeki Kaya Kanalları, Biriktirme Teknesi ve Kaya Çanakları (KKKA)

Figür 12: Kurul Kalesi Dionysos Altarı (KKKA)

Figür 13: KTBM-8. Kybele Heykelinin Yer Aldığı Niş ve Önünden Geçen Kanal (KKKA)

Treasury Architecture as a Dialectical Construction in Ancient Greece: A Conceptual Evaluation of the Siphnian Treasury

Eski Yunan'da Diyalektik Bir İnşa Olarak Thesaurus Mimarisi: Siphnoslular Thesaurusu Üzerinden Kavramsal Bir Değerlendirme

Merve Yıldırımürk¹ , R. Eser Kortanoęlu²

¹Anadolu University, Campus Yunus Emre, Social Sciences Institute, Classical Archaeology, Eskişehir, Türkiye

²Anadolu University, Campus Yunus Emre, Faculty of Humanities, Department of Archaeology, Classical Archaeology Sect., Tepebaşı/Eskişehir, Türkiye

ORCID ID: M.Y. 0000-0002-9828-3592;
R.E.K. 0000-0002-7903-9498

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Merve Yıldırımürk,
Anadolu University, Campus Yunus Emre,
Social Sciences Institute, Classical Archaeology,
Eskişehir, Türkiye
E-mail: merveyildirimurk@anadolu.edu.tr

Başvuru/Submitted: 12.11.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested: 29.01.2022

Son Revizyon/Last Revision Received: 05.02.2022

Kabul/Accepted: 19.08.2022

Atıf/Citation: Yıldırımürk, M., & Kortanoğlu, R.E. (2022). Treasury architecture as a dialectical construction in ancient Greece: A conceptual evaluation of the siphnian treasury. *Anadolu Araştırmaları-Anatolian Research*, 27, 205–220. <https://doi.org/10.26650/anar.2022.1022889>

ABSTRACT

Ancient Greek cities dedicated a variety of valuable objects to the gods in sacred areas. The means for protecting these objects were provided by the thesauros [treasuries] they had built on behalf of their cities and were also a votive offering themselves. While only cultic objects were placed in temples, objects that had been dedicated by citizens and cities were kept in the treasuries. The now-lost offerings were housed by treasuries that are mentioned in ancient sources and had been built between the 7th-3rd centuries BC. Dedicated by the Greek city-states to the sacred sites of Delphi, Olympia, and Delos, the function of these structures was to protect valuable dedications to the gods and to politically demonstrate the connection the cities had to these sacred areas. The architectural details of these buildings reflect the elements of the city-state that dedicated it. This study explains the origin and meaning of the treasuries that were constructed in the sanctuaries, as well as their architectural form and function, and discusses the social, cultural, political, and economic contexts that existed between the cities and sanctuaries through the example of one of the most striking treasuries from the Archaic period, the Siphnian Treasury at Delphi (525 BC).

Keywords: Ancient Period, Architecture, Greece, Sanctuary, Treasury

ÖZ

Eski Yunan'da antik kentler, tanrılara kutsal alanlarda çok çeşitli değerli objeler adanmıştır. Bunların korunma ihtiyacı, kendi kentleri adına yaptırıldıkları ve yine bir adak olan mimari yapılar (thesauros) ile sağlanmıştır. Tapınaklara sadece kült işlevli dini objeler koyulurken, thesaurosulara vatandaşların ve kentlerin tanrılara adadıkları saklanmıştır. Thesaurosuların barındırdığı ve günümüze kadar korunamamış olan adaklar, antik kaynaklarda bahsedilmiştir. Thesaurosular MÖ 7.yy ile MÖ 3.yy arasında yapılmışlardır. Yunan kent devletleri tarafından, Delphoi, Olympia ve Delos gibi kutsal alanlarda adanmış olan bu yapının işlevi, tanrılara adanan değerli objeleri korumak ve politik olarak kentlerin bu kutsal alanlarla bağlantısının gösterilmesidir. Bu yapıların mimari detayları, adayan kent devletinin öğelerini yansıtmaktadır. Bu çalışmada, belli alanlarda yapılmış thesaurosuların kökeni ve anlamı, daha sonra mimari formu ve işlevi

açıklanmış, Thesaurosların en çarpıcı örneklerinden biri olan Delphoi Apollon Kutsal Alanında bulunan ve Arkaik Dönem'e ait (MÖ 525) Siphnoslular thesaurosunun üzerinden, thesaurosların yapıldığı kutsal alanlar ve bu mimari eserleri yaptıran kentler arasındaki sosyal, kültürel, politik ve ekonomik bağlamlar incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Antik Dönem, Mimarlık, Yunanistan, Kutsal Alan, Thesauros

Introduction

θησαυρός (Thēsauroi) means treasure house in ancient Greek (Çelgin, 2011, p. 320). These were built by the Greek city-states to preserve the valuable offerings citizens made to the sanctuaries (Burkert, 1985, p. 94). Treasuries were primarily dedicated to the god of the region (Pausanias, 6.19.1) and located in a prominent location within a sanctuary. The proximity of the building to the respective sacred spring was also an important factor when selecting the construction site (Höcker, 2002, pp. 433–434; Ziehen, 1992, pp. 1–7). The distinction between the temple and the treasury was not clear in some cases, as the treasury would also contain statues of the gods (Sinn 2005, p. 121), and this uncertainty has led to different nomenclatures. According to Roux (1984), Θησαυρός is derived from the root word τίθημι, meaning to put, protect, deposit.¹ Hesykhios defined *thesauros* as the building where both votive and sacred offerings were preserved (Neer, 2001, p. 274). Strabo (9.3.4) wrote that the treasuries in Delphi had been built by the rulers and people and was where the works of the artists and the money dedicated to the gods were kept. Herodotus (1.14) and Pausanias² (6.19.1) called such structures θησαυροί. The inscriptions of Delos and Delphi contain the word οἶκος and used it as a sacred term (Dyer, 1905, pp. 301; Herodotus, 1.14).³ Strabo referred to the treasuries found in Samos as *naiskoi* (ναῖσκοι; Arafat 2009, pp. 581–582; Strabo, 14.1.14).⁴ In the Delos inscriptions, *thesauros* meant the building full of votive offerings (Roux 1984, p. 158). In its basic form, treasuries were *templum in antis* [temples of antiquity] in plan, containing a portico with no windows (Roux 1984, pp. 156–157), but they did not function as a temple. Usually, they had a *naos* [inner chamber] with single door and were smaller than temples, though similar in appearance. Therefore, they were called *naos* in some ancient sources. As an exception to the treasuries that were generally built in the *templum in antis* plan, a portico was later added to the front of the Gela Treasury at Olympia (Scott 2010, pp. 165, 167). Temple were built for a god or gods with a cult statue or statues inside and formed a religious center for the people. Treasuries did not contain cult statues but bore the name of the city that had dedicated the building. Treasuries were not open to the public but were kept secure like temples. In sanctuaries, privileges were given to the ambassadors of the city state that had built the treasury (Dyer 1905, pp. 305, 307).

1 For τίθημι, see Çelgin, 2011, p. 657.

2 The treasuries at Athena Pronaia sanctuary at Delphi were called *vaoi*. See Pausanias, 10.8.4.

3 For οἶκος (house), see Çelgin, 2011, p. 461.

4 For ναοί (*vaoi*: inside of the temple), see Çelgin, 2011, p. 443.

Treasuries were also a haven for storing valuable objects in case of disasters.⁵ For example, after the fire that broke out in 548 BC in Delphi, valuable items in the temple were placed in the Corinthian Treasury (Herodotus 1.50, 51).⁶ Furthermore, the dedication the Romans had offered to the Ionian Treasury of the Massaliots revealed the relationship between the two (Rups 1986, p. 169). Treasuries with their expensive offerings were also a display for the interests of the city. They were considered sacred as they had been dedicated in sacred sites and were usually built near the sacred paths in the sanctuaries. Dedicating a treasury in a sanctuary was a more elaborate and expensive endeavor than that of statues or columns. They were permanent demonstrations of richness and piety. An individual's offering to the treasury reflected their devotion and at the same time glorified the city-state. These offerings could come from a person or from citizens.⁷ Treasuries revealed the offerings and the privileged relationship the dedicators had with the gods (Neer, 2001, pp. 273–274; Kortanoğlu, 2018, p. 109).

Treasuries were especially prominent in Olympia (Oberberg-Mavrudis, 2017), Delphi (Dinsmoor, 1912), and Delos (Neer, 2004, p. 64). In Nemea, treasuries were built along the south side of the sanctuary (Laroche & Nenna, 1993, p. 245). The treasuries of Delphi were in the *temenos* [temple grounds] of Apollo and Athena Pronaia. In Olympia, they were built in rows on the terrace at the entrance to the stadium (Neer, 2001, pp. 273–274). In Delos, structures occurred in the form of a treasury on the west end of the Temple of Apollo (Neer, 2001, p. 280; Roux, 1984, p. 155). The Olympia and Delphi treasuries in particular were described by Pausanias (6.19.1-15, 10.11.1-6).⁸

One of the reasons a city-state would dedicate a treasury in Olympia or Delphi was that these sanctuaries were religious centers and ceremonial meeting places (Dyer, 1905, p. 313). In addition, victory celebrations, shows of wealth and piety, or applying the god's commands were other reasons why treasuries were constructed. In the 5th and 4th centuries BC, treasuries made due to military victories were predominant (Neer, 2001, p. 281). An example of this is the Syracusan treasury at Olympia, which had been built for the victory against the Phoenicians (Pausanias, 6.19.7). Megara, on the other hand, had been built for the victory against Corinthia (Pausanias, 6.19.12-14). An example of a treasury built to commemorate a sport victory is the Sicyonian Treasury at Olympia, which was built in the 7th century BC after the tyrant of this city won the chariot race (Pausanias, 6.19.1-2). A treasury could also be built for political reasons. For example, the Sicyonian Treasury at Delphi was rebuilt

5 The works were placed in treasuries to protect them from bad weather, sun, and human damage against the risk of deterioration. See Roux, 1984, pp. 154, 156.

6 Some valuable objects were also placed in the Clazomenian Treasury; see Hansen, 1960, p. 423; Neer, 2001, pp. 276, 277; Kaplan, 2006.

7 Pausanias, 6.19.15: "The inscription stating that the treasury, and the images in it, were dedicated by the people of Gela."

8 At the time of Pausanias, all treasuries in Delphi were empty; see Pausanias, 10.11.1-4; Arafat, 2009, p. 581.

after the collapse of tyranny (Scott, 2010, pp. 37, 62; Laroche & Nenna, 1990). An offering such as a treasury could also be a collective dedication from the citizens of a city-state. However, the Sicyonian Treasury at Olympia was built by Myron around 648 BC (Pausanias, 6.19.1). At Delphi, the Corinthian Treasury was built by Cypselus and later dedicated to all Corinthians (after the fall of tyranny; Dyer, 1905, p. 310; Scott, 2010, p. 44). During the Archaic period especially, city-states having a structure built in another city or in a sanctuary was not uncommon. In the inscriptions of the treasuries of Megarian, Sicyonian, and Gela at Olympia and the treasuries of Athenian, Siphnian, and Knidian at Delphi, all citizens of that city were generally mentioned as a collective dedicant.⁹ Still, not everything devoted to a treasury had to be from its own city-state. Offerings made from other city states could also be protected (Neer, 2001, pp. 277–278).

Strabo (9.3.8.) wrote that the spoils of war were particularly suitable for the offerings preserved in treasuries. Pausanias spoke about the spoils of war found in the treasuries of Olympia.¹⁰ Just because a city had a treasury at Olympia or Delphi did not mean that every dedication kept there was from that city. The city of Elis, which controlled the sanctuary at Olympia, and the council of Amphictyony at Delphi were responsible for presenting, removing, and making changes to any building or dedication. Delos was under the control of Naxos and Athens in the 6th century BC and by Athens in the 5th century BC (Dyer, 1905, p. 313; Neer, 2007, pp. 225–226). Cities spent a lot of money to build their treasury. Some city-states exported construction materials from their land despite the challenge of transportation. A city-state's use of local materials for a treasury building had the symbolic meaning that the offerings kept in such structures would never leave their land (Neer, 2001, pp. 279, 284). The earliest instance of a structure that can be said to have been a treasury was built in the late 7th century BC as the Corinthian Treasury at Delphi (Roux, 1984, p. 154), while the Theban and Cyrene Treasuries (Bousquet, 1952) at Delphi were completed in mid-4th century BC were the most recent, after which the construction of treasuries ceased (Neer, 2001, pp. 273, 281). From the beginning of the 3rd century BC, structures similar in function continued to be dedicated to sanctuaries, however. For example, the city of Aitolia celebrated its victory over the Gauls by building a monumental portico at Delphi (Roux, 1984, p. 154; Amandry, 1978).

The sanctuaries with treasuries had been subjected to some looting due to the wealth contained therein and other reasons. Brennus was a Gaul who invaded Greece in 279 BC (Pausanias, 10.19.8), and in order to encourage the Gauls to join him, he spoke of the weaknesses, the wealth in treasures open to the public, and the silver and gold dedicated

9 Pausanias, 6.19.4: "...dedicators were Myron and the Sicyonian people" Pausanias 6.19.15: "Μύρονα εἶναι καὶ τὸν Σικυωνίων δῆμον."

10 "These include the names of the devotees. For example, Gyges, Croesus, Sybarites and Spinetae and others living near the Adriatic." Not all items on this list were spoils of war; see Neer, 2001, p. 275; Pausanias, 1.39.3; 3.11.1. For Croesus, see Parke, 1984.

to the gods in the Greeks' sacred lands. Furthermore, the Roman emperor Nero took 500 bronze statues from Delphi (Pausanias, 10.7.1, 10.19.2). Phocis attacked Delphi to gather mercenaries for the war in the mid-4th century BC (Pausanias 10.7.1), while the plunder that occurred at Delos was related to slavery, wherein Menophanes, the general of Mithridates, had sold women and children as slaves and destroyed the city (Pausanias, 3.23.4; Arafat, 2009, pp. 586–588).

Votive inscriptions were found in the treasuries of Megarian, Sicyonian, and Gela at Olympia, as well as in the treasuries of Siphnian and Corinthian at Delphi (Neer, 2001, pp. 277, 278), while the Athenian treasury at Delphi contained Pythia inscriptions (Audiat, 1933, p. 28; Bousquet, 1938; Colin, 1906). These inscriptions found on the treasuries at Delphi were written on the facades and visible to visitors. The presence of such inscriptions were effective for the visitors coming to the sanctuary to see them and spread word of the changes caused by politics, economics, and war. Treasuries were not named after a person but after the citizens who'd dedicated them. Only one of the treasuries was named after a tyrant (i.e., the Treasury of Cypselus at Delphi). The Corinthians wanted to change the name of this treasury when his tyrannic rule ended (Neer, 2001, p. 278; Dyer, 1905, p. 310; Scott, 2010, p. 44).

Treasuries had been built around the temple before the fire that took place at Delphi in 548 BC. While the area expanded after the fire, treasuries were built closer to the peribolos walls of the sanctuary (Fig. 1; de La Coste-Messelière, 1969; Scott, 2010, pp. 56–60; Laroche & Nenna, 1993, p. 228).¹¹

The Siphnian Treasury

As one of the most striking examples of treasuries, the Siphnian Treasury (Figs. 3, 4, 5) is the second treasury upon entering from the east gate of the Apollo Sanctuary at Delphi and is located on the south side of the sacred road. It is on the west end of the Sicyonian Treasury. In 548 BC, a great fire broke out, and other buildings including the temple to Apollo were destroyed. Afterward, the sanctuary was extended further south, and the Siphnian treasury was the first treasury to be built after the fire (Neer, 2001, p. 289; Hansen, 1960, pp. 393, 404, 406; Daux & Hansen, 1987). Its construction started in 530 BC and finished just before 525-524 BC (Dinsmoor, 1975, p. 138). During that time, the Temple of Apollo at Delphi was rebuilt with donations from Amphictyony and Alcmaeonids, and the sanctuary was expanded. After its completion, Sifnos was attacked by Samian pirates around 424 BC (Herodotus, 3.57–58; de La Coste-Messelière, 1936, pp. 251, 277, 278, 309). According to Pausanias (10.11.2-3), the gold mines inspired the Siphnian people to build this treasury, in which they stored 10% of their mining income tax. They neglect this tribute later on, however, after

¹¹ For filling operations, see Hansen, 1960, pp. 430–431. the sanctuary was extended to the east, west, and south by approximately 13.25 m, see p. 430.

which their mines were flooded by the sea (Herodotus, 3.57; Arafat, 2009, p. 591; Dyer, 1905, p. 304; Neer, 2001, p. 275).

This was the first treasury to be made entirely of marble at Delphi. The walls were made from Siphnian marble, the floral bands were made from Naxian marble, and the pediment was made from Parian marble (Neer, 2001, p. 290). The construction of the Siphnian treasury began before the expansion of the sanctuary. Once the construction of the southern peribolos wall began, the treasury's construction progressed (Daux & Hansen, 1987, p. 50). The foundation was built on the westward slopes with an entrance terrace on the west. The foundation blocks of this entrance terrace and the southern face of the treasury were covered by the fillings from the peribolos wall (Daux & Hansen, 1987, pp. 57, 69). The foundation walls were built at approximately the same height as the unfinished temenos walls of the sanctuary (Fig. 2). Immediately after the construction of the peribolos, the southern section of the new sacred road was turned into a terrace with a second filling. Thus, the southern edge of the treasury's foundation and its terrace were almost completely hidden. The terrace of the treasury was built using the same style and techniques as some parts of the peribolos wall belonging to the sanctuary (Scott, 2010, p. 38; de La Coste-Messelière, 1969, p. 750; Hansen, 1960, pp. 393–398; for the inscriptions, see Dinsmoor, 1913, pp. 43–47). This shows the collaboration of those who'd undertaken the construction of the peribolos with those who'd dedicated the treasury (Scott, 2007, p. 324). Local workers from Delphi made the foundations, and marble workers had been brought in from the islands for the construction.¹² The entrance terrace on the west was also built by workers from Delphi, with polygonal limestone being used on the walls of this terrace (Daux & Hansen, 1987, pp. 57, 69–70). The bastion foundations at the entrance to the southeast of the structure raised it off the ground and put it at a higher level than the Sicyonian treasury, with the facade of the treasury facing west. Architectural sculptures were designed to both impress visitors and ensure the building's integration with the Apollo sanctuary using the location of the building within the sanctuary (Hansen, 1960, pp. 393–397; Scott, 2010, p. 64).

Local porous limestone was used for the treasury foundation (de La Coste-Messelière, 1936, p. 246). The structure measures 6.13x8.55 m (Daux & de La Coste-Messelière, 1927, p. 6) and has in Ionic order with a *templum in antis* floorplan. Its architecture and continuous friezes are unique to Cyclades (Dinsmoor, 1913, pp. 22–24; Roux, 1984, p. 156). The sculptures and decorations used in the treasury were determined by those who dedicated it. However, the location, construction, and design were made with the cooperation of Delphi (Scott, 2007, p. 326). Caryatids were used instead of columns (Fig. 6), only one of which

12 The thought of the foundation made by the Delphi workers is due to the use of wooden clamps in limestone blocks, see Daux & Hansen 1987, p. 72, 237, On the marble walls, frieze and pediment, there are regular clamps and toothed chisels specific to Cyclades; for the frieze, see p. 179; for the pediment, see pp. 206–207; Scott, 2007, p. 324.

has survived; it bears a chiton and himation, with a *kalathos* [lily-shaped fruit basket] on her head decorated with a Dionysiac scene with satyrs, nymphs, and maenads (Neer, 2001, p. 290; de La Coste-Messelière & Marcadé, 1953, p. 360; Laroche & Nenna, 1993, p. 244). The pediment and friezes are accepted as being from the Attic-Ionic school of sculpture. The frieze scenes, styles, and some details are in parallel with Athens and Ionia. The sculptural works of the treasury are understood to have been produced from the Ionic school. Due to having been built by the Siphnian people, the treasury must have been inspired by local sculptures (Watrous, 1982, pp. 159, 160; Daux & de La Coste-Messelière, 1927, pp. 7–8; Dinsmoor, 1913, pp. 66–68). The east pediment is carved with deep reliefs, with the frieze and pediment being made of Parian marble and their work having begun at the same time as the building's construction (Daux & Hansen, 1987, pp. 206–207, 234). The friezes were determined to have been made by two sculptor groups, with the first working on the west and south sides and the second working on the east and north (Watrous, 1982, p. 168). The upper part of the friezes is decorated with Lesbian cymatia (Daux & de La Coste-Messelière, 1927, p. 23; Dinsmoor, 1913, p. 68; Picard & de La Coste-Messelière, 1928, p. 57; de La Coste-Messelière, 1944). The west frieze above the *pronaos* [vestibule] depicts the judgment of Paris, while a badly preserved abduction and sacrifice scene is depicted on the south, Gigantomachy on the north, and a scene from the Trojan War on the east (Neer, 2001, pp. 291–92; Konsola, 1985, pp. 25, 26).

The north frieze (Fig. 7) shows the gods moving to the right with their attributes, except for Hera, whereas the giants are portrayed as Greek hoplites and move to the left. The five giants have Corinthian-type helmets and contain different depictions such as a kantharos as a crest holder, goat horns, a triton, and a horse's head on the cheekpieces are seen (Mastrokostas, 1956, p. 74). At least four giants are missing helmets or symbols, with the presence of such symbols on helmets during the Archaic and Classical periods having been used as an attribute for identifying the figures (Daux & de La Coste-Messelière, 1927; Moore, 1977; Watrous, 1982, pp. 160–165). The friezes were thought to have been built by an Attic or Ionian master (Neer, 2001, p. 291). Apollo, Artemis, and Dionysus¹³ are placed together on the left side of the frieze, the center shows Zeus with the giants on either side. Gaia is near Zeus and Heracles and begs Zeus to spare the life of her sons (Watrous, 1982; Moore, 1977, p.312). Two women are seen behind Dionysus.¹⁴ On the far left, Hephaistos watches the battle with his tongs (Moore, 1977, p. 333), while Poseidon has a trident in his raised right hand. To the right of Poseidon are the folds of a women's dress (Moore, 1977, pp.

13 Lenzen (1946) wrote that it was Dionysus standing behind Kybele.

14 These figures are generally accepted as Demeter and Kore. Demeter on the left, Kore on the right, see Picard & de La Coste-Messelière, 1928, p. 96. Kore on the left, Demeter on the right, but Gigantomachy scenes in the 6th century BC were not known for representing Demeter and Kore, see Vian, 1952, p. 92. Moore (1977, p. 324) suggested that the women standing behind Dionysos are two of the three Moirai, with the third Moirai being in the missing section.

312, 316–20) belonging to Amphitrite, who is driving a chariot.¹⁵ Hera stands to the right of Zeus and faces to the left. Athena is separated from Zeus by two giants. Legends from ancient times such as Gigantomachy and Amazonomachy were used after the Persian wars in the 5th century BC and alluded to the Persians and Greeks (Watrous, 1982, p. 164). Meanwhile, Heracles became popular in Athens around 560-510 BC due to Pisistratus identifying himself and associating his works with him (Boardman, 1972). During the time of Pisistratus, giants were depicted using the Delphic tripod as a shield, as well as gryphons, snakes, and gorgon busts (Watrous, 1982, pp. 160–166). Three pieces are missing from the north frieze, whose composition is divided into three parts. The preserved parts are of different lengths. The part from Hephaistos to the giant with its inscribed shield forms the first piece. The second part consists of the part from Aphrodite to Hera, and the third part goes from Athena to the giant at the end of the frieze, with each piece containing a chariot (Moore, 1977, pp. 333–334).

The scene in the west frieze was identified as the Judgement of Paris (Daux & de La Coste-Messelière, 1927, p. 51; Moore, 1985; Ridgway, 1962; Watrous, 1982, p. 168) and is divided into three equal parts: a chariot group with Athena alongside Hermes and a chariot group with Aphrodite, with Hera's chariot group presumed to be on the missing block (Daux & de La Coste-Messelière, 1927, p. 51; Watrous, 1982, p. 168).

The south frieze is regarded as an abduction scene with five preserved pieces. A horseman and a second horse are depicted on the right corner of the frieze, and this is the only part whose location is definite. The west and east friezes are separated into parts, and the north frieze is divided into groups of warriors. The south frieze is divided into two groups similar to the east frieze, but this frieze shows kidnappers and a group coming to the rescue and the woman in the middle to have escaped. Which exact moment of the abduction this frieze describes is debatable (Watrous, 1982, pp. 169–171).

The east frieze is generally accepted to include two scenes from the *Iliad*: the meeting of the gods on the left and the battle scenes for Sarpedon's body on the right.¹⁶ On the left, the gods look at each other and discuss the end of the war.¹⁷ While Zeus is sitting on a throne, the other gods sit on stools and turn toward the battle scene to the right. On the right half of the frieze, Trojan soldiers fight with Greek soldiers for the body of a fallen warrior. The names of the six warriors are written on the frieze from left to right as follows: Glaukos, Aineas, Hektor, Menelaos, Automedon, and Nestor. The names of the fallen warrior and one Greek soldier could not be preserved. Glaukos was Sarpedon's best friend and played an

15 The notion that this is Amphitrite comes from later designs showing her as using the chariot of her partner's team, see Picard & de La Coste-Messelière, 1928, p. 90; Vian, 1952, p. 78.

16 Achilles and Memnon fight for the body of Antilochus, and the gods weigh the warriors *psykhai* [life] or *keres* [death], see Neer, 2001, pp. 291–92.

17 Gods are portrayed as greater than humans, and Homer's *Iliad* mentions that the gods are great and powerful, see Homer, *Iliad*, 5.434, 7.200, 16.531, 18.292, 19.410, 20.73.

important role in the removal of his friend's body (Daux & de La Coste-Messelière, 1927, p. 40; Watrous, 1982, pp. 171–172).

Only the eastern pediment has been preserved (Daux & de La Coste-Messelière, 1927, p. 12). Apollo and Heracles are fighting for the Delphic tripod, with Zeus standing in the middle and trying to separate his two sons. Zeus is holding the arm of Apollo, who is supported by Artemis, while the tripod is in Heracles' hand and Zeus is looking at Apollo (Ridgway, 1965). This scene is based on the mythological legend about Heracles coming to Delphi to purify or consult the priests, but the priest rejected him. Thereupon, he tried to take the tripod to establish his own temple of prophecy, but was stopped by Apollo and Zeus (Neer, 2001, pp. 291–92; Watrous 1982, pp. 167–168).

The gigantomachy scene on the north side of the frieze is what visitors entering from the southeast and walking on the sacred road see as they pass. Hephaistos is seen first in the east corner of the frieze, and after the scene with Kybele and her lions, the frieze continues with the giants moving toward Artemis and Apollo as Zeus gets on his chariot. In this scene, Zeus throws his lightning bolt at two giants. Heracles fires arrows, and Gaia pleads with Zeus. Aphrodite and Hera throw spears at the fallen giants. In the last part of the frieze, Athena fights with two giants, while Ares and Hermes also fight with two giants each. This is followed by the gods related to the sea entering the scene, with Amphitrite driving the chariot while Poseidon also fights with two giants. Three figures are depicted on the last plate of the frieze. The identity of the person fighting on the side of the gods has not been determined, but this person stabs its spear into the shield of a fallen giant (Moore, 1977, p. 334). A scene from gigantomachy is depicted on the west pediment of the Temple of Apollo. Due to the similarity of the lion scenes, the people who made the eastern pediment of the temple and the northern frieze of the treasury are thought to have taken details from each other's work as examples (Scott, 2010, p. 66). Nicaea are used as the corner acroteria (Dinsmoor, 1913, pp. 77–79; Picard & de La Coste-Messelière, 1928, pp. 163–166). The middle acroterium is unknown. The bead and reel astragal surrounding the antae extends to the porch. The egg-and-dart band extends above this and surrounds the structure under the frieze, with a similar band decorating the antae. The architrave has high relief rosettes, and a row of small beads and reels occur above the frieze. On the raking cornice and under the horizontal cornice is a continuous intertwined palmette and lotus series. The entrance is also decorated with three fasciae framing the opening, followed by a palmette and lotus array surrounding the four sides of the door. The building shows features of the Cycladic architecture (Daux & Hansen 1987), while the patterned frieze on the lintel is missing (Neer, 2001, pp. 281, 291–292).

Conclusion

The architectural details of treasuries reflect the elements of the city-state that dedicated it, and the political link between the city-state that built the *thesauros* and the sacred site is revealed through this structure (Yıldırım Türk, 2019, p. 103), strengthening the relationship between that city-state and the sacred site. Visitors to the sanctuary and ambassadors from other city-states would see the religious and political connections of this structure devoted to the gods. The valuable offerings and architectural decorations the treasuries contain provide information about the cultural, social, economic and political structures of these people who'd had them built and the city that dedicated them.

The Siphnian Treasury has quite a spectacular construction when compared to others from the Archaic period. The treasury was built through the collaboration of different groups such as local stone workers and marble workers from Delphi. The choice of decorations and placement of the building had been decided by both Sifnos and Amphictyony. Thus, the structure was the result of cooperation between Delphi and Sifnos (Scott, 2007, pp. 324–326). The west pediment of the temple of Apollo and the Siphnian treasury's north frieze contain gigantomachy scenes. This shows the Siphnian people to have used an iconography that integrated themselves with the sanctuary. The Siphnian people took advantage of using the same iconography to improve their own image while providing a harmony to the sanctuary at Delphi for visitors (Scott, 2010, pp. 63–66). Treasuries are seen to have represented to the visitors coming to the sanctuary the political and religious aspects of the city-state that devoted the building, and therefore represented this to the whole Greek world as well.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Conception/Design of Study- M.Y., R.E.K.; Data Acquisition- M.Y., R.E.K.; Data Analysis/ Interpretation- M.Y., R.E.K.; Drafting Manuscript- M.Y., R.E.K.; Critical Revision of Manuscript- M.Y., R.E.K.; Final Approval and Accountability- M.Y., R.E.K.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

References

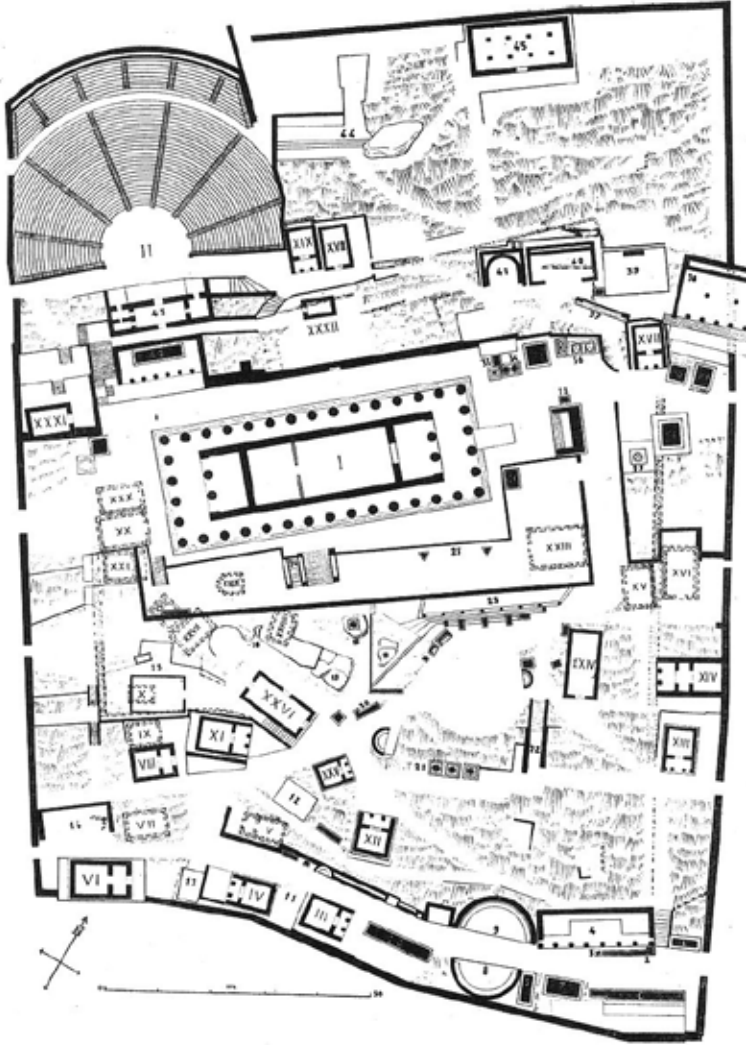
- Amandry, P. (1978). Consécration d'armes galates à Delphes. *Bulletin de Correspondance Hellénique*, 102 (2), 571-586.
- Arafat, K.W. (2009). Treasure, treasuries and value in Pausanias. *The Classical Quarterly, New Series*, 59 (2), 578-592.
- Audiat, J. (1933). *Le Trésor des Athéniens*. Fouilles de Delphes II, 1, 4, Paris: E. de Boccard.
- Boardman, J. (1972). Herakles, Peisistratos and Sons. *Revue Archéologique*, 1, 57-72.
- Bousquet, J. (1938). Nouvelles Inscriptions de Delphes. *Bulletin de Correspondance Hellénique*, 62, 332-369.

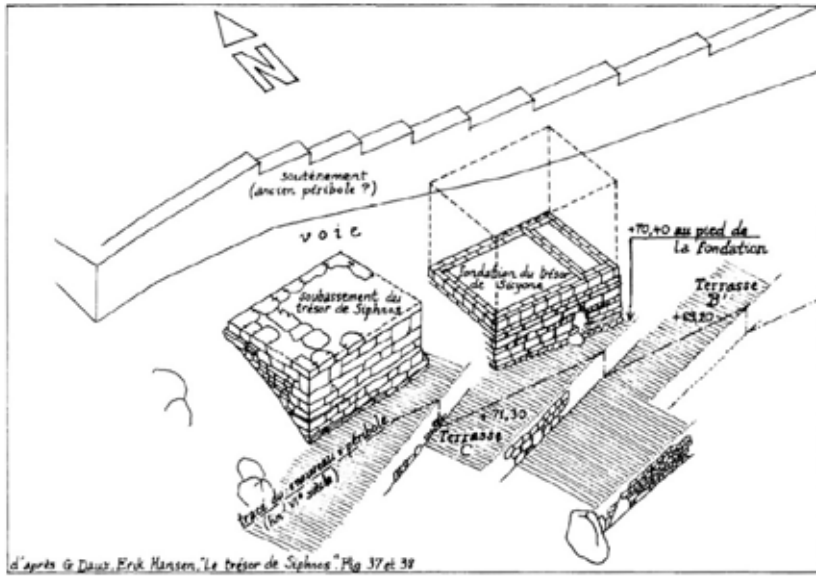
- Bousquet, J. (1952). *Le Trésor de Cyrène*. Fouilles de Delphes II, Paris: E. de Boccard.
- Burkert, W. (1985). *Greek Religion*. (Çev: J. Raffan). Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Colin, G. (1906). Inscriptions de Delphes: La Théorie Athénienne à Delphes. *Bulletin de Correspondance Hellénique*, 30, 161-329.
- Çelgin, G. (2011). *Eski Yunanca-Türkçe sözlük*. İstanbul: Kabalcı.
- Daux, G. & de La Coste-Messelière, P. (1927). La frise du trésor de Siphnos. Dimensions et composition. *Bulletin de Correspondance Hellénique*, 51, 1-56.
- Daux, G. & Hansen, E. (1987). *Le Trésor de Siphnos*. Fouilles de Delphes II, Paris: E. de Boccard.
- de La Coste-Messelière, P. (1936). *Au Musée de Delphes: recherches sur quelques monuments archaïques et leur décor sculpté*. Paris: E. de Boccard.
- de La Coste-Messelière, P. (1969). Topographie delphique. *Bulletin de Correspondance Hellénique*, 93 (2), 730-758.
- de La Coste-Messelière, P. & Marcadé, J. (1953). Corés delphiques. *Bulletin de Correspondance Hellénique*, 77, 346-376.
- Dinsmoor, W.B. (1912). Studies of the Delphian Treasuries. *Bulletin de Correspondance Hellénique*, 36, 439-493.
- Dinsmoor, W.B. (1913). Studies of the Delphian treasuries. II: The four Ionic treasuries. *Bulletin de Correspondance Hellénique*, 37, 5-83.
- Dinsmoor, W.B. (1975). *The architecture of ancient Greece: an account of its historic development*. New York: W.W. Norton & Company.
- Dyer, L. (1905). Olympian treasuries and treasuries in general. *The Journal of Hellenic Studies*, 25, 294-319.
- Hansen, E. (1960). Les abords du Trésor de Siphnos à Delphes. *Bulletin de Correspondance Hellénique*, 84 (2), 387-433.
- Herodotos. (2018). *Tarih*. (M. Ökmen, Trans.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Homeros (2010a). *İlyada*. (A. Erhat, A. Kadir, Trans.). İstanbul: Can Yayınları.
- Homeros (2010b). *Odyseia*. (A. Erhat, A. Kadir, Trans.). İstanbul: Can Yayınları.
- Höcker, C. (2002). Thesaurus. In *Der Neue Pauly (DNP): Enzyklopädie der Antike* 12/1, (pp. 433-434). Stuttgart: Metzler.
- Kaplan, P. (2006). Dedications to Greek sanctuaries by foreign kings in the eighth through sixth centuries BCE. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 55 (2), 129-152.
- Konsola, D. (1985). *Delphi: The archaeological site and the museum*. (A. Dumas, Trans.). UK: Old Vicarage Publications.
- Kortanoğlu, R.E. (2018). *Varlık ve Tapınak: Eski Yunan tapınağının kavramsal inşası üzerine arkitektonik bir deneme*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Laroche, D. & Nenna, M.D. (1990). Le Trésor de Sicyone et ses fondations. *Bulletin de Correspondance Hellénique*, 114 (1), 241-284.
- Laroche, D. & Nenna, M.D. (1993). Études sur les trésors en poros à Delphes. *Les Grands Ateliers d'architecture dans le monde égéen du VIe siècle av. J.-C. Actes du colloque d'Istanbul, 23-25 mai 1991*, éd. J. des Courtils et J.-Ch. Moretti, Paris, Istanbul: Institut Français d'Études Anatoliennes-Georges Dumézil, *Varia Anatolica*, 3, 227-245.
- Lenzen, V.F. (1946). *The Figure of Dionysos on the Siphnian Frieze*. University of California Publications in Classical Archaeology, 3 (1).

- Moore, M.B. (1977). The Gigantomachy of the Siphnian Treasury: Reconstruction of the three Lacunae. *Bulletin de Correspondance Hellénique, Supplément 4*, 305-335.
- Moore, M.B. (1985). The West Frieze of the Siphnian Treasury: a new reconstruction. *Bulletin de Correspondance Hellénique*, 109 (1), 131-156.
- Mastrokostas, E. (1956). Zu den Namensbeischriften des Siphnier-Frieses. *Athenische Mitteilungen* 71, 74-82.
- Neer, R.T. (2001). Framing the Gift: The politics of the Siphnian treasury at Delphi. *Classical Antiquity*, 20 (2), October, 273-344.
- Neer, R.T. (2004). The Athenian treasury at Delphi and the material of politics. *Classical Antiquity*, 23 (1), April, 63-93.
- Neer, R.T. (2007). Delphi, Olympia and the art of politics. In H.A. Shapiro (Ed.), *The Cambridge companion to archaic Greece* (pp. 225-264). Cambridge: Cambridge University Press.
- Oberberg-Mavrudis, M. (1996). *Schatzhäuser von Olympia: Stand der Forschung*. (Master Thesis). Bochum: Ruhr-Universität, Fakultät für Geschichtswissenschaften. Retrieved from: <https://hss-opus.ub.ruhr-uni-bochum.de/opus4/frontdoor/index/index/docId/5479>
- Parke H.W. (1984). Croesus and Delphi. *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, 25 (3), 209-232.
- Pausanias. (1969-1971). *Description of Greece*. (W.H.S. Jones, Trans.). London: The Loeb Classical Library.
- Picard, C. & de La Coste-Messelière, P. (1928). *Art archaïque (suite): Les Trésors "ioniques"*. Fouilles de Delphes, IV (2), Paris: E. de Boccard.
- Ridgway, B.S. (1962). The west frieze of the Siphnian treasury at Delphi: A rearrangement. *Bulletin de Correspondance Hellénique*, 86, 24-35.
- Ridgway, B.S. (1965). The east pediment of the Siphnian Treasury: A Reinterpretation. *American Journal of Archaeology*, 69 (1), 1-5.
- Roux, G. (1984). Trésors, temples, tholos. *Temples et Sanctuaires, Séminaire de Recherche 1981-1983/G.I.S., Maison de l'Orient Méditerranéen, Collection Travaux de la Maison de l'Orient*, 7, Lyon, 153-172.
- Rups, M. (1986). *Thesaurus: A Study of Treasury Building as Found in Greek Sanctuaries*. (Unpublished Doctoral dissertation). Johns Hopkins University.
- Scott, M.C. (2007). Putting architectural sculpture into its archaeological context: The case of the Siphnian treasury at Delphi. *BABESCH Stichting Bulletin Antieke Beschaving*, 82-2007 (2), 321-331.
- Scott, M.C. (2010). *Delphi and Olympia: The spatial politics of panhellenism in the archaic and classical periods*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Sinn, U. (2005). Thesaurus I (Schatzhaus). In *Thesaurus cultus et rituum antiquorum (ThesCRA) IV*, (pp. 121-123). Los Angeles: Getty Publications.
- Strabo. (1917-1949). *Geography*. (H.L. Jones, Eds. and Trans.). Cambridge: The Loeb Classical Library.
- Vian, F. (1952). *La guerre des Géants. Le mythe avant l'époque hellénistique*. Paris: C. Klincksieck.
- Watrous, L.V. (1982). The sculptural program of the Siphnian treasury at Delphi. *American Journal of Archaeology*, 86 (2), 159-172.
- Yıldırım Türk, M. (2019). *Antik Dönem Yunan Coğrafyasında Thesaurus Mimarisi: Köken, Yapı, Anlam*. (Unpublished Master thesis). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Ziehen, L. (1992). Θησαυρός. In *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft (RE)*, VI A1, (pp. 1-7). Stuttgart: Metzler.

Figures

Fig.1: Plan of Apollo Sanctuary. Circa 150 BC.
(Bousquet 1952: 13, fig. 1. restored by P. de La Coste-Messelière)

Fig.2: The Sicyonian and The Siphnian treasury.
(Laroche and Nenna 1990: 247, fig. 3; Daux & Hansen 1987, fig. 37-38)

Fig.3: The Sicyonian and The Siphnian Treasury. View from the East. (Photo: Merve Yıldırımürk)

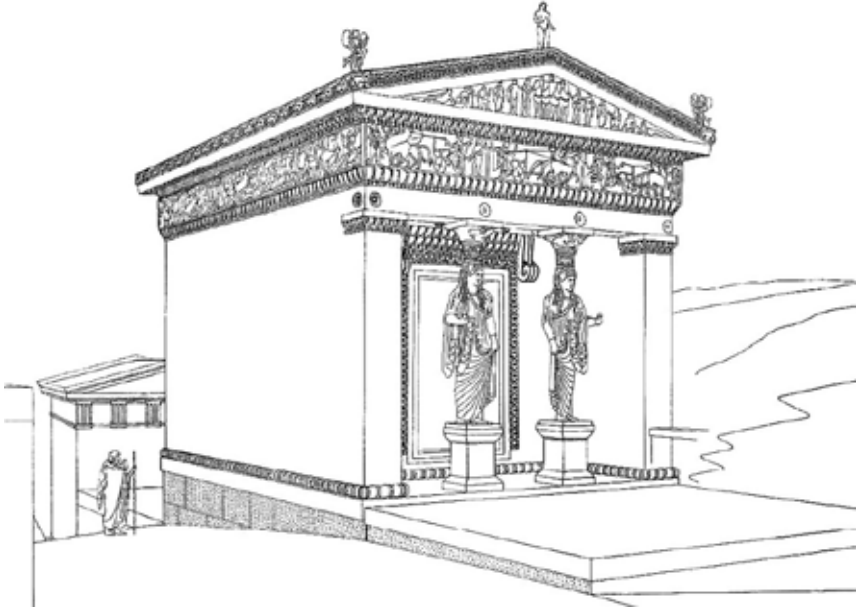

Fig.4: The Siphnian Treasury. View from the East. (Photo: Merve Yıldırımürk)

Fig.5: The Siphnian Treasury. View from the West. (Photo: Merve Yıldırımürk)

Fig.6: The Siphnian Treasury. View from the Northwest. (Daux & Hansen 1987: 225, fig. 133)

Fig.7: The Siphnian Treasury. Detail of North Frieze (Photo: Merve Yıldırımürk).

Eskişehir Eti Arkeoloji Müzesi Kalıp Yapımı Kaseler ve Kalıplı Skyphos

Moldmade Bowls and Molded Skyphos in the Eskişehir Eti Archeology Museum

Hatice Çorbacı¹

ÖZ

Kalıp Yapımı Kaseler dış yüzlerindeki kabartma bezeme dolayısıyla Hellenistik Dönem'in diğer kaselerinden ayrılırlar. Bu makalede müzelerde korunan maddi buluntuların tanıtılmasına yönelik bir araştırma olarak Eskişehir Eti Arkeoloji Müzesi'nde korunan kalıp yapımı bir grup kabin tanıtılması amaçlanmaktadır. Müzede kalıp yapımı iki kase ve floral bezemeli bir skyphos form, bezeme ve üretim bölgesi özellikleri bakımından incelenmeye çalışılmıştır. Tipolojik açıdan kaseler Hellenistik Dönem'in erken ve geç dönemlerine aittir. Skyphos ise alt kısmı kalıp yapımı kase formunda ve kabartmalı, üst kısmı bezemesiz düz bir şekilde yükselen yaygın olmayan bir tipe aittir. Envanter bilgilerine göre kaseler ve skyphos satın almaz. Bu kapların çizim ve fotoğraflama işlemleri dışında toprak ve sır özellikleri, ölçüleri ve kâse tanımlarını içeren bir katalog çalışması yapılmıştır. Bu araştırmada kâseleri ve skyphosu benzer özellikler taşıyan başka örneklerle biçim, bezeme, toprak ve renk özellikleriyle kıyaslayarak olası üretim merkezleri ve tarihleme açısından bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır. Katalogdaki (1) no'lu Pergamon Kasesi ile (3) no'lu skyphos İ.Ö. 2. yüzyılın ortasından İ.Ö. 1. yüzyılın sonuna kadar olan zaman aralığına önerilebilir. (2) nolu kase ise İ.Ö. 1. yüzyılın 2. yarısına tarihlenebilir.

Anahtar Kelimeler: Eskişehir ETİ Arkeoloji Müzesi, Kalıp Yapımı Kaseler, Pergamon Kasesi, Karadeniz Bölgesi, sigillata, skyphos

ABSTRACT

Moldmade Bowls with relief decorations on their outer surfaces differ in this way from other bowls of the Hellenistic period. This article aims to introduce a group of moldmade vessels preserved in the Eskişehir ETİ Archeology Museum. The study examines two moldmade bowls and a floral-decorated skyphos in the museum in terms of form, decorative, and production features. Typologically, the bowls belong to the early and late periods of the Hellenistic period. Meanwhile, the skyphos is an uncommon type, with the lower section in the form of an embossed Megarian Bowl, while the upper section is undecorated and rises straight up. The bowls and skyphos had been purchased, based on the inventory information. In addition to drawing and photographing these vessels, a catalog study was conducted regarding the earth and glazing properties, measurements, and bowl identifications. This study attempts to arrive at a conclusion in terms of the possible production centers and dating by comparing the bowls and skyphos with other examples possessing similar characteristics. The Pergamon Bowl No. 1 and Skyphos No. 3 as appear in the

¹Adıyaman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Adıyaman, Türkiye

ORCID ID: H.Ç. 0000-0003-0219-8391

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Hatice Çorbacı,
Adıyaman Üniversitesi, Altınşehir Mah. Atatürk
Bulvarı No. 1, 02040 Adıyaman, Türkiye
E-mail: hcorbaci@adiyaman.edu.tr

Başvuru/Submitted: 12.04.2022

Revizyon Talebi/Revision Requested: 06.06.2022

Son Revizyon/Last Revision Received: 14.06.2022

Kabul/Accepted: 03.12.2022

Atıf/Citation: Corbaci, H. (2022). Eskişehir eti arkeoloji müzesi kalıp yapımı kaseler ve kalıplı skyphos. *Anadolu Araştırmaları-Anatolian Research*, 27, 221–242.

<https://doi.org/10.26650/anar.2022.1102210>

catalog belong to sometime between the second half of the 2nd century BC to the end of the 1st century BC. The other bowl No. 2 was able to be dated to the second half of the 1st century BC.

Keywords: Çiğdemtepe Mound, Northeastern Anatolia, Bayburt, Kura-Araxes, Black-Topped

EXTENDED ABSTRACT

Hemispherical bowls known as Megarian Bowls due to being first found in Megara are one of the main forms of Hellenistic pottery art. Bowls that were produced from molds without handles or feet gain importance due to having relief decorations on their outer surfaces. This type of bowl was widely used in daily life as a drinking container. The bowl labeled No. 1 in the catalog has an S-shaped neck and a swollen body. The decorative motifs on the bowl show Eros walking on acanthus, between vine leaves, charioteer groups, hippocampi, deer, dogs, pigs, and loutrophoroi. Because Ephesus was dominant in Ionia regarding the production of ceramics during the Hellenistic period, Pergamon turned its attention to the north, with Sardeis, Kyme, and Daskyleion being influenced by Pergamon art. Many Pergamon motifs are seen in the Sardeis excavations. The Great Altar excavations of Pergamon found bowls with swollen walls similar to this study's bowl catalogued as No. 1. In Kyme, bowls with elegant S-profile rims were only found among the Pergamon imports. Zhuravlev states that the rims of the Pergamon bowls is in an "S" shape copied from the Pergamon metal bowls. The S-shaped rim and swollen body of Bowl No. 1 are in the form of Pergamon bowls. This feature can also be seen in the bowl fragments unearthed at sites in Black Sea cities. The influence from Pergamon bowls is also seen to have spread to the interior of the Black Sea region. Schurgaia emphasizes the close relations between the workshops in the Black Sea region and Pergamon. The Black Sea cities copied the wares purchased from Pergamon using molds. Pergamon wares generally spread over the northern Pontus region, with the main center of transit trade being Panticapaeum. Pergamon Bowl No. 45.16.1 in the Metropolitan Museum of Art shows a walking Eros figure and has been dated to the middle of the 2nd century BC. According to the sample compared in this study, the proposal can be made that Pergamon Bowl No. 1 dates between the second half of the 2nd century BC to the end of the 1st century BC.

The figure of a walking dog as a decoration on Bowl No. 2 is repeated seven times consecutively. The bowl has a shorter and broader form compared to Bowl No. 1 and is a sigillata from the late Hellenistic to early Roman period. The wall is slightly thicker at the bottom, with border decorations appearing on the middle of the bowl or in the form of a line. Bowl No. 2 is buff-pink in color, hard-fired, and fine, with these features more resembling Antakya productions. Kraus who has been searching in Mainz Römisch Germanisches Zentralmuseum, published two Eastern Sigillata A and noted that the bowls, which were similar in light-red coloring, in forms and dating, were probably Syrian made. Kraus dated

the bowls he compared to the Antakya samples to the second half of the 1st century BC. Kramer, who has been researching Gindaros, states that both the mold-made bowls and the Eastern Sigillata A finds are very similar to the samples of Antakya, the largest ceramic production center in Syria during the Hellenistic Period. This study compared Bowl No. 2 to examples from Tel Anafa, Oboda, Tel Arqa, and Gindaros, and this bowl can be dated to the second half of the 1st century BC.

The skyphos catalogued as No. 3 in the catalog has a lower section in the form of a broad bowl that had been made from a bowl mold. The decoration of the bowl consists of a long petal motif with a convex upper section rising straight up between the flowering branches. Sardeis bowls that are decorated with long petals and have this feature have been dated to 165-145 BC. Thus, Skyphos No. 3 likely belonged to sometime between the second half of the 2nd century BC to the end of the 1st century BC.

Giriş

Kalıp yapımı kaselerle ilgili ilk araştırmalar 19. yüzyılın sonunda başlamıştır. O. Bendorf (1883, s. 117-118), Megara'da ele geçmiş olup, Atina koleksiyonlarında yer alan kase kalıplarını Megara'ya özgü bir tür olarak yayınlamıştır. Ancak bir süre sonra bu kaselerin Hellenistik Dönem'de Akdeniz ve Karadeniz kentlerinde yoğun olarak kullanıldığı anlaşılmıştır. Bendorf, kaseleri Athenaios'un (XI, 467c) Megaralılar tarafından kullanılan bir kase olarak bahsettiği γυάλας ile özdeşleştirmiştir. Athenaios ayrıca metal bir Pers içki kabı olan κόνδυ ve Atinalıların kullandığı yarım küre formundan dolayı ἡμιτόμος olarak anılan kaselerden söz etmektedir. Önceki araştırma metodlarında özellikle tek parçaların araştırılması söz konusu olmuş, gruplama gerekli görülmemiştir (Kossatz 1990, 3). Genellikle motif ve stil karşılaştırması üzerinde durulmuştur. İlk araştırmalar 20. yüzyılın başında R. Zahn'ın material tanıtımı ile başlamıştır (1904). Zahn ilk kez motif damgalarının atölyelerle uyumluğuna dikkat çekmiştir. H. Thomson (1934) motiflere göre Atina'nın buluntu gruplarını düzenlemiştir. A. Laumonier (1977) kapsamlı eserinde damgaların kıyaslanması sonucunda Delos kaselerinin (aslında Ephesos) atölyelerini belirlemiştir. Araştırmalar S. I. Rotroff (1982) tarafından Atina Agora Araştırmaları, O. Ziegenaus & de Luca (1968, 1975) ve de Luca & W. Radt (1999) tarafından Pergamon Araştırmaları, U. Kossatz (1990) tarafından Miletos Araştırmaları, J. Bouzek (1990) tarafından Karadeniz Araştırmaları olarak devam etmiştir. Günümüzde Pergamon'da 19. yüzyılın sonlarında kazıların başlamasından bu yana çıkarılmış Hellenistik Dönem'e ait 5.000'den fazla kabartmalı kap parçasını araştıran en kapsamlı çalışmalardan biri yayımlandı (de Luca, 2021).

Akdeniz ve Karadeniz Bölgesi'ndeki antik kentlerde yaygın olarak bulunan kalıp yapımı kaseler, Hellenistik Dönem'in en önemli seramik türlerinden biridir. Kazılar sırasında içinde bulunduğu yapı katını olduğu gibi önceki ve sonraki yapı katlarını da tarihlemeye yardımcı olmaktadır. Form olarak en eski uygarlıklardan beri tanınan yarım küre kase formunda olmasına rağmen Hellenistik Dönem'de dış yüzündeki kabartmalar nedeniyle ilgi görmüştür. Kulp ve ayak olmaması üretim sırasında kolaylık sağlamıştır.

Kaselerin yapımında hem kalıp hem çark kullanılmıştır. Kalıp, yaklaşık yarım santimetre kalınlığında, sırsız, halka ayaklı, çark yapımı bir kase formundan oluşur. Kalıbın dudak kısmı düz veya hafif dışa dönük olabilir. Kalıbın dışında çark izleri görülmesine karşın iç kısmı düzleştirilmiştir. Üretilcek olan kase bölümleri kalıp henüz kurumadan kalıbın içine çizilerek belirlenir. Aynı zamanda kasenin yüzüne çıkması istenen motif damgaları da kalıba basılır. Damgalar kilden, ahşap veya metalden yapılmış olabilir (Rotroff 1982, 4). Daha sonra kalıp pişirilir, böylece üretilmesi istenen kasenin negatif formu elde edilir. Kalıbın içine kase hamuru iyice yayılır ve kasenin iç kısmını düzleştirmek için bir kez çarkta çevrilir. Böylece kalıbın içindeki negatif bezeme kasenin dışına kabartma olarak çıkar. Kase hafif kuruyunca kalıptan ayrılır, biraz da küçülür, astarlanır ve pişirme aşamasına geçilir (Kossatz

1990, 2). Eskiyen kaselerden kalıp alınarak yapılan kaseler daha küçük olmakla birlikte üretimi hızlandırmaktadır. Fabrikasyon üretimi, Hellenistik merkezlerde kaselerin yaygın kullanımına imkan sağlamıştır.

Kalıp yapımı kaselerin ana formları dış profili dışa dönük ve derinliği olan Attika tipi (Rotroff, 1982, s.14, h. 7.5-9 cm, çap 14-16 cm) ile dış profili içe çekik sığ bir yarımküre gövdeye sahip Ephesos- İon tipi (Gassner, 1997, s.72, çap 13-15) olarak söylenebilir. Pergamon (de Luca, 1999, 92) ve Antakya (Waage, 1948, s. 29, 30) gibi merkezlerde farklı formlarda kaseler üretilmiştir. Kalıp yapımı kaseler topraktan yapılmıştır. Ön örneklerinin Mısır'dan gelen metal hediyeler olduğu ileri sürülmektedir (Rotroff, 1978, s. 387, 388). Kase bezemesinde yer alan bazı Mısır bitkileri İskenderiye metal işlerini yansıtmaktadır. (Rotroff, 1982, s. 7), Mısır motiflerinin Akdeniz'de yaygın olduğu için kalıp yapımı kaseler üzerindeki varlığının İskenderiye metal işçiliğinden esinlenmemiş olabileceğini ileri sürmektedir. Fortner (2008, s. 18), Anadolu'nun metal işçiliğine dikkati çekmektedir. Kraus (1951, s. 2) ise, Mısır kökenine işaret eden Mısır bitkileriyle süslü kaselerden önce edebi eserlerden alınan dizeler ve ilgili figürler ile süslü Homerik kaselerin yapıldığını belirtmektedir.

Thomson'a (1934, s. 311) göre kalıp yapımı kaselerin üretimi Atina'da İ.Ö. 4. yüzyılın sonunda başlayıp ve İ.Ö. 2. yüzyılın sonunda bitmiştir. Rotroff'a (2019, s. 71) göre ise üretim az miktarda olmak üzere olasılıkla İ.Ö. 225 yılından sonra başlamıştır. Atina'da İ.Ö. 3. yüzyılın son çeyreği ve 2. yüzyılın ilk yarısında bezeme motifleri olarak kozalak, üstüste binmiş yapraklar, bitkisel ve figürsel dekorasyona sahip kaseler üretilmiştir (Rotroff, 1982, s. 15). İ.Ö. 2. yüzyılın 2. çeyreğinde uzun yaprak, Makedon Kalkanı, ağ deseni, linear yaprak ve konsantrik daire motifli kaseler ilgi görür (Rotroff, 1982, s.37-39). Damgalarla üretilmekle beraber bazı dal sürgünleri diğer kaseler için de el ile yapılmıştır (Rotroff, 1982, s. 37-39). Ancak linear kaselerin bezemesi büyük ölçüde kalıba el ile çizilmiştir. Callaghan (1982, s. 66), yaprakların el ile çizilmesinde ekonomik kaygılar ve kasenin çabuk üretiminin rol oynadığını belirtmektedir. Rotroff ve Oliver (2003, s. 122), el ile yapılan çizimin damgalarla yapılandan daha çabuk olmayabileceğini ve baskı yapmanın çizmekten daha kolay olduğunu belirtmektedir. Ayrıca çizim için daha yetenekli sanatçılara ihtiyaç duyulmaktadır. Linear bezeli kaselerin en revaçta olan grubu uzun yaprak grubudur.

Bu çalışmada müzelerde korunan maddi buluntuların tanıtılmasına yönelik bir araştırma olarak Eskişehir Eti Arkeoloji Müzesi'nde bulunan kalıp yapımı iki kase ve linear bezemeli bir skyphos form, bezeme ve bölgesel özellikleri bakımından incelenmeye çalışılmıştır.

Yöntem

Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ve Eskişehir Eti Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü izniyle Müzede bulunan kalıp yapımı kapların envanter bilgilerine göre kaseler ve skyphos satın almadır. Bu kapların çizim ve fotoğraflama işlemleri

dışında yapıldığı toprağa ait doku renk özellikleri, kâsenin sırtına ait renk özellikleri, ölçüleri ve kâse tanımlarını içeren bir katalog çalışması yapılmıştır. Bu çalışmada kâseleri ve skyphosu benzer özellikler taşıyan başka örneklerle biçim, bezeme, toprak ve renk özellikleriyle kıyaslayarak olası üretim merkezleri ve tarihleme açısından bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

Tartışma

Anadolu'daki önemli merkezlerden biri olan Pergamon'un etki alanı Sardeis ve çevresine yayılmıştır. Pergamon'un güneyinde Kyme ve kuzeyinde Daskyleion da Pergamon etkisi altında olan kentlerdir (Rotroff, 2019, s. 58-62). Sardeis, Apamea anlaşmasıyla (İ.Ö.188) Pergamon'a bağlanmıştır (Rotroff, 2019, s. 58-62). Sardeis'deki üretime en büyük etkiyi Pergamon endüstrisi yapmıştır. Pergamon hem yakınlığı hem de sanatsal bir merkez olarak gelişmiş seramik özellikleriyle Sardeis'i etkilemiştir (Rotroff ve Oliver 2003, s. 132, 133). Sardeis kazılarında Pergamon'dan alınan mallar ortaya çıkarılmıştır. Pergamon'dan alınan kalıplarla Sardeis'de yapılan kaseler ve her iki merkezde de kullanılan motifler vardır. Katalogdaki (1) no'lu kasede yer alan loutrophoros motifi hem Sardeis'de hem de Pergamon'da boşluk doldurma motifi olarak kullanılmıştır (Rotroff ve Oliver 2003, s. 133; de Luca 2021, s. 90, Tafel 86: 492). Her iki merkez de (1) no'lu kasede olduğu gibi sarkık uçlu büyük ve gösterişli bir akantus yaprağı tercih etmiştir (de Luca, 2021, s. 115, Tafel: 87'deki örnekler, Tafel 137: 807-811). Pergamon'lu çömlekçilerin Sardeis'de atölye kurdukları da bilinmektedir. Apamea Barışı'ndan sonraki düzenlemelerde Pergamon'lu çömlekçiler için yeni iş imkanları doğmuştur (Rotroff ve Oliver 2003, s. 133).

Pergamon'un etki alanında kalan bir diğer bölge de Karadeniz Bölgesi'dir. Bu bölge Pergamon kalıp yapımı kaselerinin form ve bezeme örneklerinin yoğun olarak ele geçtiği bir bölgedir. Pergamon kaselerinin etkisi Karadeniz Bölgesi içlerine kadar yayılmıştır. Pergamon, güneyde Ephesos üretimi baskın olduğu için Ionia Bölgesi'nde fazla etkili olamamıştır (Rotroff, 2019, s. 58-62). Aslında bu bölge de İ.Ö. 2. yüzyılda Pergamon Krallığı yönetimindedir. Ancak Ephesos atölyelerinin farklı bezemeleri ve kentin deniz kıyısında bir ticaret merkezi olarak iş alanındaki başarısı Pergamon kaselerinin yayılımını engellemiştir. Karadeniz Bölgesi'ne Pergamon etkisi Batı Yamacı ve Aplike malların büyük orandaki ithalatıyla olmuştur (Rotroff, 2019, s. 58-62).

Karadeniz kıyı kentlerinde ele geçen pek çok kase parçası Pergamon kaselerinin form ve bezeme örneklerini taşımaktadır. Zabelina (1984, s. 168) ve Žuravlev ve Žuravleva (2014, 262) Panticapaeum'da ele geçen bazı kalıp yapımı kapların Pergamon orijinli olabileceğini belirtmektedirler. Kuzey Karadeniz Bölgesi'nde Pergamon'dan fazla sayıda mal alımı olduğu bilinmektedir (Žuravlev ve Žuravleva, 2014, s. 262). Petrova (2014, s. 227, 228), ele geçen kase parçalarının dekorasyonu Pergamon örneklerine benzer olsa da

kaselerin dağılımına göre üretimin Karadeniz kıyılarında bir yerde yapıldığını ve üretim yeri olarak miktar açısından Mesembria'nın en makul kent olduğunu düşünüyor. Petrova, Nesebar (Mesembria) Müzesi'nde bulunan kalıp yapımı kaseleri araştırdığı çalışmasında kase parçalarının Karadeniz kıyılarından batı ve kuzey bölgelerinden geldiğini belirtmektedir. Bunların % 18'i Mesembria'dan gelmiştir (Petrova, 2014, s. 221). Mesembria örneklerinin Pergamon etkilerini yansıtması önemlidir. Pergamon mallarının Rusya ve Ukrayna'da gelişimi İ.Ö. 2 - İ.S. 1. yüzyılı kapsamaktadır (Zhuravlev, 2000, s. 272). Kovalenko'ya göre Kuzey Karadeniz Bölgesi'nde Pergamon üretimi mallar en erken İ.Ö. 2. yüzyılın 2. çeyreği ortasında görülür (Kovalenko, 1989, s. 177). Bütün Pergamon üretimi kaselerin % 2'si Kuzey Karadeniz Bölgesi'ndendir. Bu miktar Pergamon ithalatının arttığını gösterir. İ.Ö. 2. yüzyılın 3. çeyreğinde Pergamon mallarının % 24'ünü kase, % 47'sini aplike kabartmalı mallar oluşturmaktadır (Zhuravlev, 2000, 272).

Kuzey Karadeniz Bölgesi'nde Pergamon'dan en fazla masa üstü mal alımı İ.Ö. 2. yüzyılın son çeyreği ve 1. yüzyılın ilk yarısındadır (Zhuravlev, 2014, s. 150). İ.Ö. 2. yüzyılın sonundan itibaren kabartmalı kapların ithalatı azalmaya başlamıştır. O tarihlerde Boğazda kabartmalı kapların yerel üretimi gelişmiştir. Pergamon üretimi mallar İ.Ö. 1. yüzyılın ilk çeyreğinde gelmeye devam etmiş ve ithal edilen diğer çanak çömlek arasında egemen olmuştur (Zhuravlev, 2000, s. 272).

Pergamon malları genellikle transit ticaretin ana merkezi Panticapaeum olan kuzey Pontus Bölgesi'ne yayılmıştır (Zhuravlev, 2000, s. 271). Çoğu, farklı bezeme motifleri olan kaselerdir. Pergamon kaseleri Hellenistik Dönem'de Bosporus Krallığı bölgesinde düşük fiyatı ile önemli bir rol oynamıştır. Schurgaia, Karadeniz Bölgesi'ndeki atölyeler ile özellikle Pergamon arasındaki yakın ilişkilere vurgu yapmış ve teknik gözlemlere dayanarak ithal edilen malların kalıplama yoluyla taklit edildiğini tespit etmiştir (Kossatz, 1990, s. 135).

Bouzek (1990, s. 17), Kyme araştırmaları sonucunda Kyme kase formlarının Delos kaselerinden çok Pergamon kase formlarına daha yakın olduğunu, zarif “ S ” şeklindeki dış profillerin sadece Pergamon ithalatları arasında bulunabildiğini belirtmektedir. Zhuravlev (2000, s. 271) de, Pergamon üretimi kaselerinin dış profilinin Pergamon metal kaplarından kopyalanan “ S ” formunda olduğunu belirtmektedir.

Sonuç

Katalogda (1) no'lu kase form olarak Petrova'nın araştırdığı Mesembria örnekleriyle aynıdır. Bu kasenin formu boynundan sıkılmış bir keseye benzemektedir. Kasenin dış profili içe doğru daralmakta ve bir “ S ” yapmaktadır. Gövde şişkin bir yarım küre şeklindedir. Pergamon Büyük Altar Kazılarında (1) nolu kasede görüldüğü gibi şişkinleşmiş cidarlı kaselerin yanı sıra dışa eğimli ve dik dış profilli kaseler gibi büyük üretim çeşitliliği gözlenmiştir. (1) no'lu kasenin bordür bezemesi kabartma çizgiler arasında boncuk dizisinden

oluşmaktadır. Mesembria örneklerinde de bordürde genellikle boncuk dizileri yer almaktadır. 1 no'lu kasenin bezeme motiflerinden kıvrık dallı asma yaprakları Mesambria örneklerinde yer alan asma yapraklarıyla aynıdır. Kuzey Batı Kırım Kara Tobe mezarlarında ele geçen (1) no'lu kasedeki asma yaprağı bezemeli kase parçası Pergamon yapımı olup İ.Ö. 1. yüzyılın son çeyreğine aittir. Aynı asma yaprağı motifi Pergamon kaselerinde de yer almaktadır.

Mesambria örneklerinde yer alan iki Eros figürü sağ ayak ve sağ kol önde olarak betimlenmiştir. (1) no'lu kasede yer alan sağa doğru yürür pozisyonundaki Eros figürünün sağ ayağı ve sol kolu öndedir. Metropolitan Museum of Art'da bulunan 45.16.1 no'lu Pergamon kasesinin uzun yaprak bezemesi üzerinde sağ ayağı ve sağ kolu önde, sağa doğru yürüyen, yüzü izleyiciye dönük kanatlı bir Eros figürü yer almaktadır. Metropolitan kasesinin yüksek dış profili içe doğru hafif bir "S" yaparak daralmaktadır. Üst bordür sınırı katalogdaki (1) no'lu kasede olduğu gibi ince kabartma çizgiler içindeki boncuk dizisinden oluşmaktadır. Kase İ.Ö. 2. yüzyılın ortasına tarihlenmektedir. Mardin Müzesi'nde bulunan bir kase bir çok Pergamon kase parçasında yer alan Pergamon kaselerinin bezeme motiflerinden biri olan tomurcuk motifine sahiptir. Kasenin diğer motiflerinin yanı sıra çatal boynuzlu geyik figürü (1) no'lu kasedeki geyik figürü ile kıyaslanabilir. Mesembra örneğinde üst kısmı kendi üstüne doğru kıvrılmış akantus yaprağı da (1) no'lu kase akantuslarının kıvrılan üst kısımlarıyla aynıdır. Asklepion kazılarında 16. yapı katında bulunan üst kısmı kendi üstüne doğru kıvrılmış akantus yaprağı bezemeli kase parçası İ.S. geç 1. yüzyıla tarihlenmektedir. Katalogdaki (1) no'lu Pergamon Kasesi İ.Ö. 2. yüzyılın ortasından İ.Ö. 1. yüzyılın sonuna kadar olan zaman aralığına önerilebilir.

Katalogdaki (2) no'lu kase dış profilinde kaseyi astara batırmadan kaynaklanan çömlekçi parmak izi ile dikkat çekmektedir. Bu kase kalıp yapımı kaselerin Geç Hellenistik Erken Roma Dönemi'ne tarihlenen sigillata grubuna aittir. Kase 5.6 cm yüksekliğiyle Hellenistik Dönem kaselerine göre kısa örneklerdendir. Kase gövdesi yayvanlaşarak dış profil dışa doğru genişlemektedir. Bu kaseler küçük, bodur ve konik biçime eğimlidir. Samaria buluntularıyla ilgili olarak Kenyon'un seramik türleri sınıflamasına göre 20 numara ile belirlediği kaseler giderek daha küçülüp daha yayvan bir hal alırlar. Bu kaselerde bazen bordür ve madalyon bezemesi yoktur. Bordür bezemesi genellikle kasenin orta bölgesindedir. Böylece yüksek bir dış profil oluşur. Kase üzerindeki motifler seyrekleşip, daha yüzeysel olurlar. Tarsus'ta yaklaşık olarak İ.Ö. 2. yüzyılın ortalarından Erken İmparatorluk Dönemi'nin başlangıcına kadar görülürler. Antakya'da bu kaseler miktar olarak azalarak İ.S. 1. ve 2. yüzyıla kadar varlığını sürdürürler. Kraus, Mainz'da bulunan geç döneme ait iki sigillatayı yayınlanmış ve açık kırmızı toprak rengi, form ve dönem olarak benzer olan kaselerin Suriye malı olduğunu belirtip Antakya örneğiyle kıyaslamıştır. Kraus, katalogdaki (2) no'lu kasenin benzeri olan bu kaseleri İ.Ö. 1. yüzyılın 2. yarısına tarihlenmektedir. Benzer bir örnek de Missouri Üniversitesi'nde bulunan, düz dip ve dışa doğru genişleyen dış profilli kasedir. Weinberg bu

kaseyi Mainz örneğiyle kıyaslayıp İ.Ö. 1. yüzyılın 2. yarısına tarihlemektedir. Katalogdaki (2) no'lu kasenin paraleli Cornell'in Tel Anafa örneğidir. Cornell, bu örnekler için Hama kaselerinin form olarak 20.14 no'lu formunu örnek vermektedir. (2) no'lu kasenin form olarak başka bir örneği de Oboda'da benzer kaseler arasındadır. Kase kili devetüyü rengindedir. Sır genellikle kırmızıdır. Antakya, Tarsus ve bazı durumlarda Samaria ile çoğu motifte paralellikler vardır. Oboda'da bulunan bu sınıfa ait kaseler Suriye, Filistin ve Doğu Akdeniz'in başka yerlerinde bulunan benzer kaplardan çok farklı değildir. Gindaros araştırmaları yapan Kramer, hem kalıp yapımı kaselerin hem de Eastern Sigillata A buluntularının yapısal olarak Hellenistik Dönemde Suriye'deki en büyük seramik üretim merkezi Antakya örnekleri ile büyük oranda benzeştiğini belirtmektedir. Thalmann, Tell Arqa'da bulunan, katalogdaki (2) no'lu kasenin benzerini Hama kaseleriyle kıyaslayıp, İ.Ö. 1. yüzyılın ortalarından sonrasına tarihlemektedir. Bu örneklerle benzerliğinden dolayı katalogdaki (2) no'lu kase İ.Ö. 1. yüzyılın 2. yarısına tarihlenebilir.

Katalogdaki 3 no'lu kap bir skyphostur. Kabın alt bölümü yayvan bir kase formunda olup bir kase kalıbıyla yapılmıştır. Üzerinde yivler olan kulplar omuz ve dış profil üzerinden bağlanmıştır. Düz bir şekilde bezemesiz olarak yükselen kabın üst bölümü çarkta çevrilmiştir. Madalyon halkasından gövde kısmına uzanan sade bezemeli uzun yaprak, çiçekli dal, ve akantus yaprakları gövde bezemesini oluşturur. Romanya'da bulunan çapı 11 cm, h. 5.4 cm, mikalı homojen bir dokusu ve gövde kısmında kalın stilize yaprak bezemesi bulunan skyphos katalogdaki (3) no'lu skyphos ile biçim ve bezeme stili açısından aynı özelliklere sahiptir. Karadeniz'in kuzeyinde benzer form ve kabartma bezemeli kaplar bulunmuştur. Bunlar Kara Tobe'de İ.Ö. 2. yüzyılın sonundan 1. yüzyılın sonuna kadar tarihlenen Pergamon kaseleri olarak sınıflandırılmıştır. Bu tipin çanak kısmı genellikle Küçük Asya kalıp yapımı kaselerinde bulunmaktadır. Hayes'in Çandarlı grubu sigillatoları arasında bu tipin bir örneği yer almaktadır. (3) no'lu skyphosun benzeri Pergamon kazılarında bulunan sigillatolar için İ.Ö. 1. yüzyılın ortası önerilmektedir.

Pergamon kazılarında ele geçen kase parçalarında bezeme olarak ucunda çeşitli çiçekler bulunan zik-zak şekilli çiçek dallarından pek çok örnek vardır. Bu örnekler (3) no'lu skyphosda yer alan çiçeklerin zik-zaklı çiçek sapı ile benzeşir. (3) no'lu skyphos'ta da yer alan uzun yaprak bezemesi ince, uzun yuvarlak tepeli ve bordür alanından madalyona kadar uzanmaktadır. Uzun yaprak motifinin başlangıç tarihi genelde Thomson'un Korint buluntularına dayandığı İ.Ö. 150 olarak belirtilmektedir. Charles Edwards, Korint'in İ.Ö. 146'daki tahribinden önce İ.Ö. 165 yılında üretimin başladığını belirtiyor. Peter Callagan, Pergamon Büyük Altar temellerinde bulunan uzun yaprak bezemeli parçaların İ.Ö. 165 yılına ait olduğunu, böylece bu kaselerin Korintten önce üretilmeğe başladığını belirtiyor. Retroff ve Oliver, Gioia de Luca'nın altarnın yapımı için İ.Ö. 172 veya biraz sonrasını önerdiğini, uzun yaprak bezemeli kaselerin üretiminin de bu tarihten önce İ.Ö. 180'lerde başlaması

gerektiğini belirtiyor. Uzun yaprak motifi Yunan anakarasında diğer motiflerle birlikte kullanılmamışken, İonia’da ve Doğu örneklerinde yaygın olarak diğer bitkisel motiflerle hatta figürlerle kullanılmıştır. Bazı erken uzun yaprak gümüş örneklerinin yüzeyi içbükeydir. Sardeis’te yaprakların üst yüzü neredeyse hepsinde dışbükeydir. Sardeis uzun yaprak kaseleri İ.Ö. 165-145 arasına önerilmektedir. (3) no’lu skyphos akantus ve çiçekli dal bezemesi yanı sıra uzun yaprakların yüzeyinin dışbükey olması dolayısıyla İ.Ö. 2. yüzyılın ortası ile İ.Ö. 1. yüzyıl sonuna kadar önerilebilir.

Katalog

S: sır, T: toprak, Ö: ölçüler, a. ç: ağız çapı, h: yükseklik, iç h: iç yükseklik, k: kalınlık. Çizimler: 1/1. Sinem Aslan).

1. Env. No. A. 84.70, çizim: 1 a, 1 b; resim: 1 a, 1 b, 1 c

S: iç - dış: açık kırmızı-kahverengi, mat

T: pembe-bej, sık, ince, ışıltılı

Ö: a. ç: 10.6 cm., h: 7.2 cm., iç h: 6.9 cm., k: 0.3 cm.

Form: Şişkin yarım küre gövdeli, dışa dönük dış profilli, kısmen düz dipli bir kasedir. Boynundan sıkılmış şişkin bir kese gibidir.

Müze gelişi: 23. 06. 1970 satın alma

Kâsenin Durumu: Kase dudak kısmındaki ufak tefek kırıklar dışında tamdır.

Tanım: Gövde: Boynundan sıkılmış şişkin bir kese formunda olan kâsenin dış profili üst tarafta dışa doğru açılmıştır. Dudağın iç kısmı iç bükeydir. Dış profil belirli bir “S” yaparak daralır ve en dar yerinden itibaren genişleyerek şişkin gövdeye bağlanır. Dış profilde ince, derin ve eğri çark izleri görülür. Düzgün bir bordür kuşağı izlenmemektedir. Özellikle üst bordür çizgisi sonradan eklenen dış profil etkisiyle yer yer görülememektedir. Bordür bezemesi olarak düzgün olmayan kabartma boncuk dizisi yer almaktadır. Gövde üzerinde bitkisel ve figürel bir bezeme yer alır. Göze çarpan en önemli figür kâsenin soluna doğru yürüyen Eros figürüdür. Eros sağ ayağını öne atmış, sol bacağı dizden kıvrılmış, sol kolunu ileri doğru uzatmış olarak verilmiştir. Saçları arkaya doğru savrulmuş, omuzlarının arasından arkaya doğru kanadı ve beline bağladığı geniş kuşağı savrulmuştur. Eros’un arkasında ve önünde kıvrık dallı büyük bir asma yaprağı yer almaktadır. Eros’un arka tarafında kâsenin solunda kuyruğu altına doğru kıvrılmış bir hippokampus (?) ve onun altında koşan bir domuz, tekrar asma yaprağı ve devamında yüzleri birbirine bakan iki atın çektiği sola doğru giden, içinde ince gövdeli bir arabacının (Eros/Nike) bulunduğu bir araba yer alır. Arabanın tekerleği barizdir. Arabanın arkasında uzun çatallı boynuzlu bir geyik ve bir köpekten oluşan

bir grup vardır. Böylece Erosun etrafında 3 kere hippokampus (?), 2 kere at arabası ve 2 kere geyik-köpek ikilisi asma yaprakları arasında sırayla tekrarlanmıştır.

Çanak: Gövde bezemesinin altında geniş gövdeli, orta damarları belirli, tepe kısımları sağ yanına doğru sarkan akantus yaprakları ve bunların arasında ardışık olarak düzenlenmiş 5 kez tekrarlanan loutrophoros motifleri yer almaktadır. Gövdede görülen asma yapraklarının dalları da 3 yerde loutrophoroslar arasından çıkmaktadır.

Madalyon: Dipte kalın, kabarık bir madalyon halkası vardır. Bu halka üzerinde üst kısımları yivli oval bir yaprak motifi 6 kez tekrarlanmıştır. Madalyon halkası içinde orta yuvarlağı belirtilmiş kalın yaprakların arasına yerleştirilmiş ince damla biçimli yapraklardan oluşan bir çiçek rozeti yer almaktadır. Rozet madalyon halkasının tam ortasına yerleştirilmemiş, halka çemberine doğru yoğunlaşıp, madalyon dairesinin üzerine taşmıştır.

Karşılaştırma: Form: Anlağan, 2000, s. 87, 89, 95; Petrova, 2014, fig. 4: 2a; fig. 1: 1; fig. 3: 2; fig. 4: 1, 2; fig. 5: 1-4; fig. 6: 2, 3; fig. 7: 1; fig. 8: 5, 7; Popescu, 2011, Pl. II: 6 a; Thomson, 1934, fig. 96: E 79; de Luca 2021, Tafel 235: 858, Tafel 232: 203, 212, Tafel 182: 1039; **Bordür bezemesi: Boncuk dizisi:** Petrova, 2014, fig. 4: 2 a, fig. 5: 1, 2, 4, fig. 6: 1, 2, 3; fig. 7: 1, fig. 8: 5; Lightfoot ve Picón, 2015, s. 26; Courby, 1922, Planche XIII: 16, Planch XII: 6, fig 87: 9; De Luca ve Radt, 1999, Tafel 16: 483, Beilage 10: 483, Tafel 19: 547, Beilage 12: 547; Ziegenaus ve Luca, 1968, Tafel 45: 198; Anlağan, 2000, s. 94, 95; **gövde bezemesi: Asma yaprakları:** Petrova, 2014, fig. 4: 2 a; Popescu, 2011, Pl. I. 3 a Pergamon'dan; Rotroff ve Oliver, 2003, Pl. 99: 568; Pl. 131: 741; de Luca 2021, Tafel 130, 772 vd., Tafel 131,782; **akantus:** Rotroff & Oliver, 2003, Pl. 98: 566; Ziegenaus ve Luca, 1968, Tafel 61: 461 Bauphase 16, İ.S. geç 1. yüzyıl.; Conze, 1913, Beiblatt, 40: 1, 42: 3, 43: 3; Petrova, 2014, fig. 2: 3; Thomson, 1934, fig. 96, E 79; de Luca 2021, Tafel 87 'deki örnekler, Tafel 137: 807-811, Tafel 139: 819, 820, Tafel 140: 826; **Eros:** Hausmann, 1977/1978, s. 220, Tafel 56: 1; Petrova, 2014, fig. 1: 3, fig. 2: 3, Lightfoot ve Picón, 2015, s. 26; de Luca ve Radt, 1999, Beilage 7: 472; Gassner, 1997, Tafel 15: 217; **charioteer group:** Rotroff ve Oliver, 2003, s. 113, Pl. 78: 456, Pl. 89: 384, Pl. 111: 638; Dereboylu, 2001, Tafel 18: 144; de Luca 2021, Tafel 219: 191; Rogl 2008, Tafel 3, 23, Tafel 11:109, 111; **hippokamp:** Rotroff, 1982, Pl 80: 190; Conze, 1913, Pl.43, 2; Gassner, 1997, Tafel 14: 214; Edwards, 1956, s. 94, Pl. 36: 12; de Luca 2021, Tafel 221: 469; **geyik:** Gassner, 1997, Tafel 15: 215; Zahn, 1908, s. 68-70, 30 a-b, 71, c; Çorbacı, 2017, 175; **köpek:** Zahn, 1908, s. 68, 70: 30 a-b, 71, c; **domuz:** Zahn, 1908, s. 68, 70; 30 a-b, 71, c; Conze, 1913, Beiblatt 43: 21; de Luca 2021, Tafel 40: 237; **loutrophoros:** Rotroff ve Oliver 2003, no. 378, 433-437, 442, 454, 455, 458, 465; de Luca 2021, Tafel 86: 492; Anlağan, 2000, s. 88, 89; **madalyon:** Hausmann, 1977/1978, Tafel 57: 3; Ziegenaus ve Luca, 1968, Tafel 49: 254; de Luca 2021, Tafel 154: 889, Tafel 147: 859, Tafel 178: 1017

2. Env. No. A. 25. 75, çizim: 2, resim: 2 a, 2 b

S: iç - dış: kiremit kırmızısı-kahverengi, yer yer koyu kahve dalgalanma, mat

T: pembe-bej, sık, ince, sert, katkısız

Ö: a. ç: 12. 8 cm., h: 5. 6 cm., iç h: 5. 1 cm., k: 0. 3 cm.

Form: Dışa doğru yayvan bir biçimde açılan düz dipli yarım küre kase

Müzeeye gelişi: 30. 04. 1975 satın alma

Kâsenin Durumu: Birkaç yerde ufak kırıklar dışında kase tamdır. Dış profilde bir yerde parmak izi dikkat çekmektedir.

Tanım: Gövde: Kasenin dış profili kasenin ortasından itibaren hafif içbükey şekilde dışa doğru açılmıştır. Dış profilin gövdeye bağlantı yeri çıkıntılı bir şerit halindedir ve kasenin tam ortasında yer alan bordür çizgisini kapatmıştır. Bordür bezemesi için aralıklı boncuklar kullanılmıştır. Boncuklar bazı yerlerde silinmiştir. Bordürün altında sağa doğru yürüyen bir köpek motifi peş peşe eşit olmayan aralıklarla 7 kez tekrarlanmıştır. Kasenin dip kısmında kabartma olarak verilen madalyon halkası içinde yine kabartma bir daire yer alır. Bu kabartma dairenin etrafında uçları kabartma daireye bitişik 6 adet çift kabartma çizgiyle verilmiş yarım dairelerden oluşan bir motif yer almaktadır.

Karşılaştırma: Form: Cornell, 1997, Pl. 3: MB 44; Waage, 1948, fig. 18: 9; Kramer, 2004, Tafel 82, ESA 80, Weinberg, 1992, s. 17, fig. 5, Civelek ve Taş, 2012, s. 146, K18; Kraus, 1951, s. 12, Abb. 5: 1 ve 2 no. 15 ve 16; Negev, 1986, s. 4: 7; s. 5: 7; Thalmann, 1978, fig.41: 9; **köpek:** Aydın, 2001, cat. 23. pl. 14; Courby, 1922, fig. 88: 43; de Luca 2021, Tafel 69: 376

3. Env. No. A. 105. 73 (5. 15. 73), çizim: 3 resim: 3 a, 3 b

S: iç - dış: kiremit kırmızısı-kahverengi, yer yer içte ve dışta koyu kahve dalgalanma, mat

T: devetüyü-pembe, katkısız, sık, ince

Ö: a. ç: 10. 6 cm., h: 6. 1 cm., iç h: 5. 5 cm., k: 0. 3 cm.

Form: Düz dipli, geniş karınlı ve düz bir şekilde yükselen dış profilli skyphos

Müzeeye gelişi: 06. 08. 1973 satın alma

Kabın Durumu: Tam, dış profilinde iki küçük kırık var.

Tanım: Gövde: Kabın ortasından geçen yarım yumurtaların süslediği kabarık bordür,

kabı iki bölüme ayırmaktadır. Yumurtalar her yerde eşit büyüklükte değildir. Bordür çizgisi yoktur. Kabın alt bölümü kalıp yapımı kase formunda olup kabartma bezemelidir. Kabın üst bölümünü bezemesiz düz bir şekilde yükselen dış profil oluşturmaktadır. Dudak hafifçe içe doğru eğimlidir. **Çanak-gövde bezemesi** akantus yaprakları ve uzun yapraklar arasında zik-zak saplı çiçeklerden oluşmaktadır. Uzun yaprak motifinin kenar çizgileri ve orta kısmı kabarıktır. Kabın kulpları boynun ortasının biraz üstünden başlayıp güçlü omuzun çıkıntılı bordür bölgesine bağlanmaktadır. Kulpların üstü düz olmayıp, ortadaki geniş olan üç derin yiv şeklinde verilmiştir. Kulpun tepe noktası tutamaktır.

Karşılaştırma: Form: Anlağan, 2000, s.157: 42; Çorbacı, 2009, s. 72, res. 8 a-b; Popescu, 2011, Pl. II, 6 a-b; Popescu, 2013, s. 217, Pl. 7 RMBa; Meyer-Schlichtmann 1988, Tafel 10: 78; Hayes 1985, Tavola XVI, 11; **zik-zak çiçekler:** Torsten, 2005, s.108, Kat.-Nr A41 ve A42, s. 107, 21, Kat.-Nr. A32, s. 107, 24, Kat.-Nr.41, Ziegenhaus ve Luca, 1968, Tafel 45: 192, Tafel 54: 349, Tafel 55: 340, Kraus, 1951, s. 16, Nr. 21; Abb 9: 12; Schäfer, 1968, Tafel 51, Inv. K 417/556'da, Hepding, 1954, s. 55, Tafel 3: 9; Conze, 1912, Beiblatt 42: 3; de Luca 2021, Tafel 24: 142, Tafel 80: 445, Tafel 155: 895, 896, Tafel 156: 901, 899, Tafel 157: 902; **akantus yaprakları:** Ziegenhaus ve Luca, 1968, s. 130: 192, Tafel 45: 192 (9. Yapı katına aittir, yaklaşık. İ.Ö. 200-191), Tafel 49: 254 (Bauphase 10, 190 bis zweites viertel 2. Jh.); de Luca 2021, Tafel 42: 246, Tafel 46: 270, Tafel 60: 330, Tafel 82: 431; Tafel 185: 1055; **uzun yaprak:** Ziegenhaus ve Luca, 1968, s. 110, Beilage 7: 480; Rotroff, 1982, s. 34-37, kase ve kase parçaları numaraları 321-358, 396-398; Anlağan, 2000, s. 95; de Luca, 2021, Tafel 170: 978, Tafel 41: 243.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

Kısaltmalarda Jahrbuch des Deutschen Archaeologischen Instituts kısaltmaları kullanılmıştır.

Anlağan, T. (2000). *Sadberk Hanım Müzesi Kalıplı Kâseler ve Kabartmalı Kaplar*. İstanbul: Zero Production.

Athenaeus of Naucratis. (2007). *The Learned Banqueters, with an English translation by S. D. Olson, Vol XI, 467c, (The Loeb Classical Library)*, Cambridge: Harvard University Press.

Aydın, B. (2001). The Hellenistic Pottery and small finds of Kordon Tumulus at Kordon Köyü/Salihli (Manisa), *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien*. 76, 7-64.

Benndorf, O. (1976). *Griechische und Sizilische Vasenbilder, 1869-1883*, Berlin: Verlag von L. Guttentag.

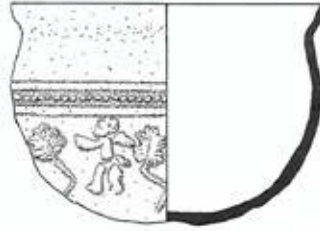
- Bouzek, J. (1990). *Studies of Greek Pottery in the Black Sea Area*, Prague: Charles University Press.
- Callaghan P. J. (1982). On the origin of the long petal bowl, *BICS*, 29, 63-68.
- Meyer-Schlichtmann, C. (1988). *Die pergamenische sigillata aus der Stadtgrabung von Pergamon: Mitte 2. Jahrhunderts v. Chr. - Mitte 2. Jahrhunderts n. Chr (Pergamenische Forschungen 6)*, Berlin: de Gruyter.
- Christensen A. P. & Johansen, F. (1971). *Hama: Fouilles et Recherches 1931-1938 III:2 Les Poteries Hellenistiques et Les Terres Sigillees Orientales*, Copenhagen: Nationalmuseum.
- Civelek A., ve Taş, Y. (2012). Adana Müzesi'nde Korunan Kalıp Yapım Kâseler, *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, CollAn XI*, 123-150.
- Conze, A. (1913). *Altertümer von Pergamon (Band I, Text 2), Stadt und Landschaft*, Berlin: Verlag von Georg Reimer.
- Cornell L. A. (1997). A Note on the Molded Bowls. In S.C. Herbert (Ed.) *Tel Anafa II, i, The Hellenistic and Roman Pottery, JRA Supplementary Series 10*, (s. 407-416), An Arbor, MI.
- Courby, F. (1922). *Les Vases Grecs a Reliefs*, Paris: E. de Boccard.
- Çorbacı, H. Y. (2009). Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde Bulunan Bir Grup Megara Kasesi, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 130, 57-80.
- Çorbacı, H. Y. (2017). Mardin Müzesi'nde Bulunan Kalıp Yapımı Kaseler, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 156, 169-178.
- Dereboylu, E. (2001). Weisgrundige Keramik und Hellenistische Reliefbecher aus dem Hanghaus 2 in Ephesos. In F. Krinzinger (Ed) *Studien Zur Hellenistischen Keramik in Ephesos, Ergänzungshette zur der Jahreshften des österreichischen Archâologischen Institutes Heft 2* (s. 21-44) Wien: Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Edwards, G. R. (1956). Hellenistic pottery, *Hesperia Supplements, 10, Small Objects from the Pnyx: 2*, 79-241.
- Edwards, G. R. (1975). *Corinthian Hellenistic Pottery, Corinth, 7(3)*, Princeton: The American School of Classical Studies at Athens.
- Fortner, S. A. (2008). *Die Keramik und Kleinfunde von Bethsaida-Julias am See Genezareth Israel*, (Dissertation Thesis) Augsburg: L. Maximillians Universitaet.
- Gassner, V. (1997). *Das Südtor der Tetragonos-Agora, Keramik und Klein Funde, FE XIII/1/1*, Wien: Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Goldman, H. (1950). *Excavations at Gözlükule, Tarsus I, The Hellenistic and Roman Periods* New Jersey: Princeton University Press.
- Hayes J. W. (1985). *Atlante Delle Forme Ceramiche II: Ceramica Fine Romana Del Bacino Mediterraneo (Tardo Ellenismo e Primo Impero)* (EAA Suppl. 2), Rome: Istituto Della Enciclopedia Italiana.
- Hausmann U. (1977/1978). Eine pergamenische Werkstatt? *Istanbuler Mitt.* 27/28, 231-226.
- Hepding, H. (1954). Eine hellenistische Töpferwerkstatt in Pergamon, *Sonderdruck Aus Nachrichten der Giessener Hochschulgesellschaft* 21. 49-60.
- Jones, F. F. (1950). The Pottery, In H. Goldman (Ed.) *Excavations at Gözlü Kule Tarsus I, The Hellenistic and Roman Periods* (s. 149-296) New Jersey: Princeton University Press
- Kenyon, K. M. (1957). *The Objects from Samaria, Samaria- Sebaste: Reports of the work of the joint Expedition in 1931-1933 and of the British Expedition in 1931, III*, London: Palestine Exploration Fund.

- Kossatz, U. (1990). *Funde Aus Milet. Teil 1. Die Megarischen Becher*, Berlin: Walter de Gruyter.
- Kovalenko, S. A. (1989). *Relief Pottery in the 3rd-1st Centuries BC in the Region of North of the Black Sea*, Moscow
- Kramer, N. (2004). *Gindaros, Geschichte und Archaeologie einer Siedlungen im nordwestlichen Syrien von hellenistischer bis in frühbyzantinische Zeit*, Rahden, Verlag Marie Leidorf.
- Kraus, T. (1951). *Megarische Becher im Römisch-Germanischen Zentralmuseum zu Mainz*, Mainz: Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums.
- Laumonier, A. (1977). *La Ceramique Hellenistique a Reliefs 1. Ateliers Ioniens, Delos XXXI*, Paris, de Boccard.
- Lightfoot, C. S. & Picón, C. A. (2015). A fragment of a mold-pressed glass bowl in the Metropolitan Museum of Art, *Journal of Glass Studies*. 57, 21-28.
- Luca, G. D. & Radt, W. (1999). *Sondagen im Fundament des grossen Altars, (Pergamenische Forschungen 12)*, Berlin: de Gruyter.
- Luca, D. G. (2021). *Hellenistische Reliefbecher aus Pergamon. Die "Megarischen Becher" von der Akropolis, aus dem Asklepieion, der Stadtgrabung und von weiteren Fundorten*. Ergänzt und bearbeitet von Patricia Kögler. Mit Beiträgen von Sarah Japp, Wolfgang Radt und Gerwulf Schneider und Zeichnungen von Brita Hofmann. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Negev, A. (1986). The late hellenistic and early Roman pottery of nebatean OBODA: *Final Report: Qedem* 22. 1-144.
- Petrova, A. P. (2014). Pontic Group of Hellenistic Mouldmade, *Black Sea Studies* 16, 215-230.
- Popescu, M. C. (2011). Data on moldmade bowls discovered in the settlements of Brad, Răcățâu (Bacău County) and Poiana (Galați County), 2nd-1st Century B.C, In M. Dragoș (Ed.) *Archaeology: Making of and Practice* (s. 333-343) Pitești: Ordessos.
- Popescu, M. C. (2013). *Hellenistic and Roman pottery in pre-Roman Dacia: 2 nd century B.C.-1st century*, Arhitectură, Restaurare, Arheologie, București: Editura A.R.A.
- Rotroff, S. I. (1978). Hellenistic Athenian pottery: Megarian bowls, *Current Anthropology* 19 (2), 387-388.
- Rotroff, S. I. (1982). *Hellenistic Pottery. Athenian and Imported Moldmade Bowls, Agora XXII*, Princeton: American School of Classical Studies at Athens.
- Rotroff, S. I. &
- Oliver, A. (2003). *The Hellenistic Pottery from Sardis, The Finds Through 1994, Archaeological Exploration of Sardis XII*, Cambridge (Mass); London; Harvard University Press.
- Rotroff, S. I. (2006). The introduction of the Moldmade Bowl revisited: Tracking a hellenistic innovation, *Hesperia*, 75(3), 357-378.
- Rotroff, S. I. (2019). The Moldmade Bowls of Pergamon: Origin and Influence, In S. Hamingway & K. Karoglu (Ed.) *Art of the Hellenistic Kingdoms From Pergamon to Rome* (s. 58-62), New York: The Metropolitan Museum of Art.
- Schäfer, J. (1968). *Hellenistische Keramik aus Pergamon* (Vol. 2) Berlin: de Gruyter.
- Seiterle, G. (1982). Funde aus Ephesos, *AntK*. 25, 145-149
- Thalmann, J. P. (1978). Tell 'Arqa (Liban Nord) campagnes I-III (1972-1974) chantier I. rapport préliminaire. (Introduction d'Ernest Will). *Syria. Tome 55 (1-2)*, 1-151

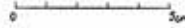

- Thomson, H. (1934). Two centuries of Hellenistic pottery, *Hesperia*, 3, 311-480.
- Zimmer, T. (2005). Hellenistische Reliefkeramik im Akademischen Kunstmuseum Bonn. *Bonner Jahrbücher Bd. 205*. 83-135.
- Waage, F. O. (1948). *Ceramics and Islamic Coins, Antioch-on-the-Orontes IV (1)*, Department of Art and Archaeology, Princeton: Princeton University Press.
- Weinberg, S. S. (1992). Molded bowls from Tel Anafa and elsewhere, *Muse* 26, 12-20.
- Zabelina, V. S. (1984). Ellinisteskaja importnye megarskie čaši iz Pantikapeja, *SoobMuzMoskva* 7, 153-172.
- Zahn, R. (1908). Hellenistische Reliefgefäesse aus Südrussland, *Jdl* 23, 45-77.
- Zhuravlev, D. (2000). A Skyphos from the House of Chrysaliskos and Pergamene Pottery Import in the Bosphoran Kingdom, İçinde: *E' Eπιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική. Χρονολογικά προβλήματα*, 269-272.
- Žhuravlev, D. & Žuravleva N. (2014). Late Hellenistic pottery and Lamps from Pantikapaion: Recent Finds, In P. G. Bilde & M. Lawall (Eds.) *Pottery, People, and Places: Study and Interpretation of Late Hellenistic Pottery – Black Sea Studies*, 16, (s. 155-286) Aarhus: Aarhus University Press
- Ziegenaus, O. & Luca, D. G. (1968). *Das Asklepieion*, Altertümer von Pergamon (*Pergamon XI. 1*) Berlin: de Gruyter,
- Zimmer, T. (2005). Hellenistische Reliefkeramik im Akademischen Kunstmuseum Bonn, *Bonner Jahrbücher* 205, 83-135.
- Zuravlev, D. (2014). Hellenistic Pergamene Tableware in the Northern Black Sea Region, In H. Meyza & M. Domžalski (Eds.) *Late Hellenistic to Mediaeval Fine Wares of the Aegean Coast of Anatolia: Their Production, Imitation and Use* (s. 129-150) Varsovie: Editions Neriton

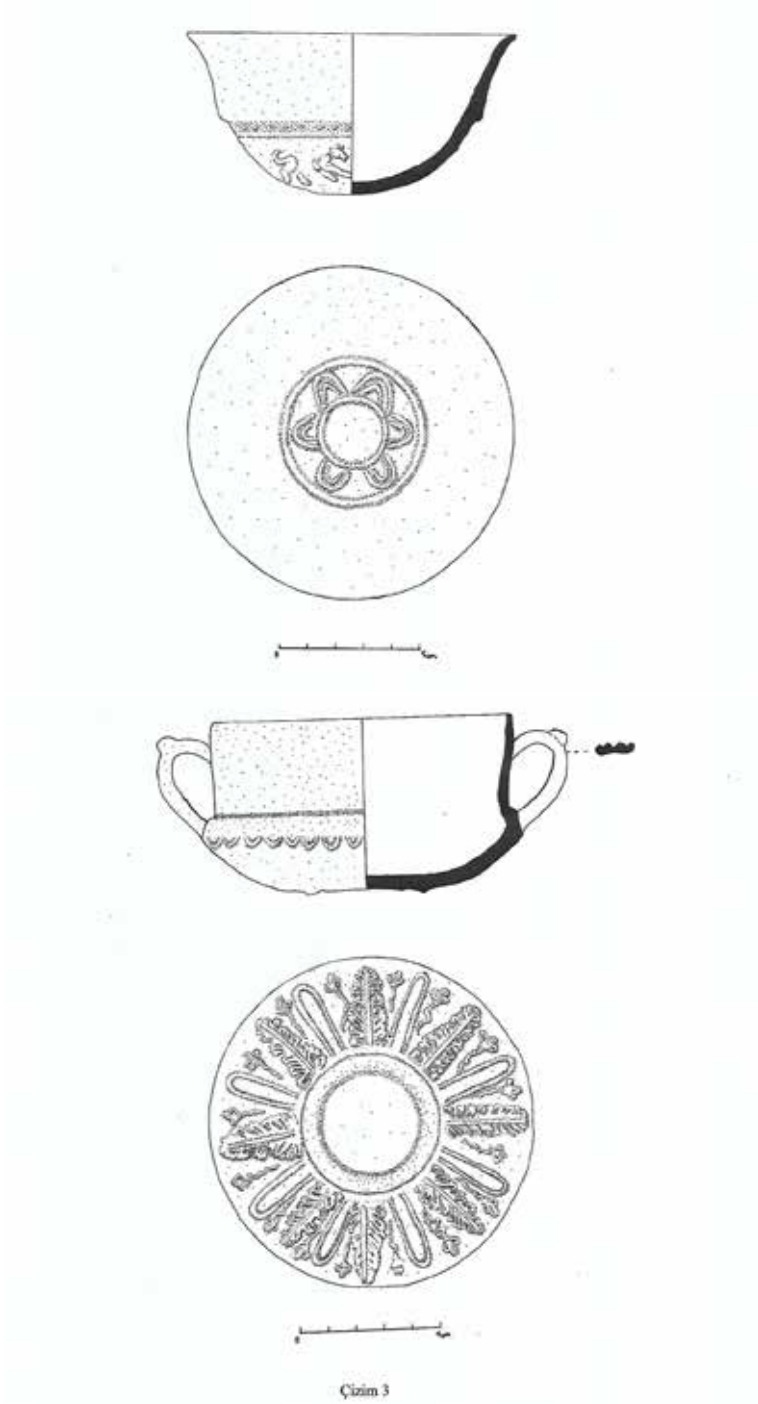
Resim ve Şekiller

Çizim 1 a

Çizim 1 b

Resim 1 a

Resim 1 b

Resim 1 c ölçüsüz

Resim 2 a

Resim 2 b

Resim 3 a

Resim 3 b

Metropolis (Ionia) Kazılarında Hellenistik-Erken Roma İmparatorluk Dönemi Cam Buluntuları (1989-2021)

Hellenistic-Early Roman Imperial Glass Finds from Metropolis (Ionia) Excavations (1989-2021)

Emine Akkuş Koçak¹

¹Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Yozgat, Türkiye

ORCID ID: E.A.K. 0000-0001-7365-0029

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Emine Akkuş Koçak,

Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Erdoğan Akdağ Kampüsü, Atatürk Yolu 7. km, Yozgat, Türkiye
E-mail: emine.akkus1982@gmail.com

Başvuru/Submitted: 25.08.2022

Revizyon Talebi/Revision Requested: 08.09.2022

Son Revizyon/Last Revision Received: 19.11.2022

Kabul/Accepted: 22.11.2022

Atf/Citation: Akkuş Kocak, E. (2022). Metropolis (Ionia) kazılarında hellenistik-erken Roma imparatorluk dönemi cam buluntuları (1989-2021). *Anadolu Araştırmaları-Anatolian Research*, 27, 243–274.
<https://doi.org/10.26650/anar.2022.1167027>

ÖZ

Ionia'nın önemli yerleşim merkezlerinden olan Metropolis kazıları sırasında Hellenistik Dönem'den başlayarak Geç Bizans Dönemi'ne kadar olan uzun sürece ait çok çeşitli cam formları tespit edilmiştir. Bunların en erken tarihli olanları, bir yüzgeçli kâse parçası, bir mozaik kâse parçası, iç kalıp tekniğinde üretilmiş şişe parçaları ve bir millefiori kâse parçası ile Geç Hellenistik-Erken Roma İmparatorluk Dönemi'nin tipik kalıba sarkıtma yöntemi ile üretilen kâselerden meydana gelmektedir. Dönemin bu tipik kâselerinin, Suriye-Filistin Bölgesi'nde üretilerek buradan çeşitli coğrafyalara yayıldığı görüşü genellikle kabul görmekte ve kendi içlerinde yapılan bir tipoloji kapsamında incelenmektedirler. Bu bağlamda, Metropolis'te de çok sayıda örneği bulunan "Oluklu Kâseler" ve bunların ardılları olarak kabul edilen "Kaburgalı Kâseler" ile "Çizgisel Kesme Kâseler" başlıca grupları oluşturmaktadır. Metropolis buluntuları arasında ayrıca aynı yöntemle üretilmiş olduğu anlaşılan dekorasyonsuz kâse parçaları da tespit edilmiştir. Bunların dışında, kentte saptanan Erken Roma İmparatorluk Dönemi'nin kalıp kullanılarak şekillendirilmiş tabakları ise, döküm tekniğinde üretilmiş en geç cam formları olmaları bakımından ayrı bir yere sahiptir. 1989 yılından bugüne, Metropolis'in akropolis, tiyatro, stoa, peristilli ev, Aşağı Hamam-Palaestra gibi neredeyse kazısı yapılmış her sektöründe yukarıda belirtilen cam formları ile karşılaşmaktadır. İthal formlar arasında değerlendirilen bu camların kentteki yoğun varlığı Anadolu cam çalışmalarına katkı sağlaması açısından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Metropolis, Cam, Kalıba Döküm Camlar, Hellenistik Dönem, Roma İmparatorluk Dönemi

ABSTRACT

During the excavations of Metropolis, which is one of the important settlements of Ionia, glass vessels in various forms belonging to the period from the Hellenistic to the Late Byzantine Period were found. The earliest of these consist of a finned bowl fragment, a mosaic bowl fragment, core-formed bottle fragments, a millefiori bowl fragment, and typical bowls of the Late Hellenistic-Early Roman Imperial Period. It is generally accepted that these typical bowls of the period were produced in the Syria-Palestine Region and spread to various regions from there. Thus, they were examined within the scope of a typology made within themselves. In this context, the "Grooved Bowls," of which many examples are found in Metropolis, as well as the "Ribbed Bowls" and "Linear-Cut Bowls," which are accepted as their successors, constitute the main groups of such works. Among the Metropolis finds, undecorated bowl fragments, which are understood to have been produced by the

same method, were also found. Apart from these vessels, the cast glass dishes of the Early Roman Imperial Period found in Metropolis are important in that they are the latest glass forms produced in the casting technique. The glass vessels mentioned above have been encountered in almost every excavated sector of Metropolis, such as the acropolis, theater, stoa, perystill house, and Lower Bath-Palaestra. The intense presence of these glass vessels, which are considered among the imported forms, in the city is important in terms of contributing to Anatolian glass studies.

Keywords: Metropolis, Glass, Cast Glass Vessels, Hellenistic Period, Early Roman Imperial Period

EXTENDED ABSTRACT

The aim of the present study is to introduce the non-blown glass vessels of the Late Hellenistic-Early Roman Imperial Period which were found during excavations carried out in Metropolis between 1989 and 2021. Besides this, the present study aims to address the transportation of these glass vases to the city as well as their place in daily life.

Sixty-nine examples, which were better preserved than the others, were examined within the scope of this study. The abundance of findings allowed a chronological and typological distinction to be made among themselves. Such forms typical of the Late Hellenistic – Early Roman Imperial Period and produced in sagging method that were found in the excavations include: a finned bowl fragment, a mosaic bowl fragment, core-formed bottle fragments, and a millefiori bowl fragment, as well as “Grooved Bowls,” “Ribbed Bowls,” “Linear-Cut Bowls,” and “Undecorated Bowls.” In addition, although the blowing technique in glassmaking was developed and widespread at that time, the glass dishes produced via the casting technique, which was used in the 1st and 2nd centuries AD, were also evaluated in detail in our study.

During the excavations carried out in Metropolis, various glass vessels dating to the Hellenistic and Early Roman Imperial Periods have been encountered in almost every sector that has been excavated, such as the acropolis, the theater, the stoa, the perystill house, the Lower Bath-Palaestra, and the balneum. While some of these are luxury glass vessels, most of them reflect the typical bowls of the period. The city’s close relations with Ephesos, one of the important centers of the period, and the existence of a port facility on the Kaystros (Küçük Menderes) River in the Hellenistic Period, which was operated by the people of Metropolis, should have facilitated the transportation of imported products arriving at the port of Ephesos to Metropolis, as well as helped the products produced in the city to be marketed abroad. This situation explains that the glasses, which are considered among the imported glass vessels and examined in detail, have been extensively recovered from all areas of the city. The abundance of glasses also shows that glass products had an important place in the daily life of the city during the Late Hellenistic-Early Roman Imperial Period.

The earliest glass vessels found in Metropolis include: a finned bowl fragment, three

core-formed bottle fragments, a mosaic bowl fragment, a millefiori bowl fragment, and a group of contemporary vases, including grooved bowls typical of the period dating to the 2nd and 1st centuries BC. Among these, the finned bowl fragment and the striped mosaic bowl fragment are very important in terms of adding new samples to the limited number of known examples in Anatolia. In addition, the grooved bowls, which are accepted as typical forms of the Late Hellenistic Period, offer a wide selection with their cylindrical body-flat bottom and conical body with grooved outside examples, in addition to their well-known conical and hemispherical forms.

The group of findings containing the most concentrated glass vessels in Metropolis consists of ribbed bowls and linear cut bowls, which were used in the mid-1st century BC to the mid-1st century AD, as well as rarer forms of undecorated bowls and a millefiori bowl fragment. The intense presence of ribbed and linear cut bowls also helps to detect typological differences between the samples. It is understood that the circulation and usage of the undecorated glass bowls, made via the sagging technique and encountered in this period, is more limited.

Three fragments, belonging to the opaque white dish of the Early Roman Imperial Period, and the colorless glass dishes of the Early-Middle Roman Imperial Period, which have a very limited number of similar ones published in Anatolia, were found in Metropolis. These types of dishes are considered to be the latest examples in the Roman world of vessels produced using the casting technique.

Giriş

İzmir İli, Torbalı İlçesine bağlı Yeniköy ve Özbek mahalleleri arasındaki bir tepe ve yamaçlarına kurulmuş olan Metropolis, Küçük Menderes ovasına hâkim konumdaki bir yerleşimdir. Kentte, Geç Tunç Çağı'ndan Arkaik Dönem'e kadar erken yerleşim tarihini ortaya koyan bazı buluntular tespit edilmiş olsa da Hellenistik Dönem öncesine ait cam buluntularla henüz karşılaşılmamıştır.

Tarihsel süreçte, Büyük İskender'in ölümünden sonra Metropolis ve çevresi önce Lysimakhos'un, ardından Seleukoslar'ın egemenliği altına girmiştir. Anadolu'da büyük çaplı imar faaliyetinin görüldüğü Seleukoslar Dönemi'nde, MÖ 3. yüzyılın ilk yarısında Metropolis'in akropolis güçlü surlarla çevrili bir kent olarak yeniden kurulduğu düşünülmektedir. Bu dönemde Metropolis *hippodamik* planda, akropolisin eteklerinde birbirini dik kesen caddelerin sınırladığı adalara serpiştirilmiş kamu ve sivil yapılarından oluşan modern bir kent görünümündedir. MÖ 2. yüzyılda kentte tiyatro, stoa, bouleuterion gibi kamu yapıları inşa edilmiş bulunmakta ve buralarda yapılan arkeolojik kazılarda ele geçen çok sayıda buluntu kentin Hellenistik uygarlığı oldukça iyi yansıtan küçük ancak dönemin karakterine uygun bir yerleşim merkezi olduğunu göstermektedir. MÖ 1. yüzyıla gelindiğinde Plinius, Metropolis'i Ephesos'un *conventus*'u (mahkeme bölgesi) içerisinde saymaktadır (Plinius, Nat. Hist.V.31). Augustus Dönemi'nin ise kent için bir kalkınma dönemi olduğu Hellenistik tiyatro'da gerçekleşen onarım, bouleuterion'da İmparator onuruna dikilen sunaklar ve varlığı yazıtlardan bilinen Aleksandra Mirton isimli kadının yöneticiliğini yaptığı bir Gymnasion'un varlığından anlaşılmaktadır. Ancak, MS 17 yılında tüm Batı Anadolu'yu etkileyen deprem felaketiyle kentteki birçok yapı yıkılmış ya da zarar görmüş olmalıdır. Bu depremin ardından kentte Traianus Dönemi'ne kadar (MS 98-117) devam eden bir duraklama devri yaşanmıştır. Ancak, Traianus Dönemi sonrası kentte yine imar faaliyetleri gerçekleştirilmeye devam edilmiştir (Meriç 2003; Aybek 2009, s. 19-23; Aybek 2016, s. 109-124; Aybek vd. 2021, s.7-9).

Metropolis'in yerleşim tarihi içerisinde özellikle Hellenistik ve Erken Roma İmparatorluk Dönem'nin önemli bir yeri olduğu hem yukarıda anlatılanlardan hem de bu döneme ait buluntuların bolluğundan anlaşılmaktadır. Kentte bugüne kadar yürütülen kazı çalışmalarında akropolis ile stoa, bouleuterion, Yukarı Hamam-Gymnasium, tiyatro, Aşağı Hamam-Palaestra, balneum gibi kamusal yapılar ve MS 2. yüzyılda inşa edilmiş olan peristilli ev gibi sivil bir yerleşim de açığa çıkarılmıştır. Bu kazılarda birçok arkeolojik verinin yanı sıra yoğun cam buluntular da tespit edilmiştir.

Bu çalışma kapsamında kentte tespit edilen bu cam buluntular arasından “lüks cam kaplar” olarak sınıflandırılabilir; aynı zamanda Metropolis'in en eken cam buluntuları olan bir grup ele alınacaktır. Bunlar, bir yüzgeçli kâse parçası, bir mozaik kâse parçası, iç kalıp

teknğinde üretilmiş şişe parçaları ve bir millefiori kâse parçası ile Geç Hellenistik - Erken Roma İmparatorluk Dönemi'nin tipik formları olan “Oluklu Kâseler”, “Kaburgalı Kâseler”, “Çizgisel Kesme Kâseler” ile “Dekorasyonsuz Kâseler” den oluşmaktadır. Ayrıca, camcılıkta üfleme tekniğinin o sıralarda geliştirilmiş ve yaygınlık kazanmakta olmasına karşın, MS 1.-2. yüzyıllarda kullanım gören döküm tekniğinde üretilmiş tabaklar da çalışmamızda ayrıntılarıyla değerlendirilecektir.

Metropolis Camları

İcadı ve ilk ürünlerinin verilmesi Tunç Çağı'na dek uzanan camcılıkta kullanılan erken tekniklerin “kalıba döküm” ve “iç kalıp” yöntemleri olduğu bilinmektedir. En erkenleri MÖ 2. binyılın ortalarına tarihlenmekte olan iç kalıp tekniğinde üretilen vazoların daha sonraki aşamada MÖ 1. binyılda Yunan kolonizasyonu ile birlikte geniş bir coğrafyaya yayıldığı ve Erken Roma İmparatorluk Dönemi'ne kadar geçen uzun dönemde kesintisiz kullanımının devam etmiş olduğu görülmektedir. İç kalıp tekniğinin yanısıra Tunç Çağı'ndan itibaren başlayan Erken Roma Dönemi'ne kadar farklı şekillerde uygulanabilen “döküm tekniği” asırlar boyunca tek renkli ya da çok renkli vazoların üretilmesini sağlamış ve bu teknikle üretilen camlar yaygın biçimde kullanılmıştır (Stern ve Schlick-Nolte 1994; Schmidt 2019; Grose 1989; Barag 1985).

Metropolis'te 1989 yılından günümüze devam eden kazı çalışmalarında yukarıda söz ettiğimiz iç kalıp ve döküm teknikleri kullanılarak üretilmiş çok sayıda cam kâse/tabak ile bazı şişe parçaları tespit edilmiştir. Erken cam örneklerini içeren bu buluntuların önemli bir bölümü akropoliste gerçekleştirilen kazılarla ortaya çıkarılmış olup kentin farklı konumlarında yapılan stratigrafik sondajlarda da bu dönemlere ait camlar ele geçmiştir. Hellenistik kökenli bir kent olmasına karşın MS 17 yılında Batı Anadolu'daki deprem felaketinden etkilenen Metropolis'te büyük oranda onarım ve imar faaliyetlerinin bu tarihten sonra gerçekleştirildiği bilinmektedir. Bu nedenle, deprem öncesindeki sürece ait olan Hellenistik-Erken Roma İmparatorluk dönemi camlarının bir kontekst bağlamında değerlendirilmesi oldukça zordur. Ayrıca, bir tepe ve yamaçlarına kurulmuş kentte, zamanla yamaçtan akan toprağın etkisi nedeniyle özgün konumlarından kopan Hellenistik camlar dolgu tabakalarında diğer buluntularla birlikte de karşımıza sıklıkla çıkmaktadır (bkz. Fig.1). Bu koşullara rağmen, Metropolis'te sıkça rastlanan Hellenistik ve Erken Roma İmparatorluk Dönemi camlarının değerlendirilmesi kentte belirtilen dönemlerde yaygın cam kullanımını ortaya koymasından bakımından oldukça önemlidir. Bu nedenle, Metropolis'te ele geçen söz konusu gruba ait nispeten iyi korunmuş altmış dokuz örnek, Batı Anadolu'da üfleme camların yaygınlaşması öncesindeki süreçte cam kullanımını yansıtmaları bakımından incelemeye değer bir gruba oluşturmaktadır.

Yüzgeçli Kâse Parçası

Hellenistik Dönem'in lüks cam formları arasında yer alan "Yüzgeçli Kâseler", Akhemenid Dönem'in badem biçimli dekorasyona sahip kâselerinin ardılları niteliğinde görülmekte ve Geç Hellenistik Dönem'de ortaya çıkan "Kaburgalı Kâseler" ise yine yüzgeçli kâselerle bağlantılı sayılmaktadır. Buna göre yüzgeçler zaman içinde uzayarak kaburgalara dönüşmüş bulunmakta ve bu da yeni bir dekorasyon biçimi olarak yorumlanmaktadır (Ignatiadou 2009, s. 15-20). Yüzgeçli kâseler, MÖ 3. yüzyılda badem biçimli dekorasyona sahip cam kâselerin yerini almış ve MÖ 1. yüzyıla kadar kullanımları devam etmiştir. Canosa buluntuları arasında yer alan bir yüzgeçli kâse ile Corning Müzesi'nde sergilenen iki yüzgeçli kâse MÖ 3.-2. yüzyıllara tarihlenirken (Goldstein 1979, s. 134, 135, Nr. 277-278); Antikythera batığında saptanan örnek ise MÖ 1. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmektedir (Kaltsas vd. 2012, s. 137, Nr. 99).

Anadolu'da da, sayıları az da olsa, yüzgeçli kâse örnekleri saptanmaktadır. Bunlardan biri, Kayseri/ Develi/Hüseyinli Köyü'nde tespit edilen bir yüzgeçli kâsedir ve bugün Kayseri Müzesi'nde bulunmaktadır. Diğer örnek ise Xanthos Hellenistik Dönem Nekropolü'nde açığa çıkartılmıştır ve halen Antalya Müzesi'nde sergilenmektedir (Lightfoot 1990, s. 85-89; Erten 1993, s. 92).

Yüzgeçli kâseler, form ve dekorasyon açısından bazı farklılıklar gösterebilirler de, gövdelerini çevreleyen yüzgeçler onların ortak özellikleridir. Bazı örneklerde yüzgeçler arasında uzun taç yapraklar bulunurken (Hüseyinli, Antikythera, Corning Müzesi örnekleri gibi), bazı örneklerde ise yaprakların gövdenin alt kısmını bir rozet şeklinde çevrelediği ve yüzgeçler ile arasında bulunan yatay bir bant ile ayrıldıkları görülmektedir (Canosa, Xanthos örnekleri).

Metropolis'te 2020 yılında 23 (E10/F10) plankarelerinde Hellenistik bir duvar'ın ön kısmında gerçekleştirilen sondaj çalışmalarında tespit edilen cam yüzgeçli kâseye ait gövde parçası üzerinde de yüzgeçler arasında taç yaprakların varlığı açıkça görülmektedir (Fig.2.1). Küçük bir parçası ele geçen formun ağız ve dip kısmı hakkında fikir sahibi olunamasa da, benzer örneklerden yola çıkılarak dışbükey bir dibe sahip olabileceği söylenebilir. Yüzgeçler arasında yer aldığı anlaşılan taç yaprakların yumuşak hatları ise bu yaprakların sonradan (kesilerek) oluşturulmayıp tüm dekorasyonun döküm yapılacak olan kalıba işlenmiş olduğu yönünde yorumlanabilir. Metropolis kâse parçası yukarıda anlatılan iki farklı stil ve tarihlere sahip yüzgeçli kâse gruplarından MÖ 1. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen bugün Atina Ulusal Müzesi'nde sergilenen Antikythera batığı buluntusu yüzgeçli kâse (Kaltsas vd. 2012, s. 137, Nr. 99) ile yakın benzerlik göstermektedir. Ayrıca sınırlı sayıda örneği bilinen bu tip bir kâseye ait parçanın Metropolis buluntuları arasında da tespit edilmiş olması yüzgeçli kâselerin Anadolu'da bilinen az sayıda örneklerine bir yenisinin daha eklenmesi açısından önem taşımaktadır.

İç Kalıp Tekniğinde Üretilmiş Şişe Parçaları

Metropolis buluntuları arasında da karşımıza çıkan iç kalıp tekniğinde üretilmiş şişelere ait parçalar, bu erken üretim tekniğinin geç örnekleri niteliğindedirler. Kökleri Tunç Çağı'na dayanan bu teknik, kömür tozu, kum ve gübre gibi materyallerden oluşturulan iç kalıbın üzerine eriyik durumdaki cam ipliklerinin sarılması yahut kalıbın eriyik cama daldırılmasıyla formun biçimlendirilmesinden oluşmaktadır. Sarılan cam iplikleri soğuyup sertleşmeden sivri uçlu bir alet yardımıyla aşağı ya da yukarı yönde çekilerek, iç kalıp tekniğinde üretilen cam vazolar için tipik olan zig-zaglar, balık pulu ya da kuştüyü motifleri oluşturulmaktadır (Leirke 1999, s. 30-32; Stern ve Schlick-Nolte 1994; Grose 1989, s. 31, 39-45; Harden 1981, s. 24; Barag 1985, s. 31; Hayes 1975, s. 5-8).

Metropolis kazılarında iç kalıp tekniğinde üretilmiş şişelere ait üç örnek tespit edilmiştir. Bunlardan iki tanesi balık pulu dekorasyona sahip olup (Fig.2.2,3) gövdeye ait küçük parçalar olmaları formlarının tespit edilebilmesini güçleştirmektedir. İlk örnekte (Fig.2.2) lacivert formun yüzeyinde opak sarı dekorasyon, ikinci örnekte ise (Fig.2.3) mor renkteki formun yüzeyinde opak sarı ve opak beyaz dekorasyon görülmektedir. Fig.2.4 teki Metropolis tiyatro kazılarında bulunan dip parçası ise lacivert cam üzerine opak beyaz helozonik cam ipliği dekorasyonludur. Küçük bir parça olmasına karşın benzer örneklerden yola çıkılarak ait olduğu form hakkında fikir yürütülebilmektedir. Buna göre, söz konusu örneğin Grose'un (1989, s.122) "Akdeniz Grup III" olarak sınıflandırdığı iç kalıp tekniğindeki cam formları arasından Grup III:E, "iğ biçimli alabastron" grubuna ait olması gerekir. Bu tipin Akdeniz coğrafyasında özellikle Suriye-Filistin, Levant bölgeleri ve Kıbrıs'ta üretilmiş olabilecekleri belirtilmektedir (Grose 1989, s. 123; Harden 1981, s. 53, 130; Mc Clellan 1985, s. 37). MÖ 2.-1. yüzyıllara tarihlendirilen iğ biçimli alabastronlarda kabın alt kısmında helozonik cam ipliği uygulansa da gövdede balık pulu yahut kuş tüyü olarak isimlendirilen dekorasyon görülmektedir (Grose 1989, s. 123; Harden 1981, form 18, s. 122, 127, 128, Pl. XIX.333, 336, 338, 340, 343; Barag 1985, s. 82, Pl. 11.91; Israeli 2003, s. 63, Nr. 57; Hayes 1975, Pl. 2.27). Bu tipin örneklerine Anadolu'da da rastlanmaktadır (Atila ve Gürler 2009, s. 18, Kat. No. 3; Taştemür 2016, s. 224-227, 230, Fig. 1.9-11; Akat vd. 1984, s. 49, Pic.14; Eker 2014, s. 117-119, Kat No.5; Canav 1985, s. 30, Nr.8).

Mozaik Kâse Parçaları

Camlığın en gösterişli yapıtları olarak farklı renklerdeki cam çubukların kullanıldığı, polykrom mozaik dekorasyonlu vazolar gösterilebilir. Bu teknikle yapılan mozaik kâseler çok aşamalı bir ısıtma-soğutma işlemine tabi tutularak üretilmektedir. Farklı renklerdeki camlardan yapılmış cam çubuklar kesilerek, kâsede istenen şeritli deseni yaratmak üzere bir kompozisyon oluşturacak şekilde bir araya getirilmektedir. Daha sonra birbirlerine kaynaşmaları sağlanıncaya kadar ısıtılarak tek bir dairesel plaka (disk) elde edilmektedir.

Oluşturulan çok renkli şeritli bu disk, ardından bir kalıp üzerine yerleştirilerek kalıbın şeklini alıncaya kadar yeniden ısıtılmaktadır (Stern and Schlick-Nolte 1994, s. 56-57; Lierke 2009, s. 41). Mozaik tekniğinde üretilmiş cam kâselerin tarihi her ne kadar Hellenistik Dönem öncesine dayansa da (Grose 1989, s. 189), bu teknik kullanılarak üretilmiş çok renkli tabak ve kâselerin yaygın kullanımı Hellenistik ve Erken Roma İmparatorluk dönemlerine aittir.

Metropolis'te bulunan tek bir şeritli mozaik kâse parçası, korunagelmüş bölümünden anlaşıldığı kadarıyla kahverengi, amber ve opak beyaz renklerde cam çubuklardan oluşturulmuş ve dışa çekik ağızlı bir kâseye aittir (Fig.2.5). Bu kâse parçası, 23 (E10/F10) plankarelerinde tespit edilen yüzgeçli kâse parçası ve 23 (F10/G10) plankarelerinde tespit edilen oluklu kâseye ait dip parçası gibi, Hellenistik duvar önü sondajından (23 (G10/H10) plankarelerinde) tespit edilerek benzer biçimde MÖ 2.-1. yüzyıllara tarihlendirilmektedir. Bugün müze koleksiyonlarında bulunan ve aynı tarih aralığına verilen dışa çekik ağızlı şeritli mozaik kâse örneklerinden anlaşıldığı kadarı ile bu kâselerin halka kaideli örnekleri bulunmaktadır (Oliver 1968, s. 57, Fig. 12; Stern and Schlick-Nolte 1994, s. 300, Nr.87; Lightfoot 2021, s. 109-118¹). Ancak, Metropolis örneği gövdeye ait küçük bir parça olduğundan bir halka kaidesinin olup olmadığı kesin olarak söylenemez.

Lüks tüketim mallarına artan talep Hellenistik ve Erken Roma İmparatorluk Dönemi'nde çok renkli kombinasyonların kullanıldığı mozaik kâselerin üretiminin fazlaşmasında etkili olmuştur. Metropolis buluntuları arasında da yukarıda sözü geçen şeritli mozaik kâse parçası dışında yine mozaik cam tekniğinin alt gruplarından biri olan millefiori “bin çiçek” tekniğinde üretilmiş bir kâse parçası da yer almaktadır. Bu tip kâselerin üretiminde ilk aşama, cam ustasının çok renkli farklı kombinasyonlarda cam çubukları üretmesidir. Küçük parçalar halinde kesilerek iki parçalı bir kalıp içerisine yerleştirilen cam parçaları birbiriyle kaynaşana kadar fırın içerisinde ısıtılarak bir bütün oluşturmaları sağlanmaktadır. Bu yöntem kullanılarak üretilen kapların antik dönemdeki ismi bilinmemekle birlikte bu kâseleri tanımlayan İtalyanca “millefiori” ya da “bin çiçek” adı ilk kez İtalyan Rönesansı yazarları tarafından kullanılmıştır (Oliver 1968, s. 48). Bu yöntemle yaygın olarak kâse ve tabak formları üretilmiş olmakla birlikte, Corning Müzesi kataloğunda bulunan amphoriskos gibi ender de olsa kapalı kapların da üretildiği bilinmektedir (Goldstein 1979, Pl. 21).

Şimdiye kadar yayınlanan buluntular göz önüne alındığında bu teknikle yapılmış ve günümüze iyi korunarak gelmiş formlara Anadolu'da çok sık rastlanmadığı sonucuna varılabilir. Ephesos (Schätzschock 2010, Taf. 458.BG46-49), Zeugma (Grossmann 2013, Fig 7 G6), Olba (Erten 2013, Lev. 17), Arykanda (Tek 2013, Res. 1.16), Klaros (Taştēmür 2007, No.1-2), Pergamon (Schwarzer-Rehren 2015, Taf 1. 8-9), Magnesia (Gençler Güray 2013, Çiz. 1, Fig.2) gibi çeşitli merkezlerde tespit edilen kâse parçalarının büyük çoğunluğu ise

1 Lightfoot (2021: 109-118), mozaik kâselerin halka kaideli örneklerinin Antikythera batığı (MÖ 70-60) kâselerinden yola çıkılarak bu dönemin özelliği olduğunu söylemektedir.

oldukça küçük boyutludur. Parçaların küçük boyutlu ele geçmesi, her bir renk için farklı metal oksit kullanılması ve toprak altında bozulmanın farklı renkler için farklı hızlarda olmasıyla ilişkilendirilmektedir. Bu durum oksidasyon sürecinde ufalanma ve renk fark yerlerinden ayrılma olarak karşımıza çıkmaktadır (Tek 2013, s. 215).

Metropolis buluntuları arasında bu grup içerisinde tek bir örnek değerlendirilmektedir (Fig.2.6). Mor renkte saydam cam içerisinde, ortası opak sarı, yaprakları opak beyaz renkte camdan oluşturulmuş küçük çiçek motifli gövde parçası olasılıkla bir millefiori kâseye aittir. Balneum'un Batisında T 26 Plankaresinde kalıp yapımı kaburgalı bir kâse (MÖ 50 - MS 50) parçasıyla birlikte tespit edilmiştir. Aynı kaba ait birleşen iki küçük gövde parçasından oluşan bu örnek, renk ve desen açısından Arykanda kazılarında ele geçmiş ve MÖ 1. yüzyıl sonu-MS 1. yüzyıl başına tarihlenmiş örnekle benzerlik göstermektedir (Tek 2013, s. 221, Res. 1.16). Ayrıca renk ve dekorasyon açısından Fig.2.6'ya oldukça benzer örnekler Corning Müzesi koleksiyonunda bulunmakta ve yine Arykanda örneğiyle aynı tarih aralığına yerleştirilmektedir. Goldstein'in (1979, s. 178,179) muhtemelen Doğu Akdeniz'de üretildiğini söylediği bu kâselerden birinin de İzmir'de ele geçtiği not düşülmüştür. Formu tespit edilemeyecek kadar küçük bir parça olmasına karşın Metropolis buluntusunun benzer örneklerle karşılaştırılması ve aynı alan/ seviyeden ele geçen kaburgalı kâse parçası ile birlikte değerlendirilmesi sonucunda, MÖ 1. yüzyıl sonu-MS 1. yüzyıl başına tarihlenebileceği anlaşılmaktadır.

Oluklu Kâseler (Grose Grup A)

Hellenistik Dönem'de döküm tekniği ile üretilmiş lüks cam vazolar ve iç kalıp tekniğindeki şişelerle birlikte daha ucuz ve hızlı bir üretime olanak sağladığı kabul edilen kalıba sarkıtma tekniği² kullanılmaya başlanmıştır. Bu teknikte üretilen kâseler, MÖ 2. yüzyıl ortalarında ilk üretilmeye başladıkları Suriye-Filistin Bölgesi dışında Anadolu, Yunanistan, İtalya, Akdeniz Adaları ve Karadeniz'in kuzeyindeki bazı yerleşimleri de içine alan geniş bir coğrafyada yayılım göstermiştir (Nenna 1999, Pl 41). D.F. Grose (1979, s. 54-67), Geç Hellenistik Dönem'in bu tipik kâselerini Tel Anafa buluntularını esas alarak sınıflandırmıştır. Metropolis örneklerinin tanımlanmasında da Grose'un yapmış olduğu bu sınıflandırmadan yararlanılmıştır.

Bu sınıflandırma içerisinde "Oluklu Kâseler" olarak tanımlanan tipin üretim sürecinde istenen kâsenin formunda oluşturulmuş bir kalıp üzerine sıcak cam disk yerleştirilerek formun biçimini alması sağlanmaktadır. Ardından yavaş dönen bir çarkta son rötuşlar yapılmaktadır. Kalıba sarkıtma tekniğiyle üretilen bu tip kâseler, düz bir zemine oturamayacak dış büyük

2 Hellenistik Dönem kâseleri üzerinde yapılan erken çalışmalarda bunların döküm tekniğinde üretilmiş oldukları kabul edilirken, yapım tekniği konusundaki sonraki çalışmalar kalıba bastırma/sarkıtma tekniğiyle üretilmiş olduklarını ortaya koymaktadır. bkz. Lierke 2009, s. 101.

dipleri sebebiyle içki kabı olarak elde tutularak kullanılan ve boşken ters bir şekilde muhafaza edilen formlardır (Jackson-Tal 2004, s. 17; Grose 2012, s. 29).

Metropolis buluntuları arasında yoğun bir grubu oluşturan “Oluklu Kâseler”in yarı küresel, konik ve silindirik gövdeli olmak üzere temelde üç farklı tipinin olduğu anlaşılmaktadır. Yarı küresel kâselere ait ağız parçaları altı örnek ile temsil edilmektedir (Fig.2.7-12). Renksiz (Fig.2.9), kobalt mavi (Fig.2.7) ve amber rengi (Fig.2.10) camdan üretilmiş birer örneğin dışında diğerleri kahverengi camdandır (Fig.2.8,11,12). Kâselerin yalnızca iç yüzlerinde ağız kenarının hemen altında bir ya da iki adet çarkta kesme oluk bulunmaktadır. Ağız çapları ise 10.5 cm ile 15.2 cm arasında değişiklik göstermektedir.

Oluklu kâselerin diğer bir alt tipi olan konik kâselere ait ise kahverengi (Fig.3.15,18), yeşil (Fig.3.16,17), sarımsı yeşil (Fig.3.13) ve açık mavi (Fig.3.14) renklerde camdan üretilmiş altı örnek bulunmaktadır. Konik kâselerin ağız çaplarının 11 cm ile 17.4 cm aralığında değiştiği saptanmıştır. Bu iki farklı tipe ait kâselerin ölçülebilen ağız çapları karşılaştırıldığında konik gövdeli olanların yarı küresel gövdelilere nazaran daha büyük boyutlarda üretilmiş örneklerinin bulunduğu görülmektedir. Konik kâselerin iç yüzlerinde ağız kenarının hemen altında ikili üçlü gruplar halinde yer alan oluklar ise tek bir örnekte farklılık göstermektedir. Fig.3.17'nin iç yüzünde ağız kenarının hemen altından başlayarak gövdenin alt kısımlarına doğru devam eden beş adet oluk saptanırken formun küçük bir bölümü ele geçmiş olduğu için iç yüzde olukların dibe doğru devam edip etmediği bilinmemektedir.

İç yüzünde olduğu gibi dış yüzünde de oluklarla dekore edilen kâse örnekleri diğer oluklu kâselere oranla çok yaygın değildir. Metropolis buluntuları arasında da yalnızca bir konik kâsenin gövdesinde hem iç hem de dış yüzde oluklarla dekore edildiği anlaşılmaktadır (Fig.3.18). İç yüzünde ağız kenarının hemen altında bir adet oluk bulunurken, dış yüzünde ikişerli oluklardan oluşturulmuş bant şeklinde üç sıra yer almaktadır. Geç Hellenistik Dönem kâseleri arasında dış yüzeyin oluklarla dekore edildiği çeşitli kâse tiplerine farklı merkezlerde rastlanmakla birlikte, en yoğun gurubun ele geçtiği Tel Anafa kazılarında dış yüzü oluklu kâselerin Metropolis örneğinden farklı olarak genellikle oval formlu oldukları görülmektedir (Grose 2012, s. 46-49, fig. 19-21; Gorin Rosen 2003, s. 337-38, Pl 15.2.13; Weinberg 1969, s. 23-25, Nr. 21-29, Fig. 9; Nenna 1999, Pl. 21.C160-C167; Gençler 2009, Çiz. 2.6-7; Jackson-Tal 2016, s. 8, fig. 8.8.36-37).

Yukarıda anlatılanların dışında, Metropolis'ten üç örnek ise ne yarı küresel kâseler gibi dış bükey bir gövde biçimlendirmesine ne de konik kâseler gibi ağızdan dibe doğru dik bir açıyla daralan gövde biçimlendirmesine sahip olmadığından bu gruplar içerisine dâhil edilememişlerdir. Bu kâselerin diğerlerinden farklı form özelliklerine sahip oldukları, profillerinin ağızdan dibe doğru neredeyse dik olarak indikleri ve silindirik bir gövde biçimlendirmesine sahip oldukları tespit edilebilmektedir (Fig.4.19-21). Renksiz, sarımsı

yeşil ve amber rengi camlardan üretilmiş bu kâseler iç yüzde bir ya da ikişer olukla dekore edilmişlerdir. Fig.4.19 ve Fig.4.20, 11.4 cm ağız çapına sahipken Fig.4.21'in ağız çapı 14 cm olarak ölçülmüştür. Oluklu kâselerin ele geçtiği merkezlerde yaygın bilinen konik, yarı küresel ve ovoid formlu kâselerin yanı sıra ağızdan dibe doğru dik olarak inen ve diğer oluklu kâselerin aksine düz bir dip ile sonlanan örnekler bilinmektedir (Grose 1979, s. 59, Nr.4; Price 1988, s. 31, fig.2.15; Hayes 1975, fig.1.42; Lightfoot 1993, s. 25, fig.13; Lightfoot 2017, s. 45, 46, Cat. 14, 15; Arveiller-Dulong ve Nenna 2000, s. 184, Nr. 218). Metropolis buluntuları arasındaki bu üç örnek de (Fig. 4.19-21) muhtemelen düz dipli, silindirik gövdeli oluklu kâse gurubuna ait olmalıdır.

Oluklu kâselerin Anadolu'da yayınlanmış farklı tipteki örnekleri Metropolis yakınlarında yer alan Ephesos ve Klaros ile üretimlerinin yapıldığı Suriye-Filistin bölgesine coğrafi olarak yakınlık gösteren Olba, Elaiussa Sebaste, Zeugma gibi kentler ve Silifke Müzesi, Gaziantep Medusa Cam Müzesi gibi koleksiyonlarda karşımıza çıkmaktadır (Czurda-Ruth 2007, s. 24-27, Taf.1.2-6; Schätzschöck 2007, s. 170-171; Taştemür 2007, s. 18-24, No.3-9; Erten-Akkuş Koçak 2019, s. 43-60; Gençler 2009, Çiz. 2.3-14; Grossmann 2013, s. 219-220, fig. 2-3; Erten 2018, s. 96-99; Höpken ve Çakmaklı 2015, s. 17, Nr.5).

Yukarıdaki örneklerin dışında Metropolis buluntuları arasında oluklu kâselere ait olduğu belirlenen iki adet dip parçası da dikkat çekicidir (Fig.4.22,23). Bu dip parçalarının her ikisi de yeşil renkte saydam camdan üretilmiş olup oldukça kalın cidarlıdır. Nispeten daha iyi korunmuş olan Fig.4.22'nin hem iç hem de dış yüzünde oluklarla dekore edilmiş olduğu anlaşılırken, Fig.4.23'ün ise yalnızca dış yüzünde üç oluk görülmektedir. Yayvan bir forma sahip Fig. 4.22'nin konik ya da dik gövde profiline sahip kâselerden ziyade yarı küresel bir oluklu kâseye ait olabileceğinin söylenmesi akla daha yatkındır. Ayrıca oldukça düz bir kesite sahip olup dipte yer alan olukların konsantrik daireler oluşturduğu Fig.4.23'ün ise Metropolis'te de örneklerinin saptandığı (Fig.4.19-21) düz bir dip ile sonlanan silindirik gövdeli oluklu kâse tiplerine ait olabileceği söylenebilir.

Metropolis örneklerinde olduğu gibi dipte yer alan oluklara sahip yayınlanmış benzer oluklu kâse örnekleri Tel Anafa, Kudüs, Kartaca gibi yerleşimler ile İsrail Müzesi, Ernesto Wolf Koleksiyonu, Royal Ontario Müzesi gibi müze envanterlerinde karşımıza çıkmaktadır (Stern ve Schlick-Nolte 1994, s. 290-292, Nr. 82, 83; Gorin-Rosen 2006, Pl 10.1.G9-G11; Weinberg 1969, s. 19, 23, Fig.3; Foy 2003, s. 63, fig.4; Israeli 2003, s. 79, Nr.66; Hayes 1975, fig. 1.39-40; Dussart 1998, Pl. 2.1).

Kaburgalı Kâseler (Grose Grup C)

Geç Hellenistik Dönem'in Oluklu Kâseleri gibi kalıba sarkıtma tekniği kullanılarak üretilmiş olan kaburgalı kâselerde ise yavaş dönen bir çarkta dışbükey bir kalıp üzerine yerleştirilen cam disk, kalıbın formunu aldıktan sonra bir alet yardımıyla kaburgaları

şekillendirilerek ve son rötuşları yapılarak biçimlendirilmekteydi. Oluklu kâseler gibi kaburgalı kâse formunun da Doğu Akdeniz’de (Suriye-Filistin Bölgesi’nde) gelişerek, yaygınlaştığı ileri sürülmektedir (Grose 1981, s. 69). Bu kâselerin MÖ 1. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak MS 1. yüzyılın ortalarına kadar Roma İmparatorluğunun tüm eyaletlerinde sevilerek kullanıldıkları bilinmektedir.

Kaburgalı kâseler genel olarak dik veya hafif dışa eğik ağız kenarlı, hafif içbükey dipli, gövdeyi çevreleyen kaburga olarak isimlendirilen çıkıntılara sahip, iç yüzde ağızdan gövdeye geçişin bir veya iki olukla sınırlandırıldığı kâselerdir. Birçok ortak yönleri olmasına rağmen gövde üzerindeki kaburgaların biçimlendirilmesinde belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Kâseler üzerindeki kaburgalar kısa veya uzun, geniş veya dar, sık veya geniş aralıklı, sığ veya belirgin ya da düz veya açılı olabilmektedirler. Bu tipolojik ayrımların bir bölümü kronolojik farklılıklardan kaynaklanırken, bazıları da olasılıkla farklı merkezlerde üretilmiş olmalarından dolayıdır. D. Nenna, Delos buluntularını form özellikleri ve kaburgalarının biçimlendirilmesi bakımından incelediği yayınında kaburgalı kâseleri beş alt tipe ayırarak değerlendirmiştir (Nenna 1999, s. 103-111)³.

Kaburgalı kâselerin değerlendirmesinde kullanılan bir diğer ölçüt de cam rengidir. Grose, kaburgalı kâselerin Tel Anafa’ya da içine alan doğu örneklerinin renksiz, doğal mavi, doğal yeşil ya da koyu altın sarısı rengi iken, Batı merkezlerinde üretilmiş kâselerin mavi, mor, sarı ya da amber/sarımsı kahverengi olmak üzere renklendirilmiş camdan üretilmiş olduklarını önermektedir (Grose 2012, s. 59-60). Metropolis buluntusu olan örnekler ise yeşil, kahverengi, amber, renksiz, kobalt mavi ve açık mavi renklerdedir. Bunlar, farklı boyutlarda ve kaburga biçimlendirmeleri değişiklik gösteren yirmi bir kâse parçasından oluşmaktadır. Renksiz (Fig. 6.35,36), kobalt mavi (Fig.7.37,39,44) ve kahverengi (Fig.6.33) camın kullanıldığı az sayıda örnek dışında diğerleri yeşil ve amber rengi camdan üretilmiştir. Kaburgalı kâselerin çapları ise genel olarak 10. 6 cm ile 18 cm arasında değişiklik gösterir.

Metropolis kazılarında ele geçen kaburgalı kâselerin kaburga biçimlendirmeleri dikkate alındığında bu kâseler arasında ilk gurubu profilleriyle ve iç yüzlerinde ağızın hemen altında yer alan kesme oluklarıyla Geç Hellenistik oluklu kâselerle benzerlik gösteren Fig.5,6 oluşturmaktadır. Bu kâseler arasından Fig.5 ve Fig.6.29’da görülen örnekler ince, sık ve kısa kaburgalı grubu (Delos grup 1) oluşturmaktadır. Bu kâse parçalarının tamamında kaburga gövdeyi merkezde çevrelemektedir. Yeşil renkte saydam camdan üretilmiş gövde üzerinde

3 D. Nenna, Delos buluntularını kâse profilleri ve kaburgalarının şekil, boyut ve yoğunluğuna göre 5 grup altında incelemektedir. Bunlar, Delos grup 1: dışa çekik ağız kenarlı, gövde üzerinde kısa, dar, birbirine yakın kaburgalı; Delos grup 2a: kısa, şişkin, geniş aralıklı ve yalnızca gövdenin üst kısmında bulunan kaburgalı (en erken tip); Delos grup 2b: yüksek kabartma biçiminde ve 2a’dan daha uzun kaburgalı; Delos grup 3: uzun kaburgaların üst kısmı düz kenarlı, sığ veya derin yanküresel kâseler; Delos grup 4: İnce cidarlı, düzenli birbirine yakın uzun kaburgalı kâseler; Delos grup 5: Arkeolojik literatürde “pillar-moulded” olarak bilinen gövdenin altına kadar uzanan uzun-dikey kaburgalı kâselerdir.

kısa ve şişkin kaburgalı grup (Delos 2a) ise akropolis kazıları sırasında ele geçen tek bir örnekle temsil edilmektedir (Fig.6.30).

Yüksek kabartma biçiminde daha uzun kaburgaları ile renksiz (Fig.6.35,36), kobalt mavi (Fig.7.37,39), yeşil (Fig.6.31,34), kahverengi/amber (Fig.6.32,33, Fig.7.38) camdan üretilmiş örnekler ise Delos grup 2b içerisinde değerlendirilebilir. Fig.7.37'nin küçük parçalar halinde kahverengi ve kobalt mavi camdan yapılmış benzer birer örneği stoa ve tiyatro kazıları sırasında da tespit edilmiştir.

Bu örnekler dışında ağızdan gövdeye doğru hafif içbükey olan ve nispeten şişkin gövdeli bir forma sahip olduğu anlaşılan amber rengi iki örnek ise Metropolis Aşağı Hamam-Palaestra kazıları sırasında ele geçmiş olup Fig.7.40 11.4 cm ve Fig.7.41 ise 14.6 cm ağız çaplarına sahiptir. İç yüzlerinde ağızın hemen altında birer adet çarkta kesme oluk bulunmaktadır. Bu iki örneğin kaburga biçimlendirmeleri diğer örneklerden farklı olarak düzenli bir şekilde bir yöne doğru eğimlidir. Kaburga biçimlendirmeleri farklı olsa da benzer form profiline sahip iki örnekten biri Ephesos diğeri ise Kıbrıs/Nea Paphos kazılarından bilinmektedir (Czurda-Ruth 2007, Taf 5.60,62; Mazanek 2014, Plt 4.5).

Metropolis kaburgalı kâseleri arasında son grubu ise diğer örneklerden daha ince cidarlı, gövde üzerinde düz bir hat oluşturacak kadar düzenli birbirine yakın uzun kaburgalı kâseler (Delos grup 4) oluşturmaktadır (Fig.7.42-44)⁴. Bu örneklerden peristilli ev'de tespit edilen Fig.7.42 amber rengi ve yüzey buluntusu olarak kaydedilen Fig.7.44 kobalt mavi renkte olup iç yüzlerinde ağız kenarının hemen altında ince-sığ bir oluk bulunmaktadır. Form açısından bu iki örnekle benzeşen açık mavi renkte saydam camdan üretilmiş ve stoa'da yapılan çalışmalarda ele geçmiş Fig.7.43'te ise farklı olarak ağız kenarının altında bu ince oluk görülmemektedir. S. Fünfschilling bu tip iç yüzde ağız kenarının hemen altında ince bir yiv bulunan kaburgalı kâselerin Doğu Akdeniz kökenli olduklarını ve MS 1. yüzyılın ilk yarısına tarihlendiklerini belirtmektedir (Fünfschilling 1987, s. 91). Aynı şekilde, Weinberg ve Stern'de Atina Agorası'nda tespit edilmiş benzer tipteki kaburgalı kâseleri kontekst bağlamında MS 1. yüzyılın ilk yarısı olarak tarihlendirmektedir (Weinberg ve Stern 2009, s. 34, 70, Fig.4.53-55). Metropolis örneklerini ise bir kontekst doğrultusunda tarihlemek mümkün değildir. Buna karşın yukarıda sözü geçen örneklerle benzer şekilde MS 1. yüzyılın ilk yarısında kullanım görmüş olmalıdırlar.

Çizgisel Kesme Kâseler (Grose Grup D)

Bu tip kâselerin tipik özellikleri arasında, iç yüzlerinde ardılı oldukları oluklu kâselerden farklı olarak sığ olukların bulunması, cidarlarının dibe doğru belirgin şekilde incilmesi ve hafif konkav bir diple sonlanmaları olarak sıralanabilir. Bu kâseler MÖ 1. yüzyılın son çeyreğinde

4 Bu tip kaburgalı kâselerin yayılım alanı için bkz. Nenna 1999, s. 108-109.

ortaya çıkarak MS 1. yüzyılın ilk yarısında tüm Roma İmparatorluğu coğrafyasında yaygın biçimde kullanılmıştır (Gorin-Rosen 2003, s. 380). Grose çağdaşı oldukları kaburgalı kâseler gibi çizgisel kesme kâselerin de renklendirilmiş örneklerinin (mor, kobalt mavi gibi) batıdaki bir merkezde üretilmiş olduğu görüşünü ileri sürmektedir (Grose 2012, s. 54).

Metropolis cam çalışmaları sırasında tespit edilen çok sayıda çizgisel kesme kâse parçası bu grubun kentte en az kaburgalı kâseler kadar yaygın kullanılmış olduğunu göstermektedir. Çok sayıda ele geçmiş olmaları tiplerinin sınıflandırılmasını da olanaklı kılmıştır. Buna göre eldeki örnekler dik ağız kenarlı derin kâseler, dik ağız kenarlı yayvan kâseler ve dışa çekik ağız kenarlı kâseler olarak üç alt gruba ayrılmıştır. Bu gruba giren toplam yirmi örnekten on beşi kentin akropolisinde yapılan çalışmalarda, birer örnek ise Ada 5, Ada 7, Aşağı Hamam-Palaestra, peristilli ev’de ve stoa’nın batısında gerçekleştirilen sondaj çalışmasında tespit edilmiştir (bkz. Fig.1). Bir adet amber rengi camdan üretilmiş örnek ise yüzey buluntusudur. Kaburgalı kâseler ile çağdaş bu kâse tipleri de yine aynı şekilde kahverengi, amber, renksiz, kobalt mavi, mavi ve yeşil renkte camlardan üretilmişken, farklı olarak üretimde mor renkte camın kullanıldığı dört örnek de buluntular arasında yer almaktadır.

Metropolis buluntusu Çizgisel Kesme Kâseler arasında ilk grubu dik ağız kenarlı, derin ve küçük boyutlu kâseler oluşturmaktadır. Kentte tespit edilen bu tip kâselerin ağız kenarları 9.6 cm ile 13.8 cm arasında değişkenlik gösterir (Fig.8). Fig.8.51’de görülen amber rengi örneğin dış yüzünde kabartma dekorasyon görülmektedir. Çok küçük bir parçanın ele geçmesi sağlıklı bir değerlendirmeyi mümkün kılmasa da kaburga (yunus?) benzeri bir dekorasyona sahip olabileceği şeklinde yorumlanabilir.

Bir diğer alt grubu dik ağız kenarlı yayvan kâseler oluşturmaktadır (Fig.9). Bu kâseler sığ ve yarı küresel olmakla birlikte 12.4 cm ile 18.8 cm arasında değişen ağız çapları ile çizgisel kesme derin kâselere göre daha geniş bir forma işaret etmektedirler. Karakteristik olarak ağız kenarlarının hemen altında bir adet sığ oluk bulunmaktadır ancak örneklerin iki tanesinde (Fig. 9.52,58) iç yüzde dibe doğru çizgisel kesme bant/bantlar da görülmektedir. Bu durum belki diğer kâselerin de dip kısımlarında çizgisel kesme bantların olduğunu ancak örneklerin küçük bir bölümü korunduğu için saptanamamış olabileceğini düşündürür.

Çizgisel kesme kâselerin son grubu ise profil olarak çağdaşı oldukları kaburgalı kâselere oldukça benzemekle birlikte dış yüzü çevreleyen ve kaburga olarak isimlendirilen çıkıntılara sahip olmayan tiplerdir. Bu grubu oluşturan üç örnekten mor renkte üretilmiş olan kâse 11.8 cm (Fig.10.59), kahverengi camdan üretilmiş olanı ise 10.4 cm (Fig.10.61) ağız çapına sahiptir. Fig.10.60 ise morumsu renkte camdan üretilmiş olmakla birlikte ağız çapı saptanamamıştır.

Kentte, Çizgisel Kesme Kâselerine ait ağız parçalarına sıklıkla rastlansa da bu forma ait dip parçaları nadiren saptanabilmektedir (Fig.10.62-64). Bu kâselerin en yoğun ele geçtiği

akropoliste amber ve kahverengi olmak üzere iki örnek tespit edilmişken (Fig.10.62,63) amber rengi başka bir örnek ise yüzey buluntusu (Fig.10.64) olarak ele geçmiştir. Amber rengi camdan üretilmiş hafif içbükey dip parçalarından Fig.10.62'nin çapı 4.5 cm iken Fig.10.64'ün çapı 2.4 cm olarak belirlenmiştir.

Dekorasyonsuz Kâseler

Dekorasyonsuz kâseler, Grose (1979, s. 54-67) tarafından Tel-Anafa buluntularından yola çıkılarak yapılan Geç Hellenistik-Erken Roma İmparatorluk Dönemi cam kâselerinin genel gruplandırmasında yer almamakla birlikte; Jackson-Tal'ın (2004, s. 17) yapmış olduğu sınıflandırmada altı gruptan biri olarak karşımıza çıkmaktadır⁵. Yüzeylerinde kesme oluklar yahut kaburgalar gibi herhangi bir dekorasyon bulunmamasına rağmen yapım tekniği, renk ve doku açısından Geç Hellenistik-Erken Roma İmparatorluk Dönemi kalıba sarkıtma kâseleri ile benzer özellikler göstermektedirler. Dönemin tipik diğer formlarından farklı olarak az sayıda ele geçmiş olmaları yaygın olarak üretilmediklerine işaret etmektedir. Bu nedenle Metropolis kazıları sırasında biri akropolis'ten diğeri ise Aşağı Hamam-Palaestra'dan olmak üzere tespit edilen iki örnek kentte bu tip kâselerin de kullanımda olduklarını göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Akropolis kazıları sırasında tespit edilen örnek (Fig.10.66) 9 cm ağız çapı ile küçük boyutlu, yarı küresel bir kâsedir. Diğer örneğin (Fig.10.65) korunan bölümü ise ağız çapı saptanamayacak kadar küçüktür. Örnekler amber ve kahverengi camdan kalıba sarkıtma tekniğinde üretilmiştir. Ele geçen tüm olarak korunmuş bir örneği olmadığından bu kâselerin dipte nasıl sonlandığı konusunda bir fikir sahibi değiliz.

Benzer dekorasyonsuz örnekler az sayıda da olsa Anadolu (Lightfoot 1993, s. 26, fig.14.), Suriye-Filistin bölgesi (Jackson-Tal 2004, s. 17, fig. 6.1-2), Yunanistan (Triantafyllidis 2006, Fig 6.2/3 (dekorasyonsuz konik kâseler)) ve Delos'da (Nenna 1999, s. 97, 98, Pl. 31. C258-C260) rastlanmaktadır. Ürdün ve Güney Suriye'de ele geçen mavi ve yeşil renklerde üretilmiş dekorasyonsuz benzer kâse örneklerinin “Çizgisel Kesme Kâseler” ile çağdaş oldukları düşünülmektedir (Dussart ve Velde 1990, s. 692, fig.2.6-6a). Dussart, (1998, s. 51, 241, Pl. 1, AI.1), Tel Arqa'da ele geçen iki adet yeşil renkte dekorasyonsuz kâse parçasının ise Dussart Tip A II (Çizgisel Kesme Kâseler) ile çağdaş olduğunu söyleyerek MÖ 1. yüzyılın ikinci yarısı ile MS 1. yüzyılın başlarına tarihlendirmektedir. Metropolis buluntularından Fig.10.65 Aşağı Hamam-Palaestra kazılarında dolgu topraktan ele geçmiş olsa da, akropolisde tespit edilen Fig.9.66 bir Çizgisel Kesme Kâse parçası ile (Fig.9.53) birlikte ele geçmiş olup aynı tarih aralığında kullanım görmüş olmalıdır. Nenna (1999, s. 97, 98, Pl. 31. C258-C260),

5 Grose, Geç Hellenistik-Erken Roma İmparatorluk Dönemi kâselerini “grooved”, “fluted”, “ribbed” “linear-cut” olmak üzere dört grupta incelerken bkz. Grose 1979, s. 54-67; Jackson-Tal ise Geç Hellenistik-Erken Roma İmparatorluk Dönemi kâselerini “plain”, “grooved”, “fluted”, “beaded”, “vegetal”, “ribbed” olmak üzere altı grup altında değerlendirmektedir. bkz. Jackson-Tal 2004, s. 17.

Delos'da tespit edilen ve çapları 7 ila 10 cm arasında değişiklik gösteren dekorasyonsuz küçük boyutlu kapları bardak/fincan (cup) olarak değerlendirirken tamamı opak mavi camdan üretilmiş bu formun benzerlerinin ne Delos'ta ne de Doğu Akdeniz'de yarı saydam camdan üretilmiş örneklerle paralellik göstermediğini söylemektedir⁶. Ancak sarımsı-kahverengi yarı saydam camdan üretilmiş, her ikisi de dekorasyonsuz ve Fig.10.66'dan anlaşıldığı kadarıyla küçük boyutlu (9 cm) Metropolis kâse parçaları ile Doğu Akdeniz'de tespit edilen az sayıdaki diğer dekorasyonsuz kâse örnekleri Delos grubunun yarı saydam camdan üretilmiş benzerleri olarak önerilebilirler.

Erken Roma İmparatorluk Dönemi Tabakları

Roma İmparatorluğu coğrafyasında renksiz, renklendirilmiş yarı saydam ya da opak tek renkli camdan döküm tekniğinde üretilmiş farklı tiplerde tabak ve kâselerin varlığı bilinmektedir (Grose 1991, s. 1-18; Goldstein 1979, s. 142-153, Nr. 293-326; Clairmont 1963, s. 18, 25, Pl. II-III; Weinberg ve Stern 2009, s. 87-89, Nr. 154-171; Grose 2017, s. 76-98, Pl. 8-11, Nos. 125-204; Grose 1989, s. 254-256). Roma İmparatorluk Dönemi döküm tekniğinde üretilmiş tabak ve kâselerin dönemin seramik ve metal kaplarına öykünülerek benzer formlarda üretilmiş oldukları yapılan çalışmalarla ortaya konulmuştur (Grose 1991, s. 8-9). Metropolis buluntuları arasında da biri opak beyaz renkte ve diğer ikisi renksiz camdan üretilmiş Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait üç tabak parçası tespit edilmiştir.

Bu örneklerden ilki Metropolis'teki peristilli ev kazılarında saptanmış olan ve opak beyaz renkte camdan üretilmiş tabak parçasıdır (Fig.10.67). Bu tabak parçasının ağız çapı 21.8 cm olarak belirlenmiştir. Profili, yuvarlatılmış ağızdan gövdeye çift konveks biçiminde kademeli bir geçiş göstermektedir. Gövdenin alt kısmı tam olarak korunamadığı için dönemin benzer tipte tabak ve kâselerinden yola çıkılarak alçak bir halka kaide ile sonlanmış olabileceği önerilebilir. Metropolis örneği gibi opak beyaz camdan üretilmiş, dış yüzü çift konveks profil gösteren, MÖ 1. yüzyıl sonu-MS 1. yüzyıl aralığına tarihlendirilen tabak ve kâselerde genellikle düz-hafif dışa çekik bir ağız kenarı bulunmaktadır (Goldstein 1979, Nr. 297-302 (Patella Cups), Nr. 315 (Dish); Grose 1989, s. 256, fig. 141, 142). Örneğimiz, Erken Roma İmparatorluk Dönemi'nin bu tipik formlarına benzemekle birlikte, basit-yuvarlatılmış ağız kenarı ile bu örneklerden farklılık göstermektedir. Ancak, benzerlikler göz önünde bulundurulduğunda Metropolis örneği, Erken Roma İmparatorluk Dönemi'nde kullanım görmüş bu gruba ait yeni bir tip olarak değerlendirilebilir.

Roma İmparatorluk Dönemi'nde Fig.10.67'de olduğu gibi opak camdan tabak ve kâselerin yanında, renksiz-yarı saydam camdan üretilmiş örneklerin de varlığı bilinmektedir. Roma İmparatorluğu coğrafyasında renksiz camdan üretilmiş olan tabak ve kâselerin nadiren

6 Ayrıca Delos üretimi dekorasyonsuz farklı formlarda diğer kâse parçaları için bkz. Nenna 1999, s. 166, Pl. 37. F84-F89.

renkli camdan üretilmiş örnekleri de bulunmaktadır (Foy vd. 2018, s. 139, 140). Döküm tekniğinde üretilmiş farklı tiplerde tabak ve kâseler Flaviuslar Dönemi ve sonrasına işaret eden kontekstlerden tespit edilmektedir. Tüm Roma İmparatorluğu coğrafyasında yaygın olan bu tip tabaklar MS 1. yüzyılın sonlarından MS 3. yüzyılın ortalarına kadar kullanımda kalmış olup özellikle MS 2. yüzyılda yaygındır (Foy vd. 2018, s. 139, 140; Price 1990, s. 31,32, Fig.2.22). Böylece bu tabaklar, Roma Dönemi'nde kalıba döküm tekniğinde üretilmiş camların en geç örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Price 1992, s. 421; Grose 1991, s. 1, 12). Bu formların Atina Agorası (Weinberg ve Stern 2009, s. 87-89, Nr. 154-171), Knossos (Price 1990, s. 32; Price 1992, s. 421, Pl. 340.78-80), Augusta Raurica (Ren Nehrinin güney kıyısında bugünkü İsviçre sınırlarında) (Fünfschilling 2015, s. 107, 108, Abb. 140, 141), Al Qadim (Mısır) (Meyer 1992, s. 20, Pl. 3.58-59), Cosa (Grose 2017, s. 88-91, 96, Pl. 11.194, 195), Zadar (Hırvatistan) (Berislav 2021, s. 125-127, Fig. 4.1) gibi farklı coğrafyalardan örnekleri bilinmektedir. Anadolu'da ise Roma Dönemi renksiz camdan döküm tekniğinde üretilmiş tipik tabak ve kâselerin yayınlanmış örneklerine Ephesos ve Zeugma'da rastlanmaktadır (Czurda-Ruth 2007, s. 48, Taf.6.93; Schätzschock 2007, s. 173, Taf.60.G25-G26; Grossmann 2013, s. 223, Fig. 9-11).

Metropolis buluntuları arasında yer alan kalıba döküm tekniğinde üretilmiş üç adet tabak parçasından (Fig.10.67-69) iki tanesi renksiz yakın saydam camdan üretilmiş olup birbirleriyle benzer form özellikleri göstermektedir. Her iki örnek de tiyatrodan gerçekleştirilen kazı çalışmalarında açığa çıkarılmıştır. Daha iyi korunmuş olan Fig.10.68'den anlaşıldığı kadarıyla kalın cidarlı, dışa çekik ağız kenarlı, dibe doğru hafifçe daralan gövdenin altında masif, alçak ve geniş halka kaideli tabaklar olarak tanımlanabilirler. Fig.10.68'in ağız çapı 19 cm iken, 14,5 cm çapında oldukça geniş bir halka kaideye sahiptir. Fig.10.69'un ise ağız çapı 20 cm iken kaide kısmı korunmamıştır.

Sonuç

Metropolis'te bugüne kadar yürütülen kazı çalışmalarında akropolis, tiyatro, stoa, peristilli ev, Aşağı Hamam-Palaestra, balneum, Ada 5, Ada 7 gibi neredeyse kazısı yapılmış her sektörde Hellenistik ve Erken Roma İmparatorluk Dönemlerine tarihlenen çeşitli cam formları ile karşılaşmıştır. Bunlardan bazıları lüks tüketim malları iken büyük çoğunluğu döneminin tipik kâse formlarını yansıtmaktadır. Kentin, dönemin önemli merkezlerinden biri olan Ephesos'la yakın ilişkileri ve Hellenistik Dönem'de Kaystros (Küçük Menderes) Nehri üzerinde işletmesi kente ait olan bir liman tesisinin bulunması kentte üretilen ürünlerin dışarıya pazarlanmasına yardımcı olduğu kadar, Ephesos limanına gelen ithal ürünlerin Metropolis'e ulaşımını da kolaylaştırmış olmalıdır. Bu durum, ithal formlar arasında değerlendirilen ve yukarıda ayrıntılı biçimde incelenen camların kentin her alanından yoğun şekilde ele geçmiş olmasını açıklarken, buluntuların çokluğu cam mamüllerin kentin günlük yaşantısında önemli bir yere sahip olduklarını da göstermektedir.

Bu çalışmada ele alınan ve üfleme camlar haricinde Hellenistik-Erken Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait olan cam buluntular aşağıdaki başlıklar altında değerlendirilmiştir:

- Metropolis'te bugüne kadar tespit edilen en erken cam buluntular, MÖ 2.-1. yüzyıllara tarihlenen bir yüzgeçli kâse parçası, iç kalıp tekniğinde üretilmiş üç şişe parçası, bir şeritli mozaik kâse parçası ile dönemin tipik oluklu kâseleri olmak üzere birbiriyle çağdaş bir grup vazodan oluşmaktadır. Bunlar arasından yüzgeçli kâse ve şeritli mozaik kâseye ait parçalar Anadolu'daki sınırlı sayıda tanınan örneklerine bu çalışma ile yenilerinin eklenmiş olması açısından oldukça önemlidir. Ayrıca, Geç Hellenistik Dönem'in tipik formları olarak kabul edilen oluklu kâseler ise çok bilinen konik ve yarı küresel formlarının yanında silindirik formda-düz dipli ve konik-dış yüzü oluklu örnekleri ile geniş bir seçki sunmaktadır.
- Metropolis'te en yoğun ele geçen cam formlarını içeren buluntu grubunu, MÖ 1. yüzyıl ortası – MS 1. yüzyıl ortasında kullanım gören kaburgalı kâseler ve çizgisel kesme kâseler ile daha nadir formlar olarak dekorasyonsuz kâseler ve bir millefiori kâse parçası oluşturmaktadır. Kaburgalı ve çizgisel kesme kâselerin yoğun şekilde ele geçmesi kendi içlerinde tipolojik farklılıklarının tespit edilebilmesine de yardımcı olmaktadır. Dolaşımlarının ve kullanımlarının daha sınırlı olduğu anlaşılan kalıba sarkıtma dekorasyonsuz kâse örnekleri ise Delos'da tespit edilen opak mavimsi renkte benzerlerinin aksine yarı saydam camdan üretilmiş az sayıdaki örneklerdendir.
- Anadolu'da yayınlanmış oldukça sınırlı sayıda benzerleri bulunan Erken Roma İmparatorluk Dönemi'nin opak beyaz ve Erken-Orta Roma İmparatorluk Dönemi'nin renksiz camdan kalıba döküm tekniğinde üretilmiş tabaklarına ait üç parça da Metropolis'te ele geçmiş bulunmaktadır. Bu tip tabaklar, kalıba döküm tekniğinde üretilmiş formların Roma dünyasındaki en geç örnekleri olarak değerlendirilmektedir.

MS 17'de Batı Anadolu'daki deprem felaketinin ardından Metropolis'te gerçekleştirilen onarım ve imar faaliyetleri ile kentin bir tepe ve yamaçlarında konumlanmış olması sebebiyle yamaçtan akan toprağın bazı buluntuların özgün konumlarından kolayca kopabilmesini sağlaması Metropolis Hellenistik-Erken Roma İmparatorluk Dönemi camlarının değerlendirilmesini zorlaştırmıştır. Ancak, değerlendirme kapsamına alınan camların yarısına yakınının kentin en yüksek yerleşim alanı olan akropoliste tespit edilmiş olması kayda değerdir. Bu buluntular arasında az sayıda örnek yüzeyde tespit edilmişken, bazı örneklerin buradaki mekânlar içerisinde ya da kaldırılan Bizans duvarlarının altından gelmiş olduğu ve tespit edilen erken duvarlar ile ilişkili oldukları saptanmıştır. Hellenistik Dönem boyunca yoğun iskân görmüş kentin akropolisinde tespit edilen bu camların yamaçta yer alan kazı alanlarında ele geçenlerin aksine Bizans tabakasının altındaki Hellenistik-Erken Roma İmparatorluk Dönemi yapılarıyla ilişkili oldukları açıktır.

Cam buluntuların bir kısmının ise MS 2. yüzyıl ortalarında inşa edilen peristilli ev'in kazı çalışmalarında kaydedilmiş olması tesadüfi değildir. Söz konusu yapıda tespit edilen erken dönem buluntuları yapının kaplamış olduğu alanın Hellenistik Dönem'de nekropolis, Erken Roma İmparatorluk Dönemi'nde ise yerleşim alanı olarak kullanılmış olmasından kaynaklanmaktadır (Aybek vd. 2021, s. 42).

Kentin kurulduğu tepenin doğu yamacında, tepenin ova ile birleştiği alanda inşa edilmiş Aşağı Hamam-Palaestra yapısındaki çalışmalarda tespit edilen örneklerden ise bir kısmı dolgu toprak buluntusu iken, bir kısmı sondajlarda belirlenen stratigrafî içinden ele geçmiştir. Hamam yapısının ön bölümünde açılan bir sondajda yapı alana inşa edilmeden (MS 1. yüzyıl sonu-2. yüzyıl başı) önceki bir döneme ait duvarlar (Hellenistik-Erken Roma?) açığa çıkarılmıştır. Yapıda açılan sondajlarda, az sayıdaki kaburgalı ve çizgisel kesme kâse parçası ile birlikte tespit edilen MS 1. yüzyıla ait üfleme camlar, iki farklı teknikte üretilmiş formların ortak bir tarih aralığında kullanımına işaret etmektedir.

Bugüne kadar yapılmış cam çalışmaları her ne kadar Anadolu'da Hellenistik ve Erken Roma İmparatorluk Dönemlerinde cam üretimine dair herhangi bir kanıt sağlamamış olsa da, eldeki veriler bu dönem camlarının ülkede yaygın biçimde kullanımda olduklarını göstermektedir. Bu nedenle, çalışmanın konusunu oluşturan Metropolis camları da Hellenistik ve Erken Roma İmparatorluk dönemlerinde kentte cam vazoların kullanım görmüş ithal mallar arasında sayılması gerektiğini göstermektedir. Metropolis kazılarında gelen cam buluntuların çokluğu, cam gruplarının yoğun kullanımını ve formlardaki tipolojik çeşitliliği ortaya koyarak Anadolu'daki cam mamüllerin kullanımına dair önemli veriler sunmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Teşekkür: Metropolis Antik Kenti kazı çalışmaları 2007 yılından itibaren Prof. Dr. Serdar Aybek başkanlığında sürdürülmektedir. Metropolis Kazısı cam buluntularını çalışmaya izin veren değerli hocam Prof. Dr. Serdar Aybek'e teşekkürlerimi sunarım.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Acknowledgements: The excavations of the Ancient City of Metropolis have been carried out by Prof. Dr. It is under the chairmanship of Serdar Aybek. My esteemed teacher Prof., who allowed me to study the Metropolis Excavation glass finds. Dr. I would like to thank Serdar Aybek.

Kaynakça/References

- Avronidaki, C. (2012). Glass Ware. In: N. Kalstas & E. Vlachogianni & P. Bouyia (Eds.) *The Antikythera Shipwreck: The Ship, The Treasures, The Mechanism*, National Archaeological Museum, Athens, 132-145.
- Aybek S., Arslan B., Gülbay, O. (2021). *The Peristyle House of Metropolis*, Ege Yayınları, İstanbul.

- Aybek, S. (2016). Metropolis’de Bulunan Üç Roma Hamamı: Şehir Planlama, Mimari Özellikler ve Sosyal Kontekst Bakımından Kısa Bir Değerlendirme. *Arkeoloji ve Sanat* 153, 109-124.
- Aybek, S. (2009). *Metropolis Ionia I: Heykel*, Homer Kitabevi, İstanbul.
- Aybek, S., Ekin Meriç, A., Kazım Öz, A. (2009). *İonia’da Bir Ana Tanrıça Kenti: Metropolis*, Homer Kitabevi, İstanbul.
- Aybek, S. ve Arslan, B. (2022). Eski Çağlardan Günümüze Torbalı Ovasında Ulaşım Ağı ve Metropolis’in Stratejik Önemi. *XVIII. Türk Tarih Kongresi* (Ankara 1-5 Eylül 2018), Ankara, 341-359.
- Berislav, S. (2021). Roman Non-Blown Glass From Zadar (Croatia). *AIHV Annales du 21e Congrès*, İstanbul, 03rd – 07th Septembre 2018, 119-132.
- Clairmont, C. W. (1963). *The Glass Vessels (The Excavations at Dura-Europos: Final Report IV, Part V)*, New Haven, Dura Europos Publications.
- Czurda-Ruth, B. (2007). *Hanghaus I in Ephesos: Die Glaser*, Wien.
- Dussart, O. (1998). *Le Verre en Jordanie et en Syrie du Sud*, Beyrouth.
- Dussart O., Velde, B. (1990). La Composition du Verre Hellénistique en Jordanie et Syrie du Sud. *Syria* Tome LXVII, 687-693.
- Erten, E. (1993). *Başlangıcından Geç Antik dönem sonuna kadar Anadolu’da cam* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Erten, E. (2018). *Silifke Müzesi Cam Kataloğu*, Ankara.
- Erten E., Akkuş Koçak, E. (2019). Olba Kazılarında Hellenistik Dönem Cam Kâseleri. *Seleucia IX*, 43-60.
- Foy, D. (2003). Le Verre en Tunisie: L’Apport des fouilles récentes tuniso-françaises. *JGS* 45, 59-89.
- Foy, D. (2005). Une production de bols moulés à Beyrouth à la fin de l’époque hellénistique et le commerce de ces verres en Méditerranée occidentale. *JGS* 47, 11-35.
- Foy D., Labaune-Jean F., Leblond C., Pruvot C. M., Marty M. T., Maasr C., Munier C., Robin L., Roussel-Ode, J. (2018). *Verres Incolores de L’antiquité Romaine en Gaule et Aux Marges de la Gaule, Volume 2: Typologie et Analyses*, Archaeopress Roman Archaeology 42, Oxford.
- Fünfschilling, S. (1987). Beobachtungen zu Rippenschalen von Schweizer Fundorten. *AIHV 10* (Madrid/Segovia 1985), Amsterdam, 81-108.
- Gençler, Ç. (2009). *Elaiussa Sebaste antik yerleşimi cam buluntuları* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Goldstein, S. M. (1979). *Pre-Roman and Early Roman Glass in The Corning Museum of Glass*, New York.
- Gorin-Rosen, Y. (2003). Chapter Fifteen: Glass Vessels from Area A. In: H. Geva (ed.), *Jewish Quarter Excavations in the Old City of Jerusalem, Vol II: The Finds from Areas A, W, and X-2 Final Report Jerusalem*, 364-386.
- Gorin-Rosen, Y. (2006). Chapter Ten: Glass Vessels. In: H. Geva (ed.), *Jewish Quarter Excavations in the Old City of Jerusalem, Vol. III: Area E and Other Studies Final Report Jerusalem*, 239-265.
- Grose, D. F. (2017). *The Hellenistic, Roman and Medieval Glass from Cosa*, Michigan.
- Grose, D.F. (2012). The Pre-Hellenistic, Hellenistic, Roman and Islamic Glass Vessels, in: A.A.M Berlin & S. C. Herbert (eds.) *Tel Anafa II, Glass Vessels, Lamps, Objects of Metal, and Groundstone and Other Stone Tools and Vessels*, Kelsey Museum of the University of Michigan.

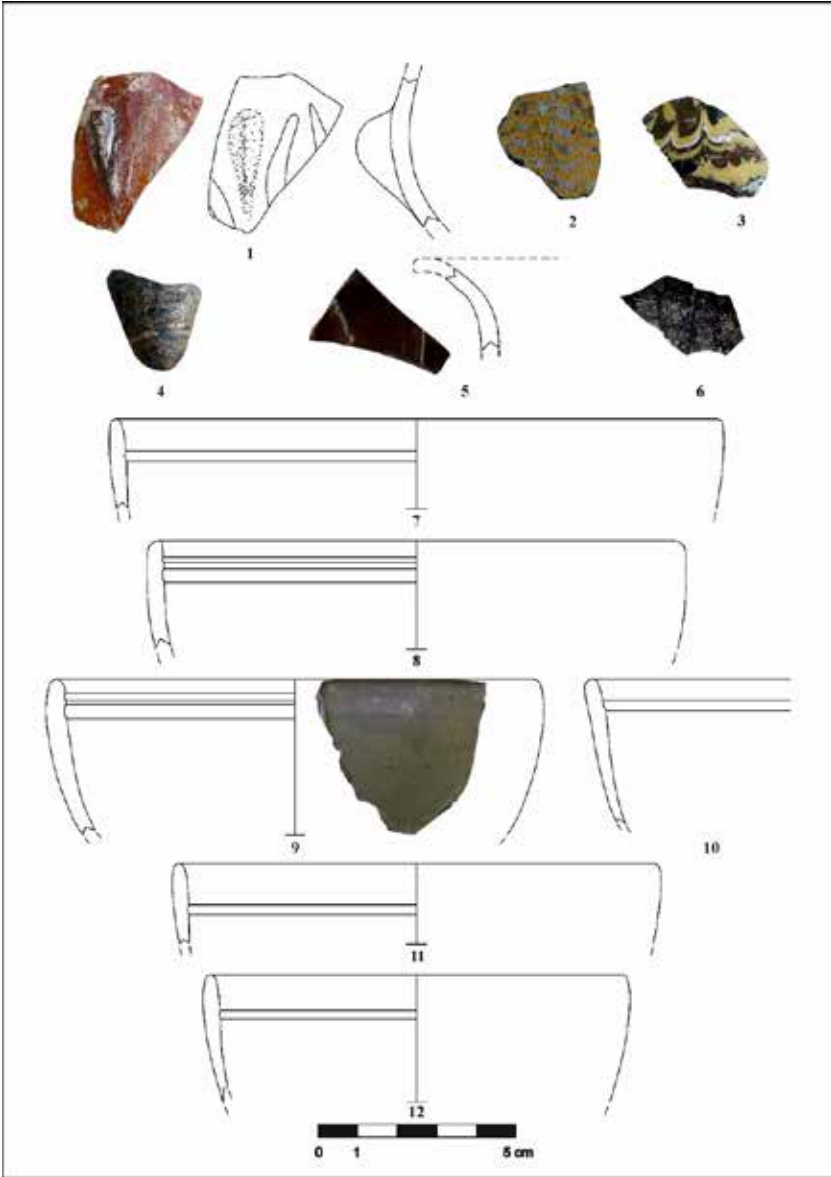
- Grose, D.F. (1991). Early Imperial Roman Cast Glass: The Translucent Coloured and Colourless Fine Wares. In: M. Newby & K. Painter (Eds.) *Roman Glass: Two Centuries of Art and Invention*, London, 1-18.
- Grose, D.F. (1989). *The Toledo Museum of Art Early Ancient Glass: Core-Formed, Rod-Formed and Cast Vessels and Objects from the Late Bronze Age to the Early Roman Empire, 1600 BC to AD 50*, New York.
- Grose, D.F. (1981). The Hellenistic Glass Industry Reconsidered, *Annales du 8e Congres International d'Etude Historique du Verre* (Londres-Liverpool, 18-25 Septembre 1979), Liège, 61-72.
- Grose, D.F. (1979). The Syro-Palestinian Glass Industry in the Later Hellenistic Period. *MUSE* 13, 54-67.
- Grossmann, R.A. (2013). Chapter Eight: Glass. In: Aylward, W. (Ed), *Excavations at Zeugma* conducted by Oxford University (Los Altos, California), The Packard Humanities Institute, 218-258.
- Hayes, J.W. (1975). *Roma and Pre Roman Glass in the Royal Ontario Museum: A Catalogue*, Toronto.
- Henderson, J. (2013). *Ancient Glass - An Interdisciplinary Exploration*, Cambridge University Press, New York.
- Höpken, C., Çakmaklı, Ö. D. (2015). *Fragile Splendour: Glass in the Medusa Collection in Gaziantep/Narin Purlu: Gaziantep Medusa Cam Koleksiyonu*, Bonn.
- Ignatiadou, D. (2009). Almonds, Lobes and Ribs. *AIHV Annales du 17e Congres*, 2006-Antwerp, 15-20.
- İsraili, Y. (2003). *Ancient Glass in the Israel Museum: The Eliahu Dobkin Collection and Other Gifts*, Jerusalem.
- Jackson-Tal, R.E. (2004). The Late Hellenistic Glass Industry in Syro-Palestine: A Reappraisal. *JGS* 46, 11-31.
- Jackson-Tal, R.E. (2016). Chapter 8: Glass Vessels. In: D. Syon (ed.), *Gamla III: The Shmarya Gutmann Excavations 1976-1989 Finds and Studies Part 2*, IAA Reports 59, Jerusalem.
- Kaltsas, N., Vlachogianni, E., Bouyia, P. (eds.). (2012). *The Antikythera Shipwreck: The Ship, The Treasures, The Mechanism*, National Archaeological Museum (April 2012-April 2013), Athens.
- Lierke, R. (2009). *Die nicht-geblasenen antiken Glasgefäße – The non-blown ancient glass vessels*, Offenbach-Main.
- Lightfoot, C. (1990). Three Cast Vessels from Anatolia. *AIHV* 11(29 Août - 3 Septembre 1998), 85-94.
- Lightfoot, C. S. (2017). *The Cesnola Collection of Cypriot Art: Ancient Glass*, New York.
- Lightfoot, C. S. (2021). Ancient Glass in Roman Italy Before the Invention of Blowing: Cast Mosaic Glass. *AIHV* 21 (İstanbul-2018), İstanbul, 109-118.
- Mazenek, D. (2014). Preliminary Typology of Glass Vessels from the So-called Hellenistic House, Explored by the Polish Archaeological Mission in Nea Paphos (Cyprus). *Études et Travaux* XXVII, 280-321.
- Meriç, R. (2003). *Metropolis: Ana Tanrıça Kenti*, İstanbul.
- Meyer, C. (1992). *Glass From Quseir Al-Qadim and the Indian Ocean Trade*. The Oriental Institute of the University of Chicago, Studies in Ancient Oriental Civilization No 53, Chicago.
- Nenna, M. D. (1999). *Exploration Archéologique de Délos*, Fascicule XXXVII, Athènes.
- Oliver, Jr., A. (1968). Millefiori Glass in Classical Antiquity. *JGS* X, Corning, 48-70.
- Plinius, *Naturalis Historia* (Translated into English by H. Rackham) (1952). Book V.31, 1952. http://www.attalus.org/info/pliny_hn.html (19.07.2022).

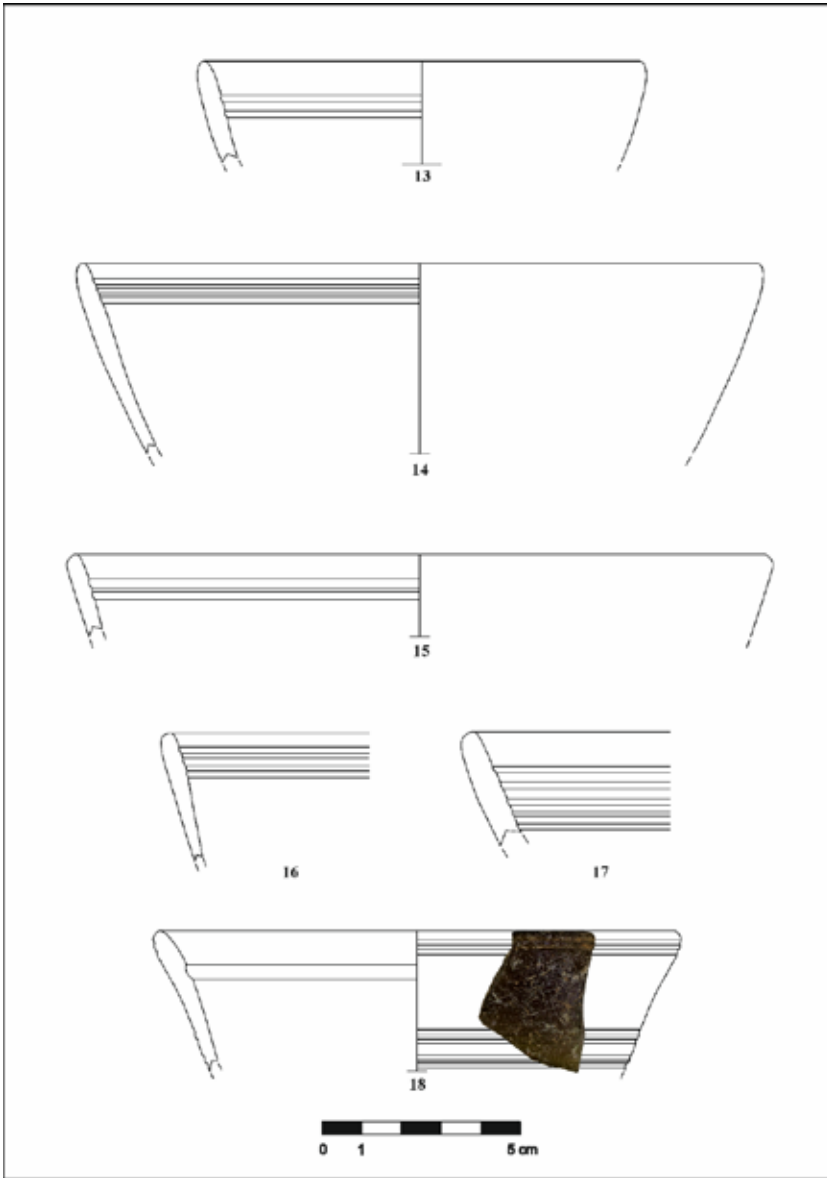
- Price, J. (1987). Late Hellenistic and Early Imperial Cast Vessel Glass in Spain. *AIHV 10*, Madrid-Segovie 23-28 Septembre 1985, Amsterdam, 185-206.
- Price, J. (1990). A Survey of Hellenistic and Early Roman Vessel Glass Found on the Unexplored Mansion Side at Knossos in Crete. *AIHV 11*, Bale 29 aout-3 Septembre 1988, Amsterdam, 27-36.
- Price, J. (1992). Section 14: Hellenistic and Roman Glass. In: L. H. Sackett (ed.) *Knossos from Greek City to Roman Colony: Excavation at the Unexplored Mansion II Text*, The British School of Archaeology at Athens, 415-462, Pl. 336-353.
- Schätzschock, M. (2007). Glass. In V. Mitsopoulos-Leon & C. Lang-Auinger (Hrsg.), *Die Basilika am Staatsmarkt in Ephesos*, Wien, 170-186.
- Schätzschock, M. (2010). A.XII Glas. In: F. Krinzinger (Hrsg.) *Hanghaus 2 in Ephesos*, Forschungen in Ephesos Band VIII/8, Wien, 286-321.
- Schmidt, K. (2019). *Glass and Glass Production in the Near East during the Iron Age: Evidence from Objects, Texts and Chemical Analysis*, Archaeopress Archaeology, Oxford.
- Schwarzer, H., Rehren, Th. (2015). Antikes Glas aus Pergamon – Ergebnisse archäologischer und naturwissenschaftlicher Untersuchungen, in: R. Grüßinger – U. Kästner – A. Scholl (Hrsg.), *Pergamon als Zentrum der hellenistischen Kunst. Bedeutung, Eigenheiten und Ausstrahlung*, Petersberg, 106-134.
- Stern, E.M., Schlick-Nolte, B. (1994). *Frühes Glas der alten Welt 1600 v.Chr. – 50 n.Chr. Sammlung Ernesto Wolf*, Verlag Gerd Hatje-Stuttgart.
- Taştemür, E. (2007). *Klaros cam kâseleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Tek, T. (2013). Arykanda Kazılarında (1993-2007 Sezonları) Bulunan Mozaik Cam Kâse ve Tabaklar. In: Ç. Gençler Güray (ed.) *Kaunos/Kbid Toplantıları 2: Anadolu Antik Cam Araştırmaları Sempozyumu*, 17-20 Haziran 2010, 213-235.
- Triantafyllidis, P. (2003). Classical and Hellenistic Glass Workshops from Rhodos. In: D. Foy & M. D. Nenna (eds.). *Echanges et Commerce du Verre Dand le Monde Antique, Actes du Colloque de l'AFAV Aix-en-et Marseille 7-9 Juin 2001*, Monographies Instrumentum 24, Montagnac, 131-138.
- Triantafyllidis, P. (2006). Late Hellenistic Glass from Kos, Dodecanese, Greece. *JGS 48*, 145-161.
- Weinberg, G.D. (1969). Hellenistic Glass from Tel Anafa in Upper Galilee. *JGS XI*, 17-27.
- Weinberg G.D., Stern, E.M. (2009). *The Athenian Agora: Vol. XXXIV Vessel Glass*, New Jersey.

	Kase Tipi	Buluntu Yeri	Buluntu Durumu	Renk	Çapıcm
1	Yüzgeçli Kase P.	Sondaj 1-20-13	Sondaj	Kahverengi	-
2	İç Kulüp Şişe P.	Akropol	Erken Duvar Temizlik	Lacivert, opak sarı	-
3	İç Kulüp Şişe P.	1381-21-78		Mor, opak sarı, opak beyaz	-
4	İç Kulüp Şişe P.	Tiyatro		Lacivert, opak beyaz	-
5	Mozak Kase P.	Sondaj 1-20-10	Sondaj	Kahverengi-sarımsak opak beyaz	-
6	Milifon Kase P.	Balneum İrtius T-26 plk	Dolgu Toprak	Mor, Opak Sarı, Opak Beyaz	-
7	Obuklu Kase P.	Peristilli Ev		Kobalt Mavi	15,2
8	Obuklu Kase P.	Peristilli Ev		Kahverengi	13
9	Obuklu Kase P.	Peristilli Ev		Renksiz	12
10	Obuklu Kase P.	Akropol		Amber	-
11	Obuklu Kase P.	Ada-5		Kahverengi	12
12	Obuklu Kase P.	Akropol		Kahverengi	10,4
13	Obuklu Kase P.	Aşağı Hamam-Palæstra	Dolgu Toprak	Sarımsak Yeşil	11
14	Obuklu Kase P.	Akropol		Açık Mavi	17
15	Obuklu Kase P.	Peristilli Ev		Kahverengi	17,4
16	Obuklu Kase P.	Akropol	Taban Üstü	Açık Yeşil	-
17	Obuklu Kase P.	Peristilli Ev		Yeşil	-
18	Obuklu Kase P.	Akropol	Hizans duvarı altı	Kahverengi	13
19	Obuklu Kase P.	Stoa		Renksiz	11,4
20	Obuklu Kase P.	Akropol		Amber	11,4
21	Obuklu Kase P.	Ada-7		Sarımsak Yeşil	14
22	Obuklu Kase Dıp P.	Sondaj 08-11	Sondaj	Yeşil	-
23	Obuklu Kase Dıp P.	Sondaj 1-20-06	Sondaj	Yeşil	-
24	Kabangalı Kase P.	Aşağı Hamam-Palæstra	Sondaj	Yeşil	13,6
25	Kabangalı Kase P.	Aşağı Hamam-Palæstra		Yeşil	13
26	Kabangalı Kase P.	Aşağı Hamam-Palæstra		Yeşil	12
27	Kabangalı Kase P.	Peristilli Ev		Yeşil	13,6
28	Kabangalı Kase P.	Tiyatro		Amber	12,8
29	Kabangalı Kase P.	Akropol	Sondaj	Amber	-
30	Kabangalı Kase P.	Akropol	Hizans duvarı altı	Yeşil	-
31	Kabangalı Kase P.	Akropol		Yeşil	17,6
32	Kabangalı Kase P.	Sondaj 08-13	Sondaj	Amber	14,6
33	Kabangalı Kase P.	Ada-7	Sondaj	Kahverengi	11,6
34	Kabangalı Kase P.	Akropol	Sarı örtü	Yeşil	10,8
35	Kabangalı Kase P.	Akropol		Renksiz	-
36	Kabangalı Kase P.	Tiyatro		Renksiz	10,6
37	Kabangalı Kase P.	Akropol		Kobalt Mavi	-
38	Kabangalı Kase P.	Peristilli Ev		Amber	11,8
39	Kabangalı Kase P.	Peristilli Ev		Kobalt Mavi	11,6
40	Kabangalı Kase P.	Aşağı Hamam-Palæstra	Sondaj	Amber	14,6
41	Kabangalı Kase P.	Aşağı Hamam-Palæstra		Amber	11,4
42	Kabangalı Kase P.	Peristilli Ev		Amber	18
43	Kabangalı Kase P.	Stoa		Açık Mavi	-
44	Kabangalı Kase P.	-	Yüzey	Kobalt Mavi	-
45	Çizgisel Kesme Kase P.	Akropol		Amber	13,8
46	Çizgisel Kesme Kase P.	Akropol	Yüzey	Kahverengi	13,4
47	Çizgisel Kesme Kase P.	Akropol		Kahverengi	12
48	Çizgisel Kesme Kase P.	Akropol		Mor	11,8
49	Çizgisel Kesme Kase P.	Akropol		Renksiz	9,6
50	Çizgisel Kesme Kase P.	Akropol		Mor	-
51	Çizgisel Kesme Kase P.	Akropol		Amber	-
52	Çizgisel Kesme Kase P.	Akropol		Amber	18,8
53	Çizgisel Kesme Kase P.	Akropol		Kahverengi	13,4
54	Çizgisel Kesme Kase P.	Peristilli Ev		Kobalt Mavi	14
55	Çizgisel Kesme Kase P.	Ada-5	Taban üstü	Kobalt Mavi	13,6
56	Çizgisel Kesme Kase P.	Akropol		Amber	12,4
57	Çizgisel Kesme Kase P.	Akropol		Açık Yeşil	12,6
58	Çizgisel Kesme Kase P.	Ada-7	Taban üstü	Kobalt Mavi	-
59	Çizgisel Kesme Kase P.	Akropol		Mor	11,8
60	Çizgisel Kesme Kase P.	Aşağı Hamam-Palæstra	Sondaj	Açık grimsi-erguvan	-
61	Çizgisel Kesme Kase P.	Sondaj 08-2006	Sondaj	Kahverengi	10,4
62	Çizgisel Kesme Kase Dıp	Akropol		Amber	4,5
63	Çizgisel Kesme Kase Dıp	Akropol	Hizans duvarı altı	Kahverengi	-
64	Çizgisel Kesme Kase Dıp	-	Yüzey	Amber	2,4
65	Dekonstrüktif Kase P.	Aşağı Hamam-Palæstra	Dolgu Toprak	Amber	-
66	Dekonstrüktif Kase P.	Akropol	Yüzey	Kahverengi	9
67	Roma Dönemi Tabak P.	Peristilli Ev		Opak Beyaz	21,8
68	Roma Dönemi Tabak P.	Tiyatro	Dolgu Toprak	Renksiz	19
69	Roma Dönemi Tabak P.	Tiyatro		Renksiz	20

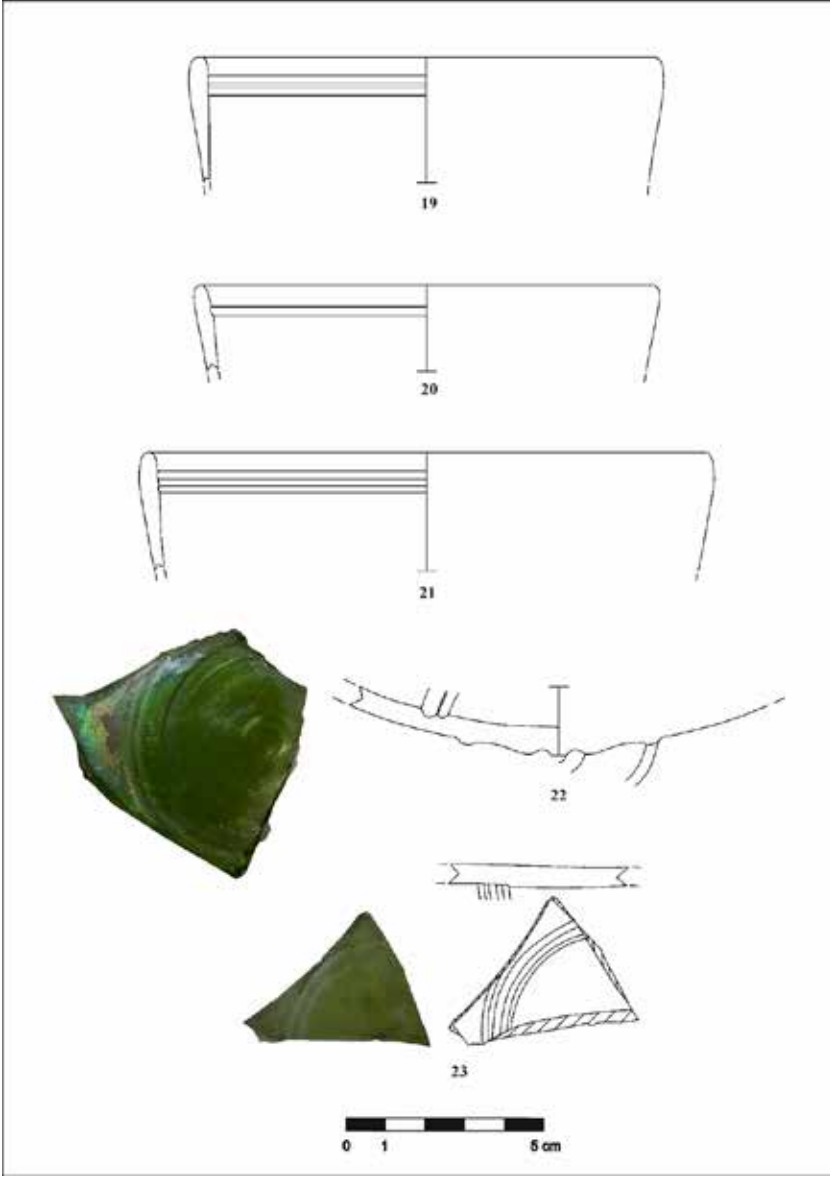
Figür 1: Metropolis kazısı Hellenistik ve Erken Roma İmparatorluk Dönemi camları.

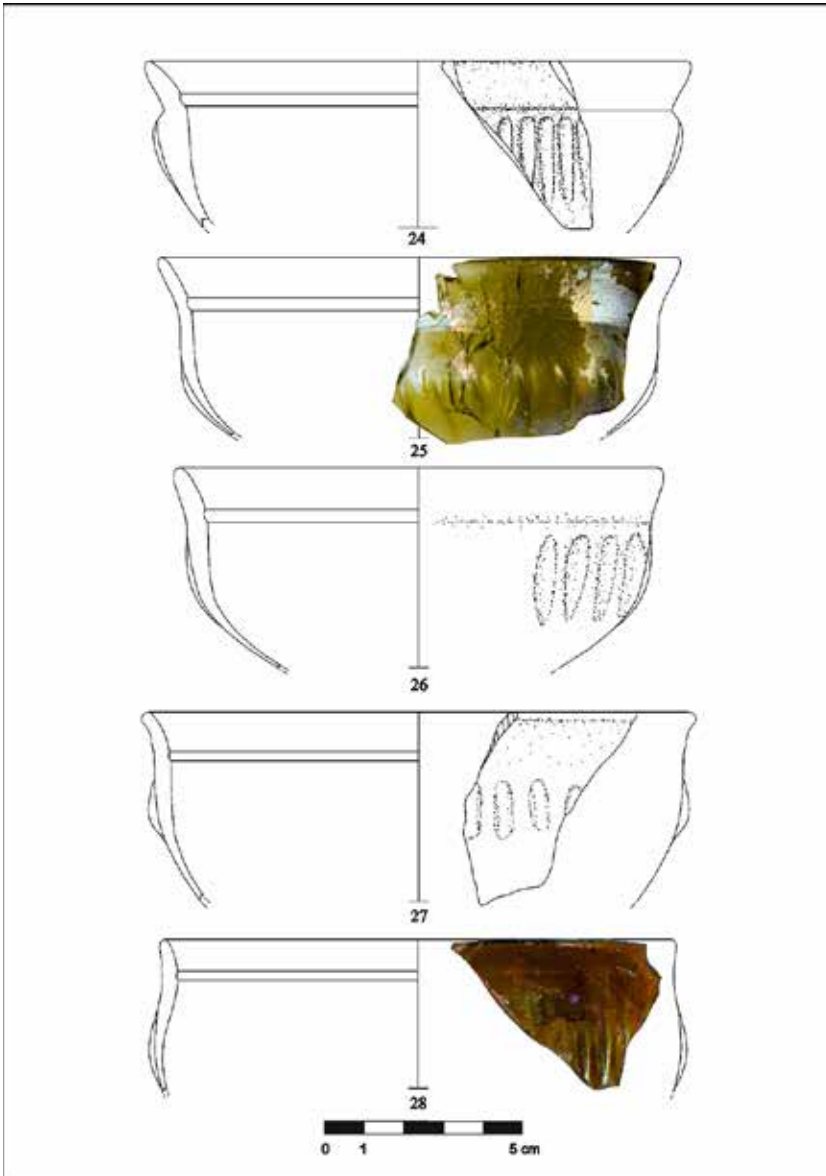
Figür 2: Metropolis kazısından Hellenistik Dönem yüzgeçli kâse parçası (Fig.2.1), iç kalıp tekniğinde şişe parçaları (Fig. 2.2-4), mozaik kâse parçası (Fig. 2.5), millefiori kâse parçası (Fig. 2.6); yarı küresel oluklu kâse parçaları (Fig. 2.7-12).

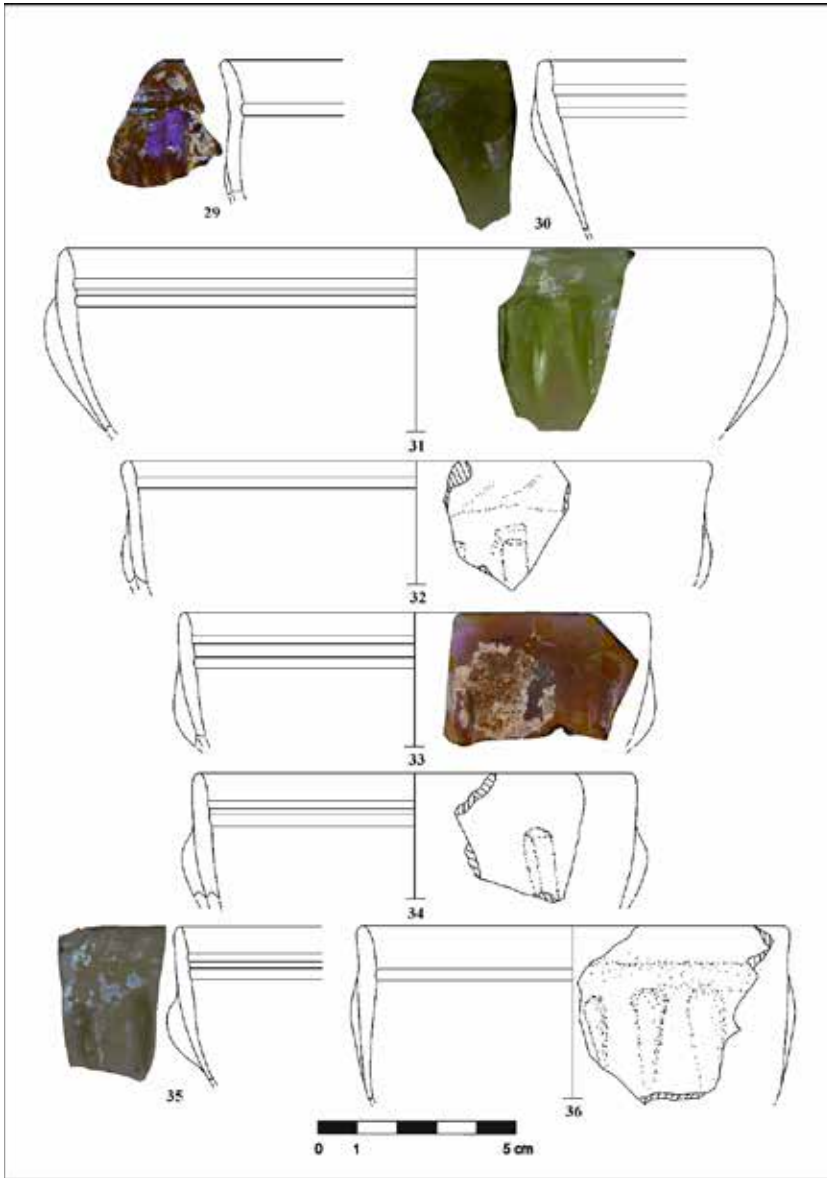
Figür 3: Metropolis kazısı Geç Hellenistik Dönem konik oluklu kâse parçaları.

Figür 4: Metropolis kazılarında Geç Hellenistik Dönem silindirik-düz dipli oluklu kâse parçaları (Fig. 4.19-21), oluklu kâse dip parçaları (Fig. 4.22-23).

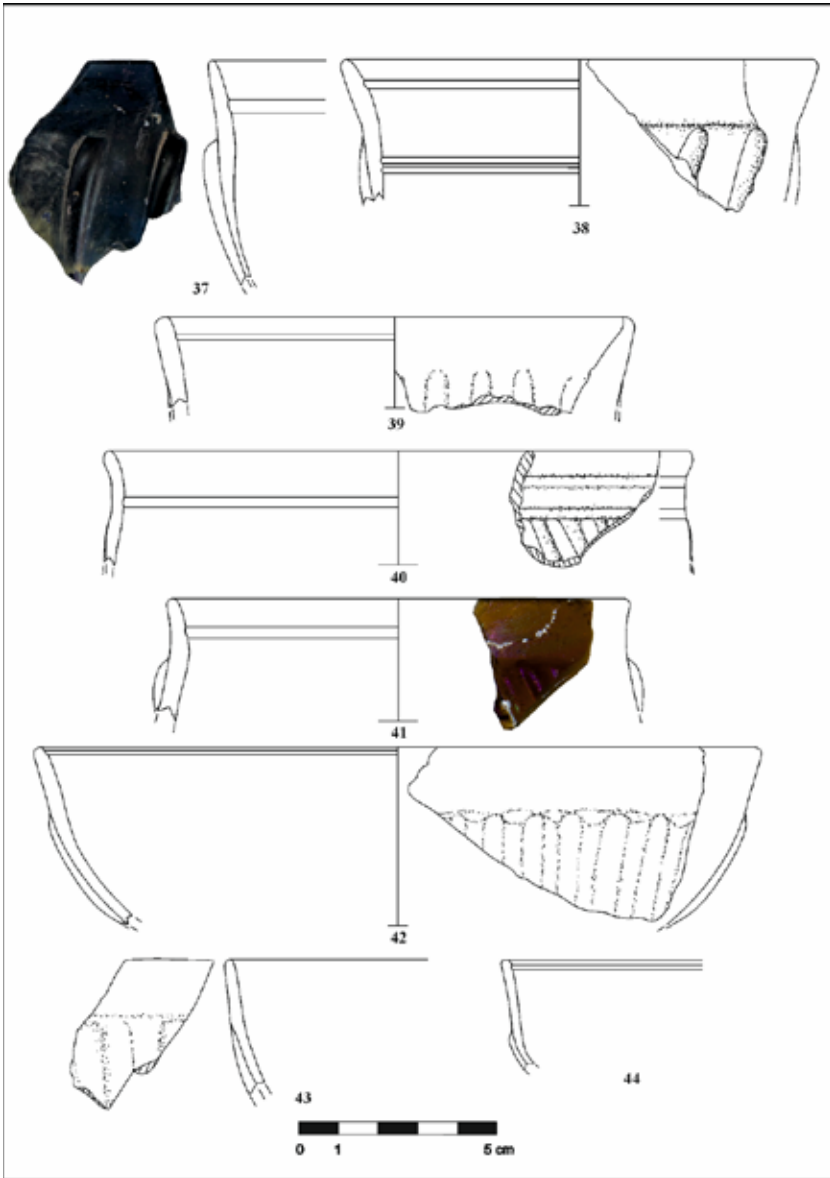

Figür 5: Metropolis kazısı Geç Hellenistik-Erken Roma İmparatorluk Dönemi kaburgalı kâseleri.

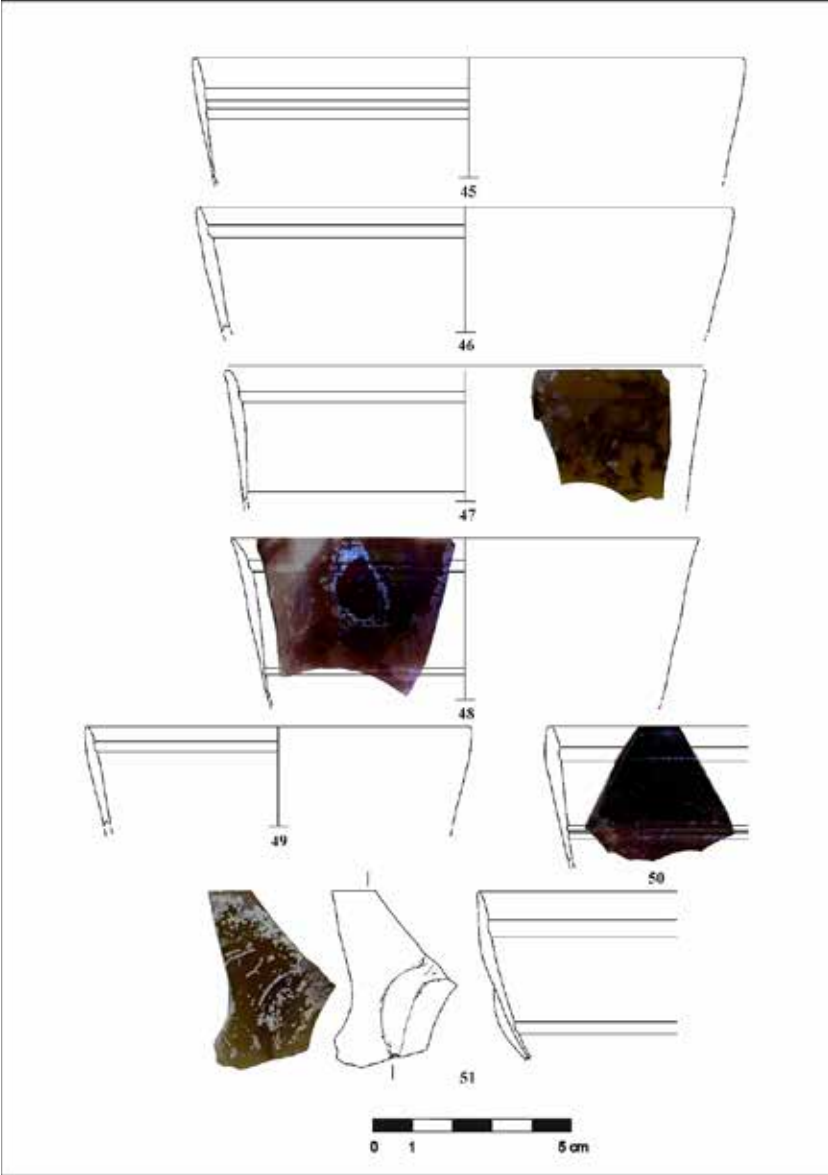

Figür 6: Metropolis kazısı Geç Hellenistik-Erken Roma İmparatorluk Dönemi kaburgalı kâseleri.

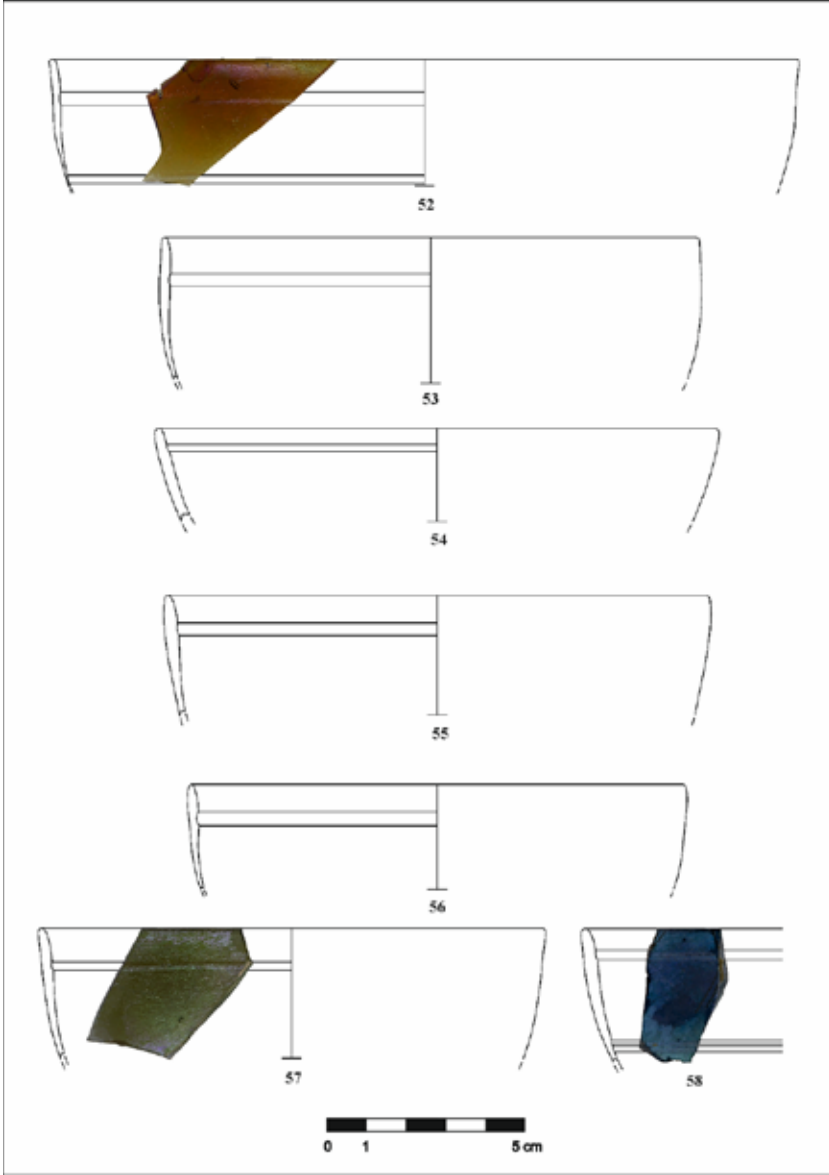

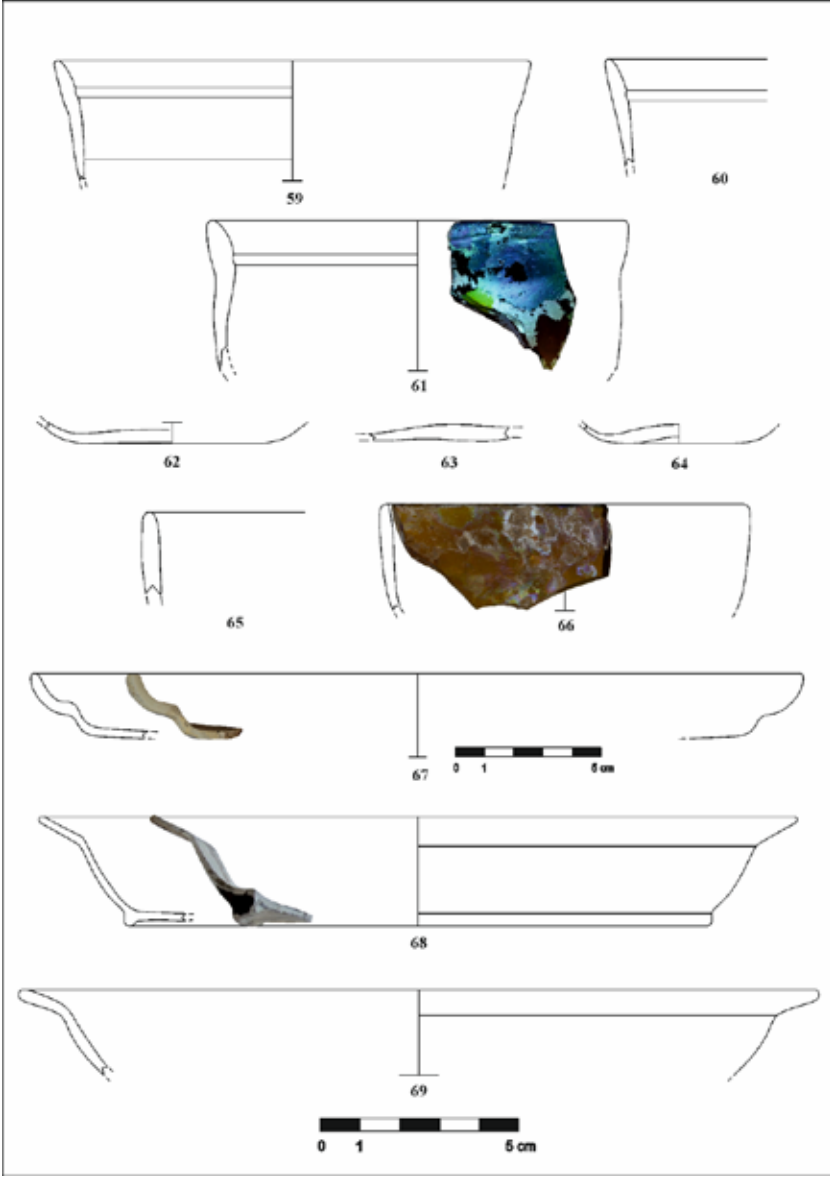
Figür 7: Metropolis kazısı Geç Hellenistik-Erken Roma İmparatorluk Dönemi kaburgalı kâseleri.

Figür 8: Metropolis kazısı Geç Hellenistik-Erken Roma İmparatorluk Dönemi çizgisel kesme derin kâseleri.

Figür 9: Metropolis kazısı Geç Hellenistik-Erken Roma İmparatorluk Dönemi çizgisel kesme yarı küresel kâseleri.

Figür 10: Metropolis kazısından Geç Hellenistik-Erken Roma İmparatorluk Dönemi çizgisel kesme kâseler (Fig. 10.59-61), çizgisel kesme kâselere ait dip parçaları (Fig. 10.62-64), dekorasyonsuz kâse parçaları (Fig. 10.65-66), Erken-Orta Roma İmparatorluk Dönemi tabakları (Fig. 10.67-69).

Eskiçağ'da Tapınak Köleleri: *Hierodouloi* / *Hetairai*

Temple Slaves in Antiquity: *Hierodouloi* / *Hetairai*

Leyla Aydemir¹

öz

Eskiçağ'da bir tanrı ya da tanrıçaya adanmayla ortaya çıkan kutsal köle statüsü, beraberinde birtakım ayrıcalık ve aynı zamanda yükümlülükler getirmiştir. Adanılan tanrı ve tanrıçaya göre tapınak hizmeti değişebildiği gibi farklı coğrafyalarda farklı şekillerde gerçekleşen adanma biçimleri de kutsal kölelerin hem sosyal ve hukuki statülerinin hem de görevlerinin değişmesine neden olmuştur. Genel literatüre göre, kutsal köleler bazen kültüsel ritüellerde rahip ve rahibelere eşlik etmiş, kurban törenlerini yönetmiş, bazen büyük tapınak arazilerinin işletilmesi, tapınakların inşaa ve bakımı gibi birtakım görevlerde rol almış, bazen de tapınağın bulunduğu kentin sosyo-ekonomik durumuna bağlı olarak fahişelik yapmış ve tapınağa gelir sağlamıştır. Bu makalede, bütün bu durumların hangi koşul ve kriterlere bağlı olarak ortaya çıktığı, kutsal köle anlamında kullanılan hierodoulos ve hetaira statüleri üzerinden ele alınarak eski edebi, epigrafik ve papirolojik kaynaklar ışığında değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Tapınak Köleleri, Kutsal Köleler, Hierodoulos, Hetaira, Hiera

ABSTRACT

The status of sacred slavery, which emerged with devotion to a deity in Antiquity, brought some privileges and obligations at the same time. As temple service can change according to the deity to whom it is dedicated to, the forms of dedication that take place in different ways in various lands have caused both the social and legal status of the sacred slaves to change, as well as their duties. According to the general literature, sacred slaves sometimes accompanied priests and priestess in cult rituals, directed sacrificial ceremonies, at times took part in some tasks such as the operation of large temple lands and, the construction, and maintenance of temples, and sometimes acted as prostitutes and provided income for the temple depending on the socio-economic situation of the city where the temple was located. In this article, the conditions and criteria of all these situations will be evaluated in light of the ancient literary, epigraphic, papyrological, and modern sources by considering the terms hierodoulos and hetaira, which are used in the sense of sacred slave.

Keywords: Temple slaves, sacred slaves, Hierodoulos, Hetaira, Hiera

¹Dr., Kocaeli, Türkiye

ORCID ID: LA. 0000-0002-5453-8426

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Leyla Aydemir,

Nene Hatun mh. Turgut Reis cd. Hacı Arif Bey sk.

No: 1 Kocaeli, Türkiye

E-mail: leylaaydemir8@gmail.com

Başvuru/Submitted: 30.05.2022

Revizyon Talebi/Revision Requested: 00.00.2022

Son Revizyon/Last Revision Received: 00.00.2022

Kabul/Accepted: 21.08.2022

Atıf/Citation: Aydemir, L. (2022). Eskiçağ'da tapınak köleleri: *Hierodouloi* / *Hetairai*. *Anadolu Araştırmaları-Anatolian Research*, 27, 275–303. <https://doi.org/10.26650/anar.2022.996727>

EXTENDED ABSTRACT

The institution of sacred slavery in Antiquity is an interesting subject with a long scholarly history of much debate. Despite numerous important and seminal published works on sacred slaves, studies still continue to find answers to some questions. In this article, answers were sought to several questions regarding the sacred slavery problem within the general framework of providing a contribution to the subject. How was the status of sacred slave was obtained? Was there a legal aspect of sacred slavery? How were individuals declared sacred slaves? Did this status provide any privileges to the individual? Did sacred slaves take part only in cult activities or did they have other responsibilities as well? Did the status of sacred slaves cover the entire Mediterranean World, which was especially under Greek influence, or did it vary from one land to another? Did the job description of a sacred slave vary with the features of a deity? Based on the terms *hierodoulos* and *hetaira*, which are used to mean sacred slave, answers to these and similar questions have been sought to the extent permitted by ancient literary works, epigraphic and papyrological sources, and modern research.

Within the scope of these questions, it is understood that the models of the status of *hierodoulos* in Antiquity differs in Egypt than the ones in Anatolia and Greece. While in Ancient Egypt, this status was obtained by the individual's own will to enter the service of a god, in Ancient Anatolia and Greece, such a status appeared when one was emancipated under the authority of a deity. Although there are no traces of a legal regulation regarding protection of this status, the freedoms of the sacred slaves were somewhat guaranteed by the authorities by establishing a divine connection, as can be seen in the inscription of Antiochus I and epigraphic evidence from Egypt. On the other hand, considering being condemned to a life of servitude at a temple or a sanctuary as a sacred slave in Ancient Greece and Anatolia as a way of freedom is too much of an optimistic perspective. Thinking this instead as something between freedom and slavery seems to be a more acceptable approach.

Descendants of individuals who were freed by being devoted to a deity in Ancient Greece and Anatolia continued to live in the system they were raised in and were accustomed to, perhaps because of a contract their ancestors made or voluntarily. Hence, as Strabo states, thousands of sacred slaves worked in the vast lands of Greece and Anatolia, such as Comana, Men, Corinth and Eryx. Glancing at the task descriptions of these sacred slaves, it is seen that they not only took part in cultic rituals, but were put to work in agricultural affairs at the temple fields and even did construction and maintenance work when necessary.

It is understood that, contrary to their counterparts in Ancient Anatolia and Greece, individuals apparently served the deities with the title *hierodoulos* in Egypt voluntarily, whenever the need arose, while continuing their normal daily lives. Egyptian *hierodouloi*, who are thought to have been free persons and had citizenship, since they are mentioned in

papyri written in Ancient Greek from 3rd Century BCE to Roman Period with their surnames, served local deities and took care of sacred animals in the temples. Although sources from the Hellenistic Period do not provide much information about the way these people devoted themselves, the assumption of sacred slaves in Egypt dedicating themselves to gods and goddesses with their own personal initiative as a way of worship is a strong possibility.

Hetairai must have appeared in the Greek World as a unique institution of sacred prostitution with the importing of some cults and rituals from the Ancient Near East to the West, first via trade connections and later interactions in the aftermath of military campaigns, as two goddesses where sacred prostitutes are devoted to appear to be Aphrodite and Ma, which are of Eastern origin. Temple slaves devoted to the goddesses Corinth and Comana, either by their own volition or on behalf of someone else, are mentioned in ancient sources, as they served by selling their bodies. Aphrodite being the Goddess of Love in the Ancient Greek World and Ma's promotion being of a similar aspect, at least in Comana, is very important to show the cultic link between the deities and sacred prostitutes. Indeed, there is no information regarding sacred prostitutes devoted to deities without aspects of love or sexual association. This condition leads to the interpretation that the female sacred slaves in the temples of Aphrodite and Ma may have been associated with unreal phenomena, as well as prostitution in connection with the cult.

Giriş

Köle Kavramı

Eskiçağ'da köle, özgürlüğü elinden alınmış, istenildiğinde alınıp satılabilen, işlevini yitirdiğinde ise gözden çıkarılan biyolojik bir nesne olarak görülmüştür. Eski Yunan uygarlığında köleliğin ortaya çıkışı hakkında kesin bir tarih belirlemek mümkün olmasa da M.Ö. 15. - 12. yüzyıllar arasına tarihlenen Mikenai, Knossos ve Pylos gibi Miken yerleşimlerinde bulunan Linear B tabletlerinde, *doero / doera*¹ olarak adlandırılan kölelerden bahsedilmektedir (Tovar, 1972, s. 318; Ventris & Chadwick, 1973, s. 123, 162, 164, 166, 170, 216, 217, 241, 243, 244, 246 - 249, 252, 256, 258, 261, 264, 277, 278, 353, 419, 445, 448, 451; Masson, 1973, s. 10; Hooker, 2003, s. 9-12; Snell, 2011, s. 19.)². Homeros döneminde, (özellikle savaşta ele geçirilenler için) eril formda *δμῶς*³ “*dmos*”, dişil formda *δμῶή*⁴ “*dmoe*” olarak karşımıza çıkan köle terimi, Klasik Dönem’de *δοῦλος*⁵ “*doulos*” ve *δουλεία*⁶ “*douleia*” biçiminde yaygın bir şekilde kullanılmıştır⁷ (Glotz, 1965, s. 19).

Kutsal Köleliğin Kökeni ve Kullanılan Bazı Terimler

Eskiçağ'da doğuda Babil'den batıda Sicilya'ya kadar, çeşitli şekillerde kendini bir tapınağa dolayısıyla bir tanrı ya da tanrıçaya adanmış olan kutsal kölelerden bahsedilmiştir (Thompson, 2011, s. 200). Eski Yunan dünyasında, tapınak köleliğine ilişkin en erken referanslar, Linear B tabletlerinde “tanrının (tapınak) köleleri” anlamına gelen *teojo doero / teojo doera* ifadeleriyle karşımıza çıkmaktadır (Yamauchi, 1966, s. 32; Ventris & Chadwick, 1973, s. 241, 243, 244, 246, 247, 248, 249, 252, 256 258, 261, 264, 448, 584-585; Wrenhaven, 2012, s. 11). Pylos'da bulunan *PY Ae 303* metni bunların en çarpıcı olanıdır. Bu metnin içerdiği listede, Pylos'ta “kutsal altınla ilişkili rahibenin köleleri” olarak bahsedilen 14 kadın kölenin varlığından bahsedilmektedir (Ventris & Chadwick, 1973, s. 166). “Rahibenin kölesi” tanımı, ekilen arazinin ve elde edilen tahılın miktarını gösteren Pylos'taki E tabletlerinde tekrar göze çarpmaktadır. Bu tabletler arasında öne çıkan *Eo 224* metninde “tanrının kölesi” olarak kaydedilmiş kiracıların yer aldığı listede, rahibenin kendisi de bulunmaktadır (Ventris & Chadwick, 1973, s. 247; Hooker, 2003, s. 9-12). Her ne kadar köle olarak tanımlansalar da bu kişilerin klasik anlamdaki köleden ziyade tanrıya (tapınağa) bağlı üye ya da görevliler oldukları varsayımı öne çıkmaktadır. Olasılıkla eski Yunan dünyasında kökeni Mikenlere dayanan kutsal köleler, evrilerek daha sonraki dönemlerde *hierodoulos* ve başka terimlerle varlığını devam ettirmiştir.

1 Kelimelerin etimolojisi için bkz. Tovar, 1972, s. 318-326.

2 Tabletler için ayrıca bkz. Ventris & Chadwick, 1973, s. 540-541.

3 LSJ s.v. *δμῶς*

4 LSJ s.v. *δμῶή*

5 LSJ s.v. *δοῦλος*

6 LSJ s.v. *δουλεία*

7 Eski edebi kaynaklardaki kullanımlar için bkz. Wrenhaven, 2012, s. 10-13.

Kutsal köle anlamına gelen *hierodoulos*, yine bu anlamda kullanılan *hiera*, *hiera somata* ve tapınak fahişesi anlamına gelen *hetaira* tapınak görevlileridir. Ancak farklı işlevlere sahip bu terimler zaman zaman karıştırılmıştır. Strabon'un *Geographika*'sındaki VIII.6.20 pasajında geçen *hierodoulos* ve *heteira* kelimelerinin yan yana koyulması ve iki kelimenin eşanlamli gibi kullanılmasının mantıksal sonucu, temelde bu karışıklığa neden olmuştur (Budin, 2009, s. 198-199). Strabon'un *hetaira*'yı diğer kavramlarla eş anlamda kullanması, bilim insanları arasında haklı olarak farklı görüşlere yol açmıştır⁸. Köleler hakkında önemli çalışmalar yapmış olan Budin, epigrafinin, papyrolojinin, Strabon'un ve hatta Cicero'nun işaret ettiği *hierodoulos*, *hiera* ve *hiera somata* kavramlarının, tapınak fahişeliği anlamına gelen *hetaira* ya da fahişeliğin herhangi bir çeşidiyle ilgili olmadığını ifade etmektedir (Budin, 2009, s. 198-220). Yunan kültüründe merkezi bir terim olan *hiera* (*hieros*), türevleriyle birlikte terminolojide tipik bir biçimde kült görevlilerine yani kutsal topraklarda oturan ya da en yaygın şekliyle kendini kutsal yola adanmış ya da başkası tarafından adanmış özgür veya azatlı kişilere işaret etmektedir (Westermann, 1955, s. 57; Budin, 2009, s. 198-220; Potter, 2012, s. 683; Caneva & Pizzi, 2015, s. 167; Orlin, 2016, s. 421). Lykia'da bulunmuş, tarihi tam olarak belirlenemeyen bir yazıt, bu tezi açıkça onaylayan epigrafik kaynaklardandır.

“Menandrasıs'in oğlu, Onobaros'un torunu Hermaios'un oğlu Kloinizos, kendi kızları olan Akierous ve Apionitheis'i kutsal köle olarak, Mater Oreia'ya adadı. Areios oğlu Opramis'in dışında Kloiniziraios da tanrıçaya ait olsun ve hiç kimsenin buna itiraz etmesine kesinlikle izin verilmesin. Aksi halde (o kişi) Meter Orea'nın önünde sorumlu olsun ve 500 kutsal drahmi ödösin” (Heberdey & Kalinka, 1896, no. 79; Hülsen, 2008, s. 86-87; Budin, 2008, s. 173).

Tapınağa adandıktan sonra tanrının ya da tanrıçanın malı sayılarak çeşitli dünyevi bağımlılıklardan kurtulan kişilere işaret eden bu tarz durumları sık sık yazıtlarda görmek mümkündür (Curtius, *Anecdota Delphica*, 1843, s. 10-47).

***Hierodouloi* (Kutsal Köleler)**

Eski Yunanca'da *ἱερός*⁹=*hieros* (kutsal) ve *δοῦλος*¹⁰= *doulos* (köle) kelimelerinden türetilmiş *ἱερόδουλος*¹¹=*hierodoulos*; tanrıya adanmış, buna bağlı olarak tanrının koruması gibi bir takım imtiyazları elde etmiş, kutsal alanlardaki işleri yapmakla görevli özgür bir kadın veya erkeği ifade etmektedir (Hülsen, 2008, s. 5; Budin, 2009, s. 200; Scheer, 2009, s. 14, 16; Orlin, 2016, s. 421). Bu kavramın yanı sıra eski Yunanlarda ve özellikle eski Anadolu'da kutsal kölelere aynı zamanda *ἱερά σώματα*¹²=*hiera somata* (kutsal bedenler) ya da sadece *ἱερά/ἱερός*=*hiera/ hieros* (kutsal) da denilmiştir (Orlin, 2016, s. 421).

8 Bilim insanları arasındaki görüş farklarına, *Hetairai* başlığında değinilmiştir.

9 LSJ s.v. *ἱερός*

10 LSJ s.v. *δοῦλος*

11 LSJ s.v. *ἱερόδουλος*

12 LSJ s.v. *σῶμα*.

Linear B tabletlerinde “tanrının (tapınak) köleleri” anlamına gelen *tejo doero / tejo doera* terimiyle benzerlik gösteren *hierodoulos*, Mısır’da MÖ 3. yüzyılda ilk kez ortaya çıkana kadar, Yunan költ literatüründe kaybolmuş fakat Mısır’daki çıkışından sonra doğudaki Hellenistik krallıklarda yaygın bir şekilde kullanılmıştır (Otto, 1949, s. 9-10; Debord, 1971, s. 137; Scholl, 1985, s. 468-469; Hülsen, 2008, s. 78; Budin, 2009, s. 200).

Mısır’da *Hierodouloi*

Mısır’da MÖ 3. yüzyılda ilk kez ortaya çıktığında *hierodoulos* kelimesi, bir tanrı, tanrıça veya tapınağa bağlı, bazı vergilerden muaf bir költ görevlisine işaret eden, yerel idareciler ya da kral tarafından korunan ve dünyevi toplumun angarya işlerinden teorik olarak sorumlu olmayan, imtiyazlı bir sınıf olarak dikkat çekse de özellikle Yunan ve Roma dönemlerindeki Mısır’da her zaman aynı durumu ifade etmemiştir (Scholl, 1985, s. 468; Budin, 2009, s. 200-202).

Hierodoulos kelimesinin ilk geçtiği *P. Cairo Zen. 59.451*¹³ papirüsünde bile kutsal kölelerin ayrıcalıklı bir konumda buldukları açıkça göze çarparken, dönemin hiyerarşik düzeninde zaman zaman görevlerinin dışındaki angarya işleri yapmak zorunda kaldıkları da anlaşılmaktadır.

“*Kedilerin besleyicileri olan Boubastis’in kutsal köleleri (isrōdoulōi) Zenon’a selamlarını gönderdi. Kral haklı olarak ülke çapında bu insanları [hierodoulos] angarya işlerden muaf tuttu, Apollonios da ayımsını yaptı. Bizler Sophthis’teniz. Yine de Leontiskos, hasatta çalışmak için bizi zorla gönderdi ve sizi rahatsız etmeyelim diye bizden istediği işi yaptı. Ama şimdi ikinci kez, Leontiskos bizi yaz hasadına ve tuğla yapmaya gönderdi. Biz iki kişiyiz. Onun için vergi olarak angarya işleri yapmakla yükümlü olan tuğlacıları Sophthis, Amerois ve Besan’da tutuyor. O halde kral ve dioiketes Apollonios’un ayarladığı düzene göre hareket edin. Sizden başka başvurabileceğimiz kimse yok*”¹⁴.

Hibeh’te bulunan ve yaklaşık olarak MÖ 3. yüzyılın ortasına tarihlenen *P.Hib.1.35* papirüsünde de korunma ayrıcalığına sahip kutsal kölelerden bahsedilmektedir (Grenfell, Hunt, Turner, 1906, s. 176-177, no. 35).

“*Büyük Thoeris’in kutsal köleleri olan biz, Pokous’un oğlu Petosiris, Petesis’in oğlu Onnophris ve kutsal kölelerin geri kalanı Sonnophris’i selamlıyoruz. Senin koruman sayesinde uzun zamandan beridir tapınağın gelirlerini düzenli bir şekilde yönetiyoruz ve şimdi eski zamanlarda olduğu gibi senin tarafından korunuyoruz...¹⁵*”.

Burada adı geçen kölelerin yazılı talepleri, onlar hakkında yasal bir düzenleme yapılmış olabileceğini akla getirirken aynı zamanda okur-yazar olduklarını ve statüleri gereği

13 Papirüs metni için bkz. Edgar, 1971, s. 175.

14 Çeviri için yararlanılan kaynaklar: Edgar, 1971, s. 175; Scholl, 1985, s. 469; Austin, 2006, s. 546; Budin, 2009, s. 200 – 201; (Çevrimiçi) <http://papyri.info/ddbdp/p.cair.zen;3;59451#>, 20.07.2021.

15 Çeviri için yararlanılan kaynaklar: Grenfell, vd., 1906, s. 177; Budin, 2008, s. 169.

kendilerine tanınmış hakların korunmasını talep edebilecek kadar da özgür olduklarını göstermektedir.

Mısır tanrıçası Thoeris'in (Tawaret) kutsal köleleri olarak kendilerini tanıtan bu kişilerin taşıdıkları isimlerden, özgür kişiler oldukları da anlaşılmaktadır (Scholl, 1985, s. 472-473). Aynı durum, kendi iradeleriyle tanrıçaya hizmet ettiklerine ve varsayımsal olarak bir tür yönetici pozisyonunda olan Sonnophris'in koruması altında işlerini yürüttüklerine de işaret etmektedir.

Mısır'da bir tapınaktaki gelir hesaplarıyla ilgili, MÖ 3. yüzyıla tarihlenen belgelerden başka biri olan *P. Hib. 213*'te ise, rahip ve çeşitli meslek gruplarından kişilerin isimleriyle birlikte yer aldığı tapınak görevlileri kaydedilmiştir (Turner, 1955, s. 131-132, no. 213). Bu belgede yine Mısırlı ve yasal olarak özgür kişiler oldukları anlaşılan bu kişilerin tapınağın gündelik işçi ve hizmetlileri olduğu anlaşılmaktadır (Turner, 1955, s. 131-132; Scholl, 1985, s. 475).

MÖ 3. yüzyıla tarihlenen ve uzun bir kira sözleşmesini içeren başka bir belgede (P.Frankf. 2) yine Mısırlı olduğu anlaşılan ve *hierodoulos* olarak nitelendirilen bir tapınak kölesi, Oxyrhynchus'taki Thoeris tapınağında karşımıza çıkmaktadır (Lewald, 1920, s. 16-23; Otto, 1949, s. 27; Scholl, 1985, s. 475).

Bu belgelerden hareketle Mısır için epigrafik kaynaklarda daha çok yerel tanrı ve tanrıçalarla ilişkili görülen *hierodoulos* kavramının, en basit anlamda kişinin dindarlığına ve adanmışlığına işaret ettiğini söylemek mümkündür. Yunan ve Roma dönemlerindeki Mısır'da *hierodoulos* kelimesinin anlamında bir değişikliğin, anlam genişlemesinin olmadığı da göze çarpmaktadır (Scholl, 1985, s. 487). “IEΠOΔOYΛOΣ im griechisch-römischen Ägypten” başlıklı çalışmasında önemli metin analizleri yapan Scholl, Yunan ve Roma dönemlerindeki Mısır'dan önceki zamana denk gelen metinlerde, *hierodoulos* kelimesinin bir köleyi belirtmediğini dolayısıyla bir köle terimi olmadığını ifade etmektedir (Scholl, 1985, s. 487). Daha sonraki dönemde, yerli Mısırlılar, Mısır'daki Yunan ve Romalılar için bile durumun aynı olduğunu ifade eden Scholl, buradaki kutsal kölelerin asıl görevlerinin doğrudan bir külte bağlılık olmadığını, özgür bireyler olarak çeşitli mesleklerde çalıştıklarını ve gerektiğinde becerileri doğrultusunda tapınağa da hizmet verdiklerini savunmaktadır (Scholl, 1985, s. 487). Bu noktada, diğer bölgelerdeki kutsal kölelerden farklı olan Mısır'daki *hierodoulos*'ların, hukuki ve sosyolojik bağlamda daha özgür olduklarını ileri sürmek mümkündür. Fakat *hierodoulos*'la ilişkili papirolojik kayıtlardan bir takım bilgiler elde etmemize rağmen adanma biçimlerine, hukuki ve sosyal statülerine dair elimizde yeterli kadar bilgi bulunmadığından bu yorumlar sadece birer varsayımdır. Diğer taraftan tapınak kölelerinin Mısır'daki varlığını kanıtlayan belgelere rağmen *hierodoulos* kelimesinin çokça geçtiği eski edebi kaynak olan Strabon'un *Geographika*'sında Mısır tasvir edilirken, bu

kelime hiç kullanılmamıştır. Eski Anadolu'da ise bu durumun aksine *hierodoulos* ve eş anlamlarını ifade eden kelimeler sıkça kullanılmıştır.

Eski Anadolu'da *Hierodouloi*

Tanrıya ait topraklara bağlı kişi tanımıyla *hierodoulos*, Anadolu'da Hitit Dönemi'ne kadar uzanırken, Mezopotamya'daki kutsal kölelik ile de benzerlik göstermiştir (Potter, 2012, s. 683). Anadolu ve Armenia'nın yakın çevresinde bu terim, yüksek bir rahibin yönetimi altında bir ya da daha fazla tanrıya ait kutsal topraklarda (*hiera khora*) yaşayan ve buralarda hizmet eden kimseleri tanımlamak için kullanılmıştır (Budin, 2008, s. 171-172). Anadolu'da kutsal yerleşimcileri ve ekonomileriyle kutsal topraklar, ilk olarak Tunç Çağı'nda ortaya çıkmış, Hellenistik ve Roma Dönemi'ne kadar devam etmiştir (Budin, 2008, s. 171-172). Roma İmparatorluk Dönemi'nde bile bağlı oldukları tapınaklardan dolayı kutsal köleler vergilerden muaf tutulmuştur (Budin, 2008, s. 200).

Anadolu'da kutsal köleler için kullanılan en erken terim *hiera somata*'dır. Bu terim, epigrafik kaynaklarda ilk olarak MÖ 3. yüzyılın sonundaki Karia seferi sırasında, III. Antiokhos'un ordusu tarafından Amyzon kentine ve Artemis Tapınağı'na verilen büyük zararın anlatıldığı yazıtlardan birinde geçmektedir (Robert-Robert, 1983, Amyzon no. 18). Yazıtta, III. Antiokhos'un ordusu tarafından tapınak yağmalandıktan sonra esir alınan kutsal kölelerin (*τῶν ἱερῶν σωμαίων*), Hermias adında birinin aracılığıyla tekrar kente geri götürülmesinden bahsedilmektedir. Kutsal kölelerin *hiera somata* olarak kaydedildiği MÖ 3. yüzyılın sonu MÖ 2. yüzyılın başına tarihlenen başka bir yazıt, Didyma'da bulunmuştur (Günther, 1969/1970, s. 238 - 240). Bir bina yazıtı olan bu belgede, tapınak mimarı ve kutsal kölelerin (*τοῦ θεοῦ σώματα*) yaptığı işler, kullanılan malzeme ve maliyetler ele alınmıştır. Bu yazıt, Didyma'da kutsal kölelerin inşaat işlerinde çalıştıklarını gösteren önemli bir kanıt olma özelliği taşıırken, Glotz başka verilerle bu işlere mermer çıkarma işini de eklemektedir (Glotz, 1965, s. 351).

Lydia'daki Hierokaisareia'da bulunan ve MS 1. yüzyıla tarihlenen bir yazıtta ise Artemis Persike olarak da bilinen Anaitis'e adanmış kölelerden '*somata hiera*' (*σώματα ἱερά*) olarak bahsedilmektedir (TAM V,2 1252).

"Tiberius Claudius Caesar Germanicus'un imparator, Publius Cornelius Scipio'nun eyalet valisi oldukları ve tapınak sorumluları (hieronomos) olarak Artemidoros'un oğlu Kretinos ile Rhostios'un oğlu Biton'un görev yaptıkları sırada Tanrıça'ya adanan kutsal köleler şunlardır: Agathion'un kızı Aphia tarafından (adanan) 14 yaşındaki (kız çocuk) Olympias; Papias oğlu Menandros tarafından (adanan) 12 yaşındaki erkek çocuk Apollonios; Publicia Saturna tarafından (adanan) 40 (?) yaşındaki kadın Syntykhe; Lucius kızı Octavia Ventusa tarafından (adanan) 13 yaşındaki (kız çocuk) Synete ile 11 yaşındaki kız çocuk Kyklas" (TAM V,2 1252)¹⁶.

16 Yazıt çevirisinin alındığı kaynak: (Çevrimiçi) <https://www.hasanmalay.com/index.php/din/artemis-persike>, 31.07.2021.

Malay, bağışlanan bu kölelerin kutsal köle olarak tapınağın temizlik, aydınlatma, bahçe ve hayvan bakımının yanı sıra dini törenlerde yardımcılık gibi işlerle ilgilendiklerini ifade ederken, özellikle çocuk yaşta tapınaklara bağışlanan bu gibi kölelerin kutsal fahişe olarak çalıştırılmadıklarını ve bunların ilerleyen yıllarda tapınak hiyerarşisinde üst sınıflara yükselebildiklerini iddia etmektedir¹⁷.

Anadolu'da şimdiye kadar ulaşılan epigrafik kaynaklarda kutsal köle sayıları, kitleleri temsil etmediğinden sosyolojik bazı yorumları sınırlamaktadır. Özellikle Eskiçağ Anadolu'sundaki kutsal köleler için en kapsamlı kaynak olan Strabon'un aktardıkları ise doğal olarak daha geniş bir perspektif sunmakta ve Doğu'da dini tapınımın, tapınaklara ait olan geniş arazilerde gösterişli bir biçimde kutlandığı ve bunun için de tapınakların çok sayıda köle ve hizmetkâra sahip olması gerektiği fikrini desteklemektedir. Tapınakların çok sayıda kutsal köleye sahip olmasının bir başka nedeni de buraların kendi kendini finanse etme beklentisinden kaynaklanıyor olmalıdır. Nitekim diğer tapınakların yanı sıra Kappadokia Komanası'ndaki tapınağın 6000 kadar *hierodoulos*'a ve Morimene'nin de aynı sınıftan 3000 kişiye sahip olmasının nedeni bu olmalıdır (Strabon XII.2.3; XII.2.6).

"Bu Anti - Tauros'lardaki derin ve dar vadilerde Komana ve buradaki halkın "Ma" dedikleri Enyo Tapınağı bulunur. Burası önemli bir kenttir; halkını çoğunlukla dindar kişiler ve tapınakta yaşayan hizmetkarlar oluşturur. Halkı Kataonialılar olup genellikle kralla tabi olarak sınıflandırılırlarsa da aslında çoğunlukla rahibe tabidirler. Rahip tapınağın ve hizmetkârlarının ruhani başkanıdır. Ben burada konuk olduğum zaman, bunların sayıları, kadın erkek karışık altı binden fazlaydı. Ayrıca tapınağın, geliri rahipler tarafından kullanılan önemli bir de arazisi vardı. Kappadokia'da krallardan sonra rahip gelir ve genellikle rahip kralla aynı soydandır..." (Strabon XII.2.3¹⁸).

"...Ouenasa'daki Morimene'de, üç bin hizmetkarı barındıran Ouenasa Zeus'una ait bir tapınakla, rahibe yılda yüz talanton'luk bir gelir sağlayan verimli ve kutsal bir arazi bulunur. Komana'da olduğu gibi bu da yaşamı boyunca rahiplik yapar ve rütbe itibarıyla Komana rahibinden sonra ikinci gelir" (Strabon XII.2.6¹⁹).

Sayısal verilere ulaşabildiğimiz bu gibi pasajlar aynı zamanda tapınak özerkliğinde rahiplerin de gücünü ortaya koymaktadır. Diğer taraftan eski Anadolu'da bir rahibin kontrolü altındaki kutsal toprakların üretici yerleşimcileri olan *hierodoulos*'ların hak ve statülerini açıklayan en önemli ve ayrıntılı epigrafik kanıt, Kommagene kralı I. Antiokhos'un yazdırdığı, MÖ 1. yüzyıla tarihlenen yazıttır (SEG 53. 1776; IGLSyr I.1; OGIS I. 383 Nemrud Dağı; Otto, 1949, s. 10; Caneva & Pizzi, 2015, s. 180).

17 (Çevrimiçi) <https://www.hasanmalay.com/index.php/din/artemis-persike>, 31.07.2021.

18 Çeviri için yararlanılan kaynak: Pekman, 2000, s. 4-5.

19 Çeviri için yararlanılan kaynak: Pekman, 2000, s. 7-8.

“...ne kralın ne hanedanın ne de memurun, ilahi isteğe göre atalarımın tanrularına adadığım, bu kutsal köleleri, çocuklarını ve sonsuza kadar onların soyundan gelenleri köleleştirmesine izin verilemez; kimse onları, başkasına devrederek yabancılaştıramaz, onlara zulmedemez ve onları bu hizmetten uzaklaştıramaz; bunun yerine rahipler onların sorumluluğunu üstlensin, krallar, memurlar ve dindarlıklarından dolayı tanrularla kahramanların lütfunu kazanacak olan tüm bireyler onları korusun...²⁰”.

Caneva ve Pizzi, yazıtta bahsi geçen kutsal kölelerin tam bir özgürlüğe sahip olmadıklarını, ancak yine de basitçe alınıp satılamayacaklarının vurgulandığını ileri sürmektedir (Caneva & Pizzi, 2015, s. 180). Fakat burada tapınak kölesi olarak adanan bu kişilerin dokunulmazlıkları, korunmalarına yönelik ayrıcalıklı statüleri, Antiokhos'un beyanıyla açıkça belirtilmiş ve daha sonra başkaları tarafından yeniden köleleştirilmemeleri dindarlıkla ilişkilendirilerek bir tür garanti altına alınmıştır. Bu yazıt, Hellenistik Dönem'in sonuna doğru geldiğinde bile Anadolu'da kraldan sonra gelen kişilerin rahiplik makamında yer aldığı ve en yüksek onuru ellerinde tuttuklarının da açık bir göstergesidir. Kutsal toprakların işletilmesi ve *hierodoulos*'ların tapınak rahibinin emri altında olduğunu vurgulayan önemli kanıtlardan biri de Strabon'un Komana hakkında aktardıklarıdır.

“Krallar zamanında Komana'nın işleri anlattığım şekilde yönetiliyordu. Ama Pompeius iktidarı ele alınca, Arkhelaos'u rahip atayarak, çevresi iki “skhoini” (yani altmış stadion) olan bir toprak parçasını kutsal alana kattı ve burada oturanların Arkhelaos'a itaat etmelerini emretti. Şimdi o, buraların hâkimi ve kentte yaşayan tapınak hizmetkârlarının efendisidir. Fakat bunları (kutsal köleleri) satmaya hakkı yoktur. Burada da tapınak hizmetkârlarının sayısı altı binden aşağı değildir...” (Strabon XII.3.34²¹).

Yine rahiplerin egemenlik sahasını ve *hierodoulos*'un durumunu anlatan diğer pasajda şu ifadelere yer verilmektedir:

“...Zelitis'e gelince: Semiramis Tepesi üzerinde, içinde Armenia'luların da saygı gösterdikleri Anaitis'e ait bir tapınak bulunan tahkim edilmiş olan Zela kenti vardır. Şimdi burada yapılan kutsal ayinler daha da kutsal bir karakter taşır. Bütün Pontos halkı en önemli sorunlarına ilişkin yeminlerini burada yaparlar. Krallar zamanında tapınak hizmetkârlarının sayısı ve rahibe verilen onur evvelce sözünü ettiğim şekildeydi; fakat şimdi her şey Pythodoris'in egemenliği altındadır. Birçok kimseler, tapınak hizmetkârlarının sayısını ve tapınağın gelirini kötüye kullanmışlar ve azaltmışlardır. Komşu topraklar da yani Zelitis de (içinde bir tepe üzerinde Zela kenti bulunur) çeşitli nüfus alanlarına bölünmüştür; çünkü eski devirlerde krallar Zela'yi bir kent olarak değil; fakat Pers tanrılarının kutsal bir alanı olarak idare ederlerdi ve rahip her şeyin efendisiydi. Burada çok sayıda tapınak hizmetkârı ve zengin gelir kaynaklarına sahip olan rahip otururdu; bu kutsal arazi, kendi öz topraklarıymış gibi rahibe ve kalabalık maiyetine bağlıydı...” (Strabon XII.3.37²²).

20 Yazıt çevirisi için yararlanılan kaynaklar: Dignas, 2002, s. 193; Budin, 2009, s. 203; Thompson, 2011, s. 201-202; Garcia - Bellido, 2020, s. 41.

21 Çeviri için yararlanılan kaynak: Pekman, 2000, s. 45.

22 Çeviri için yararlanılan kaynak: Pekman, 2000, s. 47-48.

Anadolu'daki kutsal toprakları devasa alanlar biçiminde tasvir eden Strabon, rahibin güçlü rolü ve çok sayıda kutsal köle karşısındaki şaşkınlığını örtülü de olsa gizleyememektedir.

Hem epigrafik kaynaklara hem de Strabon'un eski Anadolu'daki kutsal köleler hakkında aktardığı bilgilere göre *hierodouloi*; esaret ve suiistimalden korunmuş, oldukça önemli ve kutsanmış topraklarda, kutsal güçlerin otoritesi altında, kutsanmış kişiler veya soylarından gelen kişiler olarak toplumda yer bulmuştur.

Eski Yunanlar'da *Hierodouloi*

Eski Yunanlarda *hierodoulos*'ların, günlük ritüellerde tanrı ve tanrıçalara çeşitli hizmetler sunup kültlerin yönetimine katkıda buldukları gibi (Dignas, 2002, s. 34) diğer kölelere benzer bir şekilde tıpkı Anadolu'daki gibi ağır işlerde de çalıştıkları anlaşılmaktadır (Malay, 1990, s. 148). Örneğin tapınakların temizlenmesi, aydınlatılması, bakımı gibi işlerin yanı sıra mülkiyeti tapınağa ait olan ve başrahipler tarafından yönetilen geniş arazilerin ekilip biçilmesi işi de *hierodoulos*'ların görevleri içinde yer almıştır (Malay, 1990, s. 148).

Eski Yunan dünyasında geçmişi Mikenlere kadar uzanan kutsal kölelerin, *hierodoulos* terimiyle ifade edilmesi, Yunan coğrafyası için Hellenistik Dönem'e denk gelmektedir. Delos'ta bulunan bir yazıtta (CIG 2953b), Apollon'a adanmış sunuların envanter listesiyle bağlantılı olarak, *hierodoulos* kelimesine ilk kez MÖ 2. yüzyılın ortalarında rastlanmaktadır (Otto, 1949, s. 9-10). Fakat bu terim, MÖ 2. yüzyılda görülmüş olmasına rağmen bir kişinin tanrının hizmetine sunulması geleneğini MÖ 5. yüzyıla kadar götürmek mümkündür. Nitekim Euripides'in *Ion*'unda, Ion ölümden kurtarılarak Delphoi'daki tapınağında tanrının hizmetkârı olarak yetiştirilmesini sağlayan babası Apollon için, “*τοῦ θεοῦ καλοῦμαι δοῦλος εἰμί τ'...*”. “*ben tanrının kölesi olarak adlandırıldım ve öyleyim*” demektedir (Euripides, *Ion*, 309). Buradaki kutsal kölelik terminolojideki bir terimle değil de “*τοῦ θεοῦ ... δοῦλος*” “tanrının kölesi” şeklinde ifade edilmektedir.

MÖ 1. yüzyıla tarihlenen bir yazıtta ise Delphoi'daki tanrı Apollon'a hizmet etmeleri için Bithynia kralı III. Nikomedes tarafından 30 köle “*σώματα τῶ θεῷ*” bağışlandığından bahsedilmektedir (FD III 4:77; OGIS I. 345; SGDI II. 2738; Westermann, 1955, s. 34; Malay, 1990, s. 149). Söz konusu köleler burada *somata* kelimesiyle tanımlanmıştır. Niteliklerine göre sınıflandırıldıkları anlaşılan kölelerin, 19 tanesi hayvanların bakımıyla, 11 tanesi olasılıkla tapınak korosunda müzisyen olarak görevlendirilmiştir (Westermann, 1955, s. 34; Malay, 1990, s. 149). Westermann, tapınaktaki görevlendirmeye yönelik kararın tanrı ve rahiplere değil, tamamıyla Delphoi Yurttaşlar Meclisi'ne ait olduğunu ileri sürmektedir (Westermann, 1955, s. 57). Bu durumda, istisnai olarak, yurttaşlar meclisinin tapınak ve görevlileri hakkında karar verme yetkisine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan kralın adadığı bu kölelerin, tanrıya ait olma yoluyla bir tür özgürlüğe kavuştukları anlamını çıkarmak da mümkündür. Zira köle ya da hizmetçilerin, efendilerin hegemonyasından

kurtulmalarını sağlayan özgürleşme yollarından biri olarak 'kutsal azat' denilen benzer bir sistem bilinmektedir (Caneva & Pizzi 2015, s. 170). Kutsal azatla *hieroi* statüsüne giren kişiler, tam vatandaşlık hakkı elde etmeseler de özgür olduklarını gösteren unsurlar mevcuttur (Caneva & Pizzi 2015, s. 171). Eski Yunan dünyasında 'kutsal azat', çoğu zaman efendinin kişisel tercihi ve yerel normlara göre gerçekleşmiştir (Caneva & Pizzi 2015, s. 170). Bu sistem, kölenin adanması veya tanrıya satılması yoluyla, temelde iki ana biçimde ortaya çıkmıştır (Zelnick-Abramo, 2005, s. 86). 'Adama' yoluyla azat, eski Yunan dünyasının birçok yerinde, MÖ 5. yüzyıldan itibaren bilinen bir formüldür ve bu sistemde köle sahibi, özgür bırakmak istediği köleyi tanrıya adayarak, kutsal kölelerin arasına katılmasını sağlayıp özgürlüğünü vermiş olurdu (Zelnick-Abramo, 2005, s. 86). MÖ 2. yüzyıla tarihlenen Khaironeia'dan bir yazıt buna iyi bir örnek oluşturmaktadır.

*Mnaseas'ın arkhonluğu sırasında, Hippodromios ayının 15. gününde, Eunomos'un oğlu Telleas, Kephisodoros'un kızı Paramona ve Telleas'ın oğlu Kephisodoros kişisel köleleri Zoila'yı Serapis'e hiera olarak adadı... (IG VII 3330; Darmez, 1999, no. 42)*²³.

Tanrıya hayali bir satış yoluyla gerçekleştirilen 'kutsal azat' formülüne işaret eden en erken kaynak MÖ 3. yüzyılın sonlarına dayanmaktadır. Büyük çoğunluğu Delphoi'da bulunmuş olmakla birlikte; batı, orta Yunanistan, Peloponnesos ve eski batı Anadolu'da da bu formülü içeren kaynaklara ulaşmak mümkündür (Zelnick-Abramo, 2005, s. 86-87). Genellikle kölenin 'σῶμα' (beden) olarak tanımlandığı bu formülde efendi, köleyi özgürleştirmek amacıyla tanrıya (tapınak ya da kutsal alana) satar fakat satın alma parasını, kölenin özgür olması koşuluyla tanrıya emanet ederdi (Zelnick-Abramo, 2005, s. 87). Bu formülün en tipik örneklerinden biri MÖ 156- 151 yılları arasına tarihlenen aşağıdaki yazıttır.

"Andronikos'un oğlu Pateras'ın arkhonluğu sırasında, Bysios ayında, Sosias'ın oğlu Sosias, Pythia Apollon'una, Argetiali, adı Nikaea olan bir kadın köleyi (σῶμα γυναικεῖον=kadın bedeni) ve onun oğlu Isthmos'u beş gümüş mina karşılığında sattı ve bütün bedeli aldı; buna göre yaşadıkları sürece, özgür ve dokunulmaz olmaları koşuluyla Nikaea ve Isthmos'un satışları tanrıya emanet edildi" (SGDI II. 1689)²⁴.

Yine MÖ 2. yüzyıla tarihlenen başka bir yazıtta:

"Mesateos'un oğlu Krato [...] üç gümüş mina karşılığında, Armenialı olan İrene adında bir kadın köleyi, Pythia Apollon'una sattı; ve paranın tamamını aldı. Keşil: Erato oğlu Nikarkhos, İrene'nin satışını tanrıya emanet ettiğine göre, (İrene) sonuna kadar özgürdür; kimsenin eline geçmez, dilediğini yapar, dilediğine kaçar" (Westermann, 1945, s. 216; Budin, 2009, s. 208).

23 Yazıt çevirisi için yararlanılan kaynaklar: Darmez, 1999, s. 43-44; Zelnick-Abramo, 2005, s. 86.

24 Yazıt çevirisi için yararlanılan kaynak: Zelnick-Abramo, 2005, s. 87.

Kutsal azat yönteminin bu iki formülünde azat edilmiş ya da tanrıya emanet edilmiş kölelerin daha sonra kutsal köle olarak tanrıların hesabına hizmet ettiklerine yönelik kesin bilgiler bulunmamaktadır. Hatta İrene örneği, azat edilen kişinin tapınağın mülkü olmaktan öte, kişinin meşru bir özgürleşme yöntemine dâhil olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle III. Nikomedes'in adama biçimine benzemesine rağmen kutsal azatla serbest bırakılmış bütün diğer kölelerin, kutsal köle statüsünde tanrı ve tanrıçaların hesabına çalıştıklarını söylemek tutarlı bir yorum olmayacaktır. Fakat bahsi geçen biçimde azat edilmiş bazı kölelerin, *hieros* olarak tanrılara hizmet etme yükümlülüğü altına alınmış olabilecekleri ihtimalini de göz ardı etmemek gerekmektedir. Zira bu duruma örnek oluşturacak bir yazıtta özetle, “*Doilos kendi kölesi Andrikos'u Zeus Basileus ve Trophonios'a hieros olması için adamıştır... (sözleşmenin içinde yer alan bazı koşullar yerine getirildikten sonra) kimsenin Andrikos'u köleliğe indirgemesine izin verilmesin ve Andrikos bu tanrılar için kesilen kurbanları yönetsin*” denilmektedir (IG VII. 3083; Darmez, 1999, no. 13²⁵).

MÖ 2. yüzyıla tarihlenen, Lebadeia'da bulunmuş bu istisnai yazıt, söz konusu formüllerle tanrılara bir adak nesnesi gibi adanan kölelerin, zamanla *hieros*'tan *hierodoulos*'a evirilerek kutsal köle statüsüyle tapınakların kalıcı hizmetlileri pozisyonuna taşınmış olma ihtimalini olasılıklar içine taşımaktadır. Bu olasılık en azından klasik anlamdaki yani bir efendinin hegemonyası altındaki kölelerin, tapınak görevlerinde yer almasını sağlayan bir geçiş yolu olarak düşünülebilir. Nitekim tapınakların köleler için bile birer sığınma ve daha sonrasında koşullu bir özgürleşme yeri olarak tercih edilmesi, kutsal köleliğin ilk adımlarından biri olarak yorumlanabilir. Dolayısıyla Eskiçağ'da 'kutsama' tanrılar ve köleler arasında ahlaki bir bağ oluşturduğundan her durumda eski statülerine göre onlara ayrıcalıklar sağlamış olmalıdır.

Bütün bu veriler, eski Yunanlarda *hierodoulos*'ların istisnaları olsa da çoğunlukla birileri tarafından tanrı ve tanrıçalara adanarak kutsal köle statüsüne geçtiklerini, efendilerin hegemonyasından özgürleştiklerini ve onların soyundan gelen kişilerin de aynı statüyle tapınaklardaki görevlere devam ettiklerini göstermektedir.

***Hetairai* (Kutsal Fahişeler)**

İlk anlamı 'arkadaş' olsa da kutsal köle bağlamında *ἑταίρα*²⁶=*hetaira*, adandığı tanrıça ve onun kutsal alanı için gelir sağlamak amacıyla belli bir bedel karşılığında, bedenini geçici satan kişi için kullanılan bir terim olarak yorumlanmıştır (Strabon XII.3.36). Eğer böyle ise kutsal fahişelik, tapınak binasında ya da tapınak alanında gerçekleşmiş ve bu organizasyon tapınak yetkilileri tarafından ücretli bir cinsel hizmet olarak sunulmuş olmalıdır (Scheer, 2009, s. 10).

25 Yazıt çevirisi için yararlanılan kaynak: Darmez, 1999, s. 29-30.

26 Temel anlam için bkz. LSJ s.v. *ἑταίρα*

Eski Yakınoğu, geleneksel olarak kutsal fahişeliğin anavatını sayılmıştır (Assante, 2009, s. 23). Burada kutsal fahişenin adandığı tanrıça genellikle İřtar²⁷, Astarte ve Asherah olarak anlaşılırken, eski Yunan dđnyasında Aphrodite olarak kabul edilmiştir (Budin, 2006a, s. 417; Larson, 2007, s. 120; Assante, 2009, s. 23). İştar, Astarte ve Asherah'a bağlı olarak, kutsal fahişeliğin bir dođurđanlık ritüeli biçiminde eski Yakınoğu'da ortaya çıktığı görüşü (Burke, 2001, s. 9-14; Scheer, 2009, s. 11-12), tartışmalı olmakla birlikte daha yaygın bir şekilde uzun süre kabul edilmiřtir²⁸. Zira Astour'a göre, Babil kutsal fuhuşun klasik ülkesiydi, MÖ 7. ve 6. yüzyılların dini reformları uygulanıncaya kadar da Yahuda ve İsrail'de²⁹ de kutsal fuhuş uygulanıyordu (Astour, 1966, s. 185). Maclachlan, kutsal fahişeliğin sadece uygulamayla kalmayıp, çeşitli şekillerde Yakınoğu ve eski Yunan dđnyalarında yaygın bir fenomen olduğunu iddia etmektedir (Maclachlan, 1992, s. 146). Eskiçağ'da bu kurumunun varlığına inanan Thompson ise Klasik Döner'de zaten iyi bilinmekte olan kutsal köleliğin, Hellenistik Döner'de hem erkek hem kadını içeren farklı formlar aldığını ve kutsal fahişeliğin, Hellenistik dđnyanın neredeyse bütün bölgelerindeki kutsal alanlara bağlandığını savunmaktadır (Thompson, 2011, s. 200). Kabul gören bu kutsal fuhuş fenomeni, öncelikle çivi yazılı kaynaklarda yer alan listelerdeki rahibe kategorilerine dayandırılmaktadır.

Kutsal fahişelik kurumuna, eski Yakınoğu'daki tapınaklara adanmış rahibelere işaret ettiği dđřünölen *kar.kid*, *harimtu*³⁰ ve benzeri terimlerin yer aldığı çivi yazılı metinler referans olarak gösterilmektedir (Diakonoff, 1986, s. 227-238; Yiğit, 2002, s. 73-81). Kutsal fuhuş konusuna daha eleştirel yaklaşan hatta olmadığı yönünde kapsamlı çalışmalar ortaya koyan akademisyenler de bulunmaktadır. Örneğin Westenholz 1989'da yazdığı makalesinde Mezopotamya'da kutsal fuhuş kurumunun olmadığı sonucuna varmaktadır (Westenholz, 1989, s. 245-265). 1999'daki çalışmasında, *kar.kid*, *harimtu*'dan bahseden metinlerin kapsamlı bir analizini yapan Assante, bu terimlerin yanlış yorumlandığını, aslında bir 'erkeğin kızı ya da karısı olmayan' "bekar kadını" tanımladığını ortaya koyarak, doğrudan kutsal fahişelikle ilişkilendirilemeyeceğini önemli bulgularla kanıtlamış olsa da akademik çalışmalarda kutsal fuhuş ve kutsal fahişeliğin varlığına yönelik eğilim devam etmiştir. Buna karşılık Assante 2009'daki çalışmasında; "*İktisadi ve idari belgelere, erzak ve lügat listelerine, kanunlara, evlat edinme ve evlenme sözleşmelerine, sihir-büyü metinlerine, halk deyimlerine, edebi eserlere bakıldığında kar.kid ve harimtu kelimelerinin fahişeliği ifade etmediği açaıkça görülecektir*" (Assante, 2009, s. 31-32) demektedir. Budin, çalışmalarında

27 İştar'la ilişkilendirilen kutsal evlilik ve tapınak fahişeliği yorumlarının bilimsel temellere dayanmadığı hakkında bkz. Assante, 2009, s. 23-54.

28 Eski Yakınoğu'da kutsal fuhuşun varlığı iddiası için bkz. Astour, M. C. (1966). Tamar the Hierodule: An Essay in the Method of Vestigial Motifs. *Journal of Biblical Literature*, Vol. 85, No. 2 (Jun., 1966), pp. 185-196; Dillon, 2004, s. 199; Scheer, 2009, s. 11.

29 Eski İsrail'deki költ fahişeliği için bkz. Wacker, 2009, s. 55-84.

30 Terim ve tartışmalar için bkz. Güterbock, 1983, s. 155-164; Assante, 1999, s. 5-96; Yiğit, 2002, s. 73-81.

kutsal fuhuşun dolayısıyla kutsal fahişeliğin hem eski Yakındoğu hem de Akdeniz’de hiçbir zaman var olmadığını iddia etmektedir³¹.

1985’e kadar Mezopotamya repertuarında *entu*, *iştartitu*, *kezertu*, *kulmaşitu*, *naditu*, *qadištu* ve *şamhatu* gibi terimlerin kült fahişesi olarak yanlış tercüme edildiğini ileri süren Budin, bu terimleri yeniden ele almakta ve her bir terimi ayrıntılı bir biçimde incelemektedir. Çivi yazılı belgelere dayanarak, Akad İmparatorluğu’ndan beri *entu*’nun “yüksek rahibe” anlamına geldiğini ve geleneksel olarak toplumun en yüksek sınıfından olan kralın kızı ya da kız kardeşi gibi kadınların bu makama layık görüldüğünü ifade eden Budin, *entu* ile cinsel ilişkide bulunmanın zina, saldırı ve cinayetle aynı kategoride ele alınan günahlara eşdeğer olduğunu, ağır cezalar gerektirdiğini, dolayısıyla bu kadınların iffetsizlikle suçlanamayacağını haklı olarak altını çizmektedir (Budin, 2008, s. 21-22). Aileleri için dua etmek amacıyla, üst sınıftan ailelerin genellikle en büyük kızlarına düşen *naditu* pozisyonu ise bekâr ya da çocuksuz yani cinselliği sınırlandırılmış bir kadına işaret ettiğinden kutsal fahişelik olasılığı oldukça düşük görünmektedir (Budin, 2008, s. 22-23). Eski Yakındoğu’da kutsal fahişe manasında kullanılan *qadištu* kavramını da inceleyen Budin, bu statüye sahip kadınların yüksek sınıftan ve makul düzeyde sosyo – ekonomik özgürlüğe sahip oldukları için Mezopotamya tarihi boyunca hem itibarlarında hem de işlevlerinde çeşitliliğin ortaya çıktığı ve böylece bu kavramın anlamsal değişikliğe uğradığı sonucuna varmaktadır (Budin, 2008, s. 23-25). Zira eski Babil hukuk metinlerine göre *qadištu*; evlenebilme, çocuk sahibi olabilme, mülk edinebilme ve başkalarının çocuklarına da bakabilme haklarına sahip bir kadındır (Westenholz, 1989, s. 252). Sütanne olarak hizmet ettiği Adad ve Annunitu’ya kendini adanmış bir kadın olarak nitelendirilen *qadištu*, ebeliğinin yanı sıra metinlerde bereket ve çocuk doğumunda oynadığı rol ile ön plana çıkarılırken, fahişe rolüne işaret eden bir kanıtla değinilmemiştir (Westenholz, 1989, s. 260; Bayram, 2019, s. 566). Ancak Sümerce’de *qadištu*’nun karşılığı olan *nu.gig* terimi yalnızca bir kadın sınıfını tanımlamayıp aynı zamanda tanrıça İnanna’nın unvanlarından biri olarak da kullanıldığından (Bayram, 2019, s. 569), tanrıçayla ilişkili görülmüş ve tapınak fahişesi olarak yorumlanmış olmalıdır. Yine aşk ve bereket tanrıçası İştart’a adanmış görevlileri ifade eden, tanrıçadan dolayı kutsal fahişe olarak kabul edilen *iştartitu*, *kezertu*, *şamhatu* terimlerinin yanı sıra *kulmaşitu* terimi için de Budin, çivi yazılı metinlerde kutsal fahişeliğe göndermede bulunan yeteri kadar veri bulunmadığının altını çizmektedir (Budin, 2008, s. 26-31)³².

Çivi yazılı metinlerin yanı sıra kutsal fuhuşla ilişkili olarak Aphrodite’nin Doğu kökenli bir tanrıça olduğu fikrinin kabul edildiği görüşte, Pausanias ve Herodotos gibi eski edebi kaynaklar da temel dayanaklardan sayılmıştır (Herodotos I. 105; Pausanias I.14.7). Pausanias

31 Detaylı bilgi için bkz. Budin, “Sacred Prostitution in the Ancient World”; “Sacred Prostitution in the First Person”; *The Myth of Sacred Prostitution in Antiquity*; “Strabo’s Hierodules: Corinth, Comana and Eryx”.

32 Kutsal fuhuş ya da kutsal fahişeliğe ilişkili görülen terimler için ayrıca bkz. Westenholz, 1989, s. 245-265; Roth, 2006, s. 23-33; Bayram, 2019, s. 551-575.

Aphrodite kültürünü ilk olarak Asur'a daha sonra da Kıbrıs ve Filistin'deki Fenikelilere dayandırmaktadır (Pausanias I.14.7). Herodotos ise Kıbrıs'taki kutsal fuhuşla ilgili en erken referans olarak kabul edilmektedir.

“...Babillilerin en yüz kızartıcı adetleri de şudur. Her kadın ömründe bir kez, Aphrodite tapınağında oturmalı ve kendini yabancı birisine vermelidir. Parasına güvenen ve kalabalığa karışmak istemeyen kadınlar, tapınağın yanına kadar araba ile giderler ve peşlerinde bir sürü hizmetçi olduğu halde beklerler. Ama çoğunluk için şöyle olur: Aphrodite duvarları içerisinde başları kurdele ile çatılmış birçok kadın oturur; kimileri gider yenileri gelir; yerler gerili iplerle bölünmüştür; yabancılar önlerinde dolaşır, istediklerini seçerler. Bu duvarlar içerisine girip oturan kadın, bir yabancı gelip de tapınağın dışında onunla çiftleşmek için dizleri üzerine bir para atmadıkça evine dönemez; parayı atarken aynen şunları söylemek zorundadır: “senin şahsında tanrıça Mylitta'yı çağırıyorum”. Mylitta, Aphrodite'nin Asurcasıdır. Kaç para verdiği önemli değildir; kadının kabul etmeme korkusu yoktur; din bunu yasaklamıştır, çünkü bu para kutsal olur. Kadın, kendisine ilk para atanın peşinden gider ve kim olursa olsun geri çeviremez. Birleşmeden sonra, kadın tanrıçanın gönlünü yapmış olarak evine döner ve bundan sonra ona ne verseniz, artık bir daha baştan çıkaramazsınız. Yaradılışın güzel bir yüz ve güzel bir endam vermiş olduğu kızlar çabuk dönerler evlerine, ama öyle olmayanlar, yasanın gereğini yerine getirmek için, tapınakta uzun süre beklerler; üç dört yıl bekleyenleri olur. Kıbrıs adasının kimi yerlerinde de buna benzer bir adet vardır” (Herodotos, I. 199³³).

Strabon dâhil sonraki yazarların dayandığı ve fuhuş hikâyelerinin kaynağı olarak gösterilen I. 199 pasajı, kutsal fuhuş fenomeniyle kabul edildiğinde ortaya çıkan özet, Herodotos'un tapınak fahişeliğini tanımladığı yani bir Babil geleneği olarak İştâr tapınağında tüm kadınların fuhuş yaptığıdır (Brosius, 2009, s. 137). “En yüz kızartıcı gelenek” değerlendirmesiyle zaten Babil'i hor gördüğünü ortaya koyan Herodotos'un, tapınaktaki fuhuş hakkındaki yaklaşımı aynı yönde ve taraflıdır (Brosius, 2009, s. 137). Zira daha önce de değinildiği gibi Babil'deki İştâr kültü doğrudan fuhuşla bağlantılı değildir. İştâr hem sabah hem de akşam yıldızlarını bünyesinde barındıran aşk ve savaş tanrıçasıdır (Brosius, 2009, s. 137). O, öncelikle savaşın kraliçesi, savaşçıların savaşçısı, en iyi savaş stratejisti ve krallığın düzenleyicisidir (Assante, 2009, s. 24). Ancak MÖ I binyılda, edebi kaynaklarda aşk ve cinsellik tanrıçası kimliğiyle öne çıkarılması, tanrıçanın fahişelerin koruyucusu olarak görülmesine neden olmuştur (Brosius, 2009, s. 137). Herodotos'ta olduğu gibi devam eden ataerkil yorumlar, tapınak personeli için kutsal fahişelik fenomeninin doğmasına neden olmuş gibi görünmektedir. Fakat daha nesnel bir yaklaşımla, I. 199 pasajının yeniden ele alındığı çeşitli çalışmalar, Herodotos'un doğu geleneklerini yanlış yorumladığını, bu konu hakkında başka klasik kaynaklarda kanıt bulunmadığının anlaşılması ve hiçbir doğu kaynağının doğrulamadığı bir ritüeli içermesi bakımından, Herodotos'un inandırıcılığını kaybettiğini ortaya koymaktadır (Westenholz, 1989, s. 263; Roth, 2006, s. 23; Brosius, 2009, s. 137; Pironti, 2013, s. 14; Kapparis, 2017,

33 Çeviri için yararlanılan kaynak: Ökmen, 2004, s. 83.

s. 3). Belki de fahişeler, koruyucu tanrıçaları İştâr'a yakın olmak maksadıyla tapınağa yakın yerlerde ikamet etmiş ya da hepsi olmasa da bazı fahişeler sık sık tapınağı ziyaret etmiş ve bu durum Herodotos tarafından gözlemlenerek yanlış yorumlamıştır (Brosius, 2009, s. 137). Ayrıca kendi kültürünün, barbar komşu halklarından daha üstün olduğunu gösterme çabası, eserinin birçok yerinde göze çarpan Herodotos'un bizzat kendisi, çıkarımlarından bazılarının kulaktan dolma bilgilere dayandığını da itiraf etmektedir (Herodotos, I. 95, 196, 214; II. 126, 130; VII.114). Yine kadınların ahlaksız davranışları, cinsel aşırılıklar ve çok eşlilik Herodotos'un yabancı halklara ilişkin etnolojik tanımlamalarının iyi bilinen unsurlarını oluşturmaktadır (Brosius, 2009, s. 138).

Söz konusu pasajda fazla ayrıntıya girmeden Kıbrıs'ın bazı yerlerinde aynı uygulamanın mevcut olduğunu kaydeden Herodotos'un, aslında Kıbrıs kültürünü de olumsuz değerlendirdiği ve Kıbrıs'a atıfta bulunmasının tesadüfi olmadığı anlaşılmaktadır (Brosius, 2009, s. 138). Araştırmalarda, kültürün Fenike'den Kıbrıs'a geldiği kabul edilen tanrıça Astarte ile Babil tanrıçası İştâr'ın özdeşleştirildiği görüşü yaygın bir kanıdır (Brosius, 2009, s. 138). Geç Miken Dönemi'ne kadar izlenebilen Aphrodite kültürünün kökeni ve gelişimi için kilit bir yer olan Kıbrıs'ta, Erken Arkaik Dönem'de Yunan tanrıçası Aphrodite ile Astarte'ye de eşit muamele edildiği anlaşılmaktadır (Brosius, 2009, s. 138-139). Dolayısıyla Herodotos'un Kıbrıs hakkındaki kısa değerlendirmesi İştâr kültürünün aktarımına gizli bir gönderme ve Doğu geleneklerinin Kıbrıs üzerindeki etkisinin ahlaki çöküşe neden olduğu yönünde bir yargı gibi görünmektedir.

Eski Yakındoğu'da ortaya çıktığına inanılan kutsal fahişelik kurumunun aslında şimdiye kadar gerek önyargılar gerek çevirilerde yeteri kadar titiz davranılmaması gerek yabancı halkları itibarsızlaştırma çabası ve çoğu zaman ataerkil yönelimlerle uzun süre yanlış yorumlandığı anlaşılmıştır. Buradan hareketle eski Yakındoğu'dan çeşitli dinamiklerle batıya taşındığı iddia edilen kutsal fahişelik kurumunun eski Akdeniz dünyasındaki bazı tapınaklardaki varlığına ilişkin kanıtların da yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir.

Eski Yunan dünyasındaki kutsal fahişeliğe referans gösterilen en önemli kaynaklardan biri Pindaros'un 122. fragmanıdır (Dillon, 2004, s. 199). Klasik Dönem kaynaklarından olan Pindaros'un 122. fragmanı, yaklaşık olarak MS 200 civarında Athenaios tarafından yazılmış *Deipnosophistai*'sinin 13.573e - 13.574b'sinde korunarak günümüze ulaşmıştır (Budın, 2006b, s. 84). Athenaios, Pindaros'un fragmanına geçmeden önce kısa bir giriş yaparak MÖ 464'te Korinthoslu Ksenophon'un, Olympia'daki yarışmayı kazanırsa, doğduğu şehrin tanrıçası olan Aphrodite'ye çok sayıda *hetaira* adayacağına söz verdiğinden bahsetmektedir. Ayrıca Athenaios, Ksenophon'un yeminiyle ilgili olarak, duaları Aphrodite tarafından kabul edilen kişilerin, Korinthos'taki tapınağa *hetaira* adadıklarını ve bunun eski bir gelenek olduğunu da kaydetmektedir (Athenaios 13.573). Devamında aktarılan bilgiye göre oyunlardan sonra Pindaros, Ksenophon'un zaferini anmak için hem *Olympian 13* adlı

bir övgü hem de tanrıçaya şükran sunusunu kutlamak için Korinthos'ta söylenen bir *skolion* (şarkı) yazmıştır (Athenaios 13.573). Bu şiirin on altı dizesini nakleden Athenaios'un, *skolion*'un kurban şöleninde söylendiğini ifade etmesi önemli bir detaydır. Zira Pindaros'un *skolion* 122 fragmanı, tapınak fahişeliğinin varlığını kanıtlamaya ya da çürütmeye çalışan birçok akademisyen tarafından kullanılmıştır. Örneğin bu fragmanı temel alan Dillon'a göre; Olympia'daki zaferinden sonra, köle pazarına giderek 100 fahişe satın alan Ksenophon, Korinthoslu olduğu için tapınak ve fahişeleri ile ilgili organizasyon ayrıntılarını bildiğinden kendi deneyimlerinden faydalanarak adağını yerine getirmiştir (Dillon, 2004, s. 200). Böylece bu kadınlar Pindaros'un işaret ettiği gibi sadece kült personeli olarak değil aynı zamanda geliri tapınağa ait olmak üzere bedenlerini satarak tanrıçaya hizmet etmiştir (Dillon, 2004, s. 200). Eğer durum böyle ise yani Pindaros'un *skolion*'ununa atfedildiği kadar doğal bir biçimde fahişeler tapınağın hizmetine sunuyorsa ve Athenaios'un belirttiği gibi bu eski bir gelenekse, Herodotos I. 199'da Babil ve Kıbrıs'ta "yüz kızartıcı gelenek" olarak bahsettiği iddiaya neden Korinthos'u da dahil etmemiştir? Nitekim Athenaios'un aktardıklarından anlaşıldığı kadarıyla bu gelenek Herodotos'un döneminde var olan bir gelenektir ve Herodotos'un bu bilgidен yoksun olması pek olası değildir. Bu durumda Herodotos, Korinthos geleneğini ya görmezden gelmiş ya da Yunan dünyasındaki kutsal fahişeler için kanıt olarak kullanılan Athenaios'un aktardıkları ve Pindaros'un *skolion*'u da tıpkı Yakındoğu kaynakları gibi yanlış ya da taraflı bir biçimde yorumlamıştır. Zira Budin, bu şiirin Pindaros tarafından bir *skolion* yani içki şarkısı olarak değerlendirildiğine işaret etmekte ve *skolion*'un kutsal alanların dışında, sadece içki partilerinde söylenebileceğine dikkat çekmektedir (Budin, 2006b, s. 85). Bu iddiaya göre, belki de Ksenophon kutsal alanda tanrıçaya kurban kestikten sonra fahişeleri de davet ettiği evinde büyük bir parti vermiş ve Pindaros da bu cömertliği övmek için söz konusu *skolion*'u yazmıştır (Budin, 2006b, s. 86; Pironti, 2013, s. 20-21). Aksi yönde çok güçlü kanıtların bulunmadığı bu olasılıkta, fuhuşun olduğu fakat tanrıça ve tapınakla ilişkili kutsal fuhuşun olmadığı anlaşılmaktadır (Budin, 2006b, s. 86). Aslında Pindaros'un kendisi de Korinthosluların tanrıçaya *hetaira* adadıklarından bahsetmemektedir. MS 3. yüzyılda yazan Athenaios'un açıklaması, Pindaros'un şiirini kutsal fahişeliğe atıfta bulunarak yorumlamamıza yol açmıştır (Budin, 2006b, s. 86). Başka bir ifadeyle MÖ 5. yüzyıla ait birincil kaynak olan Pindaros değil, MS 3. yüzyıla ait yorumlayıcı yani ikincil bir kaynak olan Athenaios, kutsal fahişeliğın varlığı yorumuna neden olmuştur (Budin, 2006b, s. 86). Bu yüzden de Pindaros, eski Yunan dünyasında kutsal fahişeliğın varlığını kanıtlayan bir kaynak olarak değerlendirilmemelidir (Budin, 2006b, s. 86).

Eski Yunan dünyasındaki kutsal fahişelik konusuna referans gösterilen elimizdeki en önemli ve detaylı kaynak ise Strabon'un *Geographika*'sıdır. Korinthos'ta Aphrodite tapınağına bağlı kutsal fahişelerin varlığına işaret eden Strabon eserinde;

“Korinthos, kıstağın üzerinde yer aldığı ve biri doğrudan Asya’ya diğeri İtalya’ya açılan iki limanın hakimi olduğu için ticareti nedeniyle “zengin” olarak adlandırılır; ve birbirinden çok uzak iki ülkenin mal alışverişini kolaylaştırır... Daha sonraki zamanların Korinthosluları daha da büyük avantajlar elde etti, çünkü orada kutlanan İsthmia Oyunları insan kalabalıklarını çekiyordu... ve Aphrodite tapınağı o kadar zengindi ki hem erkeklerin hem de kadınların tanrıçaya adadığı binden fazla hierodoulos hetaira’ya sahipti. Şehrin kalabalıklaşması ve zenginleşmesi de bu kadınlar sayesinde oldu; örneğin gemi kaptanları paralarını rahatça saçıp savuruyordu “Korinthos’a seyahat etmek her adamın harcı değildir” atasözü bu yüzdendir” ifadelerine yer vermektedir (Strabon VIII.6.20³⁴).

Yine Strabon, Pontos Komanası’nda kendini gönüllü olarak tanrıçaya adanmış çok sayıda kadın kutsal bedeninin tıpkı Korinthos’taki Aphrodite rahibeleri (*hetairai*) gibi kazançlarını tapınağa sunduklarından, aşağıdaki ifadelerle kaydetmektedir.

“Şimdi Komana (Pontos Komanası) kalabalık bir kenttir ve Armenia’dan gelen halk için önemli bir ticaret merkezidir; ve tanrıçanın (Ma) “eksodos”u (geçit töreni) zamanında, festivale katılmak için kentlerden, kasabalardan, her yerden, kadınlar ve erkekler hep birlikte burada toplanırlar. Belirli bazı kişiler daha vardır ki bir yemine uyararak her zaman orada yaşarlar ve tanrıça onuruna kurbanlar keserler. Yerli halk lüks içinde yaşar ve toprakları bağlarla doludur; ve çoğu, kendini tanrıçaya vakfetmiş olan (*hierai*) bedenlerinden kazanç sağlayan kadınlardır. Bu nedenle bir bakıma kent küçük Korinthos gibidir. Çünkü orada da Aphrodite için kutsal olan kurtizanlar (*hetairon*) çok olduğundan pek çok yabancı buraya gelerek tatil yapar. Buraya gelen tüccar ve askerler bütün paralarını harcadıklarından, bunlar için, şu atasözü söylenir: “Korinthos’a seyahat etmek her adamın harcı değildir”. İşte benim Komana hakkında söyleyeceklerim” (Strabon XII.3.36³⁵).

Roma Dönemi’nde Korinthos’u ziyaret eden Strabon, VIII.6.20’de hem erkekler hem de kadınlar tarafından Aphrodite tapınağına adanan binden fazla *hetaira* olarak hizmet eden *hierodoulos*’tan bahsetmekte, bu kadınlar sayesinde şehrin kalabalıklaştığına, zenginleştiğine ve “Korinthos’a seyahat etmek her adamın harcı değildir” atasözüyle şehre gelenlere sunulan pahalı eğlenceye atıfta bulunmaktadır. Strabon XII.3.36’da Komana’dan bahsederken Korinthos ve *hetaira*’lar hakkındaki bilgilerini tekrarlamaktadır. Ancak bir görgü tanığı olmayan Strabon, hem çok sayıda seküler fahişesiyle hem de açgözlülüğüyle tanınan eski Korinthos’un meşhur imajını kendi tarzında yeniden yorumlamış gibi görünmektedir (Pironti, 2013, s. 15). Zira tapınakta yaşayan ve çalışan bin *hetaira*’nın sadece sayısı bile günümüzde olduğu gibi o dönemin yazarları için de dikkat çekici olmalıdır. Fakat Korinthos tarihinin bazı standart anlatımları, yüzyıllar boyunca şehrin merkezinde ya da akropolis ile yakından ilişkili olan büyük ölçekli bir kutsal genelevin varlığına sessiz kalmayı tercih etmiştir (Beard-Henderson, 1997, s. 480). Başka bir ifadeyle Klasik ve Hellenistik Dönem’de makul bir şüphenin ötesinde yazan hiçbir yazar tarafından böylesine belirgin bir uygulama

34 Çeviri için yararlanılan kaynak: Jones, 1954, s. 189-191.

35 Çeviri için yararlanılan kaynak: Pekman, 2000, s. 47.

kaleme alınmamış olduğundan, kutsal fahişeliğin sonradan üretilmiş bir antik efsaneden ibaret olduğu düşüncesi ön plana çıkmaktadır (Kapparis, 2017, s. 31 dp. 78). Diğer taraftan bazı araştırmalar, tapınağın etrafındaki alan, tapınak alanından aşağı doğru eğimlidir ve Strabon'un iddia ettiği gibi bin kadının hatta Athenaios'un iddiasındaki yüz kadının bile çalışması için tapınağın etrafındaki alanın yeterli genişlikte olmadığını göstermiştir (Beard-Henderson, 1997, s. 496). Ayrıca Strabon "*Şehrin kalabalıklaşması ve zenginleşmesi de bu kadınlar sayesinde oldu*" derken bir bakıma şehrin coğrafi konumundan kaynaklı ticari potansiyelinin rolünü perdelemekte ve zenginliğinin temel nedenlerini manipüle etmektedir. Korinthosluların nasıl zenginleştiği hakkında bilgi veren en önemli kaynaklardan biri olan MÖ. 5. yüzyıl yazarı Thukydides;

"Bugünküne en çok benzeyen gemileri ilk yapanlar Korinthoslulardır; Yunanistan'da ilk üç sıra kürekli kadirgalar, Korinthos'ta yapıldı ve bilindiği gibi Korinthoslu Ameinokles, Samoslular için dört gemi yaptı; ...Korinthoslular kıstak kıyısında kurulmuş bir şehirde oturduklarından, öteden beri bir ticaret limanları vardı; o zamanki Yunanlar kara yolunu, deniz yolundan daha çok seviyorlardı ve Peloponnessoslular, dışardaki Yunanlarla bu kıstak aracılığıyla ilişki kuruyorlardı. Şehre 'gönençli' lakabını takan eski ozanların da gösterdiği gibi, Korinthos'un zenginlikleri büyüktü; Yunanlar daha çok deniz yolculuğu yapmaya başlayınca, Korinthoslular gemiler donatıp, korsanlığı ortadan kaldırdılar. Karada ve denizde bir ticaret yerine sahip olduklarından, gelirleri bollaşan şehir daha da güçlendi" demektedir (Thukydides 1.13³⁶).

Thukydides, ticaret ve sanayi ile yoğun bir biçimde uğraşan kozmopolit bir şehrin resmini sunarken yine MÖ 5. yüzyıl yazarlarında olan Herodotos, Korinthosluların diğer Yunanlardan farklı olarak zanaatkârlara saygı duyduklarını ima etmektedir (Herodotos, II. 167). Bu anlatılar, Korinthosluların, orta Yunanistan ile Peloponnessos arasındaki kıstağın üzerindeki coğrafi konumlarından kesinlikle tam olarak yararlandıklarını göstermektedir (Lou-Munn, 2003, s. 196). Korinthos sadece bir liman kenti değil aynı zamanda Atina ve Sparta arasında kalmış bir şehir, Doğu ile Batı'yı birbirine bağlayan, sayısız insan ve kültür için önemli bir geçittir (Beard-Henderson, 1997, s. 481; Gilhuly, 2014, s. 175). Zenginliği ve ünü, temelde coğrafi konumuyla bağlantılı olan Korinthos, hem karadan hem denizden seyahat eden insanlar için bir geçiş yeri, ara istasyon olmuştur (Gilhuly, 2014, s. 177). Bu yüzden büyük olasılıkla, özellikle denizcilerin uğrak yeri olan bu yerde fahişeler büyük arza sahip olmuş, coğrafi konum ve diğer dinamikler fahişelerin sayısını arttırırken, bu sayı artışı da Korinthos'u yabancılar için daha eğlenceli ve cazip hale getirmiştir. Varlıklı ve Akdeniz'in her yerinden tüccarları cezbeden bir ticaret kenti olarak betimlenen Korinthos, zamanla mimari, sanatsal ve ticari özelliklerinden çok yüksek sınıf fahişeleriyle ünlenmiştir (Kapparis, 2017, s. 266). Tanrıça Aphrodite'nin şehri olarak tanımlanan Korinthos'ta gerek fuhuş üzerinden kazanılan vergi gerek fuhuşun çektiği insan potansiyelinin kentteki iç

36 Çeviri için yararlanılan kaynak: Gökçöl, 1976, s. 23-24.

piyasada sağladığı canlanma nedeniyle fahişeler, kentin ekonomik gelişimindeki en önemli etkenlerden biri haline gelmiştir (Kapparis, 2017, s. 266 - 271). Dolayısıyla Strabon'un Aphrodite'ye adanmış kutsal fahişeler olarak bahsettiği *hetaira*'lar, büyük olasılıkla tapınak personeli değil sadece sıradan fahişelerdir.

Strabon'un XII.3.36'da küçük Korinthos olarak bahsettiği Komana kutsal fahişelerine gelince, burada kutsal fahişeyi tanımladığı düşünülen kelime; “arkadaş”, “dost”, “fahişe” manasındaki *ἑταῖρα*=*hetaira* değil, “kutsal”, “mukaddes”, “tanrılara adanmış” manasına gelen *ἱερά*=*hiera*'dır (Çelgin, 2011, s. 279; 326). Daha önce de belirtildiği gibi Yunan kültüründe merkezi bir terim olan *hiera* (*hieros*), türevleriyle birlikte terminolojide tipik bir biçimde kült görevlilerine yani kutsal topraklarda oturan, en yaygın şekliyle kendini kutsal yola adanmış ya da başkası tarafından adanmış özgür veya azatlı kişilere işaret etmektedir (Westermann, 1955, s. 57; Budin, 2009, s. 198-220; Potter, 2012, s. 683; Caneva & Pizzi, 2015, s. 167; Orlin, 2016, s. 421). Zira Strabon; “*Yerli halk lüks içinde yaşar ve toprakları bağlarla doludur; ve çoğu, kendini tanrıçaya vakfetmiş olan (hierai) bedenlerinden kazanç sağlayan kadınlardır*” derken söz konusu kadınları, lüks içinde yaşayan ve toprakları bağlarla dolu yerli halkın mensupları arasında tanıtmaktadır. Her ne kadar durum böyle olsa da burada “kutsalların” (*hierai*) “bedenlerinden kazanç sağlamaları”, deyimini elbette ki fuhuş yaptıkları anlamına gelebilir ancak aynı deyim, bahsi geçen kutsal toprakların bağlarında bedenleriyle hizmet ettikleri anlamında kullanılmış olabileceğini de göz ardı etmemek gerekmektedir. Nitekim Strabon, verdiği bilginin devamında “*Bu nedenle bir bakıma kent küçük Korinthos gibidir. Çünkü orada da Aphrodite için kutsal olan kurtizanlar (hetairon) çok olduğundan pek çok yabancı buraya gelerek tatil yapar*” ifadelerine yer vermekte fakat iki şehri karşılaştırırken bile kutsal köle statüsünde olduğunu iddia ettiği kadınları farklı terimlerle tanımlamaktadır. Aphrodite'ye hizmet edenlere *hierodoulos hetaira*, tanrıça Ma'ya hizmet edenlere ise *hiera* demektedir. Strabon'un, Korinthos için iki ayrı yerde vurguladığı “*Buraya gelen tüccar ve askerler bütün paralarını harcadıklarından, bunlar için, şu atasözü söylenir: “Korinthos'a seyahat etmek her adamın harcı değildir*” atasözünün Pontos Komanası için de geçerli olduğu yönünde bir iması söz konusu değildir. Ayrıca XII.3.32'de Kappadokia Komanası'yla Pontos Komanası'nın aynı inanç sistemine sahip olduğunu ifade eden Strabon, XII.2.3'te Kappadokia Komanası'ndaki tapınak personelinden bahsederken, tanrıça Ma'ya adanmış ve tapınak için fuhuştan gelir sağlayan ayrı bir kadın kategorisine değinmemektedir. Strabon XII.2.3'te; “*Ben burada konuk olduğum zaman, bunların sayıları, kadın erkek karışık altı binden fazlaydı. Ayrıca tapınağın, geliri rahipler tarafından kullanılan önemli bir de arazisi vardı*” yine XII.3.36'da “*Yerli halk lüks içinde yaşar ve toprakları bağlarla doludur; ve çoğu, kendini tanrıçaya vakfetmiş olan (hierai) bedenlerinden kazanç sağlayan kadınlardır*” derken, dikkat çekici bir biçimde ya önce tapınak hizmetlilerinden bahsedip hemen arkasından tapınak arazisinden ya da tapınak hizmetkarlarından hemen sonra araziden bahsetmiştir. Buradaki toprak-insan ilişkisini, “bedenleriyle çalışan” kadın ve

erkek tapınak hizmetlilerinin söz konusu toprakları ekip biçtiğinin dizilimsel bir görüntüsü olarak yorumlamak mümkündür.

Başka bir açıdan Strabon'un VIII.6.20'deki Korinthos anlatısı incelendiğinde, XII.3.36'da kutsal fahişelikle ilişkili, küçük Korinthos olarak bahsettiği Komana senaryosuyla neredeyse aynı olduğu görülmektedir. Yani VIII.6.20'deki Korinthos ve XII.3.36'daki Komana, benzer bir şekilde hem birer ticaret merkezi hem de büyük kalabalıkların toplanmasını sağlamayan dini ya da sosyal törenlerin düzenlendiği yerlerdir. Korinthos, stratejik konumundan, Komana ise bereketli topraklarından dolayı zenginlik ve lüks içindedir. Ayrıca her iki şehirde de adandıkları tanrıçalarına bedenlerinden kazanç sağlayan kutsal kadınlar mevcuttur. Strabon, Aphrodite ve Ma'nın güçlü kült merkezleri olan bu iki şehrin zenginlik hikayelerini diğer dinamiklerin yanı sıra iki kutsal kadın sınıfına bağlasa da alt metinde farklı olgular göze çarpmaktadır. Yukarıda değerlendirilen Komana'dan farklı olarak ticari bir liman kenti olan Korinthos'a gelen yabancıların talepleri zamanla eğlence sektörünün gelişmesine ve bu sektörün içinde yer alan sıradan fahişelerin de sayısal olarak artmasına neden olmuş gibi görünmektedir. Aşk tanrıçası Aphrodite'nin kutsal kadınları olarak adlandırılabilir kadar sektörde mesleki profesyonelliğe ulaşmış bu kadınların, şehrin de tanrıçası olan Aphrodite'yi koruyucu olarak kabul edip kazançlarının bir kısmını tapınağa adanmış olmaları güçlü bir olasılıktır. Bu durum, kentin ekonomik gelişimine yüzeysel değinen Strabon tarafından yorumlandığında, tanrıçaya kendini adanmış kutsal kadınlar olarak yansımış gibidir.

Eskiçağ Yunan dünyasında kutsal fahişeliğin olduğu düşünülen bir başka yer de yine olasılıkla kutsal alanın tanrıçasıyla ilişkili olarak Eryks'teki Aphrodite tapınağıdır. Diğer kutsal alanlar için olduğu gibi Strabon'un *Geographika*'sında geçen bir pasajda anlattıkları burası için kutsal fahişeliğin varlığına kanıt olarak gösterilmektedir. Dillon, kutsal fahişeler için Korinthos dışındaki şehirlerde de kanıtlar bulunduğunu ve Strabon'un VI.2.6'da Sicilya'daki Eryks için bu yönde bilgi verdiğinden bahsetmektedir (Dillon, 2004, s. 201). Strabon'un söz konusu pasajında ise şu ifadeler yer verilmektedir:

“Yüksek bir tepe olan Eryks'te de yerleşim vardır. Burası çok saygı duyulan bir Aphrodite tapınağına sahiptir ve ilk zamanlarda sadece Sicilya halkının değil aynı zamanda başka yerlerden birçok insanın adaklarını yerine getirmek için adadıkları kadın hierodoulos'larla (ἱεροδόλων γυναικῶν = hierodoulon gynaikon) doluydu; ama şu anda, tıpkı yerleşimin kendisi gibi tapınağın nüfusu da azaldı ve kutsal bedenlerin (ἱερῶν σωματίων = hieron somaton) bolluğu da ortadan kalktı.” (Strabon VI.2.6³⁷).

Aslında Dillon da burada fahişeliğe özel bir göndermede bulunulmadığını kabul etmektedir (Dillon, 2004, s. 201). Ancak yine de genel kabule ters düşmeyen yazar, Korinthos'a çok benzediği iddiasıyla, buradaki kadın kutsal kölelerin fahişe olabilecekleri

37 Çeviri için yararlanılan kaynak: Jones, 1954, s. 83.

yönündeki yaygın fikri desteklemektedir (Dillon, 2004, s. 201). Doğrusu Korinthos ile Eryks tapınakları arasında benzer yönler bulunmaktadır. Strabon'un anlatımına göre her iki tapınak Aphrodite'ye aittir, iki tapınağa da adanan çok sayıdaki kutsal köle, kadındır ve hepsi kendi inisiyatifleri dışında başkaları tarafından adak olarak adanmıştır.

Tanrıça Aphrodite ve kadın kutsal köle ilişkisi, kutsal fahişe fikrinin ortaya çıkıp desteklenmesini sağlasa da bunun net kanıtları mevcut değildir. Yine de Strabon'un eserinde, Eryks'teki kutsal kölelerin cinsiyetine kadın olarak işaret edilmesi ilginçtir. Zira önceki başlıklar altında ele alındığı gibi eski Yunan dünyasında genellikle kutsal azat yoluyla tapınağa adanan kutsal köleler çoğu zaman hem kadın hem de erkekleri kapsarken bu referanstaki adakların kadın olduğu ifade edilmiştir. Burada iki olasılık söz konusudur. Birincisi, Eryks'te kadınların azat edilmesi ya da adanması, Aphrodite kültürüne has bir durum olabilir ve Strabon muhtemelen bu konuda aktardıklarından daha fazlasını biliyordur (Budin, 2009, s. 213). İkincisi, potansiyel olarak Strabon, belki Eryks'teki gelenekle Korinthos'taki benzer bir uygulama hakkındaki hatıra ya da duyumunu karıştırarak yanlış yorumlamıştır (Budin, 2009, s. 213). Bu noktada Strabon'un VI.2.6 pasajındaki kronolojiye yani "geçmiş" ve "şimdi" imasına dikkat etmek gerekmektedir. Nitekim Strabon, Eryks için "geçmiş" ve "şimdi" zamanlarına işaret ederek Eryks'te *hierodoulon gynaikon* olarak bahsettiği kutsal kadın kölelerin adanması durumunun geçmişte gerçekleştiğini, şimdi ise olmadığını kaydetmektedir. Öyleyse Strabon, ne Korinthos ne de Eryks için bahsettiği durumların doğrudan gözlemcisi değildir (Budin, 2009, s. 213). Buradan iki tapınağın adak adanan tanrıçasının Aphrodite olduğu ve kutsal alanın zenginlik ününün Strabon dönemine kadar uzandığı, aradan geçen zaman nedeniyle de anakronistik yorumlara müsait hale geldiği açıkça anlaşılmaktadır. Çünkü VI.2.6 pasajında belirttiği üzere Strabon'un kendi zamanında hem Eryks'in hem de kutsal alanın nüfusu azalmış ve *hiera somata* denilen kutsal bedenler artık yoktur. Aslında ne MÖ 5. yüzyılda yaşamış Thukydides ne de MÖ 1. yüzyılda yaşamış Sicilyalı Diodoros, Eryks'teki Aphrodite tapınağında dini bir göreve sahip kutsal fahişelerden bahsetmiştir. Tapınağın zenginliklerinden bahseden Thukydides, fuhuş yaparak tapınağın gelirine katkı sağlayan herhangi bir kadın kutsal köle sınıfından bahsetmemiştir (Thukydides VI.46). Tapınağın Roma Dönemi'ndeki durumunu anlatan Sicilyalı Diodoros ise tapınağa ve personeline saygı duyulduğunu, buraya gelen *consul* ve *praetor*'ların tapınaktaki kadınlarla sohbet ettiklerini ifade etmiş ancak bu kadınların fuhuş yaptığına yönelik herhangi bir imada bulunmamıştır (Diodorus Siculus IV. 83). Esasen Strabon da Eryks'teki Aphrodite tapınağındaki kutsal kölelerin işlevini fuhuşla doğrudan ilişkilendirmediğinden burada kutsal fahişelerin olduğunu iddia etmek için bir neden bulunmamaktadır.

Sonuç

Yukarıdaki verilerin de ortaya koyduğu gibi Eskiçağ'daki Mısır, Anadolu ve eski Yunanlarda *hierodoulos* statü modellerinin farklı olduğu anlaşılmaktadır. Eski Mısır'da bu

statü daha çok kişinin kendi iradesiyle tanrının hizmetine girmesiyle elde edilirken, eski Anadolu ve Yunanlarda bir tanrının otoritesi altında azat edilme yoluyla ortaya çıkmıştır. Bu statünün korunmasına yönelik hukuki bir düzenlemenin izlerine rastlanmasa da I. Antiokhos'un yazıtı ve Mısır'daki epigrafik kayıtlarda görüldüğü üzere, otoritelerin eliyle ilahi bir bağ da oluşturularak kutsal kölelerin özgür statüleri bir tür teminat altına alınmıştır. Diğer taraftan eski Yunan ve Anadolu için kutsal köle sıfatıyla, tapınak ya da kutsal alana bağlı bir biçimde ömür boyu hizmet etmeye mahkum olmayı bir özgürlük biçimi olarak düşünmek fazla iyimser bir bakış açısidir. Bunun yerine bu statüyü, kölelik ile özgürlük arasında bir statü olarak düşünmek daha makul bir yaklaşımdır.

Eski Yunan ve Anadolu'da "kutsal azatla" özgürleşen kişilerin soylarından gelenler, belki de ya atalarının sözleşmeleri gereği ya da gönüllü olarak içinde büyüdükleri ve alıştıkları sistemde hayatlarına devam etmiş, böylece Strabon'un bahsettiği geniş topraklara sahip Komana, Men, Korinthos, Eryks gibi Yunan ve Anadolu tapınaklarında binlerce kutsal köle çalışmıştır. Kutsal kölelerin görev tanımlarına bakıldığında onların sadece kültürel ritüellerde görev almadıkları, gerekli görüldüğünde tapınak arazilerindeki tarım işlerini, tapınakların inşa ve bakım işlerini de yürüttükleri anlaşılmaktadır.

Eski Anadolu ve Yunanların aksine Mısır'da şahısların normal hayatlarını devam ettirenler gerekli görüldüğünde hizmetlerini gönüllü olarak bir *hierodoulos* sıfatıyla Mısır'daki tanrılara sundukları anlaşılmaktadır. MÖ 3. yüzyıldan Roma Dönemi'ne kadar olan eski Yunanca papirüslerde soyadlarıyla anıldıkları için büyük olasılıkla vatandaş statüsüyle özgür olan Mısırlı *hierodoulos*'lar, tapınaklarda kutsal hayvan bakımı gibi işlerle meşgul olmuş ve yerel tanrılara hizmet etmiştir. Hellenistik Dönem'e ait kaynaklar, her ne kadar adanma biçimlerine yönelik yeterli bilgiyi sağlamasa da Mısır'da kutsal kölelerin kişisel inisiyatifleriyle -bir ibadet biçimi olarak- kendilerini tanrı ve tanrıçalara adadıkları varsayımı güçlü bir olasılıktır.

Hetaira'lara gelince, öncelikle ticaret, daha sonrasında askeri sefer gibi dinamiklerin doğurduğu etkileşim sonucunda, eski Yakınoğu'daki bazı kült ve ritüellerin batıya taşınmasıyla, eski Akdeniz dünyasında kendine has bir kutsal fahişelik kurumunun ortaya çıktığı iddiası, hem Yakınoğu kaynaklarında yer alan terimler hem klasik kaynaklarda yer alan referanslar çerçevesinde incelendiğinde temelsiz ve ön yargılar üzerine kurulmuş bir iddiadır. Zira eski Yakınoğu kaynaklarında listelenen rahibe kategorileriyle ilişkili terimlerin hiç biri özel olarak kutsal fuhuşla bağlantılı değildir. Eski Akdeniz dünyasında kutsal fahişeler için klasik eserlerdeki referanslarda da bu kuruma doğrudan işaret eden kanıtlar mevcut değildir. Çoğu zaman antik yazarların şahit olmadıkları olaylar hakkında, geçmişten zayıf kanıtlar ya da muhtemelen sözlü gelenek yoluyla aktarılmış duyularını kaydettikleri anlaşılmaktadır. Özellikle eski Akdeniz dünyasında Aphrodite'nin zaten aşk tanrıçası olması, tanrıça Ma'nın da en azından Komana'da bu kimlikle on plana çıkarılması, kutsal fahişelerle

tanrıçalar arasındaki kültürel bağ açısından son derece önemlidir. Nitekim aşk ve cinsel çağrışımlarla ön plana çıkarılmayan tanrı ve tanrıçalara kutsal fahişelerin adandığına yönelik bilgi bulunmamaktadır. Bu durum Aphrodite ve Ma tapınaklarındaki kadın görevlilerin, kültle bağlantılı olarak gerçek dışı fenomenlerle yani fahişelikle ilişkilendirilmiş olabilecekleri yönünde makul bir yorumu ortaya çıkarmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Assante, J. A. (1999). The kar.kid/ harimtu, Prostitute or Single Woman? A Reconsideration of the Evidence. Manfred Dietrich & Oswald Loretz (Hrsg.). *Ugarit Forschungen: Internationales Jahrbuch für die* (5-96). Band 30. Münster: Ugarit-Verlag.
- Assante, J. A. (2009). Bad Girls and Kinky Boys? The Modern Prostituting of Ishtar, Her Clergy and Her Cults. Tanja S. Scheer, M. Linder (Eds.). *Tempelprostitution im Altertum: Fakten und Fiktionen* (pp. 23-54). Oldenburg: Verlag Antike.
- Astour, M. C. (1966). Tamar the Hierodule: An Essay in the Method of Vestigial Motifs. *Journal of Biblical Literature*, Vol. 85, No. 2 (Jun., 1966), pp. 185-196.
- Athenaios. (2010). *The Learned Banqueters, Volume VI: Books 12-13.594b*. (Deipnosophist). S. Douglas Olson (Ed.). Loeb Classical Library. Cambridge: MA: Harvard University Press.
- Austin, M. M. (2006). *The Hellenistic World from Alexander to the Roman Conquest*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bayram, S. (2019). Eski Mezopotamya’da Kutsal Evlilik Metinleri ve “Kutsal/Kült/Mabet Fahişe(Si)” İbâresi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 6, ss. 546-575.
- Beard, M., & Henderson, J. (1997). With This Body I Thee Worship: Sacred Prostitution in Antiquity. *Gender History*, 9 (3), pp. 480–503. doi:10.1111/1468-0424.00072
- Brosius, M. (2009). Tempelprostitution im antiken Persien?. Tanja S. Scheer, M. Linder (Eds.). *Tempelprostitution im Altertum: Fakten und Fiktionen* (pp. 126-153). Oldenburg: Verlag Antike.
- Budin, S. (2006a). Sacred Prostitution in the Ancient World. Melissa Hope Ditmore (Ed.). *Encyclopedia of Prostitution and Sex Work* (pp. 417-419). Volumes 1&2. London: Greenwood Press.
- Budin, S. (2006b). Sacred Prostitution in the First Person. Christopher A. Faraone & Laura K. McClure (Eds.). *Prostitutes and Courtesans in the Ancient World* (pp. 77-94). Madison: The University of Wisconsin Press.
- Budin, S. (2008). *The Myth of Sacred Prostitution in Antiquity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Budin, S. (2009). Strabo’s Hierodules: Corinth, Comana and Eryx. Tanja S. Scheer, M. Linder (Eds.). *Tempelprostitution im Altertum: Fakten und Fiktionen* (pp. 198-220). Oldenburg: Verlag Antike.

- Burke, P. (2001). *Olympians: The Gods and Goddesses of Classical Greece*. Luxembourg: Centre Alexandre Wiltheim. Erişim adresi: <https://www2.clarku.edu/faculty/facultybio.cfm?id=85>
- Caneva, S. G. - Pizzi A. D. (2015). Given to a Deity? Religious and Social Reappraisal of Human Consecrations in the Hellenistic and Roman East. *The Classical Quarterly*, New Series, 65 (1) (MAY), pp. 167-191. <http://dx.doi.org/10.1017/s0009838814000676>
- CIG. (1843). *Corpus inscriptionum graecarum*, August Boeckh (Ed.). Volumen Secundum, Pars VII-XVI, Berolini.
- Curtius, E. (Ed.). (1843). *Anecdota Delphica*. Berlin: W. Besser.
- Çelgin, G. (2011). *Eski Yunanca-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Darmezin, L. (1999). *Les Affranchissements par consécration en Béotie et dans le monde grec hellénistique*. Paris: A.D.R.A-Nancy.
- Debord, P. (1971). L'esclavage sacré: état de la question. In: *Actes du colloque 1971 sur l'esclavage. Actes des colloques du Groupe de recherche sur l'esclavage dans l'antiquité*, 2. Besançon 10-11 mai 1971. Besançon: Presses Universitaires de Franche-Comté. 135-150.
- Diakonoff, I. M. (1986). Women in Old Babylonia Not under Patriarchal Authority. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 29, No. 3, pp. 225-238.
- Dignas, B. (2002). *Economy of the Sacred in Hellenistic and Roman Asia Minor*. Oxford: Oxford University Press.
- Dillon, M. (2004). *Girls and Women in Classical Greek Religion*. London and New York: Routledge.
- Diodorus Siculus. (1939). *The Library of History of Diodorus of Sicily*. Book IV. (C. H. Oldfather Çev.). Loeb Classical Library. London: William Heinemann Ltd. Cambridge: Harvard University Press.
- Edgar, C. C. (1971). *Zenon Papyri*. Vol. III. Hildesheim-New York: Georg Olms Verlag.
- Euripides, (1912). *Ion, Hippolytus, Medea, Alcestis*. Vol. IV. (Arthur S. Way Çev.). The Loeb Classical Library. Virginia: Library of University of Virginia.
- FD III. (1930). *Fouilles de Delphes, III. Épigraphie*. Fascicule IV. *Inscriptions de la Terrasse du Temple et de la Région Nord du Sanctuaire*. Gaston Colin. Paris: E. De. Boccard.
- Garcia-Bellido, M. P. de H. (2020). Helenismo e iranismo en el culto funerario de Antíoco I de Comagene. *BOLETÍN ARCHIVO EPIGRÁFICO*, Nº 5, (enero). pp. 36-48.
- Gilhuly, K. (2014). Corinth, Courtesans, and the Politics of Place. *Space, Place, and Landscape in Ancient Greek Literature and Culture*, pp. 171-199. doi:10.1017/cbo9781107323766.006
- Glotz, G. (1965). *Ancient Greece at Work: An Economic History of Greece From the Homeric Period to the Roman Conquest*, New York: Barnes & Noble.
- Grenfell, B. P., Hunt, A. S., Turner, E. G. (Ed.). (1906). *The Hibeh Papyri*. Vol. I, London: Egypt Exploration Fund.
- Günther, W. (1969/70). Eine neue didymeische Bauinschrift. *Istanbuler Mitteilungen* 19/20, 237-247.
- Güterbock, H. G. (1983). A Hurro-Hittite Hymn to Ishtar. *Journal of the American Oriental Society*. Studies in Literature from the Ancient Near East. by Members of the American Oriental Society. Dedicated to Samuel Noah Kramer, 103, (1), 155-164. <https://doi.org/10.2307/601869>
- Heberdey, R. & Kalinka, E. (Ed.). (1896). *Bericht über zwei Reisen im südwestlichen Kleinasien, ausgeführt im Auftrage der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*. Wien: In Commission Bei Carl Gerold's Sohn.
- Herodotos. (2004). *Herodot Tarihi* (M. Ökmen çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Hooker, J. T., (2003). Linear B as a Source for Social History. Anton Powell (Ed.). *The Greek World* (pp. 7-26). London and New York: Routledge.
- Hülse, K. (2008). "Tempelsklaverei" in Kleinasien: Ein Beitrag zum Tempeldienst in Hellenistischer und Römischer Zeit, Inauguraldissertation zur Erlangung des Grades eines Doktors der Philosophie im Fachbereich III, Alte Geschichte der Universität Trier.
- IG VII. (1882). *Inscriptiones Graecae, VII. Inscriptiones Megaridis, Oropiae, Boeotiae*, Guilelmus Dittenberger (Ed). Berolini Apud Georgium Reimerum.
- IGLSyr 1. (1929). *Inscriptions grecques et latines de la Syrie, I. Commagène et Cyrrestique*. Louis Jalabert, Rene Mouterde (Eds.). Paris: Librairie Orientaliste Paul Geuthner.
- Kapparis, K. (2017). *Prostitution in the Ancient Greek World*. Berlin/ Boston: De Gruyter.
- Larson, J. (2007). *Ancient Greek Cults A Guide*. New York: Routledge.
- Lewald, H. (1920). *Griechische Papyri aus dem Besitz des Rechtswissenschaftlichen*. Seminars der Universität Frankfurt. Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften. Heidelberg: Philosophisch-Historische Klasse. 11. Abh. 14.
- Lou M.- Munn, Z. (2003). Corinthian Trade with the Punic West in the Classical Period. Charles K. Williams II, Nancy Bookidis (Eds.). *Corinth the Centenary 1896 – 1996* (pp.195 – 217). Princeton: The American School of Classical Studies at Athens.
- Maclachlan, B. (1992). Sacred prostitution and Aphrodite. *Studies in Religion/Sciences Religieuses*, 21 (2), pp. 145–162. doi:10.1177/000842989202100202
- Malay, H. (1990). *Çağlar Boyu Kölelik*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Masson, O. (1973). Les noms des esclaves dans la Grece antique. *Actes du Groupe de Recherches sur l'Esclavage depuis l'Antiquité* Année, (2), 9-23. Erişim adresi: https://www.persee.fr/doc/girea_0000-0000_1973_act_2_1_1091
- OGIS I. (1903). *Orientalis graeci inscriptiones selectae*. Wilhelmus Dittenberger (Ed.), Lipsiae: S. Hirzel.
- Orlin, E. (2016). *Encyclopedia of Ancient Mediterranean Religions*. New York-London: Routledge.
- Otto, W. (1949). *Beiträge zur Hierodulie im hellenistischen Ägypten*. München: Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften.
- Pausanias (1918). *Description of Greece*, Vol. I. Books I-II. (W.H.S. Jones Çev.). Loeb Classical Library. London: William Heinemann.
- Pironti, G. (2013). L'Afrodite di Corinto e il 'mito' della prostituzione sacra. P. Angelini Bernardini (Ed.). *In Corinto: Luogo di azione e luogo di racconto (Atti del Convegno internazionale di Urbino, 23-25 Settembre 2009)* (pp. 13-26). Pisa-Roma: Fabrizio Serra Editore.
- Potter, D. (2012). Hierodouloi. Simon Hornblower, Antony Spawforth, Esther Eidinow (Eds.). *The Oxford Classical Dictionary* (pp. 683). Oxford: Oxford University Press.
- Robert J.- Robert, L. (1983). Fouilles d'Amyzon en Carie: Exploration, Histoire, Monnaies, et Inscriptions. Paris: Diffusion De Boccard.
- Roth, M. T. (2006). Marriage, Divorce, and the Prostitute in Ancient Mesopotamia. Christopher A. Faraone & Laura K. McClure (Eds.). *Prostitutes and Courtesans in the Ancient World* (pp. 21-39). Madison: The University of Wisconsin Press.

- Scheer, T. S. (2009). Einführung. Tanja S. Scheer, M. Linder (Eds.). *Tempelprostitution im Altertum: Fakten und Fiktionen* (pp. 9-22). Oldenburg: Verlag Antike.
- Scholl, R. (1985). IEΠOΔΟΥΛΟΣ im griechisch-römischen Ägypten. *Historia: Zeitschrift Für Alte Geschichte*, 34(4), 466-492. Erişim adresi: <http://www.jstor.org/stable/4435939>
- SEG. (2007). *Supplementum Epigraphicum Graecum*. Vols. 53-2. 2003, A. Chaniotis, R. S. Stroud, T. Corsten, R. A. Tybout (Eds.). Leiden-Boston: Brill.
- SGDI II. (1899). *Sammlung der griechischen Dialekt-Inschriften. II. Epirus, Akarnanien, Aetolien*. Hermann Collitz & Friedrich Bechtel (Ed.). Göttingen: Verlag von Vandenhoeck & Ruprecht.
- Snell, D. C. (2011). Slavery in the Ancient Near East. K. Bradley – P. Cartledge (Eds.). *The Cambridge World History of Slavery: The Ancient Mediterranean World. Vol. I* (pp. 4-22). Cambridge: Cambridge University Press.
- Strabon, Geographika. (2000). *Antik Anadolu Coğrafyası* (A. Pekman Çev.). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Strabon. (1954). *The Geography of Strabo*, Vol. III. (Horace Leonard Jones Çev.). Loeb Classical Library. London: William Heinemann.
- Strabon. (1954). *The Geography of Strabo*, Vol. IV. (Horace Leonard Jones Çev.). Loeb Classical Library. London: William Heinemann.
- TAM V,2. (1989). *Tituli Asiae Minoris, Tituli Lydiae linguis Graeca et Latina conscripti*. V, 2. Petrus Herrmann (Ed.). Regio septentrionalis ad occidentem vergens. Vindobonae: Apud Academiam Scientiarum Austriacam.
- Thompson, D. J. (2011). Slavery in the Hellenistic World. (Keith Bradley and Paul Cartledge (Ed.). *The Cambridge World History of Slavery Volume 1: in Ancient Mediterranean World* (194-214). Cambridge: Cambridge University Press.
- Thukydides. (1976). *Peloponnesos Savaşı* (T. Gökçöl Çev.). İstanbul: Hürriyet Yayınları.
- Tovar, A. (1972). Indo-European Etymology of do-e-ro. *Minos*, (12), 318-326. Erişim adresi: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=3160619>
- Turner, E. G. (Ed.), (1955). *The Hibeh Papyri*. Volume II. London: Egypt Exploration Society.
- Ventris, M. Chadwick, J. (1973). *Documents in Mycenaean Greek*, Cambridge: Cambridge at the University Press.
- Wacker, M. T. (2009). Kultprostitution“ im Alten Israel? Forschungsmythen, Spuren, Thesen. Tanja S. Scheer, M. Linder (Eds.). *Tempelprostitution im Altertum: Fakten und Fiktionen* (pp. 55-84). Oldenburg: Verlag Antike.
- Westenholz, J. G. (1989). Tamar, Qēdēšā, Qadištu, and Sacred Prostitution in Mesopotamia. *Harvard Theological Review*, Vol. 82, No. 3 (Jul., 1989), pp. 245-265.
- Westermann, W. L. (1945). Between Slavery and Freedom. *The American Historical Review*, Jan., 50 (2), pp. 213-227. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/1842351>
- Westermann, W. L. (1955). *The Slave Systems of Greek and Roman Antiquity*. Philadelphia: American Philosophical Society.
- Wrenhaven, K. L. (2012). *Reconstructing the Slave: The Image of the Slave in Ancient Greece*. London: Bloomsbury.

- Yamauchi, E. (1966). Slaves of God. *Buatin of the Evangelical Theological Society*, 9 (1) pp. 31-49. Erişim adresi: https://biblicalstudies.org.uk/pdf/bets/vol09/9-1_yamauchi.pdf
- Yiğit, T. (2002). Boğazköy Arşivi Belgelerine Göre MUNUS (MEŐ) KAR.KID zerine Bir İnceleme. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 17 (1), ss. 73-81.
- Zelnick-Abramo, R. (2005). *Not Wholly Free: The Concept of Manumission and the Status of Manumitted Slaves in the Ancient Greek World*. Leiden: Brill Academic Publishers. Mnemosyne-Supplementa 266.

Tarihsel Bağlamda Karacahisar Kalesi'nde Bulunan Bizans ve Avrupa Sikkeleri*

Byzantine and European Coins Found in Karacahisar Castle in the Historical Context

Hasan Yılmazyařar¹ , Zeliha Demirel Gökalp¹

*Eskişehir Odunpazarı İlçesi sınırları içinde yer alan Karacahisar Kalesi'nde ilk kez, Osmanlı Beyliği'nin kuruluşunun 700'üncü yılı olan 1999'da Prof. Dr. Halil İnalıcık öncülüğünde yüzey araştırması başlatılmıştır. 2002-2005 yılları arasında Prof. Dr. Ebru Parman'ın başkanlığında sürdürülen kazı çalışmaları, 2011-2018 yılları arasında Prof. Dr. Erol Altınşapan'ın başkanlığında devam etmiştir. 2019 yılında Dr. Öğr. Üyesi Hasan Yılmazyaşar'ın bilimsel danışmanlığında ve Eskişehir Arkeoloji Müzesi başkanlığında yeniden başlayan kazı çalışmaları, 2020 yılından itibaren 12 aylık statüde Dr. Öğr. Üyesi Hasan Yılmazyaşar'ın başkanlığında sürdürülmektedir. Karacahisar Kalesi kazıları Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Anadolu Üniversitesi iş birliğinde yürütülmekte olup, çalışmalar Anadolu Üniversitesi (Proje No: 1906E108 / 2206E052) ve Türk Tarih Kurumu tarafından Bilimsel Araştırma Projesi olarak desteklenmektedir.

¹Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Eskişehir, Türkiye

ORCID ID: H.Y. 0000-0001-8148-9562;
Z.D.G. 0000-0002-4922-5003

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Hasan Yılmazyaşar,
Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Eskişehir, Türkiye
E-mail: hyyasar@anadolu.edu.tr

Başvuru/Submitted: 03.08.2022

Revizyon Talebi/Revision Requested: 08.09.2022

Son Revizyon/Last Revision Received: 04.11.2022

Kabul/Accepted: 03.12.2022

Atf/Citation: Yılmazyaşar, H., & Demirel Gökalp, Z. (2022). Tarihsel bağlamda Karacahisar Kalesi'nde bulunan Bizans ve Avrupa sikkeleri. *Anadolu Araştırmaları-Anatolian Research*, 27, 305–335.
<https://doi.org/10.26650/anar.2022.1154783>

Öz

Karacahisar Kalesi özellikle Osmanlı Beyliği'nin kuruluş sürecindeki önemi dolayısıyla çok sayıda yayına konu olmasına karşın, kalenin tarihine dair bilgiler son derece sınırlıdır. Bu durumun temel sebebi kale ile ilgili bilgi veren dönem kaynaklarının yok denecek kadar az olmasıdır. Bu açıdan kaledeki arkeolojik kazı çalışmalarında bulunan diğer buluntular ile birlikte, sikkeler de oldukça önemlidir. Bu çalışmanın konusunu Karacahisar Kalesi'nde (Eskişehir) 2011-2014 yılları ile 2019-2021 yılları arasında gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalarda bulunan Bizans ve Avrupa sikkeleri oluşturmaktadır. Karacahisar kazılarında 7 Bizans sikkesi, 4 Midilli Lordluğu ve 1 Eflak Beyliği sikkesi ile 2 adet Nürnberg jetonu bulunmuştur. Karacahisar Kalesi kazılarında bulunan Bizans, Midilli-Gattilusio Lordluğu ve Eflak Beyliği sikkeleri ile Nürnberg jetonları hakkında bu çalışmada sadece katalog bilgisi verilmemiş aynı zamanda tarihsel bağlantıları ile birlikte ele alınarak değerlendirilmiştir. Örnekler arasındaki Bizans sikkeleri kalede 7. yüzyıldan 11. yüzyıl sonuna kadar kesintilerle bir Bizans iskanına işaret etmiştir. Bahsi geçen tarihlerin öncesi ve sonrasına dair kalenin de içerisinde bulunduğu Eskişehir'in tarihsel sürecinde Karacahisar'ın rolü yine bu çalışmada ele alınan konular arasındadır.

Anahtar Kelimeler: Eskişehir, Karacahisar, Kale, Arkeoloji, Ortaçağ, Sikke

ABSTRACT

Although Karacahisar Castle has been the subject of many publications due to its importance in the founding process of the Ottoman Principality, the information about the history of the castle is extremely limited. The main reason for this situation is that sources which provide information about the castle are almost non-existent. In this respect, the coins are among the important findings discovered in the archaeological excavations in the castle. The subject of this study is the Byzantine and European coins found in the archaeological studies carried out in Karacahisar Castle (Eskişehir) in two periods, between 2011 and 2014 and 2019 and 2021. During the Karacahisar excavations, seven Byzantine coins were found, as well as four Midilli Lordships, one Wallachian Principality coin, and two Nürnberg coins. In this study, catalog information was provided and evaluated under the historical context of the Byzantine, Lesbos-Gattilusio Lordship, and Wallachian Principality coins, as well as the Nürnberg tokens found in the Karacahisar Castle excavations. The Byzantine coins discovered indicate a Byzantine occupation of the castle, with interruptions from the 7th to the end of the 11th century. The role of Karacahisar in the historical process of Eskişehir, which also includes the castle, is

among the topics discussed in this study. European minted coins and tokens are the source of some important inferences in terms of medieval law, economics, and social history in the context of the coins being seized outside the country.

Keywords: Eskişehir, Karacahisar, Castle, Archeology, Medieval, Coin

EXTENDED ABSTRACT

Karacahisar Castle is located within the boundaries of Eskişehir's Odunpazarı District. The first scientific studies in the castle were initiated as surface surveys in 1999 with the initiatives of Prof. Halil İnalçık. Excavations were carried out under the direction of Prof. Ebru Parman between 2002 and 2005 and Prof. Erol Altınsapan between 2011 and 2018. Excavations were continued in 2019 under the scientific coordination of Assist. Prof. Hasan Yılmazyaşar, and under the direction of the Eskişehir Archeology Museum, and have been continuing under the direction of Assist. Prof. Hasan Yılmazyaşar since 2020.

During the archaeological excavations carried out in Karacahisar Castle between 2011 and 2014 and 2019 and 2021, seven Byzantine coins, four Lesbos Lordships, one Wallachian Principality coin, and two Nürnberg coins were found. Moreover, three of the Byzantine coins were found in the Sarnıç, three in Trench "Z," and one in Trench "V." Two of the four coins belonging to the Lesbos Lordship were found in the Sarnıç and the other two in the "Z" Trench. The Wallachian Principality coin, which is represented with a single coin in the castle, was also found in the excavations in the Cistern. One of the Nürnberg coins was found on the surface and the other was found during excavations in Trench "V."

The Byzantine coins, which were found in the excavation, provide crucial data since there is no information about the castle in the sources. The names of the emperors and the mint marks on the two Byzantine coins cannot be read. However, the coins can be dated to the Early Byzantine period by reference of the unit markings on the reverse side. One half follis (K) and one pentanummium (€) are the earliest coins found in the excavations to date. The Nicomedia minted Focas (602-610) coin is the earliest dateable coin found in the castle. In addition, one coin belonging to Mikhael II (820 – 829), Konstantinos VII (913-959), and Constantinos X (1059-1067) was found during the excavations. The Anonymous G (1065/1070) coin is the latest dated Byzantine coin found in the castle and represents the Middle Byzantine period settlement in the castle. Karacahisar Castle, which was in a fundamental position in terms of defense during the Byzantine period, was located in the impact area of the historical events that Dorylaion was exposed to. Dorylaion is where the army was situated because it sat on the transit route of some expeditions, according to Byzantine sources. Due to its strategic location, it was influenced by Persian and Arab raids until the 12th century, and then played an important role in the Byzantine struggle for their dominance with the Seljuks and the Ottomans.

Four of the bronze coins found in Karacahisar Castle are dated to the era of Francesco Gattilusio II (1384-1403/1404). The coins belonging to Francesco Gattilusio II should be evaluated in the context of the use, protection and settlement of the castle during the reign of Yıldırım Bayezid, whose many coins were found in Karacahisar. The finding of the Francesco coins in the Karacahisar Castle excavations can be explained by commercial activities, as well as by means of ransom and tribute. Thus, the coins may have been circulated in the Early Ottoman economy.

One of the European coins found in the excavations of Karacahisar Castle is the silver ducat belonging to the Wallachian prince Mircea I (1386-1394 / 1397-1418). The Mircea I coin, which is represented with a single example in the Karacahisar Castle excavations, was found in the same code as the coins of Murad I, Yıldırım Bayezid, and Çelebi Mehmed. It is known that the coins of Mircea I were found together with the coins of Murad I and Yıldırım Bayezid in many contemporary treasures found in the Balkans. Although it is not possible to detect precisely why the Mircea I coin was found in the castle, numerous hoards of Wallachian coins found in the Balkans and on the northern Black Sea coast reveal that Wallachian coins were already in circulation in the Bulgarian market. In this context, the Ottoman domination over Bulgaria, which started during the reign of Murad I and continued during the reign of Yıldırım Bayezid, becomes meaningful.

One of the two brass Nürnberg tokens found in the excavations of Karacahisar Castle is the production of Hans Schultes III (1608-1612), while the other comes from the Hans Krauwinckel II (1586-1635) workshop. Tokens, whose function changed with the spread of written accounts in the second half of the 16th century, were used as chips in card games and as souvenirs at weddings and festivals are very common in archaeological sites. It must have been found in Karacahisar Castle at the end of the 16th century and the beginning of the 17th century, due to its temporary disappearance.

Giriş

2011-2014 ve 2019-2021 yılları arasında Karacahisar Kalesi'nde (Figür 1) gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalarda; 7 Bizans sikkesi, 4 Midilli Lordluğu ve 1 Eflak Beyliği sikkesi ile 2 adet Nürnberg jetonu bulunmuştur¹. Bizans sikkelerinin 3'ü 2019-2021 yılları arasında gerçekleştirilen kazıda Sarnıç'da (kat.no. 1-2, 7), 3'ü 2011-2014 yılları arasındaki çalışmalarda "Z" Açmasında (kat.no. 3, 5-6) ve 1'i "V" Açmasında ele geçmiştir. Midilli Lordluğuna ait 4 sikkeden 2'si Sarnıç'da (kat.no. 10-11) ve diğer 2'si de "Z" Açmasında (kat. no. 8-9) bulunmuştur. Kalede tek sikke ile temsil edilen Eflak Beyliği sikkesi de (kat.no. 12) yine Sarnıç kazılarında tespit edilmiştir. Nürnberg jetonlarından 1'i yüzey buluntusudur (kat. no. 13), diğeri ise "V" Açması kazılarında (kat.no. 14) bulunmuştur (Figür 2).

Özellikle Ortaçağ Anadolu'sunda Osmanlı hakimiyeti altındaki topraklarda çağdaş Anadolu beyliklerinin, Bizans imparatorluğunun, Latin, Avrupa devletlerinin, Sırp, Bulgar, Arnavut krallıkları, Eflak ve Boğdan voyvodalıkları, Bosna ve Hersek prensliklerinin ticari, askeri politik bağlamda yabancı devletlerin sikke dolaşımı hakkında arkeolojik buluntu anlamında çok az bilgiye sahibiz.² Karacahisar Kalesi kazılarında bulunan Midilli-Gattilusio Lordluğu ve Eflak Beyliği sikkeleri ile Nürnberg jetonları hakkında bu çalışmada sadece katalog bilgisi verilmemiş aynı zamanda tarihsel bağamları ile birlikte ele alınarak değerlendirilmiştir.

Özellikle arkeolojik çalışmalar sırasında ele geçen sikkelerin arkeolojik ve tarihsel bağamları ile ele alınması yazılı kaynakların az ve bilgilerin son derece kısıtlı olduğu tarihsel süreçlere dair önemli çıkarımlara kaynaklık edebilir. Dolayısıyla ele alınan sikkelerin temsil ettiği bu tarihsel süreçler ile ilgili soruların cevaplarına mevcut tüm bilgilerin dikkatli bir şekilde karşılaştırılması ve bir bütün olarak görülmesi ile ulaşılabilir (Burström 2018, s.244, 250, 257-258). Ne yazık ki Ortaçağ madeni paralarına dair nümizmatik verilerin

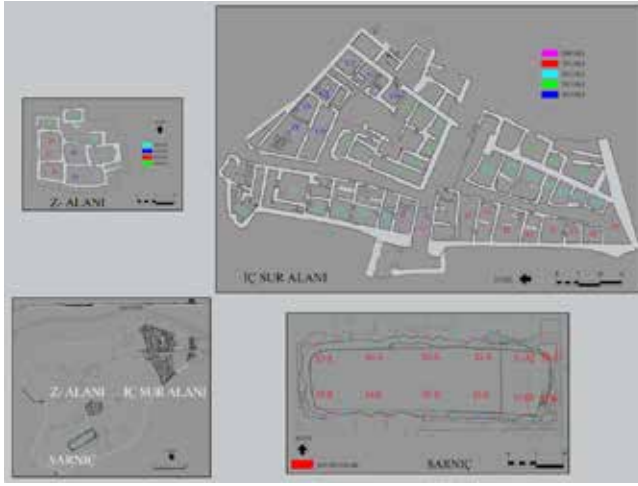
-
- 1 Söz konusu sikke ve jetonlardan 2011-2014 yılları arasındaki kazılarda bulunan 4 adet Bizans (bu makalede bkz., kat.no.3-6) ve 2 adet Haçlı sikkesi olarak tanımlanmış Midilli-Gattilusio Lordluğu'na ait sikke (bu makalede bkz., kat.no. 8-9), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde tamamlanan bir Yüksek Lisans tezinin kataloğunda da yer almaktadır. Bkz., Palalı 2015, kat.no.108-111; kat.no.113-114. Aynı tez 2018 yılında bir kitaba dönüştürülmüştür. Bu kitabın katalog bölümünde de tezte yer alan 3 Bizans sikkesi ve 2 Avrupa sikkesine yer verilmiştir. Bkz., Altunsapan ve Palalı 2018, kat.no 4.14.1-4.14.2. Ancak söz konusu iki çalışmada da sikkelerin ölçü, ağırlık ve kısa tanımları gibi bilgilerine yer verilmiş herhangi bir tartışmaya girilmemiştir.
  - 2 1 adet sultani, 48. 848 adet akçe ve 842 adet gümüş Avrupa parasından oluşan Beçin Definesi için bkz., Ünal, Krinzing, Alram ve Pfeiffer Taş 2015; Trakya'da Ainos (Enez) kazılarında bulunan Geç Ortaçağ sikkeleri için bkz., Baker 2013, s.215-227; Edirne Arkeoloji Müzesi'nde bulunan örnekler ışığında Geç Orta Çağ sikke dolaşımının tartışıldığı yayın için bkz., Baker 2014, s.245-256; Ayasuluk'ta bulunmuş, Doğu Ege ve Batı Anadolu'da 1325-1370 yılları arasında ticari bağlamda dolaşımda olan güney Fransa ve güney İtalya darphlı gümüş sikkeler için bkz., Baker and Pancar 2021, s.157-170; Trakya ve Konstantinopolis'de bulunan ve 14.yüzyıla tarihlendirilen yabancı devlet darphlı sikke defineleri için bkz., Baker 2018b, s.485-504; Kütahya'nın Emet İlçesi'nde bulunan 48 adet 14.yüzyıl sonuna tarihlenen Venedik gümüş sikkelerinden oluşan define için bkz., Demirel-Gökcalp and Stahl 2018, s.99-110; Sagalassos kazılarında 1 adet Nürnberg jetonu için bkz., Scheers, Vanhaverbeke and Poblome 1997, s.315-349, no.292.

tarihsel bağlamları ile ele alındığı ve ikonografik analizlerine yönelik detaylı analiz ve değerlendirilmeleri içeren bilimsel çalışmaların yeterli düzeyde olduğunu söylemek güçtür.³ Bu bağlamda çalışmamızda ele alınan sikke ve jetonların standart katalog verilerinin yanısıra temsil ettikleri uygarlık, dönem ve ele geçtikleri arkeolojik alan olarak Karacahisar Kalesi'nin tarihi ile birlikte ele alınarak değerlendirilmesi hususunda bir çabaya da bu çalışmada yer verilmiştir.

Figür 1: Karacahisar Kalesi Hava Fotoğrafi

3 Örneğin üzerinde kutsal figürler yer alan Bizans sikkeleri parasal değerleri için saklanmış/biriktirilmiş olabilir. Ya da bu sikkeler üzerlerindeki kutsal figürlerden ötürü sadece ibadet ikonları olarak da birikimin parçası olmuş olabilir. Bkz., Travaini 2018, s.342. Bir devletin veya güçlü bir hükümdarın, organize bir üretimin ve çok amaçlı bir amacın varlığını gösteren paranın yalnızca ekonomik işlevleri yoktur. Bu paraların bazıları bilinen bir ticaret veya para birimi işlevine sahipken, diğerleri sadece takas gibi özel amaçlar için kullanılmış olabilir. Arkeoloji sayesinde, yeni buluntular, yazılı kaynakların kanıtlarından elde edilenden daha karmaşık bir maddi gerçeklik gösterebilir, hatta onunla çelişebilir. Örneğin, birçok örnek, madeni paranın madeni para dışında (ritüel ödeme, muska, vb.) nasıl kullanıldığını da göstermektedir. Bu durumda, arkeolojik olarak elde edilen nümismatik veriler, yazılı kaynakların sessiz kaldığı tarihsel bir anlatıya açıklık getirebilir. Genellikle süs amaçlı delinmiş, monte edilmiş veya başka bir şekilde uyarlanmış doğrudan parasal olmayan kullanımlar yani bu tür ikincil veya uzun süreli kullanımlar elbet tek başına arkeoloji yoluyla kanıtlanamaz, ancak buldukları alan bazı makul önerileri destekleyebilir. Dolayısıyla tek bulguyu bilgilendirici olmadığı için bir kenara atmadan önce birçok olasılık olduğu dikkate alınmalıdır. Bkz., Burström 2018, s.236, 244; Savaş 2021, s.347-364.

Figür 2: Karacahisar Kalesi Kazı Alanlarını Gösterir Plan ve Lejantlar

1. Karacahisar Kalesi Bizans ve Avrupa Sikkeleri

1. 1. Bizans Sikkeleri

Erken Bizans

1.

Yarım Follis

Öy. : Okunmuyor

Ay. : K

AE 25 mm., 7,35 gr., Kazı Env. No: KH-21/S-234; Buluntu Yeri ve kodu: S2B-2/ ± 1002.31

2.

Pentanummium

Öy. : Okunmuyor

Ay. : €

AE 13 mm., 2,08 gr., Kazı Env. No: KH-20 / S-306; Buluntu Yeri ve kodu: S1A-1/± 1002.46

3.

Focas (602-610)

Nikomedia

Follis

Tip II

Öy. : mFOCA PЄRAVÇ

Büst cepheden, konsul kıyafetli, haçlı taç giyiyor, pendilialı, sağ elinde mappa, sol elinde haç tutuyor.

Ay. : XXXX, yukarıda A/N/N/O, sağda yıl rakamı, Kesimde: NIKO, sonda Of. Harfi

AE 27/32 mm., 10,96 gr., ky.6. Of.: B; Kazı Env.no.: KH-11 / S-27; Buluntu Yeri ve kodu: Z4/ ± 1004.38

4.

II. Mikhael (820 – 829)

Konstantinopolis

Follis

Tip 3 (b)

Öy. : m1XAHL SΘ COFILOS

İki figür cepheden. Solda II. Mikhael khlamys ve haçlı taç giyimli. Sağda Theophilus loros ve haçlı taç giyimli. Her ikisinin de elleri görünmüyor

Ay. : M, yukarıda haç, solda X/X/X, sağda N/N/N, kesimde: θ

MS. 821-829

AE 28/29 mm., 8,29 gr., ky.6; Kazı Env.no.: KH-14 / S-19; Buluntu Yeri ve kodu: V-11B± 1005.55; Ref.: DOC 3/1, s.398, no. 10

5.

VII. Konstantinos (913-959)

Konstantinopolis

Follis

Tip 5

(VII. Konstantinos yalnız)

Öy. : +CONST'BA-SIL'ROm

VII. Konstantinos'un cepheden büstü, sakallı, loros giyimli ve haçlı taçlı. Sağ elinde akakia, sol elinde haçlı globus tutuyor.

Ay. : Dört satır: +COnST' / CnΘCObA / SILCVSR / OMCOOn

MS. 945/950

AE 23/24 mm., 4,29 gr., ky.6; Kazı Env.no.: KH-12 / S-116; Buluntu Yeri ve kodu: Z-8/
± 1005.84; Ref.: DOC 3/2, s.567, no.26.19

6.

X. Konstantinos (1059-1067)

Konstantinopolis

Follis

Tip 1

Öy. : +EMMA NOVH

İsa kare soupedion üzerinde ayakta duruyor. Cepheden, sakallı başında haç nimbus var. Nimbusun içinde yer alan haçın her bir kolunda nokta bezeme bulunuyor. Tunik ve himation giyimli, sağ eli ile pelerini tutuyor, sol elinde kitap var. Sağ ve sol boşlukta IC / XC

Ay. : Sağda: + KWNTK, solda: (CVK)AV

Solda Eudokia ayakta, cepheden, pendilialı taçlı ve loroslu. Sağda Konstantinos ayakta cepheden, pendilialı taçlı ve loroslu. Aralarında ortasında haç bulunan labarum tutuyorlar. Labarum üç basamaklı kaide üzerinde. Her ikisi de bir elini göğsüne götürmüş.

MS. 1059/1067

AE 22/23 mm., 7, 55 gr., ky.6; Kazı Env.no.: KH-12 / S-95; Buluntu Yeri ve kodu: Z-8/
± 1005.69; Ref.: DOC 3/2, s.776, no.8.20

7.

Anonim Follis

Anonim G

Öy. : Yazı yok, İsa'nın büstü cepheden, sakallı, haç nimbuslu, tunik ve himation giyimli, sağ elini takdis pozisyonunda yukarı kaldırmış pelerinin kenarından tutuyor. Sol elinde tomar var. Sağ ve sol boşluklarda IC ve XC. Noktalı bordür ile çevrili.

Ay. : Yazı yok, Meryem'in büstü, cepheden. Orans duruşunda nimbuslu. Tunik ve maphorion giyimli. Sağ ve sol boşluklarda MP ve ΘV. Noktalı bordür ile çevrili.

MS. 1065/1070

AE 24/25 mm., 8,53 gr., ky.6; Kazı Env.no.: KH-21 / S-215; Buluntu Yeri ve Kodu: S 4A/± 1002.46; Ref.: Ref.: DOC 3/2, s. 693, G.24

Tanım ve Değerlendirme

Karacahisar Kalesi kazılarında 7 adet Bizans sikkesi ele geçmiştir. Söz konusu sikkeler Bizans döneminde ismi bilinmeyen dolayısıyla ilgili döneme dair yazılı kaynaklar üzerinden tarihsel süreci takip edilemeyen kaleye ilişkin son derece önemli veriler sunmaktadır.

Çok yıpranmış ve aşınmış durumda olan iki sikkenin imparator isimleri ve darphane işaretleri okunamamakla birlikte, arka yüzlerinde yer alan birim işaretleri Erken Bizans dönemine refere etmektedir (kat.no.1-2). 1 adet yarım follis (K) ve 1 adet pentanummium (C)⁴ şimdiye değin gerçekleştirilen kazılarda ele geçmiş en erken iki sikke olması bakımından dikkate değerdir. Kazı çalışmalarında tespit edilen 7. yüzyıl başına ait 40 nummi değerindeki Nikomedia darplı Focas (602-610) sikkesi (kat.no.3) kaledeki tarihlenebilir en erken sikke buluntusu olması açısından önemlidir. Kazı çalışmalarında ayrıca II. Mikhael (820 – 829) (kat.no.4), VII.Konstantinos (913-959) (kat.no.5) ve X. Konstantinos'a (1059-1067) (kat.no.6) ait birer adet sikke tespit edilmiş olup, 1 adet Anonim G (1065/1070) sikkesi (kat.

4 Yarım follis (K), III.Leo'dan (717-741) sonra sikkelerin arka yüzlerinde tam harf olarak kullanılmamaya başlamıştır. 498 yılından itibaren piyasaya sürülmeye başlanan pentanummialar (C) ise V. Konstantinos (741-775) iktidarının ortalarında son kez basılmıştır. Bkz., Grierson 1999, s.20.

no.7) Kaledeki Orta Bizans dönemi iskanını işaret ederken aynı zamanda ⁵ 1065-1070 yılları arasına tarihlenen Anonim G serisine ait sikke (kat.no.7), Kalede tespit edilen en geç tarihli Bizans sikkesidir.

Sınırlı sayıda örnek olsa da kaynak verilerin olmadığı kalenin tarihine dair en önemli buluntu grubu olan sikkelerin kronolojik dağılımı göz önüne alındığında, sikkeler Kalede 7. yüzyıldan 11. yüzyıl sonuna kadar kesintilerle bir Bizans varlığına işaret etmektedir⁶.

Bu noktada kalenin bağlı bulunduğu ya da bir dönem doğrudan temsil ettiği Dorylaion'a dair kaynaklardaki veriler kalenin tarihini ve ele aldığımız sikkelerin bu tarihsel verilerle uyumlu bir sonuç sunup sunmadığının tartışılması kısmi de olsa bazı çıkarımlara kaynaklık edebilir.

Her ne kadar Karacahisar Kalesi'nin Bizans dönemindeki ismine dair net bir tespit ve dolayısı ile kaynaklarda doğrudan kalenin tarihine dair veriler olmasa da olasılıkla kenti ve yollarını koruyan kalesi olarak Karacahisar Dorylaion'un maruz kaldığı tarihsel olayların doğrudan etki alanında bulunuyordu. Bu bağlamda Bizans döneminde ağırlıklı olarak bazı seferlerde geçiş noktasındaki kentlerden birisi ve askerlerin konakladıkları yer olarak (aplekt) tanımlanan ve bazı isyanlar ile bağlantılı ismi geçen Dorylaion'un, 12. yüzyıla kadar Pers ve Arap akınları sırasında akın güzergahında, Selçuklu ve Türkmenler ile hakimiyet mücadelelerinde sınır bölgesinde stratejik bir konumda bulunduğu anlaşılıyor.

Bizans döneminde Malagina, Kaborkin, Koloneia, Kaesareia ve Dazimonu ile birlikte önemli aplektalardan (antrepo) birisi olan Dorylaion'un (Güneş 2021, s.125) özellikle 7. yüzyıl sonrasındaki tarihsel olaylarda ismi genellikle Bizans ordusunun bir süre konaklaması ile ilişkili olarak anılmaktadır. MS. 742 yılında V. Konstantinos'a karşı isyan eden Artavasdos'un Opsikion ordusuyla birlikte Dorylaion'da olduğu bilinmektedir.⁷ M. S. 778-779 yıllarında Arap Orduları tarafından 15 gün süre konaklama alanı olarak kullanılan kent, ⁸ MS. 837'de Theophilos, 877 yılında ise I. Basil'e bağlı orduların sefer sırasında konakladıkları yer olarak kaydedilmiştir (Theophanes Continuatus 1838, 126; Skylitzes 2010, s.76, 140).

Dorylaion, I. Tzimiskes döneminde 970 yılındaki Bardas Phokas (Skylitzes 2010, s.279) ile 1069 yılındaki Krispinos'un (Attaleiates 2008, s.131) isyanlarını bastırmak için sefer

5 Focas, II. Mikhael, VII. Konstantinos ve X. Konstantinos sikkeleri 2011-2014 yılları arasında gerçekleştirilen arkeolojik kazılarda bulunmuştur. Bkz., Altınşapan, Demirel Gökalp, Yılmazyaşar ve Gerengi 2015, s.21-633.

6 Karacahisar Kalesi'ndeki arkeolojik kazılarda tespit edilen 5.-6. yüzyıla ait mimari plastik parçalar ile giriş cephesinde kısmen korunmuş 1. evre duvarları ve sarnıcın malzeme teknik özellikleri bahsi geçen Fokas'a ait sikkenin referansı ile sunulan 7. yüzyılda kalede bir iskanın varlığına dair çıkarımı desteklemektedir.

7 "Arvasdos, Opsikion ordusuyla Dorylaion'daydı..... bütün ordusuyla Konstantin'e saldırdı". Bkz. Theophanes, 1982, s.105.

8 "Araplar Dorylaion'da on beş gün kaldıktan sonra erzakları tükendi ve hayvanları dilenmeye gitti; aralarında ağır kayıplar vardı. Geri çekilip Amorion'u bir gün kuşattılar, ancak güçlü ve iyi bir garnizon olduğunu anlayınca hiçbir şey başaramadan geri çekildiler." Bkz. Theophanes 1982, s.138

düzenleyen Bizans ordusunun konakladığı yerleşim olarak anılır. 1071 yılında Malazgirt'te gerçekleşecek olan ve Anadolu'daki Türk hakimiyetinin oluşmasını sağlayan savaş öncesi sefere çıkan Bizans ordusunun Eskişehir'de konakladığı yine bilinenler arasındadır (Bryennios 2008, 47; Theophanes 105-106).

Attaleiates'e göre ayrıca 1073 yılında isyancı olan Frank komutanı Roussel'e karşı İoannes komutasındaki Bizans ordusu Eskişehir'e ilerlemiş ve burada ordugâh kurmuştur⁹. 1097 yılındaki I. Haçlı seferi sırasında Dorylaion haçlı ordusunun geçiş güzergahındaki kentlerden birisidir (Kinnamos 2020, s.63, dipnot 70). 26 Ekim 1147 tarihinde Melangeia'dan Dorylaion'a kadar herhangi bir güçlkle karşılaşmayan Haçlı ordusuna bağlı Almanlar Dorylaion'da Baths çayı (Sarısu) mevkiine geldiklerinde Türklerin saldırısına uğramış ve büyük bir bozgun yaşamışlardır¹⁰.

1159-60'ta I. Manuel Komnenos'un bölgedeki Türk ilerleyişine karşı Çanakale üzerinden Anadolu'ya girdiği, Sarısu ve Porsuk çayından geçerek Eskişehir'e ulaştığı¹¹ ve bu girişimi haber alan Türk güçlerinin de bölgeye intikali sonucunda iki ordu arasında bir savaş gerçekleştiği anlaşılmaktadır (Kinnamos 2020, s.140, Ayönü 2014, s.151).

1174-75 yıllarında oldukça hareketlenen bölge Bizanslılar ile Türkmenler arasında hakimiyet mücadelelerine sahne olmuş (Ayönü 2014, s.163), Manuel Komnenos Anadolu'da başta Dorylaion olmak üzere önemli mevkiileri güçlendirme yönünde girişimlerde bulunmuştur (Khoniates 2020, s.121; Kinnamos 2020, s. 211). Dorylaion'daki tahkimat çalışmalarının geciktirilmesine yönelik Türkmen saldırılarına dair kaynak verileri (Kinnamos 2020, s.211) bölgenin ve özellikle Dorylaion'un Bizans ile Selçuklu sınırındaki stratejik konumuna işaret eder (Ayönü 2014, s.165). Kaynaklara yansıyan bilgilerden bu süreçte Dorylaion'un tahkimatının tamamlandığı, sefer güzergahındaki bir diğer önemli kalenin (Soublaion) yeniden inşa edildiği anlaşılmaktadır (Khoniates 2020, s.121; Kinnamos 2020, s.213-214). Bu süreç öncesinde Dorylaion ve çevresinin Türklerin elinde olduğu¹² ve I. Manuel'in ancak imparatorluğunun sonlarına doğru kenti geri aldığı düşünülmektedir (Kinnamos 2020, s.33, dipnot 17; Ramsay 1960, s.220).

9 Attaleiates 2008, s.189; Bryennios, 2008, 87. Ramsay'e göre muhtemelen 1074 sonrasında Eskişehir ve Söğüt'ün de içinde olduğu askeri yolu da kapsayan alan Selçukluların eline geçmiştir. Ramsay 1960, s.233

10 Kinnamos, 2020, s.64; Khoniates 2020, s.45. Bahsi geçen bozgun Dorylaion ve çevresinde Bizans hakimiyetinin oldukça zayıfladığını, kentin ve bölgenin kontrolünün Türklerin elinde olduğunu düşündürmektedir.

11 Kinnamos'un aktardığı bilgilerden 1159 yılında bölgede kalabalık bir Türkmen nüfusunun bulunduğuna işaret eder: "...Bathys (Sarısu) ve Thybris (Posuk Çayı) diye adlandırılan iki nehir üzerindeki Dorylaion'a geldi. Bütün çevre araziye zaptettikten sonra kalabalık bir insan grubunu ve çok sayıda çeşitli hayvanı orarlardan sürüp çıkardı. Kayıplarının haberini alan Türkler gruplar ve topluluklar halinde gelmeye başladılar..." Bkz. Kinnamos 2020, s.140.

12 Kinnamos 1175 yılında kentte çadırlarda yaşayan ikibin Türk'ün bulunduğunu bildirmektedir. Bkz. Kinnamos 2020, s.211.

17 Eylül 1176 yılında gerçekleşen savaşta büyük bir bozguna uğrayan Bizans İmparatoru'nun savaş sonunda gerçekleşen antlaşmaya bağlı olarak Dorylaion ve Sublaion Kalelerinin yıkılmasını kabul ettiği bilinmektedir (Khoniates 2020, s.131). Gerek savaş öncesi Dorylaion Kalesi'nin tahkim edilmesi, gerekse savaş sonrasındaki antlaşmaya bağlı olarak kalenin yıkılmasının şart koşulması, Dorylaion'un bölgedeki stratejik rolünün her iki taraf açısından da teyidi bağlamında önemli bir tarihsel veridir. Antlaşmanın gereği olarak Sublaion Kalesini yıktıran I. Manuel'in Dorylaion Kalesi'ne dokunmaması ve yıkılması yönündeki taleplere karşı gösterdiği direnç (Khoniates 2020, s.131, 133), kale ile birlikte bölgenin Bizans için ne kadar stratejik önemde olduğunun bir diğer göstergesi olarak okunabilir. Bizans'ın idari yapılanmasında Opsikion themasının¹³ 10 kent, 2 tourma ve 1 aplekta statüsündeki yerleşimler içerisinde Eskişehir bölgesinin Dorylaion ve Midaeion (Karahöyük) olmak üzere iki yerleşim ile temsil edilmesi bölgenin stratejik rolünün bir diğer göstergesidir.

Myriokephalon Savaşı (1176) sonrasında Dorylaion kenti ve çevresi, dolayısı ile Karacahisar Kalesi'ndeki hakim güçleri kaynaklar üzerinden takip etmek mümkün değildir. Osmanlı kroniklerindeki anlatılara göre 1230'lu yıllarda kalenin Bizanslıların elinde olduğu anlaşılıyor.¹⁴ Neşri'ye göre Karacahisar Kalesi 1230'larda Selçuklu Sultanı ile Ertuğrul Gazi'nin ortak hareketi ile kuşatılmış ve son kertede Ertuğrul Gazi tarafından fethedilmiştir (Neşri 2008, s.35-36). Bu tarihten 1288 yılında kalenin Osmanlı Gazi tarafından fethedilmesine kadar geçen süre içerisindeki temsiliyeti ile ilgili farklı görüşler bulunmakla birlikte, kalenin Ertuğrul Gazi tarafından alınması sonrasında Bizans tekrurunun Sultan'a haraç vermesi koşulu ile yerinde bırakıldığı ve 1288 yılında Osman Gazi tarafından kalenin Bizanslılar ile yapılan savaş neticesinde fethedildiğine dair veriler bahsi geçen tarihler arasında kalenin Bizanslıların elinde olduğuna işaret etmektedir¹⁵. 1288 yılı sonrası Karacahisar Kalesi bir Osmanlı yerleşimi haline gelmiş, kaynaklardaki bilgiler ile arkeolojik bulguların ışığında kale Fatih Sultan Mehmed dönemine kadar son derece aktif olarak kullanılmıştır¹⁶. Bahsi geçen tarihsel akış 8. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar Eskişehir ve çevresinde son derece hareketli tarihsel olayların gerçekleştiğine işaret etmektedir. Ağırlıklı olarak Bizans İmparatorluğu'nun Anadolu içlerine yönelik seferlerinde ordunun konakladığı bölge olarak adı geçen kent bu dönemlerde Bizans'a bağlı olmalıdır.

13 Opsikion Theması hakkında detaylı bilgi için bkz. Güneş 2021, s.164-185

14 Osmanlı kroniklerindeki anlatılara göre Ertuğrul Gazi döneminde Osmanlıların Selçuklu'ya bağlı olarak Söğüt ve Domaniç'in kendilerine yurt olarak verildiği süreçte, Karacahisar ve Bilecik Bizans'a bağlı tekrurluklar olmakla birlikte Selçuklu'ya haraç vermektedirler. Bkz. Aşıkpaşazâde 2013, s.8; Neşri 2008, s.33.

15 "...Ve ol hinde Karacahisar tekürü ve Bilecik tekürü sultana muti' olup harac verirlerdi. Ol iki hisarın aralığı vilayeti kim Sogüt'dür, bunlara yurt gosterdiler kışlayüçün Ve Domanic Dağı'n ve Ermeni Beli'nün dağımı bunlara yayla verdiler..." Bkz. Aşıkpaşazâde 2013, s.8.

16 Karacahisar Kalesi kazılarındaki arkeolojik bulgular kalenin Fatih Sultan Mehmed dönemine kadar son derece aktif olarak kullanıldığını ortaya koymuş bir arşiv kaydında kalenin aşağıda yer alan Karacaşehir'e taşındığı yönündeki bilgiyi teyid etmiştir. Arşiv Belgesi için bkz. Bkz. İnalçık 2006, s.9-12; Doğru 2001, s.121-122.

Kazılarda ele geçen sınırlı sayıdaki Bizans sikkelerinin kronolojik dağılımı da bu iskanın ve Bizans hakimiyetin arkeolojik kanıtları olarak anlamlıdır. Tarihlenebilir en erken sikkenin basıldığı Focas döneminde Dorylaion'un isminin geçtiği bir kaynağa ulaşılamamıştır. Dorylaion'a yakın konumdaki Anatolikon Themasının başkenti olan Amorium'un etkilendiği, ilki 644 yılında gerçekleşen ve aralıklarla devam eden Arap akınlarından (Belke und Restle 1984, s.123; Ivison 2007, s.25-59) Dorylaion'un da etkilenmiş olması mümkündür. 7. 8. ve 9. yüzyıllardaki bu akınlarda kente bir müdahale olup olmadığını tespit etmek mümkün görünmese de Bitinya ve sonrasında İstanbul'a uzanan en kritik noktalardan birisinde yer alan Dorylaion'da savunmaya yönelik önlemler alınmış olması beklenmelidir. Bu bağlamda Karacahisar Kalesi kazılarındaki tarih bildiren bulgular sessizdir. Focas'tan sonra Kalede sikkesi bulunan İmparator 820 – 829 yılları arasında hüküm süren II. Mikhael'dir. Kazılarda kronolojik olarak VII. Konstantinos (913-959) ve X. Konstantinos'a (1059-1067) ait sikkeler ile en geç tarihli grup olarak Anonim G sikkeleri ele geçmiş olup bahsi geçen sikkeler ile kaynaklardaki tarihsel verilerin uyumlu kronolojide bulunduğu gözlemlenmiştir. Ancak Dorylaion'un dolayısı ile kalenin Türkler ve Bizanslılar arasındaki sınır hattındaki stratejik rolünün arttığı 1071 sonrasına ait kalede herhangi bir Bizans sikkesine henüz rastlanmamıştır. Özellikle 11. yüzyılın sonundaki I. Haçlı seferinin kilit noktalarından birisi olan kalede, 1147'de haçlılar ile 1159-60 yıllarında Bizanslılar ile gerçekleşen savaşlar sırasında etkin bir rol üstelenmesi beklenmekle birlikte bahsi geçen tarihler ile çağdaş herhangi bir sikkenin ele geçmemesi şaşırtıcıdır.

Myriokephalon Savaşı öncesinde Bizans kaynaklarında anarıldığı – tahkim edildiği belirtilen kalelerden birisi olan Dorylaion Kalesi'nde bu dönemde aktif ve yoğun bir kullanım olması beklenirken henüz bu tarihlerde kaledeki Bizans varlığına kaynaklık edebilecek herhangi bir arkeolojik bulguya da rastlanmamıştır. Ne yazık ki 13. yüzyılda bölgedeki tarihsel gelişmelere dair kaynaklar da suskundur. İstanbul'un Latinler tarafından işgali sonucunda 1204 ile 1261 yılları arasında İmparatorluğun başkenti olarak ön plana çıkan İznik'te ve Bitinya Bölgesi'ndeki Bizans hakimiyetin Eskişehir'e kadar uzanan bölgede nispeten daha güçlü olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Kaynaklarda bu yönde herhangi bir veri olmamakla birlikte, Dorylaion'un Bizans ile Selçuklu arasındaki sınırda stratejik rolü devam etmiş olmalıdır. 13. yüzyılın son çeyreğinde Cacabey vakfiyesine göre (Temir 1989, s.128) çok sayıda mescit ve han bulunan kentte azımsanmayacak sayıda Türk nüfusu olduğu ve dolayısı ile Türk hakimiyetinin güçlü olduğu anlaşılmakla birlikte, bu dönemde Karacahisar Kalesi'ndeki hâkim unsurları kesin yargılarla ifade etmek mümkün görünmüyor. Bu sürecin hemen sonrasında Osmanlı kroniklerindeki ortak anlatılara göre kalenin 1288 yılında Osman Gazi tarafından Bizanslılardan fethedildiğinin bildirilmesi kalenin Bizans hakimiyetinde olduğuna işaret eder (Âşıkpaşazâde 2013, s.16-17; Neşri 2008, s.42). Karacahisar'ın bu dönemde Germiyanogullarının elinde olduğu ve Osman Gazi'nin kaleyi bahsi geçen beylikten aldığı yönünde bazı görüşler (Lindner 2008, s.80) olmakla birlikte,

çıkarma dayalı bu görüşleri teyit edecek kaynak verileri bulunmamaktadır. Ne yazık ki 13. yüzyılda olasılıkla sürekli el değiştiren kaledeki bu geçişi şu ana kadar ele geçen sikkeler üzerinden okumak da mümkün değildir. Bu noktada önemle altını çizmek gerekir ki 2001 yılında başlayan ve aralıklar ile 2021 yılına kadar devam eden kazı çalışmalarında ağırlıklı olarak Osmanlı fethi sonrasında oluşan dokuda kazı çalışmaları sürdürülmüştür. Özellikle sur duvarlarına bitişik birbirine paralel konumlu olduğu yüzeyden takip edilebilen Bizans mekanlarında gerçekleştirilecek kazı çalışmalarında ele alınan sikkelerin referans ettiği tarihsel kronolojideki boşluklara katkı sunabilecek bulgulara ulaşılabileceği öngörülmektedir.

1. 2. Midilli-Gattilusio Lordluğu (1355-1462) ve Sikkeleri

II. Francesco Gattilusio 1384-1403/1404 / Mytilene

Öy. : FRANCISCUS GATILUXI

Yarım daire kemerler ile çevrili bir daire içinde Gattilusio ailesi arması

Ay. : DOMINVS METELINI Z

Yarım daire kemerler ile çevrili bir daire içinde Paleologos arması

MS.1396-1400

8. AE 16 mm., Kazı Env.o.: KH-12 / S-10; Kazı Buluntu Yeri ve Kodu: Z-5/± 1005.38; Ref.: Metcalf 1995, 293. Pl. 45, 1165; Lunardi 1980, 258, G9; Schlumberger 1878, Pl.XVI.1

9. AE 17 mm., Kazı Env.no.: KH-12 / S-32; Kazı Buluntu Yeri ve Kodu: Z-7/± 1005.42; Ref.: Metcalf 1995, 293. Pl. 45, 1165; Lunardi 1980, 258, G9; Sch. Schlumberger 1878, Pl.XVI.1

10. AE 0,89 gr., 17 mm., Kazı Env.no.: KH-21 / S-71; Kazı Buluntu Yeri ve Kodu: S 3A/± 1002.37; Ref.: Metcalf 1995, 293. Pl. 45, 1165; Lunardi 1980, 258, G9; Schlumberger 1878, Pl.XVI.1

11. AE 0,65 gr., 17 mm., Kazı Env.no.: KH-20 / S-240; Kazı Buluntu Yeri ve Kodu: S1/± 1002.75; Ref.: Metcalf 1995, 293. Pl. 45, 1165; Lunardi 1980, 258, G9; Schlumberger 1878, Pl.XVI.1

Tanım ve Değerlendirme

Gattilusio lordluklarının¹⁷ ana bölgesi olan Midilli, Ege'nin en büyük adalarından biridir. Anadolu kıyılarında seyahat eden gemilere barınak sağlayan adalar zincirinin kuzey ucunda yer alan Midilli 1204 yılında Konstantinopolis'in düşmesiyle birlikte takip eden yıllarda tüccarlar, paralı askerler, hacılar veya geçici işgalciler olarak Ege çevresindeki topraklara sahip olan Müslümanlar ve Latin Hıristiyanlar bölgeyi yönetmişler ve hatta Bizans toprakları için rekabet etmişlerdir. Bu durum, Konstantinopolis'in Osmanlı'nın eline geçmesine değin devam etmiştir. Ada 1355-1462 yılları arasında Cenevizli Gattilusio ailesi tarafından yönetilmiştir.¹⁸ Ege'deki Gattilusio lordluklarının kökeni, Cenevizli korsan Francesco Gattilusio'nun Bizans imparatoru V. Ioannes Palaiologos (1341-91) tarafından Konstantinopolis'i kayınpederinden

17 Ege'de Foça, Sakız, Sisam, Ikaria ve İzmir Ceneviz kolonileri arasında yer alır. Bunun yanında Midilli, Taşoz, Semadirek, Lemnos, İmroz ve Enez yine Cenevizli Gattilusio lordlukları tarafından yönetilmiştir. Bkz., Miller 1913, s.446-47; Miller 1911, s.53-55.

18 1450'lerde Midilli'nin Gattilusio lordu için çalışan tarihçi Dukas'ın metinleri ile Nikephoros Gregoras ve Ioannis Kantakuzinos'un tarihleri önemli dönem kaynakları içinde yer almaktadır. Bkz., Doukas 1958, s.1-3; Gregoras 1829-55, Corpus 12, 14, 15; Kantakouzenos 1828-32, Corpus 7, 8, 9. Midilli, Cenovalı Francesco Gattilusio öncesi Yunanlılar, Persler, Romalılar, Bizans ve kısa bir süre de Çaka Bey hakimiyetinde kalmıştır. Faka Dorino Gattilusio döneminde adanın İtalyan ve İspanyol korsanlar tarafından üst olarak kullanılması beraberinde 1462'de Midilli'nin Fatih Sultan Mehmed tarafından ele geçirilmesine neden olmuştur. Bkz., Doğan ve Güngör 2015, s.299.

almasına yardım etmesi için askere alındığı 1354'teki Kasım olaylarına dayanmaktadır.¹⁹ V. Ioannes Palaiologos imparatorluk başkentini kontrolünü ele geçirdikten sonra müttefiki Francesco Gattilusio'yu kız kardeşi Maria ile evlendirmiş ve Midilli Adası'nı kendisine vermiştir. 1384 yılında gerçekleşen depremde Francesco, iki büyük oğlu Andronico ve Domenico ölmüş; hayatta kalan en küçük oğlu Jacopo Midilli lordu ünvanı ve II. Francesco adı ile hüküm sürmüştür (Wring 2014, s. 46).

Dönemin siyasi ve ticari olay – olgularında etkili oldukları anlaşılan Gattilussio ailesinden I. Francesco'nun 1355'te Midilli'nin yönetimini üstlenmesinin ardından ilk faaliyetlerinden birisi - ne yazık ki hiçbir örneğini bilmediğimiz - Venedik dukalarının taklidini bastırmak olmuştur.²⁰ I. Francesco Gattilussio'un bilinen bakır birimlerinin ön yüzünde inci dizileri ile oluşturulmuş daire içinde Paleologos arması²¹ (Yunan haçı kolları arasında “B”) ve arka yüzünde Gattilussio ailesi arması yer almaktadır.²² Karacahisar Kalesi'ndeki çalışmalarında da bulunan ve benzer örnekleri uzun yıllar I. Francesco Gattilussio'ya atfedilen, son dönem araştırmalarında II. Francesco Gattilussio'ya ait olduğu kabul edilen sikkelerin ön yüzünde yarım daire kemerler ile çevrili bir daire içinde Gattilussio ailesi arması ve arka yüzünde yine yarım daire kemerler ile çevrili bir daire içinde Paleologos arması görülmektedir. II. Francesco Gattilussio sikkeleri sikke ön yüzünde lordun tam adının yazılışı ile ayırt edilmektedir. 1396-1400 yılları arasına tarihlenen bu sikkelerin ön yüzünde “FRANCISCUS GATILUXI” ve arka yüzde ise “OMINUS METELINI Z” yazıları okunmaktadır.

Karacahisar Kalesi kazılarında bulunan 4 adet II. Francesco Gattilussio sikkesi (1396-1400) temsil ettiği tarihsel aralıklar itibari ile Yıldırım Bayezid döneminde kalenin kullanımı ile ilgili bir sürecin yansıması olarak okunmalıdır. Dolayısıyla Gattilussio sikkeleri 1396 yılı sonrası kaleye gelmiş olmalıdır. 1396 ve 1400'lü yılların başında Midilli, Batı Anadolu Beylikleri ve Osmanlı arasındaki ilişkiler söz konusu sikkelerin Orta Anadolu'da Osmanlı'nın egemenliğini ilan ettiği kalede bulunma nedenlerini açıklayacaktır. Şöyle ki Ceneviz kökenli Gattilussio ailesini de ticari bir topluluğun üyeleri olarak değerlendirmek yanlış olmaz. Gattilussio lordlarının kendilerinin ticarete doğrudan katılımlarına dair çok az

19 Doukas 1958, s.1-3; Dukas 1956, s.24-27; Nicol 1993, s.8-82. Gattilussio ailesi 13. yüzyılın sonlarına doğru dikkatini Levant ticaretine çevirmiş, ancak Bizans tebaasında 1341'e değin zarar görmüş Cenevizlilerin arasında yer almıştır. Bkz., Miller 1913, s.406-447, 407.

20 Venedik altın dukalarının düşük kaliteli ve farklı ağırlıktaki taklitlerinin basımına ilişkin olarak Venedik temsilcisi tarafından 1357 yılında, Venedik Cumhuriyeti haklarına zarar veren uygulamanın durdurulması için Cenevizlilere bir mektup gönderilmiştir. Ancak yine de haleflerinin Venedik dukalarının taklidi sikkeler basmaya devam ettiği bilinmektedir. Bkz., Lunardi 1980, s.240, 243.

21 Varlığını Bizans'a borçlu olan koloni, Bizans İmparatorluk sembolünü sikkelerinde kullanmış olabilir. Ancak Gattilussio sikkelerinde Bizans sembollerinin kullanılması, Akdeniz'in Hristiyan topraklarında yaygın olan ve çok farklı motiflerden ortaya çıkan Bizans sikkelerinin doğrudan taklidinden tamamen farklıdır. Çünkü Gattilussio lordları madeni para basmaya başladığında, Bizans nüvizmatik egemenliği çağı uzak bir anıydı. Söz konusu dönemde artık Venedik dükaası ve Floransa florini uluslararası para birimi olarak yerini almıştı. Bkz., Wring 2014, s.120-121.

22 Ön yüzde arma çevresinde F. G. DOMINVS ve arka yüzde METELINI: yazıları bulunmaktadır.

kanıt olsa da bilinen faaliyetleri büyük ölçüde şap işiyle ilgilidir. Şap ticaretinin Gattilusio ailesininin Ege ve ötesindeki daha geniş dünyayla bütünleşmesinde temel bir rol oynadığı ve onları çok çeşitli komşu gruplarla karşılaştırdığı bir gerçektir (Wring 2014, s.201).²³ Bunun yanında Midilli'de belgelenmiş, adada üretilmiş ya da anakaradan ihraç edilen malların kayıtlarında tahılın da yer alması önemlidir.²⁴ Bu bağlamda 1387 yılında Cenevizliler ve I. Murad arasında yapılan antlaşma dikkat çekicidir. Antlaşmadan, Osmanlı hükümdarının Cenevizlilerle düzenli ilişkileri olduğu, en azından ara sıra bir Ceneviz acentesi kullanarak, İmparatorluk içinde ticaret yapan Cenevizli tüccarlardan vergi topladığı ve bu temasların Osmanlılar tarafından önemli görüldüğü anlaşılmaktadır.²⁵

Gattilusio sikkelerinin Anadolu'da dolaşımı ticari faaliyetler ile açıklanabileceği gibi bununla beraber siyasi birtakım gelişmeler de duruma açıklık getirebilir. Örneğin I. Bayezid'in Niğbolu Muharebesi (1396) sonrası esir alıp Bursa'ya gönderip hapsediği Flandra, Burgonya dukleri ve yüksek rütbeli Fransız baronları, Midilli lordu II. Francesco'nun ödediği yüksek meblağlı fidye ile serbest bırakılmıştır (Dukas 1956, s.31; Luttrell 1997, s.143).

Bahsi geçen sikkelerin temsil ettiği tarihlerde (1396-1400) Osmanlı sultanı olan Yıldırım Bayezid döneminde Osmanlı Beyliği'nin Anadolu ve Balkanlar'da son derece etkili bölgenin en önemli aktörü olduğu anlaşılmaktadır. Kaledeki arkeolojik kazılarda (2019-2021) tespit edilen 98 adet I. Bayezid sikkesi Karacahisar'ın bu dönemde Osmanlı Beyliği için önemini koruduğu ve iskanın devam ettiğine işaret etmektedir. Henüz oldukça sınırlı alanda gerçekleşen kazı çalışmalarında II. Francesco'nun sikkelerinin ele geçmiş olması ekonomik ilişkiler, fidye ve haraçlar ile bahsi geçen sikkelerin Osmanlı ekonomisinde tedavüle katıldığını düşündürmektedir.

1. 3. Eflak Beyliği (Rum.Valahiei/İng. Wallachia) ve I. Mircea Sikkeleri

12.

I. Mircea (1386-1394 / 1397-1418)

Curtea de Argeş

-
- 23 Şap madenciliği üretimi ve ihracatı 13.yüzyıl ortalarından itibaren Anadolu'da Ceneviz egemenliği altında olmuştur. 14.yüzyıl başlarında şap çıkarma işi Cenevizli Zaccaria ailesinin denetimi altındayken, 1356'da Midilli'ye yerleşmiş olan Gattilusio ailesi Kuzey Ege'de ve adalarda şap üretimini kontrolü altına almıştır. Bkz., Fleet 2009, s.82.
- 24 Gattilusio yönetimi boyunca adada ticaret veya şiddet yoluyla elde edilen kölelerin de ihraç edildiği bilinmektedir. Bkz., Wring 2014, s.212.
- 25 Antlaşmaya göre Cenevizlilerin Osmanlı topraklarında güvenli ve emniyetli bir şekilde ticaret yapabilecek, diledikleri malları kendi özgür iradeleriyle hiçbir şekilde engellenmeden alıp satabileceklerdir. Bkz., Fleet 1993, s.13-33. 1352 ve 1389 yıllarında da gerçekleştirilen anlaşmalar olmakla birlikte ne yazık ki günümüze gelmemiştir. Bkz., Fleet 2009, s.13.

Duka

Seri II-a

Öy. : +Iω MP[...] BOIBODA

Basarab aile arması? İkiye bölünmüş kalkan, birinci alan içinde dört yatay çizgi, sağdaki ikinci alan içinde “S”

Ay. : +Iω MP[.]_ BOIBOD

Eflak arması üzerinde, miğferin üzerinde dağ kartalı, sol boşlukta “S”

MS.1386-1396/1402

AR 0,37 gr., 13 mm., Kazı Env.no.: KH-21/ S-92; Kazı Buluntu Yeri ve Kodu: S 1B/± 1001.90; Ref.: MBR 179-180, 185a; Iliescu 2008, 241, no.258

Tanım ve Değerlendirme

Eflak Beyliği, 1330'da Macaristan'dan bağımsız olarak Karpatlar ile Tuna, Siret ve Milcov nehirleri arasında yer alan devletlerin birleşmesi sonucu kurulan ilk bağımsız Rumen prensliğidir (Georgescu 1991, s.17).²⁶ Eflak beyleri, 1388-1389'dan sonra Silistre ve Dobruca'yı; 1403-1404'ten 1426'ya kadar da Eflak'ı kontrol etmişlerdir.²⁷ Dobruca kıyıları boyunca ara sıra yapılan baskınlar dışında, Osmanlı kuvvetleri 14. yüzyılın sonuna kadar Romanya topraklarına akın yapmamıştır.²⁸ Rumenlerin, Osmanlı egemenliğini azaltmak için birçok girişimde bulunması, Osmanlı'nın bölgedeki beylikler üzerindeki doğrudan

26 13. ve 14. yüzyıllarda Orta ve Batı Avrupa'daki Feodal Romanya ülkeleri Transilvanya, Eflak ve Moldovya aynı modele göre kurulmuştur. 19. yüzyılın ortalarında (1859) Boğdan ve Eflak birleşerek Romanya kurulmuş ve 1878'de Dobruca eyaleti de Romanya'ya katılmıştır. Bkz., Calcan 2010, s.21-30.

27 Macaristan ve Osmanlı'nın sık sık müdahalesine rağmen kentsel durum olumsuz etkilenmiş olsa da Eflak ekonomisi ticarete dayalıydı ve beyleri, Karadeniz'e doğrudan erişimin ekonomik ve askeri öneminin farkındaydılar. Radvan 2009, s.489, 493.

28 Eflak, Osmanlı Padişahı I. Murad'ın tâbiliğini kabul ederek ondan yardım alan ve Tuna boylarındaki şehirlere saldıran Bulgar Çarı Şişman'a karşı mücadele vermiştir. Bu mücadele sırasında Eflak prensi Vlaicu'nun (1364-1377) kuvvetleri Osmanlı birlikleriyle de savaşarak küçük başarılar kazanmıştır (1368). Osmanlılar'la Rumenler'in ilk karşılaşması sayılan bu savaştan sonra Türkler'in Balkanlar'daki ilerlemesinin önemini anlayan Vlaicu 1373'te I. Murad ile antlaşma imzalamıştır. Bkz., Karpat 1994, s.467.

kontrolünü geciktirmiş olmalı. 14. yüzyılın sonlarında I. Mircea'nın²⁹ Türklerle savaşı, şüphesiz Türklerin Bulgaristan ve Sırbistan çarlıklarını tasfiye ettiği bir zamanda Eflak'ın siyasi bir varlık olarak hayatta kalmasına neden olmuştur (Gemil 2009, s.79; Georgescu 1991, s.53-54).

I. Kosava Savaşı'nda Eflak prensi I. Mircea (1386-1394 / 1397-1418) Sırlara yardım ettiği için Yıldırım Bayezid Eflak üzerine Türk kuvvetlerini göndermiştir. I. Mircea ve Bayezid arasındaki Rovine savaşı (1395) yararlanan I. Vlad (1395-1397) Eflak tahtını işgal etmiş ve Türk egemenliğini tanıyan ilk Eflak voyvodası olmuştur (Felmer 2016, s.62). Ancak I. Mircea 1397'de Macar yardımı ile Eflak tahtını geri almıştır (Giurescu and Giurescu 1976, s.368).

15. yüzyılın başında Timur'un 1402'de Ankara'dan galip gelmesi ve sonra Bayezid'in esir alınmasını takip eden süreçte I. Mircea hem Musa'yı hem de Mustafa'yı destekleyerek, Bayezid'in iki oğlu arasındaki Osmanlı tahtını ele geçirmek için çıkan kavgalara karışmıştır. 1415'te Musa'nın padişah olmasında Rumen kralının rolü yadsınmaz. Ancak Mehmet'in 1413'te tahta çıkması Rumen kralına yeniden düşmanlığı beraberinde getirmiştir. 1415'te Dobruca eyaleti Osmanlı egemenliğine girmiş ve aynı yıl, 1415'te, I. Mircea ülkesinin barışı karşılığında Osmanlı Padişahına 3.000 duka haraç ödemeyi kabul etmiştir (Calcan 2010, s.22-23).

Karacahisar Kalesi kazılarında bulunan Avrupa sikkelerinden biri Eflak prensi I. Mircea'ya aittir. Eflak Beyliği I. Vladislav (1364-1367) ile birlikte 1365'te düzenli olarak gümüş ve bronz sikke basmaya başlamıştır.³⁰ I. Vladislav ve I. Mircea arasındaki yaklaşık 50 yıl Eflak'ın Ortaçağ nümizmatikliğinin "altın" çağını temsil etmektedir. Bu dönem, birkaç farklı atölyede üretilen, farklı türde çok sayıda sikke ile karakterize edilmektedir (Oberlader-Tarnoveanu, 2012, s.27-76.) Eflak ve Boğdan'ı geçen yollar, kollarıyla birlikte Karadeniz Bölgesi'nde sona eren veya başlayan muazzam ticari yolların bölümleriydi. Bölgedeki ticaret de doğal olarak ilk önce yerel para birimine dayanmaktaydı. Özellikle I. Mircea yeterli miktarda ve uygun değerde madeni paralar bastırarak ve anlaşma imzaladığı komşu ülkelerle ticareti teşvik ederek ekonominin konsolidasyonuna özen göstermiştir. Dönemin belgeleri, 14. yüzyılın sonlarında ve 15. yüzyılın başlarında Eflak nüfusunda önemli bir artışa ve gerçek ekonomik refaha işaret etmektedir.³¹

29 I. Mircea "Yaşlı Mircea" olarak da adlandırılmaktadır. 16.yüzyılda Eflak Voyvodası olan aynı adı taşıyan Mircea Ciobanul ile karışmaması için böyle adlandırılmıştır. Bkz., Panaitescu 1943, s.41.

30 Eflak'ta sikke basımı 1477'ye kadar devam etmiştir. Voyvodanın egemenliğinin bir göstergesi olarak Eflak Beyliği 1658 ve 1713'lerde de para bastırılmıştır. Bkz., Georgescu 1991, 27; Iliescu 1970, 14.

31 Kaiter and Moise 2009, s.79. Uzun vadede Eflak, ekonomisi için çok avantajlı olan bu siyasi statüsünü koruyamamıştır. Kanuni Sultan Süleyman'ın başlattığı dünya hakimiyeti politikası, önce Eflak, ardından Boğdan ve daha sonra Transilvanya giderek padişahın gücüne bağlı hale gelmiş ve giderek daha sıkı bir şekilde Osmanlı ekonomik sistemine entegre olmuştur. Bu yeni durumun bir sonucu olarak, kuzey Tuna bölgesi Levanten tüccarlar ve çoğunlukla Rumlar, Ermeniler, Yahudiler ve Osmanlı tebaası tarafından işgal edilmiştir. Bkz., Gemil 2009, s.270.

I. Mircea döneminde Slav ve Latin³² lejantı içeren farklı tipte sikkeler basılmıştır. 1386-1396 / 1402 yılları arasında basılan Slav efsaneli sikkelerin Severin ve Curtea de Argeş'te, 1402-1418 yılları arasında basılan Latin efsaneli sikkelerin Târgoviște veya Dârstor'da darp edildiği düşünülmektedir. Karacahisar Kalesi'nde bulunan I. Mircea sikkesi 1386-1396 / 1402 yılları arasında basılan Slav efsaneli sikke tipi içinde değerlendirilmektedir. Geleneksel "Munteniye" veya "ortak tip" olarak adlandırılan bu tipin ön yüzünde, üç ya da dört ön pano ile bölünmüş bir kalkan veya bir logo vardır. Çoğunlukla, özellikle Slav efsanesi olan madeni paralarda, hattın ortasında kalkanı ikiye bölen bir küre de yer alabilir. Sikkenin arka yüzünde sağda bazen süslemeli kapalı bir miğfer ve miğferin alt kısmında kabartmalı bir haç bulunur. Miğferin üstünde, her zaman kapalı kanatlı ve başı sola dönük bir kartal vardır (Iliescu 2008, s.101). "Munteniye" adlı bu tipteki sikkeler Mercia'nın para reformundan sonra terk edilmiştir.³³

Orta Avrupa- Doğu dünyası arasındaki ekonomik ilişkilerde Rumen Prenslüklerinin aracı olarak hareket ettikleri anlaşılmaktadır.³⁴ Özellikle Kuzey Dodruja'da yer alan Silistre, Isaccea, Enisala ve Niculițel'de bulunan I. Mircea dönemine ait sayısız sikke defineleri, ticari ilişkilerden doğan yerel ekonomik refahın kanıtıdır (Kaiter 2021, s. 4.). Ayrıca Bulgaristan'ın kuzey Karadeniz kıyısında (Güney Dobruca bölgesindeki Kaliakra) ve kuzey doğusunda (Varna bölgesi Kastriçi Kalesi) bulunan yine I. Mircea dönemine ait defineler, Eflak sikkelerinin kuzey Karadeniz sahilinde, Bulgar pazarında dolaşımda olduğunu ve iki ülke arasındaki ticareti işaret etmektedir. 14. yüzyılın ikinci yarısına ait Eflak sikkelerinin Kuzeydoğu Bulgaristan'a yayılmış olması, bu topraklarda sikke dolaşımına girdiklerini açıkça göstermektedir. Bu sikkelerin en yaygın olanı, 1386-1396'daki ilk iktidar döneminde basılan I. Mircea'nın emisyonlarıdır. Dolayısıyla I. Mircea dönemi sikkelerinin bir kısmı, bu yerlerdeki askeri saldırısının bir sonucu olarak da değerlendirilebilir (Mitev 2016, s.207-208).

32 Latin efsaneli nümizmatik kanıtlar I. Mircea'nın Osmanlı baskısına karşı koymak için batı dünyasıyla tamamen yeniden bağlantı kurduğunu göstermektedir. Bu anlayışın Türklerin ilk Kosova savaşında (1389) Sırp'ları yenmesi, I. Murad'ın yerini genç Sultan Bayezid'in almasından sonra yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Bkz., Fratila-Felmer 2016, s.61.

33 1402 / 5-1418 döneminde basılan bu sikkelerde Bizans (Doğu) ile feodal Batı'nın bir birleşimi olarak İsa büstlü, taç, haç ve kılıç veya mızrakla, güç işaretleri ile temsil edilen pelerinli ya da pelerinsiz Bizans kostümlü hükümdar tasvirleri yer almaktadır. Bkz., Iliescu 2008, s.166.

34 Balkan ve Bizans devletlerinin Osmanlı hakimiyetine girmesi doğal olarak ticaret alışkanlıklarının değişmesini beraberinde getirmiştir. Ticaret yollarını kontrol edenler düzenli olarak değişse de 15. yüzyıla kadar İtalyanlar aslan payına sahipti, Levant tüccarları bu yüzyılın ikinci yarısında (1475-1484'ten sonra) giderek kazançlarını arttırmış Yunanlılar, Türkler, Yahudiler bunu takip etmiştir. 16. yüzyıla kadar Levant'tan Macaristan ve Polonya'ya kadar karada ve denizde üç ana ticaret yolu söz konusudur. Birincisi Akdeniz ve Adriyatik üzerinden sonra karadan, Venedik veya Dalmaçya merkezleri üzerindeki hat; ikincisi Karadeniz üzerinden, karadan ve ardından İtalyan limanlarından, Eflak, Moldovya ve Transilvanya kasabalarından geçen diğer bir yol ve üçüncüsü sadece karada, Bulgaristan, Sırbistan, Eflak ve Transilvanya kasabaları üzerinden işleyen ticaret yoludur. Bkz., Radvan 2009, s.492.

Söz konusu buluntular arasında, Bulgaristan'ın Tuna Nehri kıyısındaki Rusçuk'ta ele geçen define; Ivan Alexander ve Michael Asen (1337-71 / 80), Ivan Sratsimir (1360-1396), Orhan I (1324-1362), Murad I (1362-1389), Bayezid I (1389-1402), Francesco Dandolo (1329-1339) ve I. Mircea sikkelerini bir arada içerdiği için dikkat çekicidir. Definedeki en son emisyonlar I. Bayezid ve I. Mircea'nın sikkeleridir. Sikke birikimlerini gizleme koşulları değişebilir, ancak burada definenin saklanma nedenini 1393-1396 döneminde Bulgar topraklarının Osmanlılardan alınması ile ilişkilendirmek yanlış olmaz (Mitev 2016, s.205). Karacahisar Kalesi kazılarında ele geçen ve bireysel kaybı gösteren ya da günümüz Romanya ve Bulgaristan sınırları içinde bulunan defineler gibi toplu istifler Eflak sikkelerinin farklı coğrafyalarda sadece dolaşımını değil, ülkeler arası ticarete katıldığı ve hatta definelerde tercih edildiğini göstermesi açısından önemlidir.

Eflak Beyliği ve Osmanlılar arasındaki sistematik ilişkiler ve doğrudan çatışmalar I. Mircea döneminde 1386-1418 yılları arasında meydana gelmiştir. I. Mircea döneminde Eflak pazarında Ceneviz tüccarlarının varlığı ve yine Cenevizlilerin tahılları Dobruca, Boğdan ve Eflak tüccarları aracılığıyla, limanlarda gerçekleşen takasla elde ettikleri bilinmektedir (Radvan 2009, s.497). Sinop'ta bulunan Candaroğulları³⁵ Beyi İsfendiyar Bey'in I. Mircea'yı Osmanlı topraklarına saldırmaya teşvik etmesi ve bir yandan da ülkeleri ellerinden alınan Aydın, Saruhan ve Menteşe beylerini Sinop'ta himaye ettiği (Öden 2000, s.512) düşünüldüğünde, Batı Anadolu, kuzeybatı Anadolu ve Rumeli'de gerçekleştirilen ya da gerçekleştirilecek olan Beylikler/Osmanlı dönemi arkeolojisi çalışmaları/verileri tarihsel olayların somut kanıtları olarak değer kazanacaktır. Karacahisar Kalesi kazılarında tek örnek temsil edilen I. Mircea sikkesi arkeolojik olarak Türkiye sınırları içerisinde ele geçmiş az sayıda örnekten birisi olup I. Murad, Yıldırım Bayezid ve Çelebi Mehmed sikkeleri ile birlikte aynı koddan tespit edilmiştir. Sikkenin bulunduğu çalışma alanının sarnıç olması homojen kültür tabakası tespitinin güçlüğü, akıntı (yağmur vs.) ile taşınmış olabileceği göz önüne alındığında ele aldığımız sikke bağlamında kesin tarihlendirme ve kalede bulunma sebebi üzerine kesin yargılar bildirmek mümkün değildir.

1. 4. Nürnberg Jetonları (1475-1888)

13.

II. Hans Krauwinkel (1586-1635)

Öy. : HANNS.KRAUWINCKEL.IN.NV

35 Osmanlı, Fars ve Arap kroniklerine göre Candaroğulları Emiri II. Süleyman Paşa Eflak Beyi I. Mircea ile Osmanlılara karşı olasılıkla 1390'un sonunda 1391'in başında askeri iş birliği içindeydi. Eflak Beyi ile Candaroğulan emirleri arasında kurulan bağlar, I. Mircea tarafından neredeyse otuz yıldır desteklenen Anadolu politikasının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Detaylı bilgi için bkz., Nagy 1996, s.483-510.

Her biri altı yapraklı bir rozetin etrafında 3 taç ve zambak

Ay. : GOTTES REICH BLIBT EWICK (Tanrının krallığı sonsuza dek sürer)

İki sıralı üç kemerli/üç açılı motif içinde (kalkan ya da sancak olarak tanımlanabilir) haçlı küre.

MS.1586-1635

Cu 20/22 mm., 0,95 gr., ky.12; Kazı Env.no.: Y-23; Kazı Buluntu Yeri ve Kodu: Yüzey; Ref.: Mitchiner 1988, no. 1540-1552

14.

III. Hans Schultes (1608-1612)

Öy. : GLIK KVMPPT VON GOT ISTWAR (iyi şans Tanrı'dan gelir)

sağa dönük miğferli Merkür büstü

Ay. : HANS SCHVLTES NORNBER

İki sıralı üç kemerli/üç açılı motif içinde (kalkan ya da sancak olarak tanımlanabilir) haçlı küre.

MS.1608-1612

Cu 21 mm., 0,97 gr., ky.12; Env.no.: KH-14 / S-27; Kazı Buluntu Yeri ve Kodu: V-13/
± 1005.51; Ref.: Mitchiner 1988, no. 1418.

Tanım ve Değerlendirme

Madeni para benzeri jetonlar 14.yüzyılın başlarından itibaren önce İtalya'da ardından Fransa, Hollanda, İngiltere ve Almanya'da ortaya çıkmıştır.³⁶ Kökeni antik çağa dayanan abaküs denilen tahta ile kullanılan jetonlar muhasebe (toplam-çıkarma) için vazgeçilmez araçlardır. Bu tür setler tüccar dükkanlarında, darphanelerde, vergi dairelerinde, kalelerde, kırsal mülklerde ve manastırlarda kullanılmıştır (Idzikowska 2018, s.227). Batı Avrupa'da³⁷ jetonlar üç yüz yıldan fazla hesaplama aracı olarak kullanılmıştır. Batı Avrupa'dan³⁸ Sibirya'ya (Pushkarev 2006, s.825-833), Anadolu'ya,³⁹ Sudan'a⁴⁰ hatta Amerika Birleşik Devletleri'nin Virginia eyaletine⁴¹ değin geniş bir alana yayılmış olan jetonların malzemesi genellikle kurşun, pirinç, bakır ve kalaydır, tanınmış bir kamu otoritesinin damgasından yoksun ve nadiren bir tarih taşımaktadır. 16. yüzyılın ikinci yarısında yazılı hesapların yaygınlaşmasıyla birlikte jetonların işlevleri değişmiş, kart oyunlarında fiş ya da düğünlerde ve festivallerde hatıra eşyası olarak kullanılmıştır. Farklı coğrafyada bulunan sayısız jetonlar üzerinde açılmış olan delikler de yerli halk tarafından süs eşyası olarak kullanıldığını da göstermektedir.⁴²

Batı Avrupa pazarında, 15.yüzyılın sonlarından itibaren sayım tahtalarının modası geçene kadar jetonların büyük kısmı için üretim merkezi olarak Nürnberg olarak kabul edilmektedir.

-
- 36 Thames Nehri'nde bulunan 1212 jetonun kapsamlı analizinde jetonların %92'sinin 1300-1650 yılları arasında üretildiği, bu jetonların 1300-1400 tarih aralığında olanlarının İngiltere'de, 1400-1450 yılları arasında tarihlenenlerinin Fransa ve 1450-1650 yılları arasındakilerin de Nürnberg üretimi olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu buluntularda 1550-1650 yılları arasında Nürnberg üretimi jetonların sayısal olarak varlığı dikkat çekmektedir. Bkz., Carnell 2002, s.8.
- 37 İngiltere'de 13.-14.yüzyıllarda dönemin penilerine benzeyen jetonlar üretilmiştir. 15.yüzyılda ise Fransa ve Aşağı Ülkelerden gelen rekabet ile İngiltere'de jeton üretimi sonlanmıştır. 16.yüzyılda İngiltere'de Ortaçağ hayırseverliğinin bir yönü olarak jetonlar bazı yoksulların ihtiyaçlarını karşılamak için sadaka aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Fransa ve Belçika'da jetonların birçoğu kasabalardaki nehir yataklarındaki ticari ve hayırsever faaliyet alanlarında bulunmuştur. Örneğin Paris'te, en kapsamlı buluntular, Paris'in önde gelen yardım hastanesi olan Hotel-Dieu'nun hemen altındaki Seine yatağının taranmasında ele geçmiştir. Bkz., Courtenay 1972, s.277, 295. Güney Fransa'da Psalmodi Manastırını kazılarında bulunan 16.yüzyıl jetonları için bkz., Yoon 2004-05, s.173-184.
- 38 Yunanistan'da bulunan ve 16.-17.yüzyıla tarihlendirilen jetonların Osmanlı ihracatlarının yokluğunda genellikle küçük para işlevlerini yerine getirdikleri varsayılmaktadır. Bkz., Baker, 2018a, 147.
- 39 Anadolu buluntuları için bkz., Bilici 2005, s.351-356; Çizmeli-Öğün 2013, s.433-437; Ünal 2011, s.137-155; Dönmez, Algaç ve Aydın 2019, s.33-50.
- 40 Mısır'ın güneyi ve Sudan'ın kuzeyi boyunca uzanan Nil vadisi yer alan bölgede bulunan ve 16.yüzyıla tarihlenen jetonların varlıklarını Kanuni Sultan Süleyman'ın fetihlerinden sonra Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ticari ilişkilere borçlu olmalı. Bkz., Idzikowska 2018, s.227-229.
- 41 16.-17.yüzyıla tarihlenen bu jetonlar, Virginia eyaletinde ve Kuzey Amerika'da kalelerde, kiler ve depo hizmeti görmüş atölyelerde bulunmuştur. Hesaplama aracı dışında reklam, anma ya da propaganda aracı olarak kullanılmış olduğu düşünülen jetonlar, İngilizlerin Amerika'daki Kızılderililerle takas etmek için yanlarında getirdikleri ticari malların bir parçası olduğu yaygın olarak kabul edilmektedir. Bkz., Straube 2014; Harrington 1956, s.1-11.
- 42 Pushkarev 2006, s.825. Ancak bu delikler jetonların madeni para olarak geçmesini önlemek için tüccarlar tarafından da açılmış olabilir.

Bunun nedenleri arasında Nürnberg'in atölyelerinin, jetonları önceki üreticilerden çok daha ucuza ve bol miktarda üretebilmesi ve Fugger'larla⁴³ bağlantıları aracılığıyla erişilebilen dağıtım ağlarından yararlanmış olması yatmaktadır.⁴⁴ Yaklaşık 1480'lerden itibaren Almanya'nın Nürnberg darphanesi ustalarının aileleri tarafından muhasebede kullanılmak üzere basılan bakır ve pirinç jetonların üzerinde tarih yer almaz ve darphane işareti bulunmaz. 1550 yılı civarında piyasaya sürülen Nürnberg jetonları üzerinde ise Latince yazıtlar, üreticilerinin adları ve bazen de tarihler görülmeye başlamıştır.⁴⁵

Nürnberg'e atfedilen jetonlar iki grup altında değerlendirilmektedir. Birincisi 15.yüzyıla ait olan 19-20 mm. çapında ve üzerinde Alman silahların ve motiflerinin tasvir edildiği örnekler, 16.-17.yüzyılda basılan ve daha büyük olan ikinci grup ise 15.yüzyılda basılan florin ve guldenlerin model alındığı örneklerdir. Fransa ve Aşağı Ülkeler, 16. yüzyılın ortalarında / 17. yüzyılın başlarında jeton üretse de baskın tip ve ana üretim merkezi Nürnberg'deydi.⁴⁶ Nürnberg jetonlarının iyi bilinen üreticileri sırasıyla I. Hans Schulte (1553-1584), II. Hans Schulte (1586-1603), III. Hans Schulte (1608-1612), I. Hans Krauwinkel (1562-1586), II.Hans Krauwinkel (1586 -1635), I. Hans Krauwinkel'in kardeşi Damian Krauwinkel (1543-1581), Hans Lauffer (1611-1632) ve Mathaus Lauffer (1632-1634) idi. Karacahisar Kalesi kazılarında bulunan 2 adet Nürnberg jetonundan biri III. Hans Schultes (1608-1612) ve diğeri II. Hans Krauwinkel (1586-1635) atölyesi üretimidir. Her iki jetonun da arka yüzünde Gül/Küre⁴⁷ tip olarak adlandırılmış jetonlarda görülen iki sıralı üç kemerli/üç açılı motif içinde (kalkan ya da sancak olarak tanımlanabilir) haçlı küre yer almaktadır. Bunun etrafında ise döneme özgü dini ayet bulunmaktadır. III. Hans Schultes'in⁴⁸ jetonun ön yüzünde sağa

43 1367 yılından beri Almanya'da Ausburg kentinde faaliyet gösteren 15.-16. yüzyıllarda dönemin kralları tarafından ayrıcalığı almış Fugger ailesi Macaristan başta olmak üzere, Nürnberg'i Batı Avrupa'ya bakır cevheri ihracatı için kullanılan ticaret yolu üzerinde bir düğüm noktası haline getirmiştir. 1486'da Nürnberg'de Fugger fabrikasının açılması, şehrin pirinç üretim ve ticaret merkezi olarak artan refahına katkıda bulunması, jetonlar da dahil olmak üzere Nürnberg darphanesinin pirinç ve bakır ürünlerinin, Avrupa'nın her yerine ihraç edilmesini beraberinde getirmiştir. Bkz., Idzikowska 2018, s.277; Mitchiner 1988, s.307.

44 Yoon 2004, s.181.

45 İlk Nürnberg jetonları üzerinde Gotik karakterli hayali yazılar olsa da 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Latince genellikle dini nitelikli ya da bilge sözler yerleştirilmiştir ("her şey Tanrı'nın lütfuyla verilir", "gerçek her şeyin üstesinden gelir, "şans ve cam ne çabuk kırılır", "yaşasın madeni paralar", vb.). Jetonlar üzerindeki dil modern Almanca'dan farklıdır ve hatta özel isimlerde de çeşitlilik görülür. Örneğin Krauwinkel adı bir düzineden fazla şekilde yazılmıştır. 16. yüzyılın jeton ustaları, jetonlarına kişisel semboller ya da adlarının kısaltılmış biçimlerini de koymuşlardır.

46 Nürnberg lonca ustaları ile ilgili tarihsel kayıtlar 1550 de ortaya çıkmaya başladığı için 1550'den sonra basılan Nürnberg jetonları için onları basan lonca ustalarının orijinal lonca arşivlerindeki bilinen tarihleri dikkate alınmıştır. Bkz., Mitchiner, Mortimer ve Pollard 1987, s.119.

47 Bu tip, Fransızlar tarafından kullanılmış ve Aşağı Ülkeler tarafından ve ayrıca en çok üretildiği Nürnberg'de kopyalanmıştır. Bkz., Carnell 2002, s.11.

48 Schultes ailesinde jetonları yapan uygun darphane ustalarının belirlenmesinde sorun yaşanmaktadır. Çünkü 1553'ten 1612'ye kadar Nürnberg'de Hans Schultes ismi altında üç usta vardır. I. Hans (1553-1584) oğlu II. Hans (1586-1603) ve II. Hans'ın oğlu III. Hans (1606-1612). Dolayısıyla söz konusu jetonları üreten ustaların belirlenmesinde çap, yazıtlar ve ön yüzler dikkate alınmaktadır. Bkz., Kralj 2015, s.81.

dönük miğferli Merkür büstü,⁴⁹ II. Hans Krauwinkel jetonu ön yüzünde her biri altı yapraklı bir rozetin etrafında 3 taç ve zambak yer alır.

Jetonları ihraç edenler öncelikle dini, ardından loncalar ve dernekler ve son olarak belediye yönetimleri olarak sıralanabilir. Tespit edilen işlevler arasında işçilere ödeme, vergi veya ticari mal makbuzları, üyelik kartları, dahili muhasebe araçları, görevlerin yerine getirilmesini kaydetme araçları, sadaka dağıtımını kolaylaştıran bir araç olduğu yer almaktadır. Madeni paraların aksine, yasal ihale statüsünden yoksun olan ancak buna rağmen arkeolojik alanlarda çok sık bulunmaları, ucuz faydacı nesnelere olarak, geçici kaybolmaya ya da atılmaya maruz kaldıkları için olmalıdır (Yoon 2004, s.180; Courtenay 1972, s.277). Karacahisar Kalesi'nde 16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyılın başında geçici kaybolmaya bağlı bir buluntu grubunu temsil eden II. Hans Krauwinkel (1586-1635) ve III. Hans Schultes (1608-1612) jetonları kalede iskanın ve dolayısı ile yoğun nüfusun olmadığı bir döneme rastlar.

Tarihi kayıtlar ve arkeolojik bulgular kalenin Fatih Sultan Mehmed dönemi ile birlikte terkedildiğine işaret etmektedir. Her ne kadar kaledeki kazılarda Fatih dönemi sonrasında tarihlenen seramik örnekleri ele geçmiş olsa da bahsi geçen buluntular sayısal olarak Erken Osmanlı Dönemi buluntularına nispeten oldukça az sayıdadır. Bu veriler kalede sınırlı sayıda bir nüfusun yaşamaya devam ettiğine ya da kalenin mevsimlik olarak kullanıldığını düşündürmekte, çalışmada ele alınan jetonların da bu sürecin temsilleri olduğu öngörülmektedir.

Sonuç

Karacahisar Kalesi'nde, 2011-2014 yılları ve 2019-2021 yılları arasında gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalarda 7 bronz Bizans sikkesi, 4 bronz Midilli Lordluğu, 1 gümüş Eflak Beyliği sikkesi ve 2 adet pirinç malzemeden Nürnberg jetonu bulunmuştur.

Bizans sikkelerinin ikisi çok yıpranmış ve aşınmış durumdan dolayı okunamamakla birlikte, arka yüzlerinde yer alan birim işaretleri Erken Bizans dönemine referans etmektedir (kat.no.1-2). Kazı çalışmalarında tespit edilen 7. yüzyıl başına ait 40 nummi değerindeki Nikomedia darphı Focas (602-610) sikkesi (kat.no.3) kaledeki tarihlenebilir en erken sikke buluntusu olması açısından önemlidir. 1065-1070 yılları arasına tarihlenen Anonim G serisine ait sikke ise (kat.no.7) kalede tespit edilen en geç tarihli Bizans sikkesidir. Sınırlı sayıda ele geçen Bizans sikkeleri ile kalenin Bizans dönemine odaklanıldığında, kalenin ismi bilinmediği için söz konusu dönem tarihine dair kaynaklarda da herhangi bir bilgiye ulaşılamadığından, sikkeler Karacahisar Kalesi'nin tarihine dair en önemli buluntu grubunu

49 Merkür'ün, Roma'nın finansal kazanç, ticaret ve belagat Tanrısı olduğu düşünüldüğünde ve jetonların da sayma ve kart oynama için üretildiği göz önüne alındığında, jetonların ön yüzünde alan Merkür büstü şaşırtıcı değildir. 17. yüzyılın başlarına değin Merkür büstü jetonlar üzerinde kullanılmıştır. III. Hans Schultes dışında II. Hans Krauwinkel, Matthaues Lauffer, II. Wolf Lauffer jetonlarında da görülmektedir.

oluşturmaktadır. Sikkelerin kronolojik dağılımı göz önüne alındığında da kalede 7. yüzyıldan 11. yüzyıl sonuna kadar kesintilerle Bizans iskanı dikkati çekmektedir. Karacahisar Kalesi'nin Dorylaion'un maruz kaldığı tarihsel olayların etki alanında kaldığı düşünüldüğünde, kalede ele geçen Bizans sikkeleri ile kaynaklardaki tarihsel verilerin uyumlu kronolojide bulunduğunu söylemek mümkün. Buna karşın Dorylaion'un dolayısı ile kalenin Türkler ve Bizanslılar arasındaki sınır hattındaki stratejik rolünün arttığı 1071 sonrasına ait kalede bir Bizans sikkesine henüz rastlanılmamış olması, I. Haçlı seferinde 1097 yılında Haçlılar ve I. Kılıç Arslan arasında gerçekleşen Dorylaion muharebesi, II. Haçlı seferinde 1147 yılında Selçuklu Sultanı I. Mesud'un Alman Kral III. Konrad'ın ordusu ile karşılaşması, 1176 yılında Bizans'ın Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan tarafından mağlup edilmesi tarihleri ile ilgili çağdaş herhangi bir sikkenin ele geçmemesi de düşündürücüdür.

Karacahisar Kalesi'nde bulunan Midilli-Gattilusio Lordluğu'na (1355-1462) ait 4 adet bronz sikke II. Francesco Gattilusio (1384-1403/1404) dönemine tarihlenmektedir (kat.no.8-11). 1396 yılında kaleye gelmiş olduğu düşünülen Gattilusio Lordluğu II. Francesco Gattilusio sikkeleri, temsil ettiği tarihsel aralık itibariyle, 2019-2021 yılları arasında gerçekleştirilen arkeolojik kazılarda çok sayıda sikkesi ele geçen Yıldırım Bayezid döneminde kalenin kullanımı, korunması ve iskanının devam ettiği süreç içinde değerlendirilmelidir. II. Francesco sikkelerinin Karacahisar Kalesi kazılarda bulunması, Gattilusio sikkelerinin Anadolu'daki dolaşımı ticari faaliyetler ile açıklanabileceği gibi siyasi gelişmeler de dikkate alındığında ekonomik ilişkiler, fidye ve haraçlar söz konusu sikkelerin Erken Osmanlı ekonomisinde tedavülde olduğunu göstermektedir.

Karacahisar Kalesi kazılarında bulunan Avrupa sikkelerinden biri de Eflak prensi I. Mircea'ya (1386-1394 / 1397-1418) ait gümüş dukadır (kat.no.12). Karacahisar Kalesi kazılarında tek örnekle temsil edilen I. Mircea sikkesi I. Murad, Yıldırım Bayezid ve Çelebi Mehmed sikkeleri ile birlikte aynı koda ele geçmiştir. Balkanlarda bulunan ve söz konusu dönemin çağdaşı birçok definde de I. Mircea sikkelerinin I. Murad ve Yıldırım Bayezid sikkeleri ile birlikte ele geçmesi bazı çıkarımlara kaynaklık etse de, I. Mircea sikkesinin kalede bulunma sebebine dair daha fazla sayıda örneğe ihtiyaç olduğunu belirtmek gerekir.

Karacahisar Kalesi kazılarında bulunan 2 adet pirinç Nürnberg jetonundan biri III. Hans Schultes (1608-1612) ve diğeri II. Hans Krauwinkel (1586-1635) atölyesi üretimidir. 16. yüzyılın ikinci yarısında yazılı hesapların yaygınlaşmasıyla işlevi değişen, kart oyunlarında fiş ya da düğünlerde ve festivallerde hatıra eşyası olarak kullanılan hatta üzerinde açılmış olan delikler ile yerli halk tarafından süs eşyası olarak kullanılan jetonlara, ucuz faydacı nesnelere olarak, geçici kaybolmaya ya da atılmaya maruz kaldıkları için arkeolojik alanlarda çok sık rastlanılmaktadır. Karacahisar Kalesinde de 16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyılın başında geçici kaybolmaya bağlı olarak ele geçmiş olmalıdır. II. Hans Krauwinkel (1586-1635) ve III. Hans Schultes (1608-1612) jetonları kalede iskanın ve yoğun nüfusun olmadığı bir

dönemi işaret etmektedir. Jetonlar kalenin mevsimlik olarak kullanıldığı düşünülen süreci temsil ediyor olmalıdır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Çalışma Konsepti/Tasarım- H.Y., Z.D.G.; Veri Toplama- H.Y., Z.D.G.; Veri Analizi/Yorumlama- H.Y., Z.D.G.; Yazı Taslağı- H.Y., Z.D.G.; İçeriğin Eleştiril İncelemesi- H.Y., Z.D.G.; Son Onay ve Sorumluluk- H.Y., Z.D.G.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Makaleye konu olan sikkelerin bulunduğu Karacahisar Kalesi kazı çalışmaları Anadolu Üniversitesi (Proje No: 1906E108 / 2206E052) ve Türk Tarih Kurumu tarafından Bilimsel Araştırma Projesi olarak desteklenmektedir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Conception/Design of Study- H.Y., Z.D.G.; Data Acquisition- H.Y., Z.D.G.; Data Analysis/ Interpretation- H.Y., Z.D.G.; Drafting Manuscript- H.Y., Z.D.G.; Critical Revision of Manuscript- H.Y., Z.D.G.; Final Approval and Accountability- H.Y., Z.D.G.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The excavations of Karacahisar Castle, where the coins that are the subject of the article are found, are supported as a Scientific Research Project by Anadolu University (Project No: 1906E108 / 2206E052) and the Turkish Historical Society.

Kaynakça/References

- Altınsapan, M.E.ve Palalı, M. (2018). *Osmanlı Beyliğinin Kurulduğu Yer Eskişehir Karacahisar Kalesi Kazı Buluntuları (2011-2014)*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Altınsapan, M. E., Demirel-Gökalp, Z., Yılmazyaşar, H. ve Gerengi, A. (2015). 2011-2014 Kazıları Işığında Eskişehir Karacahisar Kalesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3/10, 621-633.
- Âşıkpaşazâde (2013). *Osmanlı Tarihi (1285-1502)*. Necdet Öztürk (Haz.), 1. Baskı, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Attaleiates, M. (2008). *Tarih*. B. Umar (Çev.), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Ayönü, Y. (2014). *Selçuklular ve Bizans*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Baker, J. (2013). Coins of the Late Medieval Period from Excavation at Ainos (Enez) in Thrace. *The Numismatic Chronicle*, 173, 215-227.
- Baker, J. (2014). Coin Circulation in Late Medieval Thrace According to the Evidence Edirne Archaeological Museum. *The Numismatic Chronicle*, 174, 245-256.
- Baker, J. (2018a). Zaraka: The Coins. S. Campbell (Ed.), *The Cistercian Monastery of Zaraka, Greece*, içinde (s.137-151). Kalamazoo: Medieval Institute Publication.
- Baker, J. (2018b). Coin Circulation in Fourteenth-Century Thrace and Constantinople According to the Evidence of the Hoard. O. Tekin (Ed.) *İkinci Uluslararası Akdeniz Dünyası Para Tarihi ve Numismatik Kongresi Bildiriler*, içinde (s.485-504). İstanbul: Koç Üniversitesi.
- Baker, J. and L. Pancar (2021). A Coin Hoard from Ayasuluk and the Arrival of Silver Gigliati from Mediterranean Europe in Early 14th-century Western Anatolia. *Anatolian Studies*, 71, 157-170.
- Belke, K. ve Restle, M. (1984). *Tabula Imperii Byzantini IV, Galatien und Lykaonien*, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

- Bilici, Z.K. (2005). A German Token Uncovered During the Alanya Citadele Excavations. *Adalya* 8, 351-356.
- Bryennios, N. (2008). *Tarihin Özü*. Bilge Umar (Çev.), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Burström, N. M. (2018). Money, Coins, and Archaeology”, R. Naismith (Ed.), *Money and Coinage in the Middle Ages*, Leiden/Boston: Brill, Leiden/Boston, 231-263.
- Calcan, G. (2010). Perception of the Romanian-Ottoman Telationships in the Romanian History Textbooks, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6, 21-30.
- Carnell, P. (2002). Medieval Jettons Discovered in Wiveton. *The Glaven Historian The Journal of the Blakeney Area Historical Society*, 5, 3-16.
- Courtenay, W.J. (1972). Token Coinage and the Administration of Poor Relief during the Late Middle Ages, *The Journal of Interdisciplinary History*, 3/2, 275-295.
- Çizmeli-Öğün, Z. (2013). Hadrianopolis Makedonya Kulesi Kurtarma Kazılarında Ele Geçen Nürnberg Jetonları, *Orhan Bingöl'e 67. Yaş Armağanı*, içinde (s. 433-437). Ankara.
- Demirel-Gökalp, Z. and A. M. Stahl (2018). A Hoard of Venetian Coinage of Doge Antonio Venier from Emet in Kütahya, C. Ünal, A. Ersoy, C. Gürbıyık ve B. K. Kasalı (Eds.), *Ege Dünyası Liman Kentleri Sikke, Mühür ve Ağırlıkları*, içinde (s. 99-110). Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Yayınları.
- Doğan C. ve F. Güngör (2015). Midilli Memleket Sandıkları (Osmanlı Devleti Hakimiyetindeki Midilli Adası'nda Zirai Kredi Teşkilatı Kurma Konusunda İlk Teşebbüs). *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14/53, 298-309.
- Doğru, H. (2001). Karacahisar Kalesi ve Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu'ndaki Önemi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Eskişehir, 1/1, 121-122
- Donald M. Nicol (1993). *The Last Centuries of Byzantium 1261-1453* (Cambridge 1972), 2nd ed.
- Doukas (1958). *Ducas Istoria Turco-Bizantina (1314-1462)*, V. Grecu (Ed.), Bucharest.
- Dönmez, E. E., Algaç, Ş., Aydın, T. (2019). Amasya Harşena Kalesi ve Kızlar Sarayı Kazısı 2018 Dönemi Çalışmaları. *41. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C. 2, 33-50.
- Dukas (1956). *Bizans Tarihi*, VL. Mirmiroğlu (Çev.), İstanbul.
- John Kantakouzenos (1828-32). *Ioannis Catacuzeni Imperetoris Historiarum Libri IV*, 3 vols L. Sopen(Ed.), Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae 7, 8, 9, Bonn.
- Fleet, K. (2009). *Erken Osmanlı Döneminde Türk-Ceneviz Ticareti*, Ö. Akpınar (Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Fleet, K. (1993). The Treaty of 1387 Between Murad I and the Genoese. *Bulletin of the School Oriental and African Studies*, 56/1, 13-33.
- Fratila-Felmer, T. (2016). *Basarab House of Wallachia Heraldry and Genealogy*, Villa Wellmer Association.
- Gemil, T. (2009). *Romanians and Ottomans in the XIVth-XVIth Centuries*, R. Bejan ve P. Sanders (Çev.), Bucharest: Editura Enciclopedica.
- Grierson, P. (1999). *Byzantine Coinage*, Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- Georgescu. V. (1991). *The Romanians: A History* (Ed.) M. Calinescu, A. Bley-Vroman (Çev.), Columbus: Ohio State University Press.
- Giurescu, C.C and D. C. Giurescu (1976). *Istoria românilor*. Vol. 2, Bucureşti: Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedica.
- Güneş, C. (2021). *Bizans Anadolu'su'nda Askeri ve İdari Bir Sistem: Thema Sistemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Harrington, J. C. (1956). Evidence of Manuel Reckoning in Cittie of Raleigh. The North Carolina *Historical Review*, 33/1, 1-11.
- Idzikowska, B. (2018). A Reckoning Counter from Nürnberg Found in Dongola. W. Godlewski, D. Dzierzbicka, A. Lajtar, (Eds.), *Dongola 2015-2016 Fieldwork, Conservation and Site Management*, içinde (s. 227-229). Warszawa: University of Warsaw, 227-229.
- Iliescu, O. (1970). *Moneda In Romania 491-1864*. Bucureşti: Editura Meridiane.
- Iliescu, O. (2008). *Monetele Lui Mircea Cel Batran*. Braila: Editura Istros.
- İnalçık, H. (2006). Karacahisar / Karacaşehir Üzerine Bir Belge. Nurcan Abacı (Ed.), *VIII. Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi*, içinde (s. 9-12). Bursa: Lulu Press.
- Iverson, E. A. (2007). Amorium in the Byzantine Dark Ages (seventh to ninth centuries). J. Henning (Ed.), *Post-Roman towns, trade and settlement in Europe and Byzantium, Vol. 2, Byzantium, Pliska, and the Balkans*, içinde (s. 25-59). Walter de Gruyter.
- John Skylitzes (2010). *A Synopsis of Byzantine History: 811-1057*, 3, John Wortley (Çev.), Cambridge: Cambridge University Press.
- Kaiter, E.H and I. G. Moise (2021). Mircea cel Batran, a Symbol of the Dobrogean Consciousness, *Technium Sustainability* 1/1, 1-8.
- Karpat, K. (1994). Eflak. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.10, 466-469.
- Kinnamos (2020). *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*, I. Demirkent (Yay.Haz.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kralj, V. Z. (2015). Craft products of Nürnberg from the Mijoka Shipwreck (Croatia), *SKYLLIS*, 15, 69-86.
- Lindner, R.P. (2008). *Osmanlı Tarih Öncesi* (çev. Ayda Arel), İstanbul: Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Lunardi, G. (1980). *Le Monete delle Colonie Genevesi*, Genoa: Soc Ligure Storia Patria.
- Luttrell, A. (1997). 1389 Öncesi Osmanlı Genişlemesinde Latin Tepkileri. E. A. Zachariadou (Ed.), *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, içinde (s.128-148). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Metcalf, D. M. (1995). *Coinage of the Crusades and the Latin East in the Ashmolean Museum Oxford*. London: Royal Numismatic Society.
- Miller, W. (1913). The Gattilusj of Lesbos (1355-1462), *Byzantinische Zeitschrift*, 22, 406-447.
- Miller, W. (1911). The Zaccaria of Phocaea and Chios (1275-1329), *The Journal of Hellenic Studies*, 31, 42-55.
- Mitchiner, M. (1988). *Jetons, Medalets and Tokens, V.1, The Medieval Period and Nürnberg*, London: Seaby.
- Mitchiner, M. B., C. Mortimer, A.M. Pollard (1987). Nürnberg and its Jetons, c. 1475- to 1888: Chemical Compositions of the Alloys, *The Numismatic Chronicle*, 147, 114-155.
- Mitev, N. (2016). Circulation of the Wallachian Coins from the Second Half of 14th Century in Northeastern Bulgaria, *Revista de Cercetari Arheologice Şi Numismatice*, 2, 202-211.
- Nagy, P. (1996). Relatiile lui Mircea cel Bătrân cu emiratul pontic Candar-ogulları, *Revista Istorică*, 7-8, 483-510.
- Neşri (2008). *Cihannümâ - Osmanlı Tarihi (1288-1485)*, N. Öztürk (Haz.), İstanbul, Çamlıca Yayınları.
- Niketas Khoniates (2020). *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri) Niketas*, F. Işıltan (Çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Nikephoras Gregoras (1829-55). *Nicephori Gregorae Historiae Byzantinae* 3 vols., I. Bekker and L. Schopen (Eds.), *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* 12, 14, 15, Bonn.
- Oberlader-Tarnoveanu, E. (2012). The Early Stage of Wallachian Coinage-From Vladislav I to Mircea the Elder (cca.1364-1418), *Cercetari Numismatice*, XVIII, 27-76.
- Öden, Z. G. (2000). İsfendiyar Bey, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 22, 512-514.
- Papalı, M. (2015). “Eskişehir Karacahisar Kalesi 2011-2014 Yılları Kazı Buluntuları”. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Panaiteescu, P. P. (1943). *Mircea Cel Batran*. Bucureşti: Editurii Corint.
- Pushkarev, A. A. (2006). Nürnberg Counting Jetons of XVI-XIX Centuries: from Western Europe to Western Siberia, *Bylye Gody*, 38/4, 825-833.
- Radvan, L. (2009). On The Medieval Urban Economy in Wallachia, *Anele Ştiinţifice Ale Universitatii Alexandru Ioan Cuza Din Iaşi Ştiinţe Economice*, 56/1, 489-501.
- Ramsay, W. M. (1960). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, M. Pektaş (Çev.), İstanbul.
- Savaş, D. (2021). Ödeme Aracı Olan Sikkenin Kemden Kötüden Koruyan Amulete Dönüşümünde Kültürel Dinamikler”, G. A. Mirza (Haz.), *Sosyal Bilimlerde Yaklaşımlar, Yönelimler, Yeni Boyutlar*, içinde (s. 347-364). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Scheers, S., H. Vanhaverbeke, J. Poblome, (1997). Coin Found in 1994 and 1995. M. Waelkens and J. Poblome (Ed.), *Sagalassos IV Report on the Survey and Excavation Campaigns of 1994 and 1995*, içinde (s.315-349). Leuven: Leuven University Press.
- Schlumberger, G. (1878). *Numismatique de l'Orient Latin*. Paris: E. Leroux.
- Straube, B. A. (2014). Explicating an Undocumented Fiscal Scheme in the Early English Settlement at Jamestown through the Archaeological Evidence, Thesis submitted for the degree of Doctor Philosophy, School of Archaeology and Ancient History University of Leicester.
- Theophanes Continuatus (1838). *Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus*, *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, I. Bekker (Haz.), Bonn: Impensis Ed. Weberi.
- Travaini, L. (2018). Coins and Identity: From Mint to Paradise, R. Naismith (Ed.), *Money and Coinage in the Middle Ages*, içinde (s.320-349). Leiden/Boston: Brill.
- Temir, A. (1989). *Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur el-din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi*, Ankara: TTK Yayınları.
- Theophanes (1982). *The Chronicle of Theophanes*, Harry Turtledove (Çev.), Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Ünal, C. (2009). Coin Findings and two German Tokens from Excavation of Tabae/Kale, Denizli, *Sanat Tarihi Dergisi*, XVIII/2,137-155.
- Ünal, R. H., F. Krinzing, M. Alram ve Ş. Pfeiffer Taş (2015). *Beçin Definesi*, C. 1-2, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Wring, C. (2014). *The Gattilusio Lordship and the Aegean World 1355-1462*, Leiden-Boston: Brill.
- Yoon, D. (2004-05). Counting Tokens from the Excavations at Psalmodi (Gard, France). *The American Numismatic Society*, 16-17, 173-184.

Tekirdağ'da Yeni Keşfedilen Bir Kale; Karakaya Kalesi

Karakaya Castle: A Newly Discovered Castle in Tekirdağ

Ömer Faruk Göker¹

¹PhD., İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Eskiçağ Tarihi Doktora Programı, İstanbul, Türkiye

ORCID ID: Ö.F.G. 0000-0003-1668-1499

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Ömer Faruk Göker,
İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Tarih Anabilim Dalı, Eskiçağ Tarihi Doktora
Programı, İstanbul, Türkiye
E-mail: omerngoker630@gmail.com

Başvuru/Submitted: 30.01.2022

Revizyon Talebi/Revision Requested: 16.03.2022

Son Revizyon/Last Revision Received: 31.03.2022

Kabul/Accepted: 17.08.2022

Atıf/Citation: Goker, O.F. (2022). Tekirdağ'da yeni keşfedilen bir kale; Karakaya kalesi. *Anadolu Araştırmaları-Anatolian Research*, 27, 337–357. <https://doi.org/10.26650/anar.2022.1074847>

öz

Tekirdağ-Osmanlı Köyü yakınlarındaki Karakaya mevkiinde, 2021 yılında Tekirdağ Müzesi tarafından gerçekleştirilen sondaj kazısı sırasında Erken Bizans Dönemi'ne tarihlenen kale ve kale ile bağlantılı yapı kalıntıları keşfedilmiştir. Makalede amacımız kale ve kaleyle bağlantılı bu yapıların işlevlerini anlamak ve tarihlemesini yapmak olmuştur. Bu doğrultuda kalenin planı ve mimari özellikleri detaylı bir şekilde incelenmiş ve kazılar sırasında ele geçen arkeolojik buluntularla beraber değerlendirilerek kalenin tarihlemesi yapılmıştır. Elde edilen bilgilere göre Karakaya Kalesi, MS 5.-7. yüzyıllar arasında askeri amaçlar doğrultusunda inşa edildiği sonucuna varılmıştır. Fakat dokuma atölyesi olarak kullanıldığı anlaşılan 1 numaralı yapıdan yola çıkarak kalenin sadece garnizon barındıran bir karakol olmadığı içerisinde üretim ve ticari faaliyetlerin gerçekleştirildiği de anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Trakya, Raidestos/Tekirdağ, Karakaya Kalesi, Geç Antik Çağ, Erken Bizans

ABSTRACT

During the sounding excavation the Tekirdağ Museum carried out in 2021 in the Karakaya locality near Tekirdağ-Osmanlı Village, a castle dating to the early Byzantine period as well as structural remains related to the castle were discovered. The aim of the article is date and understand the functions of the castle and its related structures. In this way, the article examines the layout and architectural features of the castle in detail, after which it evaluates the archaeological finds uncovered during the excavations and dates the castle. According to all these evaluations, Karakaya Castle has been concluded to have been built between the 5th-7th centuries AD for military purposes. Based on Building Number 1, which is understood to have been used as a weaving workshop, the castle is additionally understood to have not just been a military post but to have also seen production and commercial activities carried out.

Keywords: Thrace, Raidestos/Tekirdağ, Karakaya Castle, Late Antiquity, Early Byzantine

EXTENDED ABSTRACT

This article evaluates the remains of the castle and structures that were discovered during the excavation the Tekirdağ Museum conducted in 2021 in the Karakaya locality near the Tekirdağ-Osmanlı Village. The castle is located 12 km northwest of the ancient city of Raideostos on the Via Egnatia. The castle was built on a high hill overlooking at an approximate distance of 4 km both the roads connecting Raideostos to the inland settlements of Druzipara/Büyükkarşiran and Chariupolis/Hayrabolu. The castle has a castrum-type trapezoidal rectangular floorplan. The reason for this likely being that it had been built in consideration of the shape of the hill on which it is located. The walls enclose an area of about 2.75 acres. The northern wall of the castle runs about 87 meters, the southern wall about 88 meters, the eastern wall about 72 meters, and the western wall about 75 meters. Saying anything about the height of the walls would be difficult because only 3-4 rows of stones have survived to the present day. The walls are 160 cm thick and were built using a rubble stone masonry technique with white mortar. Local stones of various randomly cut sizes were used on the walls. The exterior of the walls was covered with more smoothly cut stones to hide the appearance of the rubble stones inside the wall, thus the attempt was made to obtain a smoother, more beautiful exterior appearance. The stones closer to the ground were cut larger, thus creating a more solid foundation for the fortifications. In addition, the northern wall of the castle is seen to have been supported by buttresses measuring 120 x 50 cm from the inside, thus increasing its resistance to strong winds coming from the in an attempt to prevent its collapse.

The excavations unearthed two towers, one with a square layout on the eastern fortification wall of the castle and another circular layout on the southeast corner. The southeast corner tower of the castle has circular layout with a 9-meter diameter. Due to being located on the less steep side of the hill, the southeast corner tower was built to withstand attacks. The outer walls of the square tower in the middle of the east wall measures 820x830x965 cm, with both towers having a wall thickness of 170 cm. In order to determine the borders of the castle, a sounding excavation was carried out in the southwest corner. As a result of the excavation, the walls were determined to have been set on one large-sized rock without any tower. Likewise, no tower was found in the northeast corner of the castle. Whether or not a tower existed in the northwest corner is unknown as no excavations were carried out there.

The earliest archeological finds in the castle date back to the 4th century AD, while the latest finds include a few pottery fragments dating from the 12th-13th century AD. Apart from the limited number of ceramic pieces, all other finds were dated to the 5th-7th centuries AD. The castle architectural features, archaeological finds and building activities as well as other castles in the region and historical events of the 5th-7th century AD indicate that the castle may have been built during the reign of Emperor Justinian I (527-565 AD). However, future archaeological excavations will be needed in order to be able to state this with certainty.

Not just the castle walls but also the remains of multiple structures connected to the walls were seen inside and outside the castle during the excavations. Excavations were carried out only in Area 1 in the northeast corner of the castle, with the walls from these building remains being traceable from the surface. The excavations show the building to have had an area of approximately 40 m² with walls 90 cm thick that had been made using the mortarless rubble masonry technique. Conical loom weights, a square loom weight, a square metal weight, a bronze sewing needle and spindle whorls were found in the northeast corner of the building. Fragments from two pithoi, oil lamps from the 5th-7th centuries AD, and fragments from incised vessels of various shapes belonging to the 5th -6th century AD were found in the southwest corner of the building. Based on these finds, the building is understood to have been a weaving workshop. According to the dating of the lamp and ceramic pieces, the weaving workshop was used in the 5th-7th centuries AD, after which it was abandoned along with the castle for some reason.

Giriş

2021 yılında Tekirdağ-Hayrabolu yolu yapımında kullanılmak üzere daha önce sınırları belirlenen Tekirdağ İli, Süleymanpaşa İlçesi, Osmanlı Mahallesi, 2248 nolu parselde bazalt ocağı ve taş kırma eleme tesisi yapılması amacıyla iş makineleri yardımıyla toprağı sıyırma işlemleri yapılmıştır. Bu işlem sırasında alanda birçok kültür varlığı tespit edilmiş ve Tekirdağ Müze Müdürlüğüne haber verilmiştir. Tekirdağ Müze Müdürlüğü ve Edirne Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Müdürlüğüne yerinde yapılan incelemeler sonucunda alanın, III. derece arkeolojik sit alanı olarak tescil edilmesine karar verilmiştir. 2021 yılının yaz aylarında ise Tekirdağ Müze Müdürlüğü tarafından sondaj kazısı gerçekleştirilmiştir¹.

Kaledeki çalışmalar müze tarafından gerçekleştirilen kısa süreli sondaj kazısı olduğundan öncelikli amaç kalenin planının anlaşılması olmuştur. Bundan dolayı çalışmalar yüzeyden harç izleri görülen doğu ve kuzey sur duvarının bir kısmında, güneybatı köşesinde, güneydoğudaki yuvarlak planlı köşe burcunda ve doğu sur duvarındaki kare planlı burç üzerine yoğunlaşmıştır. Bu doğrultuda, ilk olarak kalenin doğu sur duvarı olduğu tahmin edilen alanda kazılar başlamıştır. Yüzeyden sadece 5-10 cm derinliğinde sur duvarlarına ulaşılmıştır. Sur duvarlarının yüksekliği anlayabilmek adına daha sonra kare planlı doğu burcu olduğu anlaşılan sur duvarının güney doğu köşesinde ana kayaya kadar 1x1 metre boyutlarında bir açma açılmıştır. Çalışmalar sonucunda surlardan günümüze sadece üç taş sırası kalacak şekilde temellerin kaldığı ve tek tabaka olduğu anlaşılmıştır. Kale planının ortaya konabilmesi amacıyla sur duvarlarının iç ve dış tarafında 50 cm genişlik ve 30-50 cm derinlikte sur hattı takip edilerek kazı çalışması devam ettirilmiştir. Kalenin doğu surlarının büyük bir kısmı, kuzeydoğu köşesi, güneydoğu köşe burcu ve doğu sur duvarının ortasında yer alan kare planlı burcun temelleri ortaya çıkarılmıştır (Resim 3). Kuzeydoğu köşesindeki kazılar sırasında yaklaşık 40 m²'lik bir alana sahip olan bir yapı keşfedilmiştir. Yapı içerisinde kazı çalışmasına başlanmış ve yapının bir doküman atölyesine ait olduğu anlaşılmıştır. Daha sonra kalenin güneybatı ve kuzeybatı köşelerinin tespit edilmesi amacıyla sondaj kazıları gerçekleştirilmiştir. Güneybatı köşesindeki sondaj sonucu surların tek parça halinde bulunan büyük boyutlu bir kayaya oturtulduğu ve burç yapısının bulunmadığı anlaşılmıştır. Kalenin kuzeybatısındaki sondajda ise kuzeydeki doğu-batı sur hattına ulaşılmış fakat kuzeybatı köşesi görülemeden kazı çalışmaları sona ermiştir.

Makalede öncelikli amacımız kale ve kaleyle bağlantılı yapıların planı ve mimari özelliklerinin detaylı bir şekilde incelenmesi ve kazı çalışmalarında ele geçen arkeolojik buluntular ile beraber değerlendirilerek işlevlerini anlamak ve tarihlemesini yapmaktır.

1 Edirne Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulu'nun 10.08.2021 tarihli ve 7734 sayılı kararı doğrultusunda gerçekleştirilen kazı çalışması, Tekirdağ Müzesi müdürü Nejat Önder ÖZTÜRK başkanlığında, uzman arkeolog Ömer Faruk Göker tarafından yürütülmüştür.

Kalenin Konumu ve Coğrafyası

İsmi bulunduğ u Karakaya Mevkiinden alan Karakaya Kalesi, Via Egnatia güzergahında bulunan Raidesstos'un (Tekirdağ) yaklaşık 12 km kuzeybatısında yer alır (41° 2' 14" K / 27° 25' 35" D). Kale, günümüzde tarım için kullanılan geniş bir düzlük üzerindeki yaklaşık 40-60 metre yüksekliğe sahip üçgen şeklindeki küçük bir tepe üzerine inşa edilmiştir. Tepenin kuzey, güney ve batısı daha dik bir eğime sahip iken doğusu daha hafif bir eğime sahiptir. Çevreye hâkim konumu sayesinde hava şartlarına bağlı olarak yaklaşık 10-15 km'ye kadar temiz bir görüşe sahiptir. Kalenin bulunduğu tepenin 300 metre güneydoğusunda günümüzde kurumaya yüz tutmuş olan sazlı derenin kaynağı bulunmaktadır. Tepenin 150 metre kuzeyinde ise başka bir su kaynağı daha bulunmaktadır. Her iki kaynak tepenin etrafından dolaşarak tepenin 300 metre batısında birleşir.

Kale, Antik Çağ boyunca faal olarak kullanılan ulaşım yollarının güzergahına oldukça yakındır. Asya ile Avrupa arasındaki önemli yollardan biri olan ve Byzantion/Constantinopolis'ten başlayarak Perinthos/Herakleia'ya oradan da Raidesstos'a uğrayarak sırasıyla Aproi, Kissos ve Kypselâ rotasından devam ederek Dyrrachium'a ulaşan Via Egnatia, kalenin yaklaşık 12 km güneyinden geçmektedir (Skrivanic 1977, s. 115-145; Şahin 2006, s. 70-74; Sayar 2010, s. 43-44; Kuelzer 2011, s. 179-201). Ana yol niteliğindeki Via Egnatia'yı iç kesimlerdeki yerleşimlere ve Via Militaris'e bağlayan birçok ara yol vardır. Bu yollardan biri Raidesstos'dan başlar kuzey yönünde devam ederek Karakaya Kalesi'nin yaklaşık 6 km doğusundan Druzipara'ya dolayısıyla Via Militaris'e bağlanır (Kuelzer 2011, s. 196-197). Bir diğer ara yol ise Raidesstos'dan başlar kuzeybatı yönünde devam ederek Karakaya Kalesi'nin 3-4 km güneybatısından geçerek Chariupolis'e ulaşır (Avramea 2002, s. 67; Asdracha 1976, s. 34; Kuelzer 2011, s. 183). Karakaya Kalesi bu iki yola da eşit mesafede ve her ikisine de hâkim bir noktadadır (Resim 1).

Mimari Özellikler

Karakaya Kalesi castrum tipinde yamuk dikdörtgen planlıdır (Resim 2). Dikdörtgenin köşeleri 90 derecelik bir açı vermemektedir. Bunun sebebi bulunduğu tepenin şekli göz önüne alınarak inşa edilmesi olmalıdır. Surlar yaklaşık 7 dekarlık bir alanı çevrelemektedir. Kuzeydeki doğu-batı sur hattının uzunluğu 87 metre, güneydeki doğu-batı sur hattının uzunluğu 88 metre, doğudaki kuzey-güney sur hattının uzunluğu 72 metre, batıdaki kuzey-güney sur hattının uzunluğu ise 75 metredir. Surların duvar kalınlığı 160 cm'dir. Kazılarda tespit edilen doğu surlarının orta kısmında ve güneydoğu köşesinde olmak üzere iki adet burç bulunmaktadır. Kalenin güneydoğu köşe burcu yuvarlak planlı ve 9 metre çapındadır (Resim 4). Bulunduğ u tepenin daha az eğimli tarafında bulunmasından dolayı saldırılara karşı koyabilecek büyüklükte inşa edilmiştir. Doğ u sur duvarının ortasında bulunan burç ise kare planda inşa edilmiştir (Resim 5). Kuzey dış cephesi 820 cm, güney dış cephesi 830 cm,

doğu dış cephesi ise 965 cm uzunluğundadır. Her iki burcun da duvar kalınlığı 170 cm'dir. Kazılarda iki burç arasındaki surlarda kesintiler görülmüştür. Bunun nedeni tam olarak anlaşılmasa da tepenin daha az eğimli tarafı olan doğu surlarında kalenin ana kapısının bulunabileceği ve bu kesintilerin kapıyla ilişkili olabileceği düşünülmektedir.

Ana kaya üzerine oturtulan kale surları ve burçlar, güçlü bir harç kullanılarak moloz taş duvar tekniği ile inşa edilmiştir. Erken Bizans Dönemi'nde sıkça görülen bu teknikte sur duvarları, çeşitli büyüklüklerde ve rastgele kesilmiş yerel bazalt taşların düzensiz bir şekilde dizilmesiyle yükseltilmiştir. Sağlam bir yapıya sahip beyaz harç, taşların arasında yoğun olarak uygulanmıştır. Surların dış cephe kısmı nispeten daha düzgün kesilmiş taşlarla kaplanarak duvar içi moloz taş dolgu perdelenmiş, daha düzgün ve güzel bir cephe görüntüsü elde edilmeye çalışılmıştır. Zemine yakın taşlar ise daha büyük kesilmiş ve bu sayede sur duvarları için daha sağlam bir temel oluşturulmuştur. Ayrıca kalenin kuzeyindeki doğu-batı sur hattının içeriden 120 x 50 cm ölçülerindeki payandalarla desteklendiği görülmüştür. Bu sayede kuzeyden gelen sert rüzgarlara karşı dayanıklılığı artırılmış ve yıkılmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Sur duvarlarının kazılarak takip edilmesi esnasında kalenin iç ve dış tarafında surlarla bağlantılı şekilde uzanan 90-100 cm genişliğinde duvarlar tespit edilmiştir. Bir kısmı yüzeyden de takip edilen yapıların ne amaçla inşa edildiğinin anlaşılması amacıyla seramik parçalarının yoğun olarak geldiği kalenin kuzeydoğu köşesinin iç kısmındaki 1 numaralı mekânda kazı çalışması başlatılmıştır. Kazı sonucunda duvarların harçsız moloz taş duvar tekniği ile inşa edilmiş yaklaşık 40 metrekarelik kare planlı bir yapıya ait olduğu anlaşılmıştır (Resim 6). Ana kaya üzerine oturtulmuş yapının tabanında herhangi bir döşeme bulunmamaktadır. Güney ve batı duvarları 90 cm kalınlığında, kuzey ve doğudaki duvarları ise 160 cm kalınlığındaki sur duvarlarıdır.

1 numaralı mekânın dışında yüzeyden duvar kalıntılarının takip edilebildiği ve kazı çalışması gerçekleştirilmediğinden dolayı işlevleri henüz anlaşılmamış en az beş adet daha mekân tespit edilmiştir (Resim 2). Yapılar birbirinden farklı ölçülere ve duvar kalınlıklarına sahiptir. Dokuma atölyesinin güney duvarı ile bitişik olan 2 numaralı mekân, yaklaşık 58 m² ve dikdörtgen planlıdır. Bu yapının güneyindeki 3 numaralı mekân ise kare planlı ve yaklaşık 25 m²'lik bir alana sahiptir. Doğu duvarları kale surları olan her iki yapının da kuzey, güney ve batı duvarlarının kalınlıkları 90 cm'dir. Bu yapıların dışında kale surlarının dış kısmında yer alan bitişik iki mekân daha tespit edilmiştir. Kalenin doğusundaki kare planlı burcun kuzey duvarı ile bitişik 4 numaralı mekân yaklaşık 35m²'lik bir alana sahiptir. Batı ve güney duvarları burç duvarları olan yapının kuzey ve doğu duvarlarının kalınlıkları 70 cm'dir. Bu yapının kuzeyindeki 5 numaralı dikdörtgen planlı mekân da aynı şekilde 35 m²'lik bir alana sahiptir. Doğu duvarı sur duvarı olan bu yapının da kuzey, güney ve batı duvarları 70 cm kalınlığındadır.

Buluntular

Kale surlarının takip edilmesi esnasında yüzeye yakın oldukça fazla sayıda çatı kiremiti parçası görülmüştür. Çatı kiremitlerinin tamamı çok küçük parçalar halinde ele geçmiş olsa da yaklaşık olarak 60-50 cm uzunluğunda 50-40 cm genişliğinde korinth tipi (Bkz., Wikander, 1988; Özyiğit, 1990a-b) düz kiremit oldukları anlaşılmaktadır. Ele geçen bazı kiremitlerin üzerinde Bizans Dönemi'nde sıkça görülen kiremitin pişirilmesinden önce üç parmak ile yılan ya da yay şekli verilmiş süslemeler görülmektedir. Ayrıca iki kiremiti birleştiren ve suyun aşağı inmesini engelleyen yarım yuvarlak kapama kiremitleri ele geçmiştir. Arkaik Dönem'den Roma Dönemi'ne kadar kullanılan ve yarım yuvarlak formda olan daha sonraları üçgen form kazanan kapama kiremitleri Erken Bizans Dönemi'nde tekrar eskisi gibi yarım yuvarlak form verilerek yapıldığı bilinmektedir (Özyiğit 1990a). Kiremit tipi, ölçüleri ve kapama kiremitlerinin şekli MS 5.-9. yüzyılları arasında imal edilmiş olabileceklerini söylemek mümkündür (Özyiğit 1990b, s. 160-165). Ancak kaledeki diğer arkeolojik buluntular MS 7. yüzyılın sonundan sonra bıçak gibi kesildiğinden muhtemelen kiremitler de MS 7. yüzyıldan sonra imal edilmemiştir. Buna göre kalede ele geçen çatı kiremitlerini MS 5.-7. yüzyıllara tarihlenmek yanlış olmayacaktır.

Kiremitlerden sonraki en yoğun buluntu grubu seramiklerdir. Kaledeki en erken tarihli seramik buluntular MS 4. yüzyıla tarihlenen rulet bezemeli dip parçası (Resim 7) ve metal kapları taklit eden mat siyah astarlı ağız parçasıdır (Resim 8). En geç tarihli seramik buluntular ise Hayes Sırlı Beyaz Mal IV (GWW IV) (Ebersolt 1910, s. 7, Kat. 92-111; Rice 1930, s. 45-47; Hayes 1992, s. 30-31; Dark 2001, s. 121; Böhlendorf-Arslan 2004, Taf. 49) grubuna ait MS 12.-13. yüzyıla tarihlenen sarı ve yeşil sırlı tabak formundaki ağız parçası ile iki adet kulp parçasıdır (Resim 9). Oldukça az sayıdaki bu seramik parçaların dışındaki diğer tüm buluntular MS 5.-7. yüzyıla tarihlenir. MS 5.-6. yüzyılda yoğun kullanım gören Late Roman C (Waagé 1933, s. 298; Hayes 1972, s. 323; Hayes 1980, s. 525) sınıfına dahil kırmızı astarlı tabak ağız parçası (Resim 10) ve MS 5.-6. yüzyıla tarihlenen rulet bezemeli gövde parçası (Resim 11) en net tarih veren buluntulardır. Mutfak kapları olarak kullanılan kazıma ve tarak bezemeli gövde parçaları ve farklı amaçlarda kullanılan ağız parçaları, dipler ve kulplar da MS 5.-7. yüzyıl gibi daha geniş bir tarih aralığına tarihlenen diğer önemli buluntu gruplarıdır (Resim 12).

Seramik buluntularının dışında oldukça fazla sayıda cam parçası da ele geçmiştir. Bu parçalar arasında en iyi tarih verebilecek örnekler ise yine MS 5.-7. yüzyıla tarihlenen mavi cam ipliği dekorasyonlu şişe formu ağız parçası (Resim 13.2) (Jennings 1997-1998, s. 111-146, Fig. 21-23; Foy 2000, s. 263-264, Fig. 18.1-39; Gençler 2009, s. 87-89, Çiz. XIX. 224-229; Gençler 2010, s. 218-219, Çiz. 2.6,7; Erten 2003, s. 145-154, Fig. 7) ve derin "S" profilli işlenmemiş ağız kenarlı cam kâse parçasıdır (Resim 13.1) (Israeli 2008, s. 381-382, 407, Nr. 131-139; Gençler 2009, s. 103-104, Çiz. XXIV; Jennings 1997-1998, s. 111-146, Fig. 9.4-8, Fig. 13.1-2).

Sur hattı boyunca yoğun şekilde elimize geçen bir diğer malzeme grubu ise metal buluntulardır. Farklı boyutlardaki çiviler, kemer tokası, balta, kesici aletler, ahşap kenetlemeye yarayan metaller, kapı çengeli ve at nalları bunlara örnek olarak verilebilir (Resim 14).

Doğu sur duvarındaki kare planlı burcun güney duvarında bir havan'a ait tutamaklı mermer ağız parçası ele geçmiştir (Resim 15). 35-40 cm ağız çapına sahip havan, tutamaklı yayvan kap biçimlidir. (Benzerleri için bkz. Crawford 1990, Fig. 59, 180, 276, 298-299, 333, 458; Lightfoot, 2003, s. 525, Res. 8; Doğan 2007, s. 70, Kat. 4). Havan'ın boyutu ve biçiminden yola çıkarak tahıl ve sebze gibi bitkisel ürünleri farklı amaçlarla ezme veya öğütme için kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Kalenin kuzeydoğu köşesindeki 1 numaralı mekânda gerçekleştirilen kazı çalışmasından elde edilen buluntulara baktığımızda ise yüzeyden 10-20 cm derinliğinde yapının tamamına eşit şekilde dağılmış çok sayıda korinth tipi düz çatı kiremiti parçası görülmektedir. Kiremitlerin hemen altında yapının kuzeydoğu köşesinde bir adet pişmiş topraktan kare formlu dokuma tezgâhi ağırlığı, on altı adet konik formlu dokuma tezgâhi ağırlığı, ağırşak parçaları, bir adet bronz dokuma iğnesi, daire biçimli pişmiş toprak kapak ve hangi amaçla kullanıldığı anlaşılamayan kare biçimli metal bir obje in sitü vaziyette ele geçmiştir (Resim 17). Dokuma tezgâhi ağırlıklarının büyük boyutlu olması ve 600 gr ila 1100 gr arasında değişen ağırlıklarda olması ve 7 cm uzunluğundaki bronz iğneden yola çıkarak atölyede yorgan, kilim ve hasır gibi daha büyük boyutlu tekstil ürünlerinin dokumasının yapıldığını söylemek mümkündür. Fakat dokuma tezgâhi ağırlıkları binlerce yıllık geniş bir dönemdeki formları neredeyse hiç değişmeden kullanıldığından tarih vermeleri mümkün değildir. Aynı şekilde pişmiş toprak kapak, bronz iğne ve metal obje de tarih vermemektedir. Yapının güneybatı köşesinde ise tamamen parçalanmış iki adet pithos, MS 5.-7. yüzyıla tarihlenen bir adet kandil (Resim 16) ve MS 5.-6. yüzyıla ait farklı formlarda kazıma ve tarak bezemeli kap parçaları yine in sitü vaziyette bulunmuştur. Muhtemelen yapı terk edildikten sonra çatının yükseldiği ahşap direklerin çürütmesiyle çatı olduğu gibi yıkılmış ve arkeolojik buluntular olduğu gibi günümüze kadar ulaşmıştır.

Değerlendirme

Kaleler dünyanın farklı köşelerinde karşımıza çıkan önemli savunma yapılarıdır. Fakat savunma yapıları olmasının dışında kuruldukları yer, kültür ve amaç doğrultusunda bir veya birden çok işlevleri (konut, kamu ve askeri) vardır. En yaygın ise askeri işlevi yerine getirmesi amacıyla inşa edilen kalelerdir (Kurtuluş 2020, s. 81). Genellikle bu kalelerin saldırı için bir üs değil dışarıdan gelen küçük çaplı saldırıların engellenmesi, bir baskın sırasında etrafında bulunan küçük yerleşimlerdeki halkın can sağlığının korunması, daha büyük saldırı durumunda yakınındaki garnizonları harekete geçirebilmesi, yolların güvenliği ve bölgedeki ticaretin devamlılığını sağlaması gibi birden fazla önceliği bulunur

(Fachard 2016, s. 218-228). Bu önceliklerin gerçekleştirilmesi için stratejik hedefe uygun şekilde bölgeye hâkim ve savunulması kolay yüksek bir tepede inşa edilmeleri elzemdir. Su kaynaklarına ve yiyeceğe yakınlık da en az stratejik konum kadar önemlidir. Bundan dolayı kaleler genellikle derelere, nehir kenarlarına veya su arterlerine yakın yerlerde inşa edilirler (Kazhdan 1991, s. 798; Kurtuluş 2020, s. 81-82). Karakaya Kalesi, askeri işlevli kalelerin özellikleriyle birebir benzerlik göstermektedir. Stratejik konumu, kalenin su kaynağına yakınlığı, düz tarım arazilerine sahip olması, geniş ovaları gözlemleyebilecek bir topografyaya sahip olmasından dolayı askeri amaçla inşa edildiğini söylemek mümkündür. Ancak kalenin kuzeybatısındaki 1 numaralı mekânda gerçekleştirilen kazılarda ele geçen buluntulardan yapının bir dokuma atölyesi olduğunu anlaşılmaktadır. Ayrıca dokuma atölyesi dışındaki sıra sıra dizilmiş en az beş adet daha mekânın varlığı bu mekanların da üretim ya da ticari amaçlarla kullanılmış olabileceğini düşündürür. Kale çevresinde yer alan bazalt ocaklarının çalışma sahası incelendiğinde bazalt kayalarının dışında toprakta büyük kil damarlarının varlığı görülmektedir. Antik çağın en önemli kullanım araçlarından seramik kap kacaklar, çatı malzemeleri ve bunlar gibi birçok kullanım alanı olan seramik malzemelerin imalatı için yerleşimlerin kil yataklarına uzaklığı oldukça önemlidir. Kalenin hem su kaynağına hem de kil yataklarına yakınlığı yerel seramik üreticileri için bulunmaz bir fırsattır. Kazı çalışması yapılan her alanda yoğun seramik ve çatı kiremiti bulunması da kale ve çevresinde yerel seramik atölyelerinin var olabileceğini göstermektedir. Fakat 2, 3, 4 ve 5 numaralı mekanların işlevlerinin ne olduğu hakkında elimizde kesin bir kanıt yoktur. Yine de dokuma atölyesinden elde edilen bilgilerden kalenin sadece garnizon barındıran bir karakol olmadığı içerisinde üretim ve ticari faaliyetlerin gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.

Kale surlarında ve 1 numaralı mekânda gerçekleştirilen kazılarda en erken buluntular MS 4. yüzyıla ait iki adet seramik parçasıdır (Resim 7-8). Alanda daha önce iş makineleri ile temizlik çalışması yapıldığından muhtemelen bu seramikler başka bir yerden taşındılar. Çünkü kale ve dokuma atölyesindeki kazılardan anlaşıldığı üzere toprakta başka bir katman yoktur. Kale ve diğer yapılar ana kaya üzerine oturmaktadır. Bundan dolayı kalenin bu döneme tarihlendirilmesi mümkün değildir. Diğer (korinth tipi düz çatı kiremitleri, sırlı veya sırsız seramik ve farklı formlara ait cam cam buluntular) buluntuların neredeyse tamamı MS 5.-7. yüzyıllar arasına tarihlenmektedir. Çok sayıdaki bu buluntulardan Karakaya Kalesi'ni Erken Bizans Dönemi'ne tarihlemek mümkündür. Ayrıca kale surlarının Erken Bizans Dönemi'nin en tipik özelliklerinden biri olan harçlı moloz taş duvar tekniğinde inşa edilmesi bu öneriyi desteklemektedir.

Erken Bizans Dönemi'nin bölgedeki en büyük askeri yapı inşa faaliyeti I. Iustinianus Dönemi'nde (MS 527-565) olmuştur. MS 5.-6. yüzyıl, Doğu Roma'nın Balkanlarda Slav, Bulgar ve Hun akınlarıyla mücadele ettiği sıkıntılı bir dönemdir (Sarantis 2019, s. 329-330; Mitchell 2016, s. 600-610; Kelly 2008; Heather 2015; Thompson 1996). Bu sıkıntılı döneme

son vermek amacıyla I. Iustinianus tahta oturduğu MS 527 yılından kısa bir süre sonra Balkanlara bir sefer düzenleyerek Bulgar ve Slavları bozguna uğratmış ve bölgeyi kısa bir süreliğine istikrara kavuşturmuştur (Croke 1980, s. 188-195). Bu seferden sonra Balkanlarda güvenliği sağlamak amacıyla istihkamların çoğunu yeniden inşa ettirmiştir (Kazhdan 1991, s. 799; Kuelzer 2012, s. 6; Bavant 2004, s. 341-343). Ayrıca surları olmayan küçük yerleşimlere de surlar inşa etmiş, hatta bunların bazılarını ise şehir statüsü vermiştir (Procopius, IV, 267; Sayar 2016, s. 31; Velkov 1977, s. 119-124; Dinchev 1999, s. 39-73).

MS 6. yüzyılda yaşamış Bizanslı tarihçi Procopius, Karakaya Kalesi'nin 12 km güneyindeki Raideostos kentinden kısaca bahsettiği kitabında, Raideostos'un deniz ticaretinde önemli bir liman kenti olduğunu fakat barbarlar tarafından sürekli baskılara maruz kaldığından dolayı şehrin tüccarlar tarafından tercih edilmediğinden söz eder. I. Iustinianus'un Raideostos'u güçlü sur duvarlarıyla korunan büyük bir şehir haline getirdiği ve bu sayede barbarlar tarafından bir saldırı olduğunda etraftaki halkın sur içine kaçarak mallarını ve canlarını kurtardığını söyler (Procopius IV, 297).

I. Iustinianus, halkın can sağlığı, mallarının korunması ve deniz ticaretinin korunması amacıyla Raideostos'a güçlü sur duvarları (Sur kalıntıları için bkz. Sert-Sandfuchs, 2008) inşa etse de bunun kent ve çevresi için yeterli olmayacağını biliyordu. Ayrıca, başkent Constantinopolis'in yarımada olması dolayısıyla karadan gelecek saldırıların sadece Doğu Trakya üzerinden gelebileceğinden bölgedeki stratejik açıdan önemli küçük yerleşimleri birer kale haline getirerek hem Raideostos gibi daha büyük yerleşim merkezlerini hem de iç kesimlerdeki yolları dolayısıyla da başkenti korumayı amaçladığını düşünebiliriz (Dumanov 2015, s. 100-101; Sarıoğlu 2012, s. 10; Kurtuluş 2020, s. 374-375). Bu doğrultuda, I. Iustinianus'un Raideostos'a kuzey ve kuzeybatıdan gelebilecek küçük çaplı tehlikeleri önlemek, büyük çaptaki tehlikeleri de gözetleyerek yakınlardaki garnizonlara ve başkente haber ulaştırılması amacıyla Karakaya Kalesi'ni inşa ettirmiş olma ihtimali bulunmaktadır.

Tekirdağ sınırlarında içerisinde Karakaya Kalesi dışında Erken Bizans Dönemi'ne tarihlenen Ormanlı Köyü yakınlarındaki Kaletpe Kalesi, Şarköy yakınlarındaki Yeniköy Köyündeki Gimbasar Kalesi, Misinli Köyü'ndeki Misinli Kalesi (Sayar 1994, s. 129), Ferhadanlı Köyündeki Ferhadanlı Kalesi ve yaklaşık 5 km kuzeyindeki günümüzde askeri tesis içerisinde kalan Beştepe Kalesi örnek verilebilir. Tekirdağ Müzesi yetkilileri tarafından bu kalelerde yapılan yerinde görme sırasında ayakta kalan sur duvarlarının Geç Antik Çağ'da sıkça kullanılan harçlı moloz taş duvar tekniği ile inşa edildiği gözlemlenmiştir. Ayrıca yüzeyde ele geçen Erken Bizans seramikleri de kalelerin Erken Bizans Dönemi'de inşa edilmiş olabileceklerini göstermektedir. Tekirdağ dışında Türkiye Trakya'sında ise Erken Bizans Dönemi'ne tarihlenen birçok kale bulunmaktadır. Fakat bu kalelerin birkaçı hariç neredeyse hiçbirinde arkeolojik kazı çalışması yapılmadığından kaleler hakkında edindiğimiz bilgilerin neredeyse tamamı yüzey araştırmaları ve antik kaynaklara dayanmaktadır. Bundan

dolayı çoğu kalenin inşa tarihleri Erken Bizans Dönemi olarak belirtilse de net bir tarih aralığı verilememektedir. Erken Bizans Dönemi'ne tarihlenen Türkiye Trakya'sındaki kaleler arasında Gereses (Altinyazı) Kalesi (Kurtuluş 2020, s. 304-306;), Midye Kalesi (Eyice 1969) ve Episkopedia Kalesi (Aydıngün ve ark., 2020) I. Iustinianus Dönemi'nde inşa edildiği düşünülmektedir. I. Iustinianus'un askeri inşa programı doğrultusunda inşa edilen bu kalalar mimari plan ve ölçü açısından birbirlerine benzemeseler de surlardaki duvar yapım teknikleri benzerdir. Kaleler, sağlam bir yapıya sahip beyaz harcın çeşitli büyüklüklerde ve rastgele kesilmiş yerel taşların arasında yoğun olarak uygulandığı moloz taş duvar tekniğiyle inşa edilmiştir. Surların dış cephe kısmı daha düzgün kesilmiş taşlarla kaplanarak duvar içi moloz taş dolgu perdelenmiş ve daha düzgün cephe görüntüsü elde edilmeye çalışılmıştır. Bu kaleler, Karakaya Kalesi'yle benzer duvar yapım tekniğine sahip olsalar da sadece bu bilgilerden yola çıkarak Karakaya Kalesi'ni tarihlemek mümkün değildir.

Kazılarda ele geçen arkeolojik buluntular ve kalenin mimari özelliklerinden Karakaya Kalesi'nin MS 5.-7. yüzyıllar arasında inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bu tarihlerde bölgedeki gelişen askeri olaylar ve bunun sonucu olarak MS 6. yüzyılda gerçekleşen askeri inşa programı göz önüne alındığında kalenin, İmparator I. Iustinianus (MS 527-565) Dönemi'nde inşa edilmiş olabileceği akla gelir. Ancak bu çıkarım yeterli arkeolojik buluntularla desteklenmediğinden dolayı varsayımdan öteye gidemez. Kalenin yapım tarihini net olarak ortaya koyabilmek için kale ve çevresinde bilimsel arkeolojik kazı çalışmasına ihtiyaç vardır.

Arkeolojik buluntuların bıçak gibi kesildiği MS 7. yüzyıl sonu MS 8. yüzyıl başından itibaren ise kalenin bilinmeyen bir nedenden dolayı terk edildiği anlaşılmaktadır. Doğu surlarında ele geçen MS 12.-13 yüzyıla ait birkaç seramik parçası (Resim 9) kalenin MS 12.-13. yüzyılda tekrar yerleşim görmüş olabileceğini düşündürse de geniş bir alanda yapılan kazı çalışmalarında sadece üç parça seramik buluntusunun ele geçmesi bu düşünceyi desteklemesi açısından yetersizdir.

Sonuç

Tekirdağ-Osmanlı Köyü yakınlarındaki Karakaya mevkiinde gerçekleştirilen kazı çalışması sonucunda ortaya çıkarılan Erken Bizans Dönemi kalesi hakkında antik kaynaklarda ve modern literatürde herhangi bir bilgi bulunmadığı anlaşılmıştır. Bu durum araştırma şartlarını zorlaştırırsa da kalenin mimari özellikleri ayrıntılı bir biçimde incelenmiş ve kazılarda ele geçen arkeolojik buluntularla beraber değerlendirilerek kalenin hangi yüzyıllarda kullanım gördüğü ortaya konmuştur.

Kalenin yapılış tarihi net olmasa da MS 5.-7. yüzyıllar arasında inşa edildiği ve MS 7. yüzyılın sonlarından sonra ise bilinmeyen bir nedenden dolayı terk edildiği anlaşılmıştır. Ayrıca kalenin askeri amaçlarla inşa edildiği fakat sadece garnizon barındıran bir karakol olmadığı içerisinde üretim ve ticari faaliyetlerin gerçekleştirildiği de tespit edilmiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Teşekkür: Makalenin konusunu oluşturan Karakaya Kalesi üzerine akademik çalışma yapmamı öneren, yayın ve izin sürecinde yardımlarını esirgemeyen Tekirdağ Müze Müdür Nejat Önder ÖZTÜRK'e desteklerinden dolayı teşekkürü borç bilirim. Ayrıca yayın hazırlık aşamasında değerli görüşlerini esirgemeyen Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR, Prof. Dr. Neşe ATİK, Prof. Dr. Daniş BAYKAN, Dr. Ergün KARACA, Dr. Emine AKKUŞ-KOÇAK ve Burak ARSLAN'a teşekkür ederim.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Acknowledgment: I would like to thank Tekirdağ Museum Director Nejat Önder ÖZTÜRK for his support, who suggested that I do an academic study on Karakaya Castle, which is the subject of the article, and did not spare his help in the publication and permission process. In addition, Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR, Prof. Dr. Nese ATIK, Prof. Dr. Danis BAYKAN, Dr. Ergun KARACA, Dr. I would like to thank Emine AKKUŞ-KOÇAK and Burak ARSLAN.

Kaynakça/References

Antik Kaynaklar

Procopius *Buildings (Dee Aedificiis), Book IV*. Ed. and Trans. H. B. Dewing, Harvard University Press, Cambridge, 1996.

Modern Kaynaklar

Asdracha, C. (1976). *La région des Rhodopes aux XIIIe et XIVe siècles: Etude de géographie historique*. Athens: Verlag der byzantinisch-neugriechischen Jahrbucher.

Aydınçün, Ş., Kaya, H., Stanislawski B., Aydınçün, H., Enez, A., Özdemir, O., Öniz, H., Şahin, A. (2020). Episkopeia Kalesi (Büyükkçekmece-Ahmediye). *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, Sayı 163, 125-136.

Avramea, A. (2002). Land and Sea Communications, Fourth–Fifteenth Centuries. *EHB I*, Washington, D.C., 57-90.

Bavant, B. (2004). L'Illyricum. Morriison, C., *Le monde byzantin I: L'Empire romain d'Orient*, 330-641. (pp. 303-347). Paris.

Böhlendorf-Arslan, B. (2004). *Glasierte Byzantinische Keramik aus der Türkei* Teil. I-III. İstanbul, Ege Yayınları.

Crawford, J. S. (1990). *The Byzantine Shops at Sardis*. Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts, London.

Croke, B. (1980). Justinian's Bulgar victory celebrations. *Byzantoslavica* 41, 188-195.

Dark, K. (2001). *Byzantine Pottery*. Great Britain.

Dinchev, V. (1999). Classification of the late antique cities in the Dioceses of Thracia and Dacia. *Archaeologia Bulgarica* 3, 39-73.

Doğan, S. (2007). Bizans Döneminde Pamfilya ve Likya'da Gündelik Kullanımdaki Taş Gereçler. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 24/2, 63-75.

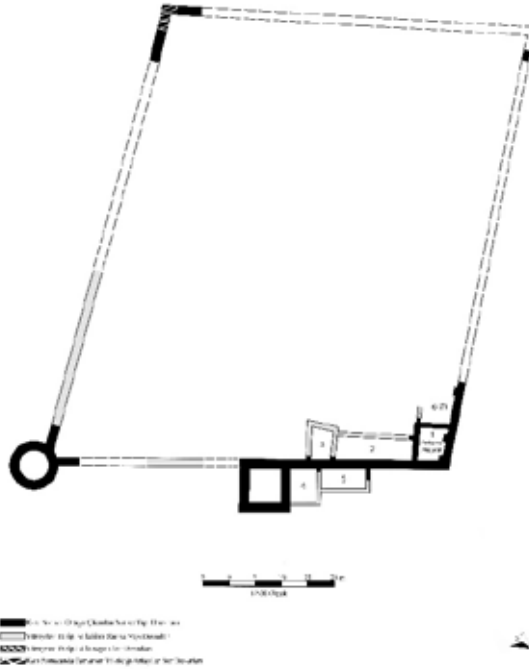
- Dumanov, B. (2015). Thrace in Late Antiquity. J. Valeva, E. Nankov and D. Graninger (Eds.), *A Companion to Ancient Thrace*, (pp. 91-105), John Wiley & Sons.. <https://doi.org/10.1002/9781118878248.ch8>
- Ebersolt, J. (1910). *Catalogue des poteries byzantines et anatoliennes du Musee de Constantinople*. İstanbul.
- Erten, E. (2003). Glass Finds from Olba Survey-2001. *OLBA VII*, 145-154.
- Eyice, S. (1969). Trakya'da Bizans Devrine Ait Eserler. *Belleten, C. XXXIII*, S. 131, Ayırbaşım, T.T.K.B. Ankara, 324-407.
- Fachard, S. (2016). Studying Rural Fortifications: A Landscape Approach. P. Schneider, S. Müth, M. Schnelle and P. De Staebler (Eds.), *Ancient Fortifications: A compendium of theory and practice*, Vol. 1. (pp. 207-230). Oxford, UK: Oxbow Books.
- Foy, D. (2000). Un atelier de verrier à Beyrouth au début de la conquête islamique. *Syria Tome 77*, 239-290.
- Gençler, Ç. (2009). *Elaiussa Sebaste Antik Yerleşimi Cam Buluntuları*. (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gençler, Ç. (2010). Kaunos'un Erken Bizans Dönemi Cam Buluntuları. *Anadolu/Anatolia 36*, 215-226.
- Hayes, J. W. (1972). *Late Roman Pottery*. British School at Rome, London.
- Hayes, J. W. (1980). *A Supplement to Late Roman Pottery*. British School at Rome, London.
- Hayes, J. W. (1992). *Excavations at Saraçhane in Istanbul 2 The Pottery*. Princeton.
- Heather, P. J. (2015). The Huns and Barbarian Europe. In *The Cambridge Companion to the Age of Attila*, edited by Michael Maas, Cambridge: Cambridge University Press, 209–29.
- Israeli, Y. (2008). Chapter 7; The Glass Vessels. *Archaeological Excavations at Caesarea Maritima Areas CC, KK and NN, Final Reports, Vol. I: The Objects*, Israel Exploration Society, 369-418.
- Jennings, S. (1997-1998). The Roman and Early Byzantine Glass from the Souks Excavations: an Interim Statement. *Berytus Archaeological Studies Vol. XLIII*, Beirut, 111-146.
- Kazhdan, A. (1991). *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Oxford University Press, New York.
- Kelly, C. (2008). *The End of Empire: Attila the Hun and the Fall of Rome*. New York: W. W. Norton.
- Kurtuluş, İ. H. (2020). *Edirne İl Sınırları İçindeki Kalelerin Tespit ve Değerlendirilmesi*. (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kurtuluş, İ. H. (1997). Trakya Bölgesi Kırklareli, Edirne, Tekirdağ, Çanakkale İllerinde Türk Dönemi Kaleleri. *14. Araştırma Sonuçları Toplantısı II*, Ankara, 38-40.
- Kuelzer, A. (2008). Ostthrakien (Euröpē). *Tabula Imperii Byzantini 12*, Wien.
- Kuelzer, A. (2011). The Byzantine Road System in Eastern Thrace. *Byzantinische Forschungen*, 30, 179-201.
- Kuelzer, A. (2012). Byzantinische Festungen im Grenzgebiet der Thrakischen Provinzen Euröpē und Haimimontos. *Bulgaria Mediaevalis*, Vol. 3, 3-20.
- Lightfoot, C., Arbel, Y. (2003). Amorium Kazısı 2001 (Y. Mergen, XA Açması). *XXIV. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara, 521-532.
- Mitchell, S. (2016). *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi, MS. 284-641* (T. Kaçar, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özyiğit, Ö. (1990a). Batı Anadolu'da Antik Dönem Çatıları. *X. Türk Tarih Kongresi I*, 303-326.
- Özyiğit, Ö. (1990b). Alaturka Kiremidin Oluşumu. *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi 5*, 149-179.
- Rice, T. (1930). *Byzantine Glazed Pottery*. Oxford.

- Sarantis, A. (2019). Military Provisioning in the Sixth-Century Balkans. *Journal of Late Antiquity*, Volume 12, Number 2, 329-379.
- Sarıoğlu, Ö. Ö. (2012). *Trakya'da Roma ve Bizans Dönemi Yerleşmeleri, Anıtları, Erken Cumhuriyet Döneminde Koruma ve Restorasyon Modaliteleri Üzerine Bir Araştırma (1923-1950)*. (Doktora Tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Edirne.
- Sayar, M. H. (1994). Doğu Trakya'da Epigrafi ve Tarihi Coğrafya Araştırmaları 1992. *Araştırma Sonuçları Toplantısı XI*, 129-136.
- Sayar, M. H. (2010). Via Egnatia on Eastern Thrace. *Via Egnatia Revisited. Common Past, Common Future with the Lectures of the Conference of February 2009* (pp. 43-44). Driebergen.
- Sayar, M. H. (2016). Eskiçağda Tekirdağ. M. Yıldız (Ed.), *Rodosto'dan Süleymanpaşa'ya Tekirdağ, Uluslararası Tekirdağ Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, 26-27 Mart 2015, Namık Kemal Üniversitesi, Tekirdağ, 23-37.
- Sert-Sandfuchs, Ö. (2008). *Bir Kenti Onun Mahkeme Kayıtlarından Yeniden İnşa Etmek*, Institut für Geschichte und Kultur des Nahen Orients sowie Turkologie, Ludwig-Maximilians-Universität, Münih/Almanya.
- Skrivanic, G. (1977). Roman Roads and Settlements in the Balkans, in: F. W. Carter (Ed.), *An Historical Geography of the Balkans* (pp. 115-145). London and New York: Academic Press.
- Şahin, I. (2006). Roma Yolu "Via Egnatia". Turan, Sibel (ed.), *Keşan Sempozyumu Bildiri Tam Metinleri*, 15-16 Mayıs 2003, İstanbul, 70-74.
- Thompson, E. A. (1996). *The Huns*. Oxford: Blackwell.
- Velkov, V. (1977). *Cities in Thrace and Dacia in Late Antiquity: Studies and Materials*. Amsterdam.
- Waagé, F. O. (1933). The American Excavations in the Athenian Agora: First Report. *Hesperia* 2-2, 279-328.
- Wikander, Ö. (1988). Ancient roof-tiles – Use and Function. *Opuscula Atheniensi VII*, 203-216.

Şekil, Resim, Tablo ve Grafikler / Figures, Tables and Graphics

Resim 1: Karakaya Kalesi'nin Konumu (Hazırlayan; Ömer Faruk Göker)

Resim 2: Kalenin Planı (Çizim; Ömer Faruk Göker)

Resim 3: Hava Fotoğrafı (Fotoğraf; Ömer Faruk Göker)

Resim 4: Yuvarlak Planlı Güneydoğu Burcu (Fotoğraf; Ömer Faruk Göker)

Resim 5: Kare Planlı Doğu Burcu (Fotoğraf; Ömer Faruk Göker)

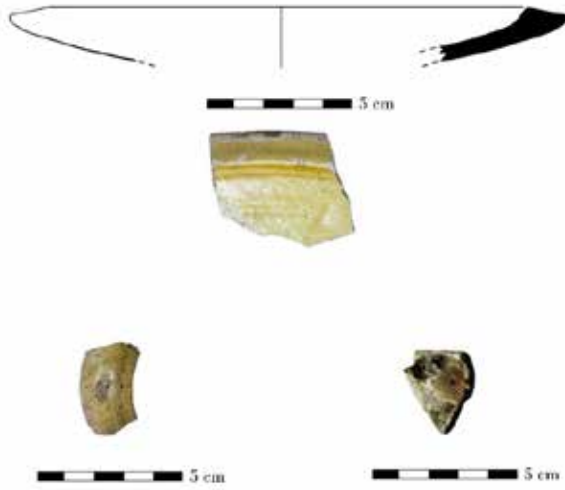
Resim 6: Dokuma Atölyesi (Fotoğraf; Ömer Faruk Göker)

Resim 7: Rulet Bezemeli Dip Parçası

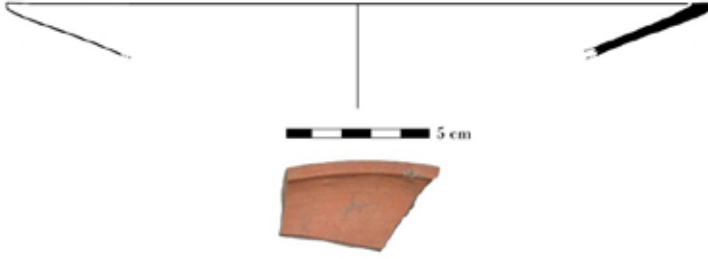

Resim 8: Mat Siyah Astarlı Ağız Parçası

Resim 9: Hayes Sırlı Mal IV Grubuna Ait Tabak Formlu Ağız Parçası ve Bardak Formlu Yine Aynı Gruba Ait Kulp Parçaları

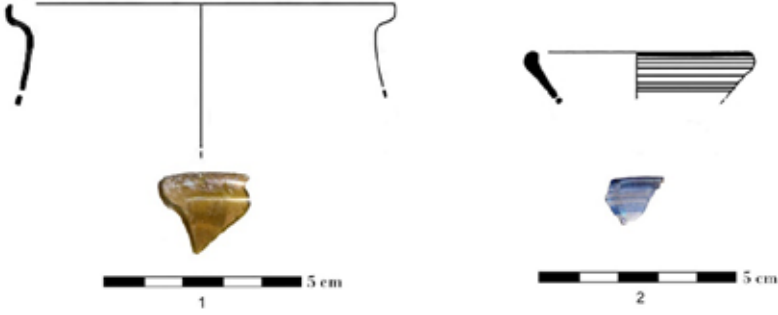
Resim 10: Late Roman C Sınıfına Ait Kırmızı Astarlı Tabak Ağzı

Resim 11. Rulet Bezemeli Gövde Parçası

Resim 12. MS 5.-7. Yüzyıllara Tarihlenen Farklı Formlara Ait Kulplar, Kazıma ve Tarak Bezeli Gövdeler, Ağızlar ve Dipler

Resim 13. Ağız Kenarlı Cam Kâse Parçası ve Mavi Cam İpliği Dekorasyonlu Şişe Formlu Ağız Parçası

Resim 14. Metal Buluntular (Çiviler, Kemer Tokası, Ahşap Kenetlemeye Yarayan Metaller, Kesici Aletler, Kapı Çengeli, At Nalları, Balta)

Resim 15. Kurna Parçası

Resim 16. MS 5.-7. Yüzyıla Ait Kandil Parçası

Resim 17. Dokuma Atölyesi Buluntu Örnekleri (Bronz İğne, Ağırşak Parçaları, Konik Formlu Dokuma Tezgâhı Ağırlığı, Pişmiş Toprak Kapak, İşlevi Anlaşılamayan Metal Objeler, Kare Formlu Dokuma Tezgâhı Ağırlığı)

Elli Yıllık Bir Arkeoloji Öyküsü: Hacılar

A 50 – Year Archaeological Saga: Hacılar

Refik Duru, Elli Yıllık Bir Arkeoloji Öyküsü: Hacılar, Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya, 2010, 57 sayfa metin, 106 levha, ISBN: 978-605-4018-08-6.

Fatih Mehmet Çongur¹

Anahtar kelimeler

Hacılar, Burdur Bölgesi, Neolitik Çağ, Kalkolitik Çağ, Kitap Değerlendirmesi

Keywords

Hacılar, Burdur Region, Neolithic Period, Chalcolithic Period, Book Review

Başvuru/Submitted: 21.11.2022 • **Kabul/Accepted:** 29.11.2022

Sorumlu yazar/Corresponding author: Fatih Mehmet Çongur, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye
E-posta: fatih.congur@istanbul.edu.tr ORCID: 0000-0002-3141-9096

Atıf/Citation: Congur, F. “Elli Yıllık Bir Arkeoloji Öyküsü: Hacılar” adlı eserin değerlendirilmesi. *Anadolu Araştırmaları-Anatolian Research*, 27, 359–363. <https://doi.org/10.26650/anar.2022.1208222>

Refik Duru tarafından hazırlanan söz konusu kitap, Suna – İnan Kıraç Enstitüsü tarafından 2010 yılında basılmıştır. Eser, “Hacılar Olayları”, “Hacılar Mezarlığı”nı Arama Çalışmaları”, “Kazılarda ve Kazılardan Sonra Bulunmuş Eserlerle ‘Hacılar Çıkışı’ Olarak Tanımlanan Yapımlar”, “Değerlendirme ve Yorumlar” ve “Hacılar Dosyasını Kapatırken” ana başlıkları olmak üzere beş bölümden oluşmakta, bazı bölümler alt başlıklara ayrılmaktadır. Kitap, birinci sınıf kağıda Türkçe basılmış olup, içerisinde yer alan bazı fotoğraflar renkli, bazıları ise, siyah beyazdır¹.

Önsöz (vii-xi)²

Anadolu’da yaklaşık MÖ 8000-5500 yılları arasında yaşanan Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağ kültürleri konusunda ilk bilgiler, 1957 yılında Hacılar’ın (Mellaart, 1970) İngiliz Arkeolog James Mellaart tarafından kazılmasıyla elde edilmiştir. Aynı yerleşmede 1985-1986 yılları arasında Refik Duru başkanlığında bir ekip çalışmalar yürütmüştür. R. Duru, kitabın giriş bölümünde, Hacılar köylülerinin, 1960’lı yılların ilk yarısında büyük boyutlara ulaşan kaçak kazılar ile eski eserlerin taklitlerinin yapılarak, bunların yurt içinde ve yurt dışında pazarlanması olaylarına kayıtsız kalamadığını belirtmiş, Hacılar’da ‘mezarlarda bulunan’ eserlerin sırrını aydınlatma arzusunda olduğundan dolayı Hacılar’da çalıştığı ve bu kitabı hazırladığını vurgulamıştır. Yazar, Hacılar Köyü’nde yaşanmış bir hayli gizemli ve karmaşık olaylar serisini gündeme getirmiş, bunun yanında birçok koleksiyoner ve farklı müzelerde yer alan Hacılar eserlerini bilim dünyasına sunmak istemiştir. R. Duru tarafından, Burdur Bölgesi’nde 1978-1988 yıllarında Kuruçay (Duru, 1994; 1996; 2008; 2016), 1989-1992 yılları arasında Höyücek (Duru, 2008; 2016; Duru ve Umurtak, 2005) ve 1993-2010 yılları arasında Bademağacı Höyük’te (Duru, 2008; 2016; Duru ve Umurtak, 2019) yapılan kazılar sayesinde, bölgenin tarihöncesi dönemleri çok iyi araştırılmış ve arkeolojik açıdan ülkemizin en iyi bilinen bölgelerden biri haline gelmiştir. Bu bağlamda, pek çok resmi ve özel koleksiyonda bulunan ve Hacılar kökenli olduğu düşünülen eserlerin bütün yönleriyle, R. Duru tarafından incelenmesi ve tanıtılması Hacılar gizeminin aydınlatılması için oldukça önemlidir. Yazar söz konusu bölümü, çalışmasına destek olan kişiler, kurum ve kuruluşlara teşekkürle sonlandırmıştır.

I. Bölüm: Hacılar Olayı (s. 1-12)

Alt Başlıklar: Hacılar’ın keşfi ve yapılan bilimsel kazılar, Kazılar sonrasında olanlar.

Birinci bölümde, 1950’li yıllardan önce Anadolu’da İlk Tunç Çağı’ndan daha eski yerleşmelerin bilinmediği, Hacılar’ın Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağlar tabakalarının kazılmasıyla bu durumun değiştiği belirtilmiştir.

1 Refik Duru, kitapta kullanılan bazı fotoğrafların gerektiği kadar iyi olmadığını, söz konusu fotoğrafların daha kaliteli olanlarının temin edilemediğini belirtmiştir (Duru, 2010, s. x, dipnot 4).

2 Bölümlere ait sayfa numaraları parantez içerisinde verilmiştir.

Kitabın birinci bölümüne ait ilk alt başlık ‐Hacılar’ın keşfi ve yapılan bilimsel kazılar”dır. Hacılar’ın konumu, özellikleri, J. Mellaart’ın kazıya başlama serüveni söz konusu başlık altında yer almaktadır.

İkinci alt bölüm ‐Kazılar sonrasında olanlar”dır. Bölümün girişinde, Hacılar halkından bazı kişilerin, bilimsel kazıların yapıldığı süreçte, yerleşme çevresindeki alanlarda küçük ölçekli kazılar yaptıkları ve buldukları eserleri İstanbul ile İzmir’de eski eser toplayıcılarına sattıkları, buluntuların daha sonrasında Avrupa’nın tanınmış eski eser satış merkezlerinde pazarlandığına değinilmiştir. Ayrıca Hacılar’a özgü boyalı çanak çömlek, insan biçimli kaplar ile tam plastik insan figürinlerine, dünya müzeleri ile eski eser koleksiyonerleri tarafından büyük paralar ödendiğinden söz edilmiştir. R. Duru, bu yasadışı eylemin ne denli büyük boyutlarda olduğunu dönemin resmi kurumlarına ait raporları derleyerek göstermektedir. Bunun yanısıra, Türkiye ve Dünya basınında, Hacılar olaylarının yansımaları okuyucuya sunulmuştur. Söz konusu bölümde, Hacılar Köyü halkından bazı kişilerin sahte eserleri nasıl ürettikleri ve pazarladıkları da açıklanmıştır. Yazar, bu eserlerin *Thermoluminissance* yöntemiyle sahte olduklarının anlaşılması üzerine, Hacılar kökenli olduğu düşünülen eserlere ilginin azaldığı ve zamanla talebin sona erdiğini bildirilmiştir.

II. Bölüm: Hacılar Mezarlığı’nın Arama Çalışmaları (s. 13-23)

Kitabın II. bölümü 1983 yılı Ağustos ayında, Kuruçay Höyük’ü gezmeye gelen Hacılar Köyü’nden Şerife Özel isimli bir hanım ile Refik Duru’nun oldukça ilginç sohbetiyle başlamaktadır. Ş. Özel, J. Mellaart sonrasında Hacılar’da kaçak kazılar yaptığını ve boya bezemeli çanak çömlekleri satarak çok para kazandığını anlatarak, R. Duru’ya kazdığı yerleri gösterebileceğini söylemiştir. Bunun üzerine Hacılar Köyü’ne bir ziyaret yapılmış, Ş. Özel’in oğlu Süleyman Ünsal ile konuşulmuştur. S. Ünsal, Hacılar’da bazı tarlalarda yapılan kaçak kazılar sırasında kırmızı tabanlar ile insan iskeletleri bulduklarını belirtmiştir. R. Duru bu ziyarette, söz konusu tarlaların J. Mellaart tarafından ‘Cemetery’ olarak işaretlenen yerler olduğunu anlatmıştır. Bunun üzerine, R. Duru başkanlığında, Gülsün Umurtak ile Kuruçay Höyük Kazı Ekibi üyeleriyle 1985 ve 1986 yıllarında Hacılar’da çalışmalar yürütülmüştür. Alanda seçilecek sondaj yerleri için hem 1957-1960 yıllarındaki İngiliz kazılarında çalışmış, hem de bizzat yasadışı kazılar yapmış, özellikle de bu olaylarda büyük rol oynamış Şevket Efendi’nin de (Burdur ve Hacılar Köyü’nde Rastgele Şevket olarak bilinmektedir) fikirleri alınmıştır. R. Duru başkanlığında, Hacılar’da iki dönem yapılan kazılarda *terrazzo* olarak bilinen kireç harçlı tabanlar, olasılıkla Neolitik Çağ’a ait bir çömlek, bazı çanak çömlek parçaları ile kemik iğne ve deliciler ele geçmiştir. Bunun yanında Hacılar’da J. Mellaart tarafından Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ’a (*Aceramic Neolithic*) tarihlendirilen kırmızı tabanlı yerleşmelerde çanak çömlek bulunmuş, bu tabakaların Çanak Çömlekli Neolitik Çağ’a ait olduğu ifade edilmiştir. Yapılan çalışmalarda J. Mellaart ve Hacılar köylülerinin, belirttikleri tarlalarda mezarlık alanı bulunamamıştır. Bu bağlamda Refik Duru Hacılar

yerleşmesi için iki önemli soruya cevap aramıştır. Bunlardan ilki, “Hacılar insanları nereye gömülmüşlerdi?” İkinci soru ise, “1960’lı yıllarda mezarlık olduğu ve tahrip edildiği söylenen yerin nerede olduğu bilindiği halde, neden kendileri bu mezarlara ait hiçbir şey bulamamışlardı?” R. Duru ile Hacılar Köylüleri arasında, Hacılar’da söz konusu mezarlık alanının saptanamamasına ilişkin oldukça ilginç diyaloglar geçmiştir.

III. Bölüm: Kazılarda ve Kazılardan Sonra Bulunmuş Eserlerle ‘Hacılar Çıkışı’ Olarak Tanımlanan Yapımlar (s. 25-46)

Alt Başlıklar: “Hacılar kazılarında bulunmuş eserler”, “Kazılar sonrasında bulunmuş ‘Hacılar’ eserleri ile ‘Hacılar Çıkışı’ olduğu söylenen yapımlar”.

III. Bölüm’ün ilk alt başlığı “Hacılar kazılarında bulunmuş eserler”dir. Söz konusu bölümde J. Mellaart tarafından Hacılar’da yapılan kazılar sırasında saptanan çanak çömlek, insan biçimli kaplar, insan figürinleri ve diğer buluntular hakkında genel bilgiler verilmiştir.

İkinci alt başlık “Kazılar sonrasında bulunmuş ‘Hacılar’ eserleri ile ‘Hacılar Çıkışı’ olduğu söylenen yapımlar”dır. Bu bölümde, R. Duru, eski eser koleksiyoncularına ya da resmi / özel müzelere satılan ‘Hacılar’ kökenli eserleri incelemiş, bunların orjinal / sahte ya da olup olmadıklarını değerlendirmiştir. Söz konusu bölümde buluntular “Hacılar Etiketli Eser Bulunan Müze ve Koleksiyonlar” ve “Kazı Sonrası Buluntuların Gerçek/Sahte Ayrımı Konusu”³ olmak üzere iki başlık altında ele alınmıştır. R. Duru’nun gerçek ya da gerçek dışı buluntular için temel kriteri, kazılar sırasında çıkmış ve yayınlanmış buluntular ile kazı sonrasında çıktığı ileri sürülenlerin benzer olması ya da olmamasıdır.

IV. Bölüm: Değerlendirme ve Yorumlar (s. 47-50)

IV. bölümde, R. Duru, Hacılar’da yaptığı çalışmalar sırasında, yerleşmeye ait mezarlık alanı ile boyalı çanak çömlek, insan biçimli kap ve plastik insan figürinlerine rastlanmadığını belirtmiştir. Yazar, kaçak kazılar sonucunda Türkiye ve Dünya Müzeleri’ne dağılan Hacılar kökenli eserlerin, hangi alanlarda ele geçtiği sorgulanmıştır. R. Duru, çok sayıda tam durumdaki çanak çömleğin ancak mezarlarda bulunabileceğini düşünmektedir. Müze ve özel koleksiyonlardaki orjinal çanak çömleğin bir kısmı parçalar halinde olup, sonradan yapıştırılmıştır. Yazar, bazı uyumsuzluklar olmasına rağmen, başarılı sayılabilecek söz konusu tümlene işlemlerinin Hacılar köylüleri tarafından nasıl gerçekleştirildiğini de merak etmektedir. Refik Duru, bu bölümün ilerleyen kısımlarında, sahte Hacılar eserlerine ilişkin görüşlerini okuyucuya sunmuştur.

3 Levhalarda yer alan buluntuların orjinal ya da sahte olduklarını belirtmek için Gerçek (G), Sahte (S), Kuşkulu (K) ve Çok Kuşkulu (ÇK) şeklinde tanımlamalar yapılmıştır (s. 37).

V. Bölüm: Hacılar Dosyasını Kapatırken (s. 51-54)

Kitabın son bölümünde, Hacılar’da yapılan kaçak kazıların, birçok eser ile buluntuların yanında yer alan taşınır ve taşınmaz bulguları tahrip ettiği belirtilmiştir. Bununla birlikte, Hacılar’daki bilim dışı yollarla eski eser arama ve çıkartılmasının, olasılıkla yerleşmede çok geniş ve kapsamlı bir tahribat yaratmadığı da vurgulanmıştır. Yazar, ‘Hacılar’ kökenli olarak nitelendirilen birçok eserin sadece Hacılar yerleşmesine ait olmadığını, bölgedeki pek çok merkezden çıkartılan buluntuların Hacılar etiketi ile pazarlandığını düşünmektedir. R. Duru, Hacılar ile ilgili bazı bilimsel sorunların var olduğunu belirtmiş, yerleşmede yaptığı çalışmalar kapsamında elde ettiği sonuçları, Kuruçay Höyük malzemesi ile karşılaştırmıştır.

Hacılar’da yapılan kaçak kazı olayları ve küçük paralar için başlanan taklit eser üretimi, 1960’lı yılların ilk yarısında Türkiye ve Avrupa eski eser piyasası için oldukça büyük boyutlara ulaşmış, 1971’den sonra bu iş çok büyük oranda bitmiştir. Kitapta ayrıca yurt içi ve yurt dışındaki önemli sayıdaki gerçek ve sahte eser bir arada sunulmakta; bunun yanı sıra herkesin ulaşması mümkün olmayan arşiv belgeleri de okurla buluşmaktadır.

Son yıllarda, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından, ülkemize ait birçok eser yurt dışından geri getirilmiştir. Bu çalışmalar kapsamında, yurt dışında müze ve özel koleksiyonlarda yer alan ‘Hacılar’ kökenli orjinal buluntuların tespiti ve Türkiye’ye iadesi için, bu kitap önemli bir rol oynamaktadır.

Kaynakça/References

- Duru, R. (1994). *Kuruçay Höyük I. 1978–1988 Kazılarının Sonuçları. Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağ Yerleşmeleri / Results of the Excavations 1978–1988. The Neolithic and Early Chalcolithic Periods – A Comprehensive Summary*. Ankara: TTK.
- Duru, R. (1996). *Kuruçay Höyük II. 1978–1988 Kazılarının Sonuçları. Geç Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı Yerleşmeleri / Results of the Excavations 1978–1988. The Late Chalcolithic and Early Bronze Settlements – A Comprehensive Summary*. Ankara: TTK.
- Duru, R. (2008). *MÖ 8000’den MÖ 2000’e Burdur Bölgesi’nin Altıbin Yılı*. Antalya: Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü.
- Duru, R. (2016). *Tarım’dan ‘Yazı’ya Burdur Yöresi ve Yakın Çevresinin Altıbin Yılı (MÖ 8000 – MÖ 2000*. Antalya: Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı.
- Duru, R. ve Umurtak, G. (2005). *Höyücek. 1989–1992 Yılları Arasında Yapılan Kazıların Sonuçları / Results of the Excavations 1989–1992*. Ankara: TTK.
- Duru, R. ve Umurtak, G. (2019). *Bademağacı Höyüğü Kazıları. Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağ Yerleşmeleri I / Excavations at Bademağacı Höyük. The Neolithic and Early Chalcolithic Settlements*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Mellaart, J. (1970). *Excavations at Hacilar I-II*. Edinburgh: British Institute of Archaeology at Ankara.

Hocamız Prof. Dr. Muharrem Taner Tarhan 2.2.1941-17.08.2022

Mustafa H. Sayar¹ , Erkan Konyar²

¹İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye. E-posta: mhsayar@istanbul.edu.tr ORCID: 0000-0001-6339-9002

²İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye. E-posta: konyar@istanbul.edu.tr ORCID: 0000-0002-1256-5960

1941 yılında İstanbul’da Bakırköy’de doğan Taner Tarhan 1948 yılında Bakırköy ilkokuluna başlamış, 1956 yılında Bakırköy ortaokulunu, 1961 yılında Perteviniyal Lisesini bitirmiştir.

Aynı yıl İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesine kayıt olan M. Taner Tarhan 1966 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Prehistorya ve Klâsik Arkeoloji Bölümü’nde Arif Müfid Mansel yönetimindeki “Side Müzesi antik taş mimariye ait eserler kataloğu” başlıklı bitirme tezi ile lisans eğitimini tamamladı. Aynı yıl asistan olarak göreve başladığı Eskiçağ Tarihi kürsüsünde 1966-1972 yılları arasında, Prof. Dr. Afif Erzen danışmanlığında “Eskiçağ Tarihinde Kimmerler” konulu doktora tezini yapan Tarhan “M.Ö. XIII.Yüzyılda Uruatri ve Nairi Konfederasyonları” adlı teziyle 1978’de Doçent, “The Old City of Van and the Van Fortress-Turkey” adlı eseriyle de 1988’de Profesör unvanını aldı.

Tarhan'ın stajyer öğrenci olarak katıldığı ilk projeler Elizabeth Rosenbaum (Alföldi)'nin “Antik Kilikia, Isauria ve Pamphylia Bölgeleri şehir ve nekropollerinde tesbit ve tescil çalışmaları” (1962); Kenan Erim'in Aydın-Karacasu “Aphrodisias” (1963); Arif Müfid Mansel'in Antalya “Side”; Afif Erzen'in Van-Çavuştepe “Sardurihinili” Urartu (1965) kazılarıdır. 1966 yılından itibaren ise ekip üyesi olarak Afif Erzen başkanlığındaki Van-Çavuştepe (1966-1971, 1978-1979), Edirne-Enez “Ainos” (1971), Van Kalesi (1973-1975); Veli Sevin başkanlığındaki Elâzığ-İmikuşağı Höyüğü (1983-1984), Mersin-Yumuktepe Höyüğü (1993-1994) ve Altan Çilingiroğlu başkanlığındaki Van-Dilkaya Höyüğü (1984-1986) Kazıları'na katılır.

Prof. Dr. Taner Tarhan'ın kendi yönetimindeki arazi çalışmaları ise 1980'li yıllarda başlar. 1983 yılında M. T. Tarhan İstanbul Üniversitesi Van Bölgesi Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi'nin müdürlüğünü üstlenir (1983-1993). Bu süreçte Araştırma Merkezi bünyesinde birçok projeyi hayata geçirir. Van Kalesi ve Eski Van Şehri'nin Tarihî-Millî Park Projesi (1983-1991), Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları (1987-1991), Van/Gevaş-Hişet Kalesi, Tarihî Türk Mezarlıkları ve Çevresi Koruma Geliştirme Projesi (1988-1992), Van-Gevaş Tarihî Türk Mezarlıkları Kurtarma Kazısı, Onarım ve Çevre Düzeni Çalışmaları (1988-1992), bu süreçte yürüttüğü başlıca saha çalışmaları ve projelerdir.

Bu çalışmalar arasında 1987 ve 1991 yılları arasında sürdürülen Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları, İstanbul Üniversitesi'nin Afif Erzen döneminde başlayan Urartu çalışmalarının ikinci dönemini oluşturur. Bu çalışmalara katılan bilim insanlarının birçoğu Türkiye'deki Urartu araştırmaları kapsamında önemli proje ve yayınlara imza atarlar. Tarhan ve ekibi Van Kalesi'ndeki Krali Mezar yapıları yanında, Yeni Saray, Eski Saray ve çevresinde kazı çalışması yaparlar. Bu alanların niteliği ve kronolojisine dair önemli bulgulara ulaşırlar. Aynı tarihlerde Van Kalesi Höyüğü'nde yapılan kazılarda ise İlk Tunç Çağı'ndan 20. yüzyıla uzanan tarihsel sürece dair tabakalar, yerleşme kalıntıları ortaya çıkarılır. Özellikle bir Urartu soylusuna ait olduğu düşünülen yapı grubu, Urartu Dönemi aşağı yerleşme ve konutları ile sosyo-ekonomik yaşama dair çıkarımlar yapmaya olanak tanır. Aynı çalışmalar Urartu öncesi ve Urartu sonrası kronoloji ve materyal kültüre dair stratigrafik veriler sunar.

Van Kazıları kapsamında Tarhan, Eski Van Şehri ve Van Kalesi'ndeki Selçuklu ve Osmanlı Dönemi yapılarında da koruma ve onarım projeleri hazırlar ve bazılarını uygular. Van-Gevaş Tarihî Türk Mezarlıkları Kurtarma Kazısı, Onarım ve Çevre Düzeni Çalışmaları kapsamında ise bölgedeki mezar taşları temizlenir, onarılır ve ayrıntılı olarak belgelenir. Van Kalesi ve Eski Van Şehri'nin Tarihî-Millî Park Projesi ise Tarhan'ın koruma, çevre düzenleme ve arkeopark uygulamaları kapsamında bütüncül yaklaşımlarına örnektir. Tarihi eserler yanında doğal doku da koruma projesine dahil edilir. Van Sazlığı, Kuş Cenneti korunması gereken doğal varlıklar olarak gösterilir. 1997 yılında Van şehrine yaptığı hizmetlerden ötürü hemşehrilik beratı verilmiştir.

Tarhan, saha çalışmaları yanında Urartu tarihi ve kültürü üzerine yazdığı makaleler ile çalışma alanına dikkate değer katkı sunmuştur. 1970’li yıllardan itibaren Urartu Devleti’nin yapısal karakteri, idari sistemi ve kuruluş evresine dair çalışmalar yanında kaya kapıları, tapınakların kökeni, konut mimarisinin özelliklerine dair özgün araştırma ve yayınlara imza atmıştır. 1980’li yıllardan itibaren ise daha çok Urartu başkenti Tuşpa’nın ve yapılarının ayrıntılı tanımı, işlev ve kronolojilerine dair referans değerinde makaleler hazırlamıştır. Urartu çalışmaları yanında İskit ve Kimmerler üzerine de özgün araştırmalara imza atmıştır. Tarhan, bilimsel yayınları yanında popüler konular üzerine yazdıklarıyla da arkeoloji ve eskiçağ alanında büyük bir boşluğu doldurmuştur. Özellikle özgün ve akıcı Türkçesiyle armağan kitaplarına yazdığı sunuşlar ve hatıralarını kaleme aldığı yazılarında akademinin bir diğer yüzünü “samimi itiraflar” halinde ilgililerine anlatmıştır. Bazen kendi çizdiği bir karikatürü bazen bir şarkı veya marşı, bazen ise bir şiirle geniş bir perspektifte meseleyi kavramamızı sağlamıştır. Tarhan sadece kelimeleri değil görsel iletişim araçlarını da iyi kullanmaktaydı. Genellikle makalelerinde kullanılacak görsellerin ve çizimlerin taslağını önceden kendi hazırlardı. Ayrıca radyo konuşmaları, televizyon belgeselleri, biyografi-deneme ve anılar ve edebî ve sanatsal çalışmaları çok yönlülüğünü gösterir.

Prof. Dr. Taner Tarhan’ın “Tarih Yazımında Arkeolojinin Önemi” adlı kitabı, 1994 yılında Arkeoloji ve Sanat Yayınları tarafından yayımlanmıştır. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Başkanı olduğu dönemde kaleme aldığı bu metin, Türk Tarih Kurumu’nca 1994 yılında Ankara’da düzenlenen Türk Dünyası Tarih Araştırmaları Kongresi’nde bildiri olarak sunuldu.

Taner Hoca bilimsel ve edebi kimliğinin yanı sıra İstanbul Üniversitesi’nde birçok pozisyonda idari ve akademik görev de üstlenmiştir. Asistan Temsilcisi (1966-1972); Fakülte Yönetim Kurulu Üyesi (1980-1994); Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Başkanı (1994-2007); Dekan Yardımcısı (1984-1991); Senato Üyesi (1997-2000); Dekan (2000-2004); Van Bölgesi Tarih ve Arkeoloji Araştırmaları Merkezi Müdürü (1983-1993); Kültür Bakanlığı İstanbul İlno’lu Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Üyesi (1994-1995) ve Başkanı (1995-1996) bunlardan ilk akla gelenlerdir.

2008’de yaş haddinden emekli olan İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı öğretim üyesi Prof. Dr. M. Taner Tarhan 17.08.2022 tarihinde, 81 yaşında hayata gözlerini yumdu. Öğrencileri ve çalışma arkadaşları olarak Taner Tarhan Hocamızı her zaman çalışkan, babacan, her zaman yardımsever ve meslektaşlarıyla bilgisini ve deneyimlerini sürekli paylaşan bir bilim insanı olarak hatırlayacağız.

Prof. Dr. M. Taner Tarhan'ın Yayın Listesi

Makaleleri

- “Coup d’oeil général sur les recherches historiques et archéologiques concernant les Scythes”, *Cultura Turcica*, III/2(1966), s. 264-273.
- “T.T. Rice, *The Scythians*, London 19613” (eser tanıtma ve kritik), *İst. Ün. Ed. Fak., Tarih Dergisi*, XVIII/22 (1967), s. 202-207.
- “İskitlerin Dini İnanç ve Âdetleri”, *İst. Ün. Ed. Fak. Tarih Dergisi*, 23 (1969), s. 145-170. Lev. I-X.
- “Bozkır Medeniyetlerinin Kısa Kronolojisi”, *İst. Ün. Ed. Fak. Tarih Dergisi*, 24 (1970), s. 17-32.
- “Türk Topçuluk Tarihinden...”, 23. Topçu Alayı Gazetesi, Samandıra, Sayı 1/15 Kasım 1972, s. 3-4; Sayı 2/15 Ocak 1973, s. 2,8; Sayı 3/15 Mart 1973, s. 2-3; Sayı 4/15 Mayıs 1973, s. 1-2.
- “İstanbul Arkeoloji Müzesinde Bulunan Urartu Bronz At-Koşum Parçaları”, *İst. Ün. Ed. Fak., Tarih Enstitüsü Dergisi*, 6 (1975), s. 45-62, lev. I-VI (Veli Sevin’le birlikte).
- “Urartu Merkezlerinde Meydana Çıkarılan Kerpiç Mimarının Korunması ve Onarımı Hakkında Öneriler”, *İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Enstitüsü, Tarihi Çevrenin Korunması Semineri 10-20 Haziran 1975: Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Enstitüsü Bülteni*, Sayı 4, İstanbul 1975, s. 44-55.
- “Urartu Tapınak Kapıları ile Anıtsal Kaya Nişleri Arasındaki Bağını/The Relations Between Urartian Temple Gates and Monumental Rock Niches”, *T.T.K. Belleten*, XXXIX/155 (1975), s. 389-412, lev. I-IX (Veli Sevin’le birlikte).
- “Van Bölgesinde Urartu Araştırmaları (I): Askerî ve Sivil Mimari’ye ait Yeni Gözlemler”, *İst. Ün. Ed. Fak. Anadolu Araştırmaları-Jahrbuch für Kleinasiatische forschung IV-V (1976-1977)*, s. 273-304, lev. I-XXI (Veli Sevin’le birlikte).
- “Van Bölgesinde Urartu Araştırmaları (II): Konut Mimarlığı”, *İst. Ün. Ed. Fak. Anadolu Araştırmaları-Jahrbuch für Kleinasiatische forschung, IV-V (1976-1977)*, s. 347-361, lev. I-II. (Veli Sevin’le birlikte).
- “Eskiçağ’da Kimmerler Problemi”, VIII. Türk Tarih Kongresi: Ankara 11-15 Ekim 1976, Ankara 1979, s. 355-369.
- “Urartu Devleti’nin ‘Kuruluş’ Evresi ve Kurucu Krallardan ‘Lutipri=Lapturi’ Hakkında Yeni Görüşler”, *İst. Ün. Ed. Fak. Anadolu Araştırma- ları-Jahrbuch für Kleinasiatische forschung, VIII (1980) 1982*, s. 69-114.
- “The Structure of the Urartian State”, *İst. Ün. Ed. Fak. Anadolu Araştırmaları-Jahrbuch für Kleinasiatische forschung, IX (1983)*, s. 295-310.
- “Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler”, *Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Anadolu Medeniyetleri Sempozyumu - I.Araştırma Sonuçları Toplantısı: İstanbul 23-26 Mayıs 1983, Ankara 1984*, s. 109-120, lev. 259-260.
- “Van Kalesi’nin ve Eski Van Şehri’nin Tarihi-Millî Park Projesi Üzerine Ön Çalışmalar”, *Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü VI. Kazı ve Araştırma Sempozyumu- II. Araştırma Sonuçları Toplantısı: İzmir 16-20 Nisan 1984, Ankara 1985*, s. 179-203.
- “Van Kalesi’nin ve Eski Van Şehri’nin Tarihi-Millî Park Projesi Üzerine Ön Çalışmalar (I): Anıt Yapılar”, *Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü VII. Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu- III. Araştırma Sonuçları Toplantısı: Ankara 20-24 Mayıs 1985, Ankara 1986*, s. 297-355.

- “Recent Archaeological Research in Turkey: Van Castle and Old City”, *Anatolian Studies*, XXXVIII (1988), s. 206-207.
- “Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları, 1987”, *Kültür Bakanlığı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Başkanlığı - X. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu - X. Kazı Sonuçları Toplantısı: Ankara 23-27 Mayıs 1988, I, Ankara 1989. s. 369-428.*
- “Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları 1988”, *Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü-XI. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu- XI. Kazı Sonuçları Toplantısı: Antalya 18-23 Mayıs 1989, I. Ankara 1990, s. 355-375 (Veli Sevin’le birlikte).*
- “Van-Gevaş Tarihi Türk Mezarlığı Kurtarma Kazısı, Onarım ve Çevre Düzeni Çalışmaları 1988”, *Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü - XI. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu - VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı: Antalya 18-23 Mayıs 1989, Ankara 1990, s. 19-41 (Veli Sevin – M. Beşir Aşan’la birlikte).*
- “Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları, 1988”, *T.T.K. Höyük, I. (1988) 1991, s. 65-70, 3 lev. (Veli Sevin’le birlikte).*
- “Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları 1989”, *Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü- XII. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu- XII. Kazı Sonuçları Toplantısı: Ankara 28 Mayıs-1 Haziran 1990, II, Ankara 1991, s. 429-456 (Veli Sevin’le birlikte).*
- “Van-Gevaş Tarihi Türk Mezarlığı Kurtarma Kazısı, Onarım ve Çevre Düzeni Çalışmaları 1989”, *Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü - XII. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu - VIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı: Ankara 28 Mayıs-1 Haziran 1990, II Ankara 1991, s. 405-427 (Veli Sevin – M. Beşir Aşan’la birlikte).*
- “Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları 1991”, *Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü - XIV. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu - XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı: Ankara 25-29 Mayıs 1992, I, Ankara 1993, s. 407-429 (Veli Sevin’le birlikte).*
- “Van-Gevaş Tarihi Türk Mezarlığı Kurtarma Kazısı, Onarım ve Çevre Düzeni Çalışmaları”, *Anadolu’da Türk Mührü Ahlat, Ahlat Kültür Vakfı Yay., Ankara 1993, s. 29-40 (Veli Sevin – M. Beşir Aşan’la birlikte).*
- “Mersin’de Yeni Bir Misyon Doğuyor: Yumuktepe Arkeoloji Parkı Projesi”, *Mersin- Mozaik, Sayı18, Eylül 1993, s. 6-7, 35-37. “Yumuktepe’nin Karar Günü”, Mersin-Mozaik, Sayı 21, Aralık 1993, s. 21-22.*
- “An Urartian Intramural ‘Pithos Burial’ from the Mound of Van Kalesi”, *Istanbul Mitteilungen: Festschrift für Peter Neve 43 (1993), s. 279- 282.*
- “Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları 1990 Yılı Çalışmaları”, *T.T.K. Belleten, LVII/220 (1993), 1994, s. 843-861, Res. 1-24 (Veli Sevin’le birlikte).*
- “Yumuktepe Arkeoloji Parkı Projesi”, *İçel’de Kültür: İçel Kültür Müdürlüğü Bülteni, Sayı 2, Ocak 1994, s. 32-34.*
- “Recent Researchers at the Urartian Capital Tushpa” (Iron Ages Symposium on Eastern Anatolia, Institute of Archaeology, Tel Aviv University, April 9.1992) *Tel Aviv: Journal of the Institute of Archaeology of Tel Aviv University, Volume 21, Number I, 1994, s. 22-57.*
- Tarih Yazımında Arkeolojinin Önemi. İstanbul 1994.
- “Tuşpa-Van Kalesi: Demir Çağı’nın Gizemli Başkentinde Yapılan Araştırmalar ve Kazılar”, *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi, Ed. O. Belli, Ankara 2000, s. 191-200.*

- “Van-Gevaş Tarihi Türk Mezarlıkları Kurtarma Kazısı, Onarım ve Çevre Düzeni Çalışmaları”, Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi, Ed. O. Belli, Ankara 2000. s. 282-286.
- “Yumuktepe Arkeoloji Parkı Projesi”, Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi, Ed. O. Belli, Ankara 2000, s. 318-320.
- “Mersin-Yumuktepe Archaeology Park Project”, İstanbul University’s Contributions to Archaeology in Turkey (1932-2000), Ed. O. Belli, İstanbul 2001, s. 248-252.
- “Van/Gevaş Historical Turkish Cemetery Rescue Excavation, Restoration and Environmental Arrangement”, İstanbul University’s Contributions to Archaeology in Turkey (1932-2000), Ed. O. Belli, İstanbul, 2001, s. 248-252.
- “Tushpa-Van Fortress: Research and Excavations at the Mysterious Iron Ages Capital”, İstanbul University’s Contributions to Archaeology in Turkey (1932-2000), Ed. O. Belli, İstanbul 2001, s. 157-165.
- “İstanbul Raporu’ndan Satır Başları”, Archaeological Essays in Honour of Homo amatus: Güven Arsebük İçin Armağan Yazılar, Ed. M. Özbaşaran – O. Tanındı – A. Boratav, Ege Yay. İstanbul 2003, s. 231-244.
- “Urartu Başkenti Tuşpa: Van Kalesi-The Urartu Capital Tushpa: Van Citadel”, Urartu: Savaş ve Estetik-Urartu: War and Aesthetics, Ed. O. Belli, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2004, s. 84-101.
- “Disiplinlerarası Şehir Çalışmaları İçin Birkaç Söz”, Disiplinler arası Şehir Çalışmaları Sempozyumu: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Araştırma Merkezi 13-14 Mayıs 2004. Bildiriler. Sosyoloji Dergisi, 3. Dizi-9. Sayı, İstanbul, 2004, s. 1-4.
- “Diverse Perspectives on the Anatolian Highlands”, A view from the highlands: Archaeological studies in honour of Charles Burney, Ed. A. Sagona (Ancient Near Eastern Studies. Supplement 12) Peeters Press, Belgium 2004, s. 335-342.
- “Tuşpa-Van Kalesi: Demir Çağın Gizemli Başkenti”, Arkeo Atlas, Sayı 4, İstanbul 2005, s. 124-131.
- “Tuşpa Sitadeliindeki Assurca Yazıtlı Adak Nişinde Yeni Bulgular”, Belkıs Dinçol ve Ali Dinçol’a Armağan. Vita. Festschrift in Honor of Belkıs Dinçol and Ali Dinçol, Ed. M. Alpaslan, M. Doğan-Alpaslan, H. Peker, Ege Yay., İstanbul 2007, s. 761-766.
- “Median and Achaemenid Periods at Tuspa”, The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia (Sixth-Fourth Centuries B.C.) Papers presented at the International Workshop: İstanbul 20-21 May 2005, Eds., İ. Delemen – O. Casabonne, Ş. Karagöz, O. Tekin, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2007, s. 117-130.
- “Uç Kale: Çavuştepe-Sardurihinili’nin Gizemli Yapısı ‘Kral Kültü’ Tapınağı”, İst. Ün. Ed. Fak. Anadolu Araştırmaları - Jahrbuch für Kleinasiatische forschung XVIII/ 2 (2005) İstanbul 2007, s. 115-136.
- “Urartu Urnelerindeki ‘Ruh Delikleri’nin Sayısal Gizemi”, Refik Duru’ya Armağan. Studies in Honour of Refik Duru, Ed. G. Umurtak – Ş. Dönmez – A. Yurtsever, Ege Yay., İstanbul 2007, s. 259-264.
- “Büyük İskender’den Zülkarneyn’e ‘Sedd-i İskender’den Ergenekon’a”, Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına. In Memory of Prof. Dr. Işın Demirkent, Ed. A.Özaydın – F. Başar – E. Altan – B. Küçükspahioğlu – M. Kesik, Dünya Yay., İstanbul 2008, s. 35-54.
- “Eski Anadolu’dan Kimi Satırbaşları”, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Türk Tarih Kurumu XV. Türk Tarih Kongresi, Ankara 11-15 Eylül 2006. Kongreye Sunulan Bildiriler. I. Cilt: Eski Anadolu Uygarlıkları, TTK Yay. Ankara 2010, s. 3-12.

- “Geçmişten Günümüze Bakırköy’ün Kimlikleri (Panel’de)”, Kıyı Sempozyumu: 23-24 Ekim 2009 İstanbul, Mimarlar Odası İstanbul Büyük- kent Şubesi, Trakya (Bakırköy) Büyükşehir Bölge Temsilciliği, İstanbul 2010, s. 259-285.
- “Urartu Krallığı’nın Başkenti Tuşpa”, Aktüel Arkeoloji Dergisi (Anadolu Başkentleri Özel Sayısı), 2011, Sayı 21, s. 58-75.
- “Gizemli Başkent Tuşpa-Van Kalesi”, Ed. N. Karul, Arkeo Atlas. Tarihöncesinden Demir Çağına Anadolu’nun Arkeoloji Atlası, No. 2011/1, s. 480-488.
- “İstanbul Üzerine Tarihle Sohbet”, Özsait Armağanı: Mehmet ve Nesrin Özsait Onuruna Sunulan Makaleler. Studies Presented to Mehmet and Nesrin Özsait, Ed. H. Şahin – E. Konyar – G. Ergin, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yay., Antalya 2011, s. 374-391.
- “Başkent Tuşpa-The Capital City Tushpa”, Urartu: Doğu’da Değişim-Transformation in the East, Ed. K. Köroğlu – E. Konyar, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2011, s. 288-335.
- Van Kalesi. Van Kayalığı Üzerindeki Kartal Yuvası: Başkent Tuşpa, Aygaz Dünyası Ek/Sonbahar 2013, İstanbul.
- “The Capital City of Tushpa-Van Fortress. Archaeology and History of Urartu (Biainili)”, Colloquia Antiqua-Ancient West and East, Peeters Publishers
- “Sardurihinili - Çavuştepe Fortress”, Colloquia Antiqua-Ancient West and East, Peeters Publishers
- “The Capital City Tushpa”, Ed. A. Çilingiroğlu - K. Köroğlu, Urartians: A Civilization in the Eastern Anatolia. The Proceedings of the 1st International Symposium held at İstanbul in 13-15 October, 2014. Rezan Has Museum Yay. İstanbul 2018 s. 292-327.
- “Başkent Tuşpa”, Urartu: Doğu’da Değişim, Ed. K. Köroğlu - E. Konyar, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2020, s. 213-249.

Ansiklopedilerdeki Yazıları

Meydan Larousse Ansiklopedisi'nde 1968-1972 arasında yazar ve bilimsel denetmen olarak çalışmalarda bulundu.

“Edebiyat Fakültesi: İstanbul'da kurulan benzerleri arasında Türkiye'nin ilk ve en büyük fakültesi”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt 10, İstanbul 1994, s. 399-403 (Ö. Faruk Akün'le birlikte).

“Anadolu'da Kimmer Sanatı”, Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi”, Cilt 2, İstanbul 1997, s. 1014-1015.

“Ön Asya Dünyasında İlk Türkler: Kimmerler ve İskitler”, Türkler Ansiklopedisi, Cilt I, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 597-610. “M. Taner Tarhan”, Türkiye Edebiyatçıları ve Kültür Adamları Ansiklopedisi, Cilt 11/1, Elvan Yay. Ankara 2009, s. 303-304.

Lise Tarih Kitapları

Lise İçin Tarih I, Altın Kitaplar Yay. İstanbul 1989-1994 (Erdoğan Merçil, Zerrin Günal'la birlikte).

Lise İçin Tarih I: Ders Geçme ve Kredili Sisteme Göre, Altın Kitaplar Yay. İstanbul 1995-1997 (Erdoğan Merçil – Zerrin Günal, Bute Merçil'le birlikte).

Söyleşiler

“Doç.Dr. M. Taner Tarhan ve Çavuştepe Kazıları'nda 22 Yıl”, Sanat Olayı, Sayı 60, Mayıs 1987, s. 48-50 (C. Garan'la).

“Van Kalesi ve Eski Van Şehri'nin Tarihi-Millî Park Projesi ve M. Taner Tarhan'ın Bu Konudaki Düşünceleri”, Arkeoloji ve Sanat, Sayı 38-39 (1988), s. 21-27 (N. Başgelen'le).

“Yumuktepe Kurtarma Kazısı Başladı: Mersin'in 8 Bin Yıllık Sırrı Çözülüyor...”, Büyük Şehir Mersin, Yıl 2, Sayı 44, 22-29 Eylül 1993, s. 2 (N. Ergenekon'la).

“Yumuktepe Ne Olacak?...” Mersin-Mozaik, Sayı 20, Kasım 1993, s. 24-25 (Veli Sevin birlikte – A. G. Özkan'la).

“Edebiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. M. Taner Tarhan: Devlet Üniversitelerinin içi oyuluyor”, Hergele Meydanı, Haziran 2000, s. 8-9. “Prof. Dr. M. Taner Tarhan ile Eski Anadolu'dan Çeşitlemeler: Tarihinin Mutfağı – Ç. Demir'le Söyleşi”, Toplumsal Tarih, Sayı 123, Mart 2004, s. 111-112.

“Çok Yönlü Bir Bilim Adamı: Bakırköy'lü Prof. Dr. M. Taner Tarhan”, Bakırköy Life. Aylık Yaşam ve Kültür Dergisi, Ocak 2010, 5. Sayı, Yılbaşı Özel Sayısı, s. 30-42 (Ed. D. Dilber'le).

Biyografi – Deneme ve Anıları

“Anarken”, İst. Ün. Ed. Fak. Anadolu Araştırmaları- Jahrbuch für Kleinasiatische Forschung: Prof. Dr. U. Bahadır Alkım Hatıra Sayısı, X (1986), s. 15-16.

“Son Ders”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih '91, İstanbul 1991, s. 15.

“Ders Arası Sohbeti”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih'92, İstanbul 1992, s. 14.

“307'li Bir Türklük Eri” Prof. Dr. Hakkı D. Yıldız Armağanı, Marmara Üniversitesi Yay., İstanbul 1995, s. 41-46.

- “Sevgili Hocamız Prof. Dr. Afif Erzen”, İst. Ün. Ed. Fak. Anadolu Araştırmaları - Jahrbuch für Kleinasiatiscche Forschung: Prof. Dr. Afif Erzen Armağan Sayısı, XIV (1996), s. 1-19.
- “Ve... Cumhuriyet: Makriköy’den Bakırköy’e – And... Republic: From Makriköy to Bakırköy”, T. Tuna, Hebdomon’dan Bakırköy’e – From Hebdomon to Bakırköy, Bakırköy Belediyesi Kültür Yay., İstanbul 2000, s. 182-183.
- “Erzen’in Çavuştepesi: Bir Urartu Kalesindeki Arkeolojik Kazılar”, Toplumsal Tarih (Özel Sayı: Anadolu’da Arkeoloji), Sayı 125, Mayıs 2004, s. 80-83.
- Sevgili Hocamız Afif Erzen, Graphis Yay., İstanbul 2004.
- “Charles Burney: Some Selected Personal Reflections”, A view from the highlands: Archaeological studies in Honour of Charles Burney, Ed. A. Sagona (Ancient Near Eastern Studies Supplement 12), Peeters Press, Belgium 2004, s. 17-20.
- “Sevgili Dinçol’lara Bir ‘Çivi’ de Bendenizden...” Belkis Dinçol ve Ali Dinçol’a Armağan. Vita. Festschrift in Honor of Belkis Dinçol and Ali Dinçol, Ed. M.Alpaslan, M.Doğan- Alpaslan, H. Peker, Ege Yay. İstanbul 2007, s. 13-19.
- “Sevgili Hocamız Muhibbe Darga’ya Armağandır...”, Muhibbe Darga Armağanı, Ed. M.T. Tarhan, A. Tibet, E. Konyar, Sadberk Hanım Müzesi Yay., İstanbul 2008, s. 11-24.
- “Anılar”, Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu’na 65. Yaş Armağanı. Euergetes. Festschrift für Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu zum 65. Geburtstag, Ed. İ. Delemen – S. Çokay-Kepeç – A. Özdzibay – Ö. Turak, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yay., Antalya 2008, s. 1-16.
- “Uğurlarken...”, Prehistorya-İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Prehistorya Anabilim Dalı Bülteni: Kaybının 1. Yılında Prof. Dr. Ufuk Esin Anma Toplantısı Yazıları, Sayı 16 (2009), s. 3.
- “Anıların Güncesinden”, Altan Çilingiroğlu’na Armağan: Yukarı Denizin Kıyısında Urartu Krallığı’na Adanmış Bir Hayat-Studies in Honour of Altan Çilingiroğlu: A life dedicated to Urartu on the shores of Upper Sea, Ed. H. Sağlamtimur – E. Abay – Z. Derin – A.Ü. Erdem – A. Batmaz – F. Dedeoğlu – M.E. Kıran – M.B. Baştürk – E. Konakçı, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 2009, s. 27-50.
- “Muazzez İlmiye Çığ’ın Hayat Hikâyesi”, Muazzez İlmiye Çığ’a Armağan Kitap: Cumhuriyet’e Adanan Bir Ömür, Kaynak Yay., İstanbul 2009, s. 33-38.
- “Şuayip Dayı’nın İstiklâl Savaşı Anılarından”, Prof. Dr. Erdoğan Merçil 75. Doğum Yılı Armağanı, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2013, s. 524-526.

Edebî ve Sanatsal Çalışmaları

- “Tuşpa ve Şammuramat”: Tarihî Opera-Bale Librettosu – Historical Libretto on Opera-Balet (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Van Bölgesi Tarih ve Arkeoloji Araştırmaları Merkezi ile Kültür Bakanlığı İstanbul Atatürk Kültür Merkezi tarafından tasarlandı, Kültür Festivali için yazıldı. Kompozitör Okan Demiriş tarafından 1. ve 2. Bölümleri bestelendi: 1978-1979).
- “İstanbul Üniversitesi Marşı”: Güftesi için Rektörlük tarafından gazetelere ilân verildi. 22.06.1999’da yazdığı güfteyle Prof. Dr. M. Taner Tarhan “Babatar” kod adı altında, bini aşkın aday arasından ilk “üç’e” girdi. Bestelenmek üzere, 29.04.2002’de Konservatuar Müdürü Prof. Dr. Meral Yapalı’ya sunuldu. Her “üç” Güfte bestelendi.

- “Sunuş”, A.G. İrepoğlu – A.K. Gören, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Resim, Büst, Kabartma, Fotoğraf Koleksiyonu, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul 2002, s. 7.
- “İstanbul”, Turing: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni, Sayı 89 (2005), s. 43-46. “BASAD’da görev Başı...”, BASAD Kültür ve Sanat Dergisi, Sayı 4, Şubat 2007, s. 6-8. “BASAD’da Görev Başı...”, BASAD 15. Yıl Özel Sayısı, 2008, s. 11-13.
- “Atatürk’ün Sanat ve Sanatçı Hakkında Vecize ve Tanımları”, BASAD 15. Yıl Özel Sayısı, 2008, s. 17-19.
- “Amazonlarım- Sunuş”, Kadın İnsanlığın Kanatlarıdır: Sergi Kataloğu, Şeker Sanatevi, Yay., İstanbul 2010, s. 4-5.
- “Müze ve İnsan”, Karadeniz’den Fırat’a Bilgi Üretimleri: Önder Bilgi’ye Armağan Yazılar- Knowledge Production From the Black Sea to the Euphrates: Studies Presented in Honour of Önder Bilgi, Ed. A. Öztan, Ş. Dönmez, Bilgi Kültür Sanat Yay., Ankara 2011, s. 425-428.

Prof. Dr. Nuşın Asgari 3 Ekim 1931- 18 Kasım 2022

Mustafa H. Sayar¹

¹İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye. E-posta: mhsayar@istanbul.edu.tr ORCID: 0000-0001-6339-9002

3 Ekim 1931- 18 Kasım 2022

1931 yılında İstanbul'da doğan Nuşın Asgari ilk ve ortaöğrenimini İstanbul Alman Lisesi ve İstanbul Amerikan kolejinde 1951 yılında tamamladı.

İstanbul Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümündeki Lisans eğitimini Türk ve İslam Sanatı sertifikasının yanı sıra, Prehistoria, Klasik Arkeoloji, Eskiçağ Tarihi sertifikası aldıktan sonra 1957 yılı Haziran ayında tamamlayan Nuşın Asgari 28.12.1957 ile 15.10.1958 tarihleri arasında Sanat Tarihi bölümünde asistan olarak görev yaptı. Lisans eğitimi sırasında 1956 yılında Perge ve 1957 yılında Side kazılarına katılmıştır. Nuşın Asgari 1958 yılı Ekim ayında İstanbul Üniversitesindeki görevinden ayrılarak 1959 yılı Temmuz ayına kadar Alexander

von Humboldt Vakfının bursu ile Münih'te Ludwig-Maximilians Üniversitesi, Sanat Tarihi bölümünde çalışmalarını sürdürmüştür.

Münih'ten döndükten sonra 1959 ile 1961 yılları arasında Atatürk Kız Lisesinde Anadolu Kültür Tarihi Dersleri vermiştir.

28 Şubat 1961 günü tekrar Edebiyat Fakültesine dönen Nuşin Asgari burada Arkeoloji Bölümü aday asistanı olarak göreve başlamıştır. Bu görevi sırasında 1961 yılında Karatepe kazısına 1961 ile 1965 yılları arasında Side kazılarına 1965 yılında Aphrodisias ve İstanbul/Sarāchane kazılarına katılmıştır. Ord. Prof. Dr. Arif Müfid Mansel danışmanlığında yaptığı doktora çalışmaları sırasında Eskiçağ Grekçesi ve Nüvizmatik eğitimi alan Nuşin Asgari 30 Mart 1965 tarihinde *Hellenistik ve Roma Dönemi Anadolu Osthotepleri* başlıklı doktora tezini bitirerek Doktor ünvanını almıştır.

1967 yılında İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesinde, Ord. Prof. Dr. Arif Müfid Mansel'in odasında bir seminer sırasında Dr. Nuşin Asgari, Dr. Ülkü İzmirli, Prof. Dr. Somay Onurkan, Prof. Dr. Refik Duru, Turhan Birgili ve Ercan Sanus ile birlikte.

1.1.1967 ile 1.3.1968 tarihleri arasında Almanya'da Münster, Fransa'da Paris, İtalya'da Floransa ve Roma şehirlerini kapsayan bir araştırma gezisi yapmıştır. 1967 yılının Mart ayından Ekim ayına kadar Marburg'ta Philipps Üniversitesi Arkeoloji Bölümünde Alexander von Humboldt vakfının bursuyla çalışmalarına devam etmiştir. 1968 yılında Gebze Kutluca tümülüsü kazısına katılmıştır. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümünde Doktor Asistan olarak görev yapan Nuşin Asgari 17 Ekim 1970 günü İstanbul

Üniversitesinden ayrılarak İstanbul Arkeoloji Müzeleri Klasik Eserler Bölümüne naklen atanmış ve 1978 yılına kadar burada müze uzmanı olarak görev yapmıştır.

Bu görevi sırasında 1971 yılında İstanbul Arkeoloji Müzeleri Klasik Eserler Bölümü Şefi Dr. Nezih Fıratlı ile birlikte Vize Maltepe tümülüsü ve Bilecik, Vezirhan Gülümbe kazılarını yaptıktan sonra 1974-1978 yılları arasında Dr. Nezih Fıratlı ile birlikte Uşak ilindeki Selçukler kazısını yönetmiştir. İstanbul Arkeoloji Müzelerinde 1973 yılında açılan 50. Yıl Cumhuriyet Sergisinin hazırlanması çalışmalarına katılmıştır. 1976 yılında Kadıköy'de Söğütlüçeşme tren istasyonunun yapımı sırasında ortaya çıkan Kalkedon (=Kadıköy) nekropolü kurtarma kazısını yönetmiş ve burada bulunduktan sonra İstanbul Arkeoloji Müzelerine nakledilen lahitler üzerinde bilimsel çalışmalar yaparak bu eserleri yayınlamıştır.

1983 yılı yazında Sait Halim Paşa Yalısında sol başta İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürü Dr. Nuşin Asgari, soldan sağa; Mustafa H. Sayar, dönemin İstanbul Türbeler Müdürü Cenk Apak, İstanbul Arkeoloji Müzelerinden Avni Toraman, Sema Öğüt-Polat, dönemin Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürü Dr. Nurettin Yardımcı, İstanbul Arkeoloji Müzelerinden Dr. Şehrazat Karagöz, Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü Sabahattin Türkoğlu; önde ortada dönemin Ayasofya Müzesi Müdürü Erdem Yücel.

1971 ile 1979 yılları arasında Marmara Adası Saraylar köyünde mermer ocaklarında kazı ve araştırmalarda bulunarak eskiçağ ve geç antik dönem dünyasında Prokonessos (=Marmara Adası) mermeri olarak bilinen gri damarlı mermerin ticaretine ve eskiçağ mermer işçiliğine ilişkin önemli bilgilerin elde edilmesini ve bilim dünyasına duyurulmasını sağlamıştır.

Marmara Adası kazı ve araştırmalarının sonuçlarını birçok ulusal ve uluslararası toplantıda sunmuştur. 1972 ile 1975 yılları arasında Marmara Adası Saraylar köyünde tarihi mermer işçiliği müzesinin kurulması çalışmalarını yönetmiştir. Bir süre ara verdiği Marmara Adası Saraylar mermer ocakları çalışmalarına 1981 yılında devam etmiştir. Bu çalışmalarının sonuçlarını 1973 yılında İzmir’de yapılan Klasik Arkeoloji ve 1976 yılında yapılan VIII. Türk Tarih Kurumu kongresinde sunmuştur. 1 Temmuz 1977 ile 28 Şubat 1978 yılları arasında Almanya’da lahit corpusu çalışmalarına katılarak eskiçağ lahit üretimi ve ticareti konularında elde ettiği sonuçları bilim dünyası ile paylaşan Nuşin Asgari 1978 yılının Ocak ve Şubat aylarındaki çalışmalarını üçüncü kez Alexander von Humboldt vakfının bursuyla Berlin’de Alman Arkeoloji Enstitüsünde devam ettirmiştir.

1978 yılında Klasik Eserler Bölümü Şefi olduktan sonra 27 Temmuz 1982 günü İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğüne atanmıştır. 1980 ile 1982 yılları arasında İstanbul Arkeoloji Müzelerinde başuzman olarak görev yapan Dr. Nuşin Asgari bu görevi sırasında müzenin o zaman Yıldız Salonu olarak tanımlanan bölümünde Trakya eserlerinden oluşan bir serginin hazırlanması çalışmalarını yönetmiştir. 5 Eylül 1985 tarihinde Müdürlük görevinden emekli olan Dr. Nuşin Asgari bilimsel çalışma ve arkeolojik araştırmalarına devam etmiştir. 1970 ile 1985 yılları arasında 15 yıl İstanbul Arkeoloji Müzeleri Klasik Eserler Bölümüne büyük emek veren Dr. Nuşin Asgari müzenin teşhir ve sayım çalışmalarının yanı sıra müzedeki taş eserlerin depolar ve bahçelerde kolayca bulunmalarını sağlayacak bir düzenleme yaparak müze çalışmalarının daha düzenli yapılması yönünde önemli katkılarda bulunmuştur. Dr. Nuşin Asgari’nin büyük emek verdiği en önemli mesleki faaliyetlerinden biri de 1983 yılı sonbaharında İstanbul’da açılan Anadolu Uygarlıkları Sergisidir. Nuşin Asgari bu sergi için Anadolu ve Trakya’da birçok müzeye giderek sergilenecek eserleri Anadolu müzelerinde seçmiş ve Klasik Eski Çağ dönemi eserlerinin sergilendiği Aya İrini’deki teşhir düzenlemesi

çalışmalarını en ince ayrıntısına kadar planlamış ve yönetmiştir. Nuşin Asgari İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü görevi sırasında, aralarında 4 ile 10 Aralık 1983 tarihleri arasında Floransada yapılan Dünya Kültürel Miras Toplantısının da bulunduğu birçok uluslararası toplantıda Türkiye'yi temsil etmiştir.

15 ve 26 Ağustos ile 18 ile 30 Eylül 1980 tarihleri arasında Tekirdağ ili Marmara Ereğlisi ilçesinde yer alan Perinthos/Herakleia şehri kalıntılarında Harita mühendisi/topoğraf Adnan Şakar ile birlikte çalışarak şehrin topoğrafik haritasını çıkarmaya başlamıştır. Nuşin Asgari Marmara Ereğlisi/Perinthos çalışmalarının ilk bölümünü III. ve IV. Kazı Sonuçları Toplantıları ile V. Araştırma Sonuçları Toplantılarının yanı sıra IX. ve XI. Türk Tarih Kurumu Toplantılarında da sunmuştur. Özellikle 1980'li yılların ilk yarısında Marmara Ereğlisinin ilçe merkezi olmasıyla başlayan imar faaliyetleri çerçevesinde başlatılan yol çalışmaları sırasında ortaya çıkan stadion ve su yolu kalıntıları üzerinde çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. 1992 yılında Tekirdağ Müze Müdürlüğü tarafından kurtarma kazısıyla ortaya çıkarılmaya başlanan Kalekapı Bazilika yapısı çalışmalarında Tekirdağ Müzesinin o dönemdeki müdürü Mehmet Akif Işın ile birlikte bu önemli yapının planının çıkarılması yönünde önemli çalışmalar yapmıştır. Hem akropol ve çevresinde ve hem de aşağı şehirde yaptığı çalışmalarla Perinthos/Herakleia şehrinin eskiçağ ve ortaçağ topoğrafyası ve şehirleşme sürecinin daha iyi anlaşılmasını ve bilim dünyasına tanıtılmasını sağlamıştır. Marmara Ereğlisi ile Marmara Adası arasında eskiçağda yapılan mermer ticareti ilişkilerini ortaya koymuş, özellikle şematik girdanlı lahitlerin üretim aşamalarına yönelik değerlendirmelerinde yeni ayrıntıları saptayarak bilim dünyasına tanıtmıştır. Marmara Ereğlisi çalışması kapsamında Ionia Tipi sütun başlıklar Mimar Dr. Müren Beykan tarafından çalışılarak İstanbuler Forschungen 53 ve Marmara Ereğlisindeki Herakleia Basilika yapısı Prof. Dr. Stephan Westphalen tarafından Nuşin Asgari'nin saha çalışması ve masa başı değerlendirmeleri dikkate alınarak İstanbuler Forschungen serisinin 55. Cildinde yayınlanmıştır.

Dr. Nuşin Asgari saha çalışmalarında araziye okuma yeteneği ve elde edilen verileri değerlendirme uyguladığı bilimsel çalışma yöntemleriyle eskiçağ yerleşimlerinin inşasında mermer temini, mermer lahit ticareti ve bölgelerarası ilişkiler konularını özellikle incelerken müzelerde teşhir ve tanzim konularında da örnek çalışmalar yapmıştır. Bilimsel merakla sahip olmanın ve okuyarak bilgi edinmenin bilimsel yönden güçlü olmaya giden yolun en önemli aşaması olduğunu belirten Dr. Nuşin Asgari sahada ve masa başında özenli ve mükemmeliyeti arayan çalışma tarzı, eskiçağ arkeolojisi ve sanat tarihi hakkındakiengin bilgisi, meslektaşlarıyla bilgisini paylaşmada gösterdiği cömertlikle Türkiye Arkeolojisi ve Türk Müzeciliğine sistemli çalışması ve iş disiplini ile büyük hizmetleri olan Nuşin Asgari yayınları, sistemli çalışması ve iş disiplini ile her zaman minnet ve şükranla anılacaktır.

Dr. Nuşin Asgari Yayınları:

- N. Asgari, Die Halbfabrikate kleinasiatischer Girlandensarkophage und ihre Herkunft, *AA 92*, 1977, 329-380.
- Roman and Early Byzantine Marble Quarries of Proconnesus, *10. International Congress of Classical Archaeology*, Ankara - İzmir, 23.-30. 9. 1973 (Ankara 1978) Cilt I, 467-480.
- Die Nekropole von Kalchedon, (Nezih Fıratlı ile birlikte), *Studien zur Religion und Kultur Kleinasiens. Festschrift für Friedrich Karl Dörner zum 65. Geburtstag am 26. Februar 1976*, Leiden 1978, 1-92.
- Anadolu'da Antik Mermer Ocakları, *VIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 11.-15. 9. 1976, (Ankara 1979) Cilt I, 451-456.
- Marmara Adası 1979 Çalışmaları, *II. Kazı Sonuçları Toplantısı. Ankara 11-15 Şubat 1980* (Ankara 1981) 161-162.
- Marmara Adası, Saraylar Köyü Kazısı, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 11, 1981, 23-31.
- Marmara Ereğlisi (Tekirdağ) 1980 Çalışmaları, *III. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara 9.-13. 2. 1981 (Ankara 1982) 115-116.
- Perinthos (Marmara Ereğlisi) Çalışması 1981, *IV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara 8.-12. 2. 1982 (Ankara 1983) 337-344.
- XVIII. Avrupa Sanat Sergisi Kataloğu*. II. Cilt. İstanbul 1983.
(=*Katalog der XVIII. Europäischen Kunstausstellung der anatolischen Zivilisationen*, Band II, İstanbul 1983).
- Perinthos (Marmara Ereğlisi) Araştırmaları, *IX. Türk Tarih Kongresi (Ankara 21.-25. 9. 1981)*, Band I, Ankara 1986, 451-458.
- Perinthos 1986 Çalışmaları, *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı I*, Ankara 6.-10. 4. 1987. (Ankara 1988) 135-146.
- The Stages of Workmanship of the Corinthian Capital in Proconnesus and its Export Form; ed. N. Herz – M. Waelkens, *Classical Marble. Geochemistry, Technology, Trade*. Lucca 1988, 113-125.
- Zwei Werkstücke für Konstantinopel aus den prokonnesischen Steinbrüchen, *Istanbul Mitteilungen* 39, 1989, 49-63.
- Perinthos (Marmara Ereğlisi) Araştırmaları, *XI. Türk Tarih Kongresi (Ankara 5.-9. 9. 1990)* Cilt I, Ankara 1994, 343-350.
- The Proconnesian Production of architectural elements in late antiquity, based on evidence from the marble quarries; ed. C. Mango – G. Dagron, *Constantinople and its hinterland*. Oxford 1993. Aldersoth / Routledge 1995, 263-288. G. Dagron, *Constantinople and its hinterland*. Oxford 1993. Aldersoth / Routledge 1995, 263-288.

Türkiye’de Bizans Çalışmalarının Öncülerinden Prof. Dr. Melek Delilbaşı (1947-2022)

Şahin Kılıç¹

¹Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Balkan Dilleri ve Edebiyatları Bölümü-Balkan Yerleşkesi, Edirne, Türkiye. E-posta: sahinkilic@yahoo.com
ORCID: 0000-0002-2217-420X

Melek Delilbaşı, 1947 yılında İstanbul’da doğdu. Çamlıca Kız Lisesi’nden mezun olduktan sonra Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi (DTCF) Ortaçağ Kürsüsü’nü 1968 yılında bitirdi ve aynı kürsüde asistan olarak göreve başladı. Lisans eğitimi sırasında dönemin sistemi gereği 3. sınıfta bir kaynak dilinin yardımcı dil olarak seçilmesi zorunlu idi ve kaynak dili öğretimine, filoloji çalışmalarına çok önem veriliyordu. Fakülteye başladığında (1964) Antik Çağ’a ilgisi dolayısıyla Klasik Yunancayı yardımcı ders olarak seçerek Suat Sinanoğlu’ndan dersler aldı. Kürsü olarak Ortaçağ’ı seçtikten sonra Bizans tarihi üzerine yoğunlaşmaya başladı. Bizans uygarlığına duyduğu ilgi ve özel olarak Türk tarihinin Bizans kaynaklarıyla en başından beri ilgiliydi. O dönemde kürsünün hocaları olarak Akdes Nimet Kurat ve Şerif Baştav’ın etkisi, Melek Delilbaşı’nı bu hocaların da ilgi alanı olan Türk tarihinin Bizans kaynaklarına yönlendirmişti. 1970-1972 yılları arasında hem Çağdaş Yunanca öğrenmek hem de Selanik Üniversitesi’nde yaptığı doktora çalışmaları amacıyla gittiği Yunanistan’dan döndüğünde Mart 1973’te DTCF’de Tarih Doktoru unvanını aldı. Doktorasını Selanik’in II. Murad tarafından zaptı üzerine yazılmış kaynak eseri Anagnostes’in *Diegesis* adlı eserinin Türkçeye tercümesi ve fetih sürecini değerlendirdiği konular üzerine yapmıştı. Akademik kariyerinin bu dönemlerinde yazdığı bilimsel çalışmalar ağırlıklı olarak Bizans kaynakları üzerinden Ortaçağ Türk tarihi üzerineydi. Londra’da King’s College ve British Museum’da doçentlik tezi ile ilgili çalışmalar yaptı (Kasım 1973-Ekim 1974) ve 1980’de doçent oldu. 1982’de Dumbarton Oaks’ta araştırmalar yaptım. Bu merkezde Prof. Oikonomides’in Bizans paleografyası derslerini takip etme imkânı da buldu. DTCF’ye döndüğümde Halil İnalçık’ın teşvikiyle siyakat yazısını da öğrenerek 1980’de Dumbarton Oaks’ta Halil İnalçık ve Heath Lowry tarafından ilk defa ele alınan Bizans’tan Osmanlı’ya süreklilik ve değişim konusu Melek Delilbaşı’nın bundan sonraki akademik çalışmalarını belirleyen yeni ilgi alanı oldu. Muzaffer Arıkan’la 1454- 1455 Teselya tahrir defterinin tamamını yayınlamak, Selanik ve Epir üzerine çeşitli yayınlar yaptı. 1982’de, sonraki yıllarda iki kere daha çalışmalar yapmak üzere gideceği Dumbarton Oaks-Washington

Washington D.C.’de araştırmalarını sürdürdü ve seminerler verdi. Kasım 1988’de profesör oldu. DTCF Tarih Bölümü Başkanlığı (1989-1994), Çağdaş Yunan Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Başkanlığı (1990-2005), Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı Başkanlığı (1995-2012), DTCF Dekanlığı (1995-2001), Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM) Müdürlüğü (2006-2009), Ankara Üniversitesi Rektör Danışmanlığı (2009-2012) görevlerinde bulundu. 2005 yılından itibaren Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Türkiye Milli Komisyonu ve Uluslararası Komitesi’nin (AIESEE) Başkan Yardımcılığı ve 2006 yılından vefatına kadar Bizans/Doğu Roma İncelemeleri Ulusal Komitesi Başkanlığı görevlerini yürüttü. 2021’de İstanbul’da yapılması planlanan, 2022’ye ertelenerek Venedik/Padova’ya alınan, 24. Uluslararası Bizans Araştırmaları Kongresi’nin Türkiye Organizasyon Komitesi ve Bilim Kurulu başkanlığını yaptı. İngilizce, Klasik ve Çağdaş Yunanca dillerine hakimdi. 25 Eylül 2022 tarihinde vefat eden hocam Prof. Dr. Melek Delilbaşı’nı rahmet ve minnetle anıyorum.

Prof. Dr. Melek Delilbaşı’nın Yayınları

- “Son Dönem Bizans Tarihi İçin Osmanlı Tahrir Defterlerinin Önemi,” *Türkiye’de Bizans Çalışmaları: Yeni Araştırmalar, Farklı Eğilimler*, ed. Koray Durak, Nevra Necipoğlu, Tolga Uyar, 507-516. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2022.
- İki İmparatorluk Tek Coğrafya: Bizans’tan Osmanlı’ya Geçişin Anadolu ve Balkanlar’daki İzleri*, ed. Şahin Kılıç. İstanbul: İthaki Yayınları, 2013.
- “A Contribution to the History of Epirus (XVth-XVIth Centuries) – Special Reference to the Privileges Granted to the People of Epirus by Sultan Murad II,” *Ankara Üniversitesi Güneydoğu Avrupa Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Dergisi* 1 (2012): 37-60.
- “Population Figures in the Sancak of Yanya (Ioannina) 16th Century,” *Archivum Ottomanicum* 26 (2009): 299-320.
- “The Classical Tradition, Byzantine and Modern Greek Studies in Turkey and Future Prospects,” *Revue de l’Association Internationale d’Etudes du Sud-Est Européen* 35-39 (2005-2009): 259-66.
- “Işın Hoca Görevini Tam Anlamıyla Yerine Getirmişti,” *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına / in Memory of Prof. Dr. Işın Demirkent*, ed. Abdülkerim Özyayın, Fahameddin Başar, Ebru Altan, Birsnel Küçüksipahioğlu, Muharrem Kesik, 27-28. İstanbul: Dünya Yayıncılık, 2008.
- Delilbaşı, Melek, ve Hatice Oruç. “The Properties of Fatima Sultan in Ioannina in the Sixteenth Century,” *The Ottoman Empire, The Balkans, the Grek Lands: Toward A Social and Economic History. Studies in Honor of John Alexander*, ed. Elias Kolovos, Phokion Kotzageorgis, Sophia Laiou, Marinos Sarnyannis, 61–87. İstanbul: The Isis Press, 2007.
- “Christian Sipahis in the Tirhala Taxation Registers (Fifteenth and Sixteenth Centuries),” *Provincial Elites in the Ottoman Empire: Halcyon Days in Crete V: A Symposium Held in Rethymno 10-12 January 2003*, 87-114. Rethymno: Crete University Press, 2005.
- “First Ottoman Settlements in Thessaly Region,” *Bulletin-Association internationale d’études du Sud-Est européen* 35-39 (2005): 131-37.

- “The Present and Future of Byzantine Studies in Turkey,” *Κλητόριον in Memory of Nikos Oikonomides*, ed. Florentia Evangelatou-Notara, Triantafyllitsa Maniate-Kokkine, 63-72. Atina-Selanik, 2005.
- “Aydınöglü Hızır Bey’e Ait Bir Ahidnâme Taslağı,” *CIEPO XIV. Sempozyum Bildirileri, 18-22 Eylül 2000, Çeşme*, 97-109. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2004.
- “Commercial Relations between Turkey and the West in the Middle Ages,” *Bulletin-Association internationale d’études du Sud-Est européen* 32-33-34 (2002-2004): 39-44.
- “Balkanlarda Osmanlı Fetihlerine Karşı Ortodoks Halkın Tutumu,” *XIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 4-8 Ekim 1999), Kongreye Sunulan Bildiriler*, 31-38. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002.
- “Osmanlı-Bizans İlişkileri,” *Türkler*, ed. Halil İnalçık, 10-33. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Delilbaşı, Melek, ve Muzaffer Arıkan. *Hicri 859 Tarihli Suret-i Defteri Sancak-i Tırhala [Hijri 859 Dated Defter of Sanjak of Tırhala]*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001.
- Delilbaşı, Melek, ve Levent Kayapınar, eds. *Tarihte Güney-Doğu Avrupa, Balkanolojinin Dünü, Bugünü ve Sorunları*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1999.
- “Türk Tarihinin Bizans Kaynakları,” *Cogito (Bizans Özel Sayısı)* 17 (1999): 339-51.
- “1564 Tarihli Mufassal Yanya Livası Tahrir Defterine Göre Yanya Kenti ve Köyleri,” *Belgeler* 17, no. 21 (1996):1-40.
- “The Via Egnatia and Selânik (Thessalonica) in the 16th Century,” *The Via Egnatia under Ottoman Rule (1380-1699)*, ed. Elizabeth Zachariadou, 64-84. Girit: Crete University Press, 1996.
- “Bizans’ tan Osmanlı Fethine Selanik (Thessaloniki),” *Toplumsal Tarih* 112 (1996): 90-93.
- “Greek as a Diplomatic Language in the Turkish Chancery,” *Praktika B’ Diethnous Symposiou He Epikoinonia Sto Byzantio*, 145-53. Atina: Kentro Byzantinon Ereunon, 1993.
- “History of Preveza in the XVth Century According to the Ottoman Taxation Registers,” *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)* 2 (1991): 53-62.
- “Türk Hükümdarlarına Ait Yunanca Ahidnameler ve Nameler: (XIII-XV. yy.),” Doçentlik Tezi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 1991.
- “Türk Sultan ve Beylerine Ait Yunanca Belgeler Hakkında Kısa Bir İnceleme,” *Tarih Araştırmaları Dergisi* 15, no. 26 (1991): 73-84.
- “Anadolu Selçukluları ve Beylikler Döneminde Batı ile Ticari İlişkilere Genel Bir Bakış,” *Tarihte Türk Devletleri*, 481-89. Ankara, 1987.
- “Bizans Kaynaklarında Osmanlıların Fetih Politikalarına İlişkin Bilgiler,” *Söğüt Osmanlı Sempozyumu (II: 1985:Söğüt)*, 55-59. Ankara: Ertuğrul Gazi’yi Anma ve Söğüt Şenliği Vakfı Yayınları, 1986.
- “İstoria tes Prevezas ton 16. Aiona Symphona me tis Phorologikes Apografeis Tes Othomanikes Autokratorias.” *Prevezanika Chronika* 25 (1991): 22-30.
- Johannis Anagnostis, ‘Selânik (Thessaloniki) ’in Son Zaptı Hakkında Bir Tarih’ (Sultan II. Murad Dönemine Ait Bir Bizans Kaynağı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları,1989.
- “Selanik ve Yanya’da Osmanlı Egemenliğinin Kurulması,” *Bellekten* 51, no. 199 (1987): 75-106.
- “Ortaçağda Türk Hükümdarları Tarafından Batılılara Ahidnamelerle Verilen İmtiyazlara Genel Bir Bakış,” *Bellekten* 47, no. 185 (1983): 95-103.

- “Sultan II. Murad’ın Fetihten Sonra Selânik’te İzlediği Politika ve Bir Hamam Hikayesi,” *Tarih Araştırmaları Dergisi* 14, no. 25 (1982): 361-64.
- Dennis, George T. “1403 Tarihli Bizans-Türk Antlaşması,” çev. Melek Delilbaşı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 29, no. 1-4 (1978): 153-66.
- “Selânik’in Venedik İdaresine Geçmesi ve Osmanlı-Venedik Savaşı (1423-1430),” *Belleten* 40, no. 160 (1976): 573-88.
- “Johannis Anagnostis, ‘Diigisis Peri Tis Telefteas Aloseos Thessalonikis’ (Selanik’in Son Zaptı Hakkında Bir Tarih),” *Tarih Araştırmaları Dergisi* 8-12, no. 14-23 (1970-1974): 22-50.

Prof. Dr. Elmar Schwertheim* 09.07.1943 – 05.11.2022

Mustafa H. Sayar¹

¹Mustafa H. Sayar, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye. E-posta: mhsayar@istanbul.edu.tr ORCID: 0000-0001-6339-9002

Münster Üniversitesi, Eski Çağ Tarihi Semineri Anadolu Araştırmaları Birimi ve Türkiye ile Almanya'daki çok sayıda meslektaşı durmak dinlenmeksizin büyük bir istekle aktif meslek hayatından sonra da kendisini eskiçağ Anadolu Araştırmaları ve Türk-Alman Bilim ilişkilerinin gelişmesine adanmış olan Elmar Schwertheim'in yasını tutmaktalar.

Memleketi Münster'de gördüğü Tarih, Alman Dili ve Klasik Arkeoloji eğitiminden hemen sonra 1965 yılı yaz yarısında Elmar Schwertheim akademik hayatında kendisine destek olan öğretmeni Friedrich K. Dörner'in yönettiği Kommagene Kraliyet başkenti Nymphaios kıyısındaki Arsameia kazısına katıldı. Kommagene'nin araştırılması Elmar Schwertheim'in bilimsel hayatını büyük ölçüde belirlemektedir ve birçok yayında yansımaları bulmaktaydı.

*Bu yazının özgün Almanca metni Münster Üniversitesi Eskiçağ Tarihi ve Anadolu Araştırmaları Birimi mensubu Prof. Dr. Engelbert Winter ve Prof. Dr. Klaus Zimmermann tarafından Alman Arkeoloji Enstitüsü, İstanbul Şubesinin dergisi Istanbul Mitteilungen in 2023 yılında yayınlanacak olan 72. Sayısında yayınlanmıştır.

Elbette onun için 1992 ve 1993 yıllarında Nemrud Dağında yapılan jeofizik ve arkeolojik çalışmalara katılmak kadar doğal bir şey olamazdı. Onun insiyatifi ve girişimi sayesinde 1997 yılında Kommagene’de tarihi coğrafya çalışmaları Anadolu Araştırmaları Birimi tarafından yeniden ele alındı.

Orta Fırat bölgesinde bulunan eskiçağ kültür alanı özellikle dini çeşitliliğiyle öden beri Elmar Schwertheim’in Anadolu din tarihine olan ilgisini çekmişti. 1973 yılında ‘Denkmäler orientalischer Gottheiten im römischen Deutschland = Roma Döneminde Almanya’da Doğu Tanrıları’ başlıklı doktora tezini tamamladı. Sadece Kommagene’nin dini ilişkilerini değil aynı zamanda Roma İmparatorluk Dönemi din tarihini de etkileyen iki tanrı Elmar Schwertheim’in ilgisini özellikle çekmişti: Mithras ve Iupiter Dolichenus. 1979 yılında kapsamlı bir çalışma olan ‘Mithras. Seine Denkmäler und sein Kult = Mithras. Anıtları ve Kültü’, 1987 yılında Monika Hörig ile birlikte yazdığı ‘Corpus Cultus Iovis Dolicheni’ başlıklı eser bugüne değin bu külte ilişkin yayınlanmış tek başvuru eseridir.

Münster Üniversitesi Eskiçağ Tarihi Seminerindeki asistanlık görevinin (1975-1983) başlamasıyla Schwertheim Türkiye’de tarihi-coğrafya araştırmalarını düzenli olarak yapmaya başladı. Yüzey araştırmalarının odağında Bithynia, Mysia ve Troas bölgeleri vardı. Geniş alana yayılan bu araştırma gezilerinin merkezi hedefi yeni yazıtların belgelenmesi ve toplanmasıydı. Epigraphik buluntuların toplanmaları ve yukarıda adları sayılan Anadolu’nun kuzeybatısındaki bölgelerdeki tarihi-topoğrafya araştırmaları Elmar Schwertheim’in araştırmalarının diğer bir odağını oluşturmaktaydı. 1980 yılında ‘Die Inschriften von Kyzikos und Umgebung. Teil I: Die Grabtexte = Kyzikos ve Çevresindeki Yazıtlar. Bölüm 1: Mezar Metinleri’ başlıklı kitabını Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien serisinin 18. Cildinde yayınladı. Doçentlik tezi olarak sunduğu çalışma ‘Die Inschriften von Kyzikos und Umgebung. Teil II: Miletupolis = Kyzikos ve Çevresinin Yazıtlar. II. Kısım: Miletupolis’ başlığıyla 1982 yılında Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien serisinin 26. cildinde yayınlandı. Elmar Schwertheim aynı seride 1987 yılında ‘Die Inschriften von Hadrianoi und Hadrianeia = Hadrianoi ve Hadrianeia Yazıtları’ başlıklı kitabını Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien serisinin 33. Cildinde yayınlamıştır. Çok sayıdaki diğer sorumlulukları nedeniyle - 1991 den 1993’e ve 1999 dan 2001’e kadar Münster Üniversitesi, Tarih / Felsefe Alanları Dekanı olmasından ötürü – sürekli ertelenen Kyzikos yazıtları corpus çalışmasını tamamlama gönlünde yatan bir hedef ve sorumluluktu. Ölümünden birkaç hafta öncesine kadar Kyzikos Yazıtlarının III. cildini (=‘IvKyzikos III) yayına hazırlamak için çalışmaktaydı. Maalesef bu çalışmanın yayınlandığını sağlığında göremedi.

1983 yılında sınırlı bir süre için Profesör olduktan sonra 1988 yılında C3 profesörlüğü ve 1968yılında Friedrich K. Dörner tarafından kurulmuş olan Anadolu Araştırma ve Çalışma Biriminin Yöneticiliğini üstlendi. 1990 yılında C4 Profesörü olarak Avrupa Üniversiteleri ortamında başka örneği olmayan Anadolu Tarihi ve Kültürü için kurulmuş kürsünün başına

geçti. 1990 yılında kurduğu ve yüzüncü cildi bu aralar yayınlanmış olan *Asia Minor Studien* (= Anadolu Çalışmaları) adlı eskiçağ bilimleri serisi uluslararası saygınlığa kavuşmasını sağladı.

Bu serinin geniş konu alanı ve incelenen konuların çok çeşitli olmaları Elmar Schwertheim'in geniş bir alana yayılan ilgi alanlarının dışı vurumudur. Onun 2008 yılında emekli olana kadar her yayınlanmaya hazırlanmakta olan cild için yorulmak bilmeyen çabası olmasa bu devasa yayın faaliyeti mümkün olamazdı.

1989 yılında Elmar Schwertheim Troas'ta Tarihi-Coğrafya çalışmaları başlıklı araştırma projesini başlattı. Bu proje Anadolu Araştırma Biriminin görev alanında on yıldan fazla bir süre belirleyici oldu. Çalışmalar 1995 yılına kadar Neandreaia şehrinde yoğunlaşmıştı. Bu çalışmalar sonrasında Çanakkale boğazı girişinde Büyük Konstantin tarafından yeni başkent olarak düzenlenmesi düşünülmüş olan Alexandria Troas'ta çalışmalara başlandı. Bu şehirde 1994 başlatılan bilimsel araştırmalar ve 2007'den 2011 yılına kadar onun başkanlığında *Colonia Augusta Troadensis*'te yürütülen kazılar, birçok yayında bilim dünyasına sunulmuş olan çok sayıda dikkat çekici yeni buluntu ve veriler elde edilmesini sağladı. 2018 yılında onun tarafından yayınlanmış olan Alexandria Troas'ta Yeni Araştırmalar = Neue Forschungen in Alexandria Troas başlıklı çalışma Anadolu Çalışmaları = Asia Minor Studien serisinin 88. Cildinde yayınlandı. 2006 yılında Elmar Schwertheim tarafından Georg Petzl ile birlikte yayınlanmış olduğu Hadrian ve Dionysios Sanatçıları başlıklı ilginç yazıtlı belge. Alexandria Troas bulunmuş sanatçılar derneğine yazılmış ve Anadolu Çalışmaları serisinin 58. Cildinde yayınlanan üç imparator mektubu bu şehrin doğu ile batı arasındaki geçiş noktalarından birinde kurulmuş olan bu şehrin önemini vurgulamaktadır.

Avrupa'dan Asya'ya geçişte en önemli noktalardan birindeki dikkat çekici coğrafi konumuyla Alexandria Troas daha eskiçağda büyük saygınlığa ulaşmıştı ve bugün ele geçen arkeolojik buluntuların gösterdiği gibi görkemli bir dış görünümü vardı. Alexandria Troas Anadolu'nun köprü ülkesi olarak bir taraftan Önyasya bölgesinin kültürleri ve Yakın Doğu öte yandan Grek-Roma kültür bölgesi arasında aktarım işlevinin sembolik dışavurumuydu. Doğuda Fırat, batıda Çanakkale ve İstanbul Boğazı bu köprünün her iki taraftaki bitim yerini göstermekteydi. Elmar Schwertheim bunları hiçbir zaman sınır olarak değil, tam tersine onları Eskiçağ Akdeniz dünyasının tarihi ve gelişmesi için birleştirici işlevleriyle algıladı. Eskiçağda Anadolu. Hititlerden Konstantin'e (=Kleinasien in der Antike. Von den Hethitern bis Konstantin' 2005; 2., gözden geçirilmiş baskı 2011) başlıklı tarih kitabını yazarken Anadolu coğrafyasının geleneklerin aktarılmasında Anadolu eskiçağ tarihine büyük ölçüde damgasını vuran birleştirici anlamı çalışmasının merkezindeydi.

Elmar Schwertheim eskiçağda Anadolu'nun farklı kültürler arasında köprü işlevi gördüğünü konferanslar ve yayınlar ile vurgulamaktan bu önemli görevi yorulmaksızın

nasıl yerine getirdiyse, o kadar az bizzat köprüler kurma çabasını azalttı: farklı alanlar ve disiplinler arasında köprüler, Türk ve Alman Eskiçağ Bilim İnsanları arasında köprüler, öğrenciler arasında köprüler. Türkiye’deki genç bilim insanlarının desteklenmesi onun kalpten desteklediği bir konuydu. Elmar Schwertheim çok sayıda Türk öğrencileri, Doktora öğrencilerini Anadolu Araştırma biriminin damgasını vurduğu kendine has atmosferinde bulunmalarını sağladı. Birçoğu için Münster’de kaldıkları süre daha sonraki akademik yükselmeleri için önemli bir adımdı. Onlardan bir çoğu bugün Türkiye’de üniversitelerde akademik kadrolarda bulunuyorlar ve uluslararası düzeyde dikkat çeken kazılar yönetmektedir. Anadolu’nun zengin kültür mirasına hayranlık, Türkiye’ye ve insanlarına duyulan sevgi Elmar Schwertheim’ı bu ülke ile ilk temasından beri etkilemiş ve teşvik etmiş olduğu onunla yapılan her konuşmada hissedilmekteydi.

Onun Türk-Alman işbirliği için gösterdiği yoğun çabası özel alanda olduğu kadar dostane işbirlikleri ve ortaklaşa açık tartışma ortamlarında hem bilimsel ve hem de akademik alanda uygulamaktaydı. Elmar Schwertheim’in kaybıyla üst düzey bir bilim insanını ve karizmatik bir eğitmen şahsiyetini yitirdik.

Onun samimiyeti ve misafirperverliği unutulmayacak, iyimserliği ve güven veren yakınlığının eksikliği hissedilecektir.

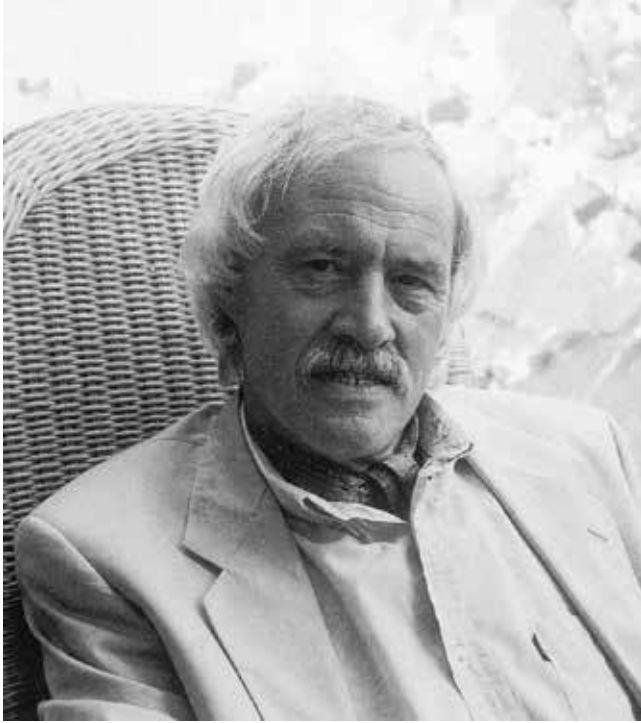
Engelbert Winter – Klaus Zimmermann

Jürgen Borchhardt 25.2.1936 - 26.7.2021

Yaşar Özbek¹

¹Berlin, Almanya

Prof. Dr. Jürgen Borchhardt 25.02.1936 yılında bugünkü Polonya sınırları içinde yer alan Sprottau şehrinde doğmuştur ve soylu bir aileden gelen Borchhardt'ın tam ismi “Jürgen Borchhardt Freiherr Bernewitz”dir, ancak kendisi bu ünvanı kullanmamıştır. Liseyi Hannover’de bitirmiş ve daha sonra Heidelberg ve Berlin’de Klasik Arkeoloji, Prehistorya ve Protohistorya ve Eski Çağ Tarihi eğitimi almıştır. Doktora hocası Roland Hampe olan Borchhardt, “*Homerische Helme. Helmformen der Ägäis in ihren Beziehungen zu orientalischen und europäischen Helmen in der Bronze- und frühen Eisenzeit*” (*Homeros Miğferleri. Ege Bölgesi Miğfer Formlarının Bronz ve Erken Demir Çağı Şark ve Avrupa*

Miğferleri ile olan İlişkileri) konulu tezi ile 1963 yılında Heidelberg Üniversitesi'nde doktora eğitimini tamamlamıştır ve bu tezi 1972 yılında yayınlanmıştır. 1966-1970 yılları arasında İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü'nde asistan olarak görev yapmıştır ve bu süre içerisinde ağırlıklı olarak Myra'daki kaya mezarları üzerine çalışmıştır ve bu vesileyle Likya Bölgesini daha yakından tanıma fırsatı bulmuştur. 1969 yılında Limyra Kazı Başkanı olan Borchhardt, bizzat kendisinin keşfettiği Limyra'daki Toçak Dağı'nın tepesinde yer alan Heroon yapısının heykeltraşlık eserlerini konu alan „*Die Bauskulptur des Heroons von Limyra. Das Grabmal des lykischen Königs Perikles*” (Limyra Heroon Yapısı Heykeltraşlık Eserleri. Likya Kralı Perikles'in Mezar Yapısı) doçentlik tezini 1973 yılında Frankfurt am Main'deki Johann Wolfgang Goethe Üniversitesi'ndeki hocası Gerhard Kleiner'in yanında tamamlamıştır ve 1979 yılında aynı Üniversitede Klasik Arkeoloji Profesörü ünvanını almıştır. 1982 yılında Viyana Üniversitesi'ne gelen J. Borchhardt burada geçmişte geleneksel olarak Likya araştırmaları yapmış olan enstitünün ağırlık noktasını yeniden Likya araştırmalarının oluşturmasını sağlamış, daha önceki “Eski Çağ Tarihi, Arkeoloji ve Epigrafi Enstitüsü”nün yeniden yapılandırılmasında ve 15.05.1984 tarihinde müstakil bir “Klasik Arkeoloji Enstitüsü” birimi kurulmasında ve Klasik Arkeoloji Bölümü'nün gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Borchhardt emekliye ayrıldığı 2001 yılına kadar bu üniversitede görev yapmıştır ve 26 Temmuz 2021 tarihinde Viyana'da hayatını kaybetmiştir.

Prof. Dr. Jürgen Borchhardt ile 1981 yılında Arykanda ve Phaselis kazılarında öğrenci olarak çalıştığım sırada tanışmıştım. Kendisi, hocam Prof. Dr. Cevdet Bayburtluoğlu'nun yakın arkadaşıydı. Arykanda ve Limyra kazıları birbirine yakın olduğu için zaman zaman bir araya gelirdik. Borchhardt, 1969 yılında başlamış olan Limyra Kazısı'na çoğunluğu Avusturyalı ve Almanlardan oluşan büyük bir ekiple gelirdi. Kazı ekibi etrafını kaynak sularının çevirdiği küçük bir ada üzerinde çardaklarda kalırdı. O yıllarda Limyra kazısına misafir olduğunuzda Borchhardt'ın sıcak ve samimi yüzü ile karşılaşırdınız ve mükemmel bir misafirperverliği vardı. Akşam yemeğinde kazı ekibi masa başında bir araya geldiğinde Borchhardt'ın yüksek sesli sohbeti ve Likya Bölgesi anılarını anlatması herkes tarafından büyük bir ilgi ile dinlenirdi. Son derece saygılı ve mütevazı bir beyefendiydi. Limyra antik kentinin Yuvalılar Köyü, Zengerler Mahallesi yakınında olması ve kazı alanı içinde köylülerin tarlalarının bulunması zaman zaman kazının arzu edildiği gibi yapılmasını engelliyordu. Bu yüzden Borchhardt, kazı ve kazı ekibinin çalışmaları yanında geçmişte oradaki bazı tarla sahipleri ile de büyük sıkıntılar yaşamıştır. Bu yüzden planladığı ve gerçekleştirmek istediği bazı projeleri gerçekleştirememiştir.

Borchhardt sadece Limyra'da kazı çalışmaları ile kalmayan, daha 60'lı yıllarda Likya Bölgesi'nin tamamındaki gelişmeleri en yakından takip eden ve çok sayıda araştırmaya öncülük etmiş bir bilim insanıydı. Buna en güzel örneklerden birisi Oinoanda antik kenti sınırları içinde 1967 yılında Borchhardt'ın keşfettiği Demosthenes Yazıtı parçası gösterilebilir. Bu yazıt daha

sonra M. Wörle tarafından yayınlanmıştır ve Oinoanda'daki çok önemli bir festival konusunda detaylı bilgiler içermektedir. Bir diğeri 1975 yılında yayınlanan Myra konusundaki çalışmasıdır. 80'li yılların başında Likya Bölgesi'nde Limyra, Arykanda ve Xanthos/Letoon antik kentleri dışında büyük kapsamlı kazı çalışması yoktu ve yüzey araştırmaları da çok sınırlıydı. Bu kazılara daha sonra sadece birkaç yıl süren Phaselis antik kenti kazısı da eklenmişti. Bu yüzden Borchhardt'ın Limyra ve Likya çalışmaları gerek kendisinin gerekse ekibindeki bilim insanlarının yayınladıkları kitap ve makaleler Likya Bölgesi'nin dünyada daha iyi tanınmasına büyük katkılar sağlamıştır. Borchhardt sonrası dönemde Viyana Üniversitesi'nin Likya Bölgesi çalışmalarının giderek azalması ve Likya Arşivi'nin de önemini yitirmesi, Borchhardt'ın Likya Bölgesi arkeolojisi için ne kadar önemli bir kişi olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Türkiye'deki arkeoloji eğitiminin sonrası 80'li yılların ortasında Borchhardt'ın yanında Klasik Arkeoloji eğitimime devam etmek üzere Viyana'ya gittiğimde, kendisi Türkiye'den gelen her öğrenciye gösterdiği ilgiyi ve yakınlığı bana da göstermişti. Uzun yıllar kendisiyle birlikte çalışma imkânım oldu ve Borchhardt'ı Viyana'da çok daha yakından tanıdım. Borchhardt'ın Klasik Arkeoloji Enstitüsü içinde kurduğu Likya Arşivi birimi Likya Bölgesi araştırmalarının geliştirilmesine büyük katkılar sağlamıştır. Özellikle seksenli yılların ortalarında enstitü bünyesinde kurduğu ve yabancı halkların Yunan ve Roma dönemlerindeki betimlemelerinin sistematik olarak kayıt altına alınmasını amaçladığı “Antik Yabancı Halklar Betimlemeleri Arşivi” kendisinin ve yakın çalışma arkadaşlarının başarılı projeleri arasındadır. Öğrencilerinin büyük çoğunluğu Likya konulu yüksek lisans ve doktora tezleri hazırlamış ve Limyra merkez olmak üzere Likya Bölgesi içinde yüzey araştırmaları yapmışlardır. Limyra kazısı o yıllarda gerek Türk gerekse yabancı birçok bilim insanı için Likya konusunun çok teferruatlı olarak ele alındığı iyi bir okul olmuştur.

Borchhardt Limyra Kazısı'nın 20. yılında Avusturya'da Likya Bölgesi uzmanlarının bir araya geleceği uluslararası bir Likya sempozyumu düzenlemeyi çok arzu ediyordu. Uzun yıllardır hayali olan ve orijinal eserlerden oluşan bir Likya sergisi ve sempozyumu projesini 1990 yılında gerçekleştirmiş, “Likya'da Tanrılar, Kahramanlar ve Hükümdarlar” adlı uluslararası sempozyuma dünyanın çeşitli yerlerinden Likya uzmanları katılmış ve çok değerli bildirimler sunmuşlardır. Bu vesileyle Likya konusundaki bilgiler daha da pekiştirilmiş ve sunulan bildirimlerin yayınlanmasının yansira yeni yayınlar da hazırlanmıştır. Sempozyuma paralel olarak aynı isim altında açılan, uçakla Antalya Müzesi ve Limyra'dan getirilen 53 esere ilave olarak Avrupa'daki bazı müzelerden ödünç alınan eserlerden, kopyalardan ve modellerden oluşan sergi 1990 yılında Schallaburg Sarayı Sergi Merkezi'nde açılmış ve bu eserler daha sonra Avusturya içinde iki ayrı şehirde de sergilenmişler ve 9 aydan fazla bir süre Avusturya'da kalmışlardır. Sempozyum ve sergi projelerinin gerçekleştirilmelerinde Aşağı Avusturya Eyaleti Hükümeti'nin büyük katkıları olmuştur. Büyük özenle rekonstrüksiyonları yapılan Limyra'daki üç önemli yapının, Perikles'in Heroon'u, Ptolemaion ve Gaius Caesar'in

Kenotafının büyük masrafla ve detaylı olarak hazırlanmış modellerinin de yer aldığı ve Avusturya’da ilk kez açılan bu Likya sergisine ilgi büyük olmuştur.

Likya Sempozyumu organizasyonu, sempozyuma Türkiye’den katılan bilim insanlarının Viyana’da misafir edilmeleri, ağırlanmaları ve Türkiye’den getirilen orijinal eserlerin nakliye ve diğer masraflarının karşılanması konusunda Borchhardt’ın verdiği olağanüstü mücadeleye en yakından tanık olan kişilerden birisi de bendim. Kültürel alanda Türk Avusturya ilişkilerinin gelişmesine büyük önem veriyordu, açılışa o zamanki Kültür Bakanlığı Müsteşarı Acar Okan ve Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürü Mehmet Akif Işık’ı da davet etmiş ve kendileriyle en iyi şekilde ilgilenmişti. İyi bir bilim insanı olmanın yanısıra, gerek ağırlıklı olarak Limyra Kazısı, gerekse Likya araştırmaları için Avusturya Bilim Bakanlığı ve diğer sponsorlardan maddi destek sağlanması konusunda insan olarak da sevilen ve projeleri desteklenen bir kişiydi. Hatta Limyra’daki kazının sorunsuz bir şekilde devam ettirilebilmesi için kazı alanındaki birkaç tarlanın Türk makamları tarafından istimlak edilebilmeleri için 80’li yılların sonunda Avusturya’dan büyük miktarda maddi kaynak bulup istimlakın gerçekleştirilmesini de sağlamıştır. Ancak istimlak işlemleri sonrasında da Limyra Kazısı’nın sorunsuz bir şekilde sürdürülmesi maalesef mümkün olamamıştır.

Bütün ömrünü Likya Bölgesi araştırmalarına adanmış olan Borchhardt aynı zamanda bilgisini başkalarına aktarma konusunda da son derece yetenekli bir üniversite hocasıydı. Onun derslerine katılanlar, konferanslarını izleyen kişiler çok teferruatlı bilgi sahibi olurlardı. Borchhardt günümüzde çok sayıda kazı ve yüzey araştırması ile geniş kapsamlı olarak sürdürülen Likya Bölgesi bilimsel çalışmalarının öncüsü olmuştur.

Likya Bölgesi üzerine çalışma yapan kişiler, bugün olduğu gibi gelecekte de Jürgen Borchhardt’ı unutmayacaklardır ve onun yayınlarından her zaman yararlanacaklardır. En az 12 monografi, çok sayıda makale, bildiri, kazı ve araştırma raporlarından oluşan yayınlarının seçilmiş olan bir bölümü aşağıda tarih sırasına göre listelenmiştir.

Prof. Dr. Jürgen Borchhardt’ın Yayınlarından Seçmeler:

Homerische Helme. Helmformen der Ägäis in ihren Beziehungen zu orientalischen und europäischen Helmen in der Bronze- und frühen Eisenzeit (Doktora tezi Heidelberg Üniversitesi 1963)

Limyra: Sitz des lykischen Dynasten Perikles, *IstMitt* 17, 1967, 150-167.

J. Borchhardt - G. Neumann, *Dynastische Grabanlagen von Kadyanda*, AA 1968, 175-238.

J. Borchhardt - G. Neumann - K. Schulz, *Ein Totengericht in Lykien – Zum Grabmal des x̄itabura in Limyra*, *IstMitt* 19/20, 1969/70, 187-222.

Das Heroon von Limyra Grabmal des lykischen Königs Perikles, AA 1970, 353-90.

Homerische Helme. Helmformen der Ägäis in ihren Beziehungen zu orientalischen und europäischen Helmen in der Bronze- und frühen Eisenzeit. Mainz 1972

- Die Bauskulptur des Heroons von Limyra. Das Grabmal des lykischen Königs Perikles (Johann Wolfgang Goethe Üniversitesi Frankfurt am Main, Doçentlik Tezi 1972/1973)
- J. Borchhardt - G. Mader, Der triumphierende Perseus in Lykien, AW J. Borchhardt, Ein Kenotaph für Gaius Caesar, Jdl 89, 1974, 217-41. 3-1, 1972, 3-16.
- J. Borchhardt- W. W. Wurster, Megalith-Gräber in Lykien, AA 1974, 514-38.
- J. Borchhardt, (Editör ve yazar), Myra - Eine lykische Metropole in antiker und byzantinischer Zeit, IstForsch 30 (1975).
- Zu den Grabreliefs in den Nekropolen von Myra, bk. Borchhardt, Myra (1975) 114-47.
- Topographische Studien in Myra und seinen Vororten, bk. Borchhardt, Myra (1975) 43-85.
- Die Grabarchitektur der Nekropolen von Myra, bk. Borchhardt, Myra (1975) 95-113.
- Zum Sidarios-Grabmal, TürkAD 22, 1975, 41.
- Die Bauskulptur des Heroons von Limyra. Das Grabmal des lykischen Königs Perikles, Istanbuler Forschungen. Bd. 32, Berlin 1976
- J. Borchhardt - K. Schulz, Das Izrasa-Monument von Tlos, RA 1976, 67-90. J
- J. Borchhardt, s. v. Limyra, PrincEncCIS (1976) 518.
- J. Borchhardt. s. v. Trysa, PrincEncCIS (1976) 937-38.
- Helme. Die Denkmäler und das frühgriechische Epos, Kriegswesen, Teil 1 Schutzwaffen und Wehrbauten (1977) (Archaeologia Homerica E) 57-54.
- J. Borchhardt et al., Römische Studien: 1. Kenotaph für Gaius Caesar, TürkAD 24, 1977, 89-93.
- Eine Doppeltaxtstele aus Limyra. Zur Herrschaft der Karer in Lykien, bk. S. Şahin - E. Schwertheim-J. Wagner (Editör), Studien zur Religion und Kultur Kleinasiens. F. K. Dörner Anı Kitabı (1978) 183-91.
- J. Borchhardt, s. v. Perikles, Lykischer König (Nr. 5b), bk. RE Suppl. XV (1978) 297-98.
- Zur Herrschaft der Achämeniden in der Bildkunst Lykiens, bk. Akten VII. Internationaler Kongress für iranische Kunst und Archäologie, AMI 1987 Ergb. 6 (1979) 239-40.
- Zur Deutung lykischer Audienzszenen, bk. Symplost (1980) 7-12.
- Zur Darstellung von Objekten in der Entfernung - Beobachtungen zu den Anfängen der griechischen Landschaftsmalerei, bk. Tainia - R. Hampe Anı Kitabı (1980) 257-67.
- Limyra, AW 14-2, 1983, 59.
- Bildnisse achämenidischer Herrscher, bk. H. Koch- D. N. Mackenzie (Editör), Kunst, Kultur und Geschichte der Achämenidenzeit und ihr Fortleben, AMI Ergbd. 10 (1983) 207-23.
- Die Dependenz des Königs von Sidon vom persischen Großkönig, bk. Festschrift für Kurt Bittel (1983) 105-20.
- J. Borchhardt - G. Neumann - K. Schulz, Das Grabmal des Sohnes des Ta aus Hoyran in Zentrallykien, ÖJh 55, 1984, Beibl. 68-131.
- Die Dependenztheorie, erläutert an der Tumba des Grafen Niclas zu Salm, bk. Festschrift für H. Vetters (1985) 357-61.
- J. Borchhardt G. Neumann - K. Schulz, Die Grabstiftung der zuwata in der Nekropole II von Limyra, ÖJh 56, 1985, Beibl. 49-106.
- Zur Rezeption attischer Ikonographie in der Kunst Lykiens im 4. Jh. v. Chr. Bk. M. Hainzmann - E. Pochmarski G. Schwarz, Akten des 2. Österreichischen Archäologentages, Mitteilungen der Archäologischen Gesellschaft Graz, Beih. 1 (1987) 12-17.

- J. Borchhardt G. Neumann K. Schulz - E. Specht. Die Felsgräber des Tebursseli und des Pizzi in der Nekropole II von Limyra, OJh 58, 1988, Beibl. 73-154.
- J. Borchhardt-G. Neumann - K. Schulz, Das Heroon von Phellos und TL 54 mit der Weihung einer Statue des xudalije, IstMitt 89, 1989, 89-96.
- Zum Naos des Ptolemaions von Limyra, bk. P. Scherrer (Editör), Akten des 3. Österr. Archäologentages (1989) 31-38.
- J. Borchhardt, (Editör ve yazar) Götter - Heroen - Herrscher in Lykien. Katalog zur Ausstellung auf der Schallaburg (Sergi Kataloğu), 28. April - 4. Nov. 1990 (1990)
- Kunst in Lykien, bk. GHH (1990) 45-50.
- Kulturgeschichtliche Betrachtungen, bk. GHH Lykien (1990) 29-37.
- J. Borchhardt. G. Stanzl, Ein hellenistischer Bau des Herrscherkultes: Das Ptolemaion von Limyra, bk. GHH (1990) 79-84.
- Das Heroon von Limyra, bk. GHH (1990) 75-78.
- Gedanken zum Friesprogramm des Kenotaph für Gaius Caesar in Limyra, in: GHH (1990) 88-92.
- Zemuri. Die Residenzstadt des lykischen Königs Perikles, IstMitt 40, 1990, 109-43. J. Borchhardt, „Die Königin von England war guten Willens - der Sultan war guten Willens...“. Der englische Beitrag zur Erforschung Lykiens, bk. B. Otto- F. Ehrl (Editör), Echo. Beiträge zur Archäologie des mediterranen und alpinen Raumes, Festschrift für Joh. B. Trentini (1990) 45-53.
- Ein Ptolemaion in Limyra, RA 1991, 309-22.
- J. Borchhardt - B. Borchhardt-Birbaumer, Zum Kult der Heroen, Herrscher und Kaiser in Lykien, AW 23-2, 1992, 99-116.
- Die Steine von Zêhuri. Archäologische Forschungen an den verborgenen Wassern von Limyra (1993) (W. Bauer, F. Blakolmer, A. Dinstl, J. Gorecki, K. Großschmidt, R. Jacobek, P. Knoblauch, G. Neumann, A. Ramharter-Hanel, W. Reiter ile birlikte).
- Lykische Heroa und die Pyra des Hephaestion in Babylon, bk. Symp Wien I (1993) 253-59.
- Zur Bauskulptur am Naos des Ptolemaions von Limyra, bk. Dobesch-Rehrenböck (1993) 71-84.
- Zu den Fragmenten eines lykischen Opferreliefs von Dereagzi, bk. J. Morganstern, The Fort at Dereagzi, IstForsch 40 (Tübingen 1993) 65-75.
- Die obere und die untere Grabkammer. Beobachtungen zu den Bestattungsbräuchen der lykischen Oberschicht, bk. M. Kubelik - M. Schwarz (Editör), A. Machatschek Anı kitabı (1993).
- “Zur Politik der Dynasten Trbenimi und Perikle von Zemuri”, Lykia III, 1996/1997, 1 vdd.
- Archäologisch-sprachwissenschaftlicher Corpus der Denkmäler mit lykischer Schrift, AnzeigWien II, 1997/1999, 11-96. (H. Eichner, M. Pesditschek, P. Ruggendorfer ile birlikte)
- Die Bedeutung der lykischen Königshöfe für die Entstehung des Porträts. Bk. Von Steuben, Hans (Editör), Antike Porträts. Zum Gedächtnis von Helga von Heintze; Möhnesee: Bibliopolis, S. 53-84 (1999)
- J. Borchhardt - S. Sismanoglu, Das Diptychon von Tubure / Tyberissos, bk. Steine und Wege. Festschrift für Dieter Knibbe zum 65. Geburtstag (Dieter Knibbe 65. Doğum Günü Anı Kitabı) (Wien 1999) 275-297.
- Heroische Landschaften. Eine pittoreske Reise zu den antiken Stätten der türkischen Mittelmeerküste, J. Gorecki - E. Schallmayer (Editör) ile birlikte AW (Antike Welt özel sayısı, Mainz am Rhein (2000) 54-84.
- Der Fries vom Kenotaph für Gaius Caesar in Limyra. Bk. Forschungen in Limyra, 2; Wien (2002)

- Narrative Ereignis- und Historienbilder im mediterranen Raum von der Archaik bis in den Hellenismus bk. M. Bietak, M. Schwarz (Editör), Krieg und Sieg, Narrative Wanddarstellungen von Altägypten bis ins Mittelalter (2002) 81-136, Abb. 1-24.
- Lykische Inschriften im Archäologischen Kontext, bk. M. Giorgieri et alii (Editör), Licia e Lidia prima dell'Ellenizzazione (2003) 37-67 Abb. 1-4.
- Lykische Inschriften im archäologischen Kontext. Bk. Giorgieri, M. et al. (Editör), Licia e Lidia prima dell'Ellenizzazione; Rom: Consiglio Nazionale delle Ricerche, S. 37-67 (2003)
- J. Borchhardt - G. Neumann - K. Schulz, "Tuminehi /Tymnessos", Adalya VI, 2003, 21 vdd.
- "Hurttuweti von Myra und die Sogen. Pigeonhole-Tombs: Eingestellte Felsfassadengraber in Lykien", bk.: T. Korkut - H. İşkan - G. Işın (Editör), Anadolu'da Doğdu. 60. Yaşında Fahri Işık'a Armağan (2004) 145 vdd.
- "Europa im Vilayet Antalya Westliche und östliche Mythologie an der Küste Lykiens", Adalya VIII, 2005, 17 vdd.
- J. Borchhardt - H. Eichner - K. Schulz, Kerththi oder der Versuch, eine antike Siedlung der Klassik in Zentrallykien zu identifizieren. Adalya Ek Yayın 3 (2005).
- Jürgen Borchhardt ; Heiner Eichner ; Klaus Schulz Kerththi oder der Versuch, eine antike Siedlung der Klassik in Zentrallykien zu identifizieren, (Adalya. Ekyayın dizisi 3). Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya (2005)
- Borchhardt, Jürgen; Bleibtreu, Erika (2011) Aspekte und Perspektive im neuassyrischen Flachbild. Wiener offene Orientalistik, Bd. 6, S. 477-527.
- Borchhardt, Jürgen, Pekridou-Gorecki, Anastasia Limyra: Studien zu Kunst und Epigraphik in den Nekropolen der Antike (Forschungen in Limyra. Bd. 5), Wien (2012).
- J. Borchhardt – E. Bleibtreu: *Strukturen lykischer Residenzstädte im Vergleich zu älteren Städten des Vorderen Orients. = Lykia'daki yönetsel Merkezi kentlerin ön asya'nın erken kentleri ile karşılaştırılması (Özet) (= Adalya. Ekyayın dizisi = Supplementary Series. 12). Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya 2013*
- Der Zorn Poseidons und die Irrfahrten des Odysseus / Iris Borchhardt'in çizimleri ve Anton von Kenner'in yağlıboya tablosu ile, Wien (2014)
- Gesten und Gebärden in der lykischen Kunst. Humanethologische Versuche, bk. E. Dündar – Ş. Aktaş – M. Koçak – S. Erkoç (Editör), Havva İşkan'a Armağan LYKIARKHISSA Festschrift Havva İşkan İstanbul 2016) 129–163.
- Das Mithräum in Antiocheia am Orontes, Selda Baybo und Banu Yener-Marksteiner ile birlikte, Wien 2020
- J. Borchhardt'in kazı başkanlığını sürdürdü 1969 – 2000 yılları Limyra kazı kampanyaları raporları 1969-1974 yılları arasında Türk Arkeoloji Dergilerinde; 1982-2000 yılları arasında ise Kazı Sonuçları Toplantılarında yayınlanmıştır.
- J. Borchhardt için yazılmış anı kitapları:
- Fremde Zeiten. Festschrift für Jürgen Borchhardt zum sechzigsten Geburtstag am 25. Februar 1996 (Jürgen Borchhardt'in 60. Doğum Günü Anı Kitabı) dargebracht von Kollegen, Schülern und Freunden (Vol. 1-2) Blakolmer, Fritz – Krierer, Karl R. – Krinzing, Fritz – u.a. [Hrsg.]. – Wien (1996)
- Angekommen auf Ithaka: Festgabe für Jürgen Borchhardt zum 80. Geburtstag (Jürgen Borchhardt'in 80. Doğum Günü Anı Kitabı) / Editörler: Fritz Blakolmer - Martin Seyer - Hubert D. Szemethy, Wien (2016).

Mehmet Emin Başaranbilek 14.01.1945 - 21.12.2022

Mustafa H. Sayar¹

¹İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye. E-posta: mhsayar@istanbul.edu.tr ORCID: 0000-0001-6339-9002

1945 Yılında Ödemiş'te doğan Mehmet Emin Başaranbilek ilk ve ortaöğrenimini Ödemiş'te tamamladı. 1966 yılında İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eski Önasya Dilleri ve Kültürleri bölümünde başladığı üniversite eğitimini 1973 yılında Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Bölümünde bitirdi. Üniversite eğitimi sırasında 1969 yılında Ödemiş'te tanıştığı Gülsüm Hanım ile evlendi. İlk görev yeri olan Konya Müzesine 1975 yılında atandı. Aynı yıl oğlu Mehmet dünyaya geldi. 1976 yılında İstanbul Arkeoloji Müzelerine naklen atanarak Eski Şark Eserleri Müzesinde çalışmaya

başladı. Müzede arkeolog, müdür yardımcısı / müdür vekili olarak görev yaptı. Müzedeki görevi sırasında 1977 yılında Beyşehir Erbaba, 1978 yılında Kuşadası Yılaburun, 1979 yılında Bafra İkiztepe, 1980 yılında Malatya Köşkerbaba, 1981 yılında Malatya İmamoglu kazılarında heyet üyesi ve bakanlık temsilcisi olarak çalıştı. Müzecilik Seminerleri'ne eğitmen olarak katılarak deneyimlerini müzelere atanan genç meslektaşlarıyla paylaştı. 1989/1990 yılında Kanada'nın Quebec şehrinde açılan Anadolu Uygarlıklarının Görkemi sergisinde Kültür Bakanlığı temsilcisi ve küratör olarak görevlendirildi. 1994 yılında İstanbul Arkeoloji Müzelerinden emekli oldu.

1996 ile 2016 yılları arasında Çevre ve Kültür Değerlerini Koruma ve Tanıtma Vakfı Yüksek Danışma Kurulu Üyesi olarak Birgi ve Küçük Menderes Havzası Koordinatörlüğünü yürüttü. 2001 ve 2002 yıllarında İstanbul'da Vakıf Restorasyon A. Ş.de Genel Müdür olarak görev yaptı.

Mehmet Emin Başaranbilek ressam olarak İstanbul, Ankara, İzmir ve Viyana'da sergiler açtı. İstanbul, Ankara, İzmir, Selçuk, Bodrum, Paris, Trebnje, Ljubljana, Nort Hatley, Bratislava, Nurenberg, Québec, Bologna, Roma, Viyana, New York gibi kentlerde karma sergilere katıldı. Katıldığı yarışmalarda Talens Resim Büyük Ödülü (1987), Tekel Resim Ödülü (1987), DYO Resim Büyük Ödülü (1993) kazandı. Slovenya'da Uluslararası Naif Sanatçılar Toplantısı'nda Bronz Plaket (1987,1989) ve TABOR Büyük Altın Nişanı ile onurlandırıldı -otuz yılda verilen 3. Nişan- (1998). Uluslararası Naif Ressamlar Trienali'nde, Slovakya Ulusal Galerisi İnsita Uluslararası Sanat Komisyonu Üyesi olarak yer aldı (1994).

Birçok Gazetede; Evrim, Çağlıt, Yelken, Yeditepe gibi edebiyat; Art Decor, Sanatsal Mozaik ve ÇEKÜL Bülteni gibi kültür-sanat; MD/Müze Bülteni, Ege Mimarlık, Anadolu Araştırmaları gibi meslek dergilerinde ve ünlüler ansiklopedisi'nde olmak üzere öykü, şiir, kitap eleştirisi, deneme, gezi, kültür, sanat, meslek ve köşe yazıları ile biyografiler yazdı. 2017 yılında Slovenya'da Uluslararası Naif Sanat Galerisinin 50. Kuruluş yılı jübile ve çalıştay etkinliğine katılarak diploma ile onurlandırıldı. 2018 yılında Çek Cumhuriyetinde Lysice'de diploma ile onurlandırıldı.

Mehmet Emin Başaranbilek ailesiyle. Mehmet Emin Başaranbilek Birgi'deki evinde

“İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nden Seçme Eserler Boyama Kitabı (1985)

“Birgi'ye bakmak...” adlı deneme kitabı (2012) ve “Lübbey Kışlağı ve Lübbey Camisi” adlı araştırma kitabı (2015) yayımlandı.

2000 yılından beri Birgi/Ödemiş'te yaşamakta olan Mehmet Emin Başaranbilek naif resimleri ve uluslararası başarılarıyla bir ressam, emekli olduktan sonra yerleştiği memleketi Birgi'nin ve benzeri tarihi dokuların korunmasına ömrünü adanmış samimi bir çevreci olarak anılacaktır. Resimlerinin yanısıra , arkeoloji ve tarihi çevre konularında yazdığı yazılarıyla her zaman hatırlanacak olan Başaranbilek Küçük Menderes havzasında yapılan tüm tarihi araştırmaların ve tarihi çevrenin korunmasına yönelik belgeleme çalışmalarının da en büyük destekçisiydi. Mehmet Emin Başaranbilek İstanbul Arkeoloji Müzelerinden mesai arkadaşı olan bu satırların yazarı ve kendisini tanımış olan herkes tarafından her zaman gülen yüzü, misafirperverliği ve yardımseverliği ile hatırlanacaktır.

Pamphylia ve Arkeoloji ile Dolu bir Yaşam: Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu 1943 - 2019

Sedef okay-Kepe¹ , Aşkım dzizbay²

¹Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye. E-posta: mailto:cokays@istanbul.edu.tr

²Do. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji Ana Bilim Dalı, İstanbul, Türkiye. E-posta: aozdzizbay@istanbul.edu.tr

Klasik Arkeoloji biliminin ve Üniversitemizin kıymetli hocalarından Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu, 14 Mayıs 1943 yılında İskenderun'da doğmuş; 1954-1960 yılları arasında İstanbul Erkek Lisesi'nde, 1960-1965 yıllarında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Kürsüsü'nde okumuştur. 1965-1968 yıllarında DAAD bursuyla gittiği Almanya Marburg ve Heidelberg Üniversitelerinde Klasik Arkeoloji üzerine eğitimler almıştır. Kendisi 1970 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Klasik Arkeoloji Kürsüsü'nde Asistan olarak göreve başlar. 1983'te Doçent, 1989'da ise Profesör olur. Ayrıca, 1990-1991 yıllarında Justus-Liebig-Universität Giessen (Almanya)'de misafir profesör olarak da görev almıştır.

Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu, Arkeoloji biliminin mutfağı sayılabilecek kazılara öğrencilik yıllarından itibaren katılmıştır. 1961-1985 yılları arasında Tilmen Höyük, Gedikli Kara Höyük, Side, Perge, Kremna, Seleukeia Kazılarında öğrenci ve kazı ekip üyesi olarak bulunmuş, 1986-1988 yılları arasında ise Termessos Yüzeysel Araştırmasının başkanlığı yapmıştır. 1983 yılında, Antalya Bölgesi Arkeoloji Araştırmaları Merkezi Müdürü olmuş; 1985-2011 arasında Perge Kazısı'na üçüncü jenerasyon olarak Başkanlık görevini üstlenmiştir.

Abbasoğlu akademik çalışmalarının yanı sıra idari görevlerde de bulunmuştur. 1986-1994 arasında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekan Yardımcılığı ve 1989-1995 yıllarında Yönetim Kurulu üyeliği görevlerini yerine getirmiştir. 1990-2004 yıllarında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu üyesi olmuştur. 1993 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı Başkanı, 2000-2002 yıllarında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölüm Başkanı, 2002 yılından emekliliğine kadar aynı fakültede Arkeoloji Bölüm Başkanı olarak önemli görevler üstlenmiştir. Ayrıca 2000-2007 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Senatörlüğüne atanmıştır. 1990-2007 ise Kültür Bakanlığı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Antalya Bölgesi Üyesi ve Başkanı olarak görev almıştır.

Mesleki kuruluş üyelikleri ise sırasıyla; 1987-1994 yıllarında Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yönetim Kurulu Üyesi, 1989'da Alman Arkeoloji Enstitüsü (Berlin) Muhabir Üyeliği, Türk Alman Kültür İşleri Kurulu Üyeliği, Ernst-Kirsten Gesellschaft (Stuttgart) Tarihi Coğrafya Araştırmaları Derneği Türkiye Kurucu Üyeliğidir. 1990 yılında ARIT (Türk-Amerikan İlmî Araştırmalar Enstitüsü Derneği) üyesi ve başkanıdır. 1992 yılından itibaren Türkiye ICOMOS Milli Komitesi Üyeliği, Türk Eski Çağ Bilimleri Enstitüsü Derneği Kurucu Üyesi ve As Başkanlığı yapmış, aynı enstitünün 2012-2019 yılları arasında başkanlığını üstlenmiştir. İstanbul Erkek Liseliler Derneği üyeliği yapmıştır. 1994 yılında DAAD'liler Derneği üyesi olmuştur. 1996'te Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurulu, Türk Tarih Kurumu Muhabir üyesi, 1999'ta Avusturya Arkeoloji Enstitüsü muhabir üyesi olmuştur. 2000-2003 yıllarında Taç Vakfı Bilimsel Danışma Kurulu Üyesi ve aynı kuruluşta 2003 yılında Şeref Üyesi olmuştur. 2001'de T.C. Tarihi Kentler Birliği Danışma Kurulu Üyeliği, 2003'te Kültür Bilincini Geliştirme Vakfı Kurucu Üyeliği ve 2004'te Societas Anatolica-Paris Bilim Kurulu Üyeliği yapmıştır.

Hocamız Prof. Dr. Halûk Abbasoğlu'nun çeşitli üyelikler ve yöneticilik görevleriyle çok yoğun geçen yaşamında derslerinin ayrı bir yeri vardı. Arkaik Dönem mimarisi, heykeltraşlığı, sanatı, Hellenistik Dönem heykeltraşlığı ve mimarisi derslerini emekli olana dek devam ettirdi. Lisansüstü derslerinde ise daha çok antik dünyanın sosyal hayatına, antik çağ teknolojileri üzerine verdiği derslere odaklanmayı tercih etmişti.

Kendisinin 1965 yılında mezun olurken sunduğu bitirme tezi “*Side Büyük Hamamı*” başlığını taşıyordu. İlk defa 1962 yılı Side kazısında kendisine “vazife olarak” verilen bir yapının 1963 ve 1964 yıllarındaki kazı çalışmalarının ardından ortaya çıkan bu tez, Dr. Nuşin Asgari, Jale İnan ve Aşkırdil Akarca tarafından onaylanmış olup, Fakültemiz Genel Kitaplığında 3894 numara ile kayıtlıdır.

1976 yılında hazırladığı “*Perge Roma Devri Mimarisinde Arşitravların Soffit Bezemeleri*” başlıklı Doktora tezi ise 1993 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanmıştır. Hocamız bu çalışmasında da o zamana kadar pek de fazla çalışmanın yapılmadığı bir konuyu, son derece hassas belgeleme ve tarihlendirme önerileriyle sunmuştur. En anıtsal çalışmalarından biri ise “*Pamphylia Roma Devri Hamamları*” başlıklı Doçentlik tezidir. Tezinin Giriş kısmında belirtilen, “*Kanımcıca, zamanımızda arkeolojinin görevi artık değişmiştir. Eski çağlara ait bilgilerimizi, bugün için faydalı ve kullanılabilir hale getirmek gereklidir. Ayrıca, yalnız sanat değeri olan eserleri övgüyle sergilemek ve incelemek değil, aynı zamanda günlük yaşamın her alanında kullanılan alet ve gereçlerle, eskinin günlük hayatı önemlidir*” ifadesi 1982 yılında kaleme alınmıştır. Bundan sonra da araştırma hayatı, tıpkı derslerinde olduğu gibi antik çağ insanların sosyal yaşamına yönelik olarak gelişmiştir.

Perge Kazısı’nı devralmasının ardından 1989 yılında yenilikçi bir bakış açısıyla kentlin konut mekanlarında kazı çalışmaları başlatır. Bu çalışmaların önemini Hocamızın yakın dostu rahmetli Güven Hoca (Arsebük) şu sözlerle ifade eder:

“Haluk Bey, son zamanlarda, son altı-yedi yıldır halkın oturduğu mahalleyi kazıyor. Halkın oturduğu mahallede Apollon heykeli çıkmaz. Halkın oturduğu mahallede büyük Zeus’un altarı çıkmaz. Ne çıkar? Ev çıkar. Hela çıkar. Helanın yanında mutfak çıkar. Öbür tarafta silo çıkar. Yani Perge kazısının Klasik Arkeoloji açısından bence son zamanlardaki en büyük önemi halka inmesidir. Yani halka yönelik arkeolojiyle ortaya çıkmasıdır. Halka inmesi demekle, bizim solcuların kullandığı anlamda kullanmıyorum “halk”ı. Yani normal yaşam düzeyindeki konut alanlarının incelenmesi açısından diyorum.” (Erdur -Duru 2003: 282).

1989-1999 yılları arasında Perge’nin doğusundaki bir *insulalık* bir alanda yürütülen kazı çalışmalarıyla MS.4-7.yy.lar arasında kullanıldığı anlaşılan, döneminin olasılıkla yönetici sınıfından kişilerin yaşamış olduğu konutlar açığa çıkarılmıştır. Peristyl avlulu, tören salonlu mekânlara sahip en az üç ev ve buradaki buluntular iki doktora ve iki yüksek lisans tezine konu olmuş, zamanının öncü çalışmalarıdır. 1990’lı yıllarda, şimdikininkine aksine, ülkemizde yürütülen kazılarda geç dönem konutlarına eğilen başkaca kazılar çok azdı; yine geç dönem seramikleri de henüz yaygın bir şekilde çalışılmamaktadır. Böylece Halûk Hoca, mesleğine duyduğu saygı ve bilinçle attığı bu adım sonucunda Türkiye arkeolojisinde ilklerin yetişmesini sağlamıştır.

Konut mekânlarının yanı sıra 1997-2011 yılları boyunca kentin batı nekropolisinde yürüttüğü kazı çalışmaları, Anadolu antik kentlerinde var olan Roma Dönemi mezar mimarisi repertuarının neredeyse hepsine sahip, konteks açısından oldukça zengin mezar yapılarının açığa çıkmasını sağlamıştır. Perge nekropolisleri kentin çeşitli gelir seviyesinden bireylerin kentin yakın çevresi ile İtalya, Yunanistan, Levant gibi coğrafyalardaki çağdaşlarıyla da etkileşim içinde olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle bu mezarlardan biri, üzerinde betimlenen Dionysos'un hayatından sahnelerin yer aldığı yüksek kabartmalı teknesi ve sahiplerinin portrelerinin bulunduğu kapağıyla birlikte bir mezar yapısı içinde saptanmıştır. Attika Pentelikon mermerinden yapılmış ve ithal edilmiş olan lahit, türü içinde in situ durumda saptanmış ilk örnek olmasıyla da önem arz etmektedir.

O'nun bir başka önemli hamlesi de, 1994-2004, 2008 yıllarında Prof. Dr. Wolfram Martini ile birlikte yürüttüğü *Roma İmparatorluk Dönemi Öncesi Perge Projesi*'dir. Bu projede eski dostu Prof. Martini ile birlikte, özellikle Hitit metinlerinde bahsi geçen Parha'nın gerçekliğini sorgulamak hedeflenmiştir. 10 yıl süren sondaj ağırlıklı kazılarla Parha'ya ait doğrudan veriler bulunamasa da, yerleşmenin Kalkolitik Dönem'e kadar inen geçmişi anlaşılmıştır. Pamphylia Bölgesi'nde Karain, Belbaşı gibi iyi bilinen prehistorik merkezlerin varlığına karşın Perge'nin Kalkolitik Dönem'den itibaren neredeyse kesintisiz yerleşimi, bölge arkeolojisine yeni açılımların ve kanıtların sunulmasını da sağlamıştır.

Uzun yıllar birlikte çalışma onuruna eriştiğimiz Hocamız Prof. Dr. Halûk Abbasoğlu, kuşkusuz sadece yukarıda sayılan akademik ve idari alanlardaki başarılı faaliyetleri ile anlatılamaz. Kendisinin tanıdığı herkes tarafından fark edilen ve bizler tarafından daima örnek alınan tarafı, insana insan olduğu için verdiği koşulsuz değerdi. Bu özelliğinin doğal bir sonucu, hayran olunacak nezaketi ve yardım severliğiydi. Özellikle hak ettiğine inandığı her öğrencisinin yolunu açmış, desteklemiş, yardımını esirgememiştir. Kendisi "erdem" in nasıl olması gerektiğini yaşamıyla adeta ortaya koymuştur. Kişiliğine işlemiş yol gösterici eğitmen karakteri, biz öğrencileri için daima aydınlık bir yol oluşturmuştur. Hocamızın yetiştirdiği öğrencilerinin birçok üniversitede başarılı konumlarda bulunması, emeklerinin boşa gitmediğinin kanıtıdır. Hocamız hayatına dokunulanlar tarafından daima büyük bir özlem, saygı ve içten bir sevgiyle hatırlanacaktır.

Haluk Abbasoğlu'nun Yayınları

Kitap

Perge Roma Devri Mimarisinde Arşitravların Soffit Bezemeleri: Tipolojik Yönden Bir İnceleme, Türk Tarih Kurumu, 1994.

Kitap İçinde Bölüm

- “Anadolu’da Antik Çağ’da Konut”, Tarihten Günümüze Anadolu’da Konut ve Yerleşme, İstanbul, 1996, 395.
- “Antiquity Dwellings in Anatolia”, Housing and Settlement in Anatolia, A Historical Perspective, İstanbul, 1996, 395-404.
- “Hamam”, Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, 2. Cilt, İstanbul, 1997, s. 750-751.
- “Perge Kazıları”, Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi, Ed.:Oktay Belli, Ankara, 2000, s. 241-247.
- “Side Kazıları”, Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi, Ed.:Oktay Belli, Ankara, , 2000, 235-240.
- “Seleukeia (?) – Lyrbe Kenti Kurtarma Kazısı”, Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi, Ed.:Oktay Belli, Ankara, 2000, 248-250.
- “The Side Excavations”, Istanbul University’s Contributions to Archaeology in Turkey, İstanbul, 2001, 206-210.
- “The Perge Excavations”, Istanbul University’s Contributions to Archaeology in Turkey, İstanbul, 2001, 211-216.
- “Rescue Excavations in Seleukeia (?) - Lyrbe”, Istanbul University’s Contributions to Archaeology in Turkey, İstanbul, 2001, 217.
- “Ord. Prof. Dr. Arif Müfid Mansel”, Anadolu Araştırmaları XVI, 2002, 1-8.
- “Zur Geschichte der Ausgrabungen in Perge”, Die Akropolis von Perge I, Ed.: H. Abbasoğlu- W. Martini, Mainz, 2003, 1-12.
- “Eski Yunan’da Yıkanma”, Archaeological Essays in Honour of Homo Amatus: Güven Arsebük İçin Armağan Yazılar, Ed. M. Özbaşaran-O.Tanıncı-A.Boratav, İstanbul, Ege Yayınları, 2003, 1-8.
- “Pamphylia Hamamları: Plan Açısından bir Değerlendirme”, Festschrift für Fahri Işık, 60. Yaşında Fahri Işık’a Armağan: Anadolu’da Doğdu, İstanbul, 2004, 1-9.
- “Antik Nicaea’dan Günümüze Kalanlar”, Tarih Boyunca İznik, İstanbul, İş Bankası Yayınları, 2004, 189-197. (İnci Delemen ile birlikte)
- Cumhuriyetimizin 80. Kuruluş Yıldönümü Anı Kitabı, Arkeoloji Bölümü Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı “Ekrem Akurgal ve Arkeoloji” Konulu Konferanslar, 03-04 Kasım 2003, Ankara, Ankara Üniversitesi Yayınevi, 2004, 393-395 .
- “Par-ha-a’dan Perge’ye”, Vita: Belkis Dinçol ve Ali Dinçol’a Armağan, Ed. M. Alparslan v.d., İstanbul, 2007, 21-22.
- “Perge’den bir bütün olarak Herakles Heykeli”, Tarhan Armağanı, M. Taner Tarhan’a Sunulan Makaleler, İstanbul 2013, 1-12. (Buket Akçay-Güven ile birlikte)

Makale

- “1986 yılı Termessos yüzey araştırmaları”, V. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 1, 1987, 213-230.
- “Perge Kazısı 1988 Yılı çalışma Raporu”, Höyük 1, 1988, 121-125.
- “Perge Kazısı 1988 Yılı Önraporu”, 11. Kazı Sonuçları Toplantısı-II, 1990, s. 211-227.
- “Neue Forschungen in Termessos”, Akten des XIII. Internationalen Kongresses für klassische Archaeologie, Berlin, 1988, 498.
- “Antik Termessos kenti ve çevresindeki epigrafya araştırmaları”, VIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 1990, 209-214. (Bülent İplikçioğlu ile birlikte)

- “Perge Kazısı 1993 ve 1994 Yılları Ön Raporu”, 17. Kazı Sonuçları Toplantısı -II, 1996, 107-121.
- “Perge Akropolisinde 1994 Yılında Yapılan Çalışmalar”, 17. Kazı Sonuçları Toplantısı- 2, 1996: 121-127. (Wolfram Martini ile birlikte)
- “Perge Akropolisinde 1995 Yılında Yapılan Çalışmalar”, 18. Kazı Sonuçları Toplantısı-2, 1997: 51-63. (Wolfram Martini ile birlikte)
- “Perge Akropolisinde 1996 Yılında Yapılan Çalışmalar”, 19. Kazı Sonuçları Toplantısı-2, 1998: 93-105. (Wolfram Martini ile birlikte)
- “Perge Kazısı 1996 Yılı Ön Raporu”, XIX. Kazı Sonuçları Toplantısı, 2, 1998, 81-91.
- “Archaeology-Cultural Tourism Relationship in Turkey”, IV. Turkish-Austrian Management Seminar, Archeology and Management of Cultural Tourism, Istanbul October 1995”, İstanbul 1998,15-20. (İnci Delemen ile birlikte)
- “Perge Akropolisinde 1997 Yılında Yapılan Çalışmalar” 20. Kazı Sonuçları Toplantısı-II, 1999, s. 179-194. (Wolfram Martini ile birlikte)
- “Perge Kazısı 1995 Yılı Ön Raporu”, 18. Kazı Sonuçları Toplantısı, 2, 1997, 41-50.
- “The Founding of Perge and Its Development in the Hellenistic and Roman Periods” Urbanism in Western Asia Minor, Ed.: D. Parrish, Journal of Roman Archaeology, Supplementary Series 45, 2001, 172-188.
- “Perge 2002”, Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri, 2003-1, 30-33.
- “Perge 2003”, Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri, 2004-2, 45-48.
- “Pamphylia’nın Yüce Kenti: Perge”, Toplumsal Tarih, 125, 2004, 88-91.
- “2004 Yılı Perge Kazı ve Onarım Çalışmaları”, Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri, 2005-3, 67-73.
- “Perge 2005”, Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri, 2006-4, 47-51.
- “Perge”, Byzas 3, Stadtgrabungen und Stadtforschungen im westlichen Kleinasien, 2006, 289-301.
- “Perge 2006”, Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri, 2007-5, 54-58.
- “Perge 2007”, Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri, 2008-6, 58-62.
- “Perge 2008”, Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri, 2009-7, 61-69.
- “Perge 2009”, Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri, 2010-8, 73-80.
- “Perge 2011”, Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri, 2012-10, 82-87 .

Editörlük

Die Akropolis von Perge, Survey und Sondagen 1994-1997, Band 1, Mainz, 2003. (Wolfram Martini ile birlikte)

Kaynakça/References

Erdur,O. - Durur,G., “Yeni Arkeoloji”den ‘Türkiye’de Elestri’ye: Güven Arsebük ile Bir Söyleşi”, Arkeoloji: Niye? Nasıl? Ne için?, İstanbul, Ege Yay., 2003, 275-289.

TANIM

Anadolu Araştırmaları – Anatolian Research, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin yayınıdır. Açık erişimli, hakemli, yılda iki kere Haziran ve Aralık ayında yayınlanan uluslararası bilimsel bir dergidir. 1955 yılında kurulmuştur. Dergiye yayınlanması için gönderilen bilimsel makaleler Türkçe, İngilizce, Almanca, Fransızca ya da İtalyanca olmalıdır.

AMAÇ VE KAPSAM

Anadolu Araştırmaları – Anatolian Research, uluslararası yayın standartlarına uygun yüksek kalitede makaleler yayınlamak bilimsel bilginin yayılmasına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Anadolu Araştırmaları – Anatolian Research, Prehistorik çağlardan, Geç Antik Çağ'a uzanan süreçte Anadolu ve ilişkili bölgeleri inceleyen Eskiçağ Tarihi, Arkeoloji, Sanat Tarihi, Mimarlık Tarihi, Antropoloji, Epigrafi, Nüsmatik, Tarihi Coğrafya ve Arkeometri çalışmalarını kapsar.

EDİTORYAL POLİTİKALAR VE HAKEM SÜRECİ

Yayın Politikası

Dergiye yayınlanmak üzere gönderilen makalelerin içeriği derginin amaç ve kapsamı ile uyumlu olmalıdır. Dergi, orijinal araştırma niteliğindeki yazıları yayınlamaya öncelik vermektedir.

Genel İlkeler

Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirilmediği ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir.

Ön değerlendirmeyi geçen yazılar iThenticate intihal tarama programından geçirilir. İntihal incelemesinden sonra, uygun makaleler Editör tarafından orijinaliteleri, metodolojileri, makalede ele alınan konunun önemi ve derginin kapsamına uygunluğu açısından değerlendirilir.

Bilimsel toplantılarda sunulan özet bildirimler, makalede belirtilmesi koşulu ile kaynak olarak kabul edilir. Editör, gönderilen makale biçimsel esaslara uygun ise, gelen yazıyı yurtiçinden ve / veya yurtdışından en az iki hakemin değerlendirmesine sunar, hakemler gerek gördüğü takdirde yazıda istenen değişiklikler yazarlar tarafından yapıldıktan sonra yayınlanmasına onay verir.

Makale yayınlanmak üzere dergiye gönderildikten sonra yazarlardan hiçbirinin ismi, tüm yazarların yazılı izni olmadan yazar listesinden silinemez ve yeni bir isim yazar olarak eklenemez ve yazar sırası değiştirilemez. Yayına kabul edilmeyen makale, resim ve fotoğraflar yazarlara geri gönderilmez.

Açık Erişim İlkesi

Dergi açık erişimlidir ve derginin tüm içeriği okura ya da okurun dahil olduğu kuruma ücretsiz olarak sunulur. Okurlar, ticari amaç haricinde, yayıncı ya da yazardan izin almadan dergi makalelerinin tam metnini okuyabilir, indirebilir, kopyalayabilir, arayabilir ve link sağlayabilir. Bu BOAI açık erişim tanımıyla uyumludur.

Derginin açık erişimli makaleleri Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) olarak lisanslıdır.

Telif Hakkında

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) olarak lisanslıdır. CC BY-NC 4.0 lisansı, eserin ticari kullanım dışında her boyut ve formatta paylaşılmasına, kopyalanmasına, çoğaltılmasına ve orijinal esere uygun şekilde atıfta bulunmak kaydıyla yeniden düzenleme, dönüştürme ve eserin üzerine inşa etme dâhil adapte edilmesine izin verir.

İşleme Ücreti

Derginin tüm giderleri İstanbul Üniversitesi tarafından karşılanmaktadır. Dergide makale yayını ve makale süreçlerinin yürütülmesi ücrete tabi değildir. Dergiye gönderilen ya da yayın için kabul edilen makaleler için işleme ücreti ya da gönderim ücreti alınmaz.

Hakem Süreci

Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirmede olmayan ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir. Gönderilen ve ön kontrolü geçen makaleler iThenticate yazılımı kullanılarak intihal için taranır. İntihal kontrolünden sonra, uygun olan makaleler baş editör tarafından orijinallik, metodoloji, işlenen konunun önemi ve dergi kapsamı ile uyumluluğu açısından değerlendirilir. Baş editör, makaleleri, yazarların etnik kökeninden, cinsiyetinden, uyruğundan, dini inancından ve siyasi felsefesinden bağımsız olarak değerlendirir. Yayına gönderilen makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakem değerlendirmesinden geçmelerini sağlar.

Seçilen makaleler en az iki ulusal/uluslararası hakeme değerlendirmeye gönderilir; yayın kararı, hakemlerin talepleri doğrultusunda yazarların gerçekleştirdiği düzenlemelerin ve hakem sürecinin sonrasında baş editör tarafından verilir.

Hakemlerin değerlendirmeleri objektif olmalıdır. Hakem süreci sırasında hakemlerin aşağıdaki hususları dikkate alarak değerlendirmelerini yapmaları beklenir.

- Makale yeni ve önemli bir bilgi içeriyor mu?
- Öz, makalenin içeriğini net ve düzgün bir şekilde tanımlıyor mu?
- Yöntem bütünlüklü ve anlaşılır şekilde tanımlanmış mı?
- Yapılan yorum ve varılan sonuçlar bulgularla kanıtlanıyor mu?
- Alandaki diğer çalışmalara yeterli referans verilmiş mi?
- Dil kalitesi yeterli mi?

Hakemler, gönderilen makalelere ilişkin tüm bilginin, makale yayınlanana kadar gizli kalmasını sağlamalı ve yazar tarafında herhangi bir telif hakkı ihlali ve intihal fark ederlerse editöre raporlamalıdır. Hakem, makale konusu hakkında kendini vasıflı hissetmiyor ya da zamanında geri dönüş sağlaması mümkün görünmüyorsa, editöre bu durumu bildirmeli ve hakem sürecine kendisini dahil etmemesini istemelidir.

Değerlendirme sürecinde editör hakemlere gözden geçirme için gönderilen makalelerin, yazarların özel mülkü olduğunu ve bunun imtiyazlı bir iletişim olduğunu açıkça belirtir. Hakemler ve yayın kurulu üyeleri başka kişilerle makaleleri tartışamazlar. Hakemlerin kimliğinin gizli kalmasına özen gösterilmelidir.

YAYIN ETİĞİ VE İLKELER

Anadolu Araştırmaları – Anatolian Research, yayın etiğinde en yüksek standartlara bağlıdır ve Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve World Association of Medical Editors

(WAME) tarafından yayınlanan etik yayıncılık ilkelerini benimser; Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing başlığı altında ifade edilen ilkeler için: <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

Gönderilen tüm makaleler orijinal, yayınlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmamalıdır. Her bir makale editörlerden biri ve en az iki hakem tarafından çift kör değerlendirmeden geçirilir. İntihal, duplikasyon, sahte yazarlık/inkar edilen yazarlık, araştırma/ veri fabrikasyonu, makale dilimleme, dilimleyerek yayın, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir.

Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dahildir.

Araştırma Etiği

Anadolu Araştırmaları – Anatolian Research araştırma etiğinde en yüksek standartları gözetir ve aşağıda tanımlanan uluslararası araştırma etiği ilkelerini benimser. Makalelerin etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır.

- Araştırmanın tasarlanması, tasarımın gözden geçirilmesi ve araştırmanın yürütülmesinde, bütünlük, kalite ve şeffaflık ilkeleri sağlanmalıdır.
- Araştırma ekibi ve katılımcılar, araştırmanın amacı, yöntemleri ve öngörülen olası kullanımları; araştırmaya katılımın gerektirdikleri ve varsa riskleri hakkında tam olarak bilgilendirilmelidir.
- Araştırma katılımcılarının sağladığı bilgilerin gizliliği ve yanıt verenlerin gizliliği sağlanmalıdır. Araştırma katılımcıların özerkliğini ve saygınlığını koruyacak şekilde tasarlanmalıdır.
- Araştırma katılımcıları gönüllü olarak araştırmada yer almalı, herhangi bir zorlama altında olmamalıdır.
- Katılımcıların zarar görmesinden kaçınılmalıdır. Araştırma, katılımcıları riske sokmayacak şekilde planlanmalıdır.
- Araştırma bağımsızlığıyla ilgili açık ve net olunmalı; çıkar çatışması varsa belirtilmelidir.
- Deneysel çalışmalarda, araştırmaya katılmaya karar veren katılımcıların yazılı bilgilendirilmiş onayı alınmalıdır. Çocukların ve vesayet altındakilerin veya tasdiklenmiş akıl hastalığı bulunanların yasal vasisinin onayı alınmalıdır.
- Çalışma herhangi bir kurum ya da kuruluştaki gerçekleştirilecekse bu kurum ya da kuruluştan çalışma yapılacağına dair onay alınmalıdır.
- İnsan ögesi bulunan çalışmalarda, “yöntem” bölümünde katılımcılardan “bilgilendirilmiş onam” alındığının ve çalışmanın yapıldığı kurumdan etik kurul onayı alındığı belirtilmesi gerekir.

Yazarların Sorumluluğu

Makalelerin bilimsel ve etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır. Yazar makalenin orijinal olduğu, daha önce başka bir yerde yayınlanmadığı ve başka bir yerde, başka bir dilde yayınlanmak üzere değerlendirmede olmadığı konusunda teminat sağlamalıdır. Uygulamadaki telif kanunları ve anlaşmaları gözetilmelidir. Telif hakkı materyaller (örneğin tablolar, şekiller veya büyük alıntılar) gerekli izin ve teşekkürle kullanılmalıdır. Başka yazarların, katkıda bulunanların çalışmaları ya da yararlanılan kaynaklar uygun biçimde kullanılmalı ve referanslarda belirtilmelidir.

Gönderilen makalede tüm yazarların akademik ve bilimsel olarak doğrudan katkısı olmalıdır, bu bağlamda “yazar” yayınlanan bir araştırmanın kavramsallaştırılmasına ve dizaynına, verilerin elde edilmesine, analizine ya da yorumlanmasına belirgin katkı yapan, yazının yazılması ya da bunun içerik açısından eleştirel biçimde gözden geçirilmesinde görev yapan birisi olarak görülür. Yazar olabilmenin diğer koşulları ise, makaledeki çalışmayı planlamak veya icra etmek ve / veya revize etmektir. Fon sağlanması, veri toplanması ya da araştırma grubunun genel süpervizyonu tek başına yazarlık hakkı kazandırmaz. Yazar olarak gösterilen tüm bireyler sayılan tüm ölçütleri karşılamalıdır ve yukarıdaki ölçütleri karşılayan her birey yazar olarak gösterilebilir. Yazarların isim sıralaması ortak verilen bir karar olmalıdır. Tüm yazarlar yazar sıralamasını **Telif Hakkı Anlaşması Formunda** imzalı olarak belirtmek zorundadırlar.

Yazarlık için yeterli ölçütleri karşılamayan ancak çalışmaya katkısı olan tüm bireyler “teşekkür / bilgiler” kısmında sıralanmalıdır. Bunlara örnek olarak ise sadece teknik destek sağlayan, yazıma yardımcı olan ya da sadece genel bir destek sağlayan, finansal ve materyal desteği sunan kişiler verilebilir.

Bütün yazarlar, araştırmanın sonuçlarını ya da bilimsel değerlendirmeyi etkileyebilme potansiyeli olan finansal ilişkiler, çıkar çatışması ve çıkar rekabetini beyan etmelidirler. Bir yazar kendi yayınlanmış yazısında belirgin bir hata ya da yanlışlık tespit ederse, bu yanlışlıklara ilişkin düzeltme ya da geri çekme için editör ile hemen temasa geçme ve iş birliği yapma sorumluluğunu taşır.

Editör ve Hakem Sorumlulukları

Baş editör, makaleleri, yazarların etnik kökeninden, cinsiyetinden, uyruğundan, dini inancından ve siyasi felsefesinden bağımsız olarak değerlendirir. Yayına gönderilen makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakem değerlendirmesinden geçmelerini sağlar. Gönderilen makalelere ilişkin tüm bilginin, makale yayınlanana kadar gizli kalacağını garanti eder. Baş editör içerik ve yayının toplam kalitesinden sorumludur. Gereğinde hata sayfası yayınlamalı ya da düzeltme yapmalıdır.

Baş editör; yazarlar, editörler ve hakemler arasında çıkar çatışmasına izin vermez. Hakem atama konusunda tam yetkiye sahiptir ve dergide yayınlanacak makalelerle ilgili nihai kararı vermekle yükümlüdür.

Hakemlerin araştırma ile ilgili, yazarlarla ve/veya araştırmanın finansal destekçileriyle çıkar çatışmaları olmamalıdır. Değerlendirmelerinin sonucunda tarafsız bir yargıya varmalıdırlar.

Gönderilmiş yazılara ilişkin tüm bilginin gizli tutulmasını sağlamalı ve yazar tarafında herhangi bir telif hakkı ihlali ve intihal fark ederlerse editöre raporlamalıdırlar. Hakem, makale konusu hakkında kendini vasıflı hissetmiyor ya da zamanında geri dönüş sağlaması mümkün görünmüyorsa, editöre bu durumu bildirmeli ve hakem sürecine kendisini dahil etmemesini istemelidir.

Değerlendirme sürecinde editör hakemlere gözden geçirme için gönderilen makalelerin, yazarların özel mülkü olduğunu ve bunun imtiyazlı bir iletişim olduğunu açıkça belirtir. Hakemler ve yayın kurulu üyeleri başka kişilerle makaleleri tartışamazlar. Hakemlerin kimliğinin gizli kalmasına özen gösterilmelidir. Bazı durumlarda editörün kararıyla, ilgili hakemlerin makaleye ait yorumları aynı makaleyi yorumlayan diğer hakemlere gönderilerek hakemlerin bu süreçte aydınlatılması sağlanabilir.

YAZILARIN HAZIRLANMASI

Dil

Dergide Türkçe, İngilizce, Almanca, Fransızca ve İtalyanca makaleler yayınlanır. Gönderilen makalelerde makale dilinde öz, İngilizce öz ve İngilizce geniş özet olmalıdır. Ancak makale İngilizce ise, İngilizce geniş özet istenmez.

Yazıların Hazırlanması ve Yazım Kuralları

Aksi belirtilmedikçe gönderilen yazılarla ilgili tüm yazışmalar ilk yazarla yapılacaktır. Makale gönderimi online olarak <https://dergipark.org.tr/en/pub/iuanadolu> sayfasından erişilen <http://dergipark.gov.tr/login> üzerinden yapılmalıdır. Gönderilen yazılar, makale türünü belirten ve makaleyle ilgili detayları içeren (bkz: Son Kontrol Listesi) Kapak Sayfası; yazının elektronik formunu içeren Microsoft Word 2003 ve üzerindeki versiyonları ile yazılmış elektronik dosya ve tüm yazarların imzaladığı Telif Hakkı Anlaşması Formu eklenerek gönderilmelidir.

1. Yazılar Makale Şablonu kullanılarak hazırlanmalıdır. Makale ana metninde, çift taraflı kör hakemlik süreci gereği, yazarın / yazarların kimlik bilgileri yer almamalıdır.
2. Yayınlanmak üzere gönderilen makale ile birlikte yazar bilgilerini içeren Kapak Sayfası gönderilmelidir. Kapak Sayfasında, makalenin başlığı, yazar veya yazarların bağlı oldukları kurum ve unvanları, kendilerine ulaşılabilecek adresler, cep, iş ve faks numaraları, ORCID ve e-posta adresleri yer almalıdır (bkz. Son Kontrol Listesi).
3. Giriş bölümünden önce 120-200 kelimelik çalışmanın kapsamını, amacını, ulaşılan sonuçları ve kullanılan yöntemi kaydeden makale dilinde öz ve İngilizce öz ile 600-800 kelimelik İngilizce geniş özet yer almalıdır. Makale İngilizce ise İngilizce geniş özet istenmez. Özlerin altında çalışmanın içeriğini temsil eden, 5'er adet anahtar kelime yer almalıdır.
4. Çalışmaların başlıca şu unsurları içermesi gerekmektedir: Makale dilinde başlık, öz ve anahtar kelimeler; İngilizce başlık, öz ve anahtar kelimeler; geniş özet, ana metin bölümleri, kaynaklar, tablolar ve şekiller.

Makale Türleri

Araştırma Makaleleri: Orijinal araştırma makaleleri derginin kapsamına uygun konularda önemli, özgün bilimsel sonuçlar sunan araştırmaları raporlayan yazılardır. Orijinal araştırma makaleleri, Öz, Anahtar Kelimeler, İngilizce Geniş Özet, Giriş, Yöntem, Bulgular, Tartışma, Sonuçlar, Kaynaklar bölümlerinden ve Tablo, Grafik ve Şekillerden oluşur.

Öz: Makale dilinde başlık ve İngilizce başlık öz'lerin üzerinde yer almalıdır. Araştırma yazılarında Türkçe ve İngilizce özetler 120-200 kelime arasında olmalı ve çalışmanın amacı, yöntemi, ana bulguları ve sonuçlarını ifade etmelidir. Ayrıca Türkçe, Almanca, Fransızca ya da İtalyanca makaleler için özetlerden sonra 600-800 kelimelik İngilizce geniş özet de yer almalıdır.

Giriş: Giriş bölümünde konunun önemi, tarihçe ve bugüne kadar yapılmış çalışmalar, hipotez ve çalışmanın amacından söz edilmelidir. Hem ana hem de ikincil amaçlar açıkça belirtilmelidir. Sadece gerçekten ilişkili kaynaklar gösterilmeli ve çalışmaya ait veri ya da sonuçlardan söz edilmemelidir. Giriş bölümünün sonunda çalışmanın amacı, araştırma soruları veya hipotezler yazılmalıdır.

Yöntem: Yöntem bölümünde, veri kaynakları, çalışmaya katılanlar, ölçekler, görüşme/değerlendirmeler ve temel ölçümler, yapılan işlemler ve istatistiksel yöntemler yer almalıdır. Yöntem bölümü, sadece çalışmanın planı ya da protokolü yazılırken bilinen bilgileri içermelidir; çalışma sırasında elde edilen tüm bilgiler bulgular kısmında verilmelidir.

Bulgular: Ana bulgular istatistiksel verilerle desteklenmiş olarak eksiksiz verilmeli ve bu bulgular uygun tablo, grafik ve şekillerle görsel olarak da belirtilmelidir. Bulgular yazıda, tablolarda ve şekillerde mantıklı bir sırayla önce en önemli sonuçlar olacak şekilde verilmelidir. Tablo ve şekillerdeki tüm veriyi yazıda vermemeli, sadece önemli noktaları vurgulanmalıdır.

Tartışma: Tartışma bölümünde o çalışmadan elde edilen veriler, kurulan hipotez

doğrultusunda hipotezi destekleyen ve desteklemeyen bulgular ve sonuçlar irdelenmeli ve bu bulgu ve sonuçlar literatürde bulunan benzeri çalışmalarla kıyaslanmalı, farklılıklar varsa açıklanmalıdır. Çalışmanın yeni ve önemli yanları ve bunlardan çıkan sonuçları vurgulanmalıdır. Giriş ya da sonuçlar kısmında verilen bilgi ve veriler tekrarlanmamalıdır.

Sonuçlar: Çalışmadan elde edilen sonuçlar belirtilmelidir. Sonuçlar, çalışmanın amaçları ile bağlantılı olmalıdır, ancak veriler tarafından yeterince desteklenmeyen niteliksiz ifadeler ve sonuçlardan kaçınılmalıdır. Yeni hipotezler gerektiğinde belirtilmeli, ancak açıkça tanımlanmalıdır.

Şekil, Resim, Tablo ve Grafikler: Metin içinde kullanılan fotoğraf, plân, harita vb. materyallerin “.jpg / .tiff” uzantılı kayıtları gönderilecek dokümanlara eklenmelidir. Bu tür belgelerin baskı tekniğine uygun çözünürlükte (en az 300 piksel) ve sayfa alanını aşmayacak büyüklükte olmasına dikkat edilmelidir. Fotoğraf ve levhaların 10 sayfayı aşmamasına dikkat edilmeli ve metin içinde parantezle atıfta bulunulan resim, harita veya diğer ekler makalenin sonuna eklenmelidir.

Derleme: Yazının konusunda birikimi olan ve bu birikimleri uluslararası literatüre yayın ve atıf sayısı olarak yansımış uzmanlar tarafından hazırlanmış yazılar değerlendirilmeye alınır. Yazarları dergi tarafından da davet edilebilir. Derleme yazısı, başlık, öz, anahtar kelimeler, İngilizce geniş özet (Türkçe, Almanca, Fransızca ve İtalyanca makaleler için), ana metin bölümleri ve kaynaklardan oluşmalıdır.

5. Referanslar derginin benimsediği American Psychological Association (APA) 6 stiline uygun olarak hazırlanmalıdır.
6. Kurallar dahilinde dergimize yayınlanmak üzere gönderilen çalışmaların her türlü sorumluluğu yazar/yazarlarına aittir.

KAYNAKLAR

Referans Stili ve Formatı

Litera: Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi-Journal of Language, Literature and Culture Studies, metin içi alıntılama ve kaynak gösterme için APA (American Psychological Association) kaynak sitilinin 6. edisyonunu benimser. APA 6.Edisyon hakkında bilgi için:

- American Psychological Association. (2010). Publication manual of the American Psychological Association (6th ed.). Washington, DC: APA.
- <http://www.apastyle.org/>

Kaynakların doğruluğundan yazar(lar) sorumludur. Tüm kaynaklar metinde belirtilmelidir. Kaynaklar aşağıdaki örneklerdeki gibi gösterilmelidir.

Metin İçinde Kaynak Gösterme

Kaynaklar metinde parantez içinde yazarların soyadı ve yayın tarihi yazılarak belirtilmelidir.

Birden fazla kaynak gösterilecekse kaynaklar arasında (;) işareti kullanılmalıdır. Kaynaklar alfabetik olarak sıralanmalıdır.

Örnekler:

Birden fazla kaynak;

(Esin ve ark., 2002; Karasar 1995)

Tek yazarlı kaynak;

(Akyolcu, 2007)

İki yazarlı kaynak;

(Saymer ve Demirci, 2007, s. 72)

Üç, dört ve beş yazarlı kaynak;

Metin içinde ilk kullanımda: (Ailen, Ciambrene ve Welch 2000, s. 12–13) Metin içinde tekrarlayan kullanımlarda: (Ailen ve ark., 2000)

Altı ve daha çok yazarlı kaynak;

(Çavdar ve ark., 2003)

Kaynaklar Bölümünde Kaynak Gösterme

Kullanılan tüm kaynaklar metnin sonunda ayrı bir bölüm halinde yazar soyadlarına göre alfabetik olarak numaralandırılmadan verilmelidir.

Kaynak yazımı ile ilgili örnekler aşağıda verilmiştir.

Kitap

a) Türkçe Kitap

Karasar, N. (1995). *Araştırmalarda rapor hazırlama* (8.bs). Ankara: 3A Eğitim Danışmanlık Ltd.

b) Türkçeye Çevrilmiş Kitap

Mucchielli, A. (1991). *Zihniyetler* (A. Kotil, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

c) Editörlü Kitap

Ören, T., Üney, T. ve Çölkesen, R. (Ed.). (2006). *Türkiye bilişim ansiklopedisi*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.

d) Çok Yazarlı Türkçe Kitap

Tonta, Y., Bitirim, Y. ve Sever, H. (2002). *Türkçe arama motorlarında performans değerlendirme*. Ankara: Total Bilişim.

e) İngilizce Kitap

Kamien R., & Kamien A. (2014). *Music: An appreciation*. New York, NY: McGraw-Hill Education.

f) İngilizce Kitap İçerisinde Bölüm

Bassett, C. (2006). Cultural studies and new media. In G. Hall & C. Birchall (Eds.), *New cultural studies: Adventures in theory* (pp. 220–237). Edinburgh, UK: Edinburgh University Press.

g) Türkçe Kitap İçerisinde Bölüm

Erkmen, T. (2012). Örgüt kültürü: Fonksiyonları, öğeleri, işletme yönetimi ve liderlikteki önemi. M. Zencirkıran (Ed.), *Örgüt sosyolojisi kitabı* içinde (s. 233–263). Bursa: Dora Basım Yayın.

h) Yayıncının ve Yazarın Kurum Olduğu Yayın

Türk Standartları Enstitüsü. (1974). *Adlandırma ilkeleri*. Ankara: Yazar.

Makale

a) Türkçe Makale

Mutlu, B. ve Savaşer, S. (2007). Çocuğu ameliyat sonrası yoğun bakımda olan ebeveynlerde stres nedenleri ve azaltma girişimleri. *İstanbul Üniversitesi Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi*, 15(60), 179–182.

b) İngilizce Makale

de Cillia, R., Reisigl, M., & Wodak, R. (1999). The discursive construction of national identity. *Discourse and Society*, 10(2), 149–173. <http://dx.doi.org/10.1177/0957926599010002002>

c) Yediden Fazla Yazarlı Makale

Lal, H., Cunningham, A. L., Godeaux, O., Chlibek, R., Diez-Domingo, J., Hwang, S.-J. ... Heineman, T. C. (2015). Efficacy of an adjuvanted herpes zoster subunit vaccine in older adults. *New England Journal of Medicine*, 372, 2087–2096. <http://dx.doi.org/10.1056/NEJMoa1501184>

d) DOI'si Olmayan Online Edinilmiş Makale

Al, U. ve Doğan, G. (2012). Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü tezlerinin atf analizi. *Türk Kütüphaneciliği*, 26, 349–369. Erişim adresi: <http://www.tk.org.tr/>

e) DOI'si Olan Makale

Turner, S. J. (2010). Website statistics 2.0: Using Google Analytics to measure library website effectiveness. *Technical Services Quarterly*, 27, 261–278. <http://dx.doi.org/10.1080/07317131003765910>

f) Advance Online Olarak Yayınlanmış Makale

Smith, J. A. (2010). Citing advance online publication: A review. *Journal of Psychology*. Advance online publication. <http://dx.doi.org/10.1037/a45d7867>

g) Popüler Dergi Makalesi

Semerçioğlu, C. (2015, Haziran). Sıradanlığın rayihası. *Sabit Fikir*, 52, 38–39.

Tez, Sunum, Bildiri

a) Türkçe Tezler

Sarı, E. (2008). *Kültür kimlik ve politika: Mardin'de kültürlerarasılık*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

b) Ticari Veritabanında Yer Alan Yüksek Lisans Ya da Doktora Tezi

Van Brunt, D. (1997). *Networked consumer health information systems* (Doctoral dissertation). Available from ProQuest Dissertations and Theses. (UMI No. 9943436)

c) Kurumsal Veritabanında Yer Alan İngilizce Yüksek Lisans/Doktora Tezi

Yaylalı-Yıldız, B. (2014). *University campuses as places of potential publicness: Exploring the politicals, social and cultural practices in Ege University* (Doctoral dissertation). Retrieved from: Retrieved from <http://library.iyte.edu.tr/tr/hizli-erisim/iyte-tez-portali>

d) Web'de Yer Alan İngilizce Yüksek Lisans/Doktora Tezi

Tonta, Y. A. (1992). *An analysis of search failures in online library catalogs* (Doctoral dissertation, University of California, Berkeley). Retrieved from <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~tonta/yayinlar/phd/ickapak.html>

e) Dissertations Abstracts International'da Yer Alan Yüksek Lisans/Doktora Tezi

Appelbaum, L. G. (2005). Three studies of human information processing: Texture amplification, motion representation, and figure-ground segregation. *Dissertation Abstracts International: Section B. Sciences and Engineering*, 65(10), 5428.

f) Sempozyum Katkısı

Krinsky-McHale, S. J., Zigman, W. B., & Silverman, W. (2012, August). Are neuropsychiatric symptoms markers of prodromal Alzheimer's disease in adults with Down syndrome? In W. B. Zigman (Chair), *Predictors of mild cognitive impairment, dementia, and mortality in adults with Down syndrome*. Symposium conducted at American Psychological Association meeting, Orlando, FL.

g) Online Olarak Erişilen Konferans Bildiri Özeti

Çınar, M., Doğan, D. ve Seferoğlu, S. S. (2015, Şubat). *Eğitimde dijital araçlar: Google sınıf uygulaması üzerine bir değerlendirme* [Öz]. Akademik Bilişim Konferansında sunulan bildiri, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir. Erişim adresi: [http://ab2015.anadolu.edu.tr /index.php?menu=5&submenu=27](http://ab2015.anadolu.edu.tr/index.php?menu=5&submenu=27)

h) Düzenli Olarak Online Yayımlanan Bildiriler

Herculano-Houzel, S., Collins, C. E., Wong, P., Kaas, J. H., & Lent, R. (2008). The basic nonuniformity of the cerebral cortex. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 105, 12593-12598. <http://dx.doi.org/10.1073/pnas.0805417105>

i) Kitap Şeklinde Yayımlanan Bildiriler

Schneider, R. (2013). Research data literacy. S. Kurbanoglu ve ark. (Ed.), *Communications in Computer and Information Science: Vol. 397. Worldwide Communalities and Challenges in Information Literacy Research and Practice* içinde (s. 134-140). Cham, İsviçre: Springer. <http://dx.doi.org/10.1007/978-3-319-03919-0>

j) Kongre Bildirisi

Çepni, S., Bacanak A. ve Özsevgeç T. (2001, Haziran). *Fen bilgisi öğretmen adaylarının fen branşlarına karşı tutumları ile fen branşlarındaki başarılarının ilişkisi*. X. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi'nde sunulan bildiri, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.

Diğer Kaynaklar

a) Gazete Yazısı

Toker, Ç. (2015, 26 Haziran). 'Unutma' notları. *Cumhuriyet*, s. 13.

b) Online Gazete Yazısı

Tamer, M. (2015, 26 Haziran). E-ticaret hamle yapmak için tüketiciyi bekliyor. *Milliyet*. Erişim adresi: <http://www.milliyet.com.tr>

c) Web Page/Blog Post

Bordwell, D. (2013, June 18). David Koepp: Making the world movie-sized [Web log post]. Retrieved from <http://www.davidbordwell.net/blog/page/27/>

d) Online Ansiklopedi/Sözlük

Bilgi mimarisi. (2014, 20 Aralık). Vikipedi içinde. Erişim adresi: http://tr.wikipedia.org/wiki/Bilgi_mimarisi

Marcoux, A. (2008). Business ethics. In E. N. Zalta (Ed.), *The Stanford encyclopedia of philosophy*. Retrieved from <http://plato.stanford.edu/entries/ethics-business/>

e) Podcast

Radyo ODTÜ (Yapımcı). (2015, 13 Nisan). *Modern sabahlar* [Podcast]. Erişim adresi: <http://www.radyoodtu.com.tr/>

f) Bir Televizyon Dizisinden Tek Bir Bölüm

Shore, D. (Senarist), Jackson, M. (Senarist) ve Bookstaver, S. (Yönetmen). (2012). Runaways [Televizyon dizisi bölümü]. D. Shore (Baş yapımcı), *House M.D.* içinde. New York, NY: Fox Broadcasting.

g) Müzik Kaydı

Say, F. (2009). Galata Kulesi. *İstanbul senfonisi* [CD] içinde. İstanbul: Ak Müzik.

SON KONTROL LİSTESİ

Aşağıdaki listede eksik olmadığından emin olun:

- ✓ Makalenin türünün belirtilmiş olduğu
- ✓ Başka bir dergiye gönderilmemiş olduğu bilgisi
- ✓ Sponsor veya ticari bir firma ile ilişkisi varsa, bunun belirtildiği
- ✓ İngilizce yönünden kontrolünün yapıldığı
- ✓ Referansların derginin benimsediği APA 6 edisyonuna uygun olarak düzenlendiği
- ✓ Yazarlara Bilgide detaylı olarak anlatılan dergi politikalarının gözden geçirildiği
- Telif Hakkı Anlaşması Formu
- Daha önce basılmış materyal (yazı-resim-tablo) kullanılmış ise izin belgesi
- Kapak sayfası
  - ✓ Makalenin kategorisi
  - ✓ Makale dilinde ve İngilizce başlık
  - ✓ Yazarların ismi soyadı, unvanları ve bağlı oldukları kurumlar (üniversite ve fakülte bilgisinden sonra şehir ve ülke bilgisi), e-posta adresleri
  - ✓ Sorumlu yazarın e-posta adresi, açık yazışma adresi, iş telefonu, GSM, faks nosu
  - ✓ Tüm yazarların ORCID'leri
  - ✓ Finansal destek (varsa belirtiniz)
  - ✓ Çıkar çatışması (varsa belirtiniz)
  - ✓ Teşekkür (varsa belirtiniz)
- Makale ana metni

Önemli: Ana metinde yazarın / yazarların kimlik bilgilerinin yer almaması gerekir.

  - ✓ Makale dilinde ve İngilizce başlık
  - ✓ Öz: 120-200 kelime
  - ✓ Anahtar Kelimeler: 5 adet makale dilinde ve 5 adet İngilizce
  - ✓ İngilizce geniş özet: 600-800 kelime (İngilizce olmayan makaleler için)
  - ✓ Makale ana metin bölümleri
  - ✓ Kaynaklar
  - ✓ Tablolar-Resimler, Şekiller (başlık, tanım ve alt yazılarıyla)

DESCRIPTION

Anatolian Research –Anadolu Araştırmaları is the publication of Istanbul University, Faculty of Letters. It is an open access, international, peer-reviewed journal published biannually in June and December. The journal was founded in 1955. Manuscripts submitted for publication should be in Turkish, English, German, French or Italian.

AIM AND SCOPE

Anatolian Research –Anadolu Araştırmaları aims to contribute to the dissemination of scientific knowledge through publication of high quality articles in accordance with the international publishing standards.

The journal publishes studies which examine Anatolia and its related regions from prehistoric times to late antiquity. The areas of study covered in the scope of the journal are Ancient History, Archeology, Art History, History of Architecture, Anthropology, Epigraphy, Numismatic, Historical Geography and Archeometry.

EDITORIAL POLICIES AND PEER REVIEW PROCESS

Publication Policy

The subjects covered in the manuscripts submitted to the journal for publication must be in accordance with the aim and scope of the journal. The journal gives priority to original research papers submitted for publication.

General Principles

Only those manuscripts approved by its every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by editor-in-chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope.

The editor hands over the papers matching the formal rules to at least two national/international referees for evaluation and gives green light for publication upon modification by the authors in accordance with the referees' claims. Changing the name of an author (omission, addition or order) in papers submitted to the journal requires written permission of all declared authors. Refused manuscripts and graphics are not returned to the author.

Open Access Statement

The journal is an open access journal and all content is freely available without charge to the user or his/her institution. Except for commercial purposes, users are allowed to read, download, copy, print, search, or link to the full texts of the articles in this journal without asking prior permission from the publisher or the author. This is in accordance with the BOAI definition of open access.

The open access articles in the journal are licensed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license.

Copyright Notice

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>) and grant the Publisher non-exclusive commercial right to publish the work. CC BY-NC 4.0 license permits unrestricted, non-commercial use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

Article Processing Charge

All expenses of the journal are covered by the Istanbul University. Processing and publication are free of charge with the journal.

There is no article processing charges or submission fees for any submitted or accepted articles.

Peer Review Process

Only those manuscripts approved by its every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by Editor-in-Chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope. Editor-in-Chief evaluates manuscripts for their scientific content without regard to ethnic origin, gender, citizenship, religious belief or political philosophy of the authors and ensures a fair double-blind peer review of the selected manuscripts.

The selected manuscripts are sent to at least two national/international referees for evaluation and publication decision is given by Editor-in-Chief upon modification by the authors in accordance with the referees' claims.

Editor-in-Chief does not allow any conflicts of interest between the authors, editors and reviewers and is responsible for final decision for publication of the manuscripts in the journal. Reviewers' judgments must be objective. Reviewers' comments on the following aspects are expected while conducting the review.

- Does the manuscript contain new and significant information?
- Does the abstract clearly and accurately describe the content of the manuscript?
- Is the problem significant and concisely stated?
- Are the methods described comprehensively?
- Are the interpretations and conclusions justified by the results?
- Is adequate references made to other Works in the field?
- Is the language acceptable?

Reviewers must ensure that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential and must report to the editor if they are aware of copyright infringement and plagiarism on the author's side.

A reviewer who feels unqualified to review the topic of a manuscript or knows that its prompt review will be impossible should notify the editor and excuse himself from the review process.

The editor informs the reviewers that the manuscripts are confidential information and that this is a privileged interaction. The reviewers and editorial board cannot discuss the manuscripts with other persons. The anonymity of the referees is important.

PUBLICATION ETHICS AND PUBLICATION MALPRACTICE STATEMENT

Anatolian Research – Anadolu Araştırmaları is committed to upholding the highest standards of publication ethics and pays regard to Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly

Publishing published by the Committee on Publication Ethics (COPE), the Directory of Open Access Journals (DOAJ), to access the Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA), and the World Association of Medical Editors (WAME) on <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

All parties involved in the publishing process (Editors, Reviewers, Authors and Publisher) are expected to agree on the following ethical principles.

All submissions must be original, unpublished (including as full text in conference proceedings), and not under the review of any other publication synchronously. Each manuscript is reviewed by one of the editors and at least two referees under double-blind peer review process. Plagiarism, duplication, fraud authorship/denied authorship, research/data fabrication, salami slicing/salami publication, breaching of copyrights, prevailing conflict of interest are unethical behaviors.

All manuscripts not in accordance with the accepted ethical standards will be removed from the publication. This also contains any possible malpractice discovered after the publication. In accordance with the code of conduct we will report any cases of suspected plagiarism or duplicate publishing.

Research Ethics

Anatolian Research – Anadolu Araştırmaları adheres to the highest standards in research ethics and follows the principles of international research ethics as defined below. The authors are responsible for the compliance of the manuscripts with the ethical rules.

- Principles of integrity, quality and transparency should be sustained in designing the research, reviewing the design and conducting the research.
- The research team and participants should be fully informed about the aim, methods, possible uses and requirements of the research and risks of participation in research.
- The confidentiality of the information provided by the research participants and the confidentiality of the respondents should be ensured. The research should be designed to protect the autonomy and dignity of the participants.
- Research participants should participate in the research voluntarily, not under any coercion.
- Any possible harm to participants must be avoided. The research should be planned in such a way that the participants are not at risk.
- The independence of research must be clear; and any conflict of interest must be disclosed.
- In experimental studies with human subjects, written informed consent of the participants who decide to participate in the research must be obtained. In the case of children and those under wardship or with confirmed insanity, legal custodian's assent must be obtained.
- If the study is to be carried out in any institution or organization, approval must be obtained from this institution or organization.
- In studies with human subject, it must be noted in the method's section of the manuscript that the informed consent of the participants and ethics committee approval from the institution where the study has been conducted have been obtained.

Author Responsibilities

It is authors' responsibility to ensure that the article is in accordance with scientific and ethical standards and rules. And authors must ensure that submitted work is original. They must certify that the manuscript has not previously been published elsewhere or is not currently being considered for publication elsewhere, in any language. Applicable copyright laws and conventions must be followed. Copyright material (e.g. tables, figures or extensive quotations) must be reproduced

only with appropriate permission and acknowledgement. Any work or words of other authors, contributors, or sources must be appropriately credited and referenced.

All the authors of a submitted manuscript must have direct scientific and academic contribution to the manuscript. The author(s) of the original research articles is defined as a person who is significantly involved in “conceptualization and design of the study”, “collecting the data”, “analyzing the data”, “writing the manuscript”, “reviewing the manuscript with a critical perspective” and “planning/ conducting the study of the manuscript and/or revising it”. Fund raising, data collection or supervision of the research group are not sufficient roles to be accepted as an author. The author(s) must meet all these criteria described above. The order of names in the author list of an article must be a co-decision and it must be indicated in the **Copyright Agreement Form**.

The individuals who do not meet the authorship criteria but contributed to the study must take place in the acknowledgement section. Individuals providing technical support, assisting writing, providing a general support, providing material or financial support are examples to be indicated in acknowledgement section.

All authors must disclose all issues concerning financial relationship, conflict of interest, and competing interest that may potentially influence the results of the research or scientific judgment.

When an author discovers a significant error or inaccuracy in his/her own published paper, it is the author’s obligation to promptly cooperate with the Editor to provide retractions or corrections of mistakes.

Responsibility for the Editor and Reviewers

Editor-in-Chief evaluates manuscripts for their scientific content without regard to ethnic origin, gender, citizenship, religious belief or political philosophy of the authors. He/She provides a fair double-blind peer review of the submitted articles for publication and ensures that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential before publishing.

Editor-in-Chief is responsible for the contents and overall quality of the publication. He/She must publish errata pages or make corrections when needed.

Editor-in-Chief does not allow any conflicts of interest between the authors, editors and reviewers. Only he has the full authority to assign a reviewer and is responsible for final decision for publication of the manuscripts in the journal.

Reviewers must have no conflict of interest with respect to the research, the authors and/or the research funders. Their judgments must be objective.

Reviewers must ensure that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential and must report to the editor if they are aware of copyright infringement and plagiarism on the author’s side.

A reviewer who feels unqualified to review the topic of a manuscript or knows that its prompt review will be impossible should notify the editor and excuse himself from the review process.

The editor informs the reviewers that the manuscripts are confidential information and that this is a privileged interaction. The reviewers and editorial board cannot discuss the manuscripts with other persons. The anonymity of the referees must be ensured. In particular situations, the editor may share the review of one reviewer with other reviewers to clarify a particular point.

MANUSCRIPT ORGANIZATION

Language

Articles in Turkish, English, German, French and Italian are published. Submitted manuscript must include an abstract both in the article language and in English, and an extended abstract in English as well. However extended abstract in English is not required for articles in English.

Manuscript Organization and Submission

All correspondence will be sent to the first-named author unless otherwise specified. Manuscript is to be submitted online via <http://dergipark.gov.tr/login> that can be accessed at <https://dergipark.org.tr/en/pub/iuanadolu> and it must be accompanied by a Title Page specifying the article category (i.e. research article, review etc.) and including information about the manuscript (see the Submission Checklist). Manuscripts should be prepared in Microsoft Word 2003 and upper versions. In addition, Copyright Agreement Form that has to be signed by all authors must be submitted.

1. Manuscripts should be prepared using the Article Template. Due to double blind peer review, manuscript file must not include any information about the author.
2. A title page including author information must be submitted together with the manuscript. The title page is to include fully descriptive title of the manuscript and, affiliation, title, e-mail address, ORCID, postal address, phone, mobile phone and fax number of the author(s) (see The Submission Checklist).
3. Before the introduction part, there should be an abstract of 120-200 words both in the language of the article and in English. An extended abstract in English between 600-800 words, summarizing the scope, the purpose, the results of the study and the methodology used is to be included following the abstracts. If the manuscript is in English, extended abstract is not required. Underneath the abstracts, 5 keywords that inform the reader about the content of the study should be specified in the language of the article and in English.
4. The manuscripts should contain mainly these components: title, abstract and keywords; extended abstract, sections, references, tables and figures.
5. **Article Types**

Research Article: Original research articles report substantial and original scientific results within the journal scope. Original research articles are comprised of Abstract, Key Words, Introduction, Methods, Results, Discussion, Conclusion, References and Figures, Tables and Graphics.

Abstract: The abstracts in the language of the article and in English must be between 120-200 words and state aim, method, result and conclusions of the study. If the article is in Turkish, German, French or Italian, an extended abstract of 600-800 words in English must be written as well following the abstracts.

Introduction: This section must contain a clear statement of the general and specific objectives as well as the hypotheses which the work is designed to test. It should also give a brief account of the reported literature. It should clearly state the primary and secondary purposes of the article. Only, the actual references related with the issues have to be indicated and data or findings related with the current study must not be included in this section.

Methods: This section must contain explicit, concise descriptions of all procedures, materials and methods (i.e. data sources, participants, scales, interviews/reviews, basic measurements, applications, statistical methods) used in the investigation to enable the reader to judge their accuracy, reproducibility, etc. This section should include the known findings at the beginning of the study and the findings during the study must be reported in results section.

Results: The results should be presented in logical sequence in the text, tables, and figures, giving the main or most important findings first. The all the data in the tables or figures should not be repeated in the text; only the most important observations must be emphasized or summarized.

Discussion: The findings of the study, the findings and results which support or do not support the hypothesis of the study should be discussed, results should be compared and

contrasted with findings of other studies in the literature and the different findings from other studies should be explained. The new and important aspects of the study and the conclusions that follow from them should be emphasized. The data or other information given in the Introduction or the Results section should not be repeated in detail.

Conclusions: Conclusions derived from the study should be stated. The conclusions should be linked with the goals of the study but unqualified statements and conclusions not adequately supported by the data should be avoided. New hypotheses should be stated when warranted, but should be labeled clearly as such.

Figures, Tables and Graphics: Figures, tables and graphics materials should be “.jpg, .tiff or .jpeg” format and they should be submitted with the article. These materials should be min. 300 pixels and they must not be bigger than page size. The illustrations should not exceed 10 pages. All illustrations should be labelled and a list of figures with captions, legends, and credits should be provided on a separate page.

Review Article: Reviews prepared by authors who have extensive knowledge on a particular field and whose scientific background has been translated into a high volume of publications with a high citation potential are welcomed. These authors may even be invited by the journal. Review article should contain title, abstract and keywords; body text with sections, and references.

6. References should be in accordance with American Psychological Association (APA) style 6th Edition.
7. Authors are responsible for all statements made in their work submitted to the journal for publication.

REFERENCES

Reference Style and Format

Istanbul University Journal of Women’s Studies - İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi complies with APA (American Psychological Association) style 6th Edition for referencing and quoting. For more information:

- American Psychological Association. (2010). Publication manual of the American Psychological Association (6th ed.). Washington, DC: APA.
- <http://www.apastyle.org>

Accuracy of citation is the author’s responsibility. All references should be cited in text. Reference list must be in alphabetical order. Type references in the style shown below.

Citations in the Text

Citations must be indicated with the author surname and publication year within the parenthesis. If more than one citation is made within the same parenthesis, separate them with (;).

Samples:

More than one citation;

(Esin, et al., 2002; Karasar, 1995)

Citation with one author;

(Akyolcu, 2007)

Citation with two authors;

(Sayiner & Demirci, 2007)

Citation with three, four, five authors;

First citation in the text: (Ailen, Ciambrune, & Welch, 2000) Subsequent citations in the text:
(Ailen, et al., 2000)

Citations with more than six authors;

(Çavdar, et al., 2003)

Citations in the Reference

All the citations done in the text should be listed in the References section in alphabetical order of author surname without numbering. Below given examples should be considered in citing the references.

Basic Reference Types

Book

a) Turkish Book

Karasar, N. (1995). *Araştırmalarda rapor hazırlama* (8th ed.) [Preparing research reports]. Ankara, Turkey: 3A Eğitim Danışmanlık Ltd.

b) Book Translated into Turkish

Mucchielli, A. (1991). *Zihniyetler* [Mindsets] (A. Kotil, Trans.). İstanbul, Turkey: İletişim Yayınları.

c) Edited Book

Ören, T., Üney, T., & Çölkesen, R. (Eds.). (2006). *Türkiye bilişim ansiklopedisi* [Turkish Encyclopedia of Informatics]. İstanbul, Turkey: Papatya Yayıncılık.

d) Turkish Book with Multiple Authors

Tonta, Y., Bitirim, Y., & Sever, H. (2002). *Türkçe arama motorlarında performans değerlendirme* [Performance evaluation in Turkish search engines]. Ankara, Turkey: Total Bilişim.

e) Book in English

Kamien R., & Kamien A. (2014). *Music: An appreciation*. New York, NY: McGraw-Hill Education.

f) Chapter in an Edited Book

Bassett, C. (2006). Cultural studies and new media. In G. Hall & C. Birchall (Eds.), *New cultural studies: Adventures in theory* (pp. 220–237). Edinburgh, UK: Edinburgh University Press.

g) Chapter in an Edited Book in Turkish

Erkmen, T. (2012). Örgüt kültürü: Fonksiyonları, öğeleri, işletme yönetimi ve liderlikteki önemi [Organization culture: Its functions, elements and importance in leadership and business management]. In M. Zencirkıran (Ed.), *Örgüt sosyolojisi* [Organization sociology] (pp. 233–263). Bursa, Turkey: Dora Basım Yayın.

h) Book with the same organization as author and publisher

American Psychological Association. (2009). *Publication manual of the American psychological association* (6th ed.). Washington, DC: Author.

Article

a) Turkish Article

Mutlu, B., & Savaşer, S. (2007). Çocuğu ameliyat sonrası yoğun bakımda olan ebeveynlerde stres nedenleri ve azaltma girişimleri [Source and intervention reduction of stress for parents whose children are in intensive care unit after surgery]. *Istanbul University Florence Nightingale Journal of Nursing*, 15(60), 179–182.

b) English Article

de Cillia, R., Reissigl, M., & Wodak, R. (1999). The discursive construction of national identity.

Discourse and Society, 10(2), 149–173. <http://dx.doi.org/10.1177/0957926599010002002>

c) Journal Article with DOI and More Than Seven Authors

Lal, H., Cunningham, A. L., Godeaux, O., Chlibek, R., Diez-Domingo, J., Hwang, S.-J. ... Heineman, T. C. (2015). Efficacy of an adjuvanted herpes zoster subunit vaccine in older adults. *New England Journal of Medicine*, 372, 2087–2096. <http://dx.doi.org/10.1056/NEJMoa1501184>

d) Journal Article from Web, without DOI

Sidani, S. (2003). Enhancing the evaluation of nursing care effectiveness. *Canadian Journal of Nursing Research*, 35(3), 26–38. Retrieved from <http://cjr.mcgill.ca>

e) Journal Article with DOI

Turner, S. J. (2010). Website statistics 2.0: Using Google Analytics to measure library website effectiveness. *Technical Services Quarterly*, 27, 261–278. <http://dx.doi.org/10.1080/07317131003765910>

f) Advance Online Publication

Smith, J. A. (2010). Citing advance online publication: A review. *Journal of Psychology*. Advance online publication. <http://dx.doi.org/10.1037/a45d7867>

g) Article in a Magazine

Henry, W. A., III. (1990, April 9). Making the grade in today's schools. *Time*, 135, 28–31.

Doctoral Dissertation, Master's Thesis, Presentation, Proceeding

a) Dissertation/Thesis from a Commercial Database

Van Brunt, D. (1997). *Networked consumer health information systems* (Doctoral dissertation). Available from ProQuest Dissertations and Theses database. (UMI No. 9943436)

b) Dissertation/Thesis from an Institutional Database

Yaylali-Yıldız, B. (2014). *University campuses as places of potential publicness: Exploring the politicals, social and cultural practices in Ege University* (Doctoral dissertation). Retrieved from Retrieved from: <http://library.iyte.edu.tr/tr/hizli-erisim/iyte-tez-portali>

c) Dissertation/Thesis from Web

Tonta, Y. A. (1992). *An analysis of search failures in online library catalogs* (Doctoral dissertation, University of California, Berkeley). Retrieved from <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~tonta/yayinlar/phd/ickapak.html>

d) Dissertation/Thesis abstracted in Dissertations Abstracts International

Appelbaum, L. G. (2005). Three studies of human information processing: Texture amplification, motion representation, and figure-ground segregation. *Dissertation Abstracts International: Section B. Sciences and Engineering*, 65(10), 5428.

e) Symposium Contribution

Krinsky-McHale, S. J., Zigman, W. B., & Silverman, W. (2012, August). Are neuropsychiatric symptoms markers of prodromal Alzheimer's disease in adults with Down syndrome? In W. B. Zigman (Chair), *Predictors of mild cognitive impairment, dementia, and mortality in adults with Down syndrome*. Symposium conducted at the meeting of the American Psychological Association, Orlando, FL.

f) Conference Paper Abstract Retrieved Online

Liu, S. (2005, May). *Defending against business crises with the help of intelligent agent based*

early warning solutions. Paper presented at the Seventh International Conference on Enterprise Information Systems, Miami, FL. Abstract retrieved from http://www.iceis.org/iceis2005/abstracts_2005.htm

g) Conference Paper - In Regularly Published Proceedings and Retrieved Online

Herculano-Houzel, S., Collins, C. E., Wong, P., Kaas, J. H., & Lent, R. (2008). The basic nonuniformity of the cerebral cortex. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, *105*, 12593–12598. <http://dx.doi.org/10.1073/pnas.0805417105>

h) Proceeding in Book Form

Parsons, O. A., Pryzwansky, W. B., Weinstein, D. J., & Wiens, A. N. (1995). Taxonomy for psychology. In J. N. Reich, H. Sands, & A. N. Wiens (Eds.), *Education and training beyond the doctoral degree: Proceedings of the American Psychological Association National Conference on Postdoctoral Education and Training in Psychology* (pp. 45–50). Washington, DC: American Psychological Association.

i) Paper Presentation

Nguyen, C. A. (2012, August). *Humor and deception in advertising: When laughter may not be the best medicine*. Paper presented at the meeting of the American Psychological Association, Orlando, FL.

Other Sources

a) Newspaper Article

Browne, R. (2010, March 21). This brainless patient is no dummy. *Sydney Morning Herald*, *45*.

b) Newspaper Article with no Author

New drug appears to sharply cut risk of death from heart failure. (1993, July 15). *The Washington Post*, p. A12.

c) Web Page/Blog Post

Bordwell, D. (2013, June 18). David Koepp: Making the world movie-sized [Web log post]. Retrieved from <http://www.davidbordwell.net/blog/page/27/>

d) Online Encyclopedia/Dictionary

Ignition. (1989). In *Oxford English online dictionary* (2nd ed.). Retrieved from <http://dictionary.oed.com>

Marcoux, A. (2008). Business ethics. In E. N. Zalta (Ed.). *The Stanford encyclopedia of philosophy*. Retrieved from <http://plato.stanford.edu/entries/ethics-business/>

e) Podcast

Dunning, B. (Producer). (2011, January 12). *in Fact: Conspiracy theories* [Video podcast]. Retrieved from <http://itunes.apple.com/>

f) Single Episode in a Television Series

Egan, D. (Writer), & Alexander, J. (Director). (2005). Failure to communicate. [Television series episode]. In D. Shore (Executive producer), *House*; New York, NY: Fox Broadcasting.

g) Music

Fuchs, G. (2004). Light the menorah. On *Eight nights of Hanukkah* [CD]. Brick, NJ: Kid Kosher.

SUBMISSION CHECKLIST

Ensure that the following items are present:

- ✓ Confirm that the category of the manuscript is specified.
- ✓ Confirm that “the paper is not under consideration for publication in another journal”.
- ✓ Confirm that disclosure of any commercial or financial involvement is provided.
- ✓ Confirm that last control for fluent English was done.
- ✓ Confirm that journal policies detailed in Information for Authors have been reviewed.
- ✓ Confirm that the references cited in the text and listed in the references section are in with APA 6th.
- Copyright Agreement Form
- Permission of previous published material if used in the present manuscript
- Title page
  - ✓ The category of the manuscript
  - ✓ The title of the manuscript both in the language of the article and in English
  - ✓ All authors’ names and affiliations (institution, faculty/department, city, country), e-mail addresses
  - ✓ Corresponding author’s email address, full postal address, telephone and fax number
  - ✓ ORCIDs of all authors.
  - ✓ Grant support (if exists)
  - ✓ Conflict of interest (if exists)
  - ✓ Acknowledgement (if exists)
- Main Manuscript Document
  - Important: Please avoid mentioning the author(s) names in the manuscript
  - ✓ The title of the manuscript both in the language of the article and in English
  - ✓ Abstract (120-200 words)
  - ✓ Key words: 5 words
  - ✓ Extended abstract in English: 600-800 words (for non-english articles)
  - ✓ Body text sections
  - ✓ References
  - ✓ All tables, illustrations (figures) (including title, explanation, captions)

İstanbul University
İstanbul Üniversitesi

Journal name: Anatolian Research
Dergi Adı: Anadolu Araştırmaları

Copyright Agreement Form
Telif Hakkı Anlaşması Formu

Responsible/Corresponding Author Sorumlu Yazar	
Title of Manuscript Makalenin Başlığı	
Acceptance date Kabul Tarihi	
List of authors Yazarların Listesi	

Sıra No	Name - Surname Adı-Soyadı	E-mail E-Posta	Signature İmza	Date Tarih
1				
2				
3				
4				
5				

Manuscript Type (Research Article, Review, etc.) Makalenin türü (Araştırma makalesi, Derleme, v.b.)	
---	--

Responsible/Corresponding Author:
Sorumlu Yazar:

University/company/institution	Çalıştığı kurum	
Address	Posta adresi	
E-mail	E-posta	
Phone; mobile phone	Telefon no; GSM no	

The author(s) agrees that:
The manuscript submitted is his/her/their own original work, and has not been plagiarized from any prior work, all authors participated in the work in a substantive way, and are prepared to take public responsibility for the work, all authors have seen and approved the manuscript as submitted, the manuscript has not been published and is not being submitted or considered for publication elsewhere, the text, illustrations, and any other materials included in the manuscript do not infringe upon any existing copyright or other rights of anyone. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ will publish the content under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license that gives permission to copy and redistribute the material in any medium or format other than commercial purposes as well as remix, transform and build upon the material by providing appropriate credit to the original work.
The Contributor(s) or, if applicable the Contributor's Employer, retain(s) all proprietary rights in addition to copyright, patent rights.
I/We indemnify İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ and the Editors of the Journals, and hold them harmless from any loss, expense or damage occasioned by a claim or suit by a third party for copyright infringement, or any suit arising out of any breach of the foregoing warranties as a result of publication of my/our article. I/We also warrant that the article contains no libelous or unlawful statements, and does not contain material or instructions that might cause harm or injury.
This Copyright Agreement Form must be signed/ratified by all authors. Separate copies of the form (completed in full) may be submitted by authors located at different institutions; however, all signatures must be original and authenticated.

Yazar(lar) aşağıdaki hususları kabul eder
Sunulan makalenin yazar(lar)ın orijinal çalışması olduğunu ve intihal yapmadıklarını, Tüm yazarların bu çalışmaya asıl olarak katılmış olduklarını ve bu çalışma için her türlü sorumluluğu aldıklarını, Tüm yazarların sunulan makalenin son halini gördüklerini ve onayladıklarını, Makalenin başka bir yerde basılmadığını veya basılmak için sunulmadığını, Makalede bulunan metnin, şekillerin ve dokümanların diğer şahıslara ait olan Telif Haklarını ihlal etmediğini kabul ve taahhüt ederler. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'nin bu fikri eseri, Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile yayınlamasına izin verirler. Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı, eserin ticari kullanım dışında her boyut ve formatta paylaşılmasına, kopyalanmasına, çoğaltılmasına ve orijinal esere uygun şekilde atıfta bulunmak kaydıyla yeniden düzenleme, dönüştürme ve eserin üzerine inşa etme dâhil adapte edilmesine izin verir.
Yazar(lar)ın veya varsa yazar(lar)ın işverenin telif dâhil patent hakları, fikri mülkiyet hakları saklıdır.
Ben/Biz, telif hakkı ihlali nedeniyle üçüncü şahıslarca vuku bulacak hak talebi veya açılacak davalarda İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ ve Dergi Editörlerinin hiçbir sorumluluğunun olmadığını, tüm sorumluluğun yazarlara ait olduğunu taahhüt ederim/ederiz.
Ayrıca Ben/Biz makalede hiçbir suç unsuru veya kanuna aykırı ifade bulunmadığını, araştırma yapılırken kanuna aykırı herhangi bir malzeme ve yöntem kullanılmadığını taahhüt ederim/ederiz.
Bu Telif Hakkı Anlaşması Formu tüm yazarlar tarafından imzalanmalıdır/onaylanmalıdır. Form farklı kurumlarda bulunan yazarlar tarafından ayrı kopyalar halinde doldurularak sunulabilir. Ancak, tüm imzaların orijinal veya kamıtanabilir şekilde onaylı olması gerekir.

Responsible/Corresponding Author: Sorumlu Yazar;	Signature / İmza	Date / Tarih
		...../...../.....